

J E B P I R

Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

Yıl/Year 2024
Cilt / Volume 10
Sayı / Issue 2

ISSN: 2149-0732
e - ISSN: 2602-4845

Kırıkkale Üniversitesi
Ekonomi, İşletme, Siyaset ve
Uluslararası İlişkiler Dergisi

Kırıkkale University
Journal of Economics, Business, Politics
and International Relations

JEBPIR,

Kırıkkale Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi'nin
uluslararası hakemli
dergisidir.

JEBPIR

is the international
refereed journal of
Kırıkkale University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences.

Dergi, Haziran ve Aralık aylarında
olmak üzere yılda 2 kere
yayınlanmaktadır.

Journal is published twice
in a year, on June and
December

Yayınlanan makalelerde belirtilen
görüşler yazarlarına aittir.

All opinions in published articles are
belong to their writers.

Yazıların yayınlanması, derginin ya da
üniversitenin bu görüşleri savunduğu
anlamına gelmez.

Publishing a article does not mean that
university or journal support that
opinions.

Bu derginin bütün hakları Kırıkkale
Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi'ne aittir.

All rights of this journal belong to Kırıkkale
University Faculty of Economics and
Administrative Sciences.

KÜNYE

Sahibi | Publisher

Kırıkkale Üniversitesi In behalf of Kırıkkale University
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adına Faculty of Economics and Administrative Sciences
SELİM CENGİZ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü |Managing Editor

Fatma Duygu ARSLAN

Editör |Editor

Hasan YAYLI

Editör Yardımcıları|Assistant Editors

Fatma Duygu ARSLAN

Sekreter |Secretary

Yasin Can GÖNÜLTAŞ

Yayın Kurulu|Editorial Board

Prof. Dr. Hasan YAYLI (Editör)

Prof. Dr. Hasan YAYLI (Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, Türkiye)

Prof. Dr. Nihat IŞIK (Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, Türkiye)

Prof. Dr. Eda YEŞİL (Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, Türkiye)

Prof. Dr. Haluk ÖZDEMİR (Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, Türkiye)

Prof. Dr. İsmail GÖKDENİZ (Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, Türkiye)

Prof. Dr. Mehmet DİKKAYA (Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, Türkiye)

Prof. Mohamed El HODIRI (Kansas University, ABD)

Prof. Dr. Dragica ODZAKLIESKA (University St. Kliment Ohridski – Bitola, Bulgaristan)

Prof. Dr. Günther LOSCHNIGG (University of Graz, Avusturya)

Doç. Dr. Murtaza HASANOĞLU (Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet İdarecilik Akademisi, Azerbaycan)

Dr. Mustafa COŞKUN (University Of Tübingen, Almanya)

İletişim | Contact

Adres / Address : Kırıkkale Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Ankara Yolu 7. km 71450

Yahşihan / KIRIKKALE

Telefon / Phone : +90 318 357 3860

Faks / Fax : +90 318 357 3800

E-posta / E-mail : jebpir@kku.edu.tr

ycangonultas@kku.edu.tr

ISSN : 2149-0732

Grafik/Kapak Tasarım / Graphic Design: Yasin Can Gönültaş

Bilim ve Hakem Kurulu | Advisor Board

- Abdullatif ÇEVİKER – İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Adem ÇAYLAK – Kocaeli Üniversitesi
Adem DOĞAN – Cumhuriyet Üniversitesi
Adem KORKMAZ – Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Adnan AKIN – Kırıkkale Üniversitesi
Ahmet HASKÖSE – Erciyes Üniversitesi
Ahmet UZUN – Akdeniz Üniversitesi
Bekir Berat ÖZİPEK – İstanbul Ticaret Üniversitesi
Celalettin GÜNGÖR – Kırıkkale Üniversitesi
Dragica ODZAKLIESKA - University St. Kliment Ohridski – Bitola
Emin ERTÜRK – Uludağ Üniversitesi
Fatih ÖZATAY – TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Fatma ZEREN – Malatya İnönü Üniversitesi
Ferudun YILMAZ – Uludağ Üniversitesi
Fikret ÇELİK – Kırıkkale Üniversitesi
Gülfettin ÇELİK – İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Günther LOSCHNIGG - University of Graz
Güven DELİCE – Cumhuriyet Üniversitesi
Hakan BERUMENT – Bilkent Üniversitesi
Hakan TÜRKAY – Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Hakkı BÜYÜKBAŞ – Erciyes Üniversitesi
Halis ÇETİN – Cumhuriyet Üniversitesi
Hamza AL – Sakarya Üniversitesi
Hasan YAYLI – Kırıkkale Üniversitesi
Hilmi ÜNSAL – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İlker Hüseyin ÇARIKÇI – Süleyman Demirel Üniversitesi
Kâmil ŞAHİN – Kırıkkale Üniversitesi
Khatir Mohammed - Bounaama University
Kudret BÜLBÜL – Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Latif ÖZTÜRK – Kırıkkale Üniversitesi
M. Savaş KAFKASYALI – Kırıkkale Üniversitesi
M. Nazif SHAHRANİ – Indiana University
Mahmut BİLEN – Sakarya Üniversitesi
Mahmut ZORTUK – Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Mohamed El HODIRI - Kansas University
Muammer YAYLALI – Erzurum Teknik Üniversitesi
Muhammed Halim DALGIN – Kutztown University, Pennsylvania, USA
Muhittin ATAMAN – Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Muhittin KAPLAN – İstanbul Üniversitesi
Murat Ali DULUPÇU – Süleyman Demirel Üniversitesi
Murat ATAN – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Murtaza HASANOĞLU - Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet İdarecilik Akademisi
Mustafa ACAR – Necmettin Erbakan Üniversitesi
Nezir KÖSE – Gazi Üniversitesi
Ömer ÇAHA – Yıldız Teknik Üniversitesi
Ömer DEMİR – Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Ömer Selçuk EMSEN – Atatürk Üniversitesi
Ömer ŞANLIOĞLU – Erciyes Üniversitesi
Ömer TORLAK – Rekabet Kurumu
Patrycja Jaworska (University of Warsaw)
Ramazan GÖZEN – Marmara Üniversitesi
Refik YASLIKAYA – Kırıkkale Üniversitesi
Ryoko Wada - Keiai University – Japonya
Seyfi YILDIZ – Kırıkkale Üniversitesi
Şuayıp ÖZDEMİR – Afyon Kocatepe Üniversitesi
Tayyar ARI – Uludağ Üniversitesi
Ünal Halit ÖZDEN – İstanbul Ticaret Üniversitesi
Veysel KULA – Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yusuf PUSTU – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

**EKONOMİ İŞLETME SİYASET VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER DERGİSİ (JEBPIR)
2024 10 (2) SAYISI TARANAN DİZİNLER**

EBSCO

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

İÇİNDEKİLER

Celalettin GÜNGÖR

Huguenotlar: Bir 16. Yüzyıl Acısı (Doğuş, Baskı, İç Savaş ve St. Bartholomew Katliamı) (*The Huguenots: A 16th Century Pain (Birth, Oppression, Civil War and St. Bartholomew Massacre)*) 161

Kamik ŞAHİN – Ayşe YILMAZ

Şeffaflık Toplumunda Özgürlük Problemi (*Freedom, Transparency Society, Surveillance, Byung-Chul Han*) 185

M.Akif ÖZER – Serpil YILDIRIM

Yaşlıların Yaşam Kalitesi ve Kentsel Uyum Süreçleri (*Quality of Life and Urban Adaptation Processes of Old Aging*)196

Doğan PEKER

Sosyal Sermayenin Gelişmesinde Okul Yöneticilerinin Etkisi *The Effect of School Administrations on the Development of Social Capital*) 219

Bülent ERDİNÇ – Cihat KARTAL – Tülin DURUKAN

Hayatı Zorlu Yaşayanlar (Engelliler) İçin İlişkisel Pazarlama Yaklaşımı (*Relational Marketing Approach for the Challenged (Disabled)*) 233

Reshad ABILZADE – Nazlı YÜCEL BATMAZ

Kırsal Kalkınma/Akıllı Köy Kavramları Perspektifinde Azerbaycan (*Azerbaijan in the Perspective of Rural Development/Smart Village Concepts*) 249

Murat KONCA

Doğumda Beklenen Yaşam Süresini Etkileyen Faktörler: Bir Dinamik Panel Veri Analizi Yaklaşımı (*Factors Affecting Life Expectancy at Birth: A Dynamic Panel Data Analysis Approach*) 275

Emine TAŞAN – Hakan TAN

Siyasal Yaklaşımların Yeni Medyaya Yansımalarını 2024 Amerikan Başkanlık Seçimleri Üzerinden İncelemek (*Examining The Reflections Of Political Approaches On New Media Through The 2024 American Presidential Elections*) 290

Vildan BAYRAM – Salih GÜNEY

The Moderating Role of Organizational Justice in the Effects of Managerial Styles on Employees' Performance Perceptions (*Yönetici Tarzlarının Çalışanların Performans Algılarına Etkisinde Örgütsel Adaletin Düzenleyici Rolü*) 316

Selim CENGİZ – Mustafa Şükrü DİLSİZ

Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi (*Bibliometric Analysis of Journal of Economics Business Politics and International Relations*) 348

Kamil DEMİRHAN

E-Devlet ve E-Katılım Bağlamında Türkiye ve AB Dijital Toplum İstatistiklerinin Karşılaştırmalı Analizi (*Comparative Analysis of Türkiye and EU Digital Society Statistics in the Context of E-Government and E-Participation*) 368

Sertaç KIRAÇ – Handan BOYALI

E-Belediyecilik ve Yerel Demokrasi Üzerine Bir Değerlendirme (*An Evaluation on E-Municipality and Local Democracy*) 395

Yusuf MURTEZA

The Degrowth Imaginary: A Bibliometric Analysis of the Literature (*Küçülme Tahayyülü: Literatürün Bibliyometrik Analizi*) 409

Hüsamettin İNAÇ – Muhammed Rafiq SADA

Kuşak Yol Projesi - Kosova ve Tayvan Sorunları Bağlamında Çin - Sırbistan İlişkileri (*The Belt and Road Project – China - Serbia Relations in the Context of Kosovo and Taiwan Problems*) 430

Nafiga ÇİÇEK – Alper GÜRER

Duygusal Emegin Çalışan İyi Oluşu ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi (*The Effect of Emotional Labor on Employee Wellbeing and Intention to Leave a Job*) 452

doi: 10.5281/zenodo.14543558

Huguenotlar: Bir 16. Yüzyıl Acısı (Doğuş, Baskı, İç Savaş ve St. Bartholomew Katliamı)¹

The Huguenots: A 16th Century Pain (Birth, Oppression, Civil War and St. Bartholomew Massacre)

Celalettin GÜNGÖR *

Makale Geliş Tarihi / Received :22.05.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted :16.10.2024

ÖZET

Voltaire'in sözleriyle başlayabiliriz: "Hıristiyanlar dogma üzerine tartışmaya başladığından bu yana bunun neye mal olduğu çok iyi bilinir: IV. yüzyıldan günümüze kadar, gerek idam sehparlarında gerekse savaş meydanlarında oluk oluk kan akmıştır". Akan bu kanın gerçek azgın örnekleri, önce reformasyon sonra da daha şiddetli olarak onun yan bir uzantısı Calvinist Protestanlık üzerinden yaşananlardır ve 16.yüzyıl boyunca sürmüştür. Bir reformasyon çağı olan bu yüzyıl, her şeyin başlangıcıdır. Bu çağ, insan ruhunun en yüksek başarılarına tanık olurken, tersten en korkunç düşmanlıklarını da görmüştür. Bu çağı böylesine korkunç ve karanlık yapan, ötekine düşmanlığın "doğru din" üzerinden kurulmasıdır. Bu düşmanlık, ötekine karşı "doğru dini" ilerletmek üzere sergilenmiştir. Reformasyon çağını çirkinleştiren bu düşmanlıkların en acı örneği de Saint Bartholomew Katliamı'dır.

Anahtar Kavramlar: *Protestanlar, Din Savaşları, Katolik, Katliam, Sapkınlık.*

ABSTRACT

We can start with the words of Voltaire: "It is well known what this has cost since Christians began to argue about dogma: From the 4th century until today, blood has been shed in droves, both on the scaffolds and on the battlefields." The real wild examples of this bloodshed were first the Reformation, then, more violently, what happened through Calvinist Protestantism as an offshoot of it, and it continued throughout the 16th century. This century, an age of reformation, was the beginning of everything. While this age has witnessed the highest achievements of the human spirit, it has also seen, on the contrary, its most terrible hostilities. What makes this age so scary and dark is that hostility towards others is based on "correct religion". This hostility was displayed against the other in order to advance the "correct religion". The most painful example of these hostilities that disfigured the Reformation era is the Saint Bartholomew Massacre.

Keywords: *Protestants, Wars of Religion, Catholic, Massacre, Heresy.*

¹ Munzur Üniversitesi 24. Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

* Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gungorce@yahoo.com, ORCID No: 0000-0001-5041-2554

GİRİŞ

Bu makalenin amacı, bir “doğru din” anlayışı yüzünden, 16. yüzyıl Fransa’sında karşılıklı kanları dökülen yığınların çatışma boyutları ve acılarının ortaya konmasıdır. Alman Reformasyonu ile birlikte, çok geçmeden bu doğru din sorunu, Fransa’da ya benimki ya seninki açmazında bir diğerinin reddine varmıştır. İşte bu makale, bu acımasız, insanlıkdışı savruluşu anlatmak için hazırlanmıştır. Yalnız bu çalışma, bir tarihçinin çalışması değildir. Yapılmaya çalışılan, yaklaşık beş yüz yıl önce uzaklarda bir başka toplumda, Fransa’da yaşanmış din savaşlarının (iç savaşın), yaygın kullanılan saygın kaynaklar üzerinden, acı ve deneyiminin paylaşılmasıdır.

Fransa’daki din savaşlarının (1562-1598) kan dökücülüğünün arkasındaki asıl güdü, dinsel bir algıydı. Dolayısıyla iki dinsel öğreti (cemaat) arasındaki çatışmanın sahadaki açılımı, “doğru din” ve “sapkınlık” (“yanlış din”) çelişkisiydi. Bu çelişkinin etkin öznesi, Roma Katolik Kilisesi idi. Kendisini “doğru dinin” tek temsilcisi olarak görürken, karşı tarafı da sapkın ve imhası gereken olarak görmüştü. Oysa karşı tarafa göre de, Roma Katolik Kilisesi değil, kendileri “doğru dini” temsil ediyordu. Böyle olunca da, artık sapkın olanlar reform dinin bağlıları (Protestanlar) değil, baskın inançtan olan Katoliklerdi.

Bu 16. yüzyıl, inançlar üzerinden, özellikle baskın inanç Katoliklik üzerinden sözde din uğruna insanlıktan çıkma yüzyılıdır. İktidarlarını koruma uğruna yığınların kutsallarını sömüren egemenler ve dinadamları yüzünden insanlığın büyük dramlarından biri yaşanmıştır.

Modern öncesi dönemlerde yığınların şiddeti, tahıl ve ekmek isyanları, vergi başkaldırıları, köylü isyanları ve hanedan değişiklikleri olarak yaygındır. Bunların yanında, bir de dinsel başkaldırı çeşidinin kesinlikle anılması gerekir. Bunun örnekleri bellidir: Yahudi karşıtı katliamlar ve binyılcı hareketler. Bunların dışında Calvin ve Katolik ataların yaygın şiddeti de, kuşkusuz bir utançtan öte değildir. Dolayısıyla, çoğu 16. yüzyıl dinsel başkaldırılarının görünür akıldışılığı ve acımasızlığı, çok açıktır: Komünyon (*Eucharist*) ve azizlerin kemikleri için nasıl o kadar heyecanlı olunabilir ve harekete geçilebilirdi? Böyle bir olayın, toplumsal anlamını çözmek, gerçekten hiç de kolay değildir.

1. FRANÇOİS DÖNEMİ (1515-1547) VE FRANSTANLIĞININ DOĞUŞU

Öncelikle, her şeyin başlangıcı Alman Reformasyonu’dur. Çünkü Calvincilik, hiç tartışmasız sonunda kaynak olarak Alman Reformasyonu’na dayanır ve onun bir yongası yani yan bir dalıdır. Dolayısıyla bu reform kasırgasını başlatan, Martin Luther’in endüljans uygulamasını sorgulayan 95 Tezi’ni Wittenberg Kilisesi’nde bir Azizler Günü öngününde (31 Ekim 1517) tartışmaya açmasıdır.

1518’de 95 Tezi’nin Roma’ya ulaşmasıyla birlikte, Luther’i durdurmak girişimleri başlamıştı. Bu Luther’i etkisizleştirme ve sindirme çabasının sonunda Kiliseyi götürdüğü yer, 15 Haziran 1520’de basılan, “Martin Luther’in Yanlışlarını Kınama” alt başlığını taşıyan “*Exsurge Domine*” fermanıydı. Bu fermanın küçük bir alıntı ile onun saldırgan ve intikamcı dilini ortaya koyabiliriz:

Bu tezleri, dindar kulaklar için sapkınca, rezilce, asılsız ve saldırgan buluyoruz. Yine, Katolik gerçeğe karşıdılar ve basit zihinler için de bozguncudurlar. Onları sıralayarak, emrediyoruz ve bildiriyoruz ki, her iki cinsten tüm imanlılar, onları kınanmış, lanetlenmiş ve reddedilmiş görmek zorundadır. Hem kutsal itaatin erdemi hem de otomatik büyük bir aforoz cezası ile hepsini

yasaklıyoruz... Yukarıdaki cezalara giren her kimse ve her şey, dinadamlarının ve halkın huzurunda törensel olarak, kamunun önünde yakılacaktır².

Luther'in fermanı aldıktan sonra, altmış günü vardı: Ya gereğini yapacaktı ya da aforoz edilecekti. Altmışıncı gün (10 Aralık 1520) geldiğinde, odun yığını üzerine, önce papalık yasa ve emirleri konulurken, bunlara Luther'i eleştiren kitaplar ile pek çok ortaçağ tanrıbilimcinin kitapları da eklenmişti. Luther, ateşe verilen bu yığın üzerine, en son *Exsurge Domine* fermanını atmıştı.

Papa'nın aforoz fermanının yakılması, Luther'in en cesur en olaylı eylemiydi. Bu olay, gerçekten kendisinde sadece bir bağınazlık eylemi bir budalalık olabilirdi... Ama bunu, eski kiliseyi çökerten, yeni kiliseyi kuran kahramanca bir iman eylemi, öncelemiş ve izlemişti. Yeryüzünde, imparatorların, kralların, prenslerin, hatta tüm Avrupa uluslarının saygı ve sığınmayla önünde eğildiği en büyük güce, meydan okumuştur. Roma'dan mutlak ve son kopuşun ateşten işaretiydi ve Batı Hıristiyanlığının bir yarısı üzerindeki gelecek papalık fermanlarının etkisini yıkmıştı. Luther ve bütün bir Protestan dünyayı, insanların akıl ve vicdanları üzerinde korkutucu ve katlanılmaz bir tiranlığa dönüşmüş olan o otoriteden özgürleştirmişti³.

İmparatorluk Diet'i, Worms'ta 27 Ocak 1521'de toplanmıştı. İmparator V. Charles, sonunda Luther'i yazılarından geri dönmesi tertibiyle Diet'e çağırılmıştı. Charles, sapkınlık karşısında yumuşak olmadığını ve atalarının imanından ayrılma niyetinde de hiç olmadığını göstermeye kararlıydı. Luther'e gelince, Diet'e katılmaya istekliydi. Onun son kararını tek bir argümanın belirlediği bildirilir: Eğer Luther Worms'a gitmeseydi, düşmanları ona korkak diyecekti.

18 Nisan (1521) bir perşembe günü Worms Dieti'ndeki bu yargılamasındaki savunması, Protestanlık için her şeyin yeni bir başlangıcıydı:

Papalığın tiranlık gerçeği karşısında, direnmek zorundaydı. Sözlerini Latince de tekrarlamış ve yazdıklarından cayıp caymayacağı sorusunu, kararlılıkla yanıtlamıştı: "Kutsal Kitap'ın tanıklığı ile ya da açık-seçik bir mantıkla yanlış kanıtlanmadıkça, vicdanımla bağlıyım ve Tanrı'nın Sözü'ne sıkıca sarıldım... Bu yüzden, her hangi bir şeyden ne dönebilirim ne döneceğim. Tanrı yardımcım olsun. Amin" (Rupp, 1964:96).

Luther, asıl 1521'de bir ortaçağ dinini kendince Hıristiyanlığın olması gerektiği şeye göre yeniden yapma uğraşına başlamıştı. Bu dönem, Reformcu Luther'in öyküsüdür. Dindeki yozlaşmanın öyle arıza, kazara olan şeyler olmayıp, gerçekte Kilise'nin temelinde yattığı bulgusuna erişmişti (Bronowoski ve Mazlish, 2012:109). Onun için yeni öğretinin (Protestanlığın) kavgası, sonunda doğru dinin kendisi olduğuna evrilmişti. Luther'in arkadaşları, onun ölümü (1546) sonrasında da sarkan şekilde, deneme-yanılma ve ayarlamalarla harekete biçim vermişti (Hendrix, 2015: xiii).

Bu arada Avrupa'da basitçe "Türkler" olarak bilinen Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Avrupa'da yakın bir tehdit durumuna geldiği bildirilir. Artık sorun belliydi: "Almanya'nın kaderi belirsizken, Türklerin püskürtülmesi nasıl olacaktı?"

Türk tehdidi, Luther ve Alman reformasyonuna nefes aldırılmıştı. 1526 yılına kadar önemli imparatorluk kentleri ve bölgeleri, Lutherci olmuşlardı. Dolayısıyla Türk tehdidi ve başka baskılar,

² <https://www.papalencyclicals.net/leo10/110exdom.htm> (Erişim Tarihi: 06.09.2022). s.9.

³ <https://www.apuritansmind.com/the-reformation/500-years-of-the-reformation-martin-luther-burns-the-papal-bull/> (Erişim tarihi: 12.09.2022).

İmparator V. Charles'ı hem Luthercilere saldırmakta kararsız bırakmış hem de imparatorluğunu zayıflatmıştı. 1520'lerin kritik on yılı boyunca, Martin Luther ve Alman reformasyonu, hayatta kalmalarını hem İslam tehdidine hem de İmparator Charles'ın Almanya'yı ihmaline borçluydular (Hendrix, 2015:9).

Bundan sonrasında bu kaynaktan Avrupa çapında doğan başka yan dal reformcular, Zürih'te Zwingli, Münster'de Anabaptistler gibi, ortaya çıkacaktı. 1534'te, Kral VIII. Henry bütün İngiliz krallığını Katolik Kilisesi'nden uzaklaştıracaktı. Ardından da Jean Calvin, Cenevre'de tutunarak, Calvinci misyonerleri tüm Avrupa'ya gönderecekti. Zaten önemli ölçüde ortadan kalkmış ortaçağ engizisyonuna gelince, yeni reform hareketlerini bastıramayacaktı (Madden, 2007:31). Aslında reformasyonun kökleri çok daha derinlerdeydi. Ortaçağ toplumu, 13. ve 14. yüzyıllara gelindiğinde, Avrupa'da papalık monarşisinin altını oyan köklü bir değişime uğramıştı.

I. François'nın saltanat yılları, gerçekten, gerek Fransa gerek Avrupa gerekse dünya için büyük bir dönüşüm olan rönesans, reformasyon ve büyük keşifler sürecinin eşiği ve içindeki bir dönemdi. Dolayısıyla I. François'yı konuşmak, kuşkusuz büyük bir değer dönüşümünü konuşmak demektir. Bu değer dönüşümünde asıl olan, artık yaşamdan yana insandan yana olmayı belirleyen bir anlayışın yani hümanizmin belirleyiciliği idi. Bu, dünyaya bakışın, insana bakışın, insanın ürettiği değerlere bakışın toptan değişmesi, altüst olması demektir. Dolayısıyla, öğrenme canlanmıştır. İnsan, yeryüzündeki yaşamının tanrısal bir yazgı değil, kendisinin yapımı olduğuna inanmaya başlamıştır. Bu, tarihin akışının denetlenebilir (insani) görülmesi demektir. Böyle düşünmekse, toplumsal düzeneklerimizin, barındırdığı çarpıklıklar üzerinden sorgulanmasıydı.

Modernlik, 18. yüzyılın Aydınlanma düşüncesiyle, Amerikan ve Fransız devrimleriyle, sanayi devrimiyle, kentleşmeyle asıl gerçek olsa da, her şey rönesans ve reformasyonun dünyasında saklıydı. Bu yeni ruh, halklara yeni bir soluk vermişti. İnsanlar yalnızca yük hayvanları gibi çalıştırılan, lordlarına haraç ödeyen zavallılardan daha fazla bir şey olduklarını anlamaya başlamışlardı.

Büyük Reform hareketi uzaklarda hazırlanmıştı. Constantinople hiç düşmemiş olsaydı, Doğu bilimi Batı'da bir sığınak aramaya sürülmemiş olsaydı, dinsel devrim gecikmiş olabilirdi ama engellenemezdi. Guttenberg, Kutsal Kitap'ının ilk sayfasını bastığı saatte Roma'nın manevi despotizmi sendelemeye başlamıştı. Vasco de Gama'nın Fırtınalar Burnu'ndan yolunu Hindistan'a döndürdüğü, Columbus'un yeni bir dünya keşfinden zaferle döndüğü, tuhaf bir heyecan dönemi idi (White, 1868:1).

Reformasyon çağı, doktor Luther'e bağlanır ama onun gelişi kaçınılmazdı. Eğer Luther olmamış olsaydı, bir başkası olacaktı. Yunanistan'dan gelen bilimler ve edebiyat, zaten sömürüye karşı gözleri açmıştı. Böyle bir nedenin bazı etkileri doğurması gerekiyordu (Montesquieu, 2012:177).

Artık, bir kıpırdanış ve kuşkuculuk ruhu adeta tüm Avrupa'nın malıydı. Manastırlardaki keşişler, şatolardaki baronlar, mahkemelerdeki hukukçular, kilise evlerindeki papazlar, artık benzer şekilde hissediyorlardı. Tahtlarındaki prensler de, ya Kilise'nin yanılmazlığından kuşku duymuşlar ya da Papa'yı başkentlerinden uzaklaştırmışlardı. Günün bilgin ve akıllılarının saldırıları karşısında kutsal olan hiçbir şey yoktu. Kilise'nin öğretileri kalbe dokunmayı bırakan boş bir biçimciliğe yozlaşmıştı.

Avrupa’da birdenbire, sanki karşılıklı ayarlanmış gibi, yeni bir vaizler türü ortaya çıkmıştı: Fransa’da Lefevre⁴, Almanya’da Luther, İsviçre’de Zwingli⁵, İngiltere’de Tyndale⁶. Bunların hepsi aynı öğretiyi öğretmişlerdi. Aynı genel özellikleri korumakla birlikte, reformasyon her ülkede kendine özgü bir biçim kazanmıştı. Nitekim ad olarak ona Protestanlık dense de, kendi kalıbında biçim alarak gelişmişti.

Fransa’da Lefevre ve öğrencisi Farel’in, yeni Kilise’nin temel taşı olan imanla arınma (*doctrine of justification*) büyük öğretisini Luther’den yıllarca önce vaaz etmeye başladığı belirtilir (White, 1868:2).Fransa’da Kilise, eğer kendini reforma uğratmayı ciddi olarak düşünmüş olsaydı, yaşanan büyük parçalanmanın olmamış olabileceği belirtilir. Nitekim Ranke, “Protestanlar, Kilise’nin birliğinden kendilerini isteksizce kopartmışlardır” demişti. Fransa, sanki bir yönden, dinsel reforma hazırlanmıştı. Önceden de belirttiğimiz gibi, kral, sarayını Avrupa’da en aydınlanmış saray yapmıştı.

Fransa Kilisesi’nin ise Katolik inancın pek çok başka parçasından çok daha kötü olduğu belirtilir. Gerçekten, insanlar bilgisiz kaldıkça, papazların bilgisizliği onları sıkıntıya sokamazdı. Fakat birdenbire gözleri açılmış ve papazlarının eksikliklerinin bilincine varmışlardı. Bu yüzden gerçek (*truth*) için hazır olan sahada, yeni öğretiler hızla yayılmıştı. Bu yayılmanın büyük desteği, Fransızcanın kullanılmış olmasıydı. Oysa Ortodoks dinadamları Latinceye inatla yapışmışlardı. Din değiştirmeler, önce, alt ve eğitimsiz yığınlar arasında olmaktan çok, eğitimliler ve yüksek doğumlular arasında çok fazlaydı. Bunlar, ateşle vaftiz edilmekle erken karşılaşmışlardı. 1524’te I. François Madrid’te esirken, Paris Parlamentosu küfürle ilgili XII. Louis’nin bir fermanını canlandırarak, Lutherçiler ve başka “sapkınları” yargılamak için bir komisyon atamıştı (White, 1868:4).

Fransa’da Calvinizm adlandırılan Protestan inancın kaynak ve gelişimini şöyle açıklayabiliriz. Gerçekten Calvin, Luther’i izlemiş ve Protestan hareketinin liderliğini üstlenmiştir ama Calvin’in bağımsız bir kişilik olduğu ve reformasyona özgün katkı yaptığı asla atlanmamalıdır (Knecht, 2010:7). Calvin reformasyonunu Cenevre’nin bir çocuğu, içerden bir ses olan Merle D’Aubigné⁷ gözlüğünden aktarmak yerinde olacaktır:

16. yüzyıl reformunun en güçlü merkezi, Calvin’in papazlığı nedeniyle Cenevre idi. O yenilenme çağında, karşıt güçler ve etkin mücadelelerle dolu dinsel hareketler, tek bir merkezden de gelişmemişti. Katolik odak, antik dünyanın büyük kentinde, İtalya’daydı. Almanya’daki İncilci (*evangelical*) odak ise Wittenberg’den Avrupa uluslarının ortasına, kentlerin en küçüğüne (Cenevre) aktarılmıştı.

D’Aubigné’ye göre, Cenevre Reformu’nda ve özellikle kilisesinin yapılanmasında, özgürlük ögesi, başka ülkelerin reformlarında olduğundan çok daha baskındı. Calvin’in reformasyonunu Luther’in reformasyonundan, esasta farklılaştıran şey, onun yerleştiği her yerde olduğu gibi,

⁴ Jacques Lefevre d’Etaples (1455-1536), bir tanrıbilimcidir ve Fransız hümanizmi için öncü bir kişiliktir. Yaşamı boyunca Katolik kalmıştır.

⁵ Huldrych Zwingli (1484-1531): Luther ve Calvin’i izleyen reformasyonun üçüncü adamı İsviçreli papazdır.

⁶ William Tyndale (y.1490-1536): Hümanist, İngiliz Kutsal Kitap çevirmeni ve Protestan şehit. Yunancadan İngilizceye İncil çevirisini, gittiği Almanya’da 1525’de tamamlayabilmiş ve Köln’de basılmıştır. Antwerp’te yakalanmış ve sapkınlıktan mahkûm edilmiştir. 1536’da Vilvoorde’de boğularak infaz edildikten sonra, kazıkta yakılmıştır, <https://www.britannica.com/biography/William-Tyndale> (Erişim tarihi: 29.04.2023).

⁷ Fransız Protestan sığınmacıların ataları olduğu İsviçreli rahip ve reformasyon tarihçisi Jean-Henri Merle d’Aubigné (1794-1872).

kendisiyle yalnız gerçeği değil özgürlüğü de getirmiş olmasıydı. Dünyalık özgürlük ve tanrısal gerçeğin imanlı arkadaşlığı, Aşağı Ülkeler’de, İngiltere’de, İskoçya’da ve arkasından Kuzey Amerika’da ve güçlü ulusların yaratıldığı her yerde aynı zamanda görünmüştü. Cenevre halkının bu mücadelesi, cılız bir derenin bir akarsuyu kabartmasında olduğu gibi, çağdaş uygarlığı beslemişti (D’Aubigné, 1998a:32)

2. “BİR İNCİL ŞEHİDİ: BERQUİN” VE ACILARIN BAŞLANGICI

Dinsel muhalefetin önemli bir kurbanını, D’Aubigné üzerinden onun “içten” sesini, görece romansı kaleminden aktarmak akademik dilin bir farklı iman öğretisini anlatabilme zorluklarını aşmamızı kolaylaştıracaktır:

Louis de Berquin, kendisinin Fransa’yı papanın elinden kurtarma planını hazırlamıştı. O zaman 30 yaşındaydı. Çekici bir karakteri ve araştırma azmi yanında, yaşamında düşmanlarının bile imrendiği bir saflık vardı. Berquin, sevgi doluydu ve Tanrı’da bir babayı, İsa’da bir kurtarıcıyı bulmuştu. Berquin, kendi mutluluğunu oluşturan o barış ve coşkuyu ruhlara kazandırmak dışında, tanrıbilimcilerle asla çarpışmamıştı. Her şeyi hesaplamış ve Fransa gibi bir ülkede reformasyonun kralın iradesine rağmen başarılamayacağını sezmişti. I. François’ının o işi kendisi yapmasa bile, yapılmasına izin vereceğini düşünmüştü (D’Aubigné, 1998a:376).

Gerçeğin zaferinin prenslerin desteğine bağlı olduğunu düşünüyordu. Yeni bir çağ başlıyor ve Tanrı ortaçağ karanlığı boyunca uyuşup kalmış bir toplumu yeniden canlandırıyor. Berquin, bir ordunun, askerlerinin çoğu ölüme gitmedikçe asla bir zafer kazanamayacağını da biliyordu ve kendi yaşamını ortaya koymuştu. Erasmus’a, papazların din örtüsü altında, iğrenç tutkularını, en yozlaşmış tutumlarını, en rezil imansızlıklarını sakladıklarını yazmıştı. Bu çirkin gizemi saklayan örtüyü yırtmak zorundayız demiş ve Sorbonne, Roma ve hepsini, kahramanca, dinsizliğin uşakları olarak damgalamıştı.

Erasmus, Berquin’in ateşle oynadığını düşünerek, onun ataklığını durdurmak istemişti. Berquin’e sürekli olarak çok başlı bir yılan (*hydra*) saldırdığını, onun pek çok ağzıyla nasıl zehir saçtığını ve ölümsüz olduğunu anımsatmıştı. Üç keşişe saldırmakla işe başlasa da, karşısında sayısız paralı asker (*legions*), güçlü ve sapık bulacaktı. Bu mektubun, Berquin’i sarstığı belirtilir (D’Aubigné, 1998a:377).

Katolik tarafın duyarlılığı artarken, gelişmelere daha canlı direniş gösteriyordu. Kışkırtıcı kitaplar, ortalıktaydı. İnsanlar, hapis ve kazıkla korkutuluyordu. Tüm yollar yasaldı. Sorbonne’nun yanında, güçlü bir destek vardı: Bu, bir prenses ve bir devlet adamıydı (D’Aubigné, 1998a:380). Bu prenses, Angouleme Düşesi, I. François’ının annesi Savoylu Louise idi. İkincisi ise ne dini ne ahlaki ne vicdanı olan düzenbaz adamların başı olan Sens Başpiskoposu ve kardinal Duprat idi. Makamları satar, bozgunculuğuna karşı çıkanları Bastile’e gönderirdi (D’Aubigné, 1998a:381).

Kral, başlangıçta reformasyona karşı çıkmada duraksamıştı. Dinadamlarının utanmazlıklarıyla uğraşan Berquin gibi adamlardan da hoşnuttu. Yine, insan zihninin her yönde canlı bir etkinlik gösterdiğini ve böylece 16. yüzyılın ilk yarısında edebiyatın, felsefenin, siyasetin ve dinin dünyasının anlamlı bir dönüşüme uğradığını da görmüştü: Ne var ki, bakışı doğru olsa da, hırsları görüşünü bozmuştu. Günün ışığını yakalamış olsa da, tekrar karanlığa gömülmüştü (D’Aubigné, 1998a:382).

Şansölye-kardinal Duprat, saldırısını başlattığında reformu durduracak vuruşu yaptığını düşünmüştü: Kralın Madrid Antlaşması'nın ona dayattığı ağır sorumlulukları yerine getirmesi gerekliydi ama parası yoktu. Bunun için dinadamlarına başvurmuş, onlar da bunu fırsata dönüştürmeye çalışmıştı. Sağladıkları 1.300.000 *livre* karşılığında, Duprat'ın önerisi ile kraldan şunu istemişlerdi: “Krallığa gizlice sızmış bulunan lanetli ve desteklenemez Lutherci mezhep, kökten kazanmalıydı”. Kral, hazinesini doldurmak için her şeyi bağışlamaya hazırdu. Bunun olması ise yalnız Berquin için değil reformasyon için de her şeyin sonuydu. Duprat ve Sorbonne, acımasız planlarını uygulamaya koymuştu. Onların asıl amacı, sapkınlığın kökünün kazanmasıydı. Rotterdamlı seçkin bilge ile uğraşmaları zordu ama yoldaşı Berquin'i durdurabilirlerdi. Bu, Berquin'in yargılanması demekti (D'Aubigné, 1998b:48).

Berquin, kralın desteğini alabilmek için Marguerite'la görüşmek üzere saraya gitmişti. Yalnız o, reformasyonu beşikte boğulmaktan kurtarabilirdi. Berquin, başka bir yerde göremediği şefkati kraliçede bulmuştu. Ama Marguerite'in Berquin için kral katındaki aracılık ve ricası, sonuçsuz kalmış ve 1529 Mart'ında kraliçeye rağmen tutuklanarak Conciergerie'de hapse atılmıştı (D'Aubigné, 1998b:49).

10 Nisan 1529'da mahkemeye getirilmişti. Mahkeme Başkanı, Louis de Berquin'e, “Luther mezhebine ait olmaktan, Tanrı ve onun şanlı annesine karşı olan kötü kitaplar yazmış olmaktan mahkûm edildiğini” bildirmişti. Başu açık, elinde yanan bir mumla, işlediği suç için Tanrı'dan, kraldan ve adaletten kamunun önünde af dileyecek ve kitaplarının da yakıldığını görecek. Yine, Tanrı'ya ve annesi şanlı Bakire'ye pişmanlığını göstereceği Notre Dame Kilisesi'nin önüne götürülecekti. Ağır günahkârlığı yüzünden dilinin delinmesi sonrasında da hapishaneye kapatılacaktı. Ne okuması için kitap ne de yazması için kalem ve mürekkep verilecekti (D'Aubigné, 1998b:51).

22 Nisan 1529 sabahı, görevliler Berquin'i infaz yerine götürmüştü:

Kalabalık, uğursuz yerin çevresine yığılmıştı. Bir tarihyazıcısı, mahkeme başkâtibinin... hükmü “boğuk bir ses”le okuduğunu söyler... Hiç korkmamış ve şaşkınlık göstermemişti. Etrafındaki zavallı insanların bildiği o yargılama anında onu destekleyen Kurtarıcı (*Savior*) için söylemek istediği birkaç Hıristiyan sözcüğünü söylemişti. Cellat yakınına gelmiş ve Berquin kafasını uysalca uzatmıştı. Cellat, boynuna halkayı geçirmiş ve onu boğmuştu (D'Aubigné, 1998b:57).

Berquin'in cesedi, alevlere atılarak yakılmıştı. Belki hırsıyla yönlendirilen bir avuç insan, alevlerin yükselişine coşkuyla bakabilmişti. Bunlar, bir sapkının bedeninin büsbütün yandığını gördüklerinde, reformasyonun onunla yıkıma uğradığını, bir parçasının bile kalmadığını düşünmüşlerdi. Alevlerin azgınlığına, şefkat ve acıyla bakanlar da vardı. Berquin'i Fransa'nın gelecek reformcusu olarak gören Hıristiyanlar, gelecek gördükleri bir kahramanın bir avuç toza çevrilmesini içlerine sindirememişler, gözyaşlarına boğulmuşlardı. Kralın yanında saygın bir yeri olan bir soylu, bir katil gibi öldürülmüştü (D'Aubigné, 1998b:59).

3. II. HENRİ SALTANATI (1547-1559): ARTAN ŞİDDETE RAĞMEN YÜKSELEN PROTESTANLIK

II. Henri, 31 Mart 1547'de babasının tahtına çıktığında yirmidokuz yaşındaydı. Portreleri, yumuşak ve nazik bir yaradılıştaki olduğu izlenimini uyandırsa da, bağınazlığı onu acımasız yapmıştı. Kendisine karşıt olanlara da gururu yüzünden sabırsızdı. Dindardı ve pazar günleri, Mass ayını sonrasında atla gezintiye çıkardı. İtalyanca ve İspanyolca konuşurdu (White, 1868:23).

I. François tarafından “sapkınlığın” kökünü kazıma yöntemi olarak benimsenen sistematik baskılamaya, II. Henri saltanatında da etkin bir şekilde sürdürülmüştü. Fakat Huguenotlar, vicdanlarının sözünü dinlemekten hiç caymamıştı. Aksine, yüreklerindeki cömert duyguyu heyecanlandıran şehitlik, din değiştirmelerinde engelleyici olmuştu. Fransa'da her kentte durmaksızın yakılan cenaze ateşleri, boşunaydı. Protestanlar, kurullarını toplamayı sürdürürken, öğretilerini de açıklıyordu. II. Henri, infazların önemini vurgulamak için birkaçını doğrudan izlemiştir. Paris'e dönüşünde de kentin farklı yerlerinde, cenaze ateşleri vardı (Browning, 1829:34).

Bütün bunlara karşın, reform öğretileri, II. Henri saltanatında hızla yayılmaya başlamıştı. İlk öğreticileri ve savunucuları olan soyluların, bilginlerin ve kilise büyüklerinin oluşturduğu küçük çemberin ötesine genişleyerek, toplumun daha alt katmanlarına yolunu yapmıştı. Zamanın akli, reformun yanındaydı. Bu alt katmanlar, çok daha kararlı ve köktenciydi. Reformun ince iman yorumlarının ötesinde, “Özgür Lütuf ve Kefaret öğretileri” (*the doctrines of Free Grace and of the Atonement*) doğrudan gönüllerini dolduruyordu. İnsanları eski kiliseye sadık tutmak uğraşı, artık zorlanıyordu. Reformun bir başka güçlü etkeni, o günlerde yaşanan sefaletti.

Aslında sayıları artıyor olsa da, o sıralarda reformcular güçbela nüfusun yüzde biriydi. 1558'de bile, nüfusları muhtemelen 400.000'den fazla değildi. Eski *Albigensian* isyancı ruhunun bazı kalıntılarının halâ yaşadığı Languedoc'un olduğu gibi, Rhone ırmağı boyunda ve Alplerin eteğinde kurulu olan kentler, baskın şekilde Calvinciydi. Bu eyalette Roma Kilisesi'nden nefret edilirdi. Kırsal nüfus, o zamanlar daha küçük kırsal kasaba yerleşiklerinin genelde olduğu gibi, dinadamlarının etkisi altındaydı. Paris nüfusu, ortodoksluklarını göstermede özellikle tehlikeli bir Katolik kütleydi (White, 1868:32).

Yeni öğreti, eğitimliler ve iyi doğumlularla sınırlı kaldıkça, II. Henri, babası gibi, reformu çok takmamıştı. Fakat alt sınıflar arasında yayılmaya başladığında, sapkınlığı ihanetten çok daha ağır cezalandırmaya karar vermişti. Babasının acımasız fermanlarını, hiç yılğınlık göstermeden, büyük bir sertlikle uygulamıştı. Fakat bunlar, istenen sonucu vermekten uzak kalmış ve reform çok daha hızlı yayılmıştı. Reformun kökünün kazınmasını hızlandırmak için 19 Kasım 1549'da yeni bir ferman yayınlamıştı. Fakat bu yeni ferman da öncekiler gibi beklenen etkiyi doğurmamıştı.

1559 yılı Mayıs'ında, neredeyse kentin her köşesinde idam sehpaları olduğu ve odun yığlarının yakıldığı bir ortamda, ilk Protestan Kilise Kurulu (*Synod*) Paris'te toplanmış ve dört gün sürmüştü. Metropolitan Kilisesi'nin pastörü ve doğumla bir soylu olan François Morel, başkanlarıydı. Yaklaşık bir düzine eyalet kilisesi, sayıları biraz değişse de, temsilci göndermişti. Bu özverili adamlar, modern zamanlara kadar, ufak önemsiz istisnalarla korunmuş bir örgütü Fransız Protestanlığına çabucak kazandırmışlardı. Onlar, tehlikeden çekinmeden, her birinin 40 maddeden oluştuğu bir İman İtirafı (*Confession of Faith*) ve Disiplin Kitabı hazırlamışlardı. İlkinde, güçlü bir direnmeme (*non-resistance*) öğretisi vardı ve 40. maddesi şöyleydi: “Yasa ve kurallara uymak zorunda iken, harç, vergi ve diğer ödemeleri de yapmalıyız. Yöneticiler imansız olduklarında bile, iyi ve gönülden bir irade ile itaat boyunduruğunu taşımalyız” (White, 1868:54). *Synod*, İncil'e dayanarak (Matta 17:24-27 ve Acts 6:17-19) bu öğretiyi benimsemiştir.

Calvin'in tasarladığı bu kilise anayasası, biçiminde tamamen cumhuriyetçiydi. Çünkü her şey insanların oylarına bağlıydı. İnsanlar, kilise kurulunu seçerken, o da pastörü seçerdi. Pastörün bu son ataması da, cemaatin kararına dayanırdı. Günün devlet adamları, devlet içinde devlet olarak - sivil iktidara tehlikeli bir rakip ve başkaldırı kıvamında - bu örgüte kuşkuyla bakmışlardı. Bu kuşku ve sevgisizliği besleyen şeydi: Bu örgütlenme, halk egemenliğini açıklamıştı. Bu öğretisi, manevi alandan dünyevi sorunlara kolayca genişleyebilirdi. Bu örgütlenmenin siyasal iktidarı kontrol edebildiği, İsviçre, Hollanda, İngiltere ve Kuzey Amerika gibi her yerde, bir cumhuriyet kurulmuştu. Buralar, gerçekten özgürlüğün en çok serpiştiği dünya coğrafyasıydı. Dolayısıyla, bu soylu meyve için onu besleyen ağaç sevimliydi (White, 1868:55). Fakat 16. yüzyılda, toplumun yönelimi, özyönetime doğru değil despotizme doğruydı.

Gerek Calvinci örgütlenmenin haberleri gerekse Parlamento'nun sevecen eğilimi, II. Henri'nin ortodoksluğunu alevlendirmişti. Nitekim öncekilerden bile daha ağır olan *Ecouen* fermanı, Haziran 1559'da yayınlanmıştı. Bu ferman, suçlu bulunan tüm Luthercilerin, bağışlanma şansları olmaksızın hemen ölümle cezalandırılmalarını düzenlemişti (White, 1868:56).

4. II. FRANÇOİS SALTANATI (1559-1560) VE DU BOURG PARLAMENTO ÜYESİNİN İDAMI

II. Henri, geride üçünün Fransa tahtına çıktığı dört oğul bırakmıştı. Bunlar, ardıllık sırasında ilk üçünün kral olduğu, François, Charles, Henri ve Hercule-François idi. En büyükleri olan François, II. François (1544-1560) olarak babası II. Henri'den sonra 10 Temmuz 1559'da tahta çıkmıştı ve güçbela 16 yaşındaydı.

II. Henri'nin zamansız ölümü, kişisel monarşinin temeldeki zayıflığını ortaya çıkarmıştı. II. Henri ve babası I. François, savaşlarda ordularının başında olan, soylu bağlılığını yöneten güçlü adamlardı. Oysa II. François, hastalıklı küçük bir çocuktur. Kutsal Roma İmparatoru Kral V. Charles'ın koyduğu kurallara göre, yönetmek için yeteri kadar büyük olsa da, deneyim ve donanımı eksikti. Yaşının sözde büyüklüğünden dolayı da Anne-Kraliçe Catherine, kral naibi olamamıştı.

Genç kralın tahta çıkışı, Luthercilerin durumunda hiçbir iyileşme yapmamıştı. 12 Temmuz'da iki erkek ve bir kadın din için idam edilmişti. Bu, son saltanatın bir kalıntısı olarak görülse de, ertesi gün borazan sesiyle duyurulan bir emirle, yeni saltanatın da çok da hoşgörülü olmayacağı belli olmuştu: Fransa'daki mevcut kilise ve dine karşı konuşanlar, idam edilmek üzere piskoposların önüne çıkartılacaklardı. 4 Eylül 1559'da çıkarılan Villars-Cotteret fermanı da, gündüz veya gece yapılsın, tüm toplantıları yasaklamıştı. Böyle toplantıların yapıldığı evler, yıkılacaktı. Kasım'daki Blois fermanı da, toplantılara katılanların hepsine, af veya indirim olmaksızın, ölüm cezası getirmişti (Knecht, 1998:63). Bu sert önlemler, sadece Paris'le de sınırlı kalmamıştı.

Anne Du Bourg'un sapkınlık yüzünden hapisaneye atılmış olmasının üzerinden beş ay geçmişti. II. Henri'nin ölümünden sonraki birkaç günde sapkın olarak suçlanmış ve yargılanması için laik erke teslim edilmişti. 23 Aralık 1559'da da, diğer parlamenterler serbest bırakılırken, kendisi ölüm cezasına çarptırılmıştı (Browning, 1829:66). Du Bourg, ölüm cezası için şunları söylemişti: "Kazığa gönderildim çünkü arınmanın (*justification*), lütfun (*grace*) ve kutsamanın (*sanctification*) İsa'dan başka bir yerde bulunacağını doğrulamadım. Bu, ölüm nedenimdir. Çünkü İncil'in saf öğretisini benimsedim. Günahlarımızla lekelendiğinizden, ateşinizi söndürün ve gerçek bir kalp yeniliği ile Tanrı'ya dönünüz".

Du Bourg, infaz yerine geldiğinde, “Çok geçmeden edineceğim tek şey, gövdem için yeryüzünde 183 cm, ruhum içinse sınırsız gökyüzüdür” demişti. Sonra da izleyenlere dönerek, “Ölüme gidiyorum, çünkü ne bir hırsız ne bir katilim. Sadece İncil’i seviyorum. Böyle güzel bir dava için yaşamımı vermekten sevinç duyuyorum” (White, 1868:74). Cellat, organı boynuna geçirdiğinde, artık Anne De Bourg bir cesetti. Sonrasında da cansız bedeni yakılmıştı.

İnsanlar, Paris’ten kaçabilmek için mallarını satmış ve kaçış araçlarının peşine düşmüştü. En küçük sıkıntılar bile, reformculara karşı kullanılıyordu. Ölüm, eğlence yapılmıştı. Protestanların acıları, yığınların göz zevkini doyuran birer gösteriye dönüşmüştü. Can çekişmeleri azalmasın diye, yakılmadan önce asılmalarına sıklıkla izin verilmezdi (White, 1868:76).

5. IX. CHARLES SALTANATI (1560-1574) VE VASSY KATLIAMI (1 MART 1562): DİN SAVAŞLARININ BAŞLAMASI

1550 doğumlu IX. Charles’ın tahta çıkışı, işlerin düzenini tamamen değiştirmişti. Oğlu François üzerindeki Catherine de’ Medici’nin ağırlığı, Guiselerin yeğenleri (Kralın eşi) üzerindeki etkisiyle dengelenmişti. Yeni kral, daha küçük bir çocuktu ve annesi Catherine de’ Medici denetimden uzak, tüm işlerin yönetimini üstlenmişti. II. François’nın ölümü, Guiseleri, yönetmek için çok genç olan sadece on yaşındaki kralın kardeşi IX. Charles’a hükümet dizginlerini bırakmaya zorlamıştı. Ona, bir naip atanmalıydı. 21 Aralık günü, özel konsey (*conséil privé*) sorunu çözmüştü: Catherine, tüm erkleri toplayarak, “Krallık valisi” olarak atanmıştı ve 41 yaşındaydı. İki büyük rakip aileye (Guise ve Bourbon) de bir adanmışlığı yoktu.

Catherine, yeni konumuyla sözde bir güç değildi. Sanki bir kralmış gibi, etkili şekilde hükümet sorumluluğunu üstlenmişti. Asıl işi, krallıkta barışı yeniden kurmaktı. Ona göre, yirmi-otuz yılı aşan dinsel baskı, sadece dini bölünmeyi körüklemişti. Skandal ve kışkırtmalardan suçlu olanların şiddetle cezalandırılmasını, sadece yanılmış olanların ise uygun kınama, öğüt ve vaazla yeniden kazanılmasını düşünmüştü. 28 Ocak 1561’de, Romorantin Fermanı’nı değiştiren ve doğrulayan “letters de cachet” yayınlanmıştı (Knecht, 1998:73). Bu, tüm dinsel mahkûmların salıverilmesi yanında, yaşanan karışıklığa parasal destek olanlar, hatta silahlara sarılmış olanlar için bile, tüm sapkınlık davalarının askıya alınmasını düzenlemişti. Yalnız, Catherine’nin bu uzlaşmacı tutumu, kendi yanlarına geldiğini düşünen Huguenotlarca yanlış değerlendirilmişti.

Bu dönemde Huguenotlar, büyük kamu toplantılarını genelde yapabiliyorlardı. Onlara katılmaktan çekinen sevenleri de artık toplantılara güven içinde katılıyorlardı. Fakat bu kez Huguenotlar, aziz görsellerine zarar vererek, Katolik yortusu festival yürüyüşünde evlerini süslemeyi reddederek, kendi dinsel karşıtlarını incitmişlerdi. Nitekim Paris Parlamentosu, Huguenotların toplantılarında kullandıkları evlerin yıkılmasını emrederken, Katolik vaizler de Huguenotların gizli gece ayinlerini cinsel azgınlık olarak kınamıştı (Knecht, 1998:74).

Catherine, *Chancellor L’Hopital*’e önemli parlamento temsilcilerinin çağrıldığı bir toplantı yaptırmıştı. Bu üyeler, ılımlı görüşleri için özenle seçilmişti. *Chancellor*, bu toplantıda, konuşmasını, amaçlarının “en iyi dinin hangisinin olduğunu görmek değil, devleti yönetmek olduğunu” söyleyerek bitirmişti. Burada, iyi bir yurttaşın, Hıristiyan olması gerekmez, aforoz edilmiş bile olabilir, demişti. Bu konferans, 7 Ocak’tan 15 Ocak 1562’ye kadar sürmüştü.

Saint-Germain görüşmelerinin sonucu, Huguenotların kentin surları içinde değil ama kırsalında, Genel Kurul bir karar alıncaya kadar geceleyin ibadet için toplanmalarına izin veren ünlü 17 Ocak 1562 Fermanı idi. Bu ferman, Katolikleri sevindirmemişti. Parlamento, önce fermanı

kayda almayı reddetmişti. Paris'te, 5 Mart'ta huzursuzluk arttığına, Parlamento kraliyet baskısına yol vermeye karar vererek, ertesi gün fermanı kayda almıştı (Knecht, 1998:85).

Dük Guise, 1 Mart 1562 günü Joinville'den Paris'e yolculuk sırasında, Vassy kasabasında durmuştu. Ocak Fermanı ile yasaklanmış olmasına rağmen, o sıra Huguenotlar kiliseye yakın bir ambarda ibadet ediyorlardı. Dük'ün adamları ile cemaat arasında, kan dökülmesiyle sonlanan bir çatışma çıkmıştı. Cemaatten 74 kişi öldürülüp, 104 kişi yaralanırken, Dük ve onlarca adamı da hafif yaralanmıştı. Katliam haberi, Guise'den önce ulaştığından, silahlı Huguenotlar onu tutuklamaya çalışmıştı. Katoliklere gelince, bu katliamı büyük bir zafer gibi kutlamışlardı (Knecht, 1998:87).

Vassy'de, Guise Dükü'nün adamlarının, yukarıda belirtildiği gibi, ibadetleri sırasında erkek, kadın ve çocuklardan oluşan Protestan cemaatini tümünden boğazlaması, genellikle Fransa'daki uzun ve kanlı din savaşlarının ve onunla yürüyen vahşetin ilk başlangıcı olarak değerlendirilir. Böylece, Fransa'nın tümünde, borazan sesiyle insanların silahlara sarılmasını kışkırtmıştı (Cockburn, 1840:48).

Guise ve Montmorency'nin birleşik güçleri, Paris'e zafer kazanmış gibi girmiş ve oradan genç kral ve Anne-Kraliçe'yi ele geçirdikleri Fontainebleau sarayına geçerek, onları Paris'e götürmüşlerdi. Catherine, bu zorla yakalanmaları üzerine, Condé'ye kendilerini kurtarması için haber göndermişti. Guiseler ise bu alıkoyma sırasında, Fransız Parlamentosu'ndan genel bir Protestan katliamı çıkartmıştı. Protestanlara gelince, gelen yıkımdan kendilerini esirgemek için silahlara sarılıp, soylu Condé komutasında, Orléans'ı ele geçirmişlerdi. Orada, acımasız işkencecileri tarafından ezilecek bir güç toplamışlardı. Guise hizbi, İspanya Kralı Philip'i yardıma çağırmıştı. Philip de, ortak dini nefretlerini yönelttikleri Protestanların kökünü kazımak için gerekli asker ve parayı onlara sağlamıştı. Condé ise gerek Protestan yoldaşlarının savunulması gerekse tutsak kral ve talihsiz ülke için İngiltere Kraliçesi Elizabeth'e yardım için yakarmıştı. Elizabeth de, Havre de Grace garnizonuna birlikler göndererek gerekli desteği sağlamıştı. Elizabeth, bu destekten, Fransızları Calais'in İngiltere'ye yeniden bırakılması hususunda bağlayan resmi antlaşmanın yerine getirilmesi için yararlanmıştı. Ama Fransızların ülkelerine İngilizlerin bu girişine gösterdikleri tiksinti, Huguenot davasını bir şekilde yaralamıştı (Cockburn, 1840:51).

Paris'de bulunan Condé ise kardeşinin çekilmesinin ardından, Huguenotların lideri olmuştu. Théodore de Beze, Vassy Katliamı'nın sorumlularına karşı adalet arayışında Saint-Germain'e yola çıkmıştı. Catherine ise patlayıcı durumu yatıştırmak uğraşındaydı. Huguenotlar, görüşmeler yoluyla güvence altına alamadıkları şeyi, artık zor yoluyla elde etmeye kararlıydılar. Condé, 2 Nisan'da Orléans'ı ele geçirmişti. Bu, din savaşlarının başlamasıydı (Knecht, 1998:88).

Catherine, gelişen bu gergin ortamda kendisini ister istemez Üçlü'nün yanında bulmuştu. Bir Huguenot başkaldırısının da önünde durmak durumundaydı. Bunun için Kral, ordusunu büyütmek için harekete geçmişti. Catherine, Condé ile halâ görüşmek çabasında olsa da, Katolik tarafta da askeri güç, aynı şekilde hazırlanmıştı. Bu ilk din savaşı, iki düzeyde yapılmıştı. İlki, resmi olarak adlandırılan, Katolik ve Protestan düzenli güçler arasındaki çarpışmaydı. İkincisi ise "papacılar" ile Huguenotlar arasında sürdürülen yerel düzeydeki şiddetti.

1560'dan beri, Condé, ülkeyi ele geçirmek planının bir parçası olarak, bir iktidar bloğu yaratmak ve elini güçlendirmek için kentleri ele geçirmeye çalışmıştı. Huguenotlar için kentler, ayrıcalıklı yerlerdi. Çünkü Huguenotların bir kısmı, kentleri, Calvin'in savunduğu siyasal düzenin deneme alanı olarak görmüşken, diğer bir kısmı, gizemli ve cemaatçi dayanışmanın eski rüyalarının

tekrar yaşanacağı geleneksel yerler olarak düşünmüştü. Kırsal kesime gelince, tehlikeli dinsel sorunlar karşısında genellikle hareketsiz kalmıştı. Köylüler, çok değişmeksizin her iki taraf savaşçılarının aşırılıkları ve haraçlarından çok kaygı duyduklarından, her ikisini de ocaklarındaki bela olarak görmüşlerdi (Garrison, 1995:340).

İlk din savaşı, gerek askeri strateji gerek dini bağnazlık açısından çok tipik bir odaktı. Condé'nin planı, yerel düzeyde başarılıydı. Çünkü dinleri için topraklarını fethetmeye kararlı olanların kendiliğinden gösterdikleri mücadeleden yararlanmıştı. Burada bir anımsatmada bulunmalıyız. I. François ve II. Henri saltanatı döneminde, her zaman değerli görülen ve kullanılan yerel özgürlükler, krallık otoritesince görece aşındırılmıştı. Dolayısıyla, Calvinizme yönelmiş sivil seçkinler, sıklıkla kentlerini küçük Cenevrelere dönüştürmek için bu yerel özgürlükleri kullanma arayışında, onlara kent kurullarında (*town councils*) verilen iktidar avantajından yararlanmışlardı (Garrison, 1995:341).

Burada, yığınların öfke ve şiddetini kışkırtan, 1562 yılının ağır ekonomik koşulları da anılmalıdır. Paris bölgesinde uzayan ağır yağışlar, köylüleri hasat yapamaz duruma sokmuştu. 1562 baharında, eyaletlerde, tahıl ve ekmek fiyatları, inanılmaz yüksek fiyatlara ulaşmıştı. Böylece, yoksullar, hatta orta tabaka, açlık korkusuna düşmüştü. Ülkenin kuzeyinde hastalık patlamıştı. Fransa'nın, bu şekilde Tanrı'nın üç felaketine yakalandığı bildirilir: Veba, açlık ve iç savaş. İnsanlar, Huguenotların korkusu, gündelik yaşamlarının yükü ve yakın savaş tehdidi yüzünden tükenmiş bir durumdaydılar (Garrison, 1995:342).

Mayıs 1562'de, Toulouse'daki vaizler, cemaatlerini, "Onların hepsini öldürün ve soyun. Biz papazlarınız, sizlerin yanınızdayız" diye yönlendirmişlerdi. Yine, Dük Guise'nin Vassy katliamı sonrasında Paris'e muzaffer girişi, kentteki Huguenotların rastgele öldürülüş selini getirmişti. Paris Parlamentosu, 13 Temmuz 1562'de yayınladığı bir kararname ile böylesi bir şiddeti meşrulaştırırken, düşmanlıkları da resmi olarak başlatmıştı (Garrison, 1995:343). Ama bütün bu olanlar karşısında, Taç, en yüksek düzeyde, tutuklu Condé ile görüşmeleri başlatmıştı. *Guise*'nin ölümü, üçlü yönetimin sonunu getirmiş ve Anne-Kraliçe tekrar en yüksek otoriteyi elde etmişti. Genel bir uzlaşma, tüm tarafların dileği olmuştu. Bir barış, her hangi bir krallık için hiç bu kadar gerekli değildi. Bu yüzden Catherine, bir antlaşmanın ivedilikle sonuçlandırılmasından yanaydı. Condé ve Montmorency arasındaki görüşme, çabucak hazırlanarak, antlaşmanın esasları tartışılmıştı. Bu antlaşma, 19 Mart 1563'te imzalanan Amboise Fermanı idi.

Protestanlar artık 6 Mart'tan başlayarak ellerinde tuttıkları tüm kentlerde dinlerini uygulayabileceklerdi. Düşmanlıkları iyileştirmek için, önceki isyanda çıkarılan af, bu kez yoktu (Browning, 1829:172). Condé ve adamlarına gelince, kralın sadık uyrukları olduklarını bildirerek, kralın davasının iyiliği amacı ve saf niyetlerle silaha sarıldıklarını doğrulamışlardı. Her iki tarafın da İngilizlerin krallıktan sürülmesinde uzlaştıkları, fermanın maddeleri arasındaydı. Yine, bir kısım Kilise toprakları da savaş giderlerini karşılamak için satılacaktı. Sonuçta Amboise Fermanı, her iki tarafça da yeterince benimsenmemişti.

6. İKİNCİ DİN SAVAŞI (1567-1568)

Protestanların azlık olduğu yerlerde, yerel otoriteler ne onlardan yapılan zoralmaları ne de çalınan malları iade ediyordu. Kenar mahallelerde ibadet için toplandıklarında da, Katolikler aşığılama ve saldırılarla onların toplantılarını dağıtma peşindeydi. Öte yandan, Protestan soylular

da, iç savaşta ele geçirdikleri kilise topraklarından çıkmak istemiyordu. Yine, dağınık ikonkırıcı (*iconoclastic*) başkaldırıları da çıkmayı sürdürüyordu.

Bu sırada, yabancı güçler de Fransa'da olanları izliyordu. Papa, Amboise Fermanı'ndan hoşnutsuzluğunu açıklamıştı. İspanya Kralı II. Philip'in yanısıra, Catherine de, 1520'lerden beri dini hoşnutsuzluk yaşayan İspanya sınırındaki (Fransız) Protestanlardan, hatta daha çok Flanders'dekilerden hoşnut değildi. Nitekim Alba Dükü, Bayonne toplantısında (Haziran- Temmuz 1565), II. Philip adına sapkınlara karşı Fransız-İspanyol ittifakını önermişti. Fakat Catherine, Protestan sorununa çözüm arayışında bundan biraz uzak durmuştu. Ama birkaç ay sonra, Hollanda'da pek çok kilise ve manastırı yıkıntıya çeviren Katolikliğe karşı vahşi bir ikonkırıcı saldırı patlamıştı. Huguenotların yakından izlediği bu gelişme üzerine, Alba komutasında dev bir İspanyol ordusu Fransa'nın doğu sınırlarından geçmek üzere Hollanda'ya gönderilmişti. Bu ordu Fransız Protestanlarına korku salmışken, Fransız hükümeti de sınırları içinde bu İspanyol ordusunun varlığından rahatsız olmuştu.

Taç, İspanyol ordusuna karşı bir çeşit önlem için İsviçreli paralı askerleri tutmuştu. Ama bu da, Huguenotları daha fazla rahatsız etmişti. Şöyle ki, acaba bu İsviçreli askerler, Hollanda'ya geçen İspanyol güçler için değil de, kendileri (yani içerideki düşman) için mi hazırlanmıştı? Kırk yıldır Fransa'nın peşini bırakmayan bu korku iklimi, gerek eyaletlerde gerekse merkezde karşılıklı güvensizliği beslemişti (Garrisson, 1995:346).

Alba Dükü, Hollanda'ya girmişti. Bu sırada, saraydaki büyük Huguenotlardan, bu işin Amiral Coligny'nin yaşamı ve Condé'nin özgürlüğüne karşı düzenlendiğini, İsviçreli askerlerin Paris, Orleans ve Poitiers'e dağıtılacağını ve bu kentlerin işgalinden sonra da, hoşgörülü fermanların hepsinin iptal edileceği duyumları alınmıştı. Bu istihbarat üzerine, gerek Coligny gerekse kardeşi d'Andelot, silahlara ivedilikle sarılma gereğine ilişkin kesin inançlarını açıklamışlardı. Aksi takdirde, böyle bir saldırının sonlarını getireceğini öngörmüşlerdi (Smedley, 1832:295).

Böylece Huguenotlar, bir kez daha silahlara başvurma girişiminde bulunmuşlardı. Bu, İkinci Din Savaşı demektir. Condé ve Coligny birliklerini harekete geçirirken, kiliselere salmalar salmışlar ve krallığın her yanına, askerlerin asıl ülkenin güney ve batısından toplandığı buluşma noktası küçük Rosay-en-Brie kasabasında olmak üzere, emirler göndermişlerdi.

Protestanlar, Paris'e giden başlıca yolları tutmuşlardı. St. Denis'te karargâhlarını kurmuşlardı. Birlikleri, Paris'i kuşatmak için yeterli olmadığından, kentin etrafındaki değirmenleri yıkarken, kırsaldan kente yapılan olağan mal-hizmet akışını da engellemişlerdi. Bu şekilde, Paris'in yaşamsal zorluğa düşürülmesi, yalnızca kralı öfkelenmemiş, Parislilerin de nefretini artırmıştı. Kral'a gelince, Paris'e gelişi ile birlikte, ilk eylemlerinden biri, birleşik Protestan güçlere silah bırakmalarını emretmek olmuştu. Yirmidört saat içinde silah bırakanlara af sözü verilmişti. Tüm kraliyet adamları, teslim olmayanların boyun eğdirilmesi için yardıma çağırılmıştı. Protestanlar ise bu buyrukları dinlemezken, sınırlı güçleriyle, Paris'i ele geçirmek için, tüm köprüleri tutmuşlar ve kente her yönden ulaşımı engellemişlerdi. Catherine ise uzlaşma koşulları önermişti. Fakat sonunda Protestan taleplerinin karşılanmamasıyla, tüm uzlaşma çabaları sonlandırılmıştı (Browning, 1829:210).

Protestan ordusu, her gün sayısını artırsa da, Condé ordusuyla bir çatışma başlatmadan önce daha güçlenmek hesabındaydı. Paris'teki kraliyet ordusu ise çok daha kalabalıktı ve Parisliler kenti tehdit altına alan daha küçük bir güçle savaşılmamasından rahatsızdılar (Browning, 1829:211),

(Smedley, 1832:301). Oysa Protestanlar savaşmak için sabırsızlıkla yanıyordu ve kendilerine saldıran kalabalık bir orduya direnebilmişlerdi. Meydan ve yağma Katoliklerin olsa da, günün onuru ümitsizce savaşan Huguenotlarda kalmıştı. Ama bu öyle bir zaferdi ki pek çok yenilgiden daha kötüydü.

Üzücü Saint Denis zaferinin haberleri, sarayda mutsuz bir sessizlikle karşılanmıştı. İspanya Kralı Philip, Fransa'yı tekrar iç savaşa düşmüş görmekten hoşnuttu. Papa V. Pius (s. 1566-1572), Philip'e isyancı sapkınlara karşı Fransa Kralı'na yardım etmesi çağrısında bulunan bir mektup yazmıştı. Fakat Philip, Fransız Protestanların hızlı bir yıkımını istememişti. Savaşın sürmesinden yana olmuştu. Çünkü Fransa tükendiğinde ona sahip olmak, insafına kalmıştı.

Bundan sonraki askeri harekâtların ayrıntısına çok düşmeden, şunları söyleyebiliriz. Huguenotlar, sayıca çok eksiklerine rağmen, kraliyet ordusuna karşı koyabilmişlerdi. Bununla birlikte, gerek yaşanan koşulların olumsuzluğu gerekse bir savaşın sürdürülmesinin kesin yıkıcılığı karşısında, bir barış şansı yeğlenir görünmüştü. Dolayısıyla, görüşmeler başlamış ve hızla sonuca ulaşmıştı. Burada, Chancellor L'Hopital'in barışa yönelik çarpıcı uyarılarının değeri aktarılmalıdır:

Huguenotlar, birlikte çabucak toplanmış bir yığın değildi. Aksine, en değerli tuttıkları karıları ve çocuklarının savunması için hazır olan ümitsizlik içindeki adamlar, savaşçılar ve yiğitlerdi. Katolik tarafa gelince, kötü yapılandırılmıştı ve hepsi savaş yorgunuydu ve sıradan insanlar arasında bile, homurdanmadan başka bir şey yoktu. Ülkeyi, salgınla, kıtlıkla ve açlıkla doldurmadıkça, düşmanı yok etmek olanaksızdı... Gelgelelim, onların hepsini mahvedeceksek, onların masum çocuklarını ne yapacağız? Onların canını esirgerseniz, babalarının öcünü almak için mi büyüyecekler? Eğer kral, savaşı kaybederse, korku ya da yağma hırsıyla kendisini izleyecek binlerce kaçkın olacaktır. Bu da tahtının yıkımı olacaktır (Aktaran, White, 1868:279).

Protestan tarafın üzerinde anlaşmak için durduğu asıl şey, Protestan dininin uygulanmasıydı. Condé ve Coligny, Longjumeau Antlaşması'na 23 Mart 1568'de imzalarını koymuştu. Bu antlaşma, temelde Amboise Fermanı'nın bir yenilenmesiydi (Smedley, 1832:308), (Browning, 1829:220).

7. ÜÇÜNCÜ DİN SAVAŞI (1568-1570)

Çarpışan taraflar, bir diğerine saldırmaktan kaçınmak durumunda kalmaları yüzünden gergindiler. Çünkü Longjumeau Antlaşması'nın çabucak girilecek bir başka savaş için yalnızca bir ateşkes olduğunu biliyorlardı. Kral, güçlerini dağıtmamış ve bütün önemli ordugâhlara adamlarını yerleştirmişti. Gerçekten de, kısaca belirtmek gerekir ki, barış Protestanların kanıyla boyanmıştı. Büyük kasabalarda ateşli vaizlerin doldurduğu yığınlar, Protestanlara karşı feci taşkınlıklara girişmişti. Protestanlara yapılan eziyetler, hükümetin kayıtsızlığı yüzünden cezasız kalıyordu. Protestanlara, koruma ve düzeltme sözleri çok verilmişti ama vaatler hiçbir şey getirmemişti. Sözler, hiç tutulmayınca, ümitler de hayalkırıklığına dönüşmüştü.

Protestanlar için ne barış ne vicdan özgürlüğü söz konusuydu. Onlar, savaş sırasında olduğundan daha büyük bir tehlike altındaydılar. Üç aylık bir sürede, iki binin üzerinde Huguenot öldürülmüştü. Haziran-1568'de Ligny'de Fete-Dieu (Tanrı Kutlaması) vesilesi ile evini süslemeyi reddeden bir Huguenot, yığınlarca yöneticilerin önünde evinden çıkartılarak, herhangi bir yargılama olmaksızın, evinden alınan odunlarla canlı yakılmıştı (Browning, 1829:225).

Kral Charles, Condé'ye dileğinin, dinlerine bakılmaksızın, tüm uyruklarının benzer şekilde korunması gerektiğini belirtirken, adaletin olması gerektiği gibi yönetilmediğine olan üzüntüsünü

de yazmıştı (White, 1868:284). Bununla birlikte, Longjumeau Antlaşması, Huguenotlara isteneni verememişti. Huguenotların asıl isteğinin barış içinde yaşamak olduğunda hiç kuşku yoktu. Hoşgörüyü, kılıçlarının ucunda kazanmışlardı. Savaş, onlara çok fazla şey kazandırmamıştı.

Condé ve Coligny (*Admiral of France*), kardinal ve Anne-Kraliçe'nin İtalyan bağlılarının dev rakipleriydi. Longjumeau Antlaşması, Krallık Kurulu'nun ılımlı kesiminin işiydi. Chancellor L'Hopital tarafından hazırlanmış, Orleans ve Limoges piskoposlarınca da desteklenmişti. İşleri, kolay olmamıştı. Çünkü barışın sadece söylentisi bile, "sapkınlarla" herhangi bir uzlaşmayı neredeyse savaş nedeni sayan papalık ve İspanyol elçilerinin güçlü protestosuna neden olmuştu.

Catherine'nin buna tepkisine gelince, bütün yaşamı boyunca onun amacı, İspanyolları Fransa'dan uzak tutmak olmuştu. Huguenotlar, ulusal bağımsızlığın sağlam savunucuları olan gerçek ulusal bir taraftı. Onlar, karışmama öğretisini⁸ ileri sürmekte ilktiler. Katolik tarafın ılımlı kesimiyle onları eklemleyen de bu yönleriydi. Onların düşmanları, Guise, II. Philip ve Papa'ya saygı duyarken, Huguenotlar özellikle Fransız'dılar. Sözcüğün en iyi anlamında, sadıktılar (White, 1868:286).

Fransa'yı barışta görmek istemeyen II. Philip, Kral Charles'ın danışmanlarının en bağınazı ile tertip peşindeydi. Alva, Anne-Kraliçe'ye şunu anımsatmıştı: "Tanrı ve kral için savaşla onu korumada yıkıntıya dönmüş bir krallık, şeytan ve sapkın bağlılarının yararına onu savaşız bütün tutmaktan çok daha iyiydi". Tüm bu olanlara ek olarak, barış Catherine'yı kendi dininden olanlar arasında bile sevimsiz yapmıştı.

Longjumeau Antlaşması'nın getirdiği barış, "olmayan barış" olarak tanımlanmıştı. Sayı, muhtemel abartılmış olsa da, iki bin Huguenot, Amiens, Bourges, Rouen ve başka yerlerde ölüme gönderilmişti. Artık açık bir savaş, böyle bir güvensizlikten çok daha iyi görünmüştü. Bu koşullar altında Huguenotlar, öz savunma için tekrar silahlara sarılarak, çılgınlık içinde kiliseleri yıkmışlar, mihrapları kirletmişler ve pek çok acımasız misilleme eyleminde bulunmuşlardı (White, 1868:288).

Papa V. Pius, Longjumeau Antlaşması'na karşı olan bağınaz tarafı tavsiye mektubu ve para yardımıyla etkin bir şekilde desteklemişti. 1568 yılının ortasında, tahtı sarsan, Fransa'yı yıkımın eşiğine götüren "Kutsal Birliğin" temelleri atılmıştı. 25 Haziran'da Champagne eyaletinde "Hıristiyan ve Kraliyet Birliği Ortakları" toplanmış ve gerek Fransa'da Katolik Kilisesi'ni sürdürmeye gerekse Katolik ve Havarilerin dinine göre yönelttikçe, Valois ailesinde tacı korumaya törensel ant içmişti (White, 1868:289).

Protestan taraftaki gelişmelere gelince, Longjumeau Antlaşması'nın imzalanması sonrasında, Protestan ordusu hemen dağıtılmıştı. Öte yandan, İsviçreli paralı askerleri ve İtalyan yardımcıları içeren kraliyet ordusu, halâ yürüyüşteydi. Bunun nedeni çabucak anlaşılmıştı: Gerici taraf, eğer Huguenotlar büsbütün ezilmemişse, onları kötürüm yapacak cesur bir vuruşu düşünmüştü (White, 1868:290).

Savaş, çıkar çıkmaz, iki ordu bir kez daha meydanlardaydı. Çatışma Jarnac'ta 13 Mart 1569'da başlamıştı. Burada, iki ordunun cephelerdeki çarpışma anlatısına girmeden, St. Germain Antlaşması'na giden yolu anlatmalıyız. Çatışmaların geldiği nokta, verdiği alarmla artık sarayı uyarmaya ve onu barışa yönlendirmeye yetmişti. Bu çerçevede içinde ılımlı taraf, kabinedeki üstünlüğünü yeniden ele geçirmişti. Dolayısıyla kral ve annesi, uzlaşma arayışında, belirli makul

⁸ the doctrine of non-intervention

koşullar sunmaya yönelmişti. Çünkü hazine boştu ve İsviçreli birlikler alacakları ödenmezse, ülkelerine dönme tehdidinde bulunmuştu. Huguenotların durumu da bundan iyi değildi. Orduya bir süredir hiç ödeme yapılmamıştı. Silah ve donanımları dökük bir durumda iken, tedarik kaynaklarının da uzağındaydılar (White, 1868:313).

Papalık ve İspanyol elçileri, barış konusunda Papa'nın hoşnutsuzluğunu Charles'a ileterek, savaşın uzaması için bütün etkilerini kullanmışlardı. Barış için kararını vermiş olan kral, onları dinlemeyerek, St. Germain Antlaşması'nı 15 Ağustos 1570'de imzalamıştı. Antlaşma, geçmiş için tam bir af getirmişti. Tüm savaş tutsakları da serbest bırakılacaktı. Zoralıma uğramış tüm taşınmazlar, iade edilecekti. Ele geçirilmiş kiliseler, Katolik papazlara geri verilecekti. Hiç kimse, dini yüzünden sıkıntıya düşmeyecekti. Kamuya açık ibadet hakkı, belirli kısıtlamalar altında, yeni dine tanınmıştı. Huguenotların, Katoliklerle eşit hakları olduğu vurgulanırken, devlette her görev için yeterli oldukları da düzenlenmişti. Eyalet meclislerinin temyiz hakkı, genişletilmişti. Dört kentteki Huguenot garnizonları (La Rochelle, Montauban, Cognac ve La Charité), antlaşma hükümlerinin uygulanması sözü gereğince, iki yıl daha tutulacaktı (White, 1868:314), (Browning, 1829:288).

Her şeye rağmen, barış Fransa'da sevinçle karşılanmıştı ama papalık tarafında çarpıcı karşıt bir etki oluşturmuştu. Gastines Haçı (*the cross of Gastines*) da yıkılmıştı. Belki bu, Coligny'nin baskısıyla olmuştu. Şöyle ki, Ocak 1569'da Philippe ve Richard Gastines, Paris'te rue Saint-Denis'teki evlerinde Protestan ayini yaptıkları gerekçesiyle tutuklanmıştı. Tutuklamanın kışkırttığı başkaldırıda elli kişi öldürülmüştü. Philip ve Richard, Temmuz'da asılmışlardı. Taşınmazları müsadere edilirken, evleri de yerle bir edilmişti. Bu aynı yere de Katolik ortodoksluğun zaferini simgelemek için üzerine bir haçın yerleştirildiği taştan bir piramit anıt dikilmişti. St. Germain Antlaşması ruhunca, mezhep kavgalarının böyle hatırlatıcılarının yıkılması gerekliydi. Ama Parisliler, Gastines Haçı'nın yıkılmasını engellemişlerdi. Buna karşın, 1571'de askerler tarafından sökülerek bir mezarlığa kaldırılmıştı (Knecht, 1998:145).

8. SAİNT BARTHOLOMEW KATLIAMI (24 AĞUSTOS 1572)

St. Germain Antlaşması, Katolikleri sarsmıştı. Huguenotlar, ikinci ve üçüncü din savaşları yüzünden kaçtıkları yurtlarına dönmüşlerdi. İşlerine sarılmış ve zoralıma uğrayan taşınmazlarını kurtarma uğraşına düşmüşlerdi. Önceden yalnızca kentlerin dış mahallelerinde dinlerini açıktan yaşayabiliyorlarken, artık kent merkezlerinde de bunu yapabiliyorlardı. Bu yeniden diriliş, eski nefretleri alevlendirerek, Katolikleri Protestanlara karşı, oldukça kışkırtmıştı. 1571 yılının baharı ile 1573 yılının sonbaharı arasında tahıl fiyatları sürekli katlanmıştı. Benzer bir savruluş, 1563'de de yaşanmış olsa da, 1572-1573 yılları arasındaki çok daha yıkıcıydı. Nitekim verimsiz hasat sonucu birkaç ayda üçe, dörde katlanan ekmek fiyatları, ümitsiz yığınları kırsaldan kentlere taşımıştı. Aylak yığınlar sokak ve meydanları doldururken, ücretliler, usta ve çalışanlar arasındaki işsizlik ve geçim krizi, 1572'nin yakıcı sıcağında çözümün çok uzağındaydı (Garrisson, 1995:353).

Saray ve Kral Kurulu, St. Germain Antlaşması'nın ardından iki sorunla karşı karşıyaydı. Bunlar, dışarıda, Hollanda'ya olası Fransız müdahalesiydi⁹. İçeride ise Henri [de Navarre]'nin evliliğiydi. Hollanda, 1560'lardan beri dini bir oluşumun içindeydi. Calvinciler, siyasal ve dinsel özgürlük taleplerini yükseltmişlerdi. Bunlar, yalnızca soyluları, tüccarları ve sanatkârları değil, toplumun en alt sınıflarını da kapsıyordu. Bu alt sınıflar, 1566 yılı yazındaki ikonkırıcılığı

⁹ Bu, "Aktarma" (Transference) ya da Hollanda girişimi (the enterprise of the Netherlands) olarak da kullanılmaktadır.

dalgasından da önemli ölçüde sorumluydular. Nitekim Fransa'daki Huguenotlar ile Flaman denkları arasında kesin bir benzerlik vardı. Bunlar, kiliseler, kentler ve eyaletlerin esnek bir federasyonuna (özellikle Flaman örneğinde, baskın olarak kuzeyde) dayanan, aynı dinsel sistemi¹⁰ ve aynı parti örgütünü paylaşıyorlardı. Her iki kesim de dizginsiz başkaldırılarında aynı siyasal ve dinsel konuların bir karışımını kullanıyordu. Her iki ülkenin Katolik iktidarlarınca uygulanan baskıcı-sindirici politikalar, bu Protestanları kaynaştırmıştı. Böylece, Condé ve Coligny ile [Prince of] Orange arasında bağlantılar, toplantılar ve ittifaklar oluşturulmuştu. Orange, üçüncü din savaşı boyunca Coligny'ye yardım için birlikler göndermişti. La Rochelle, Flanders ve Hollanda gemicileri, Atlantik'teki İspanyol gemi taşımacılığına karşı yıllarca korsanlıkta işbirliği yapmışlardı (Garrison, 1995:354).

St. Bartholomew Katliamı, öncelikle, tek bir olay değil üç olaydır. Bunların ilki, 22 Ağustos 1572'de bir Cuma sabahı Fransa Amiralî Coligny'ye Paris sokaklarında yapılan başarısız saldırıdır. İkincisi, 23-24 Ağustos Cumartesi gecesi boyunca Coligny ve adamlarına yapılan daha ileri bir saldırıdır. Bu saldırı, aldığı biçimle, artık katliam denen şeye dönüşmüştü. Bu üçüncü olay Katoliklerin Protestanlara karşı dinsel öfkesinin belirlediği tek konudur. Bundan dolayı, Parisliler epeydir ateşli Katolikler olmuş olsalar da, temelde dinsel bir olay değildi. Onun için Coligny ve Protestan liderleri ortadan kaldırmak amacıyla 23 Ağustos Cumartesi gecesi alınan kararın, saray (kraliyet ailesi ve bazı Kral Kurulu üyeleri) tarafında bir iç savaş önleme eylemi olduğu sonucuna varmak zor değildir (Sutherland, 1974:15).

Coligny'ye yapılan ilk saldırı ve katliamın merkezi probleminin sorusu şudur: Coligny, neden öldürülmeliydi? Buna verilecek yanıt, yeterince açıktır: Coligny, hem İspanya'nın hem de uluslararası Katolikliğin düşmanıydı. Protestanlığın karşısındaki, çok acımasız ve duygusuz siyasal-dinsel hareket, en azından 1571-1572'de etkin bir şekilde Madrid'den çok Roma'dan kışkırtılmıştı. Coligny'nin tam o zaman (22 ve 24 Ağustos) öldürülmesinin nedeni, çok gecikmeden yapılacak Hollanda istilasının komutanı olmasıydı. Coligny, gerçekten de 25 Ağustos hafta başında krallık izniyle harekât için ayrılacaktı. Anılan o gün, Hollanda'nın İspanyol valisi Alva Dükü'nün Mons'u işgal eden Fransız ve Flaman sürgünlerden oluşan güce karşı koymak üzere Fransız sınırına Brüksel'den ayrıldığı günün öncesiydi.

Kralın verdiği sözde krallık iznine gelince, bu aslında Fransız devletinin bir izni değildi. Çünkü kralın bu konudaki tek desteği Huguenotların kendi desteği idi. Dolayısıyla, katliamın ikinci ve rastlantısal sahnesi, Hollanda isyanının desteğinde Hainault'a saldırmak üzere olanların ortadan kaldırılmasıydı. Çünkü anılan saldırı, İspanya ile savaş demektir. Böyle düşünenler, savaşa karşı olmakla birlikte, ortak hareket etmek konusunda çok farklıydılar. Bunun nedeni, kızgın Huguenotların elindeki ortak tehlikelerine olan inançlarıydı. Daha aşırı olanlar, uluslararası anlamda saldırganlıklarında İspanya'nın ve siyasal Katolikliğin destekçileri olanlardı. Daha ılımlılar, savaşa karşıydılar. Çünkü siyasal koşulları, uygunsuz görmüşlerdi. Bazıları, mali, askeri ve yurtsever itirazlarını yükseltmekte, daha da ileri gitmişti. Bu yüzden St. Bartholomew Katliamı, 1598'e kadar süren iç savaşların bölünmüşlüğünden doğan politikaların parçalanmışlığı ve tacın karışık durumu ile açıklanabilir. Sonuç olarak Fransa, dış ilişkiler bağlamında, ancak özgül Fransız çıkarları çerçevesinde değerlendirilebilir (Sutherland, 1974:16).

¹⁰ the same "presbyterosynodal" ecclesiastical system

Onun için, katliamın bir iç olay ve Fransız iç savaşlarında dönüm noktası olmasının yanında, uluslararası bir Avrupa olayı olup olmadığı da değerlendirildiğinde, her ikisinin de olduğu görülür. Katliamın ortak ögesi ve ana izleği, İspanya idi. Amiral Coligny de, anahtar bir kişilikti. Fransa'nın içişleri ve onlarla ilgili kişiler üzerindeki İspanyol ve Katolik (hem papalık hem Fransız) baskıları, dış ilişkiler ile uzun dönem Fransız-İspanyol rekabetini etkilemişti. Bu, kendisinde İspanya'nın gücüne karşı geniş Avrupa mücadelesinin bir yönüydü. Bu bağlamda iç ve dış ilişkiler, farklı biçimlerde Protestanlığın yaşaması kavgası açısından 1559'dan sonra oldukça karmaşıktı. Bu yüzden, 16. yüzyılın siyasal-dinsel çatışmasının bir göstergesi, St. Bartholomew Katliamı idi.

1559'daki Cateau-Cambrésis Antlaşması'ndan sonra, siyasal ilginin odağı İtalya'dan Hollanda'ya geçmişti. Kral Philip'in açık öngörüsüyle, Calvinizmin artan büyümesi, Hollanda'nın istikrarı için belirgin siyasal bir tehditti. Dolayısıyla, Fransız-İspanyol yumuşamasını önleyen Fransa'da gelişen Calvinizm olmuştu. Oysa II. Henri'nin ölümünden önceki iki kral, Huguenotların kökünü kazımayı amaç edinmişti. Bu durum, Fransa'nın içişlerine İspanya'nın müdahalesine neden olurken, gittikçe de Hollanda ilişkilerini Fransız-İspanyol ilişkileri için denektaşı yapmıştı (Sutherland, 1974:17).

Hollanda girişimi, Catherine ve ılımlı destekçilerini, epeyce korkutmuştu. Catherine için İspanya ile savaş, son şeydi. Çünkü her ne pahasına olursa olsun, kaçınılması gereken en tehlikeli bir felaketti. Bununla birlikte, Hollanda girişimine şiddetli muhalefet, Catherine'den değil tüm papacılardan¹¹, İspanyol yanlılarından ve liderlerinin Henri duc d'Anjou olduğu aşırı siyasal Katoliklerden gelmişti.

Coligny, 1571 yılının Eylül'üne kadar La Rochelle'deki yokluğunda, kendisini ve tarafını onayı olmaksızın Nassau ve savaşçı aşırıların "aktarma" politikasının yanında bulmuştu. Bu, 1572'de Hollanda'nın kesinlikle istilası demektir. Bu da Coligny için koşulların olası en kötü bileşimiydi (Sutherland, 1974:22).

Kral Charles'ın savaşa yaklaşımı, çok karmaşıktı. Coligny'den farklı, İspanya ile savaştan çekilme durumundaydı. Ama bu, büsbütün bir yoldan çıkış değildi. Çünkü Kral, gerek Catherine'nin gerekse Katolik aşırıların sıkı karşı çıkışı karşısında, kendi savaş iradesini asla yürütecek durumda değildi. Bu anılan savaş karşıtları, İspanya desteğindeydiler ve Kral Kurulu'nda da hiç Huguenot etkisi yoktu.

Henri de Navarre ve Marguerite de Valois'in (1553-1615)¹² 18 Ağustos'taki evliliklerini izleyen coşkulu bir şenlik haftası vardı. Belirsizlik içindeki Paris'teki tek toplantı, bu düğün kalabalığıydı. Alva, Brüksel'den güneye yürümeye hazırlanmışken, Coligny'nin gerek Mons'taki müttefiklerine gerekse William [of Orange]'ın istilasına destek için ayrılmasına onbir saat vardı. Coligny ve birlikleri, eğer hiç gidemeyecek duruma düşmeyeceklerse, bir-iki günden gitmek zorundaydılar. İşte bu askıda kalan sürecin gerilim haftasında, sadece Coligny'nin ortadan kaldırılması, köklü bir değişimi getirebilirdi. Nitekim Coligny'ye saldırı yapılmış ve bunu da katliam izlemişti. Bu olaylar birlikte, Hollanda girişimini engellemiş ve 1572'de anlaşıldığı gibi, isyanı bozguna uğratmıştı. Fırtına tekrar Fransa'ya yönlendirilerek, İspanya ile savaş engellenmiş ve ardından da dördüncü iç savaş çıkmıştı (Sutherland, 1974:24).

¹¹ the ultramontane: İman ve disiplin sorunlarında üstün papalık otoritesi yanlısı.

¹² Fransa Kralı II. Henri ve Catherine de' Medici'nin kızıdır. Margaret of Valois (Margaret of France).

İçerideki bu soruna yani Henri de Navarre'nin evliliğine biraz daha ayrıntılı dönersek, şunları söyleyebiliriz. Catherine, Coligny'yi saraya getirmekle, amaçlarından yalnız birine ulaşmıştı. Ama halâ Jeanne d' Albert'i aynı şeyi yapmaya ikna etmeliydi. Onun oğlunun, kızı Marguerite de Valois ile evlenmesi onayını da almalıydı. Gününde, Jeanne'nin bu evliliğe toptan karşı olduğuna inananlar olsa da, aslında bu çok gerçek olmayabilirdi. Belki de kandan ilk prens olarak oğlu Henri'nin haklarının bir doğrulanması olarak bu evliliği kabul etmeye istekliydi. Catherine, evliliğe karşı olduğu bilinen Papa'yı Henri'nin meşruluğu hususunda etkileyebilirdi. Çünkü bu durum, Henri, Jeanne'nin ikinci evliliğinden olan oğlu olduğundan, tartışma dışında değildi. Bu ikinci evliliğin kendisinde kuşkulu bir geçerliliği vardı. Eğer Papa, Henri'yi gayrimeşru olarak açıklarsa, Henri Fransız tahtına hakkını otomatik olarak kaybedecekti. Bu tehlike, Jeanne'i Catherine'nin isteklerine yaklaştırmış olmalıydı.

1572 yılı Nisan sonuna gelindiğinde, Jeanne kısa bir dinlenme için Vendome'ye dönmüştü. Henri, ona katılacak olmalıydı ama hastalık onu engellemişti. Böyle olunca, Jeanne Paris'e onsuz gitmişti. Günlerini, Marguerite için mücevherler, Henri için ise giysiler almak gibi düğün hazırlıklarıyla geçirmişti. Ama 4 Haziran'da sağlık durumu ağırlaşmış, beş gün sonra da ölmüştü. Jeanne'nin ölümü, Huguenot davasına ağır bir darbeydi. Venedik Elçisi Cavalli için o cesur bir kadındı ve kaybı da Huguenotların yara alması demektir. Katolikler ise elbette sevinçliyidiler (Knecht, 1998:151).

1572 Temmuz ortasında Huguenot bir soylu olan Genlis, Fransa'dan Hollanda'ya saldırmıştı. İspanyollar, Genlis'i Mons yakınında durdurmuş ve Huguenotlar ağır bir yenilgi almıştı. Genlis bozgunu, Fransız-İspanyol savaşını kışkırtması boyutuyla Avrupa çapında bir kaygı yaratmıştı. Coligny, Kral Charles'ı savaş ilanına zorlamıştı. Ama Catherine, oğlunu hem kendisini öldürmek isteyenlere yaslanmakla hem de körce İspanya ile savaşı körükleyen Protestanlara krallığını teslim etmekle suçlamıştı. Bunun sonrasında 9 ve 10 Ağustos günlerinde yapılan iki Kral Kurulu toplantısında, askeri komutanlar barıştan yana konuşmuşlardı. Coligny ise tek kişi olarak yalnız kalmıştı. Venedik elçisine göre, Henri'nin düğünü için Paris'e gelmiş olan Huguenot soyluların, düğünden sonra Flanders'e gitmek için emir aldıklarına ilişkin yaygın bir bilgi vardı (Knecht, 1998:153).

Cockburn, Davila'nın¹³ St. Germain Antlaşması (15 Ağustos 1570) için aşağıdaki değerlendirmesini aktarır:

Davila için Kral Charles, eksiksiz bir planlama ustasıydı ve bu antlaşmayı başından St. Bartholomew Katliamı'ndaki kaçınılmaz sonucuna ve yıkımları için hazırlanan kapana kısırılmalarına kadar, tüm işi yönetmişti. Ünlü Katolik Roma tarihçilerine gelince, onlar için de bu barışın baş amacı Protestanları imha için tuzağa düşürmektir. Bu da çok daha kesinlikle çok daha kolayca onlara karşı yapılacak genel bir kıyımdır. Nitekim Kral Charles, ilk kurnazlığını kız kardeşi Marguerite (1553-1615) ve Henri'nin (*Prince of Bearn*) evliliği biçiminde kurgulamıştı. Nitekim bu örneği olmayan hainlik ve canavarlık tertibi ile IX. Charles, bu en mutlu vesilenin sömürülmesi yoluyla, Coligny, Jeanne d' Albert ve diğer Protestan liderleri saraya gelmeleri için kandırabilmişti. Ama Jeanne Haziran (1572) başında ansızın ölmüştü. Saray, Temmuz'da annesinin ölümü nedeniyle artık Kral [of Navarre] olan Henri'nin düğünü için Paris'e taşınmıştı. Düğün, 18

¹³ Enrico Caterino Davila (1576-1631): İtalyan tarihçi ve diplomat. Kitabı: **Historia delle guerre civili di Francia**, Vol. 1 + Vol. 2, Paris, nella Stamperia reale.

Ağustos'ta yapılmıştı. 22 Ağustos'ta da Coligny, Guiselerin kiraladığı bir suikastçının saldırısıyla yaralanmıştı. Coligny, 24 Ağustos'ta da St. Bartholomew Katliamı'nın ilk kurbanı olmuştu (Cockburn, 1840:62).

Kral, yığınların Guiselerin yanında olmak için çıkarabilecekleri bir taşkınlıktan, sözde Coligny ve arkadaşlarını korumak ikiyüzlülüğü ile Huguenot liderlere Amiral'in yanında kalmayı önermişti. Onları savunmak için de çevreye asker yerleştirilmişti. Gelgelelim buradaki asıl amaç, onlar hazır toplanmışken, üst düzey Huguenotların kaçışını engellemektir. İki dışında kentin tüm kapıları kapatılmıştı. Coligny de kendi güvenliği için Louvre'de kalmaya davet edilmişti. Charles'in hazırlanan imha planının uygulanmasında, düşünme tarzının, "Kalın otlar, ince otlardan daha kolay biçilir" şeklinde olduğu belirtilir. Protestanları korumak için ayrılan askerlere gelince, onlar Anjou Dükü'nün askerleriydi ve onların en hırslı katilleri olacaktı. Bu sırada yığınlara da, uygun zamana kadar evlerinde saklamaları için silah dağıtılmıştı.

Kral, Coligny'den ayrıldıktan hemen sonra Protestan önderler, durumlarını görüşmek üzere toplanmışlardı. Krala fazla güven beslenmesine şiddetle karşı çıkan görüşler vardı ama Coligny'nin kendisi buna karşıydı: "Eğer öyle yaparsam, ya korkuyu ya güvensizliği göstermiş olurum. Biri onurumu yaralayacaktır, öteki de kralı yaralayacaktır. Böylece, iç savaşı yeniden çıkarmaya zorlanırım. Böyle kötülükleri tekrar görmektense, ölmeyi seçerim". Oysa ertesi günkü gelişmelerin, güvencelerin nasıl boş olduğunu ve kendilerinin nasıl adice kapana kısıtıldığını gösterdiği bildirilir.

Coligny'yi başarısız öldürme girişiminin ertesi günü, kral ve annesi için en zor gündü. Catherine, Krala, Protestanların kışkırtılmış olduklarını, dolayısıyla öçleri için Guiselerin yanında kendisini de feda edebileceklerini söylemişti. Bunun hemen sonrasında da Huguenotların Coligny'yi Paris'ten uzaklaştırmaya çalıştıkları istihbaratı gelmişti. Eğer Coligny kaçırılırsa, bütün bir tertip çökecek ve bir iç savaş kaçınılmaz olacaktı. Çünkü Huguenotlar, adalet arayışında toplu bir başkaldırı havasındaydılar. Catherine, oğlunun yalpalayan zihin durumu karşısında, birlikler için zaten Almanya ve İsviçre'ye ulaklar gönderildiğini açıklamıştı. Çünkü bir iç savaş eğer çıkarsa, buna hükümetin hazırlıksız yakalanması, krallığın yıkımı demektir. Danışmanlarının sav ve ricalarının baskısı altında, kralın önerilenleri benimsediği bildirilir. Çünkü geçmişin kötü anısı, gelecek korkusu ve kendisinin hiç sevmediği Huguenot liderlerin cezalandırılmasındaki beceriksizlik onu bu noktaya getirmişti. Genel bir Huguenot katliamına gizli Kral Kurulu'nda zaten karar alınmıştı. Bu kararın yerine getirilmesinde herhangi birinden çok daha istekliydi. Onların bir kısmı, Paris'ten ayrılmaya başladıklarından, artık bu kararın uygulanması ertelenemezdi. Nitekim izleyen günün (24 Ağustos) şafağında bu canavarca tertip başlatılmıştı (Browning, 1829:331).

23 Ağustos'ta kral ve Louvre'de toplanan Kral Kurulu, iç savaşın kaçınılmaz olduğu öngörüsünde bulunmuştu. Onlar, Paris'te bir çarpışmayı kazanmayı, tehlikeli ve belirsiz bir savaşa düşmekten ve savaş meydanında risk almaktan, çok daha tercih edilir görmüşlerdi. Yine, çok güvenilir olmasa da, Katolikler bir Huguenot başkaldırısından da korkmuşlardı. Kral ve ailesinin bir tertiple öldürüleceği, Paris'in yağmalanacağı söylentileri de ortalıkta dolaşıyordu. Böylece, önleyici bir vuruş düşüncesi, kendisini krala kabul ettirmiş olmalıydı: Kral, olasıdır ki, 23 Ağustos'ta Huguenot liderlerin temizlenmesi emrini vermişti. Catherine de kesinlikle bu kararın bir parçası olmalıydı. Katliamın asıl sorumluluğu, kral muhafızları ile Guise, Aumale ve diğer Katolik subaylar komutasındaki Anjou Dükü muhafızlarına verilmişti (Knecht, 1998:159).

Artık, her şey kararlaştırılmıştı. Guise Dükü, yalnızca kamusal sevinçlerde kullanılan sarayın büyük çanının çalması yoluyla verilen işareti işittiğinde Amiral'i boğazlamakla katliamı başlatacaktı. Bu sırada Tavannes de, esnaf başkanları ve başka bazı kanaat önderlerini çağırılmış, onlara çevrelerindeki silahlandırma emri vermişti. Hotel-de-Ville'de gece yarısına kadar hazır olacaklardı. Aldıkları talimatlarla, çan sesini duyduklarında, meşaleleri pencereleere koyacaklar, zincirler sokaklara yerleştirilecekti. Seçilebilmeleri için de sol kollarına beyaz bez bağlarken, şapkalarına beyaz haç takacaklardı. Kral, tertiplenmiş uğursuz suçun uygulanması öncesinde, öğleden sonra at binmişti. Kaygısız haliyle insanlara olacaklardan hiçbir belirti vermemişti. Catherine de, kimsede kuşku uyandırmamak için sarayda çok olağan davranmıştı. Komplonun uygulanmasında gerekli olanların dışında, kimsenin bilgilendirilmemesi ile gizlilik son ana kadar korunmaya çalışılmıştı (Browning, 1829:333).

Gece yarısı yaklaşırken, silahlı askerler Hotel-de-Ville önünde toplanıyordu. Onlara coşku vermek, onları canlandırmak, güdülemek, azdırmak gerekliydi. Onlara, şeytansı bir komplonun ortaya çıkarıldığı anlatılmıştı: Huguenotlar, krallığın ve dinin yıkımı için kralı, Anne-Kraliçe'yi, aralarında Navarre Kralı'nın da olduğu prensleri öldürmek istemişlerdi. Kral, böyle alçakça bir girişimin sezilmesiyle, onlara lanetli sapkınların -Tanrı'ya ve krala karşı olan isyancılarının tümünün, birinin bile esirgenmeden öldürülmelerini, taşınmazlarının da yağmalanmasını buyurmuştu. Bu, Huguenotları zaten doğal olarak sevmeyen yığınlar için yeterli bir kışkırtıydı (Browning, 1829:334).

24 Ağustos sabaha karşı saat 3-4 arasında atların ve askerlerin ayak sesleri, Coligny'nin yaralı kaldığı konutun dar sokaklarında sessizliği bozmuştu. Oysa 23 Ağustos'un akşamı kapanırken, cerrahlar Amiral'in sağlık durumunun iyiye gittiğini, iyileşmesi için bir sorun kalmadığını açıklamıştı. Ama bu arada bir kraliyet okçu birliği, Coligny'nin konutunun çevresini kuşatmış durumdaydı (Smedley, 1832:399).

Guise Dükü'nün komutasındaki kral muhafızları, Hotel de Bethis'i basarak, Coligny'yi öldürmüşlerdi (White, 1868:409). Charles, Coligny'nin cesedine yaklaştığında, bilinçsizce Roma İmparatoru Vitellius Germanicus'un sözlerini yinelemişti: "Ölü bir düşmanın kokusu, her zaman tatlıdır" (White, 1868:411). Ama Coligny'nin acı sonu, Protestan şehitleri anıtında (pantheon) onun yerini hazırlamıştı (Knecht, 1998:160).

St. Germain L'Auxerrois Çanı'nın çalması ile tüm kiliseler çanlarını çalmaya, silahlar ateşlenmeye başlamıştı. Paris'te, savunmasız insanlar, yarı çıplak evlerinden çıkartılıyordu. Onların, bağırış ve yakarışları her yerde yankılanıyordu. Kimileri korunma ümidinde Coligny'nin konutuna ulaşmaya çalışmışlarsa da, yolları tutan birliklerce oracıkta öldürülmüşlerdi. Louvre de bir sığınak olarak görülmüştü ama buna uğraşanlar da tüfekli mızraklı adamlarca dağıtılmıştı. Kaçmak, neredeyse olanaksızdı. Kaçkınlar karanlıktan yararlanamamaları diye, sokak ve pencereler meşalelerle aydınlatılmıştı. Kentin sokakları, rastladıkları herkesi öldüren devriye atan birliklerle doluydu. Bunlar hedef evlerin kapılarını kırıp, oradakileri yaş, cinsiyet ve durumlarına bakmaksızın katlediyordu. Katolikler, fark edilmek için şapkalarına beyaz haç takmışlardı. Papazlar, bir ellerinde çarmıhtaki İsa diğer ellerinde kılıç, katillerin önünde onları Tanrı adına Huguenotları öldürmeleri için kışkırtıyordu. Gün ağardığında, Paris'in bir eşini daha göremeyeceği bir katliamın en dayanılmaz en canavarca anlarını yaşadığı anlaşılıyordu: Başsız cesetler pencerelerden atılmış, sokaklar ölü ve can çekişenlerden geçilmez olmuştu. Ölüler, atılmak için ırmağa sürükleniyordu (Browning, 1829:337).

Katliam, bir hafta boyunca sürmüş olsa da, üçüncü günden sonra epeyce yatışmıştı. Gerçekten de, Salı günü, bu kıyıma son verilmesi için bir bildiri yayınlanmıştı. Düzeni sağlamak için gerekli önlemler alınmamış olsa da, katliam durmuştu (Browning, 1829:338).

Huguenotlar, çok az direniş gösterebilmişti. Onların çoğu, yataklarından kaldırılıp özsavunmaları için toplanmalarına fırsat verilmeden öldürülmüşlerdi. Onların bazıları bu felaketi, Tanrı'nın dayattığı bir sınama olarak görmüştü. Diğer bazıları ise sözde dinlerine (Katolikliğe) dönerek veya fidiye vererek kendilerini korumuşlardı. Saraydaki kandan prensler (Navarre ve Condé), sunulan üç seçenek üzerinden kurtulmuştu: ya dine dönüş ya ölüm ya da ömür boyu hapis. Navarre, Katolikliğe dönmüştü. Condé, bir müddet dirense de, o da din değiştirmişti (Knecht, 1998:160).

24 Ağustos erken sabahında başlayan bu katliam, sonunda sadece Paris'te 4.000 kadar can almıştı. Erkek, kadın, çocuk demeden evlerinden çıkartılan Protestanlar, sokaklarda doğranmıştı. Birkaç gün içinde bundan çok daha fazlası da taşrada başkent örneğindeki gibi, yapılmıştı (State, 2011:112). Gerek Paris'te gerek bütün Fransa'da yapılan bu katliamın kesin doğru can kaybının bilenebilmesi olanaksızdır. Katolik bir kaynaktan, bu katliamın sonuçları üzerine bir değerlendirmeyi aktarabiliriz:

Claude Haton, 7.000'den fazla kişinin Paris'te ölüme gönderildiğini yazar... Sully, Fransa genelinde kurbanların sayısını 70.000 olarak hesaplar. Ranke ise Papalık Tarihi'nde¹⁴ kurbanları yaklaşık 50.000 olarak gösterir. Fakat Fransa Tarihi'nde¹⁵ bu sayıyı 30.000 civarına düşürür (Moran, 1875:11).

İspanya Kralı II. Philip ve Papa dışında neredeyse tüm Avrupa prensleri, bu katliamdan duydukları üzüntü ve kızgınlığı açıklamışlardı. II. Philip, katliam haberini aldığı anda sevinmekle birlikte, Navarre Kralı ve Condé Prensi'nin yaşamlarının esirgenmiş olmasından duyduğu üzüntüyü saklamamıştı. Katliam haberi Roma'da büyük coşku yaratmıştı. Kardinal Alexandrin ise sapkınlara karşı kazanılan zafer haberlerini heyecanla beklemiş ve bu haberleri aldığı anda da "Fransa Kralı, sözünü tuttu" diye haykırılmıştı. Papa, "olayı" kutlamak için bir alay düzenlemiş ve sarayın tüm gösterişi kullanılarak müzikli bir ayinde Te Deum okunmuştu. Ayrıca, top atışıyla komşu köylerle de coşkulu sevinç paylaşılmıştı. Bu alçak olayın anısına, madalyalar da basılmıştı (Browning, 1829:369).

SONUÇ

Bu çalışmanın anlam ve önemini, Voltaire'in sözleriyle çok kolay sonuçlandırabiliriz:

Hıristiyanlar dogma üzerine tartışmaya başladıklarından bu yana, bunun neye mal olduğu çok iyi bilinir: IV. yüzyıldan günümüze kadar, gerek idam sehparlarında gerekse savaş meydanlarında oluk oluk kan akmıştır (Voltaire, 2017:19).

I. François'nın ölümünden sonra, bin kâfirin, özellikle de Dubourg Parlamentosu üyesinin idamı ve son olarak Vassy katliamı (1562), mezhepleri, insanların yakıldığı ateşin ışığıyla ve cellatların kılıcıyla büyüyen mağdurların silahlanmasına yol açmıştır. Sabrın yerini öfke almış, düşmanlarının acımasızlığına öykünmüşlerdir. Sonunda da dokuz iç savaş Fransa'yı kana

¹⁴ Hist. de la Papauté

¹⁵ Histoire de France, depuis l'an 1550 jusqu'en 1577 (Paris, 1581).

bulamıştır. Savaştan daha uğursuz bir barış, suç tarihinde hiçbir örneği olmayan Aziz Bartolomeus Yortusu katliamına yol açmıştır (Voltaire, 2017:23).

Gerçekten de akan bu kanın gerçek azgın örnekleri, önce reformasyon sonra da daha şiddetli olarak onun bir kolu Calvinci Protestanlık üzerinden yaşananlardır. Bu 16. yüzyıl, inançlar üzerinden, özellikle baskın inanç Katoliklik üzerinden sözde din uğruna insanlıktan çıkma yüzyılıdır. Aslında bu yaşananlar, farklı kutsallarımıza, inanç ayrılıklarımıza rağmen, barış ve sevecenlik içinde, kısaca kardeşçe nasıl yaşayabileceğimizin tersten anahtarını da sunar. Onun için bu çalışmanın asıl değeri, böyle insanlık acılarının bir daha yaşanmaması için yapabileceği katkıda saklıdır.

Fransa'da 16. yüzyıl, Hıristiyanlık dini öğretisinde çıkardığı derin ayrılıkla bir mezhep kırılmasını aşarak, iki ayrı din olgusuna dökülmüştür. Bu şekilde birbirinin inkârı üzerinden doğan savruluş, getirdiği sindirme ve şiddet boyutu ile din savaşlarını (1562-1598) getirmiştir. Üçüncü Din Savaşı sonrasındaki gelişmeler içinde, tacın yeni bir din savaşını engelleme tertibi, hiç de sarayın düşündüğü gibi gelişmediğinden, Fransa Krallığı'nı bir başka iç savaşa sürüklemiştir.

St. Bartholomew Katliamı'na iki aşırı tepki, Fransa'da hakimiyet kavgasındaki Hıristiyanlığın iki çeşidinin uluslararası karargâhları olarak çalışan Roma ve Cenevre kentlerinden verilmişti. Uluslararası Katolikliğin karargâhı olan Roma, St. Bartholomew Katliamı'nı sevinçle karşılamıştı. Uluslararası Calvinciliğin karargâhı olan Cenevre ise ümitsizliğe gömülmüştü.

Huguenotlar, katliamın getirdiği ellerini kollarını bağlayan korku ve yıkımın etkisini üzerlerinden atmaya başlamalarıyla birlikte, orta batı ve Midi'de direniş için örgütlenmişlerdi. Bu direniş, ayrı ve özerk bir devletin (Midi Birleşik Eyaletleri¹⁶) temellerini atmıştı. Tiranlık saydıkları krallık gücüne karşı, Midi genelinde silahlara başvurarak direnişe geçmişlerdi. Buradaki kasabaların kapılarını, kral temsilcileri ve eyalet soylularına kapatarak, birlik toplayıp, Cévennes ve Vivarais'deki kale ve kasabaları ele geçirmişlerdi. Bu yeni savaş dalgasının sembolik kalesi, sığınmacılar seli ile La Rochelle idi. Bu şekilde Şubat 1573'de, krallık ordusu isyancı kenti kuşattığında, Dördüncü Din Savaşı başlamıştı (Garrison, 1995:362).

Son söz olarak belirtilmesi gereken, 16. yüzyılda din savaşları ile bölünmüş bir Fransa'nın, bunun bir sonucu olarak Yeni Dünya'ya giriş mücadelesinde İngiltere karşısında kaybetmiş olmasıdır. Çünkü İngiltere'de Kraliçe Elizabeth gibi siyasal bir dehanın olduğu ve onun Elizabeth Çağı olarak anılan saltanatının (1558-1603), İngiliz tarihinin en görkemli bir dönemi olduğu belirtilir (Rowse, 1943:53).

KAYNAKÇA

- Bronowoski, J. ve Mazlish, B. (2012). *Batı Düşünce Tarihi*, Çev. E. Ö. Adanır, Say Yayınları, İstanbul.
- Browning, W. S. (1829). *The History of The Huguenots During The Sixteenth Century*, Vol. 1, Wiliam Pickering, London.
- Cockburn, W. S. R. (1840). *The Massacre of Saint Bartholomew (With A Consice History of The Corruptions, Usurpations, and Anti-Social Effects of Romanism*, John W. Parker,

¹⁶ the United Provinces of the Midi.

London.

D'Aubigné, J. H. M. (1998a). *History of The Reformation in Europe (in the time of Calvin)*, Vol. 1, Books For The Ages, Albany.

D'Aubigné, J. H. M. (1998b). *History of the Reformation in Europe (in the Time of Calvin)*, Vol. 2, Books For Ages, Albany.

Garrison, J. (1995). *A History of Sixteenth Century France, 1483-1598*, Translated by Richard Rex, Macmillan Press, London.

Hendrix, S. H. (2015). *Martin Luther: Visionary Reformer*, Yale University Press, New Haven.

İncil (1995). Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul.

Knecht, R. J. (1998). *Catherine de' Medici*, Routledge, London.

Knecht, R. J. (2010). *The French Wars of Religion 1559-1598*, Pearson Education Limited, London.

Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil), (2009). Yeni Yaşam Yayınları. İstanbul.

Madden, T. F. (2007). *Heaven or Heresy: A History of The Inquisition Course Guide*, Recorded Books.

Montesquieu, *My Thoughts* (2012). Translated, etided by Henry C. Clark, Liberty Fund, Indianapolis.

Moran, P. F. (1875). *The St. Bartholomew Massacre, 24th Augustus, 1572*, [Paper presented to the Historical Society of St. Kieran's College, March, 1875], Browne & Nolan, Dublin.

Rowse, A. L. (1943). *The Spirit of English History*, Longmans Green & Co. Ltd. London.

Rupp, G. (1964). *Luther's Progress to the Diet of Worms*, Harper & Row, Publishers, New York.

Smedley, E. (1832). *History of Reformed Religion in France*, Vol.1, J. G. & F. Rivington, London.

State, P. F. (2011). *A Brief History of France*, Facts On File, Inc. New York.

Sutherland, N. M. (1974). "The Massacre of St. Bartholomew and the Problem of Spain", *The Massacre of St. Bartholomew: Reappraisals and Documents*, Edited by Alfred Soman içinde, Martinus Nijhoff, The Hague. s. 15-24.

Voltaire (2017). *Hoşgörü Üzerine İnceleme*, Çev. Erkan Ataçay, Bilgesu Yayıncılık, Ankara.

White, H. (1868). *The Massacre of St. Bartholomew: Preceded by A History of The Religious Wars in the Reign of Charles IX*, London.

<https://www.papalencyclicals.net/leo10/110exdom.htm> (Erişim Tarihi: 06.09.2022).

<https://www.apuritansmind.com/the-reformation/500-years-of-the-reformation-martin-luther-burns-the-papal-bull/> (Erişim tarihi: 12.09.2022).

<https://www.britannica.com/biography/William-Tyndale> (Erişim tarihi: 29.04.2023).

doi: 10.5281/zenodo.14554601

Şeffaflık Toplumunda Özgürlük Problemi

Freedom, Transparency Society, Surveillance, Byung-Chul Han

Kamil ŞAHİN * Ayşe YILMAZ **

Makale Geliş Tarihi / Received :22.05.2024
Makale Kabul Tarihi / Accepted :16.10.2024

ÖZET

Toplumların değişiminde etkili olan faktörler, insanların duygu ve düşüncelerinin yanı sıra ilişki ve yaşam biçimlerini de değiştirmektedir. Yeni alet ve tekniklerin geliştirilmesi, coğrafi ve iklimsel değişiklikler, dinsel inançlar, savaşlar gibi etkenler bu değişim sürecine katkıda bulunmaktadır. İnsanlık tarihinde duygu, düşünce ve anlam üretme biçimlerinde belirli dönemlerde köklü değişiklikler yaşanmıştır; en son ve en köklü değişiklik ise endüstri devrimiyle başlamış, hızla ilerleyen teknolojik gelişmelerle devam etmiştir. Bu süreç, endüstri toplumundan tüketim toplumuna, oradan da siber ilişkiler ağının hakim olduğu topluma dönüşüme yol açmıştır. Günümüz toplumları, tüketim toplumu, gösteri toplumu, bireyselleşmiş toplum, gözetim toplumu ve şeffaflık toplumu gibi kavramlarla tanımlanmaktadır. Bu tanımlamalar, insan ilişkileri ve bireysel anlam üretme süreçleri bağlamında toplumsal çözümler yapmak için kullanılmaktadır ve mevcut durumu farklı bakış açılarından değerlendirmektedir. Bu çalışmada, günümüz toplumlarına dair yapılan tanımlamalar incelenecek ve özellikle Byung-Chul Han'ın "şeffaflık toplumu" çözümlemesi çerçevesinde, şeffaflık toplumunda insanın özgürlüğü meselesi ele alınacaktır. Özgürlük problemini kavramsal olarak tartıştıktan sonra, şeffaflık toplumu kavramı açıklanacak ve modern insanın bu toplumdaki özgürlük sorunu değerlendirilecektir.

Anahtar Kavramlar: Özgürlük, Şeffaflık Toplumu, Gözetim, Byung-Chul Han.

ABSTRACT

Factors influencing the transformation of societies also alter people's emotions, thoughts, relationships, and lifestyles. The development of new tools and techniques, geographical and climatic changes, religious beliefs, and wars contribute to this process of change. Throughout human history, there have been significant shifts in the ways emotions, thoughts, and meanings are produced; the most recent and profound change began with the Industrial Revolution and has continued with rapidly advancing technological developments. This process has led to the transformation of industrial society into a consumer society, and then into a society dominated by cyber networks. Contemporary societies are defined by concepts such as consumer society, spectacle society, individualized society, surveillance society, and transparency society. These definitions are used to conduct social analyses in the context of human relationships and individual meaning-making processes, evaluating the current situation from different perspectives. This study will examine these definitions of contemporary societies, focusing particularly on Byung-Chul Han's analysis of the "transparency society," and will address the issue of human freedom within this society. After discussing the conceptual debates on the problem of freedom, the concept of the transparency society will be explained, and the issue of freedom in this context will be evaluated.

Keywords: Freedom, Transparency Society, Surveillance, Byung-Chul Han.

* Prof. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, ORCID No: 0000-0002-8208-3916

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, ORCID No: 0000-0002-3064-8030

GİRİŞ

Canlı veya cansız tüm varlık aleminde tek geçerli yasanın değişim olduğunu belirten Spencer, bu değişimin basit yapılardan daha karmaşık yapılara doğru gerçekleştiğini ifade etmektedir (Spencer, 2009). Canlı ve cansız varlıkların gelişme ve farklılaşma sürecinde ortaya çıkan bu değişim Spencer'a göre en gelişkin biyolojik organizma olan toplum için de geçerlidir. Bu açıdan toplumların basit yapılardan her anlamda karmaşık yapılara doğru bir gelişim, değişim süreci izlediği görülmektedir.

Toplumların değişimine etki eden faktörler, insanların duygu ve düşüncelerinin değişimine ve onların oluşturduğu ilişki ve yaşam biçimlerine de etki etmektedir. Dolayısıyla değişim sadece toplumsal yapı ve ilişkilerde değil insanların duygu, düşünce, değerleri ve anlam üretme biçim ve süreçlerinde de kendisini göstermektedir. İnsan ihtiyaçlarını karşılamak üzere geliştirilen yeni alet ve teknikler, yaşanılan coğrafi çevrenin ve iklimin değişmesi, yeni dinsel inançlar, savaşlar ve benzeri etkenler duygu düşünce ve insan ilişkilerinin doğasını belirlemektedir.

İnsanlık tarihinde duygu, düşünce ve anlam üretme biçiminin değişmesi çerçevesinde belirli dönemlerde köklü değişiklikler olmuştur. Fakat en son ve köklü etki endüstri devrimi ile gerçekleşmiş ve hızla ilerleyen teknolojik gelişmeler, hayatın her alanında ve dolayısıyla insan ilişki ve anlam üretme sürecinde köklü ve hızlı değişim sürecinin yaşanmasına neden olmuştur. Endüstri toplumu, tüketim toplumuna o da siber ilişkiler ağının hakim olduğu topluma dönüşmüştür. Bazı toplum bilimcileri günümüz toplumları için tüketim toplumu, gösteri toplumu, bireyselleşmiş toplum, gözetim toplumu ve şeffaflık toplumu gibi kavramlar kullanmakta ve bu kavramlara yüklenen anlamlar çerçevesinde insan ilişkileri ve bireysel anlam üretme süreçleri bağlamında toplumsal çözümler yapmaktadırlar. Kullanılan bu tanımlamalar birbiri ile ilişkili ve mevcut durumun farklı bakış açılarından çözümlenme biçimini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, günümüz toplumları için yapılan tanımlamalar göz önüne alınarak bu tanımlamaların önemli ölçüde bir araya getirildiğini düşündüğümüz ve özellikle Byung-Chul Han'ın üzerinde durduğu şeffaflık toplumu çözümlenmesi çerçevesinde şeffaflık toplumunda insanın özgürlüğü meselesi çözümlenmeye çalışılacaktır. Özgürlük problemi hakkındaki kavramsal tartışmalara değinildikten sonra şeffaflık toplumu kavramı açıklanacak ve modern insanın şeffaflık toplumunda özgürlük problemi ele alınacaktır.

1. ÖZGÜRLÜĞÜN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİNİN BELİRLENMESİ

Her çağda filozoflarca özgürlük nedir? özgürlük var mıdır? sorularına cevap aranmış, ancak ortak bir özgürlük tanımı yapılamamıştır. Çünkü her filozof içinde bulunduğu çağın problemlerine dayalı bir özgürlük tanımı geliştirmiştir. Bu tanımlamaların her biri konuyu farklı çerçeveden ele alsa da yapılan özgürlük tanımlamalarında bir takım ortak yönlerin olduğu ifade edilebilir. Bu ortak yönler çerçevesinde özgürlük, bir kişinin kendi kararlarını ve eylemlerini, dışarıdan gelen herhangi bir baskı veya zorlama olmaksızın, kendi değerleri ve hedefleri doğrultusunda belirleyebilme yetisidir. Bu, bireyin kendi seçimleriyle hareket etme ve kendi yaşamını şekillendirme kapasitesini vurgular (Cevizci, 1996, s. 667).

Sistematik biçimde felsefi bir problem alanı olarak özgürlük konusu ilk olarak Platon'un Devlet adlı eserinde ele alınmıştır. Platon bu eserinde bir mit aracılığıyla özgürlük konusunda

oldukça önemli tespitler yapmıştır (Adugit, 2013, s. 64). Bu eserinde Platon toplumun genel düzeni ve adalet ilkesi çerçevesinde bireysel bağlamdan ziyade toplumsal bağlamda sınırlı özgürlük anlayışı ortaya koymaktadır (Platon, 2014). Fakat günümüzdeki anlamlandırma ile özgürlük kavramı hakkında yapılan felsefi tartışmalar aydınlanma ya da modern dönemle birlikte başlamıştır. Aydınlanma döneminde birey, devlet yahut toplum ilişkisinde daha önce geleneksel olarak devlet veya toplumun öncelendiği anlayıştan bireyin öncelendiği anlayışa geçilmiş ve bu çerçevede temel haklar hakkında birtakım teoriler ortaya atılmaya başlanmıştır. Bu açıdan Aydınlanmanın ürünü olan insan hakları kavramı eşitlik, özgürlük, adalet gibi bir takım evrensel değerlerin ortaya çıkışına kaynaklık etmiştir (Çiğdem, 1997, s. 77). Yine adalet, eşitlik ve özgürlük gibi kavramların içinin doldurulmasında ve yeniden tanımlanmasında sözleşme kuramcılarının doğal durum teorilerinin etkisi de önemlidir.

Sözleşme kuramcılarında Hobbes'a göre insanlar doğal durumda güvensizlik içinde ve sürekli bir birler ile savaş halindedirler. Bu durumu sonlandıracak şey ise güvenliği tesis edecek bir hükümdür. Bu hükümet insanların güvenliklerini sağlayarak koruma altına aldığı anda insanlar özgür hale gelebilir (Hobbes, 2012). Böylece özgürlük Hobbes için insanların canları ve güvenliklerinin teminat altına alındığında ortaya çıkan bir durumdur ve ancak toplumdaki insanların belirlenen kurallar çerçevesinde davranması halinde mümkün olmaktadır. Hobbes'un bakış açısına göre özgürlük insan hayatının teminat altına alınması ve güvenliğinin sağlanmasından sonra ortaya çıkabilecek bir durumdur. Bu anlayış modern devlet yapılarında hukukun üstünlüğü ilkesi vasıtasıyla düzenin sağlanması ve insan davranışlarının kontrol altında tutulması durumunu ortaya çıkartmıştır. Her ne kadar durum özgürlük kavramına yüklenen bazı anlamlar açısından problematik görünse de toplumsal düzenin tesisinin insan hayatının devamlılığı açısından önemi göz önüne alındığında "düzen içinde özgürlük" yaşamı özgürlüğe önceleyen bir bakış açısını ortaya koymaktadır.

Doğa durumunda bir tür savaş durumunun söz konusu olmadığını çünkü doğal hukuk yasalarının var olduğunu söyleyen Locke, özgürlüğü insanların herhangi birinin izni olmadan ve başka birinin iradesine kendi iradesini teslim etmeden, doğa yasaları çerçevesinde her türlü davranışı yapma ve malları ile kişiliğine uygun bulduğu şekilde kullanma şeklinde tanımlamıştır (Bakırcı, 2004, s. 15-16). Bu bakış açısı birey için özgürlüğü doğal bir hak olarak tanımlamakta ve rasyonel aklını kullanan bireyin kendi kaderini yahut yaşam biçimini belirleme noktasında kendi çıkarlarının farkında olacağı için özgürce karar verebilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Böylece Locke bireyin özgürlüğüne ve de özgür iradesine etki edebilecek her türlü faktörün ortadan kaldırılması açısından sınırlı devlet anlayışının oluşum temellerini ortaya koymuştur.

Aydınlanma döneminin önemli filozoflarından bir diğeri olan Rousseau özgürlüğü, bireyin kendi iradesine göre hareket edebilme yeteneği olarak belirlemektedir. Rousseau, insanların doğuştan özgür olduğunu, ancak medeniyetin ilerlemesiyle birlikte bu özgürlüğün kısıtlandığını savunur (Rousseau, 2018, s. 133). "İnsanlar özgür doğar, ancak her yerde zincire vurulmuşlardır" (Rousseau, 2013, s. 15) ifadesi, bu görüşü özetlemektedir. Rousseau'nun özgürlük anlayışının merkezinde, bireysel özgürlüğün yanı sıra toplumsal özgürlük hususu da önemli yer tutmaktadır. Genel irade, bireylerin kendi iradelerini toplumsal bir iradeye devretmeleri ve bu yolla kolektif bir özgürlüğe ulaşmaları anlamına gelir. Rousseau'ya göre, genel irade toplumun ortak çıkarlarını temsil eder ve bireylerin gerçek özgürlüğüne ulaşmalarını sağlar. Bireylerin genel iradeye uyması,

onların hem özgür hem de toplumsal olarak düzenli bir yaşam sürmelerine olanak tanır. Rousseau için özgürlük, sonradan kazanılan bir yeti değil, bireyin doğasında bulunan bir özelliktir. Toplumsal sözleşme, doğal özgürlüğün bir kısmından feragat etmeyi gerektirse bile, bu feragat bireylerin gerçek ve kalıcı özgürlüğüne ulaşmaları için gereklidir. Sivil özgürlük, bireylerin kendi kendilerini yönetme yeteneğini ve toplumun bir parçası olarak eşit haklara sahip olma durumunu içermektedir.

Hegel'e göre özgürlük, kimseye ya da hiçbir şeye bağımlı olmamak veya duygulara gem vurabilmek anlamlarına gelmektedir (Bezci, 2006, s. 238-240). Hegel özgürlüğü, bireyin kendini tanıması, toplumsal kurumlarla ilişkisi ve devletin rolü gibi çeşitli bileşenleri içeren kapsamlı bir kavram olarak ele almaktadır. Hegel'e göre, gerçek özgürlük bireyin kendini toplumsal ve etik bağlamda gerçekleştirmesi ile mümkündür. Bu nedenle, Hegel'in özgürlük kavramı modern toplumların birey ve toplum ilişkisini anlamak için kritik bir kavram olarak değerlendirilmektedir.

Özgürlük üzerine düşüncelerini belirten bir diğer düşünür ise J. Stuart Mill'dir. Mill, Hürriyet Üzerine adlı eserinde özgürlüğü, başkalarına zarar vermemek koşuluyla insanların her istediklerini yapmaları olarak tanımlamıştır (Mill, 2003). Bireyin eylemlerinin yalnızca başkalarına zarar verdiğinde sınırlanması gerektiğini savunan Mill, bu durumu zarar ilkesi olarak tanımlamaktadır. Ona göre, bireylerin kendi iyilikleri için dahi olsa zorla engellenmeleri meşru değildir. Mill, düşünce ve ifade özgürlüğünün, bireysel ve toplumsal gelişim için hayati öneme sahip olduğunu, çünkü farklı düşüncelerin karşılaşması ve tartışılması yoluyla hakikate ulaşılabilirliğini belirtir. Bu bağlamda, özgürlüğün sınırları, bireyin kendi kendini gerçekleştirme sürecinde topluma zarar vermediği sürece genişletilmelidir. Mill'in özgürlük anlayışı, modern liberal demokratik teorilerin temelini oluşturan prensiplerden biri olarak nitelendirilmektedir.

20. yüzyılın ortalarına kadar modernite bağlamında yapılan özgürlük tartışmaları, genellikle modernliğin bireyi özgürleştirici potansiyeline vurgu yapmıştır. Fakat bu duruma postmodern eleştiriler getirilmiştir (Tüzer, 2015, s. 85). Modernite, rasyonalite, ilerleme ve bireysel özgürlüğün savunucusu olarak kabul edilmiş ve bu çerçevede, bireyin kendini gerçekleştirme ve toplumsal yapıların birey üzerindeki baskısının azalması hedeflenmiştir. Ancak zamanla, modernliğin sunduğu bu özgürleştirici vaatlerin, bizzat modernleşme süreçlerinin getirdiği bürokratikleşme, gözetim ve tektipleştirme eğilimleriyle gölgelenmeye başladığı eleştirileri ortaya çıkmıştır. Postmodernistler, modernitenin başlangıçta sunduğu özgürlük vaadinin aksine, birey üzerinde yeni türden baskı ve denetim mekanizmaları oluşturduğunu savunmuşlardır. Modernleşme süreçlerinin bireyi daha çok kontrol altına aldığı, standartlaştırdığı ve bireyselliğini yitirmesine yol açtığı yönündeki bu eleştiriler, postmodern düşüncenin temel tepkilerini oluşturur. Bu bağlamda, postmodernist eleştiriler, moderniteyi sadece bir ilerleme ve özgürlük kaynağı olarak değil, aynı zamanda bireyi boyun eğdiren ve ezen bir güç olarak da değerlendirmektedir.

2.ŞEFFAFLIK TOPLUMUNDA ÖZGÜRLÜK PROBLEMİ

“Şeffaflık toplumu, aynılığın cehennemidir”

Byung-Chul Han

Şeffaflık, modern toplumlarda giderek artan bir önem kazanmıştır. Bilgiye erişim, hesap verebilirlik ve açık iletişim, demokratik toplumların temel değerleri arasında yer alır. Bununla birlikte, şeffaflığın aşırısına kaçmasının bireysel özgürlükler ve toplumsal ilişkiler üzerindeki etkileri de ciddi şekilde tartışılmaktadır (Brin, 1998, s. 68).

Şeffaflık, genel olarak bireylerin, kurumların ve hükümetlerin faaliyetlerinin açık ve denetlenebilir olması anlamına gelir. Tarihsel olarak, şeffaflık talebi, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında demokratikleşme süreçleriyle birlikte önem kazanmıştır. Demokratik yönetimlerin hesap verebilirliğini artırmak amacıyla, şeffaflık, yolsuzlukla mücadele ve kamusal güvenin sağlanması için bir araç olarak görülmüştür. Byung-Chul Han, şeffaflık kavramına eleştirel bir perspektiften yaklaşır. Han'a göre, modern toplumlar, şeffaflığı bir erdem olarak yüceltirken, bireysel mahremiyetin ve gizliliğin önemini göz ardı etmektedir. "Şeffaflık Toplumu" adlı eserinde, şeffaflığın aşırıya kaçmasının bireylerin sürekli bir denetim ve gözetim altında tutulmasına yol açtığını ve bunun da toplumsal ilişkilerde derin etkiler yarattığını savunur. Han, şeffaflığın, samimiyet ve güven gibi insani değerleri zedelediğini, bireyleri nesneleştirerek bir tür panoptikona dönüştürdüğünü öne sürer (Han, 2020).

Şeffaflık toplumunda, bilgiye sınırsız erişim ve sürekli denetim, bireylerin kendilerini ifade etmelerini kısıtlayabilir. Michel Foucault'nun panoptikon kavramından hareketle, şeffaflık, bireylerin sürekli izlenme ve değerlendirilme hissiyle hareket etmelerine yol açar. Bu durum, otosansür ve konformizm gibi davranışları teşvik ederken, yaratıcı düşüncüyü ve eleştirel bakışı zayıflatabilir. Şeffaflık, aynı zamanda neoliberal ekonomi politikalarıyla da yakından ilişkilidir. Piyasa ekonomilerinde bilgiye erişim ve hesap verebilirlik, yatırımcı güvenini artırarak ekonomik istikrarı sağlamada önemli rol oynar. Ancak, aşırı şeffaflık, piyasa aktörleri arasında asimetrik bilgi dağılımına yol açabilir ve rekabeti olumsuz etkileyebilir.

Şeffaflığın toplumsal ilişkiler üzerindeki etkisi de oldukça fazladır. Sosyal medya ve dijital platformlar aracılığıyla bireyler, yaşamlarının her anını paylaşmaya teşvik edilmektedir. Bu durum, bireyler arasındaki ilişkilerin yüzeyselleşmesine ve mahremiyetin yok olmasına neden olabilmektedir. Han'a göre, şeffaflık toplumu, derin ve anlamlı ilişkiler kurmayı zorlaştıran bir yüzeysellik ve hız kültürünü beslemektedir. Tüm bu hususlar şeffaflık toplumunda özgürlük probleminin önemini ortaya çıkartmaktadır.

Byung-Chul Han, şeffaflık toplumunda özgürlük kavramını her türlü zorlamadan arınmış olmak biçiminde tanımlamıştır (Han, 2019, s. 12). Burada zorlama, kişinin eylemlerinin kendi istek ve iradesi dışında başka kişi ya da kişilerin arzuları doğrultusunda yapmasıdır. Dolayısıyla genel bir tanımla özgürlük, dışarıdan herhangi bir baskı ve zorlama olmadan bireyin başkasına zarar vermeyecek eylem ve davranışlarda bulunabilmesi, başka bir ifade ile zorlamanın olmaması demektir (Aktan, 2017). Chul Han, günümüzde özgürlüğün bir zorlamaya dönüşmüş olduğunu söylerken psikopolitika kitabında, özgürlüğün zorlamalara yol açtığı kendine has bir tarihsel dönemde yaşadığımızı ifade etmektedir. Ona göre zorlama bugün öyle boyutlara gelmiştir ki artık bir şeyi yapabilme özgürlüğü emirden öte bir hal almış, önünde engel olmayan uçsuz bucaksız bir şekle bürünmüştür. Bireylerin yaşamlarını derinden etkileyen depresyon ve ruhsal bozukluk gibi psikolojik hallerin yaygın görülür hale gelmesi de bu durumun bir sonucudur (Han, 2019, s. 11-12).

Bireysel ve toplumsal ilişkilerin ve algı biçimlerinin bu günkü haline gelmesinde enformasyon alanındaki gelişmelerin hızı ve büyüklüğü oldukça önemli rol oynamıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan ve günümüze kadar devam eden çağ, "enformasyon çağı" olarak adlandırılmaktadır. Bu adlandırmanın temel nedeni ise bilgi ve iletişim teknolojileri alanında yaşanan gelişmelerdir (Deveci & Demir, 2019, s. 68). Castells enformasyon kavramını, dijital ve ağ toplumu bağlamında değerlendirmektedir. Ona göre enformasyon bilginin dijital teknolojiler ve

ağlar aracılığıyla üretimi, depolanması, iletimi ve işlenmesi sürecini vurgular. Bu süreçte enformasyon, ham verilerden ziyade bu verilerin anlamlı ve işlevsel bilgiye dönüşüp iletilmesi anlamına gelmektedir (Castells, 2003). Castells, bilginin ekonomik, kültürel ve toplumsal yapılar üzerindeki etkisini ifade ederek enformasyonun küresel ekonomi ve toplumsal yapıların biçimlenmesinde oynadığı önemli rolü ortaya koymaktadır.

Enformasyon teknolojilerinde ortaya çıkan gelişmeler ve bunların her alanda kullanılmasını sağlayan teknolojik teçhizatın gelişimi, insanların her an sınırsız biçimde bilgiye ve diğer insanlarla çeşitli biçimlerde iletişim halinde kalabilmesine olanak tanımıştır (İrge, 2012). Bu durum bireysel özgürlüklerin artışına yol açmış görünmesine rağmen aslında modern toplumun dijital olarak panoptize hale gelmesi durumun ortaya çıkartmıştır. Elbette bu durumda gözetim tartışmalarını beraberinde getirmiştir.

Sanayileşme sürecinin başlamasıyla birlikte şehirlerin göç alması ve buna bağlı olarak da nüfusun artması güvenlik endişelerini beraberinde getirmiştir (Giddens, 2021, s. 19-22). Bu açıdan gözetim, başlangıçta fabrikalarda çalışan işçilerin verimliliğini ve üretkenliğini artırmak amacıyla işverenler tarafından uygulanmaktayken, şehir nüfusunun artmasıyla birlikte geleneklerin veya herhangi bir otoritenin kontrolü altında olmayan ve davranışlarından sorumlu tutulacakları somut bir cemaat veya üstleri bulunmayan bireylerin kentlerde yoğunluk kazanmasıyla bu gruplar kentlerde toplumun güvenliğine tehdit olarak algılanmaya başlamış ve kontrol edilmeleri zorlaştığı için, gözetimin tüm topluma yayılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Tarihsel süreçte gözetim, iktidarın en önemli araçlarından biri haline gelmiş ve gözetim araçları vasıtasıyla toplumsal düzeni sağlama yolunu tercih eden iktidarlar, yönettikleri kitleleri izlemeyi, denetlemeyi ve yönlendirmeyi ifade edilen gerekçeler çerçevesinde meşru saymışlardır (Foucault, 2003).

Gözetimin sistematik bir biçim yahut tasarım haline gelmesinde temel fikir Samuel Bentham'ın bir gözetim ve kontrol mekanizması olarak tasarlamış olduğu mimari yapı konsepti olan Panoptikon'dur. Bu yapı, mahkumların sürekli olarak gözetim altında olduklarını hissetmelerini sağlayarak disiplin ve düzeni koruma amacı taşır. Panoptikon, dairesel bir bina olarak tasarlanmıştır ve merkezi bir gözlem kulesi içerir. Bu kule, tek bir gardiyanın tüm mahkumları gözetleyebilmesine olanak tanır. Mahkumlar, gözetlenip gözetlenmediklerini bilmediklerinden dolayı sürekli olarak gözetim altında oldukları hissine kapılırlar ve bu da onların davranışlarını disipline eder. Bu mekanizma, gözetim maliyetlerini azaltırken, mahkumların davranışlarını kontrol etmede etkili bir yöntem sunar (Bentham, 2016). Samuel Bentham, bu fikri ilk olarak endüstriyel uygulamalar için düşünmüştür. Ancak, Jeremy Bentham, bu konsepti cezaevleri, okullar, hastaneler ve diğer kurumlara uygulanabilir bir model olarak geliştirmiştir. Panoptikon, zamanla, modern gözetim toplumlarının ve dijital çağın metaforu haline gelmiş ve özellikle Foucault tarafından birey, toplum ve iktidar ilişkileri çerçevesinde irdelenmiştir.

Foucault'ya göre, Panoptikon'un en önemli sonucu, orada kalan kişide, iktidarın otomatik işleyişini garanti altına alan bir bilinçli ve sürekli görünürlük durumu yaratmaktır. Amaç, gözetimin fiili olarak sürekli olmasa bile, yarattığı etki açısından sürekli olmasını sağlamaktır. Bu, mimari aygıtın, onu uygulayan kişiden bağımsız olarak bir iktidar ilişkisi yaratmasını ve sürdürmesini sağlayacak şekilde düzenlenmesi anlamına gelir. Başka bir deyişle, bu yapının sakinleri, kendileri iktidarın taşıyıcıları haline gelerek, sürekli bir denetim durumu içinde tutulmalıdır (Megill, 1998, s. 358). Dolayısıyla Bentham'ın panoptik yapısında görülmeden gören bir iktidar tasarlanmıştır.

Görülmede ancak görememekte olan ve diğerleriyle iletişimi kesilerek yalnızlaştırılan panoptikonun sakinleri; bir bilgi nesnesi olsalar bile asla bir iletişim öznesi olamamaktadırlar (Foucault, 2017, s. 296). Foucault'a göre panoptik gözetim hastaneler, hapishaneler, eğitim kurumları, kamu binalarında uygulanarak tüm hayata yayılmıştır.

Bentham'ın tasarladığı panoptikon metaforunu iktidar temelinde ele alan Foucault, gönüllü işçiler yaratan panoptik disiplin veya ruh eğitime odaklanır (Bauman & Lyon, 2013). Foucault'ya göre, Bentham'ın tasarladığı panoptikon, sadece bir mimari yapı veya hapishane değil, aynı zamanda iç dinamikleriyle toplumu dönüştüren ve bireyleri sürekli gözetim altında tutan bir disiplin mekanizmasıdır. Bu yapı, bireylerin sürekli izlenme hissiyle davranışlarını disipline eder ve toplumsal kontrolü sağlar (Foucault, 2003).

Günümüz dünyasını panoptikon sonrası olarak gören Bauman'a göre Bentham'ın tasarladığı panoptikon, bir kurgu değildir. Bu bir plan, bir şema ve bir mimarın çizimidir, hatta daha fazlasıdır. Panoptikon ahlaki bir mimari olarak dünyayı yeniden kurmanın bir reçetesi biçiminde tasarlanmıştır. Panoptikon, gözetim modellerinden yalnızca biridir. İktidarın artık elektronik teknolojiler vasıtasıyla ifade bulduğu günümüzdeki değişken ve mobil örgütlenmeler, duvarları ve pencereleri büyük ölçüde gereksiz kılmaktadır (Bauman & Lyon, 2013, s. 15-22). Böylece panoptik yapı olmaksızın teknoloji panoptik yapının işlevini yürütmektedir.

Süreç içinde evrilerek ortaya çıkan dijital panoptik toplum yapısı daha önceki döneme ait her türden kavram ve değer anlamını değiştirmiştir. Bu yeni toplum tipine ilk olarak tüketim toplumu, enformasyon toplumu, gözetim toplumu, bilgi toplumu ve şeffaflık toplumu gibi isimlendirmeler yapılmıştır. Her bir toplum tanımlaması kendi konseptleri çerçevesinde temel kavram ve değerlere farklı anlamlar getirmiştir.

Byun-Chul Han günümüz toplum yapısı için şeffaflık toplumu tabirini kullanmaktadır. Bu toplum teknolojinin gelişmesi ve internetin her alanda kullanılmasıyla dijital panoptikon toplumdur. Dijital panoptikonun sakinleri yoğun bir iletişim içerisine girerek, kendi istekleriyle mahremiyetleri de dahil olmak üzere her şeylerini gözler önüne sermektedirler (Han, 2019, s. 17-19).

Dijital gözetimin artan yaygınlaşması, kamusal ve özel alanlarda özgürlük ve mahremiyet ihlallerini beraberinde getirmektedir. Bu durum, kamusal alanın mahremiyetin ihlal edildiği bir mekana dönüşmesine ve kamusal ile özel alan arasındaki sınırların bulanıklaşmasına yol açmaktadır. Bireyler, cazip sanal hayatın sunduğu imkânlar karşılığında bilinçli bir şekilde mahremiyetlerini teslim etmektedirler (Bauman & Lyon, 2013, s. 9-12). Modern insanın kamusal alanda güvende hissetmemesinden dolayı kullanılan güvenlik araçları da kamusal alanı devasa bir panoptik yapıya dönüştürmektedir. David Lyon, gözetimle birlikte mahremiyet kaybı ve gizlilik gibi konuların önemini vurgulamakla birlikte, bu unsurlardan daha önemli ve göz ardı edilemeyecek olan tarafsızlık, adalet, temel özgürlükler ve insan hakları arasındaki bağlantıya dikkat çekmektedir (Bauman & Lyon, 2013, s. 22-26).

Byung-Chul Han'ın dijital panoptikon şeklinde ifade ettiği yapı, özgürlüğü kullanarak sakinlerinin şeffaf olmalarını, kendileri ile ilgili bilgileri hiçbir zorlama olmadan içten gelen bir ihtiyaçmış gibi paylaşımlarını istemektedir (Han, 2019, s. 20). Bu paylaşımlar özgürlük hissi verirken mahremiyeti ortadan kaldırmakta ve herkesin herkesi izlediği bir durumu ortaya

çıkartmaktadır. Bu açıdan panoptikonda olduğu gibi tek bir gözetleyen yoktur. Gözetlemenin merkezi de yoktur. Artık her bir insan panoptik birer göz durumuna gelmiştir. Zira yine her bir insan panoptik gözlerin izlediği hücrelerdedir (Niedzviecki, 2019, s. 302-306).

Modern dönemde teknolojinin gelişmesi ile başta, bir eğlence aracı olarak sunulan sosyal medya, insanların en mahrem bilgilerini ortalığa sermesi ile gizli bir gözetim aygıtı haline gelmiştir. Bu bağlamda modernizm, enformasyon özgürlüğü adı altında tüm insanlara şeffaf olmaları gerektiğini dikte ederken beraberinde mahremiyetlerini de kaybettirmiştir. Dolayısıyla modernizmin teknoloji ile vadettiği sahte özgürlük bireylerin mahremiyetlerini sonlandırmaktadır. Bu bağlamda günümüzde sınırsız özgürlük ve iletişim topyekün kontrol ve gözetlemeye dönüşürken gelişen teknoloji ile birlikte çeşitlenen gözetim araçları hayatın her alanının şeffaflaşmasına sebep olmuştur. Han'a göre şeffaflık, neoliberal bir aygıttır ve her şeyi enformasyon haline gelmesi için, zorla dışarıya döndürmektedir (Han, 2019, s. 18).

Dijital panoptikon, Bentham'ın panoptikonundan farklı olarak herkesin düşüncelerini paylaşmasını ister bunu ise enformasyon özgürlüğü olarak sunar, “sır, yabancılık ya da başkalık” enformasyonu yavaşlatacağı için şeffaflık esastır çünkü, kişilerin bilgilerinin elde edilmesi, onların düşüncelerinin bilinmesi iletişimin kesintisiz ve sürekli olmasına bağlıdır (Han, 2019, s. 19). Şeffaflık ise şeyler, her türlü olumsuzluktan arındıklarında, pürüzsüzleştirildiklerinde, düzleştirildiklerinde, sermayenin, iletişim enformasyonunun pürüzsüz akıntularına direnç göstermeksizin katıldıklarında sağlanmış olur (Han, 2020, s. 14-15). Cam gibi olmak, içini göstermek tekilliği, ötekiliği ortadan kaldırır ve bedenler bilgi haline getirilerek biyometriklerin kullanımıyla veriye indirgenir (Bauman & Lyon, 2013, s. 148). Bu sistemde her şey ölçülebilir ve nicelik olarak ifade edilebilir hale gelmelidir (Han, 2019, s. 75). Dolayısıyla insan düşüncelerini ve davranışlarını hesaplanabilir, yönlendirilebilir ve kontrol edilebilir kısacası önceden kestirilebilir hale getirmek gereklidir. Böylece iktidar tarafından bireyin profili çıkartılarak, envanterin sınıflandırıldığı ya da bir biyoloğun bitkileri sınıflandırdığı gibi birey sınıflandırılabilir, kategorize edilebilir, bilgileri depolanabilir. Günümüzde iktidar, eskiden olduğu gibi şiddet, baskı, sansür ya da yasaklar kullanmak yerine herkesin düşüncesini ifade etmesi için ayartan, özneye dostça yaklaşan, müsamahakâr, kendisini özgürlük olarak sunan bir biçime bürünür. Han'ın akıllı iktidar olarak tanımladığı bu yapı, bireylerin iradelerini onların çıkarları doğrultusunda yönlendirmektedir (Han, 2019, s. 19-25).

İnsanlar arasında kurulan sosyal ilişkilerin değiştiği dijital iletişim çağında birey, kendini gönüllü olarak gözler önüne sererken, kendi hakkında verdiği tüm bilgileri özgürlüğün bir parçası olarak görür (Han, 2019). Sosyal medya üzerinden paylaşılan fotoğraf, video görselleri ile kendini normal koşullarda hoş görülmeyecek biçimde sergiler ve böylece özgürlüğünü kullanmış olur. Günümüz toplumunda var olabilmenin sergilenmek ile eş değer tutulduğunu söyleyen Han, öznenin öznellikten çıkıp bir nesne haline geldiğini dolayısıyla da bireyin kendini sergilemek uğruna varoluşsal değerini kaybettiğini vurgular (Han, 2020, s. 23-25).

İnsanı bulunduğu zaman ve mekânın sınırlamasından kurtararak ona sonsuz özgürlük verdiği düşünülen ve bir eğlence aracı olarak sunulan sosyal medya, gönüllü olarak çoğunluğun azınlığı gözetleme işlevini yerine getirirken, aynı zamanda gözetlenmeyi de sağlar, bunun karşılığında ise bireylere haz duygusu verir. Bu bağlamda bireyler gözetimin gönüllü öznelere, gözetim ise var olan, yaratılan ya da pekiştirilen derin ihtiyaçları karşılamanın aracı durumunda olmaktadır (Çetin &

Asıl, 2017, s. 201). Modern dönemde ortaya çıkan dijital panoptikonda hiç kimse kendini gerçekten gözetleniyormuş gibi hissetmez (Han, 2019, s. 47). Çünkü birey kendini özgür hisseder. Ancak günümüzde bireyi Niedzviecki, zaman zaman özne konumunda bir eyleyene dönüşse de aslında kendisini dikizlemenin ağına gönüllü bırakmış teşhirci bir sinek biçiminde tasvir etmektedir (Niedzviecki, 2019).

Modern dönemde alışveriş, banka ve fatura ödemeleri gibi günlük işlerin internet aracılığıyla yapılmasıyla birlikte insanlar, sosyalleşme ihtiyacını evlerinden sosyal paylaşım ağları vasıtasıyla karşılamaya başladı. Dijital mahalleyi andıran sosyal ağlar, bireylere onların hoşuna gidecek bir dünya sunarken, birey gerçek dünyadan koparak yalnızlaşmaktadır (Han, 2020, s. 54). Şeffaflık toplumunda empati temelinde bir toplumun oluşması mümkün değildir. Bu açıdan sadece ortak çıkarlar ya da ilgiler doğrultusunda ya da bir markanın çerçevesinde toplanan yalıtılmış bireylerin, egoların tesadüfen toplaşmaları sonucunda ortaya çıkan insan kümeleri söz konusudur. Bu topluluklar ruhları olmayan bizlikler oluşturabilirler (Han, 2020, s. 71). Neticede bu toplulukların çabucak dağılmaları kaçınılmazdır.

Byung-Chul Han'a göre günümüzde artık dijital psikopolitika çağına doğru bir gidiş söz konusudur. Bireyler internete her girişte, her tıklamada, açılan her sayfada dijital ayak izini de bırakmış olmakla birlikte bu bilgiler gerekli yerlerde depolanıp işlenerek kullanıcı hakkında bilgi sahibi olmaya ve öngörüselle analizlerinin yapılmasına olanak tanımaktadır. Dolayısıyla bireyler hakkında toplanan bilgi yığını, insan ruhuna nüfuz etme ve onu düşünce öncesi düzeyde etkilemeyi mümkün kılan bir araç haline gelmektedir. Han'a göre bu bilgileri depolayan psikopolitik araç ise "Big Data"dır ve bu araç özgür iradenin sonunu ilan eder (Han, 2019, s. 21-49). Günümüzde insanlar her ne kadar özgür iradeleri ile seçim yaptıklarını düşünseler de onlar karar vermeden önce, karar vermelerini sağlayacak şekilde etkilenmektedirler.

SONUÇ

Modernizm bireye özgürlük iddiasıyla ortaya çıkmıştı ancak kendi doğasının tersine bireyler üzerinde tahakküm kurmaya çalışmıştır. Dolayısıyla modern dönemle birlikte özgürlük kavramı; bireyi gözetleyen, tek tipleştirilen, bireye boyun eğdiren baskı kaynağına dönüşmüştür.

Byung-Chul Han, özgürlük kavramını her türlü zorlamadan arınmış olmak olarak tanımlamıştır. Fakat günümüzde özgür olduğunu düşünen insan, paradoksal bir şekilde zorlama ve gözetim altında bulunmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan enformasyon çağına, toplumsal yapıda köklü değişimlere neden olduğu vurgulanırken, modern toplumun sermayesinin artık enformasyon olduğu, bilgi ve iletişim teknolojilerinin toplumun bel kemiğini oluşturduğu ifade edilmektedir. Ancak bu teknolojilerin sunduğu özgürlük ve iletişim imkanları, dijital panoptikon adını verdiğimiz bir gözetim mekanizmasının doğmasına neden olmuştur.

Han'ın da belirttiği gibi; teknolojinin gelişmesiyle internet evrensel bir denetim mekanizması haline gelmiş, bireyleri gerçek dünyadan soyutlamıştır. Yalnızlaşan birey, sosyal ağlar vasıtasıyla sosyalleşirken aynı zamanda kendi ile ilgili bilgileri de vermekten çekinmemiştir. Bu durumda insanların görünürlüklerini artırmak için birbiriyle yarıştığı, özel hayatlarını gözler önüne serdiği bir teşhir toplumu ortaya çıkmıştır. Başkalarını gözetlerken aynı zamanda teşhiri de sunan birey, diğerleri tarafından beğenilme arzusuyla onların istekleri doğrultusunda eylemlerini

gerçekleştirmektedir. Kendi mahremiyetini sergileyen birey daha özgür olduğunu düşünürken, aslında daha çok kontrol ediliyor, denetleniyor ve yönlendiriliyor.

Eskiden bir tür cezalandırma yöntemi olarak kullanılan gözetleme bugün bireyin mahremiyetini bile gözler önüne sermekten rahatsızlık duymayacağı bir dönüşüme uğrayarak göz önünde olamamaktan kaygı duyduğu bir şekle dönüşmüştür. Byung-Chul Han'ın ifade ettiği gibi, günümüzde herkesin gözetleyen ve gözetlenen konumunu sürekli değiştirdiği bir dijital panoptikon içinde şeffaflık toplumunda yaşamaktayız. Sosyal medya platformları aracılığıyla bireylerin kendi mahremiyetlerini gözler önüne sererek gönüllü gözetim altına girmesi, özgürlük ve mahremiyet arasındaki çatışmayı derinleştirmiştir.

Panoptikon kavramı üzerinden günümüzdeki dijital gözetim mekanizmasının analizi yapılmıştır. Bireylerin kendi rızalarıyla gözetlenmeleri, kendilerini sürekli bir performans içinde bulmalarına neden olurken, aslında özgürlüklerini ve mahremiyetlerini kaybettikleri görülmektedir. Chul Han, şeffaflık toplumunda özgürlüğün bir yanılsamaya dönüştüğünü savunmaktadır. Özel bilgilerin paylaşılması dijital ağlar içinde hareket etmenin temel koşulu haline gelmiştir ki bu durumda özgürlük olarak nitelendirilmiştir.

Günümüz toplumlarında, bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızlı gelişimiyle birlikte özgürlük kavramı yeniden tanımlanmaya başlanmıştır. Dijital çağın getirdiği sorunsallaştırılmış özgürlük, bireylerin kişisel verilerinin sürekli izlenmesi ve manipülasyona açık olması gibi endişelere yol açmakta ve artık özgürlük, sadece dışarıdan gelen baskı ve zorlamalardan kurtulmakla değil, aynı zamanda dijital ortamlardaki gizli manipülasyonlardan da korunmakla ilgili bir konu haline gelmiştir. Artık özgürlük kişisel mahremiyetin ortadan kaldırılması şartına bağlanmış durumdadır.

KAYNAKÇA

- Adugit, Y. (2013). Özgürlüğün Kısa Tarihi. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi (FLSF)*(16), s. 63-93.
- Aktan, C. C. (2017). *Özgürlük Felsefesi*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Bakırcı, F. (2004). *Locke'ta Mülkiyet Anlayışı*. Ankara: Babil Yayınları.
- Bauman, Z., & Lyon, D. (2013). *Akışkan Gözetim*. (E. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bentham, J. (2016). *Panoptikon Gözün İktidarı*. (B. Çoban, & Z. Özarslan, Çev.) İstanbul: Su Yayınları.
- Bezci, B. (2006). Hegel'in Felsefesinde Etik, Politik Olan ve Özgürlük. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), s. 235-251.
- Brin, D. (1998). *The Transparent Society*. Cambridge: Perseus Books Group.
- Castells, M. (2003). *Enformasyon Çağı, Ekonomi Toplum ve Kültür: Ağ Toplumunun Yükselişi*. (E. Kılıç, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cevizci, A. (1996). *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Paradigma Yayınları.
- Çetin, M., & Asıl, S. (2017). Günümüz Toplumunda Gözetim Olgusu. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 52(1), s. 180-205.
- Çiğdem, A. (1997). *Aydınlanma Düşüncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Deveci, T. T., & Demir, E. E. (2019). Enformasyon Çağında Türkiye. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 4(1), s. 67-83.
- Foucault, M. (2003). *İktidarın Gözü*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2017). *Hapishanenin Doğuşu*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.

- Giddens, A. (2021). *Modernliğin Sonuçları*. (E. Kuşdil, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Han, B.-C. (2019). *Psikopolitika*. (H. Barışcan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Han, B.-C. (2020). *Şeffaflık Toplumu*. (H. Barışcan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Hobbes, T. (2012). *Leviathan*. (S. Lim, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İrge, F. (2012). Enformasyon Toplumu ve Toplumsal Değişim Sürecinde Sosyal Medya. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*(17), s. 63-86.
- Megill, A. (1998). *Aşırılığın Peygamberleri*. (T. Birkan, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mill, J. S. (2003). *On liberty*. (D. Bromwich, & G. Kateb, Dü) London: Yale University Press.
- Niedzviecki, H. (2019). *Dikizleme Günlüğü*. (G. Gündüç, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Platon. (2014). *Devlet*. (S. Eyüpoğlu, & M. A. Cimcoz, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2013). *Toplum Sözleşmesi*. (V. Günyol, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2018). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*. (R. N. İleri, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Spencer, H. (2009). *First Principles*. New York: Cambridge University Press.
- Tüzer, A. (2015). Postmodernizm ve Tanrı'nın Ölümü: Öznenin Arkeolojisi Üzerine Bir Deneme. *Milel ve Nihal*, 12(2), s. 74-124.

doi: 10.5281/zenodo.14554621

Yaşlıların Yaşam Kalitesi ve Kentsel Uyum Süreçleri

Quality of Life and Urban Adaptation Processes of Old Aging

M. Akif ÖZER * Serpil YILDIRIM **

Makale Geliş Tarihi / Received :24.05.2024
Makale Kabul Tarihi / Accepted :16.10.2024

ÖZET

Günümüzde dünya nüfusu hızla yaşlanmaktadır. İnsanların sosyal ve ekonomik yapıdaki değişime bağlı olarak kentlerde yaşamaya başlaması, ilerleyen süreçte yaşlı nüfusun da kentlerde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu süreçte yaşla birlikte yalnızlaşan nüfus kentlerde birçok zorlukla karşılaşmıştır. Bunlar, yaşlıların kentsel yaşamla bütünleşmelerini zorlaştırmış ve yaşlılar sahip oldukları bedensel ve fiziksel yetersizliklerle birlikte, kentsel hizmetlerin sunumuna ilişkin güçlüklerin de etkisiyle uyum süreçlerinde sıkıntılar yaşamaya başlamışlardır. Bu zorlukların çözümü için çeşitli politikalarla kentsel uyum süreçleri desteklenmeye çalışılmışsa da bu sürecin öncelikle düşünsel bir dönüşümü gerektirmesi ve sürecin uzun soluklu bir çalışma olmasından dolayı kentsel uyum politikalarının desteklenerek geliştirilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu çalışma yaşlı nüfus özelinde kentsel uyumun desteklenmesine ilişkin süreçleri incelemektedir. Çalışmada politika yapım süreçlerinde yaşlılık dönemi zorluklarının bir bütün olarak ele alınması gerektiği değerlendirilerek yaşlıların kente uyumuna yönelik öneriler geliştirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Yaşlılık, Yaşlılık Dönemi Zorlukları, Kent, Kentsel Uyum, Kentsel Yaşam.

ABSTRACT

Today, the world's population is getting older rapidly. The fact that people started to live in cities due to the change in the social and economic structure caused the elderly population to concentrate in cities in the future. In this process, the population that became lonely with age has faced many problems in cities. These problems have made it difficult for the elderly to integrate with urban life, and the elderly began to experience problems in the process of harmony with their physical and physical inadequacies, as well as the difficulties related to the provision of urban services. Although urban adaptation processes have been tried to be supported by various policies in order to solve these problems, it has emerged that this process first requires an intellectual transformation and the process is a long-term study and urban adaptation policies should be developed and developed. This study examines the processes of supporting urban harmony in the elderly population. In the study, the policy-making processes should be considered as a whole and suggestions for the adaptation of the elderly to the city were evaluated.

Keywords: Old Age, Old Age Challenges, City, Urban Harmony, Urban Life

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Ün. İİBF, mehmet.ozer@hbv.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-2220-2271

** Dr., Araştırmacı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bak., serpilakis@gmail.com, ORCID No: 0000-0001-7593-4666

GİRİŞ

Yaşlılık günümüzde çokça tartışılan önemli toplumsal konulardan birisidir. Değişen koşullar altında, içinde bulunduğumuz dönemde yaşlılık kavramı önemli bir konum kazanmıştır. Dünyada ve Türkiye’de yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı sürekli bir artma eğilimindedir. Bu artış sonucunda ülkeler yaşlılık olgusunu yeniden ele almaya ve bu alanda yeni politikalar geliştirmeye başlamışlardır. Bu süreçte yaşlı nüfus toplum temelli sürdürülebilir bir kalkınmanın sağlanmasında sahip olduğu potansiyel nedeniyle önemli bir kaynak; toplumsal ve kültürel yapının devamlılığının sağlanmasında ise hayata ilişkin derin tecrübesi nedeniyle bir değer olarak ele alınmıştır.

Yaşlılık olgusu Türkiye ve dünya ölçeğinde değerlendirildiğinde, bu durumun ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile ilgili bir süreç olduğu göze çarpmaktadır. Bu açıdan yaşlı nüfus gelişmiş toplumlarda daha fazla görülürken, gelişmekte olan ülkelerde de nüfusun hızla yaşlanma eğiliminde olduğu dikkati çekmektedir. Doğuştan beklenen yaşam süresinin uzaması, tıp ve sağlık alanında yaşanan ilerlemeler, beslenme ve yaşam koşullarının gelişmesi gibi süreçler nüfus artışının temel nedenlerini oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak yaşlı nüfus oranı da aynı nedenlerle artış göstermektedir. Yaşlılık olgusu kır ve kent ilişkisi açısından değerlendirildiğinde ise göç olgusunun kentlerde yaşlı nüfus oranını daha da artırdığı ve böylece demografik olarak kır ve kent arasında önemli bir fark yarattığı göze çarpmaktadır. Öte yandan günümüzde kentsel yaşlı nüfus artışı artık sadece göç gibi dış nedenlerle değil, kentlerdeki yerleşik nüfusun da yaşlanmasına bağlı olarak artmaktadır. Dolayısıyla barındırdığı nüfus yoğunluğu nedeniyle kentler günümüzde artık temel-ana bir yerleşim merkezi olarak kabul edilmektedir. Kentlerin bu özelliği ise kentsel hizmetlerin sunumunda her yaş ve her ihtiyaç grubunun göz önünde bulundurulmasını gerektirmektedir. Bu durum ise politika yapım süreçlerinde ülkelerin doğal olarak nüfus projeksiyonlarını göz önünde bulundurmalarını zorunlu kılmaktadır.

Günümüzde Türkiye’nin de yoğun bir şekilde yaşadığı kentleşme sürecinde yaşlıların kente uyumu önemli bir sorun haline gelmiştir. Yaşlanan nüfusa ilişkin genel politikalar yaşlının bakımı, korunması, desteklenmesi, sosyal güvenlik ihtiyacının karşılanması, sağlık hizmetlerinin sunulması gibi genel sosyal politika hizmetleri çerçevesinde değerlendirilirken; kentleşmeyle birlikte artan yaşlı nüfusun kentsel politikalar çerçevesinde de değerlendirilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu süreç kentsel politikaların belirlenmesinde kararlara katılımdan, bir kentli olarak kentsel hizmetlerin üretimi ve tüketimine kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bu süreçte yaşlı nüfus açısından önemli bir sorun olan kentsel uyum ihtiyacı ise bu yönde geliştirilen politikalarla desteklenmeye çalışılmaktadır.

Bu çalışmada yaşlı nüfusun kentsel uyum süreçleri ile bu sürece etki eden faktörler incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde yaşlanma olgusunun bireysel ve toplumsal bir gerçeklik olmasından hareketle öncelikle yaşlılık kavramı tanımlanarak dünyada ve Türkiye’de yaşlılık olgusu incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde kentsel uyum sürecine etki eden faktörler olarak yaşlılık dönemi zorlukları ele alınmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise kentsel yapılanma, kentsel planlama, kentsel tasarım ve kentsel hizmetler gibi kent özelindeki konular, yaşlının kente uyumu açısından incelenmiştir. Çalışmada kentlerin günümüzde temel yerleşim birimleri olduğu ve kentli nüfusun dünyada ve Türkiye’de hızla arttığı değerlendirilerek kentsel uyum sürecinin temel bir politika anlayışı olarak benimsenmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca kentsel uyum sürecini kolaylaştıran unsurlar olarak ailevi, toplumsal, sosyal,

ekonomik ve kültürel faktörlerle birlikte, sürecin birey ölçeğinde de yürütülmesi gerektiği değerlendirilmiştir

1.YAŞLILIK OLGUSU: KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE MEVCUT DURUM

İnsan hayatının doğal bir gelişim dönemi olan yaşlılık, küresel ve karmaşık bir olgudur. Yaşlılık kavramı bugün birçok disiplinin çalışma konusunu oluşturmaktadır. Kavramın tarihsel ve kültürel açılarından farklı yorumlanması farklı içeriklerle tanımlanmasına neden olmaktadır. Çalışmanın bu kısmında önce yaşlılıkla ilgili kavramsal çerçeve ortaya konacaktır

1.1. Yaşlılık Kavramı

Yaşlılık kavramı genel olarak kronolojik bir tanımlamayı esas alır ve kişinin biyolojik, sosyal, fiziksel ve psikolojik açıdan bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiğine vurgu yapar (İsen, 2021: 31). Bu bağlamda genel bir ifadeyle biyolojik bir dönem olarak tanımlanan yaşlılık; çocukluk, gençlik ve yetişkinlik evrelerinden sonra yaşanan ve biyolojik, fiziksel, psikolojik ve sosyolojik alanlarda gelişen değişime bağlı olarak ihtiyaç ve gereksinimlerin değiştiği bir evre (Gülhan, 2023: 137; Köse ve Erkan, 2014: 43) olarak tanımlanabilir. Bir başka tanımlamada yaşlılık “fiziksel ve ruhsal güçlerin bir daha yerine gelmeyecek şekilde kaybedilmesine bağlı olarak, organizmanın iç ve dış etmenler arasında denge kurma potansiyelinin azalması, kişinin fiziksel ve ruhsal yönden gerilemesi” (Danış, 2009: 68) olarak ifade edilmektedir. Yine bir başka tanımlamada yaşlılık “yeteneklerin kristalleştiği ve yoğun bir yaşam birikimi ile anıların insanı yeni deneyimlerinin tadını çıkarmaya hazır kıldığı onurlu bir dönem” (GEBAM, 2002: 4) olarak nitelendirilmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü yaşlılığı; “çevresel faktörlere uyum sağlayabilme yeteneğinin azalması” (Aydiner-Boylu, 2013: 145) olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlamalardan hareketle yaşlılığın; hayata ilişkin olumlu birikimleri içeren bir dönem olmakla birlikte, fiziksel, psikolojik, sosyal ve ekonomik açılarından birtakım güçlüklerle karakterize olan bir yaşam dönemi olduğu söylenebilir.

Literatürde genel kabul gören bir ayrıma göre hücre ve dokulardaki yıpranmalara göre yaşlılık dönemi üçe ayrılmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre 65-74 yaş arası yaşlılık, 75-84 yaş arası orta yaşlılık, 85 ve üzeri ise ileri yaşlılık olarak kabul edilmektedir (Köse ve Erkan, 2014: 43). Dünya Sağlık Örgütüncel belirlenen bu 65 yaş kriteri sadece kronolojik yaşa vurgu yapmaktadır. Oysa yaşlılığın birçok boyutu vardır. Buna göre yaşlılık algısı bir yanı sıra biyolojik bir olgu iken, diğer yanı sıra kültürel ve toplumsal bir olgudur. Bu çerçevede yaşlılık algısı kişiden kişiye toplumdan topluma değişiklik gösterebilmektedir (İsen, 2021: 31; Uyanık, 2017: 70). Bu kapsamda kimi toplumlar yaşlılığı tecrübenin de eşlik ettiği üretken bir dönem olarak nitelendirirken, kimi toplumlar ise yaşlılığı kişinin üretim fonksiyonlarının azaldığı ve muhtaçlık kavramının öne çıktığı bir dönem olarak yorumlamaktadırlar. Ayrıca kişinin o anki ruh hali ve içinde bulunduğu koşullar da bu algıyı etkilemektedir. Bu nedenle yaşlılığa ilişkin kesin bir sınır çizmek güçtür. Ancak, bu konu yaşlılığa ilişkin çalışılan alanın özellikleriyle belirlenebilir. İşte yaşlılığın çeşitli disiplinler tarafından farklı şekillerde tanımlanmasının temel nedeni de budur

1.2. Dünyada ve Türkiye’de Yaşlılık

İlkçağlardaki yaşam koşullarının güçlüğü nedeniyle, ortalama yaşam süresinin kısa olduğu tahmin edilmektedir. Ancak günümüz toplumlarında ortalama yaşam süresinin zaman içinde

uzadığı görülmektedir. Bu durum bize yaşlılığın göreceli olduğunu ve zamana ve çevresel koşullara göre değiştiğini göstermektedir. Günümüzde Uzak Doğu, Orta Asya, Avrupa ve Batı toplumlarında da yaşlılık algısı kültür, ekonomi, nüfus yapısı gibi çeşitli değişkenlere göre değişmektedir (Köse ve Erkan, 2014: 44). Bu arada birçok ülke nüfus yaşlanması sorunu ile karşı karşıyadır. Örneğin Amerika, ülkesinde yaşanan nüfus artışını 21. yüzyılın en önemli sorunu olarak değerlendirmektedir. Öyle ki bu sorun “tsunami”, “patlama”, “çığ” (Carr, 2019: 244) gibi kavramlarla ifade edilmektedir. Ancak gelinen süreçte bu olgu sadece Amerika için değil, gelişmekte olan tüm ülkeler için bir sorun oluşturmaya başlamıştır.

Birleşmiş Milletlerin “World Population Prospect 2022” isimli raporuna göre bugün dünya nüfusu 20. yüzyılın ortalarındakinden üç kat daha fazladır. 1950 yılında 2.5 milyar olan nüfus 1987 yılında iki kat artarak 5 milyara ulaşmıştır. Diğer artışlar ise 1998 yılından itibaren 2 milyar, 2010’dan itibaren ise bir milyar şeklinde gerçekleşmiştir (UN, 2022: 3). Bugün ise dünya nüfusu 8.005.176.000’dir (WPR, 2024). İlerleyen süreçte 2059 yılında küresel nüfusun 10 milyarın üzerine çıkması beklenmektedir (UN, 2022: 3). Bu süreçte 1950 ile 2050 arası dönem küresel nüfus artış hızının en hızlı olacağı dönem olarak değerlendirilmektedir. 1962-1965 yılları arasında yılda ortalama %2.1 seviyesine ulaşan nüfus artış hızı ilk defa 2020 yılında %1’in altına düşmüştür (UN, 2022: 3). Bu çerçevede küresel nüfus artış hızının 2080’lerde 10.4 milyar kişiye ulaşana kadar artıp 2100’e kadar sabit kalacağı ardından ise düşüşe geçeceği (WPR, 2024) öngörülmektedir. Bu süreçte nüfus popülasyonu bakımından dünyanın en kalabalık ülkeleri sırasıyla Hindistan, Çin, ABD ve Endonezya’dır. Nüfus artışına ilişkin olarak uzmanların bir kısmı zenginlik ve yaşam kalitesi arttıkça aile yapılarının küçülüp nüfus artış hızının düşeceğini; bir kısmı da özellikle Sahra Altı Afrika ve Asya’nın bazı bölgelerinde yoksulluk, eşitsizlik ve sürekli kentleşmenin bu bölgelerde ters etki yaratarak nüfusu artacağını (WPR, 2024) ileri sürmektedirler.

Artan nüfus içinde yaşlı nüfusun durumu ise kendi ölçütlerinde farklı bir incelemeyi gerektirmektedir. Bu artış içinde 2022 yılında %10 olan 65 yaş üstü nüfusun 2050 yılında %16’ya ulaşacağı tahmin edilmektedir. Yine 2050 yılında bu sayının 5 yaş altı ve 12 yaş altı çocuk sayısı kadar olacağı öngörülmektedir. Bu durum yaşlılarda düşük ölüm ve artan sağ kalım oranı; gençlerde ise doğurganlık oranındaki düşüşle (WPR, 2024) açıklanmaktadır.

İlerleyen yıllarda yaşlı popülasyona ilişkin bir projeksiyon da “kadın” avantajına aittir. Bu avantajdan dolayı hemen hemen tüm popülasyonlarda kadın sayısının erkek sayısından fazla olacağı tahmin edilmektedir. Buna göre 2022 yılında yaşlı nüfusun %55.7’sini oluşturan kadın sayısının 2050 yılında toplam nüfusun %54.5’ini oluşturması beklenmektedir (UN, 2022: 10).

Doğuştan yaşam beklentisi de yaşlı nüfusun artışını etkileyen bir diğer nedendir. 2019 yılında 72.8 olan yaşam beklentisi 1990’lı yıllara göre 9 yıllık bir artış göstermiştir. Bu sürenin artarak 2050 yılında 77.2’ye ulaşması beklenmektedir (WPR, 2024). Bu durumda artan yaşlı nüfusun sosyal güvenlik, emeklilik, sağlık ve uzun süreli bakım hizmetleri gibi ihtiyaçlarının planlanması ve bu sistemlerin sürekliliğinin sağlanması temel bir sosyal politika ihtiyacı olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu tabloya Türkiye nüfus yapısı açısından bakıldığında yaşlanma olgusunun burada da olduğu ve yaşlı nüfusun son beş yılda %22,5 arttığı görülmektedir. Türkiye’de yaşlı nüfus olarak kabul edilen 65 yaş üstü nüfus 2015 yılında yaklaşık 6.5 milyon iken bu nüfus %22.5’luk bir artışla 2020 yılında yaklaşık 7.9 milyon olmuştur. Nüfus projeksiyonlarına göre Türkiye yaşlı nüfusunun

toplam nüfusa oranının “2025 yılında %11.0, 2030 yılında %12.9, 2040 yılında %16.3, 2060 yılında % 22.6 ve 2080 yılında % 25.6 olacağı” öngörülmektedir. Bu tabloya göre toplam nüfus içinde yaşlı nüfusun payı artarken, çocuk ve genç nüfusun oranı azalmaktadır (TUİK, 2024). Dünya genelinde yaşlı nüfusun içinde 80 yaş ve üstü nüfus hızla artarken (GEBAM, 2002: 6; Kalıncara, 2017: 230; TUİK, 2024) Türkiye yaşlı nüfusunun içinde ise ağırlıklı oranın (%63.8) 65-74 yaş grubunda yer aldığı görülmektedir. Bu oran 2015’te %61.3 olarak gerçekleşmiştir (TUİK, 2024). Bu durum, yaşlıların kendi içinde sınıflandırılması ve her grubun özelliğine göre politika üretilmesi gerektiğini zorunlu kılmaktadır (Torres, 2009: 26).

Türkiye’de yaşlı nüfusun artışına bağlı olarak nüfus yapısı da değişmeye başlamıştır. Birleşmiş Milletlere göre bir ülkede yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payının %8 ile %10 arasında olması o ülkenin “yaşlı” olduğunu göstermektedir. Bu oranın %10’un üzerinde olması ise o ülkenin “çok yaşlı” olduğu anlamına gelmektedir (Öztürk & Turan-Kızıldoğan, 2017: 2). Bu kapsamda Dünya Bankası verilerine göre 2022 yılı 65 yaş üstü nüfus dünya genelinde %10 iken (Dünya Bankası, 2024a), bu oran Türkiye için %9 olarak gerçekleşmiştir (Dünya Bankası, 2024b). Ancak Türkiye oransal olarak yaşlı nüfusa sahip diğer ülkelere göre hâlâ genç olsa da nüfusun hızla yaşlanmaktadır.

Yaşlılıkla ilgili istatistiklerden biri de yaşlının işgücüne katılımını değerlendirmeye yönelik bağımlılık oranına ilişkin istatistiklerdir. Buna göre Türkiye yaşlı bağımlılık oranı 2020 yılında %14.1 iken 2060 yılında bu oranın %37.5 olacağı tahmin edilmektedir. Nüfus tahminlerine göre 2020 yılı için dünya nüfusunun %9.5’ini yaşlı nüfus oluşturmaktadır. Buna göre dünyadaki en yüksek yaşlı nüfus oranına sahip ülkeler Monako, Japonya ve Almanya’dır. Türkiye ise bu sıralamada 167 ülke arasında 66. sıradadır. Türkiye’de doğuştan yaşam beklentisi ise ülke geneli için 78.6 iken bu oran erkeklerde 75.9, kadınlarda 81.3 olarak gerçekleşmektedir (TUİK, 2024).

Dünyada ve Türkiye’de yaşlı nüfus kentsel dağılım açısından değerlendirildiğinde ise nüfusun çoğunluğunun kentlerde yaşadığı görülmektedir. Bu oran 2021 yılı için dünya genelinde %56 iken (Dünya Bankası, 2024c), Türkiye’de ise %77 (Dünya Bankası, 2024d) olarak gerçekleşmiştir.

Söz konusu bu kapsamda dünyada ve Türkiye’de yaşlı nüfus hızla artmakta olduğu ve bu artışın sosyo-demografik yapıda önemli değişikliklere yol açtığı rahatlıkla söylenebilir. Ailelerin küçülmesi, toplum ve ailedeki değer yargılarının değişmesi, kentleşme ve sanayileşme süreçleri gibi nedenlerle yaşlılık sadece bireyleri etkileyen bir olgu olmaktan çıkmış ve zamanla toplumsal bir sorun haline gelmiştir (Bulduk, 2014: 55). Günümüzde ise yaşlılık küresel bir nitelik kazanmıştır. Sorunun bu derece büyümesi ise pek çok kuruluşu harekete geçirmiş ve Birleşmiş Milletler tarafından ilk kez 1982 yılında düzenlenen Dünya Yaşlanma Toplantıları, yaşlanma sürecinin küresel düzeyde bir öncelik haline gelmesi için önemli bir adım olmuştur. Bu toplantılar, 2002 yılında da tekrarlanarak dünya genelinde yaşlanma olgusuna yönelik dikkat çekmiştir. Toplantılarda, tüm ülkelerin yaşlanan nüfusla ilgili olarak konut, gelir, kuşaklar arası dayanışma, sosyal ilişkiler, toplumsal katılım, yaşlı güvenliği ve yaşlı bakımı gibi konularda ciddi altyapı çalışmalarını başlatma çağrısı yapılmıştır. Yaşlı bireylerin yaşamlarını sürdürebilmeleri, topluma daha etkin bir şekilde katılabilmeleri ve yaşlılık sürecinin daha iyi yönetilebilmesi için atılması gereken adımlara değinilmiştir (ASPB, 2015: 58). Uluslararası düzeydeki bu çalışmalarla, yaşlılara yönelik ulusal politikaların belirlenmesi ve yaşlı nüfusa yönelik tüm süreçlerin bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerektiği belirtilmiştir.

2. KENTSEL UYUMU GÜÇLEŞTİREN YAŞLILIK DÖNEMİ ZORLUKLARI

Yaşlılık kavramı çoğunlukla birçok sorunla birlikte değerlendirilir. Yaşlılık, genel olarak yaşam kalitesinin azaldığı durumların başında gelmektedir. Yaşam kalitesi kavramı ise farklı tanımlamaları içermekle birlikte genel itibarıyla yaşlının fiziksel, psikolojik, sosyal ve ekonomik alanlardaki ihtiyacının karşılanması ve genel iyilik hali (Aydın & Boylu, 2013: 145) olarak tanımlanmaktadır. Yaşam kalitesi, “çevreye ait ölçülebilen mekânsal, fiziksel ve sosyal bileşenlerin bir arada değerlendirilmesi ile birlikte bireylerin algılarının hem öznel hem de nesnel” olarak değerlendirilmesini ifade eder. Dünya Sağlık Örgütü’ne göre yaşam kalitesi ise “insanların değer sistemleri içerisinde kendi durumlarını algılama biçimi” (Yapıcı & Ünüvar, 2020: 567) olarak tanımlanmaktadır. Sonuç olarak yaşlının refahını artıran her etkinlik, yaşlının yaşam kalitesini yükseltecek bir faaliyet olarak değerlendirilmelidir.

2.1. Yaşlılıkta Yaşam Kalitesi

Yaşam kalitesine ilişkin tartışmalarda, bireyin mi yoksa toplumun mu öncelikli olduğu önemli bir tartışma konusudur. Bireysel yaklaşımı savunanlar kişinin istek ve ihtiyaçlarının öncelikli olduğunu ileri sürerler. Bu anlamda toplumsal düzen bireyin güvenlik ihtiyacının karşılanmasında önemli bir işlev görür. Yaşam kalitesi kavramında toplumu öncelikleyken yaklaşım ise kişinin toplumsal düzene olan liyakatine ve toplumsal önceliklere vurgu yapar. Ancak günümüz yaşam koşullarında dengeli bir toplumsal yapı için birey ve toplumun yaşam kalitesinin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir (Yapıcı & Ünüvar, 2020: 568). Zira birey ve toplum birbirilerini destekleyebildikleri oranda güçlenebilirler.

Kişilerin sahip olduğu inanç, kültür, gelenek gibi değer sistemleri de yaşam kalitesi üzerinde etkilidir. Bununla birlikte ekonomi, sağlık, eğitim, boş zaman faaliyetleri gibi etkinlikler de kişinin yaşam kalitesine etki ederler. Ayrıca yaşam kalitesi, kişilerin günlük hayatta karşılaştıkları sorunlar, bunları çözebilme kapasiteleri, çalışma hayatına ilişkin konular, güncel olayları takip edebilme yeteneği vb. olaylardan da etkilenir. Sonuç olarak yaşam kalitesi insanların ruhsal, fiziksel ve sosyal açıdan iyi olma hallerini içerir (Yapıcı & Ünüvar, 2020: 568). Yaşam kalitesini etkileyen durumlardan biri de kişinin kendisine ilişkin algısıdır. Bu kapsamda davranış kalıpları önemli bir rol oynar. Örneğin kişinin yaşam kalitesini düşürecek alışkanlıklardan kaçınarak spor, yürüyüş, sinema, tiyatro gibi etkinliklere yönelmesi kişinin yaşam kalitesi üzerinde olumlu bir etki yaratır (Kaddachi vd., 2017: 96). Bu açıdan yaşam kalitesinin geliştirilebilir bir nitelikte olduğunu söylemek mümkündür.

Yaşam kalitesi ile ilgili kavramlardan biri de sosyal kalitedir. Yaşam kalitesi ile sosyal kalite kavramları toplum yararını öncelikleyen potansiyel kavramlardır. Sosyal kalite gelecek için bir vizyon sunarken, yaşam kalitesi bir takım sosyal göstergelerle sübjektif ve objektif yaşam standartlarının ölçülmesini ifade eder (Uyanık, 2017: 88). Bu kavramlarla ilgili olan diğer kavramlar ise “sosyal uyum” ve “sürdürülebilirlik” kavramlarıdır ki bunlar da bireysel karakteristiklerden çok toplumsal karakteristikleri ifade ederler. Neredeyse her platformda dikkat çekilen bir kavram olarak sosyal uyum, sosyal devletin iki boyutuna vurgu yapar. Bunlardan birincisi eşitsizlik, parçalanmışlık, farklılık ve kırılmaların azaltılması; ikincisi ise bu konuya ilişkin sorumlulukların güçlendirilmesidir (Uyanık, 2017: 89). Bu koşullar altında gerçekleştirilecek yaşam kalitesi ise şüphesiz “sosyal” kavramının kapsamına ve sosyal sermayenin niteliğine bağlıdır. Sonuç

olarak yaşam kalitesi kavramı birçok bileşilenden oluşmaktadır ve her bir bileşen yaşının yaşam kalitesi üzerinde geliştirici ve destekleyici bir etkiye sahiptir. Çalışmanın bu kısmında söz konusu kapsamda yaşlılık dönemi uyum süreçleri ile yaşam kalitesini etkileyen genel sorunlara değinilecektir.

-Sağlık Zorlukları: Günümüzde yaşlı nüfusun en önemli zorluklarından birisi “sağlıklı yaşlanma kriterleri”nin her bireye sunulamamasıdır (Öztürk & Turan-Kızıldoğan, 2017: 2). Son yıllarda yaşlı nüfus sayısının artması kronik hastalıkların yaşanmasına ve yaşla birlikte engellilik durumunun gelişmesine neden olmuştur. Yaşlı nüfusun artması ve tedavi hizmetlerine duyulan gereksinim, sağlık sisteminin yeniden kurgulanmasını gerektirmiştir. Yaşla birlikte sağlık sektöründen beklentilerin artması ise sosyal güvenlik sistemine yansımış ve bu durum sağlık giderlerinin artmasına neden olmuştur (Danış, 2009: 67). Bu açıdan özellikle sosyal refah devleti anlayışının geliştiği ülkeler için artan nüfus ve buna bağlı olarak gelişen sağlık hizmeti talebi birçok devlet için “endişe verici” bir durum (Torres, 2009: 26; Myles, 1983: 463) olarak değerlendirilmektedir. Nihayetinde bu durum yaşının yoğun bir şekilde ihtiyaç duyduğu sağlık hizmetlerini yeterince alamamasına neden olmaktadır.

-Ekonomik Zorluklar: Yaşlılık döneminde yaşanan ekonomik zorluklar yaşının diğer alanlarda da güçlük yaşamasına ve bu durumun bir sonucu olarak kentsel uyum süreçlerinin zayıflamasına neden olmaktadır (Danış, 2009: 68). Yaşlılık zorluğunu daha çok ekonomik boyutu ile değerlendiren Myles (1983: 463), gelecek için sorun olacak hususun daha az sayıda çocuk ve daha fazla sayıda emekli olan bir toplum yapısı olduğunu belirtmektedir. Brummel (1983: 55) ise konuyu bürokratik ve yönetsel açıdan değerlendirmektedir. Yaşlılık dönemi zorluklarının sadece ailelerden değil, yaşlılara hizmet vermek üzere kurgulanan sistemlerin yapısal ve yönetsel eksikliklerinden de kaynaklandığı değerlendirilmesi gerekmektedir. Brummel’e göre bu sistemlerin kuruluş amaçları, işleyişleri ve etkinlikleri sürekli takip edilip geliştirilmelidir. Zira bu yaklaşım, sistemleri güçlendireceği gibi ekonomi üzerinde de olumlu etkide bulunacaktır. Araştırmalar aileler ve çocuklar için erken dönemlerde yaşanan yoksulluğun kalıcı olabileceğini göstermektedir. Buna göre yoksul bir ortamda büyüyen kişiler, bu yoksulluğu daha uzun süre tecrübe ettiklerinden iş ve gelir anlamında da bağımlı bir grubu oluşturmaktadırlar. Yaşlı insanların ekonomik statülerinin iyiliği ise gençlik yıllarında kazandıkları ekonomik statüye bağlıdır (Engel, 1995: 25). Ekonomik olarak yoksun olan kişiler yaşamlarının ileri dönemlerinde de ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu dönemde aile desteğinden yoksun olmasına karşın ekonomik olarak sorunu olmayan yaşlılar bakım ve barınma sorununu daha kolay çözebilmektedirler (Danış, 2009: 68). Sonuç olarak ekonomik durum yaşının genel yaşam kalitesi üzerinde önemli ve belirleyici bir etkiye sahiptir.

-Sosyal Zorluklar: Yaşlılık, toplumla bütünleşmeye en çok ihtiyaç duyulan dönemdir. Bu nedenle yaşlılık kimisi için bilgeliğin de eşlik ettiği ömür boyu mutlu yaşanmış bir hayat iken, kimisi için eksik yaşanmış hesaplaşmalarla dolu bir hayattır (Carr, 2019: 210). Bu dönemde yaşanan sorunlar pek çok yaşlı için hayatı zorlaştırmaktadır. Bu güçlüklerin her biri bir diğerinin nedeni olabilmekte ve bunların görülme sıklığı ise yaşlı nüfusun artışına bağlı olarak değişmektedir. Yaşlılık döneminde sosyal alanda yaşanan zorluklar diğer alanlardaki olumsuzlukların çözümünü de güçleştirmektedir. Bu açıdan toplumsal ilişkilerde katılım kişinin sosyal ilişkilerinin gelişmesine yardımcı olur. Sosyal uyum perspektifine göre, psikolojik refahın sağlanabilmesi için bireylerin

sosyal uyum süreçlerini hayatlarının her alanına yansıtılmaları gerekmektedir (Zhang & Zhang, 2015: 145). Öyle ki bu durum duygusal ve psikolojik açıdan refahı yakalamanın ilk şartı olarak kabul edilmektedir. Yaşlılık döneminde kişinin yaşadığı en önemli sorunlardan biri de sosyal yalnızlıktır. Özellikle eş-dost vb. kayıplarında bu duygu daha çok yaşanır. Acosta-Maldonado (2016: 246) yaşlıların bu soruna çözüm bulmak amacıyla kadınların çocuk bakımı, erkeklerin ise uzun süre iş yaşamına devam etme gibi “faydacı” rollerle toplumda var olmaya çalıştıklarını belirtir. Yaşlılık alanında üzerinde durulması gereken önemli sorunlardan biri de “yaşçılık” kavramıdır. Bu kavram sadece sosyal sorun alanını değil, taşıdığı anlam itibarıyla ekonomik, sağlık, kentsel vb. tüm alanları etkilemektedir. Temelde yaş ayrımcılığına dayanan yaşçılık olgusu kişinin sırf “yaşlı” olmasından kaynaklanmaktadır. Bu anlamda yaşçılık kavramı ırkçılık ve cinsiyetçilik gibi mücadele edilmesi gereken bir alandır. Bu yaklaşım kişinin iş yaşamı ve sosyal yaşamını olumsuz etkilemekte ve ayrımcı tutumlar nedeniyle yaşının istismar edilmesine neden olmaktadır (İsen, 2021: 33; Uyanık, 2017: 83). Ayrımcılığa maruz kalan yaşının yoksulluk ve yoksunlukla karşılaşma ihtimali de yüksektir. Zira yaşlı eşit haklardan ve kendi potansiyelini kullanma olanağından mahrum edilmiştir (Uyanık, 2017: 83). Tüm bu süreçler ise kişinin sırf yaşından dolayı ayrımcılığa maruz kalmasına ve özellikle kentsel yaşam sürecinde ciddi bir ayrımcılık yaşayarak toplumsal bütünleşmesine engel olmaktadır (İsen, 2021: 33).

Sonuç olarak yaşının bakıma ihtiyaç duyması, gelir düzeyinde azalma, yalnızlık, kimsesizlik, terk edilmişlik, ayrımcılığa maruz kalma ve kırdan kente göç gibi sorunlar yaşlıların yaşadığı temel sorunlardır. Benzer şekilde teknoloji kullanımındaki sıkıntılar, plansız büyüyen kentler, ulaşım ve erişilebilirlik engelleri ile kültürel bütünleşmenin sağlanamaması gibi sorunlar da günümüzde yaşlıların birinci dereceden yaşadığı sorunlardandır (Danış, 2009: 68). Bu sorunlar birbirine kaynaklık ederek yaşının toplumsal uyum ve katılım süreçlerini olumsuz yönde etkilemektedirler

3. KENTSEL UYUM SÜRECİNDE YAŞLILIK OLGUSU

Gelişmişlik, kentleşme ve nüfus yaşlanması birbiriyle ilişkili kavramlardır. Günümüzde sanayileşme ve kalkınma kentleşme süreciyle gerçekleşmektedir. Bu kapsamda toplumsal hareketlilik de kırsaldan kentlere doğru yaşanmaktadır (Kayan, 2018: 584). Gelişmiş ülkelerde yaşlı nüfusun yaklaşık %80’i kentlerde yaşamaktadır (Kalınkara, 2017: 232). Nüfusun kentlerde yoğunlaşması ise kentlerin her yaş grubunun ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde yapılanmasını zorunlu kılmıştır.

3.1. Kentsel Yaşam ve Uyum Süreci

Kentlerdeki nüfus artışının önemli sebeplerinden birisi göç olgusudur. Göç olgusu yaşlılık kavramına ve dolayısıyla yaşının kentsel yaşama uyumuna direkt etki eden faktörlerden birisidir. Fuguitt ve Heaton (1995: 216) kentlere göç eden gençlerin daha çok doğurganlık, okul, geniş konut ihtiyacı ile; yaşlıların ise sağlık, bakım, yaşam döngüsünün desteklenmesi gibi sorunlar yaşadıklarını belirtmektedir. Nitekim yaş faktörü göçe ilişkin kararlarda belirleyici bir kriterdir. Yani göç etme ile yaş arasındaki ilişki negatif yönlüdür. Dolayısıyla yaş ilerledikçe göç etme eğilimi azalmaktadır (Aksürmeli, 2017: 705). Konu Türkiye açısından değerlendirildiğinde ise, Türkiye’nin özellikle 1950’lerden sonra hızla kentleşen bir ülke olduğu, bu süreçte büyük kentler başta olmak üzere, birçok kentin gecekondularıyla karşı karşıya kaldığı belirtilebilir. Altyapı ve

toplumsal anlamda sosyal uyum sıkıntıları da (İmamoğlu, 2015: 107) kentlerde ciddi sorunlar olarak ortaya çıkmıştır.

Kuşkusuz kent yaşamı bir takım idari, hukuki, toplumsal ve ekonomik düzenlemelere ihtiyaç duyar. Bu kapsamda kentlerde yaşayan insanların kentli olmaktan kaynaklanan birtakım hakları bulunmaktadır. Bu hakların gerçekleşmesi, bireylerin dayanışma ve sorumlu hemşerilik anlayışına sahip olmalarına ve eşit yükümlülükleri kabul etmelerine bağlıdır. Avrupa Kentli Hakları Deklarasyonu'nda belirtilen bu haklar, şu şekilde özetlenebilir (Kayan, 2018: 597-598):

- **Güvenlik:** Bireylerin güvenliğinin sağlanması, yaşamlarını tehlikeye atmaksızın günlük aktivitelerini sürdürebilmeleri.
- **Kirlenmemiş Sağlıklı Bir Çevre:** Temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, çevresel faktörlerin insan sağlığına zarar vermemesi.
- **İstihdam:** Bireylerin çalışma hakkı, adil ve güvenceli iş koşulları altında istihdam edilebilme.
- **Konut:** Her bireyin uygun ve sağlıklı konutlara erişim.
- **Dolaşım:** Serbest dolaşım hakkı, ulaşım olanaklarına eşit ve adil erişim.
- **Sağlık:** Herkesin sağlık hizmetlerine erişim.
- **Spor ve Dinlenme:** Katılımcı ve eşitlik ilkesine dayalı spor ve dinlenme olanaklarına erişim.
- **Kültürlerarası Kaynaşma:** Farklı kültürler arasında etkileşim ve anlayışa dayalı bir yaşam.
- **Kaliteli Bir Mimari ve Fiziksel Çevre:** Estetik ve işlevsel açıdan kaliteli bir yaşam.
- **İşlevlerin Uyumu:** Kent yaşamının işlevsel bir şekilde düzenlenmesi ve bireylerin ihtiyaçlarına uygun bir şekilde tasarlanması.
- **Katılım:** Bireylerin toplumsal, kültürel ve ekonomik karar alma süreçlerine etkin katılım.
- **Ekonomik Kalkınma:** Herkesin adil ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmadan yararlanması.
- **Sürdürülebilir Kalkınma:** Çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik ilkesine dayalı kalkınma.
- **Mal ve Hizmetler:** Temel mal ve hizmetlere adil ve eşit erişim.
- **Doğal Zenginlikler ve Kaynaklar:** Doğal kaynaklara adil ve sürdürülebilir erişim.
- **Kişisel Bütünlük:** Her bireyin özel hayatına saygı gösterilmesi ve kişisel bütünlüğün korunması.
- **Belediyeler Arası İşbirliği:** Kentler arası işbirliği ve dayanışma.
- **Finansal Yapı ve Mekanizmalar:** Adil ve şeffaf finansal sistemlere erişim.
- **Eşitlik:** Tüm bireylerin ön yargısız ve eşit bir şekilde haklardan yararlanmaları.

Bu haklara Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Belgesinde de atıfta bulunmaktadır. Bu haklar toplumdaki tüm bireyler ile birlikte yaşlıları da kapsamaktadır. Dolayısıyla bu haklar yaşlıların kente uyumunda bir ölçüt olarak alınabilecek referans değerler olarak yorumlanabilir. Ayrıca bu haklar birer vatandaşlık hakkı olup bu hakların kullanılamaması ya da kısıtlanması kent hakkının engellenmesi anlamına (Aksürmeli, 2017: 707) gelmektedir. Günümüzde ise kentler daha çok kapitalist sistemin etkisiyle rant temellinde yapılandırılmakta ve bu durum kamusal alanların kullanımına da yansiyarak kent haklarının ihlaline (İçli, 2017: 70) neden olmaktadır.

Kırsal kesime oranla çoğunlukla fırsatlar mekânı olarak da nitelenen kentler; fırsatların yanında risklerin, karmaşanın, yalnızlığın ve yabancılaşmanın daha çok hissedildiği yerler olabilmektedir. (Kurt, 2011: 61). Bu kapsamda gelişmekte olan pek çok ülkede hızlı kentleşme çoğu yaşlı için aile desteğinin azaldığı yerlerdir. Bu süreçte hızlı kentleşmeyle birlikte gençlerin eğitim seviyelerinin yükselmesi, genç neslin anne-babalarına göre daha yüksek statülü mesleklerde olmaları, gençler için bilgiye erişimin kolaylığı ve toplumsal üretim sistemlerinin değişmesine bağlı olarak yaşlıların bilgelik ve liderlik rollerinin zayıflaması genç kuşakla yaşlı kuşak arasındaki sosyal köprülerin zayıflamasına neden olmaktadır. Bulduk (2014: 56), liderlik rolü azalan yaşlının kent yaşamına uyum sorunu yaşadığını, bu nedenle yaşlıların kentlerin yarattığı fırsatlardan yararlanamadığını belirtmektedir.

Kentleşmeyle birlikte yaşlılar yalnızlık sorununu daha çok yaşamaktadırlar. Yalnızlığın birçok tanımı ve boyutu vardır. İzole olmuş birçok birey, fiziksel olarak yalnız olmasına rağmen kendisini duygusal veya psikolojik açıdan yalnız hissetmeyebilir. Diğer taraftan, toplumla iç içe yaşayan birçok birey, sosyal çevresiyle bir bağlantı kuramayabilir veya içsel bir katılımcılık duygusu yaşamayarak kendisini yalnız hissedebilir. Bu nedenle, izolasyon ve yalnızlık kavramları birbirinden ayrıdır. İzolasyon, bireyin sosyal bağlantıları veya katılımcılığı kaybetmesi sürecini ifade eder. Yani, bir kişi fiziksel olarak izole olabilir, ancak duygusal olarak destek alabilir veya içsel bir bağlantı hissi yaşayabilir (Danış, 2009: 74). Bu süreç beraberinde dışlanmışlık ve itilmişlik duygusunu getirmektedir. Toplumdaki diğer bireylerle ilişkileri içeren sosyal ilişkiler ise yaşam döngüsünün çeşitli dönemlerinde “yaş” faktöründen etkilenmektedir. Yaşlı insanların sosyal izolasyona sebep olan zayıf sosyal ilişkileri, yaşam döngülerinin değişmesi ile ilgilidir (Joong, 2003: 130). Yaşlılık döneminde ise her iki duygu da (yalnızlık ve izolasyon) yoğun bir şekilde yaşanmakta ve bu durum yaşlının kentsel kaynaklara ulaşımını güçleştirmektedir.

Yaşlanma olgusu toplumdan topluma farklı anlamlar ifade eder (İsen, 2021: 34). Örneğin bir Doğu toplumu olan geleneksel Kore kültüründe yaşlılar geleneğin koruyucuları ve hanenin reisi pozisyonunda onurlandırılır ve saygı görürler (Gyoung, 1996: 43). Ancak sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan bireysellik ve bağımsızlık olguları günümüz toplumsal yapısını da etkileyerek (Gyoung, 1996: 43; İsen, 2021: 34) yaşlıları ailenin koruyucu kalkanı olmaktan çıkarmıştır. Gelenek ve göreneklerdeki bu değişme (Öztaş & Özbolat, 2019: 23) sadece yaşlıları etkilemekle kalmamış, genç nesillere değerlerin aktarılamaması nedeniyle aile bağlarının da çözülmesine ve toplumsal bütünlük olgusunun zarar görmesine neden olmuştur.

Göç, kentleşme sürecinde yaşlının toplumsal konumunu etkileyen önemli bir olgudur. Kırsal kesimde yaşlı gücü nispetinde üretime katılmaktadır. Ancak gelişmekte olan ülkelerde gençlerin kente göç etmesi ile yaşlılar üretim gücünü kaybetmiş bir birey olarak kırsalda kalmakta ya da üretim sisteminin dışına itilmiş bir birey olarak bu yetersiz koşullar içinde kente göç etmektedir

(Aksürmeli, 2017: 705; Daniş, 2009: 72; Fuguitt & Heaton, 1995: 215). Her iki durum da yaşlının toplumsal ve ekonomik rolünü zayıflatmakta ve yaşlıyı bağımlı bir birey haline getirmektedir. Ancak göç sürecinde ailedeki genç bireylerin daha önce kente göç edip konut ve istihdam sorununu çözmeleri ve bunun gibi yaşlının hayata katılımına ilişkin gerekli önlemleri almaları (Dinç, 2020: 131) daha sonraki süreçte kente göç eden yaşlının kente uyumunu kolaylaştırmaktadır.

Bu durum, uluslararası bir strateji belgesi olan ve 12 Nisan 2002’de Uluslararası Yaşlanma Asamblesi tarafından hazırlanan “Yaşlanma 2002 Uluslararası Eylem Planı”nda da ele alınmıştır. Plan “her yerde insanların güvenli ve saygın şekilde yaşlanmalarını ve toplumlarında bütün haklara sahip birer vatandaş olarak yaşamaya devam etmelerini” sağlamayı amaçlamıştır (GEBAM, 2002: 2-4). Planda; özel politikalar ülke ve bölgelere göre farklılık gösterse de yaşlanan nüfusun geleceği şekillendirme potansiyeline sahip bir güç olarak kabul edilmesi ve yaşlı nüfusun çok yönlü, eşitlikçi ve katılımcı politikalarla kalkınma süreçlerinin içinde aktif olarak değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Planda özellikle gelişmekte olan ülkeler ile geçiş ekonomisini yaşayan ülkelerde gençlerin bir sebepten göç ettikleri, yaşlıların ise yeterli aile desteği olmadan hatta yeterli mali desteğe sahip olmadan geride kaldıkları belirtilerek kırsalda kalan yaşlıların beslenme ve tarım gibi alanlarda bu ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması gerektiği vurgulanmıştır. Benzer şekilde kentlere göç eden yaşlıların durumları da değerlendirilmiş ve geleneksel geniş aile yapısından uzaklaşmaları, dolayısıyla sosyal destek sisteminden yoksun kalanların durumlarının kırsaldaki ailelerden daha zor olduğu (GEBAM, 2002: 15) ifade edilmiştir. Bu durum ise yoğun bir kentleşme süreci yaşanan günümüzde özellikle ele alınması gereken bir konu olarak görülmelidir.

Kentsel yaşamda yaşlının kente uyumunu güçleştiren olgulardan biri de yaşlının ekonomik bağımlılığıdır. Zira yaşlılıkta yoksulluk bireyi sosyal ilişkilerinden koparıp yalnızlaşmasına sebep olmaktadır (Daniş, 2009: 72). Bu durum özellikle kentleşme sürecinde geleneksel aileden çekirdek aileye geçişle birlikte yaşanmakta ve yaşlı için baş edilmesi gereken daha güç koşulların yaşanmasına neden olmaktadır.

Yaşlıların kentsel yaşama uyumlarını zorlaştıran nedenlerden biri de özellikle göç süreçleriyle birlikte yaşanan kültürel yapıdaki değişimlerdir (Öztaş & Özbolat, 2019: 23). Zira göç genel itibariyle az gelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere, sanayileşme ve kentleşmenin yoğun olduğu bölgelere doğru yaşanmaktadır. Doğal olarak bu gelişmişlik farkı ve kent yaşamı da kendi içinde bir toplumsal örüntü oluşturmaktadır. Bu yeni yapıya uyum ise bir çırpıda gerçekleşmez ve bir kentli kültürünün oluşması ve bu kültüre adapte olmak belli bir zamana ihtiyaç duyar. İşte bu süreçte geçen zaman yaşlının kentsel yaşama uyumunu, onun kent toplumuyla bütünleşmesini ve o kültürün içinde aktif bir vatandaş olarak yer almasını güçleştirir. Sonuç olarak kentsel yaşam bir takım kural ve düzenlemelere ihtiyaç duyar. Bu süreç ise yaşlıların özel olarak desteklenmesini gerektirir.

3.2. Kentsel Uyum Sürecinde Yaşlılar İçin Yaşam Seçenekleri

Kentleşme toplumların karşı koyamadıkları bir süreçtir. Kentleşme bir yandan toplumsal gelişmeyi teşvik ederken diğer yandan da birtakım sorunlara neden olmaktadır. Bu sorunlar önceden alınacak önlemlerle azaltılabilir. Türkiye ölçeğine sahip ülkelerde kentleşme plansız bir şekilde seyretmektedir. Oysa kentsel mekânların daha tasarım aşamasında çocuk, yaşlı, kadın, genç, engelli tüm ihtiyaç gruplarını merkeze alması gerekir. Bununla birlikte sadece tasarım değil, kentleşmenin beraberinde getirdiği yaşam şekillerinin de göz önünde tutulması gerekmektedir

(İmamoğlu, 2015: 110). Bu kapsamda Türkiye’de yaşlılar genellikle kendi evlerinde yaşamayı tercih etmektedirler. Bununla birlikte ancak zorunlu hallerde huzurevi gibi kurumsal hizmetlere yönelmektedirler.

-Kendi Evinde Yaşlanma: Yapılan araştırmalar yaşlıların özellikle yakınlarının ölümü, yer değiştirmesi vb. değişikliklerden olumsuz etkilendiklerini ortaya koymuştur. Bu süreçte kendilerinin de yer değiştirmek zorunda kalmaları onların uyum sorunu yaşamalarına neden olmaktadır. Dünyanın hemen her yerinde yaşlıların yaşam boyunca kendi evlerini kullanmaları gerektiği anlayışı benimsenmektedir (Dinç, 2020: 131; İmamoğlu, 2015: 110; Kalınkara, 2017: 235). İlerleyen yaşla birlikte özellikle eski evlerde yaşanan “erişilebilirlik” sorununun (Karakaş (2019: 51) çözümü ve evin yaşlının günlük yaşam aktivitelerini kolaylaştıracak şekilde düzenlemesi yaşlıların kendi evlerinde daha rahat ve güvende yaşamasını sağlayacaktır (İmamoğlu, 2015: 110; Kalınkara, 2017: 235). Bu süreçte yaşlının ev içi kazalardan korunması bakımından ev içindeki mutfak, banyo, tuvalet, merdiven, yatak odası vb. bölümlerin düzenlenmesi de yaşlının dış çevreden gelebilecek kazalara karşı korunmasını sağlayacaktır (Gülhan, 2023: 137). Bu noktada yaşlı bireylerin yaşam alanlarında gerçekleştirilecek bu düzenlemelerin yaşlılarda bir uyum süreci gerektirdiği de gözden kaçırılmamalıdır. Zira bu yeni düzenlemeler çeşitli ev kazalarına neden olabilir (Dinç, 2020: 129). Mekânsal anlamda değerlendirildiğinde ise yaşlıların uzun süre aynı bildikleri bir mekânda yaşamaları yaşlı açısından daha güvenlidir. Bu durum hem yaşanan konut hem de yaşanan çevre açısından bir avantaj sağlar. Ayrıca bu durum bir mahalle kültürü yaratarak yaşlıların birbirini koruması ve desteklemesine de imkân tanımaktadır (Şentürk & Kurtkapan, 2017: 15-16).

-Huzurevi veya Benzeri Kurumsal Ortamlar: Gelişmiş ve yoğun kentleşme sürecinde olan ülkeler için yaşlıların kurum bakımında kalmaları bir başka zorunluluktur. Bu kurumlar hemen her ülkede mevcut olup, değişik isimlerle anılmaktadırlar: Türkiye’de huzurevleri şeklinde adlandırılan bu yapılar ülkelerin sosyo-ekonomik düzeylerine göre birer kurum bakımı modeli olarak çeşitlenmektedir. Türkiye’de henüz çok tercih edilen bir model olmamakla birlikte güçlü aile bağlarının çözülmesi ve kentleşmenin getirdiği zorluklar nedeniyle kullanılabilirliği gün geçtikçe artmaktadır (İmamoğlu, 2015: 110). Ancak, yapılan araştırmalarda birçok yaşlının bu kurumlarda yaşamaktan mutsuz olduğu ve huzurevinde yaşayan yaşlıların aileleriyle veya yalnız yaşayan yaşlı bireylere oranla depresyona yakalanma riskinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Aydiner-Boylu, 2013: 147; Danış, 2009: 74).

-Destekli Yaşam Ortamları: Toplumsal yapıdaki değişimler günümüzde ev yaşamı ile kurumsal yaşam arasında farklı çözümlerin oluşturulmasını gerektirmiştir. Bu model yaşlıların “soğuk ve itici” olarak değerlendirdikleri huzurevlerinde yaşamak yerine kendi evlerinde kalmayı tercih eden yaşlılar için uygun bir model olarak değerlendirilmektedir. Destekli yaşam ortamlarında yaşlı, aile ve ev ortamının sıcaklığını bulmakta ve gereksinim duyduğu sosyal bir çevreye sahip olmaktadır (Aydiner-Boylu, 2013: 153; İmamoğlu, 2015: 110). Karakaş (2019: 49) ise konuya ilişkin olarak “bireyler arasında eşitliğin ve adaletin henüz sağlanamadığı gelişmekte olan ülkeler için yerinde yaşlanmanın bir öneriden çok kaosa neden olabilecek bir durum” olduğunu belirterek erişilebilirliğin sağlanamadığı bir konutta yaşlının yerinde yaşamasını teşvik etmeye çalışmanın “değersiz bir fikir” olduğunu ifade etmektedir.

Günümüzde “toplum temelli bakım yaklaşımı” ile yaşlıların, sosyal çevreleri ile birlikte bir bütün olarak değerlendirilmeleri gerektiği düşünülmektedir. Toplum temelli bakımın en temel işlevi yaşlı bireylerin sosyal uyumunu sağlamak ve onların bağımsız birer birey olarak hayatlarını sürdürmelerine imkân tanımaktır (Danış, 2009: 71). Konuya ilişkin olarak Acosta-Maldonado (2016: 257) kentlerde yaşlılara yönelik kamu politikalarının öncelikle barınma ihtiyacını karşılayacak ve aktif ve sağlıklı yaşlanmayı destekleyecek şekilde geliştirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Karakaş (2019: 51) da yaşlılıkta yaşanan ekonomik durum ve barınma arasındaki ilişkiye dikkat çekmekte ve zayıf ekonomik koşullara sahip yaşlıların daha olumsuz koşullarda yaşadıklarını belirtmektedir. İmamoğlu (2015: 109) ise kent merkezinde yaşayan yaşlıların bakım sorununu kadın ve erkek açısından değerlendirmekte ve erkeklerin bakımını çoğunlukla kadınların sağladığını, kadınların bakımının ise özellikle ekonomik sorunlardan dolayı ciddi bir sorun haline geldiğini belirtmektedir. İmamoğlu’na göre (2015: 109) bu sorun kişinin “kendilik” algısına olumsuz yansımaktadır. Öte yandan İmamoğlu’nun dikkat çektiği kendilik algısı bir yanı sıra kadın yoksulluğunu düşündürürken diğer yanı sıra da kendilik algısının psiko-sosyal bileşenlerini çağrıştırmaktadır.

Sonuç olarak yaşlılık kır veya kent fark etmeksizin yaşamın bu sürecinde yoğun desteğe ihtiyaç duyulan bir dönemdir. Bu dönemde yaşlı bireylerin birçok yaşam seçeneği bulunmasına karşın kendi yerinde ve evinde yaşamasının desteklenmesi sadece yaşlıyı değil, ailenin diğer üyelerini de olumlu (Dinç, 2020: 130) etkilemektedir

3.3. Kentsel Uyum Sürecinde Kentsel Mekânların Kullanımı

Sosyal Gerontolojinin bir çalışma alanı olan “mekân gerontolojisi” insanın yaşlanma süreçlerini ve toplumun farklı yaş gruplarının gereksinimleri ve tercihlerine verdiği yanıtları araştırmaya çalışır (Kalınkara, 2017: 235). Bu anlamda kentlerin yeniden yapılandırılmasında yaşlı grubun ihtiyaç ve beklentileri ile sosyal uyumunu sağlayacak yapılanmalara önem verilmesi bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim dönüştürücü bir etkiye sahip olan kentleşme, “mekânın değişim hızını artırarak niteliğinin de değişmesine” neden olmaktadır (Dinç, 2020: 129). Bu süreçte kentleşmeyle birlikte mekânsal alanların değişmesi uyum sürecini sürdürebilmeleri için yaşlıların daha fazla çaba harcamalarını gerektirmektedir.

Konuyla ilgili olarak kentsel mekânların kullanımına ilişkin karşılaştırmalı bir araştırma yapan Köse ve Erkan’ın (2014: 54) bulguları Türkiye kentsel mekânlarının kullanımı hakkında bize ipuçları vermektedir. İstanbul’un Kadıköy bölgesi ile Viyana’nın Landstraße bölgesinde gerçekleştirilen araştırmada İstanbul’daki yaşlıların dış mekânların kullanımına ilişkin değerlendirmede erişilebilirlik, kaldırımların durumu, araç yolu ve yeşil alanların durumuna yönelik eleştiriler getirdikleri; Viyana’daki yaşlıların ise araç yolu, ışıklandırma ve yeşil alanlar hakkında tamamının olumlu değerlendirmelerde buldukları görülmüştür. Kentsel mekânların kullanımına ilişkin bu durum hem kent estetiğinin korunması hem de kentte yaşayan tüm bireylerle beraber yaşlıların da kenti optimal kullanabilmeleri ve kenti sahiplenmeleri bakımından önemlidir.

Konumuz açısından değerlendirildiğinde ise kentsel mekânların kullanımı yaşlılarda bir aidiyet geliştireceği gibi yaşlının kente uyumunu da kolaylaştıracaktır. Kurt (2011: 57) kentlilerin kente sahip çıkabilmeleri için kenti doğru algılamaları gerektiğini belirtmektedir. Bunun için sadece kentte yaşamının yeterli olmadığını belirten Kurt (2011: 57) kenti tanımak, kentle

bütünleşmek ve kentli kimliğini kazanmak gerektiğini de ifade etmektedir. Bu bağlamda kenti tanıyan ve kent ile bütünleşen yaşlı, kentsel yaşamdan kaynaklanan zorlukları daha az yaşayacaktır. Yaşlıların kente uyumunda ulaşım ve erişilebilirliğin önemine değinen Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı “Aile Dostu Kentler Etüt Araştırması”nda kentsel hareketliliğin yavaş ve insani ilişkileri teşvik etmesi gerektiğini vurgulamaktadır (ASPB, 2015: 66). Söz konusu raporda yaşlı dostu kent ise “bütün yaşlı bireylerin toplum içinde aktif olma ve aktif yaşlanma imkânına sahip olması gerçeğinden” hareket etmektedir (ASPB, 2015: 58). Buna göre yaş(lı) dostu kentlerde yaşlı bireyin yaşam kalitesine yönelik algı en önemli parametre olarak ele alınmıştır.

Bireylerin sağlıklı ve güvenli bir şekilde yaşamasını ve aktif hayata katılımını amaçlayan “yaş dostu kent” kavramı sekiz bileşenden oluşmaktadır. Bunlar; “dış mekânlar ve binalar, ulaşım, konut, sosyal katılım, toplumsal yaşama dâhil olma ve toplumun yaşlıya saygısı, vatandaşlık görevini yerine getirme ve işgücüne katılım, bilgi edinme ve iletişim, toplum desteği ve sağlık hizmetleri”dir (Kara vd., t.y.: 3). “Bağımsızlık, katılım, bakım, kendini gerçekleştirme ve haysiyet” konuları ise yaş dostu kentlerin ortaya çıkışındaki temel prensipleri oluşturmaktadır. Bu ilkelerden hareketle yaş dostu kentler sadece yaşlılar için değil toplumu oluşturan başta çocuklar ve engelliler olmak üzere tüm grupların yararına geliştirilen bir durumdur (Aksürmeli, 2017: 708; ASPB, 2015: 58). Nihai noktada ise yaşlının aktif yaşama katılımının desteklenmesi anlamında” bağımsızlık ve katılım” ilkeleri yaş dostu kentlerin anahtar kavramlarıdır (Kara vd., t.y.: 3). Bu açıdan bağımsız bir yaşamı desteklemek için kentin tasarımının da bu ihtiyacı karşılayacak nitelikte olması gerekmektedir. Bu noktada kentsel politikaların oluşturulmasında yaşlı katılımı önemli bir işleve sahiptir. Özellikle dezavantajlı grupların politika belirleme süreçlerine aktif katılımı kenti diğer gruplar için de yaşanabilir kılmaktadır. Kentsel politikalara katılım yaşlılık dönemi açısından değerlendirildiğinde ise “toplumun hafızası” olan yaşlıların, özellikle toplumsal değerleri korumak ve aktarmak bakımından önemli bir işlevi yerine getirdikleri görülür (Bulut & Kurt, 2020: 27). Modernist yaklaşım ise genellikle kentsel mekânların üretiminde orta yaş yetişkin bireyleri hedef almaktadır. Ancak sınırlı olan bu yaklaşım yaşlıların talep ve beklentilerini devre dışı bırakmaktadır. Oysa eşit katılım ve hak temelli bir sosyal politika anlayışı toplumdaki tüm grupların (Bulut & Kurt, 2020: 27-28) katılımını desteklemektedir.

Kentlerde sosyal uyum ve bütünleşmeyi sağlayan önemli mekânlardan biri de yeşil alanlar ve doğal park alanlarıdır. Bu ortamlarda her yaş grubu kendi gelişim döneminin özelliğine göre bir aktivitede bulunma imkânı yakalar. Bu açıdan özellikle yaşlılar için bu mekânlar fiziksel aktivitede bulunabilecekleri güvenli alanlardır (Orsega-Smith vd., 2004: 236). Ayrıca bu ortamlar, yaşlıların birbirleriyle en çok kaynaştıkları alanlar olarak (Düzenli & Alpak, 2017: 151) toplumsal yaşama da entegre olmalarına yardımcı olmaktadır.

Yaşlıların toplumsal hayata katılmaları ve kentsel uyumlarına etki eden bir husus da kentlerdeki ulaşım hizmetleridir. Kentlerdeki altyapı sorunları ile toplu taşıma araçlarının pahalı olması ya da yaşlılar için uygun saatlerde olmaması gibi düzenlemeler, yaşlıların kenti gerektiği gibi kullanamamalarına ve mekânsal ayrışmalarına neden olmaktadır (Fadda vd., 2016: 198). Bu kapsamda erişilebilirliğe ilişkin planlamalarda, yaşlıların durumlarının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Özellikle yaşlıların kentsel güvenliğe ilişkin duydukları korkular değerlendirildiğinde kentin ergonomisinden ya da ulaşım hizmetlerinden kaynaklanan trafik

kazalarının yaşlıların kentsel uyumunu önemli bir oranda etkilediği (Aksürmeli, 2017: 708) görülmektedir.

Günümüzde kentsel mekânlarının kullanımına ilişkin olgulardan biri de kentlerde yaygın olan alışveriş merkezlerinde yaşlıların kullanabilecekleri mekânların oluşturulmasına ilişkin hususlardır (Esendemir & Sağman, 2019: 35). Yaygın kullanım ağına sahip olan bu mekânların yaşlı grubun hem alışveriş ihtiyacını hem de fiziksel güçlüklerinden kaynaklanan erişilebilirlik ve dinlenme ihtiyaçlarını karşılayabilmesi beklenmektedir. Zira bu kültüre adapte olan genç ve orta yaşlı kesim hızla yaşlanmaktadır.

Yaşlıların kente uyumları hakkında ele alınması gereken olgulardan biri de internet kullanımına ilişkindir. Günümüzde yaşlılar arasında internet kullanımı yaygınlaşmaya başlamıştır. Sosyal medya kullanımları da dikkate alındığında sanal âlemin yaşlılar için önemli bir sosyalleşme alanı olduğu görülmektedir. Özellikle günümüzde 40-50 yaş arası grubun interneti etkin kullandığı (Esendemir & Sağman, 2019: 35) dikkate alındığında 20 yıl sonra bu grubun nasıl bir mekâna ihtiyaç duyacağı önemli bir tartışma konusu olarak ortaya çıkmaktadır.

Görüldüğü gibi toplumsal hayatta bir mekânın kullanım amacı ve sıklığı, çocukluktan yaşlılık evresine kadar her dönemde değişiklik göstermektedir. Yaşlılıkta kişinin hareket kabiliyetinin azalması ve eşlik eden birçok zorluktan dolayı yaşlı, kamusal ve kentsel mekânları yeterince kullanamamaktadır (Öztürk & Turan-Kızıldoğan, 2017: 3). Bu durum yaşlının kendisinden kaynaklanan biyolojik, psikolojik ve ekonomik nedenlere dayandığı gibi; kentin planlaması ve imarına ilişkin kente ait güçlüklerden de kaynaklanabilmektedir. Bu bağlamda, kamusal alanların daha işlevsel ve çok yönlü kullanıma yönelik tasarımlarla zenginleştirilmesi, yaşlıların bu alanlarda rahatça dolaşabilmeleri için önemlidir. Aynı zamanda, yaya odaklı kentsel tasarım projeleri, yaşlıların güvenli ve kolayca ulaşabilecekleri mekânların oluşturulmasını hedeflemelidir. Ulaşım planları da yaşlı bireylerin ihtiyaçlarına uygun olarak revize edilmelidir. Bu çabaların yanı sıra, farklı ülkelerde başarılı şekilde uygulanan yaşlılık politikaları ve kentsel tasarım projeleri incelenerek, Türkiye'ye uyarlanabilir en iyi uygulamalar belirlenmelidir. Bu politika transferi, yerel ihtiyaçlar ve kültürel özellikler gözetilerek yapılmalıdır (Köse & Erkan, 2014: 63).

Sonuç olarak birçok disiplinin konusu olsa da kentleri geliştirme sorumluluğunun öncelikle tek tek bireylerde olduğu unutulmamalıdır (Bumin, 2016: 13). Bu sahiplikten dolayı kentleri kurmak, geliştirmek ve yenilemek herkesten önce o kentte yaşayanların bir görevidir

3.4. Kentsel Uyum Sürecinde Yaşlılıkta Çevre Faktörü

Günümüzde yaşlıların çoğunluğu alıştıkları bir mekân olmasından dolayı çoğunlukla “yerinde yaşlanma”yı tercih etmektedirler. Bu, yaşlının mümkün olduğu kadar yaşamının geri kalan yıllarını alışık olduğu evde geçirmesi anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle “yerinde yaşlanma” yaşlının aşına olduğu ev, toplum ve çevrede dostlarıyla birlikte yaşamasıdır (Aydiner-Boylu, 2013: 147). Bu kapsamda yaşlı bireyin sağlığı ile ikamet edilen mahallenin sosyo-ekonomik durumu arasındaki ilişki pek çok araştırmaya konu olmuştur. Bu araştırmalarda düşük sosyo-ekonomik çevrelerin işsizlik ve travma gibi stres olaylarını daha çok barındırdığı görülmüştür (Kalınkara, 2017: 233). Kuşkusuz bu olumsuzluklar tüm toplumu etkilemektedir, ancak sosyal korumaya ihtiyaç duyan diğer kırılgan gruplar gibi yaşlılar da bu süreçten en çok etkilenen grubu oluşturmaktadırlar.

Yine sosyo-ekonomik açıdan “yetersiz” olan çevre yaşlılar için sağlık ve bakım kuruluşları ile sağlıklı gıdalara ulaşma olasılığını azaltabilir. Buna karşın olumlu çevresel koşullar yaşlı bireylerin sağlığına fiziksel ve mental olarak iyileştirici bir etkide bulunur (Kalınkara, 2017: 234). Doğal peyzaj içeren dış mekânlar zihinsel yorgunluğu azaltarak, bireyin yaşam kalitesini artırır (Öztürk & Turan Kızıldoğan, 2017: 11). Bu yaklaşımlar yaşlanmaya ekolojik bakış açısıyla yaklaşarak “aktif yaşlanma” ve “yerinde yaşlanma”yı destekleyecek uygun ortamlar sağlarlar. Bu çerçevede evrensel tasarım, erişilebilirlik, sağlıklı kentler, yaşanabilir topluluklar ve yürünebilir mahalleler yaşlı ve engelliler için kentin tasarımında göz önünde bulundurulması gereken düzenlemelerdir.

Ulrich (1983: 85), kişinin çevre ile etkileşiminin birçok araştırmaya konu olduğunu ve çevre faktörünün kişinin duyuşsal ve duygusal durumu üzerinde etkili olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda Öztürk & Turan-Kızıldoğan (2017: 3), dış mekânlarda düzenli zaman geçirmenin yaşlı bireylerde uyku düzenini iyileştirdiği, ağrı şikâyetlerini ve üriner sistem rahatsızlıklarını azalttığını, demans ve alzheimer gibi hastalıkları yavaşlattığını, özellikle peyzaj mimarının kişinin sağlığı üzerinde daha çok olumlu etkide bulunduğunu belirtmektedirler. Orsega-Smith ve arkadaşlarının (2004: 236) yaptığı araştırmada kentlerdeki park alanlarının obezite, hipertansiyon ve artrit gibi birçok dolaşım sistemi rahatsızlıklarıyla mücadelede önemli bir yer tuttuğu ifade edilmektedir. Gülhan (2023: 141) da konuyu destekleyici nitelikte dış mekân kullanımının insan sağlığı üzerindeki olumlu etkisinden bahisle birer kentsel mekân olarak çevrenin tasarımında yaşlılarla birlikte diğer kırılğan grupların da sağlığını koruyacak şekilde hava kirliliği, nefes darlığı, solunum sorunları ve bulaşıcı hastalıklardan korunma gibi ihtiyaçların göz önünde tutulması gerektiğini vurgulamaktadır.

Çevre konusu sosyal anlamda değerlendirildiğinde ise, yaşlılar için sosyal çevrenin en önemli şey olduğu görülmektedir. Sosyal çevre yaşlının sosyal uyumu ve yaşamını sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi için gerekli temel bir faktördür. Esendemir & Sağman (2019: 22), yaşlıların karşılaştıkları sosyal zorlukların ve adaletsizliklerin çoğunlukla yaşanan sosyal çevre ile ilgili olduğunu belirtmektedirler. Bu açıdan daha iyi bir yaşlılık süreci geçirebilmek için olumlu çevre temel gereklilik olarak görülmektedir. Bununla birlikte çevresel kalitenin sadece kentlerde ve “seçkin ortamlarda” olduğu düşünülür. Oysa çevre bir bütün olarak düşünüldüğünde kentsel kalitenin sadece zengin kesimler için değil şehrin tümü için gerekli olduğu ortaya çıkar (Southworth, 2003: 344). Bu anlamda şehrin bütün alanlarının insanlara müreffeh bir yaşam sunacak özellikte olması beklenmektedir

3.5. Kentsel Uyum Sürecinde Aktif Yaşlanma

Son yıllarda giderek daha fazla önem kazanan bir konu olan aktif yaşlanma, yaşlı bireylerin hayatları boyunca sosyal, ekonomik ve kültürel etkinliklere aktif bir şekilde katılabilme sürecini ifade eder. Bu kavram, yaşlılığın bir dönemi boyunca sağlık, katılım ve güvenlik olanaklarını en iyi şekilde değerlendirerek yaşam kalitesini artırmayı hedefler (Kalınkara, 2017: 236). Geçmişte, yaşlı bireylerin bakımı ve korunması öncelikli bir hedef olarak kabul edilirken, günümüzde ise odak noktası değişmiştir. Şu anda, yaşlı bireylerin ve ailelerinin yaşam kalitelerini geliştirmek, sağlıklı ve başarılı bir yaşlanma süreci geçirerek toplumsal yaşama daha aktif bir şekilde katılmalarını

sağlamak amaçlanmaktadır. Bu anlayış, yaşlılığı sadece bakıma muhtaç bir dönem olarak görmek yerine, yaşlı bireylerin potansiyellerini ve deneyimlerini toplumsal yaşama katkıda bulunmak için kullanmalarını teşvik eder. Aktif yaşlanma, yaşlıların sadece fiziksel sağlıklarını değil, aynı zamanda zihinsel ve sosyal refahlarını da geliştirmeyi amaçlar. Bu sayede, yaşlı bireylerin toplumlarına değer katmaları ve yaşamlarını daha anlamlı kılmaları hedeflenir (Zhang & Zhang, 2015: 144). Dolayısıyla aktif yaşlanma felsefik olarak sadece yaşlıları değil tüm yaş gruplarını kapsayan bir süreçtir.

Literatürde yapılan çalışmalar; kentsel mekânlarda aktif yaşamın, yaşlanmanın olumsuz etkilerini azalttığını ve sağlıklı yaşlanmaya katkıda bulunduğunu göstermektedir (Öztürk & Turan-Kızıldoğan, 2017: 11; Zhang & Zhang, 2015: 144). Aktif yaşlanma için literatürde sosyal kimlik gelişiminin yüksek olması artı bir değer olarak ele alınmaktadır. Zira sosyal kimlik gelişimi yüksek olan yaşlıların daha rahat iletişim kurdukları ve sosyal ilişkilerini geliştirdikleri görülmektedir (Düzenli & Alpak, 2017: 144). Bu süreçlerin rahat geçirilmesi yaşlıda güçlü bir aidiyet duygusu geliştirdiğinden (Aydın-Boylu, 2013: 147), yaşlılar bu ortamlarda kendilerini daha rahat ve güvende hissetmektedirler. Tüm bu süreçler ise yaşlının sosyal uyumuna olumlu yansımaktadır.

Aktif yaşlanma; kültür, cinsiyet, fiziksel çevre, kişisel sınırlılıklar, sosyal ve ekonomik koşullar gibi birçok faktörden etkilenmektedir. Yaşlılar homojen bir grup değildir. Yaşam biçiminin bireysel ya da toplumsal önlemlerle bireyin lehine olacak şekilde dönüştürülmesi, “yaşlı dostu çevrenin” teşvik edilmesini sağlamaktadır (Kalınkara, 2017: 236). Yaşlı dostu kentlerin temel amacı yaşlıların toplum içinde aktif bir yaşam sürmelerinin sağlanmasıdır. Yaşlı dostu kentlerin amaçladığı aktiflik kavramı da sadece fiziksel anlamda aktif olmayı değil, sosyal, ekonomik, kültürel, duygusal, manevi vb. açılardan birey olmakla ilgili tüm süreçlerde aktif olmayı ifade etmektedir. Sağlık, katılım ve güvenlik kavramlarının merkeze alındığı yaşlı dostu kentler uygulaması Dünya Sağlık Örgütü’nce ilk defa 2005 yılında ele alınmış olup, kavramın işlerlik kazanmasında aktif yaşama katılım süreçleri önemli bir role sahiptir (ASPB, 2015: 58). Zira yaşlanan ve hızla kentleşen bir dünyada bireyin kendi kendine yetebilmesine ilişkin bir açılım sunma ihtiyacıyla ortaya çıkan bu kavram, ancak bu sürece birey ve toplum bazında verilecek destekle sürekliliğini koruyabilmektedir.

Yine insanın doğayla bağlarının zayıfladığı günümüzde insan ve doğanın yeniden bütünleşmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bunun için “insani ölçekte” bir planlamanın esas alınması gerekmektedir. Bahsi geçen söz konusu insani ölçeğin çeşitli parametreleri de “yavaş kent” (cittaslow) kavramında bulunmaktadır (ASPB, 2015: 67). Yavaş kent hareketi hızlı modernleşmenin yarattığı benzer tüketim alışkanlıkları sonucunda insanların tek tipleştirilmesine bir tepki olarak gelişen kültürel ve toplumsal temelli bir harekettir (İçli, 2017: 70). Yavaş kentler sürdürülebilir bir kentin oluşturulması için çevre politikaları, altyapı politikaları, kentsel kalitenin artırılması için uygun teknolojilerin kullanılması, yerel üretim sisteminin desteklenmesi, misafirperverlik ve mahalle kültürünün korunması ve cittaslow hareketine ilişkin değerlerin benimsenmesine (İçli, 2017: 71-73) ilişkin kriterleri esas alır. Nüfusu 1.500 ila 50.000 arasında değişen yavaş kentlerde sürdürülebilirlik anlayışı hâkimdir (Yapıcı & Ünüvar, 2020: 566). Dolayısıyla kentleşme sürecinin insanın doğasına uygun olarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir: Hızlı değil yavaş bir kentleşme ve insanın merkeze alındığı bir yaşam alanı. Benzer şekilde bu süreçte doğanın kendi koşulları da göz önünde bulundurulmalıdır. Zira bulunduğu doğayı dikkate

almayan bir kentleşme sadece yaşlılar için değil, toplumun diğer grupları için de risk yaratır. Bu çerçevede gerçekleştirilecek bir kent örüntüsünde ise konutlar arası ulaşım, kamusal yapılara erişim, sosyal ve kültürel faaliyetlere imkân verecek kurumların oluşturulması gibi ihtiyaçlar göz önünde tutulmalıdır. Günümüzde yaşlıların sosyal hayata katılımı bu süreçlerin sağlıklı işlemesi ile mümkün görünmektedir.

Bu kapsamda birbiriyle ilişkili kavramlar olarak aktif yaşlanma aynı zamanda kentsel mekânların aktif kullanımını ifade eder. Bu tür faaliyetler yaşlının iyilik halinin artmasına, dolayısıyla kentsel yaşamla daha çok bütünleşmesine yardımcı olmaktadır (Bass,1995: 4). Aktif yaşlanma konusunda bireyler arasındaki farklılıklar da göz önünde tutulmalıdır. Kimi yaşlı bütün bir ömür zayıf beslenme, kronik hastalıklar ve sigara gibi olumsuz koşullara maruz kalırken, kimi yaşlıların sakatlık ve süregelen hastalıklar gibi çeşitli sağlık sorunları olabilmektedir. Burada kronoloji belirleyici bir unsur olarak dikkate alınmalıdır. Özellikle 60-80 yaşlarındaki zayıf bir yaşlının potansiyeli ile genç yaştaki bir yaşlının potansiyelinin aynı olmayacağını (Bass,1995: 4) değerlendirilmesi gerekmektedir.

Yaşlının kente uyumu ve aktif yaşama katılımı yaşlının kendisini algılama şekli ile de ilgili bir konudur. Gyoung'un (1996: 43), yaptığı araştırmada geleneksel bir toplum olan Kore'de yaşlıların çocukları tarafından bakılmalarına karşın; çocuklarına yük olmak istemeyen yaşlıların bu yüzden yaşlanmayı bir travma olarak algıladıklarını belirtmektedir. Gyoung kitle iletişim araçlarında da vurgulanan "bağımsız olun", "aktif olun" gibi yaklaşımların desteklendiğini belirterek, kendine güven duygusu olan yaşlıların çocuklarına bağımlı olan yaşlılardan daha yüksek moral seviyesine sahip olduklarını belirtmektedir. Brummel (1983: 55) de yaşlılık dönemi zorluklarının çözümü için, yaşlanmanın, yaşamın doğal bir parçası olduğunun kabul edilerek, yaşlılık olgusunun bu olumlu bakış açısı ile yeniden tanımlanması ve bu süreçte yaşlıların yeteneklerinin de etkin kullanılması gerektiğini vurgulamaktadır. Yaşlılığın bir anlamda tecrübe ve birikim demek olduğu dikkate alındığında kişinin bu yeteneklerinin ve tecrübelerinin kullanılmasının desteklenmesi hem yaşlının hayatını kolaylaştıracak hem de kendi yeteneklerini kullandığı için aktif yaşlanma sürecini hayatına aktarmış olacaktır. Sonuç olarak bu araştırmalar da bize yaşlılığın fizyolojik ve kronolojik gerçekliğinin yanında algılama ve yorumlamayla da ilgili bir kavram olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla kentsel yaşama uyum ve kentsel yaşama katılım süreçlerinde bireysel motivasyonun da önemli bir etken olduğunun dikkate alınması gerekmektedir.

3.6. Kentsel Uyum Sürecinde Kent Tasarımı, Ergonomi ve Erişebilirlik

Mevcut kentlerin, fiziksel güçlükleri olan yaşlı kesime nasıl hizmet vereceği önemli bir konudur. Bu zorluğun çözümü için kentsel mekânların tasarımında ergonomi biliminin bulgularından yararlanır. Ergonomi, ürün ve kullanıcı arasında mümkün olan en iyi uyumu yakalamayı amaçlar. Bu yönüyle ergonomi, insanın günlük hayatında konfor ve yaşam kalitesinin (Kalınkara, 2017: 238) artırılmasını sağlar.

Üretilen her ürünün insan yaşamını ve yaşam kalitesini artırabilmesi için önceden planlanıp, tasarlanması gerekir. Ergonomi her türlü ürün ve yaşam alanının tasarımıyla uğraşan bilim dalıdır. Ergonomi biliminin temel amacı, insanın sağlık ve güvenliğini sağlayarak, verimliliği ve yaşam kalitesini artırmaktır. Bu amaca ulaşmak için her türlü ürün tasarımında, işlevsellik, antropometriklik, teknolojiklik, estetiklik, orijinallik, ekonomiklik, kullanıcının fizyolojik ve

bilişsel kapasitesine uygunluk gibi kriterler göz önünde bulundurulmalıdır. Bir ürün veya yaşam alanının beklenen yararı ve verimliliği sağlayabilmesi ancak bu ergonomik kriterleri taşımasıyla mümkün olur. Bu ergonomik kriterleri taşımadan planlanıp, tasarımılanan ürün sıkıntı yaratabilir. Bu nedenle kaliteli yaşam ve verimlilik açısından, üretilen her ürün ve yaşam alanlarının ergonomik kriterleri taşıması önemlidir (Akın & Önal, 2016:52).

Ergonomi ve erişilebilirlik kavramları bir kentin yaşanabilir olmasında doğrudan etkide bulunan faktörlerdir. Kentteki kamusal alanların niteliği, bu alanlara erişim, ulaşım için kullanılacak araçların ergonomisi, konutların güvenliği, kentteki rekreasyon alanları ve bu alanların kullanımına ilişkin düzenlemeler, okul, hastane, kütüphane, dükkân, mağaza vb. kurumların ne kadar erişilebilir oldukları vb. hususlar kent tasarımında dikkate alınması gereken hususlardır. Zira bu alanlar sadece yaşlıların değil çocuk, ergen, engelli, vb. tüm grupların ihtiyacıdır. Bu kapsamda yaşanabilir bir kentin birebir kullanılan bu alanların dışında doğal ortamının da korunması ve tarihi dokusuna sahip çıkılması gerekmektedir. Ayrıca kentin deprem, heyelan, tsunami, sel gibi doğal afetlere karşı korunaklı olması ve tüm bu hususların kent tasarımında göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Southworth, 2003: 345). Zira yaşanabilir ve yaşlı dostu bir kent yapılanması kentin sadece sosyal açıdan değil, coğrafi ve fiziki özellikleriyle de ele alınmasını gerektirmektedir.

Toplum içinde yaşayan her birey kentin sunduğu fırsat ve olanaklardan eşit ölçüde yararlanma hakkına sahiptir. Şüphesiz bu durum birçok alanda düzenleme yapmayı gerektirmektedir. Bunun için kentlerdeki erişilebilirlik kavramının hayat bulabilmesi için “herkes için tasarım” ilkesi (Karakaş, 2019: 49) benimsenmelidir. Erişilebilirlik, ergonomi ve tasarım kavramları birlikte değerlendirildiğinde ise en küçük yerleşim birimi olan konutların küçük ölçekli, çok yükselmeyen, yatay ancak taban alanı çok genişlemeyen, kendi mahrem alanı olan bahçeli konut yapılanmasının öncelikli (ASPB, 2015: 67) olduğu söylenebilir. Erişilebilirlik yaşlıların diğer bireylerle birlikte hayata eşit bir şekilde katılımını amaçlamaktadır (Karadağ, 2020: 20-22). Bu kapsamda çağdaş ergonomik bir kent herkes için ulaşılabilir bir kent demektir. Bu kapsamda bu kentin taşıması gereken özellikler ise kısaca şöyle sıralanabilir (Kalınkara, 2017: 240):

- Kent planlamalarının yaşlı ve engelli bireyleri gözeterek şekilde yapılması ve kentte uygun yaşam alanlarının oluşturulması,
- Kent içi ulaşımı ağının ve yaşlı ve engelli bireylerin yardım almadan bir yerden başka bir yere ulaşımının sağlanabileceği sistemlerin oluşturulması,
- Açık alanlarda olduğu gibi kapalı alanlarda da yaşlı ve engelli bireylerin kullanımları göz önüne alınarak planlamaların yapılması,
- Gerekli yasal düzenlemelerle ulaşılabilirlik kriterlerinin zorunlu hale getirilmesi.

Erişilebilir ve ergonomik kent tasarımları yaşlı ve engellilerin sosyal hayata katılımını kolaylaştırdığı gibi, onların bu konudaki düzensizliklerden kaynaklanabilecek olası kazalardan korunması açısından da önemlidir (Düzenli & Alpak, 2017: 143). Bu kapsamda özellikle dezavantajlı grupların topluma katılımını ve onların erişilebilirliğini öngörerek Türkiye’de de son yıllarda uygulanan özelleşmiş parkların (görme engelliler parkı, yaşlılar parkı, kadınlar parkı vb.) amaçlarına ulaşamadığı görülmüştür. Geline nokta tüm kamusal mekânların “herkes için erişilebilir” olması gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu açıdan tasarım faaliyetlerinin “evrensel

tasarım” kriterleri çerçevesinde toplumdaki tüm birey ve yaş grupları tarafından kullanılabilir nitelikte olması gerekmektedir (Öztürk & Turan Kızıldoğan, 2017: 4). Bu anlamda erişilebilirlik alışlageldiği üzere sadece engellilere yönelik bir hizmet değil; hamile, bebekli, yaşlı vb. diğer grupları da kapsayan bir süreçtir. Bu açıdan erişilebilirlik kentte yaşayanlar için temel bir hak olmanın ötesinde sosyal politika süreçlerinin sürdürülebilirliğinin sağlanması için de gereklidir (Karadağ, 2020: 20).

Erişilebilirlik; yaşlıların sosyal ilişki geliştirmelerinde, mesafe gerektiren hastane, sağlık ocağı, postane gibi kurumlara güvenli bir şekilde ulaşabilmelerinde, fatura yatırma, alışveriş yapma, vb. birçok ihtiyaçlarını bir başkasının yardımına gereksinim duymadan bireysel olarak karşılayabilmelerine imkân tanımaktadır. Sonuç olarak genç ve orta yaşlılar kadar yaşlı nüfus da kentsel olanaklardan yararlanma hakkına sahiptir. Bunun engellenmesi kent hakkının kısıtlanmasıdır. Bu nedenle kentsel alanların tasarımında yaşlı kesimin de ihtiyaç ve beklentilerinin dikkate alınması gerekmektedir

SONUÇ

Yaşlılık kavramı son yıllarda dünya gündemini meşgul eden önemli olgulardan birisidir. Demografik yapıdaki değişimler toplumsal ve ekonomik yapıya da yansarak yaşlılık olgusunun daha bilimsel ve teknik boyutuyla incelenmesini gerektirmiştir. Bu süreçte sadece yaş faktörü değil, cinsiyet, göç, kentleşme, istihdam, sürdürülebilirlik, yeni yaşam koşulları vb. birçok konu da yaşlılıkla birlikte anılmaya başlanmıştır. Bu konu başlıklarından olan kentleşme ise yaşlılık alanının olduğu gibi diğer alanların da dönüşümünde temel bir faktör olarak ortaya çıkmıştır.

Şüphesiz kentleşme süreci demografik olarak sadece yaşlıları değil diğer yaş gruplarını da etkilemiştir. Ancak yaşlılık döneminin biyolojik ve fiziksel açıdan bir gerilemeyi içermesi, kentleşme olgusunun yaşlılar için daha zor bir süreç olmasına neden olmuştur. Ayrıca yaşlıların sosyal ve ekonomik açıdan zayıflaması onların kent ortamında daha güç koşullar altında yaşamalarına neden olmuştur. Ancak kentler sahip oldukları imkânlar nedeniyle yaşlıların refahını artıracak bir potansiyele de sahiptirler. Örneğin sağlık hizmetlerine erişim ve ihtiyaç duyulan birçok gıda ve tüketim maddelerinin kentlerde daha kolay temin edilmesi yaşlıların kentsel uyumlarını destekleyecek nitelikteki hizmetlerdendir. Fakat kentsel uyum elbette sadece birkaç başlıkla sınırlandırılabilir kadar yalın bir konu değildir. Kentsel uyum her şeyden önce yeni bir yaşam şekline adapte olmaktır. Bu konu ise tasarım, ergonomi, planlama, yönetim, altyapı, üstyapı, erişim, ulaşım, ekonomi, sağlık vb. bütün disiplinlerin birlikte ve bütüncül bir bakışla ele alınmasını gerektirmektedir. Bu noktada farklı talepleri olan çeşitli ihtiyaç grupları, yeni bir mekân olarak oluşan bu kentlerde kendilerine yaşam alanı bulabileceklerdir. Bu durum ise planlı ve programlı hareket etmeyi gerektirmektedir. Yani hem ülke nüfusunun hem de dünya nüfusunun yaşlanmakta olduğu göz önüne alınarak kentsel tasarımlarda bu yaş gruplarının talep ve beklentilerinin alınması ve dahası bu yaş gruplarının kendilerini kente ait hissedebilmeleri için üretim sistemlerine katılımlarının teşvik edilmesi gerekmektedir. Zira kentsel uyum kavramı aslında bir süreci ifade etmektedir ki bu süreç de aktif olarak kent hayatında yer almayı gerektirmektedir.

Ayrıca kentsel uyum süreci yeni bir kültürün oluşmasına da işaret eder. Bu yeni kültür geleneksel değerleri muhafaza ettiği gibi ağırlıklı olarak modern yaşama ilişkin değerleri daha çok taşımaktadır. İşte yeni oluşmakta olan kentsel yaşam her iki değer sisteminin sentezine dayanır. Bu

süreçte toplumsal değerlerin ağırlıklı olduğu geleneksel kültürden bireysel değerlerin öne çıktığı modern kent hayatına uyum sağlamak bir çırpıda gerçekleştirilebilecek bir olgu değildir. Ancak uzun süre kentlerde yaşayan yaşlıların bu sürece daha kolay uyumlanmaları daha olasıdır. Bununla birlikte uyum sürecinin bir takım kamusal politikalarla desteklenmesi ve yaşlılar lehine olacak şekilde kolaylaştırılması da bu sürecin içselleştirilmesini sağlayacaktır. Tüm bu süreçler ise yaşlının diğer yaş grupları gibi kentte yaşayan bir birey olmaktan kaynaklanan haklarını kullanabilmesine imkân tanıyacaktır. Nihayetinde vatandaşlık temelinde kullanılacak söz konusu bu haklar bireylerin gelişimine olduğu gibi toplumun da gelişimine katkıda bulunacaktır.

Sonuç olarak kentsel uyum her şeyden önce bir kentlilik bilincinin yerleşmesiyle mümkündür. Yani kişi kendisini ne kadar çok kente ait hissederse uyum sürecini de o kadar kolay gerçekleştirebilecektir. Bu durum ise yönetsel ve kamusal bir desteği gerektirdiği gibi aynı zamanda bireysel hassasiyet ve motivasyonla sağlanabilecek bir süreçtir. Bu nedenle kentsel uyum sadece yaşlının değil onun birlikte yaşadığı ailesi ve içinde yaşadığı toplumun da sorunudur. Bu nedenle konuya bütüncül yaklaşılması sürecin daha kolay geçirilmesinde destekleyici bir rol oynayacaktır

KAYNAKÇA

- Acosta-Maldonado, M. E. (2016). Public policies on housing, environment and ageing in latin America. D. S. Gonzlez ve V. Rodrigez, (Edt.) içinde, *Environmental Gerontology in Europe and Latin America* (s. 243-258). Springer, Cham.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2015). *Aile Dostu Kentler Etüt Araştırması*. Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- Akın, G. ve Önal, S. (2016). Kentsel alanların tasarımında ergonomik sorunlar. *AÜDTCF, Antropoloji Dergisi*, Sayı:31 (Haziran), 51-60.
- Aksürmeli, Z. S. T. (2017). Yaşlılık ekseninde Türkiye’de iç göç ve kent. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (64), 703-716.
- Aydıner-Boylu, A. (2013). Yaşlılıkta yaşam kalitesi ve konut ilişkisi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 24(1), 145-156.
- Bass, S. A. (1995). *Older and Active: How Americans over 55 are Contributing to Society*. Yale University Press.
- Brummel, S. W. (1983). Capacity networks: A new model for services to elders. *Generations: Journal of the American Society on Aging*, 7(4), 55-56.
- Bulduk, E. Ö. (2014). Yaşlılık ve toplumsal değişim. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 182(182), 53-60.
- Bulut, Y. ve Kurt, Z. (2020). Kentsel katılım: Kentsel politikaların oluşumunda dezavantajlı grupların konumu. *Journal of Politics Economy and Management*, 3(1), 21-33.
- Bumin, K. (2016). *Demokrasi Arayışında Kent* (3. b.). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Carr, D. (2019). *Golden Years? Social Inequality in Later Life*. Russell Sage Foundation.
- Danış, M. Z. (2009). Türkiye’de yaşlı nüfusun yalnızlık ve yoksulluk durumları ve sosyal hizmet uygulamaları açısından bazı çıkarımlar. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 20(1), 67- 83.
- Dinç, B. (2020). Türkiye’de yaşlıların iç göç hareketlerine katılımı ve uyum becerilerinin incelenmesi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 120-139.
- Dünya Bankası (2024a). Population ages 65 and above (% of total population). <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.65UP.TO.ZS> (Erişim Tarihi: 03.01.2024).

- Dünya Bankası (2024b). Population ages 65 and above (% of total population) – Türkiye”. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.65UP.TO.ZS?TR> (Erişim Tarihi: 03.01.2024).
- Dünya Bankası (2024c). Urban population (% of total population)”. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?contextual=default>. (Erişim Tarihi: 03.01.2024).
- Dünya Bankası (2024d). Urban population (% of total population) – Türkiye. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.TOTL.IN.ZS?contextual=default>. (Erişim Tarihi: 03.01.2024).
- Düzenli, T. ve Alpak, E. M. (2017). Yaşlıların kentsel açık mekân kullanımlarının incelenmesi: Trabzon kenti örneği. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 10(2), 1-8.
- Engel, R.J. (1990). Characteristics of persistently poor elderly people. *Social Work Research*, 26(4), 25-31.
- Esendemir, Ş. ve Sağman, M. M. (2019). Yaşlanma ve mekân ilişkisi üzerine: Türkiye’de yaşlı erkek bireylerin camii ve kahvehane kullanımlarının analizi”. *ARHUSS*, 2(1), 19-36.
- Fadda, G., Cortes, A. ve Olivi, A. (2016). Role and function of urban habitat in the quality of life of older people: The case of Valparaiso, Chile”. D. S. Gonzalez ve V. Rodriguez, (Edt.) içinde, *Environmental Gerontology in Europe and Latin America* (s. 175-202). Springer, Cham.
- Fuguitt, V. G. ve Heaton, B. T. (1995). The Impact of migration on the nonmetropolitan population age structure, 1960-1990. *Population Research and Policy Review*, 14(2), 215-232.
- GEBAM (Hacettepe Üniversitesi Geriatrik Bilimler Araştırma ve Uygulama Merkezi) (2002). Yaşlanma 2002 Uluslararası Eylem Planı. <http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/eylem.pdf> (Erişim Tarihi: 12.10.2023).
- Gülhan, P. Y. (2023). Yaşlılarda çevre koşullarının düzenlenmesi. <https://www.solunum.org.tr/TusadData/Book/677/91020181612-013.pdf> (Erişim Tarihi: 12.10.2023).
- Gyoung, H. H. (1996). Tradition and modernity in the culture of aging in Korea. *Korea Journal of Population and Development*, 25(1), 41-57.
- İçli, G. (2017). Yavaşlayan kentler ve yaşlılar. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 10(2), 67-75.
- İmamoğlu, V. (2016). İleri yaşlardaki Türklerin yaşam çevreleri ve daha iyi bir yaşam için öneriler. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 32(1).
- İnternet: <https://worldpopulationreview.com> (2024). World Population by Country (Live). <https://worldpopulationreview.com> (Erişim Tarihi: 03.01.2024).
- İsen, B. (2021). “Mekân ve yaşlılık İstanbul’un farklı bölgelerinde yaşlılık ve mekânsal pratikler. *Toplumsal Değişim*. 4(1), 29-55.
- Joong H.O. (2003). Social bonds and the migration intentions of elderly urban residents: The mediating effect of residential satisfaction. *Population Research and Policy Review*, 22(2), 127-146.
- Kaddachi, F., Aloulou, H., Abdulrazak, B., Bellmunt, J., Endelin, R., Mokhtari, M., ve Fraise, P. (2017). “Technological approach for behavior change detection toward better adaptation of services for elderly people”, içinde, *10th International Joint Conference on Biomedical Engineering Systems and Technologies*, 5, 96-105. Scitepress-Science and Technology Publications.
- Kalınkara, V (2017). “Yaşlanan kentler: Kentsel alanda aktif yaşlanmayı destekleyecek kapsayıcı tasarım ve ergonomi. *Toplum ve Demokrasi*, 11(24), 229-248.
- Kara, C. Ö. D., Yavaş, İ. ve Erdem, A. D. (t. y.). Yaşlı dostu kent kavramı ve Türkiye’de uygulanabilirliği: Çanakkale ili örneği. <https://cdn.anadolu.edu.tr/files/anadolu-cms/JEWryGeW/uploads/ii-b-1-17d2dc942a9f5a1a.pdf> (Erişim Tarihi: 27.11.2023).

- Karadağ H. (2020). Planlı alanlar imar yönetmeliği, kentleşme ve erişilebilirlik. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 1(Erişilebilirlik Özel Sayısı), 11-30.
- Karakaş, H. (2019). Birey-çevre uyumu bağlamında demans dostu çevreler yaratmak ve yerel yönetimlere öneriler. *Senex: Yaşlılık Çalışmaları Dergisi*, 3, 48-53.
- Kayan A. (2018). “Çağdaş gelişmeler kapsamında kent yönetimi tartışmaları”. M. A. Özer ve U. Ayhan, (Edt.) içinde, *Kamu Yönetimi Tartışmaları* (s. 581-617). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Köse, N. ve Erkan, N. Ç. (2014). “Kentsel mekân örgütlenmesinin yaşlıların kentsel etkinlikleri üzerindeki etkisi, İstanbul ve Viyana örneği. *METU JFA*, 31(1), 39-66.
- Kurt, N. (2011). Kent hizmetlerinin geleceğinde kentsel sorumluluklar ve kent kültürünün geliştirilmesi stratejileri. *Yönetim Bilimleri Dergisi*. 9(2), 54-70.
- Myles, F. J. (1983). Conflict, crisis, and the future of old age security. *The Milbank Memorial Fund Quarterly. Health and Society*, 61(3), 462-472.
- Orsega-Smith, E., Mowen, A. J, Payne, L. L. ve Godbey, G. (2004). The interaction of stress and park use on psycho-physiological health in older adults. *Journal of Leisure Research*, 36(2), 232-256.
- Öztaş, F. ve Özbolat A. (2019). Kentleşen gelenek, gelenekleşen kent. *ANTAKİYAT/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 18-31.
- Öztürk, A. Ç. ve Turan-Kızıldoğan, E. (2017). Yaşlı bireylerin kentsel/kamusal mekânları kullanım analizi: Eskişehir örneği. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 10(1), 1-13.
- Southworth, M. (2003). Measuring the liveable city. *Built Environment*, 29(4), 343-354.
- Şentürk, M. ve Kurtkapan, H. (2017). Yaşlılığın mekânsallaşması: Kadıköy Moda’daki bir apartman üzerine nitel bir çalışma”. *Senex: Yaşlılık Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 4-19.
- Taner, A. (2005). Globalleşme sürecinde kentler. Görmez, K. (Edt.) içinde, *Küreselleşme ve Yerelleşme* (s. 155-182). Ankara: Odak Yayınevi.
- Torres, S. (2019). Population ageing and international migration. İçinde, *Ethnicity and Old Age* (s. 23- 50). Bristol University Press.
- Türkiye İstatistik Kurumu [TUİK] (2024). İstatistiklerle yaşlılar, 2020”. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Istatistiklerle-Yaslılar-2020-37227> (Erişim Tarihi: 03.01.2024).
- Ulrich, R. S. (1983). Aesthetic and affective response to natural environment. *Human Behavior and Environment*, 6, 85-125.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division [UN] (2022). World Population Prospects 2022: Summary of results. New York: UN DESA/POP/2022/TR/NO.3.https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org/development.desa.pd/files/summary_of_results.pdf (Erişim Tarihi: 03.01.2024).
- Uyanık, Y. (2017). Yaşlılık, yaşlanan nüfus ve sosyal politika. *İş ve Hayat*, 3(5), 67-100.
- WPR (2024). World Population by Country 2024 (Live), <https://worldpopulationreview.com>, (Erişim Tarihi: 23.05.2024).
- Yapıcı, O. Ö. ve Ünüvar, Ş. (2020). Yavaş şehirlerde sosyal değişme ve yaşam kalitesi ilişkisi üzerine bir araştırma: Gerze örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(2), 565-576.
- Zhang, Z. ve Zhang J. (2015). Social participation and subjective well-being among retirees in China. *Social Indicators Research*, 123(1), 143-160

doi: 10.5281/zenodo.14554627

Sosyal Sermayenin Gelişmesinde Okul Yöneticilerinin Etkisi

The Effect of School Administrations on the Development of Social Capital

Doğan PEKER *

Makale Geliş Tarihi / Received :26.06.2024
Makale Kabul Tarihi / Accepted :07.10.2024

ÖZET

Okullarda yapılan sosyal etkinlikler ve faaliyetler, iletişim ve sosyal ağları ortaya çıkarır ve gelişmesine neden olur. Okullar, toplum için önemli yeri olan sosyal sermayeyi besler ve gelişmesini sağlar. Günümüzde küreselleşme, teknolojiye hızlı gelişmeler, krizler, savaşlar gibi çok fazla nedene bağlı olarak bireyselleşme, toplumsal alanda aşınmaları beraberinde getirmektedir. Buna bağlı olarak ise bireylerde aidiyet hissetmeme, güven eksikliği gibi toplumu bir arada tutan yapıyı aşındırmaktadır. Toplum için önemli yere sahip olan sosyal sermayenin geliştirilmesi gereklidir. Bu anlamda okullar sosyal sermayenin gelişmesinde etkili mekânlardır.

Okullarda veli-öğrenci ve yöneticiler bir arada etkileşimde bulunur. Okullarda önemli fonksiyona sahip olan öğretmen ve yöneticilerdir. Bu çalışmada eğitim yöneticilerinin sosyal sermayenin gelişmesi üzerine nitel bir çalışma ortaya konmuştur. Sosyal sermayenin gelişmesinde okul yöneticilerinin etkisi tespit edilmiştir ve çeşitli öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kavramlar: *Sosyal Sermaye, Sosyal Ağlar, Güven, Eğitim Yönetimi, Eğitim Yöneticileri.*

ABSTRACT

Social events and activities held in schools reveal and develop communication and social networks. Schools nurture and develop social capital, which is important for society. Today, individualization brings about erosion in the social sphere due to many reasons such as globalization, rapid developments in technology, crises, and wars. Accordingly, individuals' lack of sense of belonging and lack of trust erode the structure that holds society together. It is necessary to develop social capital, which has an important place in society. In this sense, schools are effective places in the development of social capital.

In schools, parents, students, and administrators interact together. Teachers and administrators have important functions in schools. In this study, a qualitative study was presented on the development of social capital of educational administrators. The impact of school administrators on the development of social capital has been identified and various suggestions have been offered.

Keywords: *Social Capital, Social Networks, Confidence, Education Management, Educational Managers.*

* Dr. Millî Eğitim Bakanlığı, doganpeker_31@hotmail.com, Orcid no: 0000-0001-8202-1902

GİRİŞ

Sosyal bilimler alanyazında geçen, son yıllarda sıklıkla kullanılan ve kıymetli hale gelen ‘sermaye’ kavramının beşeri sermaye ve sosyal sermaye ile birlikte kullanılmaya çalışıldığını görmekteyiz. Beşeri sermaye ve sosyal sermaye, ülkelerin gelişmişlikleri ile doğru orantılıdır. Post-modern zamanlarda insanların aşırı bireyselleşmesi, tüketici toplulukları oluşturmaları, kapitalizmin aşırı üretim ve tüketim sarmalından kurtulamaması, insanları daha mutlu edecek yeni bir yöntemin arayışı içine girmesi söz konusudur. OCED ve ulus-üstü ölçekli kuruluşların program ve raporlarında “*Sosyal Sermaye*” kavramını ele aldıklarını görmekteyiz. “*Sermaye*” metaforu ile “*sosyal*” kelimesinin birlikte kullanılmasının altında hem bireye hem de topluluklara servet derecesinde fayda sağladığını anlatma çabası yatar (Gözübüyük, 2019:285).

Özellikle çocuklar ve gençlerin hayatlarının önemli bir kısmını eğitim görmek için “*Eğitim Kurumları*”nda geçirdiklerini görmekteyiz. Eğitim kurumlarının temel paydaşlarını da öğrenciler, öğretmenler, veliler, yöneticiler ve personeller oluşturmaktadır. Eğitim kurumları yönetsel bir faaliyet alanıdır. Toplumun temel eğitim ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan bu kurumların amaçlarına uygun hareket etmesi gerekir. Geliştirme ve yaşatma süreci olarak algıladığımız eğitim kurumları (Başaran, 1988:43) aynı zamanda kamu yönetiminin eğitimsel faaliyet alanıdır. Bu yönü ile ele alındığında “*belirli amacın veya amaçların gerçekleştirilmesine yöneliktir*” (Eryılmaz, 2018:8). Kamunun eğitim hizmetleri alanında yer almakta ve beşeri sermayenin kaliteli yetiştirilmesi amacına hizmet etmektedir. Eğitim kurumlarının “*temel referans*” noktalarını öğretmen-yöneticiler oluşturmaktadır. Eğitim kurumlarında “*sosyal sermaye*” düzeylerini artırmak için sosyal sermaye unsurlarının inşası çok önemli bir süreçtir. Bu süreç; iletişim-güven-kuruma ait hissetme- paydaşlar ile etkileşim mekanları oluşturma-farklılıklara hoş-görülü yaklaşma-kurumun fiziki ortamın kalitesi sosyal sermaye inşa sürecinin unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradaki temel referans noktasında olan öğretmen ve yöneticilerden kilit role sahip olan; eğitim kurumları yöneticileridir (Gözübüyük, 2019:8). Çalışmanın odağına alınan eğitim kurumları yöneticisinden kastedilen okul müdürüdür. Okul müdürleri eğitim kurumlarında sosyal sermaye unsurlarının inşası, iletişim süreçlerinin oluşması, ilişki ağlarının etkililiği gibi sosyal sermaye düzeyini artırıcı iletişimin en önemli yerindedir. Bu bağlamda okullarında sosyal sermaye düzeylerinin gelişmesinde okul müdürlerinin etkisi çok önemli derecededir.

Sosyal sermaye, eğitim kurumları, iletişim ağları ve güven unsurlarını anahtar kelime olarak temel alan bu çalışmanın odağında; eğitim kurumları yöneticileri (okul yöneticileri) vardır. Okul yöneticilerinin vizyon, misyon, etkili liderlik, iletişim yeteneklerinden hareket ile eğitim kurumlarında oluşturdukları sosyal sermaye seviyelerinin gelişmesindeki rolleri nelerdir? Öğretmen, öğrenci, veli, okul çalışanlarının hayatlarının önemli kısmını sosyal bir kurum olan okullarda geçirdikleri düşünüldüğünde; özelde kurum bazında, genelde ülke için sosyal sermaye düzeylerine çok büyük etki oluşturacağı şüphe götürmez bir durumdur. Bu bağlamda eğitim kurumları yöneticilerinin, okulların sosyal sermaye düzeylerinin gelişmesindeki rolleri ile sosyal sermaye unsurlarının arasında nasıl bir ilişki olduğu irdelenmeye çalışılacaktır.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde öncelikle çalışmanın anlaşılmasına esas oluşturan eğitim yöneticisi, sosyal sermaye, eğitim kurumları, güven, sosyal ağlar ve ilgili kavramlara ve sonrasında sosyal sermaye kuramlarına yer verilmiştir

1.1. Okul Yöneticisi

Bakanlığın, eğitim kurumlarına yönetici görevlendirme yönetmeliğine göre; “*MEB bağlı her derece ve türdeki örgün ve yaygın eğitim kurumlarına müdür, müdür yardımcısı görevlerini 657 sayılı kanunun 88 inci ve 652 sayılı kanun hükmünde kararnamenin 37nci maddelerine göre ikinci görev kapsamında yürütenleri ifade eder.*” (MEB Eğitim Kurumları Yönetmeliği, 2018). Yönetmelikte ifadesini bulan okul yöneticisi müdür ve müdür yardımcısı unvanlarını belirtirken aynı zamanda “*ikinci görev*” ifadesi de dikkatimizi çekmektedir. Bu ifadeden anlaşılacağı üzere Bakanlık okul yöneticilerini görevlendirirken temel olarak “*öğretmen*” olmasının gerekli olduğunu belirtmiştir. Yöneticilik görevi mevzuatta da yerini bulduğu şekli ile ikinci bir görev kapsamındadır. Yani eğitim yöneticisi önce öğretmendir. Yöneticilik ve öğretmenlik görevi, bu kapsamda ve Milli Eğitim Bakanlığı’nın çalışmalarından da anlaşılacağı üzere mesleki bir kanunu bulunmayan, genel “*kamu yönetimi*” içinde “*devlet memurluğu kanununda*” yer alan bir meslektir. Bu çalışmada okul yöneticisi, okul müdürünü ifade etmektedir. Okul müdürünün, kendi yeterliliği ile yönettiği kurumun gelişmesinin ve sosyal sermaye düzeyinin artış göstermesinin ön koşulu; paydaşları arasındaki ilişki ağlarını geliştirmesi, kurumunda güvene dayalı “*ağ bağların*” oluşmasına ilişkili olarak sosyal sermaye düzeyinin gelişmesine katkı sağlamasıdır.

1.2. Sosyal Sermaye

Alanyazında son yıllarda önemli hale gelen kavramdır. Sosyal sermaye, 1980’lerden sonra sosyal bilimlerde çok yoğun işlenen bir kavramdır. Sosyal sermaye, sermaye çeşitlerinden biri olarak karşımıza çıkmıştır. Bu bağlamda ekonomik anlamda kullanılan “*sermaye*” metaforu, sosyal sermaye kavramında insanlar için servet kadar kıymetli olduğu anlamını içinde barındırmaktadır. Bu kavramın ortaya çıkabilmesi için öncülleri olan bireyler arası iletişimin olması, bu iletişimlerin etkileşimi sonunda güvene dayalı ağların gelişmesini ortaya çıkaracaktır. Sosyal sermayenin “*ana fikri, sosyal iletişim ağlarının değerli bir servet olduğudur*” (Gözübüyük, 2019:287). İnsanların gündelik yaşamlarında sayısız iletişim meydana gelir. Bu iletişimlerde etkileşimler, insanların sosyal iletişim ağlarını geliştirecektir. Sosyal iletişim ağları, sosyal sermayenin çok önemli göstergelerindedir (Ekinci, 2010:13). Güven, karşılıklılık, norm geliştirme ve bu normlara uyma vb. sosyal sermaye için önemli diğer göstergelerdir. Sosyal sermayenin tanımının yapılmasındaki zorluk bu göstergelerin ölçülememesinden kaynaklanmaktadır.

1.3. Güven

Sosyal sermayede önemli bir “*unsur,*” “*kaynak,*” “*gösterge*”de güven kavramıdır. TDK’ye göre, güven: korku, çekinme ve kuşku duymadan inanma ve bağlanma duygusudur. Diğer anlamları da cesaret, itimat, yüreklilik şeklindedir. “*Güven*” sosyal sermayenin beslenme kaynaklarından. Bireylerin iletişimleri ve etkileşimlerinde uzun deneyimlerden sonra ortaya çıkan bir değerdir. İnsanların, ailesiyle, arkadaşlarıyla iletişim ve etkileşimlerinde temel unsur olarak aldıkları güven değeri, gündelik yaşamlarında karşısına çıkan, davranışlarını ve kararlarını etkileyen bir birikim

değeridir. Öğretmen-öğrenci ve veliler hayatlarının önemli bir bölümünü okullarda geçirirler. Örgütsel yaşamda istenilen ve aranılan bir ortam, karşılıklı güven içerisinde yaşayabilmek isteği, bir iklim ve kültürel birikimdir (Ekinci, 2010:50). Bu bağlamda okullar etkileşimin yoğun yaşandığı mekanlardır. Velilerin, kendileri için çok önemli olan çocuklarını emanet ettikleri, öğretmen, okul yöneticilerine güven duymak istemeleri önemlidir. Okul ortamında öğretmen ve yöneticiler etkinlik, etkileşim süreçleri ile güven düzeyinin artışlarına önemli bir etki yapmaktadırlar.

1.4. Sosyal Ağlar (Ağbağlar)

Sosyal ağlar (ağbağlar) sosyal sermayenin bir başka önemli unsurudur. Bunun nedeni, sosyal sermayeden bahsetmek için hem potansiyel hem de fiili sosyal ağların var olması gerekliliğidir. Kişilerin arasındaki tanışıklık ortaya çıkıp, şekillendikçe sosyal ağlar güçlenmekte veya zayıflamaktadır (Öztopçu, 2017:24). Sosyal ağlar, “iç içe örülmüş bağlantılardan oluşmuş düzeneklerdir”. Sosyal ağlar karşılıklı menfaatlerin, tecrübelerin, amaçların ve misyonların bir araya getirdiği insan topluluklarıdır (Ekinci, 2010:60). Putnam (1993) “yatay” ve “dikey” şeklinde ağ yapılarının olduğunu (King, 2004:473’ ten akt. Ekinci, 2010:61) belirtmektedir.

1.5. Ruhsal Sermaye (Spiritual Capital)

“Kaynağı insan ruhunda var olan iyiliklerin dini, manevi ve kültürel değerler aracılığıyla insan yaşantısında şekil bulmuş hali” şeklinde tanımlanan ruhsal (manevi) sermayenin, toplumsal faydaları ortaya çıkarmak için hemen harekete geçirilebilecek özellik taşıması potansiyel değerinin çok olduğunun göstergesidir. Postmodern zamanların etkisindeki günümüz insanını maddi uyarıcılar daima motive etmeyebilir fakat “hayata dair anlam yaratan” ruhsal (manevi) sermaye insanları sürekli motive edecektir (Balcı & Özgan, 2017:107).

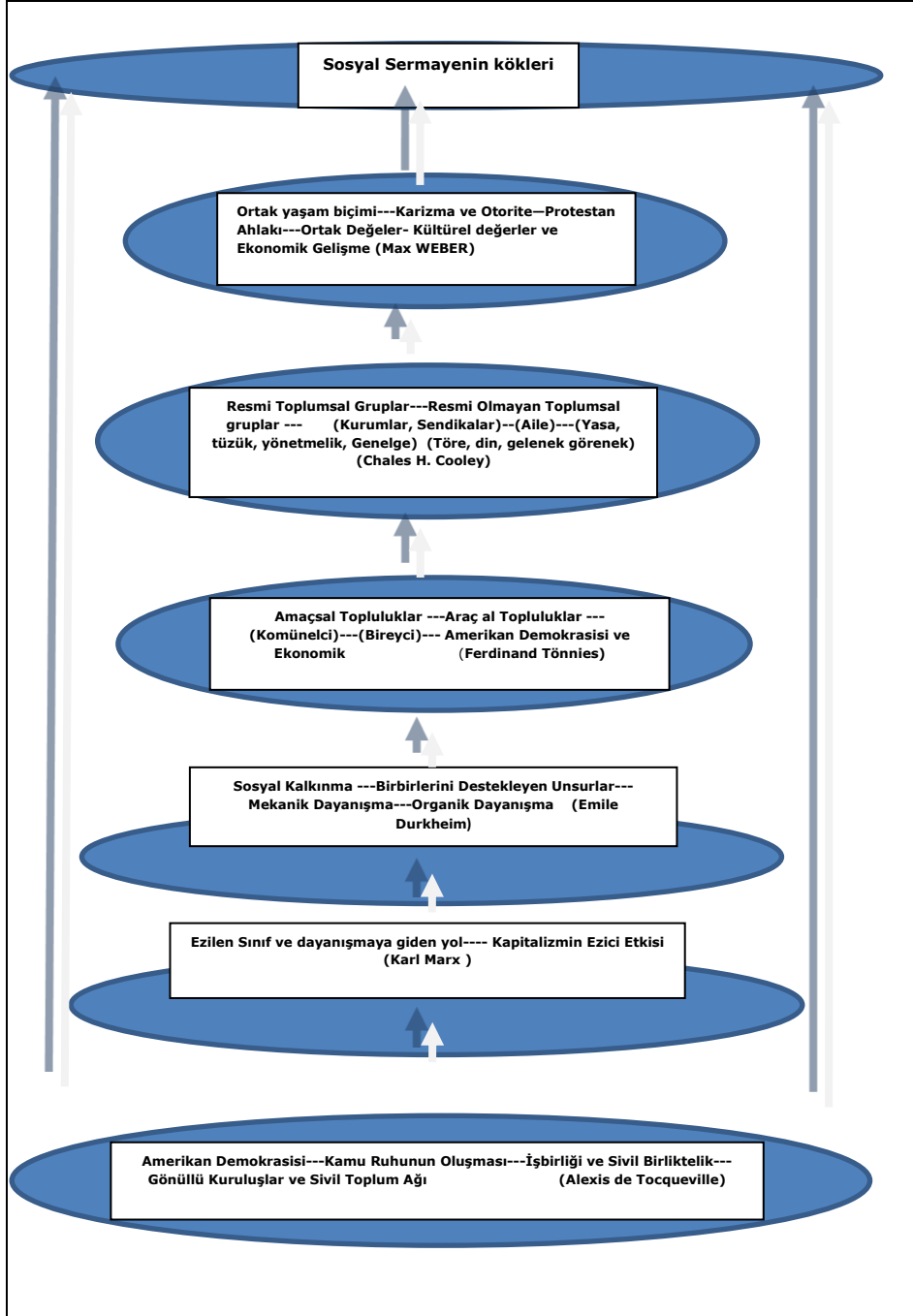
1.6. Sosyal Sermaye Kuramı ve Teorisyonları

Sosyal sermaye kavramını, ilk olarak kullanan Lyda Judsed Hanifan’dır. Amerikalı eğitimci Hanifan, 1916 yılında yaptığı “The Rural School Cominty Center” başlıklı çalışmada sosyal sermaye kavramını kullanmıştır. Sosyal sermaye kavramını kullanan Hanifan’dır, ancak kavram olarak kullanmasalar da üstü örtük olarak Hanifan’dan önce kullandıkları anlaşılan sosyologlar vardır. Kavramın köklerini sosyologlardan; Tocqueville, Durkheim, Weber, Marx, Cooley ve Tönnies’in atmış, ancak günümüzdeki kavram olarak kullanmamışlardır.

Tocqueville’nin Amerikan demokrasininin temelini oluşturan fikri; gönüllü kuruluşlar ve sivil toplum ağının, işbirliği ve sivil birliktelik ile bireyciliği kontrol ederek bu sayede kamusal ruhun ortaya çıktığını savunmuştur. Karl Marx’ın ise, kapitalizmin ezici etkisi ile üst sınıfı değil de, ezilen sınıfın dayanışmaya giden yolunu ele alması söylenir. Ferdinand Tönnies ise amaçsal topluluklar ile araçsal toplulukların arasındaki kaygının benzer yönde olduğunu, ‘bireyci’ ve ‘komünelci’ eğilimlerin etkileşimi ile Amerikan demokrasisi ve ekonomik başarısının ortaya çıktığını savunmuştur. Charles H. Cooley, resmi toplumsal gruplar ile resmi olmayan toplumsal grupları ayırmıştır. Resmi olmayan grupların aile olduğunu, bunlarda gelenek, görenek, töre ve dinin etkin olduğunu söyler. Resmi grupları ise özel ve resmi kuruluşlar ve sendikaların oluşturduğunu belirtmiştir. Resmi gruplarda kanun, tüzük, genelge ile sözleşmelerin ilişki ve davranışları geliştirdiğini belirtmiştir. Emile Durkheim, mekanik dayanışma ile organik dayanışmayı inceleyerek insanın değişen doğasına vurgu yapmıştır. Bu dayanışmalar ile birbirlerini destekleyen

unsurlar ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda sosyal kalkınma sağlanacağını savunmuştur. Max Weber de ise statü grupları ile otorite ve karizma düşüncesinde aynı kaygıyı görmek mümkündür. Weber, kültürel değerler ile ekonomik kalkınma arasında ilişki kurar (Şan & Şimşek, 2011:90-92). Bu ilk sosyologlar “sosyal sermaye” kavramını direkt kullanmasalar da kavramın köklerini atan bilim adamlarıdır. Sosyal sermayenin kökleri ile bu kökleri atan ilk sosyologların fikirleri aşağıdaki gibidir

Şekil 1. Sosyal Sermayenin Kökleri ve İlk Sosyologlar

Kaynak (Şan & Şimşek, 2011:91-93)'den esinlenilerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıda da belirtildiği gibi sosyal sermaye kavramını kullanmadan örtülü olarak ‘sosyal sermaye’nin köklerini oluşturan sosyologların çalışmaları bu kavrama zemin hazırlamıştır. 1916 yılında Hanifan, sosyal sermaye kavramını ilk defa kullanmasıyla da literatüre girmiştir. Ancak kavramın bugünkü kavramsal çerçeveye oturmasına katkı sağlayan araştırmacılar: P. Bourdieu, J. Coleman, R. D. Putnam ve F. Fukuyama’dır. Sosyal sermaye ile ilgili “ilk kuramsal sosyolojik analizi” Bourdieu’nun yaptığını görmekteyiz. Teorisyen, kültürel farklılaşmanın nasıl oluştuğunu çalışmalarında ortaya koymaya çalışmıştır. “Toplumsal farklılaşma” ve “tabakalaşma” ilişkisini sermaye üzerinden araştırmış, ekonomik ve ekonomik olmayan sermaye kategorileri olarak ele almış, ekonomik sermayenin yanına kültürel ve sembolik sermaye kavramını da literatüre eklemiştir. Bourdieu bu bağlamda sosyal sermayeyi irdelemiş, bu sermayeyi besleyen bağ ve ağların etkisini ele almış sosyal sermayenin ortaya çıkarılmasında sosyal gruplara üyeliğe bağlılığı vurgulamıştır. Bu alanda “aile”nin çok önemli olduğunu aile ilişkilerinde bu sermaye çevriminin odakta olduğunu (Fine,2011:97-101’ten akt.Şan & Şimşek, 2011:94) belirtmiştir.

2. YÖNTEM

Çalışma, kuramsal ve sahada uygulanmış araştırmaların literatür taramasını içermektedir. Çalışmada sıklıkla ifade edilen okul yöneticisi, güven, ilişki ağları, sosyal sermaye kavramlarına çerçeve oluşturulmuştur. Sonrasında P. Bourdieu, J. Coleman, R. Putnam, F. Fukuyama’nın sosyal sermaye kuramına yer verilmiştir.

Literatür tarama (doküman incelemesi) yöntemini kullanan bu araştırmada alanyazın taraması yapılmıştır. Doküman incelemesi de olarak bilinen bu yöntem araştırmadaki “olgu” veya “olgular” hakkında bilgi içeren belgelerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek 2018:189). Doküman incelemesi yöntemi ile kavramlar ve yapılan araştırmalar irdelenecektir. Okullarda sosyal sermaye düzeylerinin gelişmesinde, eğitim yöneticilerinin rolünün ya da etkilerinin neler olduğu; bu çalışmada özgün olarak bilinen kaynaklara ulaşılmıştır. Analiz edilen veriler yorumlanarak kavramsal bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Alanyazında Sosyal Sermaye Uygulamaları

Alanyazında sosyal sermaye ile ilgili ulusal düzeyde yapılan çalışmalara aşağıda yer verilmiştir.

Ekinci (2008) tarafından yapılan, okulun sosyal sermaye seviyesinin üniversite sınavındaki başarı oranına etkisinin araştırıldığı çalışmada öğretmen görüşlerine yer verilmiştir. Araştırma benzer özellik gösteren Diyarbakır, Batman, Gaziantep ve Şanlıurfa illerinde uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; sosyal sermayenin sadece “örgütsel bağlılık” boyutunun Öğrenci Seçme Sınavı’ndaki başarı düzeyleri üzerine anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Tüzemen’in (2013) yürüttüğü çalışmada Karadeniz Teknik Üniversitesi’nde görevli akademisyenlerin sosyal sermaye ve akademik verimlilik ile ilgili ilişkisi araştırılmıştır. Araştırma neticesinde akademisyenlerin sosyal sermaye stokları nispeten yüksek çıkmıştır. Ayrıca bu araştırmada regresyon analizinde sosyal sermaye düzeyi ile akademik verimlilik arasında pozitif taraflı bir ilişki var olduğu görülmüştür.

Gök'ün (2014) yürüttüğü çalışmada, sosyal sermayenin örgütsel düzeyde üretildiğini savunan bir sosyolojik perspektif esas alınmıştır. Gök'ün yaptığı bu çalışmanın çalışma alanı; Ankara, Çankırı, Elazığ ve Trabzon'dur. On yedi kadın idareciyle derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak veriler toplanmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde MAXQDA nitel analiz tekniği kullanılmıştır. Kadın çalışanların mevcut olduğu kuruluşlarda toplumsal gelişmeye yönelik hedefleri gerçekleştirilmede ve karşılaşılan sorunların çözümünde sosyal sermayenin öneminin çok büyük olduğu görülmüştür. Ağbağların çeşitliliği çok olduğundan güven ve katılım oranında sosyal sermayeye etkileri ölçülememiştir. Her ağ eşit şekilde sosyal sermaye üretmemektedir. Yapılan bu çalışmanın, kadın emeğinin görünür kılması açısından alanyazına ışık tutacağı savunulmuştur.

Günkör'ün (2016) yürüttüğü çalışmada, Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde tam zamanlı görev yapan öğretim üyelerinin eğitim ortamları ve sosyal sermayeye yönelik algıları incelenmiştir. Araştırma neticesinde öğretim üyelerinin sosyal sermaye algıları ile eğitim ortamları ile ilgili algıları arasında pozitif ve anlamlı ilişki tespit edilmiştir.

Kahraman (2016) tarafından yürütülen çalışmada Gaziantep'te faaliyet gösteren bir özel okuldaki on dört öğretmene 2015-2016 yılında 12 haftalık *Sosyal Sermaye Geliştirmeye Yönelik Etkinlik* (SSGP) uygulanmıştır. Evren olarak seçilen on dört öğretmen gurubuna SSGP öncesi ve sonrası sosyal sermaye düzeylerinde önemli bir fark oluşup-oluşmadığının ölçülmesi amacıyla tek gruba ön test-son test uygulaması yapılmıştır. Araştırma süresince ayrıntılı betimleyici nicel bulguları desteklemek için araştırmaya nitel boyut eklenmiştir. Nitel boyutta, gözlem, araştırmacı günlükleri ve görüşme yöntemleri kullanılarak veriler elde edilmiştir. Bu sayede veri çeşitlemesi de elde edilmiştir. Araştırmanın sonunda SSGP sosyal sermaye unsurlarını artıracak boyutlarında gelişme gösterdikleri gözlenmiştir. Elde edilen somut bulgular neticesinde SSGP'yi uygulayacak okul yöneticilerine ve öğretmenlere sağlanacak imkânlarla yönelik öneriler sunulmuştur.

Gözübüyük (2019)'ün yürüttüğü çalışmada Trabzon il merkezinde 2015-2016 eğitim-öğretim yılı içerisinde bahar döneminde farklı türlerde ortaöğretim kurumları (liselerden) müdürleri arasından 10 okul yöneticisi ile yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile betimsel bir araştırma yapılmıştır. Bu okullarda görev yapan yöneticilerle yapılan mülakatlar sonucunda okul idarecilerinin önemli katkıları ile oluşturulan sosyal sermaye düzeyi ile okulun akademik başarılarına olumlu katkılar sağladığını tespit etmiştir.

Balcı ve arkadaşı Özgan (2017) tarafından yürütülen çalışmada ruhsal (manevi) sermaye kavramı ile eğitim kurumları ilişkisi kapsamında literatür taraması, literatürün yorumlanması yöntemi ile özgün olduğu düşünülen kaynaklara ulaşılmıştır, veriler çözümlenmiştir. Yapılan araştırmalar ruhsal sermayenin insanların aileleri ve arkadaşları ile olan bağlarını kuvvetlendirdiği, onları yapıcı yollar bulmaya yönlendirdiği, insan sağlığını olumlu etkilediğini ve gönüllü katılımı teşvik ettiğini göstermektedir. Doğrudan maddi karşılığı olmayan ruhsal sermayeye yatırım yapan şirketlerin bunun karşılığını ekonomik olarak aldığı düşünüldüğünde; eğitimin doğrudan insan odaklı olan alanlarda ruhsal sermayeye yatırım yaparak; okullardaki eğitim-öğretim süreçlerini geliştirebileceği öngörüsü ifade edilmiştir.

Doğan ve arkadaşı Bostancı (2017) tarafından yürütülen çalışmanın amacı okulların sosyal sermaye düzeyleri ile öğretmenlerin psikolojik sözleşmeleri arasındaki ilişkinin ölçülmesidir. Sosyal

sermaye düzeyleri ve psikolojik sözleşme düzeyleri arasındaki ilişki araştırması sonucunda ilköğretim ve lise seviyelerinde yordadığı, ortaokullarda yordamadığı araştırmaya göre anlaşılmıştır.

Aktan ve arkadaşları(2017) tarafından yürütülen çalışmada *İnsan Sermayesi*; insanın üretici kapasitesini geliştirmeye yönelik her türlü ‘bilgi’, ‘beceri’ ve ‘yeteneklerin’ bütünü şeklinde ifade edilmiştir. Yaptıkları bu çalışmada insan sermayesinin ve sosyal sermayenin birbirlerini tamamlayıcı etmenler olduklarına dikkat çekmişlerdir.

Kıyılıoğlu (2019) tarafından yürütülen çalışmanın amacı okullardaki iletişim ortamı ile örgütsel güven arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Bu çalışmanın evreni İstanbul ili Küçükçekmece İlçesi Milli Eğitim Müdürlüğü kayıtlarında 2018-2019 eğitim-öğretim yılındaki 5558 öğretmenden oluşmaktadır. Reasoft programı ile örneklem belirlenmiştir. Bu hesaplamada 360 öğretmen bulunmuştur. 396 öğretmen ile çalışılmıştır. Araştırma verileri “iletişim ve örgütsel güven ölçeği” ile toplanmıştır. SPSS paket program ile verilerin analizi yapılmıştır. Araştırmadaki bulgular, formal iletişim kullanıldığında genel güven kısmen, yöneticiye ve iş arkadaşlarına çok olarak bulunmuştur. Okul türüne göre, iletişim ortamı ve güven arasında yaş, cinsiyet, kıdem, eğitim durumu arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. İnfomal iletişim genel güveni eğilimi, yöneticiye ve iş arkadaşlarına güveni düşük düzeyde yordadığı bulunmuştur.

Kesen ve arkadaşları (2019) tarafından yürütülen çalışmanın amacı; ülkenin okul merkezli gelişmesi için öneri sunmaktır. “*Öğretim lideri*” ve “*okul yönetimi*” rollerini iyi yüretebilen ve yöneticilerin ‘seçilme’ ‘atanma’ ‘hizmetçi eğitim’ gibi bütün aşamalardan geçirilerek çok yönlü olmaları önerilerini getirdikleri görülmektedir.

Peker (2023) tarafından yürütülen “*Türkiye’de Halk Eğitimi Merkezi Programlarının Beşeri Sermayenin Geliştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Açısından Etkisi: Antalya, Muğla, Van ve Hatay Örnekleri*” adlı çalışmada halk eğitimi merkezi programlarının beşeri sermayenin geliştirilmesine ve yoksullukla mücadele açısından çok önemli derecede etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3.2. Okullarda Sosyal Sermaye Unsurları ve Eğitim Kurumları Yöneticileri

Sosyal sermaye unsurlarının neler olduğu ile ilgili çok farklı tespitler olmakla birlikte; güven, ilişki ağları, işbirliği, aidiyet gibi (Ekinci, 2010:49) unsurları saymak yerinde olacaktır. Nitekim Putnam’a göre; ağlar, normlar, güven ve işbirliğinden bahsederken, Coleman ise; güven, yükümlülükler, beklentiler, normlar, ilişkiler ve iş birliğini (King,2004:472-473’ten akt. Ekinci, 2010:49) vurgulamıştır. Tamer’e göre; örgütsel bağlılık, güven, sosyal ilişkiler, farklılıklara hoşgörülü davranma, öğrenci geleceği için örgüt çalışanlarının çabası, normlar ve okulun sahip olduğu fiziki imkanları olarak (Gözübüyük, 2019:285) belirtmiştir.

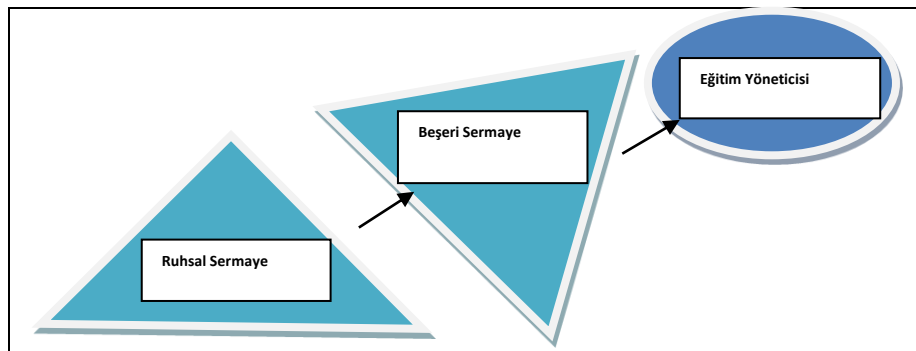
Sosyal sermayenin unsurlarının okullardaki düzeyinin inşasında okul yöneticilerine büyük iş düşmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı’nın eğitim yöneticilerini kanun ve yönetmeliklerde tanımlaması, seçmesi ve atamasında öncelikli olarak öğretmen olması ve yöneticilik görevini de ikinci görev olarak belirtmesi de yöneticinin ilk ve en önemli görevinin kurumunda eğitimsel ve öğretimsel liderlik görevi olduğu noktasını işaret etmektedir. Sosyal sermaye unsurlarının inşası, eğitim yöneticilerinin bu noktadan hareket etmesi ile daha etkili olacaktır. Eğitim ve öğretimsel liderlik en önemli unsur olan “*güven*”in inşası için çıkış noktasıdır. Güven unsuru ile birlikte diğer unsurlar da eğitim kurumlarında harekete geçirildiğinde inşa süreci için etkili ve verimli olacaktır.

İnşa sürecinde eğitim kurumları yöneticilerinin kendi beşeri sermayeleri çok önemlidir. Bir başka deyişle yöneticilerin hazır bulunuşluk düzeyleri kurumlarında sosyal sermaye unsurlarının inşası için temel dayanak noktasıdır. Eğitim örgütleri çok karmaşık yapıya sahip örgütlerdir. Bunun nedeni değişkenlerinin çok olmasından kaynaklanmaktadır. Çok değişkene sahip eğitim kurumlarının en önemli role sahip paydaşı okul yöneticileri ve öğretmenlerdir. Özellikle bilgi toplumunda oluşumuz, teknolojilerin hızlı gelişmesi gibi nedenlerden bu iki önemli paydaş olan öğretmen ve eğitim yöneticilerinin donanımlı, yetenekli, gelişmelere ayak uydurabilen özelliklere sahip olmalarını gerektirmektedir. Eğitim kurumlarının içinde bulunduğu “düzen”-“düzensizlik” kavramları ile örtük çatışma ve gerilimin ortasında olmaları, öğretmen ve yöneticilerin çok farklı yetenek ve donanımlara sahip olmalarını gerektirmektedir. Özellikle yönetici açısından bu düzen-düzensizlik gerilimine bakıldığında; klasik eğitim yöneticiliği kurumu, denge ve düzene kavuşturması beklenen yaklaşım tarzını yeterli görürken; çağa, değişime ve toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilecek değişim dönüşüm için risk alınması gereken girişimleri yani “*öğretimsel liderlik*” yaklaşımını gerektirmektedir. Temel noktası, eğitim yöneticisi ve öğretmenlerin bu gerilimi yönetebilmeleri için vizyon, iletişim, mesleki sürdürülebilir yeterliliğe sahip olmalarıdır (Kesen, Sunduram, & Abaslı, 2019:10-12).

Eğitim kurumlarının temel paydaşları olan, öğretmen-yönetici, Milli Eğitim Bakanlığı'nın uzman ve mesleki bir kanunu olmaması ve yöneticisini öğretmen kabul etmesi ikinci görev olarak tanımladığı eğitim kurumları yöneticilerinin kurumlarında çok boyutlu alanlarda görev yapmasını doğurmaktadır. Bu bağlamda bakıldığında yöneticinin tüm paydaşlar arasında iletişimi sağlaması, güven ortamını geliştirmesi, etkinlikler düzenleyerek paydaşlarının aidiyet duygularını geliştirmesi, ortak hedeflere yönelmesi, çatışma gruplarını aynı hedefte buluşturabilmesi, toplumun ihtiyaçlarına cevap veren bir kurum haline getirebilmesi, farklılıklara tolerans gösteren bir iklim oluşturulmasına katkı sağlanması gibi sayamayacağımız düzeyde misyonu olduğunu görmekteyiz. Belirtilen bu misyonlar sosyal sermaye unsurlarının inşası için de çok önemli dayanak noktalarını oluşturmaktadır.

Eğitim kurumlarında sosyal sermaye unsurlarının inşasında, eğitim kurumları yöneticilerinin hazır bulunuşluluk yani donanımlı olmaları gerekmektedir. Bu da yöneticilerin beşeri sermayelerinin yüksek olması durumunu ortaya çıkartmaktadır. Eğitim yöneticilerinin beşeri sermayelerinin yüksek olmasının öncülü olarak da ruhsal (manevi) sermayeye sahip olmalarını gerektirir. Eğitim yöneticilerinin sosyal sermaye unsurlarını inşası için temel referans noktası aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir.

Şekil 2. Eğitim Yöneticileri

(Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.)

3.3. Okullarda Sosyal Sermaye Düzeyinin Gelişiminde Eğitim Yöneticilerinin Rolü

Alanyazında ve uygulanan araştırmaları dayanak alarak bu bölümde, odağa aldığımız eğitim yöneticilerinin sosyal sermaye düzeyindeki rolleri ele alınmıştır.

Cerit (2008) tarafından yapılan araştırmada, okul müdürü ile ilgili kullanılan kavramsal metaforlarda ileri seviyede; “araştırmacı”-“kontrol eden kişi”-“danışman”-“eğitim uzmanı”-“yönetmen”-“koç”-“orkestra şefi”-“lider” orta ve alt seviyede; “anne/baba”-“bakıcı”-“otoriter kişi”-“kral”-“patron”-“bahçıvan”-“hakim” kavramlarına benzetildi görülmektedir (Cerit, 2008:3). Sosyal etkileşimin en aktif katılımlı mekanlarından biri olan eğitim kurumlarının paydaşları tarafından okul müdürleri ile ilgili ileri seviyede kullanılan metaforlara bakıldığında nasıl bir algı bıraktığı önemlidir.

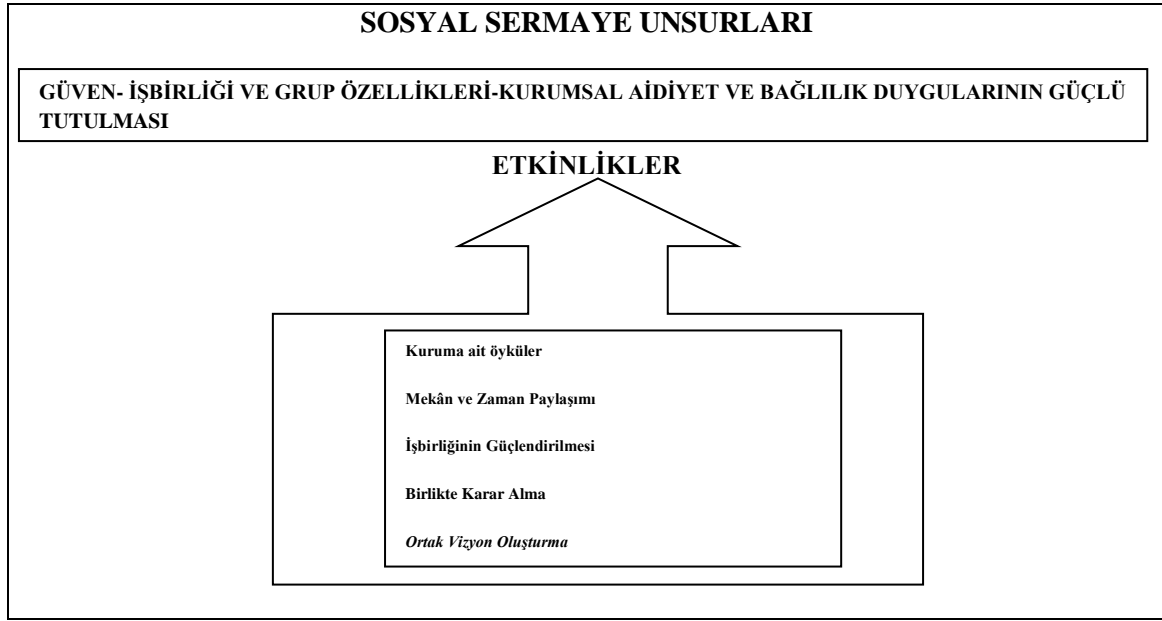
Eğitim kurumları yöneticilerine, sosyal sermayeyi geliştirme ve sosyal sermayeyi ortaya çıkaracak veya unsurlarını besleyecek etkinlikleri düzenlemesi, takip etmesi gereken süreçler açısından oldukça kritik roller düşmektedir. Sosyal sermaye unsurlarına bakıldığında; güven, iş birliği ve grup özellikleri, kurumsal aidiyet ve bağlılık duygularının güçlü tutulması olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyal sermaye unsurlarını ortaya çıkaracak olan eğitim yöneticilerinin etkinlikler düzenlemesi gerekmektedir. Bu etkinlikleri ise; ‘örgütsel hikayeler’, ‘ortak mekan ve zaman paylaşımı’, ‘iletişim ve işbirliğini güçlendirme’, ‘karara katılmayı sağlama’, ‘paylaşılan bir vizyonu oluşturma’ olarak (Ekinci,2010:79-89) belirtebiliriz.

- **Örgütsel hikayeler**, paydaşlar arasında uyum, sosyalleşme, örgüte yeni katılanların aidiyet duygularının artırılması ile birlikte sosyal sermayenin geliştirilmesinde ‘işlevsel rol’ üstlenmektedir.
- **Ortak mekan ve zaman paylaşımı**, örgütte sosyalleşme, iletişim ile bilgi paylaşımı noktasında eğitim süreçleri açısından katkılar sağlar. Yaşanmış tecrübeler ile paydaşların bilinmeyen özelliklerini ortak zaman ve mekanlardaki sosyalleşmeler, diğer paydaşlar ile etkileşimleri sayesinde sosyal sermaye kültür düzeylerini aktarımları açısından büyük katkılar sağlayacaktır.
- **İletişim ve işbirliğini güçlendirme**, Başarılı birçok örgütte etkili iletişim ortamlarının varlığı söz konusu iken başarısız örgütlerde etkisiz iletişim ortamının varlığı söz konusudur. Sosyal sermaye bütünü ile iletişim temelli unsurlardan oluşması nedeni ile de etkili iletişim örgütler için hayati öneme sahiptir. Bu nedenle; konuşmalar, örgütsel hikayelerin anlatılması, genel çerçeveli konuşmalar, örgüt çalışanlarının birbirine güven duymaları ve birbirlerini anlamalarının en temel yoludur.
- **Karara katılmayı sağlama**, yönetimin kararlarına katılma paydaşların kendilerinin önemli olduğu duygusunu yaratacağı gibi, kararların kendilerini kapsaması nedeni ile yapılacak iş ve işlemlere daha gönülden katılımı sağlaması açısından da önemlidir. Bu durum kuruma bağlılığı artıracaktır.
- **Paylaşılan bir vizyon oluşturma**, Örgütün gelecekte nasıl olması gerektiği ya da ilerde nasıl olacağı ile projeksiyon oluşturmaktır. Bir başka ifade ile ilerde nasıl olacağının ön

okunması demek mümkündür. Örgütü, güven, iletişim, bağlılık norm ve değerlere katkıları ile vizyon oluşturma sosyal sermaye niteliğini ortaya çıkarır (Ekinci, 2010:80-87).

Yukarıda belirttiğimiz sosyal sermaye unsurlarını ortaya çıkaran eğitim kurumları etkinliklerini düzenleyen yönetici, kurumunda sosyal sermaye düzeyini daha yukarı taşıyacaktır. Bu durum aşağıdaki şekilde belirtilmiştir.

Şekil 3. Sosyal Sermaye Unsurlarını Ortaya Çıkaran Okul Etkinlikleri

(Kaynak. (Ekinci, 2010:79-89)'dan esinlenilerek yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Örgütlerde olduğu gibi eğitim kurumlarında da sosyal sermayenin uygulanması ve geliştirilmesi için lidere gereksinim vardır. Eğitim kurumları yöneticilerinin “Sosyal sermaye liderliği” ve “Kolaylaştırıcı Liderlik” alanlarında kendilerini geliştirmeleri önemlidir (Kahraman, 2016:47). Sosyal sermaye düzeyini geliştirme için liderlik çeşitlerinden olan “kolaylaştırıcı liderlik” gibi örgütlerin de iklimi dengede tutan bir tarzda süreci yönetecek liderlere ihtiyacı söz konusudur. Töremen ve Ersözlü’ye göre; tavuğun yumurtasını koruduğu gibi hassas davranılması benzetmesi (Töremen ve Ersözlü, 2010:162’den akt. Kahraman, 2016:46) daha açıklayıcı olacaktır.

Eğitim kurumlarımız sosyalleşme ve etkileşimi ortaya çıkaracak potansiyele sahip mekânlardır. Burada eğitim yöneticisine düşen misyon, sosyal sermaye unsurlarını besleyerek faaliyet ve etkinlikleri planlaması ve uygulamasıdır. Tüm paydaşlarına imkânlar sunması, cesaretlendirmesi, sorunlara örnek göstererek paydaşlarının çözme kapasitelerini geliştirilmesi ve bu yapılan faaliyetlerden tüm paydaşların tatmin olması neticesinde kuruma aidiyetlerinin artmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda bakıldığında; alanyazında yapılan çalışmalarda aidiyet düzeyinin yüksek olmasının akademik başarıya etkisinin pozitif yönde olduğu (Ekinci, 2008, Tüzemen, 2013, Gözübüyük, 2019) tespit edilmiştir. Sosyal sermaye düzeyini artıracak unsurların beslenmesi, etkileşimler, paydaşlar arasındaki iletişim ve ağların gelişmesine neden olacaktır. Paydaşlar arasında ağların gelişmesinin yanında, güven oranının artışı beraberinde getirecektir. Buna ilave olarak ortak zaman ve mekân paylaşımları ile etkinliklere katılımlar, paydaşların kendilerini önemli hissetmelerini beraberinde getirecektir.

Yukarıda belirtilen sosyal sermaye unsurlarının beslenmesi ve eğitim kurumlarının sosyal sermaye düzeylerinin artırılması sürecinde, eğitim kurumları yöneticilerine düşen kilit rol, etkileşim ve sosyalleşme faaliyetleri belirleme, planlama, uygulama gibi aşamalarında süreçleri iyi yönetmektir. Kriz ve kırılmaları fırsata çevirme ve sorunları çözme konusunda çok yönlü yeteneklere sahip olmayı beraberinde getirecek donanıma sahip olunmalıdır.

SONUÇ

Sosyal sermaye unsurlarından birisi olan aidiyet duygusunun paydaşlarda arttığında, örgütün başarıya ulaşması ile sorun çözme kapasitesinde pozitif yönde etkisinin olduğunu görülmektedir. Sosyal sermaye unsurlarının eğitim örgütlerinde yeşermesi ve geliştirmesinde okul yöneticileri kilit rolü oynamaktadır. Örgütün sosyal sermaye seviyesinin artması tüm paydaşlara olumlu yönde etkiler bırakacaktır. Bunun yanında dezavantajlı paydaşlara da olumlu katkılar sağlayacaktır. Okullarda yapılan faaliyetler öğrencilerin beşeri sermayelerini de geliştirecektir. Okul yöneticileri bu kilit role sahip olduklarından, okul yöneticilerinin seçimi, istihdamı, meslek içinde performanslarının artırılması için hizmet içi eğitimlere alınmaları gibi çok yönlü geliştirilmeleri önemlidir. Eğitim kurumları çok değişkene sahip olmaları nedeni ile okul müdürlerinin “Eğitim yönetimi” ve “Öğretimsel liderlik” alanlarında çok yönlü olmaları elzemdir. Bunun nedeni eğitim yönetimi ile kurumlarında bir denge ve düzeni sağlama sorumlulukları var iken öğretimsel liderlik ile çağa ve yeniliğe kurumlarını açmaları ve dönüştürme sorumluluklarıdır. Bu durum eğitim kurumlarında okul müdürlerinin karşılaştıkları “örtük çatışma gerilimini” yaşatmaktadır. Bu örtük çatışma geriliminden çıkmanın yolu ise okul müdürlerinin çok yönlü olmasından geçmektedir. Özellikle etkili iletişim kurmaları, çözüm odaklı olmaları, paydaşlarını bir vizyon etrafında toplamaları, ağları kurma ve geliştirmelerine fırsat sağlamaları, ortak zaman ve mekan paylaşımını sağlayacak etkinlikler planlamaları vs. gerekmektedir.

Okul yöneticilerinin kilit rolünün önemi örnek gösterildiğinde; sosyal sermaye düzeyi yüksek, imkânları iyi, paydaşları donanımlı bir eğitim kurumunu performansı düşük, liyakatsiz, iletişim becerisi düşük bir yönetici atandığında kurumun performansını düşüreceğini göreceğimiz gibi, imkânları kısıtlı, kısaca dezavantajlı bir eğitim kurumuna nitelikli bir eğitim yöneticisi atandığında başarılı işler yapacağını ve okulunun sosyal sermaye seviyesini yükselteceğini görmek söz konusu olacaktır. Bu bağlamda bakıldığında sosyal sermaye seviyelerinin yükseltilmesinde okul yöneticilerine önemli işler düşmektedir. Okul yöneticilerinin hazır bulunuşluk düzeyleri, etkili iletişime sahip olmaları kısaca beşeri sermayeleri nitelikli olmalıdır. Beşeri sermayelerinin ön koşulu da “ruhsal sermaye”ye sahip olmalarından geçmektedir.

Post-modern dönem insanların meta ile ilişkileri “ben merkezli”, bireyci insan tiplerini artırdığı günümüzde kimilerine göre “metafor” kimilerine göre “kurtuluş reçetesi” görünen sosyal sermaye kavramı eğitim kurumları içinde önemli bir yol olarak görünmektedir. Eğitim kurumlarında da en önemli role sahip yönetici ve öğretmenler olduğu için çok yönlü yetiştirilmeleri gerekmektedir. Kamu yönetiminin eğitim hizmetinin verildiği eğitim kurumları aynı zamanda devletin vatandaşlarının çağa ayak uydurması ve dönüştürülmesi için önemli mekânlardır. Eğitim-öğretim faaliyetleri uzun soluklu bir süreç olduğu için en önemli role sahip öğretmenler ile okul yöneticilerinin sürekli gelişen çağa ayak uydurmaları için mesleki yeterliliklerini geliştirmeleri gerekmektedir. Sosyal sermaye unsurları içindeki ağlar, bu paydaşları etkileşim ve iletişimde tutacağından gelişimlerine katkı sağlayacaktır.

Eğitim kurumlarında sosyal sermaye seviyesinin geliştirilmesinde eğitim yöneticilerinin etkileri çok önemli “kilit” role sahiptir. Bu bağlamdan hareketle eğitim yöneticisi, öncelikle yüksek ruhsal sermayeye sonrasında beşeri sermayeye sahip olmalıdır. Bu iki sermayeye sahip olan eğitim yöneticileri, kurumlarının sosyal sermaye seviyesini geliştirecektir.

KAYNAKÇA

- Aktan, Coşkun, C. & Tunç, M. & Yay, S. (2017). İnsan Sermayesi ve Sosyal Sermaye Arasındaki İlişki ve Tamamlayıcılık Rolü Üzerine. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 81-103. http://www.sobiad.org/ejournals/dergi_ebd/arsiv/ebd_2017_1/aktan-tunc.pdf sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 07.04.2024
- Balcı, S. & Özgan, H. (2017). Eğitim Kurumlarında Ruhsal Sermaye: Kavramsal Çözümleme. *International Journal of Social Science*, 107-116.
- Başaran, İ. E. (1988). *Eğitim Yönetimi*. Ankara: Gül Yayınevi.
- Cerit, Y. (2008). Öğretmen, Öğrenci ve Yöneticilerin Müdür Kavramı ile İlgili Metaforlara İlişkin Görüşleri. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 33(147), 3-13.
- Doğan, Ö. & Bostancı, Bozkurt A. (2017/ 10 Özel sayı 2). Okulların Sosyal Sermaye Düzeyleri ile Öğretmenlerin Psikolojik Sözleşmeleri Arasındaki İlişki. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 313-334.
- Ekinci, A. (2008) *Genel Liselerdeki Sosyal Sermaye Düzeyinin ÖSS Başarısına Etkisi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Dr. Tezi) Elazığ, 2008
- Ekinci, A. (2010). *Okullarda Sosyal Sermaye*. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.
- Eryılmaz, B. (2018). *Kamu Yönetimi: Düşünceler, Yapılar, Fonksiyonlar, Politikalar*. İzmit-Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Gök, M. (2014) *Toplumsal Kalkınmanın ve Sosyal Sermayenin Bilinmeyen Aktörleri: Kadın Odaklı Sivil Toplum Kuruluşları*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Dr. Tezi) Ankara. <http://openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/handle/11655/1364> sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 04.04.2024
- Gözübüyük, Tamer, M. (2019). Okul yöneticilerinin Desteği ile Oluşturulan Sosyal Sermayenin Okul Başarısına Etkisi. *SEFAD*, 283-312.
- Güncör, C. (2016) *Öğretim Elemanlarının Sosyal Sermaye ve Eğitim Ortamına İlişin Alguları: Gazi Eğitim Fakültesi Örneği*, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Dr. Tezi) Ankara. <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 07.04.2024
- Kahraman, İ. (2016) *Sosyal Sermayeyi Geliştirmeye Yönelik Etkinliklerin Öğretmenlerin Sosyal Sermaye Düzeyine Etkisinin İncelenmesi*, Gaziantep Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. (Yayınlanmamış Dr. Tezi) Gaziantep. <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 07.04.2024
- Kesen, İ. & Sunduram, D. T. & Abaslı, K. (2019). *Öğretim Lideri vs. Okul Müdürü*. İstanbul: SETA Yayınları. <https://www.setav.org/kategori/rapor/> sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 07.04.2024
- Kıyılıoğlu, E. (2019) *Okullardaki İletişim Ortamları ve Örgütsel Güven Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Y. Lis. Tezi) İstanbul. <https://openaccess.izu.tr/> sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 07.04.2024
- MEB Eğitim Kurumlarına Yönetici Görevlendirme Yönetmeliği. 21.06.2018 Resmi Gazete, Sayısı, 30455 <https://www.mevzuat.gov.tr/> sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 07.04.2024

- Öztopçu, A. (2017). *Sosyal Sermaye Teorisi ve Sürdürülebilir Yerel Kalkınma*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Peker, D. (2023). *Türkiye’de Halk Eğitimi Merkezi Programlarının Beşeri Sermayenin Geliştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Açısından Etkinliği: Antalya, Muğla, Van ve Hatay Örnekleri*, (Yayımlanmamış doktora tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Şan, M. K., & Şimşek, R. (2011). Sosyal Sermaye Kavramının Tarihsel-Sosyolojik Arkapları. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6(1), 88-110.
- Tüzemen, Samet, (2013) *Güven ve İlişkiler Bağlamında Sosyal Sermayenin Akademik verimliliğe Etkisi: Karadeniz Teknik Üniversitesi Örneği*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Y. Lis. Tezi) Trabzon. <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi:01.04.2024
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık

Hayatı Zorlu Yaşayanlar (Engelliler) İçin İlişkisel Pazarlama Yaklaşımı

Relational Marketing Approach for the Challenged (Disabled)

Bülent ERDİNÇ* Cihat KARTAL** Tülin DURUKAN***

Makale Geliş Tarihi / Received :06.07.2024
Makale Kabul Tarihi / Accepted :16.10.2024

ÖZET

Alışverişin temel ihtiyaçları gidermenin ötesinde anlamlar taşıdığı günümüzde, bundan mahrum kalmak bireylerin bütünlüğünü muhafaza etmesinde bir engel olmakla birlikte, topluma uyum sağlamalarında da olumsuzluk yaratabilmektedir. Gelişmiş toplumlar hayatı zorlu yaşayan¹ grupların toplum içindeki konumlarını iyileştirme yönünde irade ortaya koymuş, bunun birçok bacağından biri olarak pazarlama alanında da gelişmeler kaydedilmiştir. Bu çalışmada literatür taranarak “Hayatı Zorlu Yaşayan-HZY” tanımı ve kapsamındaki değişim incelenmiş, HZY grupların yararına yapılanlar ve yapılabilecekler ile ilgili pazarlama alanına özgü sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmada HZY’ya yönelik iki farklı yaklaşım olan tıbbi yaklaşım ve sosyal yaklaşım arasındaki farklara dikkat çekilmiştir. Çalışmanın önemi ülkemizde konu hakkındaki farkındalığın henüz yeni gelişmeye başladığını bu nedenle de akademik çalışmaların yetersiz olduğunu ortaya koymaktır. Bu açıdan, söz konusu makale ilk akademik çalışmalardan biridir. Ayrıca bu çalışma ilişkisel pazarlama perspektifinde HZY için ÇED yaklaşımını erişebilirlik boyutu dahilinde ele almıştır.

Anahtar Kavramlar: Hayatı Zorlu Yaşayanlar, Engelli, İlişkisel Pazarlama.

ABSTRACT

In today's world, where shopping carries meanings beyond meeting basic needs, being deprived of this can not only be an obstacle for individuals to maintain their integrity, but also create a negative impact on their adaptation to society. Developed societies have developed the term "those who live life hard" ² groups in the society, and developments have been made in the field of marketing as one of the many legs of this. In this study, the literature was reviewed to examine the definition of " those who live life hard - HZY" and the change in its scope, and to reach marketing-specific conclusions about what has been done and what can be done for the benefit of HZY groups. In the review, the differences between the two different approaches to HZY, the medical approach and the social approach, were highlighted. The importance of the study is to reveal that the awareness on the subject has just started to develop in our country and therefore academic studies are insufficient. In this respect, this article is one of the first academic studies. In addition, this study addressed the EIA approach for HZY within the accessibility dimension from a relationship marketing perspective.

Keywords: Those who live life hard, Disabled, Relationship Marketing.

* Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, ORCID No:0009-0007-9655-9608, bulenterdinc@yahoo.com.

** Doç.Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, dr_cihat_kartal@yahoo.com, ORCID No:0000-0003-2390-8268

*** Prof.Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, t-durukan@hotmail.com, ORCID No:0000-0001-5228-3274

¹ Bu makalede engelli kelimesi yerine engelli bireylerin psikolojik anlamda incinmelerini önlemek amacıyla “Hayatı Zorlu Yaşayanlar” ifadesi kullanılacaktır. Böylece toplumda engelli bireylerin daha nazik bir üslup ile ifade edilmesi konusunda bir farkındalık yaratmaya çalışılacaktır.

² In this article, the term “those who live life hard” will be used instead of the word "disabled" in order to prevent psychological harm to disabled individuals. Thus, it will be tried to create an awareness in the society about expressing disabled individuals in a more polite manner

GİRİŞ

Günümüzde insanlar sahip oldukları teknolojik ve ekonomik imkânların nimetlerini kullanırken, bu nimetlerin günlük hayatları üzerinde kurduğu baskıdan da muzdarip durumdadır. Artan imkânlara paralel olarak ihtiyaçlar da çoğalmakta olduğundan alışverişin anlamı ve önemi değişime uğramıştır. “Tüketicilerin alışveriş davranışlarının şekillenmesinde psikolojik faktörler oldukça önemlidir. Bu faktörler esas olarak içsel ve öznel olup tüketicilerin satın almaya ilişkin bilgiyi nasıl algıladığını, yorumladığını ve işlediğini göstermektedir. Temel psikolojik faktörler arasında motivasyon, algı, öğrenme, inançlar ve tutumlar yer almaktadır” (Williams, 2024). Günümüzde alışveriş; maddi arzuların ötesinde sosyalleşme ihtiyacını gideren, sıkıntılardan uzaklaşmayı sağlayan bir araç olmaktan, hatta insanların kendini ifade biçimi, görünür olma, aidiyet hissetme ve kendini gerçekleştirme gibi ihtiyaçlarını da karşılamaktadır (Baker, 2006:37). Bireylerin kendisini iyi hissetme faktörü alışverişin tüm doğasını etkilemektedir (Gillan ve Gadsbay, 2018:4). Bu açıdan bakıldığında sadece insanların birinci derece ihtiyaçlarının giderilmesinden farklı bir anlam taşıdığı açıktır. Buna göre kendi alışverişini yapamayan insanların adına bunu yapmak onlara yeteri kadar fayda sağlamaktan giderek uzaklaşmaktadır. Değişim kendi başına ve birden bire olmamıştır. Dünyada üretim süreçleri ve tüketim alışkanlıkları değişime uğradıkça pazarlamaya yönelik bakış değişmekte, aynı dinamikler sosyolojide de değişime neden olmaktadır. Dolayısıyla bu değişimden “Hayatı Zorlu Yaşayan” tüketici gruplarının kapsamı ve algılanış biçimi de etkilenmektedir.

1. İLİŞKİSEL PAZARLAMA KAVRAMI

Kitle üretimin ön planda olduğu 1960 öncesinde hâkim olan pazarlama paradigması ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurmaktan oluşan pazarlama karması unsurlarının uygulanması şeklindeydi. Kitle üretimin ülkelerin ekonomilerinin sürdürülebilmesinde tek başına yeterli olmaması nedeniyle hizmet sektörü ortaya çıkmış, giderek üretim ekonomisinin yerini almıştır. Bunun bir sonucu olarak da 1960'lı yıllarda İsveç Uppsala Üniversitesi'nin başını çektiği etkileşim/ağ yaklaşımı pazarlamada müşteriye odaklanmaya başlamıştır (Grönroos, 1982:7).

Müşteri odaklı pazarlamada öncelikle müşteri bağlılığının sağlanması hedeflenmiş ve uzun dönemde müşteri bağlılığının ilişkisel maliyetleri alıcı ve satıcı açısından minimize ederek kârlılığını maksimize ettiği Reichheld (1993) tarafından ifade edilmiştir. Müşteri bağlılığının uzun dönemde kârlılığını korumaya tek başına yetmeyeceğini düşünen Storbacka (1993) ise “Akıllı Müşteri İlişkileri Yönetimi” kavramını gündeme getirmiştir (akt. Grönroos 1993:8). Bu sistemde müşteri ilişkileri yönetimi, Akıllı Bilgi Sistemleri (SIS - Büyük Veri ve yapay zekâ) ile desteklenmektedir. ABS'ler, işletmeler tarafından büyük müşteri veri tabanlarının yönetilmesine ve müşteri etkileşiminin geliştirilmesine yardımcı olmak için kullanılmaktadır (Kevin ve Ana, 2019:1). Ayrıca bu aşamada müşteri istekleri kadar müşteri özellikleri, yönlendirilebilir tüketici davranışları gibi alanlardaki araştırmaların literatüre katkı sağladığı da görülmüştür.

İlişkisel pazarlama, müşteri edinme ve bireysel satışlar gibi kısa vadeli hedefler yerine müşteri sadakati ve uzun vadeli müşteri katılımına odaklanan müşteri ilişkileri yönetiminin (CRM) bir yönüdür (Alberle, 2024). Kavram Grönroos (1993:13-14) tarafından; müşteriler ve diğer paydaşlarca ortak hedefler yararına ve kâr elde etmek için ilişki kurmak, sürdürmek ve geliştirmek olarak tanımlanmıştır. Blomqvist vd. (1993)'ne göre ise ilişkisel pazarlamanın temel özelliği her bir

müşterinin ayrı ayrı ele alınması zorunluluğudur. Pazarlama ancak iletişim ve diyalog ile yönetilirse daha etkili olabilecektir (akt. Grönroos,1993:19). Bu amaçla geri bildirim toplamak ve müşteri ihtiyaçlarını daha iyi anlamak için müşteri memnuniyeti anketlerinden (Mahr, 2013) yararlanmak oldukça önemlidir.

2. HAYATI ZORLU YAŞAYANLAR (ENGELLİLER) İÇİN SOSYAL MODEL

Kişisel felaket olarak görülen engellilik, uzun süre sosyal bilimlerden çok tıbbın ilgi alanında kalmıştır. Albrecht (1976), Blaxter (1976) ve Townsend (1979) sosyoloji alanında konuyu ele alan ilk araştırmacılar olmuştur. Bu literatür, 1990'lardan itibaren İngiltere ve ABD öncülüğünde antropoloji, sosyoloji ve kamu politikaları alanlarından etkilenerek gelişmeye başlamıştır (akt. Canbulut, 2016:17). Bu modelde engelliler; engelli olmayan bireyler tarafından, dezavantajları nedeniyle sosyal baskıya maruz kalan grup olarak tanımlanmıştır (Davis, 2006, Shakespeare ve Watson, 2002, (akt. Canbulut, 2016:18). Engellilerin yaşadığı mağduriyetlerin sebebini kendi eksikliklerinde değil, toplumun dayattığı konumda arayan sosyolojik yaklaşım ile tıbbi yaklaşım arasındaki farklar Tablo 1.' de yer almaktadır. Basitçe tıbbi yaklaşım bireyi rehâbilitate etmeyi hedeflerken, sosyolojik yaklaşım ise çevreyi düzenlemektedir (Kaufman-Scarborough ve Baker, 2005:3-4). Diğer bir ifadeyle sosyal yaklaşım, engelliliğin toplumun örgütlenme biçiminden kaynaklandığını, tıbbi yaklaşım ise, insanların engelleri nedeniyle farklı algılandıklarını söylemektedir.

Tablo 1. HZY'ların Yaşadığı Mağduriyete İlişkin Yaklaşım Farklılıkları

<i>Tıbbi Yaklaşım</i>	<i>Sosyal Yaklaşım</i>
Kişisel felaket ve patoloji	Felaket değil
Sakatlık	Engellilik
Bireysel	Sosyal
Beden	Sosyal engeller
Hastalık	Ayrımcılık
Tıp	Sosyal bilimler
Tıbbi tedavi	Erişebilirlik
Eşit katılım kısıtlı	Haklar

(Kaynak: Canbulut, 2016:20)

Tablo 1 de görüleceği üzere tıbbi yaklaşım engelli bireyin tümüyle bedensel yetersizliklerini azaltmak amacıyla tıbbi tedaviye yönelirken, sosyal yaklaşım engelli bireyin sosyal hayatını kolaylaştıracak faaliyetler ile ilişkilidir.

Sosyal yaklaşım, engellilerin hayatını zorlaştıran engelleri tanımaya yardımcı olur. Bu engellerin kaldırılması eşitlik yaratır ve Hayatı zorlu yaşayan kişilere daha fazla bağımsızlık, seçenek ve kontrol sunar. Tıbbi yaklaşım, kişinin neye ihtiyacı olduğuna değil, kişide neyin “yanlış” olduğu ile ilgilenir. Bunlar düşük beklentiler yaratarak insanların hayatlarındaki bağımsızlığını, seçimini ve kontrolünü kaybetmesine yol açarlar (Scope, 2024).

3. ÇEŞİTLİLİK, EŞİTLİK, DÂHİL EDİLME (ÇED)

2016 yılında Barack Obama başkanlık konuşmasında “*çeşitlilik içinde olan grupların homojen gruplara oranla daha etkili problem çözme başarısı gösterdiği*” konusunu vurgulamıştır. Bu konuşma ABD’de bilim ve teknoloji dünyasında bir devrim yaratmış, çeşitliliğin önemine olan ilgi artmıştır (Tan, 2019:30). İnsan kaynakları çeşitliliğinin işletmelerin problem çözme yeteneğini, örgütsel esnekliğini, pazar performansını ve hatta gelir artışını olumlu etkilediğine yönelik çalışmalar mevcuttur (Pandey vd., 2005; Richard, 2000; Zhang, 2020). Çeşitliliği kabul etmek ve yönetmek, günümüz endüstrileri için vazgeçilmez hâle gelmekle birlikte, sektördeki işletmelere belirgin açılımlar ve faydalar sağlamaktadır (Gehrels ve Suleri, 2016:63).

Dünya Ekonomik Forumu 2020 yılı gündeminde “Çeşitlilik, Eşitlik, Dâhil Edilme- ÇED” (Diversity, Equity and Inclusion-DEI) konusuna yer vermiştir. Böylece iş hayatında çeşitliliğin değeri ve dezavantajlı kesimin iş ortamında değerlendirilerek ekonomiye kazandırılması konusu, çeşitli oturumlarda müzakere edilmiştir. İnsan kaynağı çeşitliliğinin önemine ilişkin çalışmalar daha erken başlamışken, müşteri çeşitliliğine yönelik çalışmalar da giderek hız kazanmaktadır. “*Günümüzde ÇED, birçok işletmenin, hayatın her kesiminden insanların ihtiyaçlarını karşılamaya yardımcı olmak için somutlaştırmaya çalıştığı söz konusu üç değeri tanımlamak için kullanılmaktadır*” (McKinsey and Company, 2022).

Global Scholars of Marketing dergisinin IDEA (Inclusion, Diversity, Equity, Accessibility) konulu 2024 yılı ilk sayısında pazarlama yazınının çok az üzerinde durduğu konulardan biri olan ÇED kavramına erişilebilirlik (accessibility) eklenmesi gerektiği savunulmuştur. Bu yayında ÇED toplumda, yürütmeye yönelik esasları ve kaynak dağıtımına ilişkin adaleti içine alan bir kavram olarak değerlendirilmiştir. *Çeşitlilik*; ilgili ortam dâhilinde görülebilen cinsiyet, din, ırk, cinsel yönelim gibi farklılıkları, *Eşitlik*; aynı fırsatlara ve kazanımlara erişim imkanını, *Dâhil edilme*, geleneksel olarak dışlandıkları alanlara engellilerin dâhil edilmesini ifade eder (Arsel vd., 2022:920).

ÇED toplumun her alanında var olan ve başta eğitim olmak üzere çok sayıda araştırma konusu yapılan, toplumu iyileştirmeyi amaçlayan olgular olarak görülmektedir. Söz konusu derginin konu başlığına ilave edilen *erişilebilirlik* ise farklı geçmiş ve altyapıları olan insanları orantısız olarak etkileyen bir kavram olarak ortaya konmaktadır. *Erişilebilirlik* ise yetenek ve deneyimine bakılmaksızın herkese eşit imkânlar sunmaktır (Tan, 2019:31).

Eğitim, sağlık, iş imkânı gibi pek çok alana erişimde eşitsizlik mevcuttur. “*Özellikle Michael Brown ve George Floyd’un polis tarafından öldürülmesinden ve 2020’deki ırksal uyanıştan bu yana, eşitsizliğin sistemlere işlendiği fikri hiç bu kadar belirgin olmamıştı. Bu eşitsizliğe yol açan koşulları iyileştirmeye yönelik eylemler, bilhassa kamu yararı için var olan kuruluşlarda, her zamankinden daha gerekli hale gelmiştir*” (Clevelant ve Puente, 2023:259). Dergide ele alındığı haliyle IDEA kavramının Türkçe’deki açılımı ÇEDE (Çeşitlilik, Eşitlik, Dâhil Edilme, Erişilebilirlik) olarak ifade edilebilir.

Crownpeak, (2021)’in araştırma sonuçları Amerika’daki engellilerin harcama gücünü 500 milyar Dolar ve tüm dünyada 1,2 trilyon Dolar olarak tahmin etmektedir (Raymond vd., 2024:5). Ancak bu önemli harcama gücüne rağmen birçok perakendeci hâlâ erişilebilir kişisel ve çevrimiçi perakende deneyimleri sunamamaktadır. Bu durum yalnızca engelli bireyleri tam alışveriş

deneyiminden mahrum bırakmakla kalmamakta, aynı zamanda işletmelerin bu kazançlı pazar bölümünden faydalanmasını da engellemektedir (Carrasco, 2023). Oysa yüksek pazar gücü tüketici odaklı yaklaşımda eksik olarak çalışılmış olan bir konunun gerçekte oldukça değerli olabileceğinin bir göstergesidir. Pazara erişim sorunu olan engelli grupların tespiti, insan hakları, eşitlik gibi kavramlar bağlamında olduğu kadar, ilişkisel pazarlamanın gelişimi açısından da önemlidir.

4.HAYATI ZORLU YAŞAYANLAR AÇISINDAN LİTERATÜRDE YER ALAN ÇEŞİTLİLİK, EŞİTLİK VE DÂHİL EDİLME KAVRAMLARINA İLİŞKİN ÇALIŞMALAR

Literatürde yer alan Çeşitlilik, Eşitlik, Dâhil Edilme kavramları incelendiğinde, farklı tanımlara sahip bu kavramların esasen her üçünün de iç içe geçtiği görülmektedir. Öncelikle ayrımcılığın ne olduğunun bilinmesi gerekmektedir. “Kanada İnsan Hakları Komisyonu (CHRC)” ayrımcılığı; ırk, ulusal veya etnik köken, renk, din, yaş, cinsiyet (hamilelik dâhil), cinsel yönelim, cinsiyet kimliği veya ifadesi, medeni durum, aile durumu, engellilik (*akıl sağlığı bozuklukları dâhil*), genetik özellikler veya af kararı verilen veya sabıka kaydının ertelendiği bir mahkûmiyet durumu gibi nedenlerle bir kişiye veya gruba olumsuz muamele eden bir eylem veya karar olarak tanımlamaktadır (Workplace Strategies for Mental Health, 2019). Bu nedenle ÇED, ayrımcılık ile ilgili olarak ortaya çıkan kavramlardandır.

Eşitlik, çeşitlilik ve dâhil etme (EDI), tüm insanların, özellikle de yeterince temsil edilmeyen veya geçmişleri, kimlikleri, engelleri gibi nedenlerle ayrımcılığa maruz kalan nüfusların adil muamele görmesini ve tam katılımını destekleyen kavramsal bir çerçevedir (APA, 2024). Eşitlik, çeşitlilik ve katılım kavramları birlikte çalışır ve birbirlerini güçlendirir. Zira insanlara eşit davranıldığında diğerlerine karşı daha kapsayıcı olur ve diğerlerinin söylenenlere, yapılanlara ve kararlara katılmasına izin verilir (Universita ta’Malta, 2024).

Ferraro vd. (2022:464) eşitliği; çeşitliliğin ve dâhil etmenin ölçülebilir bir sonucu olarak tanımlamışlardır. Dâhil etme kavramını inceleyebilmek için eşitsizlik, ötekileştirme ve ayrımcılık kavramlarına da temas etme zorunluluğu vardır. Zira dâhil etme, eşitliği sağlamanın yollarından biridir. Diğer taraftan çeşitliliğin önemini anlamaya çalışmak, ayrımcılığın azaltılması için bir araçtır. “Ayrıca çeşitlilik, farklı geçmişlere farklı bakış açılarını beraberinde getirdiği ve daha iyi fikirlere ve çözümlere yol açtığı için önemlidir” (Heinz, 2024). Bu nedenle ÇED çalışmalarının toplumu iyileştirmek için gösterilen çabaların bir yapı taşı olarak gelişmekte olduğu görülmektedir.

ÇED literatüründeki öncül çalışmaların ABD'deki ırkçılıkla mücadele ana başlığındaki çalışmalar olduğu görülmektedir (Bernstein vd., 2019; Bernstein ve Salipante, 2022). Amacı çeşitliliği anlamak, faydalarının farkına varmak, dâhil edilme (*ötekileştirmenin, ayrımcılığın ve yaftalamanın önlenmesi*) yollarını araştırmak olan literatür, tüketici davranışı alanından da beslenen ayrı bir dal olarak gelişmeye başlamıştır (Crockett, 2017; Crockett, 2020). Yanı sıra ÇED'in işletmelerdeki kökenleri de 1960'ların ortalarına kadar uzanmaktadır. Bu dönem toplumsal hareketlerin ve yasal değişikliklerin iş dünyasını yeniden şekillendirmeye başladığı bir dönemdi. Eşit istihdam yasalarının ve olumlu ayrımcılığın uygulamaya konulması, işyerinde çeşitlilik eğitimi açısından bir başlangıç olmuştur (Notre Dame University, 2024).

Marka yönetim stratejisi olarak ele alındığında ÇED, müşteri farklılıklarını anlayan, pazarlamada bunu göz önünde bulunduran bir yaklaşımı ifade etmektedir. Amerika'da bunu strateji olarak uygulayıp olumlu sonuçlar alan ve dikkate almadığı için zarar gören firmaları iyi ve kötü

uygulamalar olarak sunan Dimitrieska vd. (2019: 116-118), firmaların rekabetçiliği korumak için kendilerini bu alanda da güncel tutmalarını önermektedir.

ÇED, markaların kimliklerini ifade etmeleri ve tüketici değerleriyle uyum sağlamaları için giderek daha fazla kaynak görevi görmektedir. Ancak ÇED bir marka yönetimi stratejisi olarak uygun şekilde kullanılmadığı takdirde riskler doğurur. Örneğin; tüketiciler ÇED girişimlerini asılsız olarak algılayabilirler. Markalar artık sosyopolitik konularda sorumluluk almaya ve kamuya açık bir duruş sergilemeye daha yatkındır (Ferraro vd.,2023:463).

5W Halkla İlişkiler tarafından hazırlanan Tüketici Kültürü Raporu'na göre, Y kuşağının büyük çoğunluğu (%83) desteklemeyi seçtikleri markaların kendi değerleriyle uyumlu olmasının önemli olduğunu düşündüğünü ortaya koymuştur. Araştırma sonuçları sosyal amaç pazarlamasının önemli ölçüde büyüyeceğini göstermektedir. Aynı araştırmaya göre, Y kuşağının %70'inden fazlası, ödenen paranın bir kısmının hayır kurumlarına bağışlanacağını bilmeleri halinde ürünler için daha fazla para ödemeye razı olduklarını keşfetmiştir. Diğer taraftan Sprout Social tarafından gerçekleştirilen diğer bir çalışmada bu düşüncüyü doğrulamıştır. Araştırmaya göre tüketicilerin %70'i markaların sosyal konularda pozisyon almalarının önemli olduğunu düşündüğünü ortaya çıkarmıştır. Katılımcıların üçte ikisi kapsayıcı ya da çeşitlilik sağlayıcı olduğuna inandıkları bir reklamı gördükten sonra harekete geçtiklerini belirtmişlerdir (Molenaar, 2024). Bu istatistikler, ÇEDE'in dijital pazarlama için de önemli olacağını ortaya koymaktadır.

a. Çeşitlilik: Bir kişi, grup veya topluluk içinde onları ayırt edici kılan çok farklı niteliklerdir (Canadian Commission, 2024:3). Çeşitlilik kültürel altyapı, yaş, cinsiyet, engellilik, cinsel eğilim, dini inanç, eğitim alanlarındaki farklarımızı, bilgi, beceri ve bakış açısı olarak iş ortamına getirmektir (Dimitrievska vd., 2019:113). Çeşitlilik daha çok dışlanma veya ayrımcılığa konu olan bir olgu olduğundan bu konudaki literatür çoğunlukla dışlanan tüketicinin duygusal ve davranışsal olarak tepkilerinin ölçülmesine yöneliktir. Kültürel etkileşim başlığındaki çalışmalar (Askegaard vd., 2005; Üstüner ve Holt, 2007; Leudicke, 2011) daha çok göçmenlerin tüketim yoluyla entegrasyon, asimilasyon, ayrımcılık ya da marjinalleşme ihtimallerinden birine maruz kaldığı üzerinde dururken, pazarlamacılar “öteki” konumunda olan bu kesimi pazarın bölümlenmesi açısından faydalı bile bulabilmektedir.

Çalışan çeşitliliğinin önemini kavrayan işletmeler aynı önemi müşteri çeşitliliği konusuna verememişlerdir (Dimitrievska vd., 2019:113). İşletmeler insanların birbirine tıpatıp benzeyen bireyler olarak değerlendirilmesini ve onlar gibi olma eğilimlerini uzun yıllar boyunca kullanmışlardır. Mesajlarını beyaz, heteroseksüel, orta sınıf kesime yönelik vermelerine rağmen, özenme nedeniyle diğer insanların azımsanmayacak bölümü de bu mesajlara kapılmışlardır. Ancak durum değişmeye başlamıştır. Özellikle Z kuşağı olarak tanımlanan genç nüfusun sosyal adalet meselelerine verdikleri önem oldukça fazladır (Smith ve Turner, 2015:18). Zira gençler giderek daha fazla çeşitlilik içeren bir toplulukta yaşamaktadırlar. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki 2018 nüfus sayımı verileri, 15 yaşından küçük çocukların çoğunun beyaz olmayan gruplardan olduğunu göstermektedir (Servaes, Choudhury ve Parikh, 2022:1708).

b. Eşitlik: Ötekileştirme, ayrımcılık, etiketleme sonucu yaratılan eşitsizlik konusunda araştırmacılar, mağdurların yaşadıkları olumsuzluklar ve bunun yarattığı sorunlar, bunlara karşı yapılabilecekler konularına oldukça kafa yormuştur. Eşitsizliğe ilişkin çok sayıda çalışma

bulunmasına rağmen pazarlama ile ilgili ve görece yeni çalışmalar; yaş, cinsiyet (Cewart ve Durke, 2013; Rosenthal vd., 2021), cinsel tercih (Eichert ve Luedicke, 2022), din (Pemberton ve Takhar, 2021; Sandıkçı ve Ger, 2010), engellilik (Mason ve Pavia, 2006; Pavia ve Mason, 2012; Falchetti vd., 2016) konularında görülen eşitsizliklere ilişkin çalışmalardır.

Tüm pazar bölümüne eşit ulaşmanın hayati önem taşıdığı bir ortamda eşitlik özellikle önemlidir. Bu anlamda piyasa eşitliği; sosyal veya ekonomik statülerine bakılmaksızın piyasadaki tüm katılımcıların eşit fırsatlara sahip olması ve piyasa fırsatlarından yararlanma fikridir. Ancak, herkesin pazarlara eşit erişimi veya bunlara katılma olanağı yoktur ve bu da eşitsizliğe yol açabilir (Geeks, 2023). Eşitsizlik uygulamaları pazarın her alanında tüketicilerin karşısına çıkabilecek konulardır. Tüketici kredisi kullanılırken talep edilen belge ve ön şartlarda görülen kişiler arası farklılıkların ayrımcılık olarak görülmesi; pazar bölümlendirmesi yapmak için bölgesel ürün çeşitliliğinin farklılaştırılmasının “*sistemsel seçeneksizlik*” doğurması tüketici eşitsizliği kavramının öne çıkmasına neden olmuştur (Henderson ve Williams, 2013:3; Saatcioğlu ve Ozanne, 2013:32). Özgür seçimin kişinin kendini gerçekleştirebilmesi için önemli olduğu günümüz dünyasında, ırk, köken, bilişsel ve fiziksel yetenek farkları sonucu maruz kalınan çevresel şartlar nedeniyle kişinin istediğini tüketmemesi *sistemsel seçeneksizlik* olarak tanımlanmaktadır (Bone vd., 2014:452).

Bennet vd (2013:16) dışlama yoluyla yapılan ayrımcılığın yerini etkisi hemen hemen aynı olan dâhil etmenin ihmal edilmesi olgusunun aldığını vurgulayarak, geçmişte kasıtlı gerçekleşen eşitsizliğin artık gizlenerek ya da ihmal sonucu yapıldığını gözlemlemiştir. Bone vd. (2014:470)'ne göre hayatı zorlu yaşayan grupların cevap bulmakta zorlandıkları soru, “Gerçekten değersiz olduğum mu düşünülüyor? veya değersiz olmamamı yaratan sebep sahip olduğum farklılıklar mıdır?” şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Scaraboto ve Fischer (2013:184) şişman olmakla damgalanarak pazarda dışlanmış kesimin daha az sayıda seçenikle baş başa kalmasına sebep olmak yerine, daha fazla seçenek sunulmasının öne çıkarılması gerektiğini savunmaktadır. Barnhart ve Penaloza (2013:1133-1135), Dünya nüfusunun giderek yaşlanmasına rağmen, bakım desteğine ihtiyacı olan yaşlıların, yardıma muhtaçlığını vurgulayan ve pazardan uzaklaştırmaya sebep olan tutumların yerini daha vakur, destekleyici ve olumlu yaklaşımlarla onları pazar içinde tutmanın yollarının aranması gerektiğini belirtmektedir.

Azınlık durumunda olan tüketicilerin sistemsel seçeneksizlik nedeniyle kişisel hedeflerini daha alt düzeylere düşürmek zorunda kalmaları, onların kendine güven kaybı, hayattaki hedeflerinin gerçekleşmemesi ve kendini gerçekleştirememesi gibi sonuçlar doğurabileceği düşünülmektedir.

c. Dâhil edilme: Dâhil edilme çalışmaları daha çok dışlama ve dışlamanın önlenmesi üzerine yoğunlaşmaktadır. Tüketicinin pazara erişimi ile ilgili olarak Beudaert vd. (2016) mevcut yazının tespit ettiği iki ana problemi:

1) Satıcı tarafında ayrımcılık, dışlama ya da ihmal nedeniyle oluşan engeller,

2) Mal ve hizmetlerin uygun sunulmaması nedeniyle hayatı zorlu yaşayan kesimin söz konusu mal ve hizmetlere erişim sorunu yaşamaları,

şeklinde vurgulamaktadır.

Müşteri normallığı kavramı: Baker (2006:39) normallığı bir algı/his olarak tanımlamaktadır. Bir şey normal algılanmıyorsa olması gerekenden farklı gerçekleştiği içindir. Kendi rızası dışında kişinin alışverişini yapamaması anormallik olarak algılanmalıdır. Tüketici normallığı bu şekilde kişinin dâhil olma ihtiyacının karşılandığı bir kavramdır.

İşitme kaybı yaşayan bireyler bilgilerin detaylarının sesli olarak sunulduğu web sitelerinde, artrit gibi rahatsızlıkları olan bireylerin kaydırmalı menüleri kullanmada, görme kaybı olan bireylerin (renk körlüğü vb. dâhil) görsel detayların çok olduğu sayfalarda ulaşmak istediği bilgilere ulaşamayacaklarından dışlandıkları hissine kapılabilmektedirler.

Literatürde hayatı zorlu yaşayanlara ilişkin dâhil edilme çalışmalarına en fazla konu olan grup ise görme engellilerdir. Reklam sektörünün görme engellileri ihmal ettiği, (Vezina vd., 1995:277), aslında tüm HZY'ların bu duruma maruz kaldığı (Burnett ve Paul, 1996:57), dijital ortamdaki pazarlama faaliyetlerinin de aynı ihmal içerisinde olduğu (Burnett, 2006:324) bilinmektedir. Reklamcılar dijital medyaya giderek daha fazla kaynak ayırmakta ve bu durumdan en çok görme engelliler erişim güçlükleri nedeniyle zarar görmektedirler (Raymond vd., 2024:6). Görme engelli tüketiciler pazara dâhil olduklarının görülmesini, fark edilmeyi, oldukları gibi kabul görmeyi, eşit haklara sahip olmayı ve anlaşılmayı talep etmektedirler (Baker vd., 2001:223, 2007:169; Baker, 2006:47-48).

Araştırmacılar pazara dâhil edilmeyi, sadece insan hakları yönüyle ele almamışlar, çok kültürlü toplumlarda toplumsal uyum için bir araç olarak da görmüşlerdir (Veresiu ve Giesler, 2018:555). Farklılıkları saygısızca insanların gözü önüne çıkarmak yerine ortak değerler üzerinden gitmek, azınlıkta kalanın kendini dâhil edilmiş olarak hissetmesini sağlayacak yaklaşımlar ortaya koymak gerekmektedir.

d. Erişilebilirlik: Birçok ülkede insanların ulaşım hakkı kapsamında, toplu taşımanın düzenlenmesi, yaya yollarının tasarımı gibi kolaylaştırıcı tedbirler alınmakta ve HZY'ın pazara fiziksel olarak erişim imkânı iyileştirilmektedir. Ancak HZY'ın alışveriş imkânını geliştirecek düzenlemeler çok fazla olmadığı gibi, işletmelerin bu konudaki hassasiyeti de yeterli düzeyde değildir.

Erişilebilirlik; binaların, açık alanların, ulaşım ve bilgilendirme hizmetleri ile bilgi ve iletişim teknolojisinin, HZY'lar tarafından güvenli ve bağımsız olarak ulaşılabilir ve kullanılabilir olmasıdır (www.aile.gov.tr). Literatürde erişilebilirlik konusu en fazla görme engelliler üzerinde çalışılmıştır. Dünyada yarısı rehabilitasyon gerektiren 2.2 milyar görme engelli, 700 milyonu rehabilitasyon gerektirecek düzeyde olmak üzere de 2.5 milyar işitme engelli mevcuttur (WHO 2023). Görme engelliler alışverişte; pazara ulaşmak başta olmak üzere, ürün içeriğini öğrenme, ambalaj üstü bilgileri okuma, fiyat etiketleri, renk ayrımı, dijital kanallarda uygun seçeneklerin bulunması gibi çeşitli güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. Sayısal büyüklük ve alım gücü açısından pazarlama çalışması yapılmaya değer bir kitle söz konusudur.

Dijital okuryazarlık; dijital çevrelerde etkin bir şekilde gezinmek, dijital cihazları ve yazılımları kullanmak için gereken karmaşık bilişsel, motor, sosyolojik ve duygusal yeteneklerdir. Dijital okuryazarlık konusunda engellerin kaldırılması için çalışan World Wide Web Consortium (W3C), internetin en önemli doküman formatı olan HTML'nin yaratıcısı Sir Tim Berners-Lee öncülüğünde kurulmuş, Amerika, Avrupa, Japonya ve Avustralya'da önemli kurumlarla işbirliği

yapılmış ve 2024 yılı itibarıyla 374 üniversite, işletme ve sivil toplum örgütünden oluşan üye ağına sahip, kâr amacı gütmeyen, toplum yararına bir kuruluştur. Kuruluşun temel amacı, web kullanımı alanında erişilebilirliğe yönelik bir açık kaynak olarak çok sayıda çözüm önerisi sunmaktır. İnternet İçeriği Erişilebilirlik Rehberi (Web Content Accessibility Guidelines – WCAG) yasal yaptırımını bulunmayan ancak geniş katılımlı ortak bir proje olarak yürütülen bir rehberdir. İşletmeler açısından standartlarını geliştirmek için kullanılacak iken, tüketiciler tarafından haklarını aramada kullanılacak bir standart ortaya koymaktadır. Örneğin ABD'de görme engelli Guillermo Robles, 2016 yılında internet sitesi online sipariş vermek için uygun olamamasından dolayı Domino's Pizza firmasını dava etmiş ve kazanmıştır.

5. TÜRKİYE'DE ERİŞİLEBİLİRLİK ÇALIŞMALARI

Kentsel yaşamın HZY'ın erişilebilirliğine uygun olarak düzenlenmesi yasal bir zorunluluktur. "5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun" hükümlerine göre yapıları çevrede HZY'ın erişilebilirliğinin sağlanması için; planlama, tasarım, inşaat, imalat, ruhsatlandırma ve denetleme süreçlerinde erişilebilirlik standartlarına uygunluk sağlanmalıdır (www.aile.gov.tr).

Ülkemizde erişilebilirlik hakkında çalışmalar turizm ve eğitim alanında öncelikle fiziksel erişim ve kullanım kolaylığı yönünden durum tespiti çalışmaları şeklindedir. Son dönemde kamu ve eğitim kurumlarının internet sitelerine yönelik erişilebilirlik çalışmaları yapılmış durumdadır.

Turizm alanında yapılan erişilebilirlik araştırmalarından çıkarılacak ortak sonuç; otel, restoran vb. turizm tesislerinde engelli erişilebilirliği konusunda tedbirleri alma oranlarının düşük olduğu, tedbir almış olanların ise geliştirilmeye muhtaç olduğu şeklindedir (Birdir, Dalgıç ve Kale 2014; Şen, Çelik Yetim ve Bilici, 2014; Acuner ve Tayfun, 2016; Diker ve Çetinkaya, 2016; Olcay, Parlak ve Ertürk, 2018; Akar Şahingöz ve Keskin, 2018; Meriç ve Işık, 2019; Timur ve Oğuz, 2019).

HZY'ın tatile yönelik tutumlarında sanılanın aksine kendilerine farklı davranılmayacak şekilde, kitlesel tatil yerlerini tercih ettikleri görülmüştür. Engellerini vurgulayacak şekilde yapılan hizmetleri tercih etmedikleri ancak özel ihtiyaçlarına yönelik hizmetlere de ilave ücret ödemeyi kabul ettikleri, bunun yanında fiziksel zorluklar kadar doğru bilgiye ulaşmada yaşadıkları güçlüklerin seyahat fikrini engelleyebildiği konularını tespit eden Cengiz ve Aksöz (2018:135)'ün yaptığı çalışma diğerlerinden ayrılmaktadır.

Erişilebilirlik konusunda ülkemizde eğitim alanında çeşitli çalışmalar mevcuttur. HZY öğrencilerin kampüs içi erişilebilirlik durumlarının geliştirilmesi (Ertaş Beşir vd., 2022; Sönmez ve Aydın, 2018), eğitimde engellerin kaldırılması için kullanılacak teknolojik imkanlar (Kalaç ve Kılınç, 2023) konularında çalışmalar yapılmıştır. Üniversitelerin web sayfalarının erişilebilirlik standartlarına uygun olmadığını tespit eden çok sayıda çalışma da mevcuttur (Kurt, 2011 ve 2017; Çelik, 2014; Emiroğlu, 2015; Akgül, 2017; Yerlikaya, 2017; Aksoy ve Şengel, 2018; Şerefoğlu ve Henkoğlu, 2019; Altuntaş ve Onay Durdu, 2020).

Tutar ve Akar (2023), belediyelerin e-uygulamalarının, Kubuş ve Çağıltay ise 2006 yılında e-devlet uygulamasının erişilebilirlik konusunda yetersizlikleri bulunduğunu tespit etmiştir.

Ayrıca Engelliler Konfederasyonu kurulduğu yıldan itibaren; engelliler için eşit ve erişilebilir bir yaşam felsefesiyle faaliyetlerini sürdürmektedir. Konfederasyonun ilk projesi “Engellilere Karşı Ayrımcılıkla Mücadele: Savunu ve İzleme Projesi”, olup uygulaması 2011-2014 döneminde başlamıştır (Engelliler Konfederasyonu).

Diğer taraftan “Reklam Verenler Derneği Herkese Erişim Çalışma Grubu” tarafından 2023 yılında (10 Mart – 13 Nisan), 50 farklı firma temsilcisiyle yapılan görme ve işitme engelli bireylere erişim konusunda 15 sorudan oluşan bir anket çalışması yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; firmaların %52’sinin HZY’ların tüm tüketicileri içindeki payını bilmediği, %76’sının HZY’lar için erişilebilirlik konusunda çalışma yapmadığı, tamamı web sitesine sahip olan bu işletmelerin yarısının sitelerinin uluslararası erişilebilirlik standartlarına (W3C) uygun olmadığı tespit edilmiştir (www.rvd.org).

5.1. Erişilebilirlik Konusunda Türkiye’de Yapılan Yasal Düzenlemeler

Ticari Reklam ve Haksız Ticari Uygulamalar Yönetmeliği’nde temel ilkeler arasında “Hasta, çocuk, yaşlı ve engellileri istismar edici ifade ya da görüntüler içeremez.” hükmü yer almaktadır.

30915 Sayılı ve 11 Ekim 2019 Tarihli “Sağlıkların, İşitme ve Görme Engellilerin Yayın Hizmetlerine Erişiminin İyileştirilmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik” ise yayıncı kuruluşlara; engelli dostu programların yayın süresinin, en az %10’u ayrıntılı altyazı, en az %10’u işaret dili, en az %10’u sesli betimleme çeviri türlerinde olmak üzere genel yayın süresinin %40’ına beş yıl içinde ulaşma zorunluluğu getirmektedir. Ancak bu hesaplamada engelli dostu programların başında, sonunda ya da bölüm aralarında yayınlanan ticari iletişimi bu hesaplamalara dâhil etmemesi, yayın süresinin kısaltılması için bir kaçış yolu olarak reklamın kullanılmasını engellese de, erişilebilirlik konusunda bir problem doğurmaktadır. Yönetmelik habere erişim hakkı ve kamu spotları hakkında da engelli dostu hükümler içermektedir. Tüm bu hükümler pazarlama konusunda erişilebilirlik açısından HZY’ya kısmi bir fayda sağlamaktadır.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın belirlenen standartlara göre tüm kurumların çalışmalarını yürütmesi, bu alanda fiziksel, dijital ve zihinsel dönüşümün sağlanması ve erişilebilirlik kültürünün oluşturulması için 2020’nin “Erişilebilirlik Yılı” olarak ilan etmesinin ardından Bakanlık da “Erişilebilir Türkiye” hedefiyle çalışmalarına başlamıştır (www.csgeb.gov.tr). Böylece “Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı” açık alanlarda ve toplu taşımada “Erişilebilirlik Değerlendirme Modülü (ER-DEM)”nün oluşturulmasına ve yazılımla desteklenmesine karar verilmiştir. Ayrıca teşvik edici unsur olarak erişilebilirlik belgesi ve logosu planlanmaktadır. Web erişilebilirliği konusunda çalıştaylar öngörülmektedir.

Engellilik konusu insan hakları, ayrımcılıkla mücadele ve eşitlik, fırsat eşitliği, bağımsızlık, özerklik, katılım, farklılıklara saygı kavramları ile anlamlandırılmaya başlamıştır. Ülkemizin de tarafı olduğu Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (EHİS) de bu ilkelerin üzerine inşa edilen ve küresel düzeyde güçlü bir irade ile kabul edilmiş yasal bağlayıcılığı olan ilk temel belgedir (Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı 2023 – 2025).

SONUÇ

Gelişmiş ülkeler, başta ABD olmak üzere, HZY bireylerin ekonomik potansiyelinin sanılanın aksine önemli bir büyüklükte olduğunu fark etmişlerdir. Bu durum gelir dağılımı adaletinin görece iyi olmasına bağlanabilir. Ülkemizde HZY bireylerin oluşturduğu ekonomik potansiyelin tespit edilmesine ihtiyaç vardır.

Alışveriş kimi bireyler için kendini gerçekleştirme yolu, kimileri için kendini ifade biçimi, sosyalleşme, sıkıntılardan kurtulma, aidiyet hissetme, görünür olma anlamına gelebilir (Baker, 2006:37). HZY bireyler söz konusu olduğunda tüm bunlara normalleşme, kendini normal hissetme ilave edilmelidir. Cengiz ve Aksöz'ün 2018 yılında yaptıkları çalışmadan da hatırlanacağı üzere HZY'lar bir taraftan kendilerine özel hizmetleri talep ederken diğer taraftan bu hizmetlerin kendilerine engelli olduklarını vurgulayacak şekilde verilmesine karşı çıkmaktadırlar.

Şehirler ve yapılar eski dönemlerde hiç engelli yokmuş gibi tasarlanmış ve inşaa edilmişlerdir. Mevcut şehirleri baştan yaratmak mümkün olmadığından engellilere yönelik ekleme ve düzenlemeler yapılarak iyiye doğru gidiş çabası ülkemizde de görülmektedir. İşletmelerin web sayfası tasarımlarının da engellilere yönelik olmadığı tespit edilmiştir. “İnternet İçeriği Erişilebilirlik Rehberi” ne sahip gelişmiş ülkelerde dahi söz konusu rehberin yasal bir yaptırımı yoktur. Ancak çeşitli tüketici hakları davalarında referans olarak kullanılmış olması umut vericidir. Bu rehber müşteri normalliğine katkı sağlayabilecek potansiyele sahiptir. Reklam Verenler Derneği Herkese Erişim Çalışma Grubu araştırma sonuçlarından anlaşıldığı üzere firmalar engelli tüketicilerinin yüzdesini merak dahi etmemektedir. Oysa ki küçük hamlelerin fark yaratacağı doymuş piyasalarda bu konular bazı sektör ve ürünler için önemli olabilir.

İşletmeleri erişilebilirliğe yönelik kaynak ayırma konusunda iknâ etmek güç olabilir. Ancak HZY'lerin pazar içindeki alım gücü, araştırılmaya muhtaç bir konudur. HZY'ların ulaşamadığı birçok imkâna ulaşmalarını sağlama potansiyeli bulunan internetin kendisinin bir engel oluşturmaması için hazırlanan ara yüzlerin tasarım aşamasından itibaren engelliler göz önünde bulundurularak kodlanması gerekmektedir. Bu konuda kamunun öncü olması gerekmektedir. Bu amaçla erişilebilirlik kavramının temel dokümanlara girmesi, algoritmalara ve iş akış şemalarına eklenmesinin çok yararlı olacağı açıktır.

İşletmeler pazarda erişilebilirlik yaklaşımlarını fayda maliyet dengesini gözeterek ele almak zorunda iken, devlet ise vatandaşın refahını yükseltme görevi gereği, bu yaklaşımı sosyal bir bakış açısıyla ele almalıdır. Bilindiği gibi yeşil dönüşüm çok maliyetli ve zaman alıcı bir süreçtir. Yeşil dönüşüme, devletler kaynak yaratabilmek ve kâr amacı güden işletmeleri bu değişime zorunlu kılmak için mevzuattan güç almaktadırlar. İşletmeler iş akış süreçlerini karbon emisyonunu düşürecek şekilde tasarlayıp çeşitli mali yaptırımlardan kaçınmakta, mümkün değilse de “karbon kontratı” adı verilen kotaları satın alarak, dönüşüm için devlete gerekli olan kaynağa katkı sağlamak zorundadırlar. Benzer yaklaşım engelli erişilebilirliği için de düşünülmelidir. Erişilebilirlik çalışmaları firmalara engellilerin sayısal büyüklüğü, harcama gücü nispetinde zaten maddi kazanç sağlama imkânına sahiptir. Bunun mümkün olmadığı durumlarda ise prestij, marka bilinirliği anlamında kazançlar öne çıkarılmalı, nihayetinde de bazı standartlar yerine getirilmediği durumlarda katlanılması gereken bir maliyet olmalıdır.

Luthrall ve Mcgrath, Z kuşağını süper kahramanlar kuşağı olarak tanımlarken onların daha iyi bir insanlığa ve daha iyi bir dünyaya olan taleplerini öne çıkarmıştır (Ferraro vd., 2023:465). İş dünyasında yavaş yavaş söz sahibi olmaya başlayan bu kuşağın çevreye duyarlılık, adalet, insanca yaşama hakkı gibi konularda daha hassas olduklarını görmemek mümkün değildir. Devletin bu konuda daha kararlı biçimde hareket etmesi ve yapıcı olması beklenebilir. Erişilebilirlik konusundaki literatür bu çalışma dolayısıyla incelendiğinde, elde edilen en önemli sonucun HZY bireylerin günlük hayatlarına ilişkin engellerin ortadan kaldırılması hususunda gelişmiş toplumlar gibi ülkemizin de henüz yolun çok başında olduğu ve yapılması gereken düzenleme ve iyileştirmelerin, yapılanlardan çok daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. İlerleyen dönemlerde yapılacak akademik çalışmalarda, HZY bireylerin engellerini ortadan kaldırmak amacıyla, hayatlarına dokunabilecek şekilde ve kendilerini daha değerli hissetmelerini sağlayacak yasal ve toplumsal düzenlemelerin yer aldığı somut öneriler geliştirmelerinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2024). Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı 2023-2025, https://aile.gov.tr/media/133056/engelli_haklari_ulusal_eylem_plani_23-25.pdf, (Erişim Tarihi: 09.05.2024).
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2024). Erişilebilirlik, <https://www.aile.gov.tr/ss/engelli-ve-yasli-hizmetleri-genel-mudurlugu/erisilebilirlik/>, (Erişim Tarihi: 09.05.2024).
- Alberle, L. (2024). Relationship Marketing, <https://www.techtarget.com/searchcustomerexperience/definition/relationship-marketing>, (Erişim Tarihi: 22.05.2024).
- APA (2024). Equity, Diversity and Inclusion, <https://www.apa.org/topics/equity-diversity-inclusion>, (Erişim Tarihi: 24.05.2024).
- Arsel, Z., Crockett, D. ve Scott, M.L. (2022). Diversity, Equity, and Inclusion (DEI) in the Journal of Consumer Research: A Curation and Research Agenda, *Oxford University Press on Behalf of Journal of Consumer Research*, 48(1):920-933. <https://ideas.repec.org/a/oup/jconrs/v48y2022i5p920-933..html>.
- Askegaard, S., Arnould, E.J. ve Kjeldgaard, D. (2005). Postassimilationist Ethnic Consumer Research: Qualifications and Extensions, *Journal of Consumer Research*, 32(1):160-170. <https://doi.org/10.1086/426625>.
- Baker,S.M.,Stephens,D.L. ve Hill,R.P. (2001). Marketplace Experiences of Consumers with Visual Impairments: Beyond the Americans with Disabilities Act, *Journal of Public Policy & Marketing*, 20(2):215-224. <https://researchworks.creighton.edu/esploro/outputs/991005929688602656>.
- Baker, S.M. (2006). Consumer Normalcy: Understanding the Value of Shopping Through Narratives of Consumers With Visual Impairments, *Journal of Retailing*, 1(82):37–50. <https://www.uwyo.edu/mgmtmkt/faculty-staff/faculty-pages/docs/baker/consumer%20normalcy.pdf>.
- Baker,S.M., Holland.,J. ve Kaufman-Scarborough,C. (2007). How Consumers With Disabilities Perceive Welcome In Retail Servicescapes: A Critical Incident Study, *Journal of Services Marketing*, 21(3):160-173. <https://doi.org/10.1108/08876040710746525>.

- Barnhart, M. ve Penaloza, L.(2016). Who Are You Calling Old? Negotiating Old Age Identity in the Elderly Consumption Ensemble, *Journal of Consumer Research*, 39(6):1133-1153. <https://doi.org/10.1086/668536>.
- Bennett, A.M., Hill, R.P. ve Oleksiuk, D. (2013). The Impact of Disparate Levels of Marketplace Inclusion on Consumer-Brand Relationships, *Journal of Public Policy & Marketing*, 32:16-31. <https://doi.org/10.1509/jppm.12.023>.
- Bernstein, R.S., Bulger, M., Salipante M. ve Weisinger, J.Y. (2020). From Diversity to Inclusion to Equity: A Theory of Generative Interactions, *Journal of Business Ethics* 167(3):395–410. <https://doi.org/10.1007/s10551-019-04180-1>.
- Bernstein, R.S.ve Salipante M. (2022). Embedding Inclusive, Equitable Diversity Practices in Nonprofit Organizations: Developing Policy to Account for System Dynamics, *De Gruyter pub., Nonprofit Policy Forum*, sf. 1-24. <https://doi.org/10.1515/npf-2022-0042>.
- Beudaert, A., Özçağlar-Toulouse, N. ve Türe, M. (2016). Becoming Sensory Disabled: Exploring Self-Transformation Through Rites of Passage, *Journal of Business Research*, (69):57-64. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2015.07.020>.
- Bone, S.A., Christensen, G.L. ve Willams, J.D.(2014). Rejected, Shackled, and Alone: The Impact of Systemic Restricted Choice on Minority Consumers, Construction of Self, *Journal of Consumer Research*, 41(2):451-474. <https://research.wpcarey.asu.edu/services-leadership/rejected-shackled-and-alone-the-impact-of-systemic-restricted-consumer-choice-on-minority-consumers-construction-of-self-updated/>.
- Burnett, J.J. ve Paul, P. (1996). Assessing the Media Habits and Needs of the Mobility-Disabled Consumer, *Journal of Advertising*, 25(3):47-59. <https://doi.org/10.1080/00913367.1996.10673506>.
- Burnett, J.J., (2006). Disabled Consumers: The Use of the Internet and Attitudes Toward Web Advertising, *Journal of Advertising Research*, 46(3):324-338, <https://doi.org/10.2501/S0021849906060314>.
- Canadian Commission, (2024), Inclusion, Diversity, Equity & Accessibility (IDEA), <https://en.ccunesco.ca>. (Erişim Tarihi: 23.05.2024).
- Canbulut, M. (2016). Labeling People As “Disabled:” A Production Of Modern Society And The Role Of Marketing, *İzmir Ekonomi Üniversitesi, Y.Lis. Tezi*. <https://gcris.ieu.edu.tr/handle/20.500.14365/102>.
- Carrasco, R. (2023). The Buying Power of Consumers with Disabilities, <https://www.linkedin.com/pulse/buying-power-consumers-disabilities-ren%C3%A9-carrasco>, (Erişim Tarihi: 21.05.2023).
- Cengiz, F. ve Aksöz, E.O. (2018). Müşteri Odaklı Pazarlama Kapsamında Engelli Turizmine Yönelik Teorik Bir İnceleme, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1):126-138. <https://doi.org/10.25287/ohuiibf.338987>.
- Clevelant, S. ve Puente, M. (2023). Inclusion, Diversity, Equity, and Accessibility, Music Library Association, 80(2):259-265, <https://doi.org/10.1353/not.2023.a912338>.
- Crocett, D., (2017). Paths to Respectability: Consumption and Stigma Management in the Contemporary Black Middle Class, *Oxford University Press on Behalf of Journal of Consumer Research*, 44(3):554-581. <https://doi.org/10.1093/jcr/ucx049>.

- Crocett, D., (2022). Racial Oppression and Racial Projects in Consumer Markets: A Racial Formation Theory Approach, *Oxford University Press on Behalf of Journal of Consumer Research*, 49(1):1-23. <https://doi.org/10.1093/jcr/ucab050>.
- Dimitrieska, S., Stamevska, E. ve Stankovska, A. (2019). Inclusive Marketing - Reality or Make Up, *Economics and Management*, 16(2):112-119. <https://ideas.repec.org/a/neo/journal/v16y2019i2p112-119.html>.
- Eichert,C.A. ve Luedicke,M.K. (2022). Almost Equal: Consumption under Fragmented Stigma, *Journal Of Consumer Research*, (49):409-429. <https://doi.org/10.1093/jcr/ucab077>.
- Engelliler Konfederasyonu (2024). Projeler, <https://www.engellilerkonfederasyonu.org.tr/projeler/>, (Erişim Tarihi: 09.05.2024).
- Ferraro, C., Hemsley, A. ve Sands, S., (2023). Embracing Diversity, Equity, and Inclusion (DEI): Considerations and Opportunities for Brand Managers, *Business Horizons*, 66(4):463-479, <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2022.09.005>.
- Geeks (2023). Çevremizdeki Piyasalar, <https://www.geeksforgeeks.org/markets-and-equality/>, (Erişim Tarihi: 24.05.2024).
- Gehrels, S. ve Suleri, J. (2016). Diversity and Inclusion as Indicators of Sustainable Human Resources Management in The İnternational Hospitality Industry, *Research in Hospitality Management*, 6(1):61-67, <http://dx.doi.org/10.2989/RHM.2016.6.1.8.1296>.
- Gillan, J. ve Gadsbay, N. (2018). The Psychology of Shopping, <https://www.criteo.com/wp-content/uploads/2018/11/The-Psychology-of-shopping-2018.pdf>, (Erişim Tarihi: 21.05.2024).
- Grönroos, C. (1994). From Marketing Mix to Relationship Marketing, *Management Decision*, 32(2):4-20. <http://dx.doi.org/10.1108/00251749410054774>.
- Heinz, K. (2024). What Does Diversity, Equity and Inclusion (DEI) Mean in the Workplace?, <https://builtin.com/diversity-inclusion/what-does-dei-mean-in-the-workplace>, (Erişim Tarihi: 24.05.2024).
- Henderson, R.G. ve Williams, J.D., (2013). From Exclusion to Inclusion: An Introduction to The Special Issue on Marketplace Diversity and Inclusion, *Journal of Public Policy & Marketing*, (32):1–5. <https://doi.org/10.1509/jppm.32.S.1>.
- Kalaç, M.Ö., Kılınç.,M., (2023). Eğitim 5.0'a Geçişin Engelli Öğrenciler ve Erişilebilirlik Açısından Etkileri, *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 6(3):229-237. <https://doi.org/10.32329/uad.1285615>.
- Kaufman-Scarborough, C. ve Baker, S.M., (2005). Do People with Disabilities Believe the ADA Has Served Their Consumer Interests, *The Journal of Consumer Affairs*, 39(1):1-26. <https://doi.org/10.1111/J.1745-6606.2005.00001.X>.
- Kevin, K. ve Ana, F.I. (2019). Customer Relation Management, Smart Information Systems and Ethics. *ORBIT Journal*, 2(2). <https://doi.org/10.29297/orbit.v2i2.114>.
- Kubuş, O. ve Çağıltay, K. (2006). E-Devlet Siteleri Görme Engelliler için Erişilebilir mi? *TBD Bilişim Kurultayı*, Ankara (2006). https://www.researchgate.net/publication/271645523_E-Devlet_Siteleri_Gorme_Engelliler_icin_Erisilebilir_mi?
- Luedicke, M.K., (2011). Consumer Acculturation Theory: (Crossing) Conceptual Boundaries, *Consumption Markets & Culture*, 14(3):223-244. <https://doi.org/10.1080/10253866.2011.574824>.

- Mahr, N. (2023). Relationship Marketing, <https://study.com/academy/lesson/relationship-marketing-definition-strategies-quiz.html>, (Erişim Tarihi: 23.05.2024).
- Mason, M. ve Pavia, T., (2006). When the Family System Includes Disability: Adaptation in the Marketplace, Roles and Identity, *Journal of Marketing Management*, 22(9-10):1009-1030. <https://doi.org/10.1362/026725706778935637>.
- McKinsey and Company, (2022). What is Diversity, Equity, and Inclusion?, <https://www.mckinsey.com/featured-insights/mckinsey-explainers/what-is-diversity-equity-and-inclusion>, (Erişim Tarihi: 23.05.2024).
- Molenaar, K. (2024). Diversity, Equity and Inclusion in Marketing: Changing the Way You Market, <https://influencermarketinghub.com/diversity-equity-inclusion/>, (Erişim Tarihi: 24.05.2024).
- Notre Dame University, (2024). History of DEI: The Evolution of Diversity Training Programs, <https://www.ndnu.edu/history-of-dei-the-evolution-of-diversity-training-programs/>, (Erişim Tarihi: 24.05.2024).
- Pandey, V.K., Shanahan, K.J. ve Hansen, S.W., (2005). The Relationship Between Shareholder Wealth Effects, Diversity, and Publicity as a Marketing Strategy, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 33(4):423-431. <https://doi.org/10.1177/0092070305277384>.
- Pavia, T. M. ve Mason, M. J., (2012). Inclusion, Exclusion And Identity In The Consumption Of Families Living With Childhood Disability, *Consumption Markets & Culture*, 15(1):87-115. <https://doi.org/10.1080/10253866.2011.637753>.
- Pemberton, K. ve Takhar, J., (2021). A Critical Technocultural Discourse Analysis Of Muslim Fashion Bloggers In France: Charting 'Restorative Technoscapes', *Journal Of Marketing Management*, 37(3):387-416. <https://doi.org/10.1080/0267257X.2020.1868551>.
- Raymond, M.A., Smith, H.R. ve Carlson, L. (2024). Being Inclusive Means Being Accessible: Problems With Digital Media For Visually Impaired Consumers, *Journal Of Global Scholars Of Marketing Science*, 34(1):1-14. <https://doi.org/10.1080/21639159.2023.2280319>.
- Reichheld, F.E., (1993). Loyalty-based Management, *Harvard Business Review*, (2):64-73. <https://hbr.org/1993/03/loyalty-based-management>.
- Richard, O.C., (2000). Racial Diversity, Business Strategy, And Firm Performance: A Resource-Based View, *Academy of Management Journal*, 43(2):164-177. <https://doi.org/10.2307/1556374>.
- Rosenthal, B., Cardoso ve F., Abdalla, C. (2021). (Mis) Representations Of Older Consumers In Advertising: Stigma And Inadequacy In Ageing Societies, *Journal Of Marketing Management*, 37(5):569-593. <https://doi.org/10.1080/0267257X.2020.1850511>.
- Saatcioğlu, B. ve Ozanne, J.L., (2013). A Critical Spatial Approach to Marketplace Exclusion and Inclusion, *Journal of Public Policy & Marketing*, (32):32-37 2013, <https://doi.org/10.1509/jppm.12.018>.
- Sandıkçı, Ö. ve Ger, G., (2010). Veiling In Style: How Does A Stigmatized Practice Become Fashionable? *Journal of Consumer Research*, 37(1):15-36. <https://repository.bilkent.edu.tr/server/api/core/bitstreams/861e5448-fe17-4909-be3c-40b2302d1e5b/content>.
- Scaraboto, D. ve Fischer, E., (2013). Frustrated Fashionistas: An Institutional Theory Perspective on Consumer Quests for Greater Choice in Mainstream Markets, *Journal of Consumer*

- Research*, 39(6):1234-1257.
https://econpapers.repec.org/article/oupjconrs/doi_3a10.1086_2f668298.htm.
- Scope (2024). Social and Medical Model, <https://www.scope.org.uk/social-model-of-disability>, (Erişim Tarihi: 23.05.2024).
- Servaes, S., Choudhury, P. ve Parikh, A.K.,(2022). What is Diversity?, *Pediatr Radiol.* 52(9):1708–1710, <https://doi.org/10.1007/s00247-022-05356-0>.
- Smith, C. ve Turner, S., (2015). The Radical Transformation of Diversity and Inclusion: The Millennial Influence, *Deloitte University*, 2015
<https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/us/Documents/about-deloitte/us-inclus-millennial-influence-120215.pdf>.
- Söğüt, A.Y., Ertaş Beşir, Ş. ve Elinç,Z.K. (2022). Fiziksel Engelli Öğrencilerin Kampüs Alanlarında Mekânsal Erişilebilirliği: Pamukkale Üniversitesi Prof. Dr. Fuat Sezgin Kütüphane Binası Giriş Mekânı, *Türk Kütüphaneciliği*, 36(3):314-333.
<https://doi.org/10.24146/tk.1063604>.
- Tan, T.O., (2019). Principles of Inclusion, Diversity, Access and Equity, *The Journal of Infectious Diseases*, 220 (S2):S30–32,
https://academic.oup.com/jid/article/220/Supplement_2/S30/5552351.
- Tutar, H. ve Akar,F. (2023). The Problem of Digital Disability in E-Municipality: A Study on Metropolitan Municipalities, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (62):30-46,
<https://doi.org/10.47998/ikad.1216718>.
- Universita ta'Malta (2024). What is The Relationship Between Equity, Diversity And Inclusion?, <https://www.um.edu.mt/about/equity/office/relationship/>, (Erişim Tarihi: 24.05.2024).
- Üstüner,T. ve Holt, D.B., (2007). Dominated Consumer Acculturation: The Social Construction of Poor Migrant Women's Consumer Identity Projects in a Turkish Squatter, *Journal of Consumer Research*, (34):41-56, <https://doi.org/10.1086/513045>.
- Veresiu,E. ve Giesler, M.,(2018). Beyond Acculturation: Multiculturalism and the Institutional Shaping of an Ethnic Consumer Subject, *Journal of Consumer Research*, (45):553-570.
<https://doi.org/10.1093/JCR/UCY019>.
- Williams, K. (2024). The Psychology of Consumer Buying Behavior: Understanding How and Why People Buy, <https://surveysparrow.com/blog/consumer-buying-behavior/>, (Erişim Tarihi: 21.05.2024).
- Workplace Strategies for Mental Health, (2019). Discrimination Prevention and Inclusion, <https://www.workplacestrategiesformentalhealth.com/resources/discrimination-prevention-and-inclusivity>, (Erişim Tarihi: 21.05.2024).
- Zhang, L. (2024). An Institutional Approach To Gender Diversity And Firm Performance, *Organization Science*, 3(2):439–457.,
https://www.hbs.edu/ris/Publication%20Files/Final_version_6cb1dbd5-9c48-4a1c-9afa-237da2a1a7b4.pdf. (Erişim Tarihi: 29.06.2024).
- www.rvd.org (2024). Herkese Erişim Projesi 10 Mart - 13 Nisan 2023 Anket Sonuçları, <https://www.rvd.org.tr/uploads/2023/08/herkeseerisimprojesi-calismagrubuanketsonuclari-15082023-pdf.pdf>, (Erişim Tarihi: 09.05.2024).
- www.csgeb.gov.tr (2024). Erdem ile Hedef Erişilebilir Türkiye, <https://www.csgeb.gov.tr/haberler/erdem-ile-hedef-erisilebilir-turkiye/>, (Erişim Tarihi: 09.05.2024).

doi: 10.5281/zenodo.14554639

Kırsal Kalkınma/Akıllı Köy Kavramları Perspektifinde Azerbaycan

Azerbaijan in the Perspective of Rural Development/Smart Village Concepts

Reshad ABILZADE* Nazlı YÜCEL BATMAZ**

Makale Geliş Tarihi / Received :16.07.2024
Makale Kabul Tarihi / Accepted :16.09.2024

ÖZET

Kırsal kalkınma ve akıllı köy perspektifinin Azerbaycan üzerinden değerlendirilmesinin yapıldığı bu çalışmada kırsal kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi ve akıllı köy modelinin uygulanabilirliğinin etkinleştirilmesi için teorik çerçeve sunulmuş, LEADER yöntemi ve Yaşam laboratuvarları yaklaşımının önemi dikkate alınarak bu yaklaşımı benimseyen dünyadaki örneklere yer verilmiştir. Azerbaycan'ın 2020 Karabağ zaferinden sonra işgalden kurtarılan topraklarda gerçekleştirilen akıllı köy projesinin perspektifini saptamayı amaçlayan çalışmada literatür taraması yapılarak ilgili çalışma ve belgeler gözden geçirilmiş, mevcutta Azerbaycan'da gerçekleştirilen akıllı köy projesinden ziyade literatürde uygulanan akıllı köy modeline göre uygulamanın gerçekleştirilmesinin pilot projenin sürdürülebilirliğine olumlu etkiler yapacağı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Kırsal kalkınma, Akıllı köy, Yaşam laboratuvarı, Azerbaycan, Karabağ.

ABSTRACT

In this study, in which the perspective of rural development and smart village is evaluated through Azerbaijan, the theoretical framework for realizing rural development and activating the applicability of the smart village model is presented, taking into account the importance of LEADER method and Living laboratories approach, examples from the world that adopt this approach are included. In the study aiming to determine the perspective of the smart village project realized in the lands liberated from the occupation after the 2020 Karabakh victory of Azerbaijan, the literature was searched and the relevant studies and documents were reviewed. It has been concluded that the implementation of the application according to the smart village model applied in the literature rather than the smart village project realized in Azerbaijan will have positive effects on the sustainability of the pilot project.

Keywords: Rural development, Smart village, Living Lab, Azerbaijan, Karabakh.

* Araştırma görevlisi, Bakü Avrasya Üniversitesi, Bölgesel çalışmalar ve Ekonomi fakültesi, resad1995@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1168-3962.

** Prof.Dr, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, nazli.batmaz@hvbv.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1950-7410

GİRİŞ

21. Yüzyılın kent yüzyılı olarak farklı düşünce kuruluşları tarafından öne sürülmesi kentsel ve kırsal alanlarda uçurum oluşturacak boyuta ulaşan bir kalkınma farklılığının görülmesi şüphesiz bir gerçeğe dönüşmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu sorunun öneminin gün geçtikçe daha fazla artması kentte yaşayan insanlara hizmetlerin sunumu ve kalkınmanın yanı sıra kırsal alanda da benzer yaklaşımın sergilenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle kırsal kalkınma önemli bir alan olarak tartışılmakta ve bu yönde çalışmalar gerçekleştirilmektedir.

Kırsal alanların ön plana çıkması ve Sanayi toplumundan Bilgi toplumuna geçiş evresinde bu alanlarda yaşayan insanlara hizmet sunumunu sağlarken teknolojinin kullanılması ve geliştirilmesi zorunluluğu da kendisini göstermektedir. Bu nedenle kırsal kalkınmanın sağlanmasında başat boyutlardan biri olan teknolojik boyutun öne çıkması “akıllı köy” modellerinin uygulanması ve geliştirilmesini güçlendiren bir zemini ortaya çıkarmaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetlerinin 44 gün devam eden askeri mücadelesi sonucu Karabağ topraklarının işgalden kurtarılması ve Azerbaycan devletinin toprak bütünlüğünü tesis etmesi bölgeye yönelik politikaların yapımının ve geliştirilmesinin önünü açmıştır. İşgal döneminde kentlerin ve köylerin yakılıp yıkılması kalkınma planlarının etkili olmasını gündeme getirmiş ve en üst merciler tarafından politika yapım süreci başlatılmıştır. Akıllı köy konsepti de kalkınma planlarının önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

Çalışmada 2020’de Karabağ savaşı sonrasında işgalden kurtarılan Azerbaycan topraklarında uygulanması planlanan akıllı köy uygulamalarının değerlendirmesini saptamak amaçlanmıştır. Akıllı köy modelinin Azerbaycan’da uygulanması sırasında izlenecek yol haritasını belirleyebilmek çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır. Dünyadaki örnekleri ön plana alarak Azerbaycan’da yeni yeni uygulanması planlaştırılan bu modelin verimliliğinin artırılmasına yönelik önerilerde de bulunulması amaçlar arasında yer almaktadır.

Literatür taramasına dayanarak hazırlanacak bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kavramsal çerçeveye yönelik bilgiler ele alınacak, ikinci bölümde “akıllı köy” modeliyle ilgili bilgilere yoğunlaşarak akabinde akıllı köyün dünyadaki birkaç örneğine değinilecektir. Dördüncü bölümde ise Azerbaycan’ın akıllı köy modellerinin uygulanmasının planlandığı Zengilan ve Fuzuli kentlerinde yer alan köylerle ilgili bilgiler yer alacaktır. Beşinci ve son bölümde ise sonuç ve önerilere yer verilecektir.

1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1Kırsal Kalkınma

Dengeli bir kalkınma stratejisinin izlenmesi ve gerçekleştirilmesi çağımızın önemli bir noktasında yer almaktadır. Günümüzde gıda güvenliğinin sağlanmasında genelde kırsal alanlar, özelde ise tarım alanları önemli bir yere sahip olmaktadır. Tarım alanlarına olan ilginin artması bu alanların kalkınmasını da önemli bir yere taşımaktadır.

İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) tarafından belirtilen “Yeni Kırsal Paradigma” “sektörler yerine yerlere” ve “sübvansiyonlar yerine yatırıma odaklanma” ilkelerini ifade eden bu paradigma (OECD, 2006: 4; OCDE, 2006: 3) bir dizi spesifik bölgesel ve yerel faktör, yapı ve

eğilimi belirtmek için bölgesel dinamikler kavramını ortaya çıkarmıştır. “2030 Sürdürülebilir Kalkınma için Gündem” açısından ön plana alınan 169 ilişkili hedefle 17 sürdürülebilir kalkınma hedefinin, başka sözle küresel amaçların akıllı köylerin kurulmasını tetiklemesi (Atkoçiüniené ve Vazoniené, 2019: 502; tr.undp.org, 2022) kırsal kalkınma ve akıllı köy modelinin bir arada tartışılmasını elzem bağlama oturtmaktadır. Yeni Kırsal Paradigma kırsal alanlar için farklı yönleri bulunan yaklaşımlar sergilemektedir. Bu yaklaşımlar aşağıdaki şekilde ifade edilebilir:

Tablo 1. Yeni Kırsal Paradigma

	Eski yaklaşım	Yeni yaklaşım
Amaç	Denkleştirme, çiftlik geliri, çiftlik rekabet gücü	Kırsal alanların rekabet gücü, yerel varlıkların değerlendirilmesi, kullanılmayan kaynakların kullanımı
Hedef sektör	Tarım	Kırsal ekonominin çeşitli sektörleri (köy turizmi, üretim, BİT ¹ sanayisi)
Esas araçlar	Sübvansiyon	Yatırım
Ana aktörler	Merkezi yönetim, çiftçiler	Tüm yönetim aktörleri (<i>uluslar üstü, ulusal, bölgesel, yerel</i>), çeşitli yerel paydaşlar (<i>kamu, özel ve STK¹'lar</i>)

Kaynak: OECD, 2006

Yeni kırsal kalkınma paradigmasının kırsal kalkınmaya ön ayak olmanın yanı sıra onun teorik çerçevesinin oluşturulmasında önemli bir paya sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Genel anlamıyla ifade edilen kırsal kalkınma, insan hayatını zorlaştıran ve insan hayatının kırsal çevre koşulları nedeniyle olumsuz bir yöne evrilmesinin önüne geçebilecek faaliyetler şeklinde ifade etmek mümkündür (Tolunay ve Akyol, 2006: 116). Başka bir şekilde ifade edilecek olursa kırsal kalkınma yereldeki sorunların giderilmesine yön verecek çalışmalar bütünü olarak yorumlanabilir.

Geniş bir şekilde belirtmek gerekirse kırsal kalkınma, kırsal alanlarda yaşayan ve geçimlerini tarım sektörü veya kırsal mesleklerden sağlayan, insanlarda sorunların çözülmesi ve yaşam kalitesinin artırılmasına olanak sağlayacak ihtiyaç duygusunun oluşturulması, onların bu gereksinme duygusuna göre uğraşları sayesinde maddi ve manevi yardımların temin edilmesinin etkisi ve demokratik yöntemle ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmalarına olanak sağlamak çabası olarak belirtilir (kirsalcevre.org.tr, 2021).

Fiziki ve fiziki olmayan sorunlar şeklinde tasnif edilen kırsal sorunların giderilebilmesi için izlenecek stratejilerin belirlenmesini ve alana yönelik çalışmaların ön planda yer almasını akılda tutmak gerekmektedir. Bu nedenle kırsal sorunların önüne geçilebilmesi için kırsal çalışma stratejileri teknolojik, katılımcı reformist ve yapısal stratejilerden oluşmaktadır. Teknolojik

¹ Bilgi İletişim Teknolojileri

¹ Sivil Toplum Kuruluşları

stratejiler kırsal alanlarda teknolojinin uygulanması sonucu bilgi toplumunu da güçlendirmeye hizmet etmektedir. Katılımcı reformist stratejiler insanların etkin katılımını ifade etmektedir. Yapısal stratejiler ise çokboyutlu bir yaklaşımın benimsenilmesiyle sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkilerin ciddi bir şekilde araştırılmasına vurgu yapılmaktadır. Bu boyutlara göre şekillenen ilişkilerin insanlar üzerindeki olumsuz sonuçlarını belirlemek ve onların yaşamlarına olumlu yönde etki edecek çalışmaların gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır (Tolunay ve Akyol, 2006: 123).

Kırsal kalkınmanın sağlanması ve sorunların çözülmesinde uygulanan etkili yöntemlerden biri LEADER² yöntemidir. Avrupa Komisyonu tarafından 1990 yılında test uygulaması olarak başlatılan bu yaklaşım günümüzde en başarılı politika aracı olarak benimsenmektedir. Yerel toplulukların kamu idareleri, özel sektör ve STK'larla işbirliği oluşturması bu yaklaşımı ifade etmektedir (avrupa.info.tr, 2022). Bu yaklaşım kırsal alanlarda sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin hazırlanması, uygulanması, yerel katılımın sağlanması, ortaklığın teşvik edilmesi sayesinde kırsal politikaları geliştirmek için önemli bir yaklaşım olarak görülmektedir. Kırsal sorunların giderilmesine yenilikçi bir yaklaşım olarak LEADER yönteminin yerel toplulukların gereksinimlerini karşılayan bir işlevi bulunmaktadır. Bu yaklaşım yereldeki toplulukların projelerinin gerçekleştirilmesi, politikalarının uygulanması ve stratejilerinin hazırlanmasında karar alma mekanizminin önemli parçaları olmasını gerekli görmektedir. Kırsal kalkınmanın geliştirilmesine katkı sağlayan bir yaklaşım olarak görülen LEADER yöntemi yedi özelliği bünyesinde barındırmaktadır (Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, 2019; leaderstockholmsbygd.se, 2022):

- Yerel kamu-özel ortaklıkları,
- Tabandan tavana yaklaşımla aşağıdan yukarıya bir çalışma kültürünün geliştirilmesi,
- İnnovasyon çalışmalarının ön planda yer aldığı yenilikçi yaklaşımın benimsenmesi,
- Yerel kalkınma stratejilerinde çok sektörlü tasarlama ve uygulama,
- Sektörler arası işbirliğinin sağlanması,
- Yerel ölçekte kararların alınması,
- Yerel bilgiye dayanan ve alan bazlı yerel program, politika ve kalkınma stratejilerinin geliştirilmesi,
- Ağ oluşturma.

Kırsal kalkınmanın sağlanmasında LEADER yönteminin özelliklerinin uygulamaya geçilmesinin ve akıllı köy modelinin uygulanmasında önemli bir sac ayağını oluşturan kavram sosyal inovasyon kavramıdır. Bir sonraki alt başlıkta bu kavramla ilgili bilgilere yer verilecektir.

1.2.Sosyal İnovasyon

² Leader (liaison entre actions de développement de l'économie rurale) - Kırsal ekonomiyi geliştirme eylemleri arasındaki bağlantı (European Network for Rural Development, 2021).

İnovasyon kavramı teknolojik anlamının yanı sıra ilk kez Avusturyalı iktisatçı ve siyaset bilimci Joseph Schumpeter tarafından ifade edilen anlamıyla sosyal alanı da içermektedir. Buna yönelik olarak 1990 sonrasında yeniliği ifade eden inovasyon kavramı “sosyal” bağlamda ele alınmaya başlanmıştır. Mumford’a göre, sosyal inovasyon insanların bir veya daha fazla ortak hedefe ulaşmak için kişilerarası faaliyetleri veya toplumsal etkileşimleri nasıl organize etmeleri gerektiğine dair yeni fikirlerin üretilmesi ve uygulanması olarak ifade edilmektedir (Zerrer ve Sept, 2020: 79). Ekonomik etkinlik için teknolojik inovasyona yoğunlaşıldığını, buna paralel olarak sosyal inovasyonu yeniliğin üretilmesi için girişimcilerin aktif katılımı olarak belirten Schumpeter, insanların güdülerine göre eski yapıların yerini yeni yapılara bırakması sonucu yaratıcı yıkım (*creative destruction*) sürecinin oluşmasına olanak sağladığını ifade etmiştir. Bu yaratıcı yıkım süreci yeniliklerin ortaya çıkmasında süreklilik sağlayarak ekonomik yapının şekillenmesine de yol açtığını belirtmektedir (Ateş, 2017: 22-23).

Sosyal inovasyon, yeni ilişkilerin oluşması, güçlenmesi ve sosyal ihtiyaçların karşılanmasıyla yeni fikirlerin uygulanması ve geliştirilmesine zemin oluşturur. Sosyal etkileşimi de tetikleyen sosyal inovasyon, istek ve taleplerin yenilikçi yöntemlerle gerçekleştirilmesi şeklinde ifade edilir. Bu bağlamda inovasyon toplumun iyileştirilmesine yol açmakta ve bireylerin teşebbüs gösterip eyleme geçme potansiyelini artırmaktadır. Bu yaklaşım sosyal kurumlar aracılığıyla genişleyen, sosyal gereksinimlerin gerçekleştirilmesi için yenilikçi faaliyetler ve hizmetler bütünü ifade etmektedir (Özmete ve Akgül Gök, 2015: 132). Modern kavramlar için genellikle ifade edilen disiplinler arası yaklaşımdan uzaklaşmaksızın ulus altı ve ulus üstü ağlara da ihtiyaç duyan sosyal inovasyon yaklaşımı hizmetlerin sağlanmasında geleneksel yaklaşım ve yöntemlerden daha çok yeni yöntemler aracılığıyla toplumsal değişimi şekillendirmekte ve değişime karşı engellerin aşılmasına yön vermektedir. Genel olarak bu yaklaşım sürdürülebilir sosyal değişimi sağlamak için fikirlerin, yeteneklerin, sosyal düzenlemelerin ve kaynakların seferber edilmesi ve toplum sorunlarına yenilikçi ve yaratıcı çözümler getiren bir süreç olarak belirtilmektedir (Topsakal ve Yüzbaşıoğlu, 2017: 567).

Sosyal inovasyon yaklaşımı için üç temel boyuttan bahsedilmektedir. Bu boyutlar aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Topsakal ve Yüzbaşıoğlu, 2017: 568):

- 1) *Ürün boyutu* – Bireylerin karşılanmamış ihtiyaçlarını karşılamak,
- 2) *Süreç boyutu* – Toplumun her grup ve tabakasından olan insanların sosyal değişimi sağlayabilmek adına katılımlarını sağlamak,
- 3) *Güçlendirme boyutu* – Sosyo-psikolojik kapasitenin artırılmasıyla insanların gereksinim duyduğu kaynaklara olan erişimlerini sağlamak.

Sosyal inovasyonun disiplinler arası ve çok uluslu ağa olan ihtiyacının bulunması farklı sektörlerin birlikte çalışmasına yol açmaktadır. Yani, toplumsal sorunların çözümü için farklı grup ve tabakadan olan insanların katılımının öngörüldüğü şekliyle sorunların da birlikte, başka sözle katılımcı bir şekilde giderilmesi ifade edilmek istenmektedir (Ateş, 2018: 9). Sektörler arası işbirliğinin doğurduğu somut biçim Şekil 1’de kendisini göstermektedir:

Şekil 1. Sosyal İnnovasyon ve Sektörler arası ilişkiler

Kaynak: European Network for Rural Development, 2018

Kırsal kalkınmanın insani boyutunu özünde bulunduran bir kavram olarak ifade edilebilecek sosyal inovasyon kavramı her gruptan olan insanı, yani dezavantajlı grupları, yaşlıları da kapsayan bir anlayış olarak ifade edilebilir. Çokboyutlu bir yaklaşım olan kırsal kalkınma, plan, program ve politikalar üretilerek yenilikleri sağlama, ekonomik verimliliği ve kalkınmayı güçlendirme, sosyal inovasyonun aslında kırsal kalkınmanın temel faktörü olan insan kaynaklarını seferber ederek demokratik yönetimle gereksinimleri için gayret göstermelerini güçlendiren bir yapı ortaya çıkarttığını belirtmek mümkündür.

Bu yaklaşımların teorik çerçeveye yön vermesi akıllı köy modelinin şekillenmesini de etkilemektedir. Modelin özellikleri ve geniş kapsamına değinmeden önce teorik çerçevesi çizilmeye çalışılan kırsal kalkınma ve sosyal inovasyonun pratik yönü olan “yaşam laboratuvarları”ndan bahsetmekte yarar görülmektedir. Bir sonraki alt başlıkta bu konuyla ilgili bilgilere yer verilecektir.

1.3.Yaşam Laboratuvarları

Yaşam Laboratuvarlarının (YL) ilk örnekleri 1990’da Massachusetts Teknoloji Enstitüsü tarafından öne sürülmüş, 2006 yılı sonrasında YL ile ilgili projelerin hazırlanması ve uygulanmasına başlanılmıştır. Yeniliklerin test edilmesi ve vatandaş odaklı hareket ederek onların gereksinimlerine uygun yenilikleri ortaya koyması açısından YL önem arz etmektedir (Abilzade, 2020: 99).

YL ile ilgili kesin bir tanım bulunmamaktadır. Var olan tanımlar alanlara göre değişiklik göstermektedir. ENoLL³ tarafından yapılan tanımına göre YL, araştırma ve yenilik süreçlerini günlük yaşama geçiren, birlikte üretim düşüncesinden hareketle kullanıcı odaklı bir eko-sistem olarak ifade edilmektedir (Memiş ve Küçük Bayraktar, 2020: 956). Bir başka tanıma göre YL, alet veya çalışma objesi olarak teknolojilerle ilişkili hizmet, ürün, yaklaşım, çözüm ve uygulamaların geliştirilmesi⁴, birçok katılımcının birlikte faaliyet gösterdiği gerçek bağlamda ve kullanıcılara odaklanan bir açık inovasyon alanıdır (Cefrio, 2013: 8).

YL, günümüz araştırma tasarımlarında ve inovasyon odaklı teknolojik merkezli araştırmaların önemli bir aracına dönüşmüştür. Bu yaklaşımda da çokaktörlü bir yaklaşım kendisini

³ European Network of Living Labs (EnoLL) – Yaşam Laboratuvarları Avrupa Ağı Teşkilatı

⁴ Kavram, oluşturma, tasarım, keşif, deney, onaylama ve değerlendirme aşamaları ifade edilmek istenmektedir (Cefrio, 2013: 8).

göstermektedir. Kamu aktörünün ön plana çıktığı YL uygulamaları farklı paydaşları sürece ekleyerek katılımcı bir anlayışın ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu durum yönetim yapısı olarak ifade edilmekle YL'nin temel özelliklerinden birine dönüşmektedir (Memiş ve Küçük Bayraktar, 2020: 956).

YL yaklaşımı altı temel özelliği bulunmaktadır (Cefrio, 2013: 7):

- 1) İnsan, vatandaş, kullanıcı odaklı,
- 2) Açık inovasyon sürecine odaklanma,
- 3) Gerçek bağlamda deneyin gerçekleştirilmesi,
- 4) İnnovasyon ve ilişkilerin değeriyle ilgili anketlerin entegre edilmesi,
- 5) Bilgi-iletişim teknolojileri ve onların kullanımıyla ilgili bilgi ve iletişim sürecine entegre olunma,
- 6) Fiziki ve sanal alanların kullanımı.

YL temel özellikleri akıllı köy modelinin uygulanmasında önemli bir yere sahiptir. Akıllı köy modelinin somut ifadesi olarak YL, ilgili modelin özelliklerini iyi bir şekilde kavramaya ve sorunlarının giderilmesinde etkili yere sahiptir.

Kavramsal çerçevenin son bölümü olarak akıllı köylerle ilgili bilgilere bir sonraki alt başlıkta yer verilecektir.

2.AKILLI KÖY

Kırsal kalkınmaya giriş kapısı (villagesintelligents.ne, 2021) olarak ifade edilen akıllı köy uygulamaları daha çok projelerle gerçekleştirilen bir olgu olarak önem kazanmaktadır. Bu yaklaşıma özel olarak ilk kez 5-6 Eylül 2016 tarihinde İrlanda'nın Cork kentinde Cork 2.0 deklarasyonunda değinilmiştir. İklim Değişikliği Birleşmiş Milletler (BM) Çerçeve Sözleşmesi⁵ yirmi birinci konferansındaki (COP 21) sonuçlar ve BM'in sürdürülebilir kalkınma hedeflerini uygulamaya yönelik olarak kırsal alanlar anahtar yeri kapsamaktadır. Avrupa Birliği nüfusunun yarısından çoğunun kırsal alanlarda yaşaması ve bu, toplamda 2/3-ten daha fazla bir alanı kapsamaması bu alanların geliştirilmesi üzerinde odaklanmayı öne çıkarmaktadır (Union Européenne, 2016: 2). "Kırsal Alanlarda Daha İyi Bir Yaşam" başlıklı bildirmede (Öztaş Karlı, 2020: 36) canlı kırsal alana vurgu yapılmış ve farklı başlıklardan oluşmakla 10 başlık altında bir bildirme kabul edilmiştir. Kırsal gelişmeye ulaşmak, kırsal değerler zincirini güçlendirmek, kırsal canlılığa yatırım yapmak, kırsal alanı muhafaza etmek, doğal kaynakları yönetmek, iklim faaliyetlerini desteklemek, beceri ve inovasyonu desteklemek, kırsal yönetimi güçlendirmek, politikaları sadeleştirmek ve sonuçları geliştirmek, sorumluluk ve performansı geliştirmek adı geçen başlıklardır (Déclaration 2016 de Cork 2.0, 2016: 4-7).

Nisan 2017'de Avrupa Komisyonu tarafından pragmatik bir tanım olarak ifade edilen "Akıllı köyler" (*Smart villages; Villages intelligents*) teşebbüs olarak gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

⁵ CCNUCC – La Convention-Cadre des Nations Unies sur les Changements Climatiques

Kırsal Kalkınma için Avrupa Ağı⁶ kapsamında bir alt tema olarak ortaya koyulan “Akıllı köyler” Eylül 2017 – Temmuz 2020 yılları arasında Avrupa Komisyonunun alt grubu tarafından işlenmiştir (enrd.ec.europa.eu, 2021). Teknoloji, bilgi ve inovasyonun kullanılması sonucu kırsal ekonomik imkânların, kırsal altyapının, kırsal hizmetlerin ve yönetişimin sağlanması bu tanımı açıklamaktadır (World Bank, 2021: 21).

Şahısları ilgilendiren bu tanım kırsal alan sakinlerini öncelikli kabul etmektedir. Böylece, yaşanan sorunların giderilmesi için çözüm önerisinde bulunmak, kırsal alanlara yeni düşünce getiren enteresan yolların bulunmasını sağlayacak sakinler ifade edilmek istenmektedir (European Network for Rural Development, 2018b: 7). Bu tema bazı ülkelerde (örneğin Almanya) “dijital köyler” olarak bilinmektedir. Bilgi İletişim Teknolojilerinin (BİT) kırsal hizmetlerin (sağlık, sosyal hizmetler, eğitim, enerji, ulaşım ve satış, genel olarak çalışma (iş)) olanaklarının sağlanması ve canlandırılmasında teknolojinin imkânlarından yararlanılması bu kavramın genel ifadesi olarak öne sürülebilir.

Avrupa’da kırsal alanların imkânlarının güçlendirilmesini ön plana alan ve bir laboratuvar olarak öne çıkan bu yaklaşım yerelde bir canlanmayı tetiklemektedir. Bu canlandırma teşebbüsü yaşlı insanları ve duyma engellileri de kapsayan bir projeler bütünü olarak görülebilir. Ekonomik imkânların artırılması, altyapının güçlendirilmesi, yatırım olanaklarının artırılması hedeflenmekte, sosyal inovasyon ve teknoloji aracılığıyla olanakların artırılması ön planda yer almakta ve insanların katılımı, iletişimi ve şeffaflık sayesinde yerelde yönetişimin sağlanması önem arz etmektedir (World Bank, 2021: 24).

Kırsal Kalkınma için Avrupa Ağı tematik çalışmasına göre akıllı köylerin 5 esas motoru bulunmaktadır (European Network for Rural Development, 2018b: 8):

- 1) Nüfus değişimi ve nüfus azalmasına cevap bulmak,
- 2) Kamu mali kesintileri ve kamusal hizmetlerin merkezîleşmesine yerel yanıtlar bulmak,
- 3) Küçük kentlerle ilişkileri kullanmak,
- 4) Düşük karbon düzeyi için ekonomik döngüye doğru geçişi sağlamakla kırsal alanların rolünün verimliliğini temin etmek,
- 5) Kırsal alanların dijital dönüşümünü sağlamak.

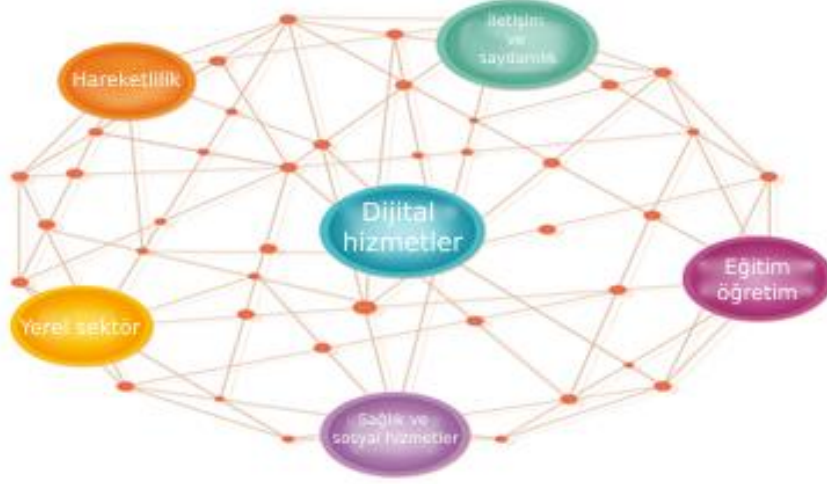
Belirlenen motor yönler akıllı köylerin dijital ekosisteminin sağlanmasına da yol açmaktadır. Dijital ekosistem denildiğinde mobilite, sağlık, sosyal hizmetler, eğitim alanlarında farklı kırsal hizmetler için verileri yöneten, ve kombinasyonu sağlayan, cihazları birbirine bağlayan ve toplayan farklı bilgi işlem çözümleri ifade edilebilir (European Network for Rural Development, 2018b: 35). Böyle bir yerel ekosistemi yönetmek, yapıldığı beş katmana hakim olmayı içerir. Bunlar toplum, dijital hizmetler, teknik platform, dijital altyapı⁷, ve organizasyonel ekosistemin⁸ ön plana alınması

⁶ En: European Network for Rural Development (ENRD); Fr: Réseau Européen de Développement Rural (REDR)

⁷ Dijital altyapı yalnızca geniş bant ve kablosuz internet erişiminin sağlanmasının yanı sıra akıllı evler alanına yönelik uygulamaların gerçekleştirilmesi, akıllı enerji ve nesnelerin internetine dayanan diğer teknolojilerin geliştirilmesinin dikkate alınması gerekmektedir (European Network for Rural Development, 2018b: 38).

ifade edilmekte ve ekosistem içinde bir ağın oluşması istenmektedir. Bunu somut bir şekilde görmek için aşağıdaki şekile bakılabilir:

Şekil 2. Akıllı köy ekosistem ağı

Kaynak: European Network for Rural Development, 2018

Farklı grupların bir arada olmasını ifade eden toplum katmanı yerel sakinleri, yerel yönetimleri, kulüp ve birlikleri, özel sektörü kapsamı gerekmektedir.

Dijital hizmetler yerel sektör, iletişim, mobilite (hareketlilik), yönetim, çalışma ve eğitim, sağlık ve sosyal hizmetleri kapsamaktadır. Hizmetlerin geliştirilmesi ve dijitalleşmesi dijital hizmet ağının şekillenmesini etkilemekle mobilite, eğitim, yerel sektör, iletişim ve şeffaflık, sağlık ve sosyal hizmetler arasında bir ilişkinin oluşmasına yol açmaktadır. Sağlık hizmetleri burada öne çıkmakla kanıtlanmış teletıp çözümlerini kapsamaktadır. Bu neden dijital inovasyonun önemini keskinleştirmektedir (European Network for Rural Development, 2018b: 37).

Teknik platform platformun önemli hizmetleri, etkinliklere yönelik mimarinin oluşturulması, veriler ve bir alandaki özel hizmetlerin bağlantısını içermektedir.

Altyapı olarak geniş bant ve fiber optik internet, nesnelerin interneti, akıllı evler ve sensörler ifade edilmektedir.

Organizasyonel ekosistem ise yaşam laboratuvarları, ekonomik modelin geliştirilmesiyle dijital geçişin yol haritasının çizilmesini ifade etmektedir.

Akıllı bir köyün gelişmiş olması ve sürdürülebilir hizmetler sunması için geniş bant altyapısı, mümkün dijital hizmetler ve bölge sakinlerinin dijital bilgisi olmakla üç unsurun bir araya gelmesini gerektirmektedir. Yeni Nesil Erişim Ağları (NGA) anlaşılır bir şekilde çoğu zaman siyasi tartışmaların merkezinde yer alır. Avrupa'daki hanelerin %80'i bu geniş bant ağlarına erişime sahipken, kırsal alanlarda bu oran sadece %47'dir. Çok yüksek hızlı geniş bandın uzak bölgelerdeki

⁸ Ekosistemin oluşturulması için dört araç gerekli olabilir: Yaşam laboratuvarlarının uygulanması, BİT sektörü partnerleriyle işbirliğinin yapılması, dayanıklı ekonomik modellerin oluşturulması, yerel dijital hizmetlere geçişle ilgili yol haritasının yaygınlaştırılması (European Network for Rural Development, 2018b: 38).

etkisi, özellikle önceki durumla kıyaslandığında değişiklik önem arz etmektedir. Dijital becerilerin geliştirilmesi çeşitli yerel hizmetleri teşvik eder. Ancak, çok yüksek hızlı bağlantıya sahip olmak, bir projenin başarısı için bir ön koşul değildir. Dijital ekosistem, topluluğun aktörlerini, gerekli hizmetleri, teknik dağıtım platformunu ve kullanılan altyapıyı içermektedir. Dijital ekosistemin maksimum verimliliğini sağlayabilmek için erken safhada çalışmaların planlanması önem arz etmektedir.

Mevcut geniş bant internet altyapısı, dijital hizmetlerin mevcudiyeti ve dijital beceriler, akıllı köyler oluşturma sürecinde ele alınması gereken üç potansiyel boşluk olmakla önemli eksenler olarak ifade edilmektedir. Siyasi tartışmalarda ise genellikle bu eksenlerden sadece biri hakim olabilmektedir. Bu eksenlere yönelik sonuçların sağlanması dijital dönüşümün desteklenmesine de etki edebilir (European Network for Rural Development, 2018b: 33-34). Belirlenen Dijital Dönüşümün Yol Haritası: Kontrol Listesini aşağıdaki şekilde belirtmek mümkündür (European Network for Rural Development, 2018b: 36):

1. Yerel ihtiyaçları belirlemek,
2. Köy veya kırsal alanın dijital geleceğini öngörmek,
3. Mevcut tüm kaynakları öğrenmek ve işbirliği yapmak – dijital kutuplar, yönetim, sanayi, araştırma ve yerel sakinlerin potansiyelini düşünmek,
4. Sektörler arası hizmetleri teklif eden platformların değerini araştırmak, bir sektör üzerinde yoğunlaşmadan daha çok entegre edilmiş bir yaklaşım benimsemek,
5. Bilgi iletişim teknolojileri projelerini ve onların başarılarını desteklemek için nitelikli personel bulmak,
6. Projelerin başarısı ve desteklenmesi için mevcut BİT bütçelerini belirtmek,
7. Bölgesel, milli ve Avrupa düzeyinde mali teşebbüs olarak tüm potansiyel mali kaynakları seferber etmek, yerel sanayi ile işbirliği yapmak.

Akıllı köylerin uygulanması için izlenen yol haritası ve pratik çözümleri akıllı kent kavramını akla getirerek onu akıllı kentlerin küçük bir modeli kabul etmeye yol açmaktadır. Fakat belirtmek gerekir ki onlar arasındaki farklılıklar ve onları bir-birinden ayıran özellikler akıllı köylerin akıllı kentlerin küçük bir modeli olmadığını göstermektedir. Şöyle ki akıllı şehirler, büyük verilere ve kentlerin çalışma şeklini birbirine bağlayan dijital teknolojiler aracılığıyla dönüştürme olanaklarına daha fazla yoğunlaşırken, akıllı köylerde bu ilkeler sadece dağınık alanlara yayılmamakta, sakinler geleceklerini kendi ellerine alarak genellikle dijital teknolojileri kullanmakta ve bununla sınırlı kalmamaktadır. Bu sınırın olmaması sosyal inovasyon, ortak çalışma gibi özellikleri içermektedir (European Network for Rural Development, 2018b: 7).

Akıllı köyler köylerin finansman açısından erişilebilir bir duruma getirilmesiyle birlikte köylüler tarafından kaynakların verimli kullanımı, satın alma koşullarının iyileştirilmesi, pazar rekabet gücünün oluşturulması ve internet üzerinden pazarlamanın güçlendirilmesini öne çıkarmaktadır. Ortak çalışma özelliklerinin vücut bulması için kooperatif ve dernek faaliyetlerinin önemi de ortaya çıkmakta, tarım kooperatiflerinin gelişmesine etki eden bir yaklaşımı doğurduğunu

ifade etmeye yardımcı olmaktadır. Bu nedenle akıllı köylerin gelişebilme potansiyeli olarak tarım kooperatiflerini kurmak ve geliştirmek hedefinin ön planda tutulması önem arz etmektedir (Öztaş Karlı, 2020: 33).

Ortak çalışmaların katılımın güçlendirilmesini öne çıkarmasının iyi sonuçlarının sağlanmasındaki bir diğer etken olarak Yaşam laboratuvarları yaklaşımını ifade etmek mümkündür. Bu yaklaşım prototiplerin, inovasyon atölyelerinin ve ortak çözümlerin gelişimini kolaylaştırmaktadır. Dijital ekosistemi anlamak, yenilikçi fikirleri birlikte yaratma, keşfetme, deneme ve değerlendirme süreçlerine rehberlik eder. Fikirlerin gerçekte sabit kalmasına izin verir ve böylece uzun vadeli başarı şanslarını güçlendirir (European Network for Rural Development, 2018a: 24).

2.1. Akıllı Köy Konseptinin Uygulama Alanları

Akıllı köylerin çokboyutlu ve disiplinlerarası bir yaklaşım sergilemesi onun uygulamadaki yönünü de belirginliğe kavuşturma ihtiyacını doğurmaktadır. Bu kısımda akıllı köy projelerinin uygulama alanlarından olan akıllı tarım, akıllı sağlık, akıllı eğitim, akıllı enerji ile ilgili bilgilere yer verilecektir.

Enerji verimliliği, düşük ücretli çözümler, dijital çözümlerin geliştirilmesi ve kesintisiz bağlantının sağlanması akıllı köylerin başarısını (Degada ve d., 2021: 1) kapsadığından uygulama alanı için de bu yönlerin ön planda bulundurulması esastır.

Köy özellikle tarım faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir alan olarak genel kabul görmesi akıllı köy bazında akıllı tarımı ön plana çıkarmaktadır. Bu nedenle ilk olarak sıradaki altbaşlıkta akıllı tarım uygulama alanı ile ilgili bilgiler belirtilecektir.

2.1.1. Akıllı Tarım

Dünya nüfusunun artmasına paralel olarak hem kırsal alanlarda yaşayan insanların verimli, sağlıklı ürünler yetiştirebilme, hem de daha az atığın olduğu bir tarım politikası izlemek ön planda yer alarak sürdürülebilirlik kapsamında gıda güvenliğini sağlayacak akıllı tarım faaliyetlerinden yararlanılması planlanmaktadır. Bu uygulamalar hayvancılık ve ürün yetiştirme ön planda yer almakla tüm tarım alanlarında geliştirilmesi gerekmektedir. Teknolojik olanaklardan IoT⁹ uygulamalarının kullanılması verimliliğin sağlanması, bununla birlikte standartların bulunması ise akıllı tarımın verimliliğine uygun gelen teknolojinin kullanılmasının önünü açacaktır.

Genel olarak IoT teknolojilerinin kullanıldığı akıllı sulama, hayvancılığın denetlenmesi, meteoroloji ve hava durumu ile ilgili bilgilerin elde edilmesi ve denetimin sağlanması, sensör tabanlı hassas tarımın gerçekleştirilmesi, bitkilerin uzaktan izlenmesi, toprak kalitesinin uzaktan izlenmesi, akıllı depolama, lojistik ve dağıtımın yapılması, varlıkların uzaktan izlenmesi, ürünlerin kalitesinin geliştirilmesi, hayvan sağlığını ve performansını toplu analizler aracılığıyla izleme, tarımsal atıkların azaltılması ve geri dönüşümü (Degada ve d., 2021: 3; Gasiowski-Denis, 2017: 11) akıllı tarım uygulamaları içerisinde yer almaktadır. Devrim niteliği taşıdığı ifade edilen akıllı tarım

⁹ Internet of Things – Nesnelerin interneti: Sensör ve bioçipler aracılığıyla elde edilen verilerin Wi-fi Zigbee, GPS, Bluetooth gibi teknolojilerin kullanılarak işlenen verilerin ağ aracılığıyla başka nesnelere aktarılması ve mubadelesi akıllı nesnelerin ortaya çıkmasına olanak sağlamaktadır (Abilzade, 2021: 2186-2188).

uygulamaları teknoloji kullanımlı tarımdan ziyade hem ekolojik hem de ekonomik bakış açısı olarak değerlendirilmektedir.

Bu uygulamaların uydu verilerine dayanarak gerçekleştirilmesi verimliliğin artmasına etki etmektedir. Toprağın işlenmesinde otonom araçların kullanılması akıllı tarım uygulamalarının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Otomatik dümenleme (sürme işlevi) uydu verilerine göre yapılmakla farklı toprak alanlarında otonom aracın hangi yönde yönlendirilmesi önceden belirlenmekle düz, dairesel, veya farklı hareket eksenlerine göre sürücü olmadan sürme işlevi yerine getirilebilmektedir. Sadece tarla sonu dönüşler sürücü tarafından yapılmaktadır. Bu tür uygulamalarla toplam maliyetin %10, yakıt maliyetinin %9 ve çalışma süresinin %17 azalması elde edilen araştırma sonuçlarında ifade edilmektedir. Otonom araçların yanı sıra tarımda açık ve kapalı alanlar için robotlar bulunmaktadır. Açık alan robotları GPS desteğiyle dümenleme işini yerine getirmekte, ilaçlama, mera, silaj¹⁰, ekim/dikim ve robotlar olarak ayırtdilmektedir. Kapalı alan robotlarına ise süt sağım, hasat ve ahır robotları dâhildir. Çiftçiliğin yanı sıra hayvancılıkta da farklı uygulamalar geliştirilmektedir. Büyükbaş hayvanların takibi, süt sağım sistemleri, akıllı ahır/mera ve sürü yönetim sistemi, kümes takip sistemi, kovan takip sistemlerini ifade etmek mümkündür (Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, yılsız: 40-46).

Akıllı tarımın gerçekleştirilmesi e-tarım girişimini ön plana çıkarmaktadır. Bu girişimin üç bileşeni bulunmaktadır (Dünya Bankası, 2021: 18):

- 1) Yaşam ve faaliyetlere yönelik, hava durumu, toprak kalitesi, haşere kontrolü, eğitim, kamu hizmetleri ve sağlık ile ilgili bilgilerin bulunduğu, erişilen çevrimiçi bir e-tarım platformunun oluşturulması,
- 2) E-ticaret, ve tedarik zinciri yönetimi,
- 3) Çiftçileri ve tarım KOBİ'lerini eğitmek için bir e-öğrenme platformunun oluşturulması.

Akıllı tarım uygulamaları doğa koşullarını dikkate alarak hasat yapmaya ve verimliliği artırmaya olanak sağlayacak çalışmaları destekler nitelik taşıdığını söylemek mümkündür.

2.1.2. Akıllı Sağlık

Akıllı köy uygulamalarının önemli bir uygulama alanı olarak insan sağlığı, dolayısıyla akıllı sağlık ön plana çıkmaktadır. Bu uygulamaların sağlanması köy yerinde doktor sayısında fazlalılığın olmaması, birçok hastalıkların insan ölümlerine neden olmasından kaynaklandığı için akıllı uygulama olarak önem kazanmaktadır. Akıllı sağlık denildiğinde YL ve Nesnelerin internetinden bağımsız bir uygulama alanı düşünülemez. Çünkü bu teknolojik imkânlar akıllı sağlığın geliştirilmesine olanak sağlamaktadır.

Akıllı sağlık uygulamalarının gerçekleştirilmesinde izlenecek yollar olarak (Dangmei, 2017: 374; akillisehirler.gov.tr):

¹⁰ “Yeşil ve suca zengin yemlerin havasız ortamda süt asidi bakterileri yardımıyla fermantasyona uğratarak, yani ekşitilerek saklanmasına silolama, bu işlem sonucu elde edilen yeme de silo yemi veya silaj denir.” (Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2005).

- *Uzaktan Sağlık Hizmeti*: Görüntülü sohbet veya mobil internet aracılığıyla bakıma erişim sağlanmasıyla mobil sağlık uygulamalarının gerçekleştirilmesi, yaşlı, kronik hasta ve engellilere evde desteğin sağlanması,
- *Teknoloji destekli sağlık çalışanları ve sağlık merkezleri*: Sağlık çalışanları, bulut tabanlı uygulamalar aracılığıyla hasta kaydı, teşhis, tedavi, ilaç ve takibin yönetilebilmesi,
- *Otomatik yatan hasta bakımı*: Hatırlatıcılar, protokoller, alarmlar ve hasta verilerini kaydetmek için akıllı yoğun bakım ünitesi sistemleri,
- *Elektronik tıbbi kayıtlar*: Konumlar arasında ve zaman içinde daha iyi bakım için kolayca erişilen ve tutarlı tıbbi geçmişler ve klinik karar destek sistemleri,
- *Uzaktan izleme*: Sağlık parametrelerini izleyen düşük maliyetli taşınabilir monitörler aracılığıyla uzaktan hasta takibinin sağlanabilmesi,
- *Büyük veri hastalık takibi*: Hastalık salgınlarının ortaya çıkarılması ve haritalanması; salgınların önlenmesi ve kontrol altına alınması; akıllı telefonlar ve sosyal medya kullanarak ilerlemenin izlenmesi.

Bu kılavuz akıllı sağlık hizmetinin sağlanmasında izlenilmesi gereken yollar olmakla bunun hastalar açısından erişilebilirliğini sağlamak için daha çok köy nüfusuna ve farklı hastalıklara yakalanan Hindistan örneğinde bakıldığında düşük ücretli ve yalın akıllı telefonların kullanılması, büyük ve ucuz sağlık iş gücünden yararlanma, modern elektronik klinik karar destek sistemlerinin kurulması, herkes için kanıta dayalı, kalite kontrollü, uygun fiyatlı sağlık hizmeti sunmak akıllı sağlık uygulamalarında önem arz etmektedir.

Olumlu yanları ile birlikte teknolojinin kullanılması sözkonusu olduğu ve insanlarla iletişim sağlandığı için olumsuz tarafları da doğurmaktadır. Ciddi internet altyapısı gerektiğinden yatırım maliyetlerinin yüksek olması, kişisel verilerin korunmasının zorlaşması ve siber güvenlik tehlikeleri akıllı sağlık uygulamalarında dikkate alınması gereken olumsuz yanlardır.

2.1.3. Akıllı Eğitim

Dijital eğitim yalnızca geniş bantlı internet ve dijital hizmetlerin oluşturulması ile sınırlı kalmamaktadır. Dijital eğitimin verilmesi dijital aletlerin kullanılması için bilgi ve beceri düzeyinin artırılması, güvenlik, gizlilik ve uygulamaların kullanılmasına ilişkin bilgi ve becerilerin elde edilmesini de ifade etmektedir (European Network for Rural Development, 2018b: 34).

Bilgi iletişim teknolojileri (BİT) öğrenme kalitesini teşvik etmekle okul harcamalarının azalmasına olanak sağlamaktadır. Bu nedenle BİT ile donatılmış okullar, internete ve dolayısıyla dünyaya erişebilme olanağı kazanmaları birçok kırsal topluluğun deneyimlediği bilgi izolasyonunu sona erdirebilir. Uzaktan ve uyarlanabilir öğrenme için yeni fırsatlar oluşturulmasının yanı sıra daha yüksek eğitim seviyesine ulaşmak için kasaba ve kentlere gitme gereksinimi azalabilir. BİT ve İnternet erişiminin “çekme faktörü”nün bulunması okula devam etmek ve iyi öğretmenleri çekmek, onlardan bilgi edinerek bilişsel gelişim sağlama imkânlarının artması sözkonusudur.

Kırsal akıllı eğitimle ilgili önlemler şunları içerir: (i) kırsal küçük ölçekli okullarda ve ilçe yatılı okullarında tam geniş bant ağ kapsamının gerçekleştirilmesi; ve (ii) kentsel yüksek kaliteli eğitim kaynaklarının kırsaldaki ilk ve orta dereceli okullarla bağlantısının gerçekleştirilmesi (Zhang and Zhang, 2020: 12).

Akıllı eğitim diğer alanların gelişimine de katkı sağlayacak bir alan olmakla dijital beceri eğitimi, tarım, ormancılık ve balıkçılık, çevre koruma, sosyal hizmetler gibi eğitimlerin alınmasına olanak sağlamaktadır. Öğrenciler, temel BİT bilgileri konusunda eğitim aldıktan sonra evde, mobil cihazlarında veya köydeki ortak kütüphanelerde ücretsiz olarak ders olarak elde ettikleri esnek öğrenimden elde ettikleri bilgileri çiftlik işleri, ev işleri ve diğer programların yanı sıra kendi motivasyonlarına daha fazla ilham verebilecek günlük yaşamlarına uyarlamayı kolaylaştırabilir.

2.1.4. Akıllı Enerji

Yenilenebilir enerji kapsamında akıllı enerji yönetimi, yeşil elektrik (örneğin Güneş, yel değirmeni) üretmek, kullanımını izlemek ve israfını kontrol etmeyi ifade etmektedir. IoT sensörleri, kontrolörler, güneş panelleri, enerji depolama ve akıllı enerji şebekeleri, verimli kullanımın sağlanması temel parametreleri oluşturmaktadır. Güneş panellerine ve yel değirmenlerine yerleştirilen IoT sensörleri, hava durumunu algılayabilir ve elektrik üretimini optimize edebilir. Ayrıca akıllı enerji sistemi, akıllı sokak lambasını ve elektrikli araç şarjını da yönetmeye izin vermektedir (Degada ve d., 2021: 2).

3.DÜNYADAKİ AKILLI KÖY UYGULAMALARI¹¹

Akıllı köy uygulamalarıyla ilgili çalışmalar enerji, eğitim, ulaşım, sağlık, tarım vd. alanları kapsamaktadır. Bu çalışmalara genel olarak bakıldığında belirli ülkelerin kırsal alanlarında teşebbüsler, başka sözle pilot projeler olarak uygulanmaktadır. Herhangi bir ülke örneğindeki akıllı köy anlayışı tartışıldığında uygulamada çoktarafli bir yönün şimdilik izlenilmediği görülmektedir. Yenilenebilir enerji kullanılması, orman alanlarının artırılması, biyoyakıt kullanımı, çevrim içi eğitimlerle kırdaki çalışan tarım işçilerinin kırdan ayrılmalarının önüne geçilmesi, köylerde teknolojinin imkânları kullanılarak gençlerin ortak çalışma alanlarının oluşturulması, kır düzeyinde profesyonel eğitimlerin verilmesi, ortak çalışmaların yerel kalkınmayı sağlamasıyla yerel ekonomiye katkıyı artırmak, yani kırdaki çözümlerin önüne geçilmesine yönelik gayretler farklı pilot uygulamaların genel çıktıları olarak ifade edilebilir. Ülke örneklerine geçmeden önce kırsal kalkınma ve akıllı köy arasındaki ilişkiyi açıklamanın genel şemasını aşağıdaki şekilde ifade etmek mümkündür:

¹¹ Akıllı köy ülke uygulamalarına yer verirken örnek ülkeler olarak Almanya, İsveç ve Finlandiya seçilmiştir. Bu şekilde bir örneğin belirlenmesinin nedeni her üç ülkede LEADER yönteminin yerel kalkınmada ön planda yer alması ve akıllı köy proje örneğinde Yaşam Laboratuvarı yaklaşımının benimsenmesinden kaynaklanmaktadır.

Şekil 3. Kırsal kalkınma ve akıllı köy konseptinin temel bileşenleri

Kırsal kalkınmanın sağlanmasında etkili bir konsept olarak öne çıkan akıllı köy modeli modern yönetim özelliklerini içermekle yönetim yaklaşımına göre geliştirilen, kalkınmanın gerçekleştirilmesi için yalnızca ekonomik etkenin güçlü olduğu bir yaklaşım yerine, birden fazla etkenin geliştirilmesi ve geniş tabanlı bir kalkınma stratejisini ortaya çıkardığını ifade etmek mümkündür.

Kırsal kalkınma ve akıllı köy konseptinin bileşenleri özetledikten sonra bir sonraki altbaşlıkta ülke örnekleri ile ilgili bilgilere yer verilecektir.

3.1.Almanya’da Akıllı Köy Konsepti

Almanya’da akıllı köy uygulaması dijital köy projesi (*Digitales Dorf, Le projet des Villages numériques*) olarak bilinmektedir. Aşağıdan yukarıya (*bottom-up*) çerçevesinde gerçekleştirilen LEADER yöntemi Almanya örneğinde de kendisini göstermektedir. Bu yaklaşım LEADER eylem grubu ve yerel vatandaşların katılımıyla projelerin kabul edilmesi şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca 2023-2027 yılları için LEADER yöntemine göre kırsal kalkınmayı gerçekleştirmek için başvurular alınmaktadır (leader-badisch-franken.de, 2022). Yerelde kabul edilen politikaların yerel eylem grupları¹² tarafından belirlenerek yerel kalkınma stratejileri ve hedeflerine göre bir süreç izlenmesi LEADER yönteminin etkisine göre şekillenmektedir. Bu grupların özellikle odaklandıkları alanlara turizm, kırsal kalkınma, çeşitlendirme, tarım, çevresel meseleler, demografik değişme ve yaşam kalitesi dâhildir. İnnovasyon da önemli bir amaç olmakla LEADER

¹² “Local Action Group – LAG: Yerel eylem grupları” - LEADER yönteminin de uygulanmasıyla projeler için mali destekle ilgili kararların alınmasında kamu-özel işbirliğini öne çıkarmakta ve yerel kalkınma stratejilerinin belirlenmesine katkı sağlamaktadır (Pollermann, Raue ve Schnaut, 2013: 112).

yöntemiyle yerel kırsal aktörlerin bir birlerinden öğrenmeleri ve nitelikleri geliştirmelerine olanak sağlamaktadır (Pollermann, Raue ve Schnaut, 2013: 112).

LEADER yönteminin yanı sıra Almanya’da uygulanan projede yaşam laboratuvarı yaklaşımı da benimsenmektedir. Örneğin, 2015’te dijital köy projesi olarak Rhénanie - Palatinat Spor ve İç İşleri Bakanlığı ve Fraunhofer Deneysel Yazılım Mühendisliği Enstitüsü tarafından başlatılmıştır. 4.5 milyar euroluk bütçesi bulunan projede ortak dijital platformunun oluşturulması, yerel mal teslimi, iletişim, mobilite ve e-devlet alanlarında yeni çözümlerin geliştirilmesi ve test edilmesi amaçlanmıştır. 5 esas hedefi bulunan projenin hedefleri akıllı yerel ekosistem içinde inovasyon, sektörlerarası çözümlerin yaygınlaştırılması, yerel aktörler arasında işbirliği kültürünün uygulanması, dayanıklı (kalıcı) çözümlerin uygulanması, uygun fiyatlı dijital çözümlerin oluşturulması ifade edilmektedir (European Network for Rural Development, 2018b: 22). Bu projenin gerçekleştirilmesinde de yerelle ilgili meseleler için yerel halkın katılımı ve disiplinler arası bir yaklaşımın benimsenmesi önem arz etmektedir.

3.2.İsveç’te Akıllı Köy Konsepti

Kırsal kalkınma ve akıllı köy uygulamasının temel bileşenlerinden biri olarak belirtilen LEADER yönteminin İsveç’te de örnekleri bulunmaktadır. İsveç’te bu yöntemin benimsendiği 40 bölge bulunmaktadır. Bu alanlarda yerel kalkınma stratejilerinin geliştirilmesine özel şirket çalışanları, STK üyeleri ve kamu sektörü çalışanları katılım sağlamaktadır. Bütçe ise Avrupa Birliği, İsveç devleti ve katılım gösteren belediyeler tarafından tahsis edilmektedir (leaderstockholmsbygd.se, 2022).

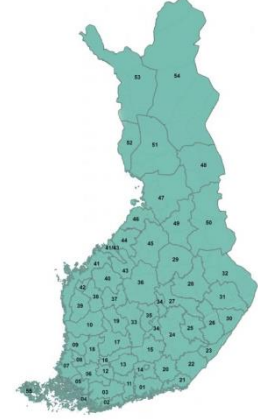
Yerelde insanları tutmak ve beyin göçünün kırsal alanlardan ayrılmasının önüne geçebilmek adına uygulama boyutunu oluşturan akıllı köy modeli İsveç’te de kendisini göstermektedir. Bu model yerelde ortak çalışmaya dayanarak beyin göçünü engelleyecek bir model olarak düşünülmektedir. İsveç’in Västernorrland kentinde Improve¹³ adlı proje yaşlı insanlara sağlık hizmeti sunmayı amaçlayan bir tele-sağlık (*télémédecine*) projesidir. Avrupa Birliği Interreg programı kapsamında desteklenen projede açık inovasyon veya yaşam laboratuvarı yaklaşımının sergilenmesi, banliyö ve az nüfus yoğunluğunun olduğu yerlerde evden dayanıklı kamu hizmetlerinin sağlanması için çözümlerin oluşturulması önem arz etmektedir. Sağlık çalışanlarının hastaları ile uzaktan hizmet sağlaması ve teknoloji sayesinde hizmet sunumunu geliştirmeleri ekonomik olarak katkı sağlamakla çok fazla hareket ederek zaman kaybetmenin de önüne geçilmektedir. Proje koordinatörü Madeleine Blusi yerel yönetim açısından şunu belirtmektedir ki her belediye biriminin sıfırdan projeye başlamalarına gerek olmadığını, bir komünün başlayabilmesi, profesyonelleşmesi ve becerilerini diğerleriyle paylaşmasını ifade ederek birlikte çalışmaya vurgu yapmaktadır (European Network for Rural Development, 2018a: 10).

¹³ Improve (Involving the coMmunity to co-PROduce public serVicEs / Faire participer la collectivité pour coproduire des services publics - Kamu hizmetlerini birlikte sunmaya toplulukları dâhil etme)

3.3.Finlandiya'da Akıllı Köy Konsepti

Finlandiya'da 65 yerel eylem grubu (Local Action Group-LAG) bulunmakla birlikte onlardan 54'ü LEADER yöntemine faaliyet göstermektedir. Etkin bir yaklaşım "Leader yerel eylem grupları"nın kalkınma stratejilerinin benimsenmesinde önemli yeri kapsamakla bu stratejiler Finlandiya kalkınma

göre
olan

stratejilerine uyarlanmaktadır. Finansal desteğin sağlanması "Leader finansman" adı altında gerçekleştirilmekle kamu yararı ve iş projelerine göre, %20-%100 arasında değişen maliyetler karşılanmaktadır. Finlandiya düzeyinde yapılan çalışmalar sonucu bir kaç bin yeni iş yerinin ve yeni istihdam alanının oluştuğu belirtilmektedir (leadersuomi.fi, 2022). LEADER yönteminin yanı sıra YL laboratuvarlarına da yer verilen Finlandiya örneklerinden biri Güney Kareliya bölgesinde yer alan, yaşlıların evlerinde ve güven altında korunmasını sağlayan proje "Safety at Home (Evde güvenlik)" olarak bilinmektedir. Yaşlıların mağdur olduğu kazaların evde ortaya çıkması bu projenin geliştirilmesine olanak sağlamıştır. Bununla birlikte 2020'den başlayarak her üç kişiden birinin 65 yaşın üzerinde olacağı projenin geliştirilmesinin bir diğer nedenidir. Proje kırsal alanlarda yerel risklerin önlenmesi ve yönetilmesi için bir bilgi sistemi oluşturarak çeşitli aktörlerden oluşan bir ağ kurmakla sağlık ve sosyal hizmet uzmanlarının bir araya gelmesine olanak sağlamaktadır. Bu proje nüfus kalabalığının düşük düzeyde olduğu kırsal alanların dönüşümünde anahtar rolü oynayabileceğini kanıtlamıştır (European Network for Rural Development, 2018a: 11; www.kotonaasumisenturvallisuus.fi, 2022).

4.AZERBAYCAN'DA AKILLI KÖY PROJELERİ

2019-2023'üncü Yıllarda Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin Sosyal-Ekonomik Kalkınması Devlet Programında İsmayılı ve Berde rayonlarında¹⁴ "Akıllı köy" projesinin uygulanmasına yönelik faaliyet belirtilmiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2019).

2019'da İsmayılı rayonunun Külüllü köyünde "Külüllü tarım ürünlerinin üretimi" adında bir kooperatif kurulmuş, 29 toprak sahibi 140 ha arazi, makine ve diğer üretim araçlarını birleştirerek kooperatifi oluşturmuştur (azerbaijan-news.az, 2021). Akıllı köyün oluşturulmasında kooperatiflerin kurulmasının önemi dikkate alındığında ilkin çalışmaların başlatılmış olduğunu söylemek mümkündür.

Devlet Programında konuyla ilgili faaliyet belirtilmesinin yanı sıra Mart 2021 tarihinde Dünya Bankası tarafından "Azerbaycan'da Akıllı Köyler: Analiz ve Yol haritası için bir Çerçeve" başlıklı rapor hazırlanmıştır. Raporda akıllı köy konseptinin Azerbaycan'da uygulanmasına yönelik mevcut durum değerlendirilmiş ve bilgilere yer verilmiştir (World Bank, 2021).

¹⁴ Azerbaycan Cumhuriyetinin toplam alanının yönetilmesinin merkezileştirilmesi, devlet fonksiyonlarının gerçekleştirilmesinde verimliliğin sağlanması, bununla birlikte devlet hakimiyeti, kurumların halka mümkün olduğunca yakın olmasını sağlamak amacıyla tarihen oluşmuş, sabit ve dayanıklı ekonomik, kültürel ve sosyal ilişkileri bulunan alanlardan oluşturulmuş, birkaç idari alan dairelerini birleştiren Azerbaycan Cumhuriyetinin idari alan birimi (Alan yapısı ve idari alan bölümü hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu, Madde 2)

“Akıllı köy” uygulamalarına yönelik ilgili programın yanı sıra, akıllı köy konsepti Cumhurbaşkanlığı Kararıyla 19 Nisan 2021 tarihinde “Akıllı kent (Smart City)” ve “Akıllı köy (Smart Village)” konseptiyasının hazırlanması hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının Serencamı’na¹⁵ ilişkin olarak çalışmalar başlatılmıştır (e-qanun.az, 2023).

Azerbaycan Cumhuriyetinin kent ve köylerinde sunulan hizmetlerin kalitesi, güvenliği, verimliliğinin artırılması, onların sunulmasında BİT-in uygulanması, mevcut kaynakların verimli kullanımı ve yönetiminin sağlanması kent ve köylerde sürdürülebilir kalkınmanın önemli önceliklerindedir. Bu kapsamda “akıllı köy” konseptinin gerçekleştirilmesi için merkezi yönetim kurumlarından oluşan bir çalışma grubu oluşturulmuştur. Ulaşım, İletişim ve Yüksek Teknoloji Bakanlığı¹⁶, Ekonomi, Tarım, Çevre ve Doğal Kaynaklar, Enerji Bakanlıklarının bakan yardımcıları, Devlet Kent Planlama ve Mimari Komitesi Başkan yardımcısı, Vatandaşlara Hizmet ve Sosyal İnovasyonlar Devlet Ajansı Başkan yardımcısı, “Azərişiq” Anonim Şirketi ve “Azərsu” Anonim Şirketlerinin ilgili yetkilileri bu çalışma grubunda yer almıştır. Kararda ayrıca ilgili devlet kurumları, araştırma kurumları ve sivil toplum örgütleriyle çalışmanın sağlanması da öngörülmüştür. Şirketlerin bu kapsamda yer aldığı görülmekle birlikte yerli ve yabancı danışmanların da altyapı çalışmaları için desteğinin alınması belirtilmiştir. İlgili kararın yanı sıra Azerbaycan Cumhuriyetinin işgalden kurtarılmış alanlarında “yeşil enerji” alanının oluşturulması ile ilgili faaliyetler hakkında yeni bir karar imzalanmış, böylece yeşil enerji alanının oluşturulması ile ilgili gerekli konseptin oluşturulması, baş planın¹⁷ hazırlanması öngörülmüş ve toplamda 1.391.040 dolar para ayrılmıştır (Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının Serencamı, 2021).

Azerbaycan’da akıllı köy modelinin uygulanması yeni bir süreç olmadığı yukarıda belirtilmiştir. İlk olarak Dünya bankası 2020’de bir çalışma gerçekleştirmiş ve çalışma 2021 yılında yayınlanmıştır. Çalışmada önemli görülen taraf şu ki işgalden kurtarılan topraklara yönelik herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır. Bunun nedeni çalışmanın gerçekleştirildiği dönemde Azerbaycan topraklarının işgale maruz kalması idi. Yapılan çalışmada bu bölge dışında diğer bölgeler kümeler olarak kabul edilerek her bir küme için köyler belirlenmiş ve genel bir çerçeve sunulmuştur. İlgili çalışmada Azerbaycan’ın Şemkir-Gazakh ve Guba-Haçmaz bölgelerinde gerçekleştirilmiş 29 mülakat sonucuna göre değerlendirmeler yapılmış ve dijital platformlarla ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Köylüler için sosyal medya ve kamu hizmetlerinin sunumunda dijital platformların eksikliği ve (i) düşük internet bağlantısı, (ii) internete erişim, internet cihazları ve çevrimiçi öğrenme platformlarının fiyatlarının yüksek maliyeti, (iii) mevcut e-hizmetler ve platformları kullanmadaki bilgi ve beceri eksikliği, (iv) köy düzeyinde hizmetlere erişim ve elektronik ticaret için dijital ağ ve lojistik olanakların bulunmaması, bu durumun köylülerin il merkezlerine gitmelerini zorlaması sorunlar olarak ifade edilmiştir (World Bank, 2021: 53).

Sorunların giderilebilmesi için COVID-19 sürecinin dijitalleşmeyi tetikleyeceği öngörülmüştür. Fakat sorunların giderilmesine yönelik çalışmaların sağlanması için COVID-19

¹⁵ Genel kurallar belirlendikte Azerbaycan Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanı fermanlar, başka meselelerle ilgili ise serencamlar kabul eder (Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Madde 113)

¹⁶ 11 Ekim 2021 tarihli Fermanla bakanlığın ismi Dijital Gelişme ve Ulaşım Bakanlığı olarak değiştirilmiştir.

¹⁷ Baş plan (Master Plan) kentin uzun süreli gelişmesini belirleyen esas kentleşme belgesidir.

döneminde farklı sorunlardan¹⁸ kaynaklı olarak internet kullanımı ve erişilebilirliğin zorluklarından bahsedilmektedir. Bunun yanı sıra Şemkir-Gazakh ve Guba-Haçmaz bölgeleri için dijital erişilebilirlik, yerel yönetim ve kamu hizmetleri, tarım ve tarım işletmeleri (tarım ticareti), turizm ve zanaat alanları üzerinden değerlendirme yapılmış, özellikle tarım ve turizm olanaklarından yararlanma şeklinde bir model uygulaması ifade edilmek istenmiştir (World Bank, 2021: 54).

Raporda yer verilen bilgilerde daha çok mevcut olanaklara dayanarak akıllı köy modelinin gerçekleştirilmesi öngörülmektedir. Özellikle kamu hizmet sunumunda öncü yere sahip olan “ASAN Hizmet¹⁹” merkezlerine vurgu yapılmış, yerel yönetim ve kamu hizmetlerinin sağlanmasında bu kurum değerlendirilmiştir. Fakat akıllı köylerle ilgili yerel yönetimlerin yerel yönetim torbası içerisinde yer aldığını belirtmek gerekir. Burada merkezi yönetimin hizmet sunumunda yer almasından daha çok çeşitli kamu hizmet kurumu tarafından hizmetlerin sunumu ifade edilmek istenilmektedir. Bu nedenle ilgili rapor mevcut olanaklara göre bir dijital köy modelini benimsediğini ifade etmek mümkündür.

Akıllı köy modelinin temelinde yönetim sözkonusu olduğu için raporun sunduğu veriler eksik kalmaktadır. Bu modeli kamu hizmetleri, şeffaflık ve politika başlıkları altında değerlendirmek gerekmektedir. Kamu hizmetleri olarak idarî hizmetler, BİT uygulaması ile vatandaşlar için hizmet sunumunun anlaşılması gerekmektedir. Şeffaflık denildiğinde ise bilgi ve mali şeffaflığın sağlanması önem arz etmektedir (Aziiza and Susanto, 2020). Bu başlıklar altında değerlendirmenin sağlanması akıllı köy modelinin verimli bir model olup olmadığını belirlemeye olanak sağlayabilir.

Karabağ'ın işgalden kurtarılması sonrası Zengilan ve Fuzuli rayonlarının akıllı köy modeline göre tasarlanması kararı alınmıştır. İlgili serencam bu yönde etkili olmuş ve Zengilan rayonunun 1.Ağal, 2.Ağal ve 3.Ağal köyleri, Fuzuli rayonunun Devletyarlı köyünde Akıllı köy modeli için altyapı çalışmaları başlatılmıştır. 5 bileşene göre gerçekleştirilen projede öncelikli alanlar olarak yaşam, üretim, sosyal hizmetler, akıllı tarım ve yenilenebilir enerji alanları belirlenmiştir (agro.gov.az, 2021).

Proje kapsamında Zengilan rayonunda köylerdeki evlere sıcak suyun sağlanması güneş enerjisi kullanılarak gerçekleştirilmesi, yağmur ve kanalizasyon suları için ayrı ayrı hatların çekilmesi yağmur suyunun tarımda kullanılması amaçlanmıştır. Sokakların akıllı aydınlatılması da yenilenebilir enerjinin kullanılmasına yönelik çalışmalar olarak ifade edilebilir (youtube.com, 2021). Bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesi Cumhurbaşkanı Serencamı kapsamında gerçekleştirilmektedir. Köylerde akıllı tarım faaliyetlerinin gerçekleştirileceği de baş planda belirtilmiştir. Bu çalışmalara yönelik pivot, tambur, damlama sulama sistemleri, IoT cihazların

¹⁸ Düşük hızlı ve geniş bantlı internet bağlantısının bulunmaması, bilgisayar ve akıllı telefon cihazlarının satın alınabilirliğinin düşük düzeyde olması, mobil internet ücretlerinin yüksek maliyeti, dijital aletleri daha verimli kullanma bilgi ve becerilerden yoksunluk sıralanan sorunlardandır. Covid-19 döneminin tetikleyeceği süreçte eğitim açısından çevrimiçi derslerin yapılamadığı ve öğrencilerin bundan etkilendiği, yüksek internet trafiğinin Covid-19 döneminde yaşanması internet hızının kötüleşmesine yol açan sorunlar olarak raporda ifade edilmektedir (World bank, 2021: 54). Kısaca belirtmek mümkündür ki yalnızca internet hizmetlerinin yanı sıra, altyapı çalışmalarının sağlanması bu sorunu giderebilecek nitelik taşımaktadır.

¹⁹ ASAN: Azerbaijan Service and Assessment Network – Azerbaycan Hizmet ve Değerlendirme Ağı. Asan kelimesi Azerbaycan dilinde kolay anlamına geldiği için Azerbaijan Service and Assessment Network (*Azerbaycan Hizmet ve Değerlendirme Ağı*) kısaltılarak hizmetlerin etkin ve verimli bir şekilde gerçekleştirilmesine vurgu yapılmaktadır.

kullanılması yer almaktadır. Akıllı yönetimin gerçekleştirilmesi veri ve denetim merkezinden gerçekleştirilmesi planlanmaktadır (president.az, 2023).

27 Mayıs 2022 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nun katılımıyla Zengilan rayonunun Ağalı köyünde akıllı köy projesinin birinci aşamasının açılış programı gerçekleştirilmiştir (president.az, 2023).

Resim 1. Zengilan rayonu Ağalı akıllı köyü

Kaynak: www.sputnik.az, 2021

119 ha alanı kapsayan Ağalı köyünde 200 ev, 4 idari bina, 360 öğrencinin eğitim görebileceği 1 okul, 60 çocuk kapasiteli 1 ana okul inşa edilmiştir. Köyde akıllı tarım, e-egitim ve tele-tıp için gerekli altyapı çalışmaları sağlanmıştır ve köy fiber optik internet ağı ile döşenmiştir (www.asgroup.az, 2023).

Resim 2. Zengilan rayonu Ağalı akıllı köyünün yukarıdan görüntüsü

Kaynak: president.az, 2023

Ağalı köyünde “Azerpoçt” limited şirketinin yerel şubesi, “ASAN” hizmet merkezi, DOST merkezi²⁰ ve Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Kalkınması Ajansı faaliyet göstermektedir. “ASAN” hizmet merkezi ve DOST merkezinin hizmetlerine erişim sağlamak isteyen köylü nüfusun

²⁰ Dayanıqlı ve Operativ Sosial Təminat (DOST) Agentliyi - Sürdürülebilir ve Etkin Sosial Güvenlik Ajansı

köy merkezine gitmeden Smart DOST sistemi aracılığıyla hizmetlere erişim sağlamaları mümkün olacaktır ve 100-den fazla çevrimiçi hizmetin sunulacağı ifade edilmiştir (www.dost.gov.az, 2023). Tele-tıp hizmetinin sunulması da öngörülen Ağalı köyünde “Salam Doktor” platformu üzerinden hastaların tansiyon, şeker, kalp ritmi ölçülmekle, deri ve göz bebeğinin görüntüsünü elde etmek mümkündür. Bu gibi bilgiler platformda toplanarak kalp, akciğer, böbrek, KBB (kulak, burun, boğaz), deri hastalıklarının tedavisinde kullanılmasına olanak sağladığı belirtilmiştir (president.az, 2023). Ağalı köyünde hidroelektrik santralinde su enerjisi kullanılacağı planlanmaktadır (fed.az, 2023).

Ağalı köyünde banka kartı aracılığıyla ödemelerin gerçekleştirilmesi için Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası tarafından gerekli ekosistem oluşturulmuş, ayrıca Merkez Bankası, Azerbaycan Cumhuriyeti Bilim ve Eğitim Bakanlığı, Kapital Bankası Anonim Şirketi ve Mastercard uluslararası kart teşkilatının desteğiyle Ağalı köyündeki okul öğrencileri için “Smart eğitim kartı” projesi gerçekleştirilmiştir. Bu kart okuldaki ve nakitsiz ödemelerin gerçekleştirilmesini kendisinde bulduran bir karttır (www.cbar.az, 2023).

Fuzuli rayonunun Devletyarlı köyü için hazırlanmış baş planda da benzer çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Devletyarlı köyünde 50 ha alanda güneş panellerinden köyün enerji ihtiyacı karşılanacaktır (fed.az, 2023).

Akıllı köy projelerinin uygulanmasında Ekonomi Bakanlığına bağlı Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Kalkınması Ajansı²¹, Tarım Bakanlığına bağlı Tarımsal Hizmetler Ajansı²², Emek ve Nüfusun Sosyal Güvenliği Bakanlığına bağlı Devlet İstihdam Ajansı²³ ve Zengilan Rayon İcra Hakimiyeti birlikte çalışmalar yapmaktadır. Eğitimleri başarı ile tamamlayacak kişilere Devlet İstihdam Ajansı tarafından otoservis, inşaat, ev aletleri ustası, terzi, berber, kuaför, unlu yiyeceklerin hazırlanması ve ticaretle ilgili aletlerin verilmesi karara alınmıştır (agro.gov.az, 2021). Projenin gerçekleştirilmesinde Türkiye, Çin, İtalya ve İsrail şirketleri yer almaktadır (youtube.com, 2021).

Kasım 2021 tarihinden başlayarak Zengilan rayonu Ağalı köylerinde “Akıllı köy” uygulamalarının gerçekleştirilmesinde küçük ölçekli işletmelerle ilgili eğitimler vermeye başlanmıştır. Kasım ayında 30 kişi eğitim alarak Devlet İstihdam Ajansı tarafından belirlenmiş alanlarda kullanılacak aletlerle temin edilecekleri belirtilmiştir (agro.gov.az, 2021).

Akıllı köyün projelendirilmesi, inşası ve tarım ekipmanları için 2021 yılı devlet bütçesinden 62.8 milyon manat (~ 37 milyon dolar) harcanmıştır. Fakat bu harcamanın hangi akıllı köy projesi için yapıldığı raporda belirtilmemiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, 2022: 37).

Azerbaycan’da gerçekleştirilen akıllı köy modellerinin teorik bilgiler doğrultusunda katılımcılığı sağlayan bir yaklaşımın sağlandığı görülmektedir. Fakat inovasyon alanı olarak YL’le ilgili hiçbir bilgiye yer verilmemiştir. Yaşam Laboratuvarlarının Avrupa Ağı (European Network of Living Labs – ENoLL) organizasyonunun sitesinde dünyadaki Yaşam Laboratuvarları ile ilgili

21 İqtisadiyyat Nazirliyinin tabeliyində Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi (KOBİA)

22 Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Aqrar Xidmətlər Agentliyi

23 Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin tabeliyində Dövlət Məşğulluq Agentliyi

haritaya bakıldığında da Azerbaycan'da herhangi bir YL'nin bulunmadığı kendisini göstermektedir (enoll.org, 2021).

SWOT (GZFT) analizi çerçevesinde Karabağ bölgesinde akıllı köy projelerin perspektifi değerlendirilirse aşağıdaki şekilde bir tablo ortaya çıkar:

Tablo 2. SWOT Analizi

S Güçlü yanlar	W Zayıf yanlar	O Fırsatlar	T Tehditler
✓ Merkezi yönetimin güçlü mali desteği, ✓ Teknolojik altyapı, ✓ Nüfus artışı.	✓ Katı atık projelerinin ve elektronik atıkla ilgili yasal altyapının bulunmaması²⁴, ✓ Akıllı köy strateji yol haritasının bulunmaması, ✓ Hesapverebilirlik ve şeffaflığın sağlanması adına raporların bulunmaması, ✓ Sosyal inovasyon yaklaşımının benimsenmemesi, ✓ YL'nin bulunmaması, ✓ İhtiyaçların değerlendirilmesi için farklı grupların bulunmaması.	✓ Doğal kaynakların bulunması, ✓ Genç nüfus, ✓ Verimli toprakların bulunması, ✓ Turizm potansiyeli.	✓ Siber cinayetler

Akıllı köy konseptinin uygulanması maliyeti yüksek projelerden olduğu için Azerbaycan'da uygulanan projelerde devlet bütçesinden ayrılan harcamalar projenin sonuçlandırılmasının önünü açan güçlü yönlerden biridir. Bunun dışında telekommünikasyon altyapısının geliştirilmesi projenin sürekliliğine katkı sağlayan bir diğer güçlü yöndür. Teknolojik uygulamaların sorunları da beraberinde getirmesi birçok açıdan gerekli düzenlemelerin yapılmasının önemini göstermekle bu yöndeki ilgisizlik veya erteleme akıllı köy konsepti için akıllı köy strateji yol haritasının bulunmaması, hesapverebilirlik ve şeffaflığın sağlanması adına raporların bulunmaması vb. gibi fazla sayıda zayıf yönleri doğurmaktadır.

Azerbaycan'ın işgalden kurtardığı tarihi toprakları üzerinde tesis ettiği egemenlik potansiyelin artması sonucu devletin ekonomik gücünü etkilemenin yanı sıra akıllı köy modelinin etkilerini kesinleştirmeye olanak sağlayacaktır. Oluşacak fırsatların tehditleri göz ardı etmeden siber cinayetler için çalışmaların artırılmasının da göz önünde bulundurulması gereken önemli noktalardan biri olduğunu belirtmekte yarar vardır.

²⁴ 2019 verilerine göre Azerbaycan'da kişi başı elektronik atık (e-atık) 8 kg olmakla dünyadaki ortalamadan bir az yüksektir. Dünya ortalaması 7.3 kilogramdır. Onların toplanması ve geri dönüşümü ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte bu yönde yasal bir düzenlemenin veya programın olmadığı da belirtilmektedir. Bunun yanı sıra "Azerbaycan Cumhuriyetinin milli ekonomi perspektifi için Stratejik Yol Haritası"na atıf yapılırsa bu belgede de 2025 ve sonrası için stratejik vizyonlar arasında e-atık ile ilgili herhangi bir bilgi yer almamıştır. Komşu ülkelerden Türkiye ve İran'da bunun için ilgili bakanlıkların kabul ettiği yönetmelikler bulunmaktadır. Bu düzenlemeler e-atıkların geri dönüşümü ve yönetimiyle ilgili yasal ve teknik esasları kapsamaktadır (Abilzade, 2021: 2193).

SONUÇ

Kırsal kalkınma; kırsal alanlardaki insanların refahını artırmak, daha iyi bir toplum oluşturmak için ön plana çıkan bir yaklaşım olmakla birlikte sürdürülebilirliği de beraberinde getirmektedir. İnsan kaynağının kırsal kalkınma için potansiyel kaynak olması onların uğraş göstermelerine olanak sağlayan bir çözümü de doğurmaktadır. Sosyal inovasyon olarak nitelenen bu yaklaşım kırsal sorunların giderilmesi ve toplumsal ilişkilerin güçlenmesini etkilemekle birlikte insanların sorunları çözme becerilerine de olumlu katkı sağlamakta ve katılımcılığı arttırmaktadır.

Sosyal inovasyonun gerçekleşme alanı olarak ifade edilen Yaşam Laboratuvarları teknolojinin kullanılması, geliştirilmesi ve bilgi toplumuna evrilme sürecine de etki etmektedir. Bu uygulamaların kırsal alanlarla bütünleşmeleri akıllı köy modelinin şekillenmesine olanak sağlamaktadır. Kırsal alanlarda ağ yapısının oluşması, sorunların giderilmesi, kırsal alanlarda artan göç düzeyinin azaltılması, teknolojik imkânlarla eğitimin yerelde alınması bu modelin temelini oluşturmaktadır.

Dünyada farklı alanlarda uygulamaları bulunan akıllı köy modelinin Azerbaycan'da uygulanması Karabağ savaşı sonrası işgalden kurtarılan topraklarda gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti Sosyal-Ekonomik Kalkınma Programında bu modelle ilgili bilgilere yer verirse de, uygulanmasına yönelik çalışmalara erişilmemiş, 2020 sonrasında akıllı köy modeli gündemde yerini almaya başlamıştır. Baş planlar kapsamında gerçekleştirilen akıllı köy modelleri pilot proje niteliği taşıması onun geleceğine yönelik çalışmaları belirleyeceğini söylemeye izin vermektedir. Zengilan ve Fuzuli akıllı köy projelerinde akıllı tarım, akıllı enerji ve akıllı eğitim uygulama alanları ön planda yer aldığı ortaya çıkmıştır. Fakat projelerin uygulanması, gerçekleştirilen çalışmaların yanı sıra her bir proje ile ilgili bilgilerin paylaşılması, köylere göre ortaya çıkan sorunların giderilmesinde izlenecek yolun gelecek çalışmalara örnek teşkil edeceği düşünülmektedir. Bu nedenle her projeye yönelik raporların yayınlanması ve maliyetlere etki etmesi açısından önem arz etmektedir. Bu durum izlenilmesi gereken yol haritasının bir aşamasını oluşturduğundan ön planda tutulması gerekmektedir. Çünkü projelerin başarısı ve desteklenmesi BİT bütçelerini belirtmekle, yani şeffaflığın sağlanmasıyla mümkün olabilir.

Dünya bankası tarafından Azerbaycan için yayınlanmış raporda daha çok mevcut olanaklara göre bir çerçeve sunulması ve bu yönde şekillenmesi düşünülen bir yaklaşımdan ziyade tüm tarafları içine alacak bir yaklaşımın benimsenmesi ve bu yaklaşımın uygulamada da kendisini göstermesi önemli olmakla saydamlığın sağlanması ve görev dağılımıyla etkisini gösterebilir. Mevcut olanaklar üzerinden bir akıllı köy modelinin uygulanması vatandaşların sorun çözebilmeye teşebbüslerine etki etmenin önünü kapamasına neden olabilir. Böylece, sosyal inovasyon yaklaşımının benimsenmesi ilgili projelerde verimliliğin sağlanmasına ve etkili bir proje olarak gündemde kalmasına yön verecektir.

Altyapı çalışmaları olarak inşası gerçekleştirilen köylerin geleceğine yönelik YL'lerin kurulması ile ilgili çalışmaların gerçekleştirilmesi, sosyal inovasyonla ilgili bilgilerin verilmesi ve eğitimlerin gerçekleştirilmesi akıllı köyde yaşayacak insanların daha kolay bir şekilde adaptasyon sürecini geçirmelerine olanak sağlayacak ve sorunların çözümüne birlikte çözüm önerileri getirmeyi güçlendirecektir. Kısaca ifade etmek gerekirse dijital ekosistemin oluşturulmasına olanak sağlayan akıllı köy ekosisteminin maksimum verimliliğini sağlayabilmek için erken safhada çalışmaların

planlanması önem arz etmektedir. Bunun dışında akıllı köy uygulamalarının gerçekleştirildiği baş planlarla ilgili bilgilerin paylaşılması farklı çalışmaların yapılması için sağlam bilgilere erişmeye de izin verecektir.

KAYNAKÇA

- Abilzade, Reshad. (2020). Neo-liberalizmle Dönüşen Kentler ve Yerel Yönetimlere Etkisi: İzmir ve Bakü Örnekleri. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Abilzade, Reshad. (2021). Dördüncü Sanayi Devrimi: Kent Düzeyinde Perspektifleri ve Sorunları. Nizami Gencevi ve Sürdürülebilir Kalkınma: III Ekonomi ve Yönetim Alanında Uluslararası Öğrenci Konferansı. Gence, Azerbaycan.
- Alan yapısı ve idari alan bölümü hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu. (2000). № 892-IQ, 13 Haziran 2000.
- Ateş, Muradiye. (2018). Türkiye’de Sosyal İnovasyon Uygulamaları ve Genç Nüfusun Potansiyeli. SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Sayı: 253.
- Ateş, Muradiye. (2017). Sosyal İnovasyon ve Türkiye: Potansiyeli, Dinamikleri ve Sosyal İnovatif Çalışmaları Desteklemede Devletin Rolü. Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- “Akıllı şehir” (Smart City) ve “Akıllı köy” (Smart Village) konseptinin hazırlanması hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının Serencamı. (2021). 19 Nisan 2021.
<https://president.az/articles/51179>
- Atkočiūnienė, Vilma ve Vazonienė, Gintarė. (2019). Smart Village Development Principles and Driving Forces: The Case Of Lithuania. European Countryside, Volume: 11, No: 4, p. 497-516.
- Azerbaycan Cumhuriyetinin işgalden kurtarılmış alanlarında “yeşil enerji” alanının oluşturulması ile ilgili faaliyetler hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının Serencamı. (2021). 3 Mayıs 2021.
<http://e-qanun.az/framework/47397>
<https://president.az/articles/51355>
- Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı. (2019). Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin 2019-2023-üncü Yıllarda Sosyal-Ekonomi Kalkınması Devlet Programı. Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı. (2022). Azerbaycan Cumhuriyetinin 2021 devlet bütçesinin harcanmasına dair yıllık Rapor. Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı.
- Aziiza, A and Susanto, T. (2020). The Smart Village Model for Rural Area (Case Study: Banyuwangi Regency). IOP Conf. Series: Materials Science and Engineering 722, p. 1-10.
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu. (yılısız). Akıllı Tarım. Araştırma Raporu. Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu.
- Cefrio. (2013). Des Laboratoires Vivants Pour Des Territoires Innovants. Synthèse Des Travaux.
https://dynamocollectivo.com/wp-content/uploads/2019/11/Laboratoires_vivants_rapport_synthese.pdf
- Dangmei, Jianguanglung. (2017). Smart Health Care: An Ideal Health Care System For Smart Village By Integrating Advanced Technologies. Aryabhata Journal of Mathematics and Informatics, Volume: 9, Issue: 1, p. 372-376.
- Degada**, Amit, **Thapliyal**, Himanshu and **Mohanty**, Saraju P. (2021). Smart Village: An IoT. Conference: IEEE 7th World Forum on Internet of Things (WF-IoT), New Orleans.

- European Network for Rural Development. (2021). Vision À Long Terme Pour Les Zones Rurales. *Revue Rurale De L'UE*, No 32.
https://enrd.ec.europa.eu/sites/default/files/enrd_publications/kfaj21002frn_002.pdf
- European Network for Rural Development. (2018a). Brochure De Projets: Fonds Européen Agricole Pour Le Développement Rural - L'Innovation Numérique et Sociale Dans Les Services Ruraux.
https://enrd.ec.europa.eu/sites/default/files/enrd_publications/publi-eafnd-brochure-07-fr_2018.pdf
- European Network for Rural Development. (2018b). Les Villages Intelligents Pour Revitaliser Les Services Ruraux. *Revue Rurale De L'UE*, No 26.
https://enrd.ec.europa.eu/sites/default/files/enrd_publications/publi-enrd-rr-26-2018-fr.pdf
- Gasiorowski-Denis, Elizabeth. (2017). L'agriculture de Demain. In *L'agriculture Intelligente*, ISOfocus, p. 6-11.
- Memiş, Levent ve Küçük Bayraktar, Hülya. (2020). Akıllı Kentler ve Yaşam Laboratuvarları (Living Labs): Başakşehir Yaşam Laboratuvarı Örneğinde Bir İnceleme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 4, s. 954-975.
- OECD. (2006). *Reinventing Rural Policy*. Policy Brief. OECD.
- OCDE. (2006). *Le Nouveau Paradigm Rural: Politiques et Gouvernance*. OCDE.
- Özmete, Emine ve Akgül Gök, Fulya. (2015). Sürdürülebilir Kalkınma İçin Sosyal İnovasyon ve Sosyal Hizmet İlişkisinin Değerlendirilmesi, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, Cilt: 26, Sayı: 2, s. 127-143.
- Öztaş Karlı, Rukiye Gizem. (2020). *Akıllı Kentlerden Akıllı Köylere*. (1. Baskı). İç: Mimarlık, Planlama ve Tasarım Alanında Teori ve Araştırmalar. (Ed: Ruba Kasmov, Lana Kudumovic). Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları. s. 29-47.
- Pollerman, Kim, Raue, Petra ve Schnaut, Gitta. (2013). Rural Development experiences in Germany: opportunities and obstacles in fostering smart places through LEADER, *Studies in Agricultural Economics*, 115, p. 111-117.
- Union Européenne. (2016). *Déclaration de Cork 2.0: Pour une Vie Meilleure En Milieu Rural*. Union Européenne.
- Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu. (2019). *LEADER yöntemi Bilgi Kitapçığı*.
- Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü. (2005). *Silaj Nedir? Tarihi, Önemi, Yararları ve Silaj Yapım Aşamaları*. Çiftçi Broşürü No: 121.
- Tolunay, Ahmet ve Akyol, Ayhan. (2006). Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Seri: A, Sayı: 2, s. 116-127.
- Topsakal, Yunus ve Yüzbaşıoğlu, Nedim. (2017). Sosyal İnovasyon Kavramsal Model Önerisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 13, Sayı 3, s. 565-576.
- World Bank. (2021). *Smart Villages in Azerbaijan: A Framework for Analysis and Roadmap*. World Bank.
- Zerrer, Nicole ve Sept, Ariane. (2020). Smart Villagers as Actors of Digital Social Innovation in Rural Areas. *Urban Planning*, Volume 5, Issue 4, p. 78-88.
- Zhang, Xiaojuan and Zhang, Zhengang. (2020). How Do Smart Villages Become a Way to Achieve Sustainable Development in Rural Areas? *Smart Village Planning and Practices in China*. Sustainability, 12, 10510, p. 1-20.

İnternet kaynakçası:

- <https://villagesintelligents.net/> (erişim tarihi: 26.11.2021)
- https://enrd.ec.europa.eu/enrd-thematic-work/smart-and-competitive-rural-areas/smart-villages_en (erişim tarihi: 26.11.2021)
- <https://www.agro.gov.az/az/news/agilli-kend-layihesi-cercivesinde-agali-kend-sakinleri-biznes-telimlerine-celb-olunub> (erişim tarihi: 10.12.2021)
- <https://www.agro.gov.az/az/news/oklahoma-qubernatoru-con-kevin-stitt-zengilanda-agilli-kend-layihesi-cercivesinde-goeruelen-islerle-tanis-olub> (erişim tarihi: 10.12.2021)
- <https://www.agro.gov.az/az/news/agali-kend-sakinleri-uecuen-teskil-olunmus-biznes-telimler-basacatib> (erişim tarihi: 10.12.2021)
- <https://azerbaijan-news.az/index.php/posts/detail/ismayillida-kooperativ-yaradilib-162813> (erişim tarihi: 10.12.2021)
- http://www.kirsalcevre.org.tr/foto/file/kirsal_kalkinma_politikalari_bulentg.pdf (erişim tarihi: 12.12.2021)
- <https://enoll.org/network/living-labs/> (erişim tarihi: 13.12.2021)
- <https://youtu.be/haDIeprnHk> (erişim tarihi: 13.12.2021)
- <https://youtu.be/co7raG17U1g> (erişim tarihi: 13.12.2021)
- <https://youtu.be/3SDASufEzXs> (erişim tarihi: 13.12.2021)
- <https://www.akillisehirler.gov.tr/akilli-saglik/> (erişim tarihi: 04.01.2022)
- <https://www.kotonaasumisenturvallisuu.fi/en/safety-home-project/kat-2-project> (erişim tarihi: 06.01.2022)
- <https://www.avrupa.info.tr/en/pr/theory-action-first-turkish-local-action-groups-lags-start-transforming-their-rural-communities> (erişim tarihi: 14.02.2022)
- <https://www.leadersuomi.fi/fi/leader-ryhmat/> (erişim tarihi: 14.02.2022)
- <https://www.leader-badisch-franken.de/leader> (erişim tarihi: 14.02.2022)
- <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html> (erişim tarihi: 15.02.2022)
- <https://leaderstockholmsbygd.se/leader-stockholmsbygd/vad-ar-leader/> (erişim tarihi: 16.02.2022)
- <https://president.az/az/articles/view/56208> (erişim tarihi: 06.01.2023)
- <https://fed.az/az/iqtisadiyyat/agilli-kendde-heyat-nece-olacaq-nazirlik-resmisi-aciqladi-musahibe-133349> (erişim tarihi: 06.01.2023)
- <https://www.asgroup.az/layiheler/zengilan-rayonu-agali-kendi-erazisinde-insa-olunan-agilli-kend-layihesi> (erişim tarihi: 06.01.2023)
- <https://dost.gov.az/news/419> (erişim tarihi: 06.01.2023)
- <https://www.cbar.az/press-release-3925/zngilan-rayonunun-agilli-knd-konsepti-sasinda-yenidn-qurulan-agali-kndind-nagdsiz-odnis-imkanlari-genisIndirilmisdir> (erişim tarihi: 06.01.2023)
- <https://e-qanun.az/framework/47263> (erişim tarihi: 06.01.2023)

doi: 10.5281/zenodo.14554646

Doğumda Beklenen Yaşam Süresini Etkileyen Faktörler: Bir Dinamik Panel Veri Analizi Yaklaşımı

Factors Affecting Life Expectancy at Birth: A Dynamic Panel Data Analysis Approach

Murat KONCA *

Makale Geliş Tarihi / Received :22.07.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted :10.12.2024

ÖZET

Bu çalışmada, dinamik panel veri analizi teknikleri ile doğumda beklenen yaşam süresini etkileyen faktörler araştırılmıştır. Çalışmanın açıklayıcı değişkenleri; kişi başına düşen gelir, hekim sayısı, yükseköğrenim mezunu oranı ve sera gazı emisyonudur. Analiz sonuçlarına göre, kişi başına düşen gelir ve yükseköğrenim mezunu oranı, doğumda beklenen yaşam süresini anlamlı şekilde artırmıştır ($p<0,05$); sera gazı emisyonu ise, anlamlı şekilde azaltmıştır ($p<0,05$). Bu çalışmadan elde edilen sonuçların doğumda beklenen yaşam süresinde iyileştirme sağlama adına politik karar vericilere yol gösterici olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kavramlar: Doğumda beklenen yaşam süresi, dinamik panel veri analizi, Arellano ve Bond.

ABSTRACT

This study examined the factors affecting life expectancy at birth through dynamic panel data analysis techniques. The explanatory variables of the study were; per capita income, number of physicians, higher education graduate ratio, and greenhouse gas emissions. According to the analysis results, per capita income and higher education graduate ratio significantly increased life expectancy at birth ($p<0.05$); while greenhouse gas emissions significantly decreased ($p<0.05$). It is thought that the results obtained from this study can guide political decision-makers to improve life expectancy at birth.

Keywords: Rural development, Smart village, Living Lab, Azerbaijan, Karabakh.

* Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, konca71@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-6830-8090.

GİRİŞ

İnsanlık adına son iki yüzyılda gerçekleşen en önemli başarılarından biri, doğumda beklenen yaşam süresinde (yıl olarak) (life expectancy at birth [LEAB]) görülen artışlardır. Öyle ki ortalama LEAB, iki yüzyıl önce 40 yılın altında iken günümüzde bazı gelişmiş ülkelerde 80 yılın üzerine çıkmıştır (Sasanipour, 2024: 406). İstatistiklere yansıyan bu olumlu tablo LEAB ile ilgili tartışmaları bitirememiş bilakis artırmıştır zira LEAB'ta görülen artışlar küresel olarak adil bir şekilde hissedilememektedir. Gelişmiş ülkelerde 80 yıla dayanan LEAB, az gelişmiş ülkelerde 50 yıl civarında seyretmektedir (Aydın, 2020: 164). Görüldüğü gibi son iki yüzyılda LEAB'ta elde edilen başarıya, gelişmiş dünya ile az gelişmiş dünya arasında bu gösterge bazında görülen farklılıklar gölge düşürmektedir (Țarcă vd., 2024: 1). Bu noktada, LEAB'ta görülen farklılıkların altında yatan nedenleri analiz etmek, toplumların sağlık statüsü hakkında önemli bilgiler sunan bu göstergede iyileşme sağlanmasına yardımcı olacaktır (Sasanipour, 2024: 406).

Bu çalışmada, LEAB'ı etkileyen faktörlerin dinamik panel veri analizi teknikleri ile ortaya konması amaçlanmıştır. Bu kapsamda bütüncül bir yaklaşım benimsenerek çalışmada oluşturulan modelde farklı alanlardan değişkenler aynı anda bir arada kullanılmıştır. Bu alanlar, ekonomi, beşeri sağlık altyapısı, eğitim statüsü ve fiziki çevredir. Ekonomik koşulların (You ve Donnelly, 2023: 230), sağlık sistemlerinin beşeri altyapısının (You ve Donnelly, 2022: 62), eğitim seviyesinin (Zimmerman ve Woolf, 2014: 1-4) ve fiziki çevresel etmenlerin (Rodriguez-Alvarez, 2021: 1-8) LEAB'ı etkilediği diğer bazı çalışmalarca da ortaya konmuştur. Benzer şekilde bu alanlardan değişkenler, LEAB'ın belirleyicilerini bu çalışmada olduğu gibi dinamik panel veri analizi teknikleri ile ele alan birtakım çalışmalarda da kullanılmıştır. Örneğin, LEAB'ı etkileyen faktörleri dinamik panel veri analizi teknikleri ile ele alan çalışmalar arasında; Awad ve Yussof (2016), He ve Li (2020), Chewe ve Hangoma (2020), Immurana ve diğerleri (2021) ve Azam ve Adeleye (2024) çalışmalarında gelir; Awad ve Yussof (2016), Jebeli ve diğerleri (2019) ve Byaro ve diğerleri (2021) çalışmalarında sağlık harcaması, hastane yatağı sayısı ve sağlık personeli sayısı gibi sağlık yatırımları; Abubakari ve diğerleri (2019) ve Chewe ve Hangoma (2020) çalışmalarında eğitim statüsü ve son olarak Abubakari ve diğerleri (2019), Roffia ve diğerleri (2023) ve Azam ve Adeleye (2024) çalışmalarında sera gazları emisyonu gibi olumsuz fiziki çevresel etmenler, LEAB'ı anlamlı şekilde etkileyen değişkenler arasında bulunmuştur.

Yukarıdaki çalışmalardan da görülebileceği üzere LEAB'ın belirleyicilerini inceleyen ve bu açıdan mevcut çalışma ile kısmen benzeşen birtakım çalışmalar mevcut olmakla birlikte bu çalışmalarda, çoğunlukla, bir ya da iki farklı alandan değişkenlere yer verilmiştir. Mevcut şekliyle bu çalışma, ekonomi, beşeri sağlık altyapısı, eğitim statüsü ve fiziki çevre alanlarından değişkenlere aynı anda yer vererek diğer çalışmalardan ayrılmakta ve farklı alanlardan değişkenlerin aynı anda LEAB'ı nasıl etkilediğini ortaya koyarak literatüre katkı sunmaktadır.

Çalışmanın akışı şu şekildedir; çalışmada ilk olarak çalışmanın değişkenlerinden bahsedilmiş ve bu değişkenlere ait verilerin alındığı kaynaklar hakkında bilgi sunulmuştur. Akabinde, çalışmanın analizi tanıtılmış ve bunu takiben çalışmanın kısıtlılıklarına ve varsayımlarına değinilmiştir. Son olarak bulgulara yer verilmiş ve elde edilen bulgular literatürdeki benzer çalışmaların bulguları ile karşılaştırılarak bulgulara dayalı somut önerilerde bulunulmuştur.

1. YÖNTEM

1.1. Veri Seti ve Değişkenler

Çalışmada; gelire, beşeri sağlık altyapısına, eğitim statüsüne ve fiziki çevre koşullarına ilişkin çeşitli faktörlerin, verisine ulaşılabilen ülkelerin¹ LEAB değerleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu kapsamda; satın alma gücü paritesine göre 2015 yılı fiyatları ile kişi başına düşen gayrisafı yurtiçi hasıla (Amerikan doları olarak) (gross domestic product per capita [GDP]) (OECD, 2024b), 1000 kişiye düşen hekim sayısı (the number of physicians per 1000 people [PHY]) (OECD, 2024c), 25-34 yaş aralığında olup herhangi bir yükseköğrenim kurumundan mezun olanların oranı (the ratio of graduates from tertiary education institutions-universities among aged 25-34 [UNI]) (OECD, 2024d) ve kişi başına düşen sera gazı emisyonu (metrik ton olarak) (greenhouse gas emissions per capita [GRNHSE]) (OECD, 2024e) çalışmanın bağımsız değişkenlerini oluşturmuştur.

Çalışmanın bağımlı değişkeni olan LEAB, ülkeler bazında önemli bir sağlık statüsü göstergesi olarak kabul edilmekte olup mevcut ölüm hızlarının değişmediği varsayımı altında yeni doğmuş bir bebeğin ortalama kaç yıl yaşamayı bekleyebileceği olarak tanımlanmaktadır. Bu gösterge, bilimsel yazında en sık kullanılan sağlık statüsü göstergeleri arasındadır ve göstergedeki kazanımlar, sosyoekonomik gelişme, güvenli gıdaya yeterli miktarda erişim, eğitim ve sanitasyon hizmetlerinden yeteri kadar faydalanma ve kaliteli sağlık hizmetlerine erişimde artışlar gibi bazı faktörlere bağlanmaktadır (OECD, 2024a). LEAB, ülkelerin genel ölüm düzeylerini yansıtarak herhangi bir ülkedeki nüfusun genel sağlığı hakkında kritik bilgiler sunmaktadır (Miladinov, 2020: 2; Yadav ve Yadav, 2024: 2). LEAB'ı önemli bir gösterge haline getiren bir diğer yönü, ülkeler, bölgeler veya nüfus grupları arasında karşılaştırma yapmaya olanak tanımasıdır; LEAB, nüfusun yaş yapısından etkilenmediği için ülkeler, bölgeler veya nüfus grupları arasında karşılaştırma yapmada yararlı bir gösterge olarak kabul edilmektedir (Dion vd., 2024: 3). Bu nedenlerden bu çalışmada, sağlık statüsü göstergesi olarak LEAB kullanılmıştır.

Literatür incelendiğinde, LEAB ve LEAB gibi önemli sağlık statüsü göstergeleri (doğumda beklenen sağlıklı yaşam yılı, bebek ölüm hızı ve 5 yaş altı çocuk ölüm hızı gibi) ile GDP'nin (Houweling vd., 2005; Swift, 2011; Gilligan ve Skrepnek, 2015; Karyani vd., 2015; Awad ve Yussof, 2016; He ve Li, 2020; Aanegola vd., 2022; Roffia vd., 2023), PHY'nin (Gilligan ve Skrepnek, 2015; You ve Donnelly, 2022; Roffia vd., 2023), UNI'nin (Karyani vd., 2015; Novak vd., 2016; Yetim vd., 2021) ve GRNHSE'nin (Amuka vd., 2018; Matthew vd., 2018; Abubakari vd., 2019; Osabohien vd., 2021; Radmehr ve Adebayo, 2022; Azam ve Adeleye, 2024) sıklıkla ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu sebeple, toplumların sağlık statüsü hakkında önemli bilgi sunan LEAB'ın belirleyicilerinin araştırıldığı bu çalışma kapsamında kurulan modelde bağımsız değişkenler arasında bahse konu değişkenlere yer verilmiştir. Böylelikle, çalışmanın modeli literatür ile uyumlu hale getirilmiştir.

¹ Çalışmada 35 Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organization of Economic Corporation and Development [OECD]) üyesi ülkenin 2010-2017 dönemine ait verileri kullanılmıştır. Çalışmada; Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Şili, Çekya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İzlanda, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Kore, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Meksika, Yeni Zelanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkiye, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri ülkelerine yer verilmiştir. Bu ülkelerin ve 2010-2017 döneminin seçilme sebebi, çalışma verilerinin sadece bu ülkeler ve bu dönem için bulunabilir olmasıdır.

Çalışma kapsamında kurulan model, ayrıca, sağlığın belirleyicilerinde temel model kabul edilen Blum (1974) modeli ile de uyumludur. Blum (1974) modeline göre sağlık statüsünün belirleyicileri; yaşam tarzı, fiziki ve sosyoekonomik çevre, sağlık hizmetleri ve kalıttır. Mevcut çalışmanın bağımsız değişkenleri olan GDP ve UNI sosyoekonomik çevreyi, GRNHSE fiziki çevreyi ve PHY sağlık hizmetlerini temsil etmektedir. Çalışmada, yaşam tarzı faktörlerini temsilen alkol ve tütün ürünleri kullanımı ile obezite verilerine yer verilmek istenmesine karşın, çalışma kapsamındaki ülkeler ve yıllar bazında bu verilere eksiksiz bir şekilde ulaşmak mümkün olmadığından, söz konusu değişkenler çalışmaya dahil edilememiştir. Bunun yanı sıra, Blum (1974) modelinde sağlığın önemli bir belirleyicisi olarak kabul edilen kalıtım değişkenine ilişkin herhangi bir veriye ülkeler ve yıllar bazında ulaşılamadığından, bağımsız değişkenler arasında kalıtımla ilgili herhangi bir değişkene yer verilememiştir.

1.2. Analiz

Bu çalışmada bir dinamik panel veri analizi tekniği olan Fark Genelleştirilmiş Momentler Metodu (Differenced Generalized Method of Moments [D_GMM]) kullanılmıştır. Dinamik panel veri analizlerinde, bağımlı değişkenin gecikmeli hali de açıklayıcı değişkenler arasında yer almakta ve böylelikle dinamik ilişkiler ortaya çıkarılmaktadır (Waziri vd., 2016: 215). Statik panel veri analizlerinde bağımlı değişkenin gecikmeli halinin açıklayıcı değişkenler arasında kullanılması taraflı ve tutarsız tahminlere sebep verebilmektedir (Van Bon, 2015: 6). Dolayısıyla bağımlı değişkenin gecikmeli halinin açıklayıcı değişkenler arasında yer aldığı modellerde dinamik panel veri analizlerinden faydalanılmaktadır (Çoban ve Balıkçıoğlu, 2016: 278). Bu kapsamda çeşitli dinamik panel veri analiz teknikleri bulunmakla birlikte bunlardan iki tanesi öne çıkmaktadır; temeli Hansen (1982) çalışması ile atılan ve Arellano ve Bond (1991) çalışması sonucu geliştirilen D_GMM ve Arellano ve Bover (1995) ile Blundell ve Bond (1998) çalışmaları ile geliştirilen Sistem Genelleştirilmiş Momentler Metodu (System Generalized Method of Moments [S_GMM]).

D_GMM tahmincisinde, yatay-kesit gözlemlere ait etkilerin yok edilmesi amacıyla her bir denklemin birinci farkının tahmin edilmesi ve araç değişkenler olarak açıklayıcı değişkenlerin gecikmeli değerlerinin kullanılması söz konusudur (Çetin ve Seker, 2014: 136). Böylelikle otokorelasyon ve açıklayıcı değişkenlerdeki içsellik (endojen) sorunları ortadan kaldırılmaktadır (Jha, 2019: 72). Bununla birlikte D_GMM, varyans-kovaryans matrisinin tutarlı tahminlerini üreten iki adımlı bir denklem sistemi ile değişen varyans sorununa karşı dayanıklıdır ve enstrüman geçerliliğinin test edilmesine olanak sağlamaktadır (Waziri vd., 2016: 216).

Yukarıda bahsi geçen üstünlükleri nedeniyle sıklıkla tercih edilen D_GMM tahmincisinin kullanılabilmesi, çeşitli varsayımların sağlanması ile mümkündür. Bu varsayımlar şunlardır (Roodman, 2009: 99-100):

- Bağımlı değişken, geçmiş değerlerinden etkilenmektedir, yani otoregresiftir.
- Değişkenler arasında doğrusal bir fonksiyonel ilişki söz konusudur.
- Yatay kesit gözlem sayısı (N) büyük ve zaman serisi (T) küçük değerlere sahiptir.
- Bağımsız değişkenler geçmiş dönemlere ait değerlerinden etkilenebilmektedir, yani eksojen/dışsal değildir.

- Sabit bireysel etkiler söz konusu olabilir.
- Bireysel gözlemler içerisinde değişen varyans ve otokorelasyon sorunları olabilir ancak gözlemler arasında bu sorunlar olmamalıdır.

D_GMM tahmincisi yukarıdaki üstünlüklerine rağmen, birtakım dezavantajları da barındırmaktadır. Blundell ve Bond (1998), değişkenler rassal bir yürüyüşe yakın olduğunda, D_GMM tahmincisinin kötü performans sergileyebileceğini göstermiştir. Bununla birlikte hem dönem sayısının küçük hem de bağımlı değişkenin kalıcı olduğu durumlarda, D_GMM tahmincisinin büyük örneklem yanlılığına maruz kalabileceği bilinmektedir (Jha, 2019: 72). D_GMM'nin bu dezavantajlarını ortadan kaldırma adına S_GMM önerilmiştir. S_GMM tahmincisi, fark denklemi ile düzey denklemlerinin birleştirilmesine dayanmaktadır (Hayaloğlu, 2015: 138). Yani S_GMM, hem gecikmeli seviyeleri hem de gecikmeli farkları kullanarak tahmin etkinliğini artırmaktadır (Jha, 2019: 72).

S_GMM tahmincisinin yukarıda ifade edilen üstünlüğüne rağmen, D_GMM tahmincisinin seçilmesinin daha uygun olduğu durumlar söz konusu olabilir. Bu noktada bahsi geçen iki GMM tahmincisinden hangisinin seçilmesi gerektiği konusunda Bond ve diğerleri (2001: 7) çalışmasında hızlı ve kolay bir yöntem önerilmiştir. Bu yöntemde göre çalışmada kurulan panel otoregresif model, havuzlanmış en küçük kareler (pooled ordinary least squares [POLS]), sabit etkili panel veri analizi modeli (fixed effects model [FE]) ve D_GMM ile tahmin edilmeli ve bu tahminlerde bağımlı değişkenin gecikmeli halinin katsayılarına bakılmalıdır. Bu katsayılar, POLS tahmincisinde elde edilen katsayı en büyük ve FE tahmincisinde elde edilen katsayı en küçük olacak biçimde sıralanıyorsa, D_GMM tahmincisi yansız ve tutarlıdır. Bu prosedür mevcut çalışmada da işletilmiş ve D_GMM kullanılmasının uygun olduğuna karar verilmiştir.

Çalışmanın D_GMM tahmincisinde sonlu örnekle düzeltilmiş standart hatalar tahminlemesi yani iki adımlı tahminleme kullanılmıştır çünkü Windmeijer (2005) çalışmasında standart hatalar için sonlu örnek düzeltmeli iki adımlı tahmincinin tek adımlı tahminciye kıyasla daha tutarlı ve tarafsız sonuçlar verdiği ortaya konmuştur.

D_GMM tahmincisinde, bağımsız değişkenlerin anlamlılığı Wald testi; araç değişkenlerinin geçerliliği Sargan testi ve otokorelasyonun varlığı Arellano Bond'un otokorelasyon testi ile sınımlanmaktadır. Bu tahmincide, birinci mertebeden (AR(1)) otokorelasyon olması sonuçların tutarlılığını veya yansızlığını etkilememektedir; bu tahmincinin etkin çalışması için ikinci mertebeden (AR(2)) otokorelasyon olmaması önemlidir (Mete, 2021: 1017). Mevcut çalışmada bahse konu testler ile D_GMM sonuçlarının tutarlılığı sınımlanmıştır².

Çalışmada, bağımsız değişkenlerle bağımlı değişken arasında doğrusal ilişkiler kurabilme, veri setini normal dağılıma yaklaştırma ve değişen varyans sorununun önüne geçme adına çalışmadaki tüm değişkenlerin doğal logaritmaları (Ln) alınmıştır (Feng vd., 2014: 105-107; Regmi,

² Bu çalışmada, panel veriyi oluşturan zaman serisi T ve yatay kesit gözlem (ülke) sayısı N olmak üzere; $T < N$ ve $T=8$ olduğundan, çalışmanın değişkenlerinin durağanlığı birim kök testleri ile sınımlanmamıştır. Çünkü T küçük değerler aldığı anda veya $T < N$ durumunda, panel birim kök testleri güvenilir sonuçlar vermekten uzaklaşmaktadır (Wooldridge, 2010: 300; Baltagi, 2005: 237-239).

2023)³. Bu sebeple analizlerde elde edilen sonuçlar, bağımsız değişkendirdeki yüzde (%) değişimin bağımlı değişkendirde sebep olacağı % değişim şeklinde yorumlanmıştır. Çalışmanın modeli aşağıda sunulmuştur:

$$\ln LEAB_{it} = a_t + \beta_1 \ln LEAB_{(it-1)} + \beta_2 \ln GDP_{it} + \beta_3 \ln PHY_{it} + \beta_4 \ln UNI_{it} + \beta_5 \ln GRNHSE_{it} + u_{it} \quad \text{Eşitlik (1)}$$

$$i = 1, \dots, N \quad \text{Eşitlik (2)}$$

$$t = 1, \dots, T \quad \text{Eşitlik (3)}$$

Yukarıdaki eşitliklerde, i yatay kesit gözlemleri, yani mevcut çalışmada ülkeleri; t zaman serisini, yani mevcut çalışmada 2010-2017 dönemini ifade etmek üzere; a_t : sabit terimi, $\ln LEAB$: Doğal logaritması alınmış LEAB'ı, $\ln LEAB_{(-1)}$: doğal logaritması alınmış LEAB'ın bir gecikmeli değerini, $\ln GDP$: doğal logaritması alınmış GDP'yi, $\ln PHY$: doğal logaritması alınmış PHY'yi, $\ln UNI$: doğal logaritması alınmış UNI'yi, $\ln GRNHSE$: doğal logaritması alınmış GRNHSE'yi ve son olarak u : hata bileşenini ifade etmektedir.

1.3. Kısıtlılıklar ve Varsayımlar

Mevcut çalışma çeşitli kısıtlılıklar ve varsayımlar barındırmaktadır. Çalışmanın ilk kısıtlılığı, yatay kesit birim sayısı ve zaman serisi ile ilgilidir. Çalışmada daha fazla ülkeye ait daha uzun bir zaman serisine yer verilmek istenmesine karşın, veri yokluğu sebebiyle bu istek gerçekleştirilememiştir. Bu durum çalışmanın önemli bir kısıtlılığıdır. Çalışmanın ikinci kısıtlılığı da veri yokluğu ile ilgilidir. Çalışma kapsamında kurulan modelde, Blum (1974) modeli esas alınmıştır ancak veri yokluğu sebebiyle bu modelin iki bileşenine (kalıtım faktörü ve davranışsal faktörler) çalışma modelinde yer verilememiştir. Çalışmanın son kısıtlılığı, LEAB'ı açıklamada kullanılan değişkenler arasındaki yüksek korelasyondan kaynaklanmaktadır. Bu çalışma ile benzerlik gösteren diğer çalışmalar incelendiğinde, LEAB'ın belirleyicileri arasında kişi başına düşen sağlık harcaması, 1000 kişiye düşen hastane yatağı sayısı ve aşılama oranlarının da kullanıldığı görülmüş ve bu sebeple bahse konu değişkenlere açıklayıcı değişkenler arasında yer verilmek istenmiştir. Ancak bu değişkenler ile GDP arasındaki yüksek korelasyon buna izin vermemiştir.

Çalışma, kısıtlılıkların yanı sıra varsayım da barındırmaktadır. Çalışmada kullanılan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni etkileyebileceği düşüncesi, mevcut çalışmanın varsayımını oluşturmaktadır. Bu çalışmada kullanılan değişkenlerin literatürdeki benzer çalışmalarda da kullanılmış olması, bu varsayımı güçlendirmiştir.

2. BULGULAR

Çalışma kapsamında, öncelikle, değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler elde edilmiştir ve sonuçlar Tablo 1'de sunulmuştur. Buna göre, LEAB 73,10-84,20 aralığında 80,15±2,66 ortalama ± standart sapma; GDP 18.068,90-110.417,30 aralığında 40.480,69±16.505,00 ortalama ± standart sapma; PHY 1,43-6,12 aralığında 3,30±0,89 ortalama ± standart sapma; UNI 13,10-57,05 aralığında 33,78±10,14 ortalama ± standart sapma ve GRNHSE 5,09-24,77 aralığında 10,81±4,90 ortalama ± standart sapma ile dağılım göstermektedir.

³ Çalışmanın analizleri EViews 13 Paket Programı ile yapılmış olup analiz sonuçlarının anlamlılığı %95 güven düzeyi üzerinden yorumlanmıştır.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

	LEAB	GDP	PHY	UNI	GRNHSE
Ortalama	80,15	40.480,69	3,30	33,78	10,81
Maksimum	84,20	110.417,30	6,12	57,05	24,77
Minimum	73,10	18.068,90	1,43	13,10	5,09
Standart sapma	2,66	16.505,00	0,89	10,14	4,90
Gözlem sayısı	280	280	280	280	280

Tanımlayıcı istatistiklerden sonra ikili karşılaştırmalar yoluyla bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon düzeyleri incelenmiştir ve böylelikle çoklu bağlantı sorunu olup olmadığı ortaya konmuştur (Tablo 2). Buna göre, $LnGDP$ değişkeni; $LnPHY$ ($r=0,26$; $p<0,05$), $LnUNI$ ($r=0,61$; $p<0,05$) ve $LnGRNHSE$ ($r=0,50$; $p<0,05$) değişkenleri ile istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir korelasyon göstermektedir. $LnUNI$ değişkeni $LnGRNHSE$ ($r=0,52$; $p<0,05$) değişkeni ile istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir korelasyon göstermektedir. $LnPHY$ değişkeninin, $LnUNI$ ($r=0,09$; $p>0,05$) ve $LnGRNHSE$ ($r=-0,08$; $p>0,05$) değişkenleri ile gösterdiği korelasyon istatistiksel olarak anlamlı değildir. İkili karşılaştırmalar sonu elde edilen korelasyon katsayıları incelendiğinde, bu katsayıların $-0,08$ - $0,61$ aralığında değerler aldığı görülmektedir ve buradan çalışmanın bağımsız değişkenleri arasında çoklu bağlantı sorunu olmadığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 2. Korelasyon Analizi Sonuçları

	$LnGDP$	$LnPHY$	$LnUNI$	$LnGRNHSE$
$LnGDP$	1			
$LnPHY$	0,26**	1		
$LnUNI$	0,61**	0,09	1	
$LnGRNHSE$	0,50**	-0,08	0,52**	1

* $p<0,05$; ** $p<0,01$

Panel veri analizi sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur. Tablo 3 incelendiğinde, bağımlı değişkenin gecikmeli halinin ($lnLEAB_{(-1)}$) katsayısının; POLS'ta pozitif ve anlamlı (Katsayı=0,968; $p<0,05$); FE'de pozitif ve anlamlı (Katsayı=0,278; $p<0,05$) ve D_GMM'de pozitif ve anlamlı (Katsayı=0,458; $p<0,05$) olduğu söylenebilir. Bu katsayılar sıralandığında, D_GMM'ye ait katsayının, POLS'a ait katsayıdan küçük ve FE'ye ait katsayıdan büyük olduğu görülmektedir. Buradan hareketle çalışmanın modelinin D_GMM'ye uygunluk bakımından Bond ve diğerleri (2001: 7) tarafından önerilen şartları sağladığı sonucuna varılmıştır.

POLS, FE ve D_GMM sonuçlarına göre $LnGDP$, $LnLEAB$ 'ı pozitif etkilemektedir ancak $LnGDP$ 'nin katsayısı POLS'ta anlamlı değilken ($p>0,05$), FE'de ($p<0,05$) ve D_GMM'de ($p<0,05$) anlamlıdır. FE sonuçlarına göre, $LnGDP$ 'de yaşanacak %1'lik artış $LnLEAB$ 'ta %0,024'lük bir artışa sebep olacaktır. Benzer şekilde, D_GMM sonuçlarına göre, $LnGDP$ 'de yaşanacak %1'lik artış $LnLEAB$ 'ta %0,029'lük bir artışa sebep olacaktır. Bu bulgulardan hareketle, $LnGDP$ 'nin $LnLEAB$ 'ı anlamlı bir şekilde pozitif etkileyeceği beklentisi, FE ve D_GMM tahmincilerinin sonuçları ile doğrulanmıştır.

POLS ve D_GMM sonuçlarına göre $LnPHY$ $LnLEAB$ 'ı negatif ve istatistiksel olarak anlamsız ($p>0,05$); FE sonuçlarına göre ise, pozitif ve istatistiksel olarak anlamsız ($p>0,05$)

etkilemektedir. Görüldüğü gibi $LnPHY$ 'nin $LnLEAB$ 'ı anlamlı bir şekilde pozitif etkileyeceği beklentisi doğrulanamamıştır.

POLS, FE ve D_GMM sonuçlarına göre $LnUNI$, $LnLEAB$ 'ı pozitif etkilemektedir ancak bu etki sadece D_GMM'de anlamlı bulunmuştur ($p < 0,05$); POLS'ta ve FE'de $LnUNI$ 'nin $LnLEAB$ üzerindeki etkisi anlamsızdır ($p > 0,05$). D_GMM sonuçlarına göre, $LnUNI$ 'de yaşanacak %1'lik artış, $LnLEAB$ 'ta %0,075'lik artışa sebebiyet verecektir. Buradan hareketle, $LnUNI$ 'nin $LnLEAB$ 'ı anlamlı bir şekilde pozitif etkileyeceği beklentisinin, sadece D_GMM tahmincisinde doğrulanabildiği ifade edilebilir.

POLS, FE ve D_GMM sonuçlarına göre $LnGRNHSE$, $LnLEAB$ 'ı negatif etkilemektedir ancak bu etki POLS'ta anlamsız ($p > 0,05$) iken FE'de ve D_GMM'de anlamlıdır ($p < 0,05$). $LnGRNHSE$ değişkeninde yaşanacak %1'lik artış $LnLEAB$ değişkeninde, FE'ye göre %0,013'lük; D_GMM'ye göre ise, %0,055'lik azalışa sebep olacaktır. Bu bulgulardan hareketle $LnGRNHSE$ 'nin $LnLEAB$ 'ı anlamlı bir şekilde negatif etkileyeceği beklentisinin, FE ve D_GMM tahmincilerinin sonuçları ile doğrulandığı söylenebilir.

POLS ve FE analizlerinin düzeltilmiş R^2 değerleri incelendiğinde, bu değerlerin sırayla, 0,982 ve 0,987 olduğu görülmektedir. Yani, $LnLEAB$ 'ta yaşanacak değişiminin; POLS sonuçlarına göre %98,2'si ve FE sonuçlarına göre %98,7'si çalışmada kullanılan bağımsız değişkenler ile açıklanabilmektedir. POLS ve FE tahmincilerinin F istatistiğinin p değerleri incelendiğinde, her iki modelin de anlamlı olduğu görülmektedir ($p < 0,05$). Ayrıca Durbin-Watson istatistiği, POLS'ta 2,66; FE'de ise, 2,51 bulunmuştur. Bu bulgu, POLS ve FE tahmincileri ile elde edilen sonuçların hata terimleri arasında ciddi sayılabilecek bir otokorelasyon olmadığını göstermektedir.

D_GMM tahmincisinde aşırı belirleme kısıtının olup olmadığı, yani araç değişkenlerin geçerliliği Sargan testi ile sınanmıştır ve bu testin sonuçlarına göre D_GMM modelinde kullanılan araç değişkenlerin geçerli olduğu görülmüştür (Sargan t istatistiği=23,393; $p=0,279$). D_GMM modeline ait AR(1) ve AR(2) değerlerine göre, birinci dereceden (AR(1)) negatif ve anlamlı bir otokorelasyon; ikinci dereceden (AR(2)) ise, pozitif ve anlamsız bir korelasyon söz konusudur. İkinci dereceden korelasyonun anlamsız olması, D_GMM modelinin otokorelasyon sorunu yaşamadığına işaret etmektedir. Son olarak Wald testi sonuçlarına göre, D_GMM modelinde kullanılan bağımsız değişkenler bir bütün olarak anlamlıdır ($p < 0,05$). Bu üç testin sonucuna göre, Arellano ve Bond (1991) tarafından önerilen D_GMM tahmincisi, mevcut çalışmada kurulan model için geçerli bir dinamik panel veri analizi tekniğidir.

D_GMM sonuçları, analizlerden önce beklenen etki bakımından ele alındığında, $LnLEAB_{(-1)}$, $Ln(GDP)$, $Ln(UNI)$ ve $Ln(GRNHSE)$ değişkenlerinin katsayılarının ve anlamlılık seviyelerinin beklentiler ile uyumlu olduğu; $Ln(PHY)$ değişkeninin ise, beklentiler ile uyumlu olmadığı görülmektedir.

Tablo 3. Analiz Sonuçları

Bağımlı değişken: $LnLEAB$				
	POLS	FE	D_GMM	Beklenen Etki

$LnLEAB_{(-1)}$	0,968**	0,278**	0,458**	“+” ve anlamlı
$LnGDP$	0,001	0,024**	0,029**	“+” ve anlamlı
$LnPHY$	-0,001	0,004	-0,019	“+” ve anlamlı
$LnUNI$	0,001	0,011	0,075**	“+” ve anlamlı
$LnGRNHSE$	-0,001	-0,013*	-0,055**	“-” ve anlamlı
C	0,131**	2,109**		
R^2	0,984	0,989		
Düzeltilmiş R^2	0,982	0,987		
p(F-istatistiği)	0,001**	0,001**		
Durbin-Watson istatistiği	2,660	2,510		
Arellano-Bond Seri Korelasyon Testi	AR(1)		-3,539**	
	AR(2)		1,610	
Wald Testi	F-istatistiği		52,871**	
	Ki-Kare		264,381**	
Sargan Testi	Test istatistiği		23,393	
	p değeri		0,279	

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

“+” pozitif etkiye işaret etmektedir; “-” negatif etkiye işaret etmektedir

SONUÇ

Bu çalışmada doğumda beklenen yaşam süresini etkilediği düşünülen ve farklı alanları temsil eden çeşitli değişkenlere yer verilmiştir. Mevcut çalışmada, ekonomik bir gösterge, beşeri sağlık altyapısına ilişkin bir gösterge, eğitim statüsüne ilişkin bir gösterge ve fiziki çevre şartlarına ilişkin bir gösterge aynı anda kullanılarak bu farklı alanların doğumda beklenen yaşam süresine aynı anda nasıl etki ettiği ortaya konmuştur. Bu yönüyle benzer çalışmalardan ayrıışan ve literatüre katkı sunan bu çalışmada, kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasılanın doğumda beklenen yaşam süresini anlamlı şekilde artırdığı; herhangi bir yükseköğrenim kurumundan mezun olanların oranı arttıkça doğumda beklenen yaşam süresinin anlamlı şekilde arttığı ve kişi başına düşen sera gazı emisyonunun doğumda beklenen yaşam süresini anlamlı şekilde negatif etkilediği ortaya konmuştur.

Çalışmanın bulgularından olan kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasılanın doğumda beklenen yaşam süresini artırdığı bulgusu, beklenen ve literatürce desteklenen bir bulgudur. Bu bulgu, Chang ve diğerleri (2023), Varbanova ve diğerleri (2023), Warsame (2023), Abbas ve diğerleri (2024), Hasnawati ve diğerleri (2024) ve son olarak Azam ve Adeleye (2024) çalışmalarında da elde edilmiştir. Bu çalışmadan ve burada bahsi geçen güncel çalışmalardan anlaşılacağı üzere gayrisafi

yurtiçi hasıla doğumda beklenen yaşam süresini anlamlı şekilde etkilemektedir. Buradan, düşük gayri safi yurtiçi hasılaya sahip ülkelerde ya da bölgelerde yaşayanların sağlık statülerinin gerilememesi adına karar alıcıların birtakım adımları atmaları gerektiği yorumu yapılabilir. Bu noktada atılması gereken adımlar, çoğunlukla, gıdaya, sanitasyon hizmetlerine, sağlık hizmetlerine ve eğitim hizmetlerine düşük gelir seviyesi nedeniyle erişimde sıkıntı yaşayan gruplara yönelik olmalıdır. Bu gruplar bahsi geçen ürünlere ve hizmetlere erişimde sıkıntı yaşadığından, bu gruplarda başta doğumda beklenen yaşam süresi olmak üzere birçok sağlık statüsü göstergesi düşük seyretmektedir. Bu nedenle, düşük gelire bağlı olarak gıdaya, sanitasyon hizmetlerine, sağlık hizmetlerine ve eğitim hizmetlerine erişimde sorun yaşayanlara yönelik politikalar geliştirilmelidir. Bu noktada bu kesimlerin, bazı vergilerden istisna tutulmaları, şartlı nakit transferleri yoluyla eğitim-sağlık hizmetlerinden faydalanma konusunda cesaretlendirilmeleri, sağlık hizmetlerini kullanırken kullanıcı katkılarından muaf tutulmaları, eğitim hizmeti alırken herhangi bir ödemede bulunmamalarının sağlanması önemli adımlar olarak görülebilir.

Mevcut çalışmanın bulgularından olan yükseköğrenim mezunu oranının doğumda beklenen yaşam süresini artırması, literatürle uyumludur. Bu bulgu, Spoerri ve diğerleri (2014), Jung-Choi ve diğerleri (2014) ve Luy ve diğerleri (2015) çalışmalarının sonuçları ile desteklenmiştir. Bu çalışmanın ve burada bahsi geçen çalışmaların sonuçları incelendiğinde, yükseköğrenim mezunu olmanın bir yönden doğrudan bir yönden dolaylı olarak doğumda beklenen yaşam süresini artırdığı söylenebilir. Yükseköğrenim mezunu olmanın doğumda beklenen yaşam süresi üzerindeki doğrudan etkisi, yükseköğrenim mezunlarında sağlık-okuryazarlığı ve sağlık bilincinin daha gelişmiş olması ile açıklanabilir. Yükseköğrenim mezunu olanlar hangi sağlık hizmetini ne zaman kullanmaları gerektiği konusunda daha bilinçli olduğundan, bu kişilerde mortalite oranları daha düşük seyredebilmektedir ve bunun sonucunda doğumda beklenen yaşam süresi daha uzun olabilmektedir. O halde sağlık hizmetlerinde politik karar verme mekanizmalarında yer alanlar, düşük eğitim statüsü olan bireylere yönelik faaliyetlerle bu kişilerde sağlık ve sağlıklı yaşam bilinci oluşturacak faaliyetler yürütmelidirler. Bu noktada, merkezi hükümette karar verme mekanizmalarında yer alanlar, medya, sivil toplum ve yerel yöneticiler ile işbirliği içerisinde çalışmalıdırlar. Yükseköğrenim mezunu olmanın doğumda beklenen yaşam süresi üzerindeki dolaylı olumlu etkisi ise, yükseköğrenim mezunları ile yükseköğrenim mezunu olmayanlar arasındaki gelir farkıdır. Yükseköğrenim mezunu olanların olmayanlara kıyasla daha yüksek gelir elde etmeleri muhtemeldir ve bu durum yükseköğrenim mezunlarının daha iyi koşullarda yaşamalarına olanak sağlayarak bu kişilerde daha yüksek doğumda beklenen yaşam süresine sebep olabilir.

Bu çalışmanın son bulgusu, fiziki çevresel şartların doğumda beklenen yaşam süresini etkilediğidir. Çalışmanın sonuçlarından anlaşılacağı üzere sera gazı emisyonu doğumda beklenen yaşam süresini anlamlı şekilde negatif etkilemektedir. Yüksek sera gazı emisyonu, temelde küresel boyutta çevresel bir sorun olmakla birlikte küresel bir sağlık sorunu olarak da görülmektedir (Taş vd., 2023: 49). Literatür incelendiğinde, karbondioksit (CO₂), metan, nitroz oksit, su buharı ve florlu gazlar gibi sera gazlarının sağlık statüsüne olumsuz etkileri olduğu görülmektedir (Bhutto vd., 2003; Guo vd., 2024; Azam ve Adeleye, 2024). Bu çalışmanın ve buradaki diğer çalışmaların sonuçlarından anlaşılacağı üzere kişi başına düşen sera gazı miktarının yüksekliği çevresel bir sorun olduğu kadar sağlık sorunu olarak da ele alınabilir. Bu sorunla mücadele etme adına bazı önlemlerin hızlıca alınması elzemdir. Bu önlemler bireysel

önlemler, ülke bazında önlemler ve küresel önlemler olarak üç grupta toplanabilir. Bu kapsamda alınabilecek bireysel önlemler; enerji tüketimini ve atıkları azaltma, yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelme ve araç emisyonunu azaltma adına toplu taşıma kullanma gibi adımları kapsamaktadır. Sera gazı emisyonu konusunda yasal mevzuat oluşturma, yüksek sera gazı emisyonuna sebep olan firmalara caydırıcı cezalar verme ya da ek vergi getirme gibi önlemler, ülke bazında alınacak önlemlere örnek olarak verilebilir. Son olarak, küresel çapta alınacak önlemler ise, Kyoto Protokolü ve Paris İklim Anlaşması gibi ulus üstü mevzuata uyulmasıdır.

KAYNAKÇA

- Aanegola, R., Sakai, S. N. ve Kumar, N. (2022). Longitudinal analysis of the determinants of life expectancy and healthy life expectancy: A causal approach. *Healthcare Analytics*, (2), 100028.
- Abbas, H. S. M., Azhar, A. ve Gul, A. A. (2024). Impact of environmental and economic determinants on life expectancy: a sustainable development exploration in Sino-Pak from 1965 to 2020. *International Journal of Environment and Sustainable Development*, 23(1), 40-56.
- Abubakari, M., Owoob, N. S. ve Nketiah-Amponsah, E. (2019). Socio-economic determinants of life expectancy in Sub-Saharan Africa. *Ghanaian Journal of Economics*, 7(1), 156-177.
- Amuka, J. I., Asogwa, F. O., Ugwuanyi, R. O., Omeje, A. N. ve Onyechi, T. (2018). Climate change and life expectancy in a developing country: evidence from greenhouse gas (CO₂) emission in Nigeria. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 8(4), 113.
- Țarcă, V., Țarcă, E. ve Moscalu, M. (2024). Social and Economic Determinants of Life Expectancy at Birth in Eastern Europe. *Healthcare*, 12(11), 1-15.
- Arellano, M. ve Bond, S. (1991). Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations. *The review of economic studies*, 58(2), 277-297.
- Arellano, M. ve Bover, O. (1995). Another look at the instrumental variable estimation of error-components models. *Journal of econometrics*, 68(1), 29-51.
- Awad, A. ve Yussof, I. (2016). Democracy and human development nexus: The african experience. *Journal of Economic Cooperation & Development*, 37(2), 1.
- Aydın, B. (2020). The impact of economic indicators on life expectancy: A panel data analysis. *Istanbul Journal of Economics*, 70(1), 163-181.
- Azam, M. ve Adeleye, B. N. (2024). Impact of carbon emissions sources on life expectancy in Asia and the Pacific region. *Natural Resources Forum*, 48(1), 35-57.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*, Third Edition, England: John Wiley & Sons.
- Bhutto, N. A., Chang, B. H., Adeel, S., Seelro, A. D. ve Qureshi, M. U. (2023). Global warming, economic development and their impact on the life expectancy: An empirical evidence from Pakistan. *Studies of Applied Economics*, 41(1).
- Blum, H.L. (1974). *Planning for Health: Development and Application of Social Change Theory*, New York: Human Sciences Press.
- Blundell, R. ve S. Bond, (1998). Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models, *Journal of Econometrics*, (87), 115–143.

- Bond, S., Hoeffler, A. ve Temple, J. (2001). GMM Estimation of Empirical Growth Models <https://www.nuff.ox.ac.uk/Economics/papers/2001/w21/bht10.pdf> (Accessed on 12 July 2024)
- Byaro, M., Nkonoki, J. ve Mayaya, H. (2021). The contribution of trade openness to health outcomes in sub-Saharan African countries: A dynamic panel analysis. *Research in Globalization*, (3), 100067.
- Chang, H., Wang, S. ve Wang, Y. (2023). Correlation and Its Changing Characteristics in the Main Belt and Road Countries of Life Expectancy and GDP Per Capita from 1990 to 2020. *Highlights in Science, Engineering and Technology*, (54), 328-334.
- Chewe, M. ve Hangoma, P. (2020). Drivers of health in sub-Saharan Africa: a dynamic panel analysis. *Health Policy Open*, (1), 100013.
- Çetin, M. ve Seker, F. (2014). Ticari Açıklık Ve Finansal Gelişmenin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Oecd Ülkeleri Üzerine Dinamik Panel Veri Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(1), 125-147.
- Çoban, H. ve Balıkçioğlu, E. (2016). Triple deficit or twin divergence: A dynamic panel analysis. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 271-280.
- Dion, P., Tremblay, M. A., Gagnon, R. ve Sirag, E. (2024). Life Expectancy at Birth and Infant Mortality Rates of Indigenous Populations in Canada from 2004 to 2016. *Canadian Studies in Population*, 51(2), 1-36.
- Feng, C., Wang, H., Lu, N., Chen, T., He, H., Lu, Y., ve Tu, X. M. (2014). Log-transformation and its implications for data analysis. *Shanghai Archives of Psychiatry*, 26(2), 105-109.
- Gilligan, A. M. ve Skrepnek, G. H. (2015). Determinants of life expectancy in the Eastern Mediterranean Region. *Health Policy and Planning*, 30(5), 624-637.
- Guo, A., Ullah, O., Zeb, A., Din, N. U. ve Hussain, S. (2024). Unveiling health dynamics: Exploring the impact of CO2 emissions, urbanization, and renewable energy on life expectancy and infant mortality in SAARC countries (1990–2022). <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1477-8947.12460> (Accessed on 12 July 2024)
- Hansen, L. P. (1982). Large sample properties of generalized method of moments estimators. *Econometrica: Journal of the econometric society*, 1029-1054.
- Hasnawati, S., Usman, M., Elfaki, F. A., Faisol, A. ve Russel, E. (2024). Modeling the Relationship between Life Expectancy, Population Growth, Carbon Dioxide Emission, and GDP Growth in Indonesia. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 14(4), 484-500.
- Hayaloğlu, P. (2015). Kırılgan beşli ülkelerinde finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi: Dinamik panel veri analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(1), 131-144.
- He, L. ve Li, N. (2020). The linkages between life expectancy and economic growth: some new evidence. *Empirical Economics*, 58(5), 2381-2402.
- Houweling, T. A., Kunst, A. E., Looman, C. W. ve Mackenbach, J. P. (2005). Determinants of under-5 mortality among the poor and the rich: a cross-national analysis of 43 developing countries. *International journal of epidemiology*, 34(6), 1257-1265.
- Immurana, M., Iddrisu, A. A. ve Boachie, M. K. (2021). Does taxation on harmful products influence population health? Evidence from Africa using the dynamic panel system GMM approach. *Quality & Quantity*, 55(3), 1091-1103.

- Jebeli, S. S. H., Hadian, M. ve Souresrafil, A. (2019). Study of health resource and health outcomes: Organization of economic corporation and development panel data analysis. *Journal of education and health promotion*, 8(1), 70.
- Jha, C. K. (2019). Financial reforms and corruption: Evidence using GMM estimation. *International Review of Economics & Finance*, (62), 66-78.
- Jung-Choi, K., Khang, Y. H., Cho, H. J. ve Yun, S. C. (2014). Decomposition of educational differences in life expectancy by age and causes of death among South Korean adults. *BMC public health*, (14), 1-9.
- Karyani, A., K., Kazemi, Z., Shaahmadi, F., Arefi, Z. ve Meshkani, Z. (2015). The main determinants of under 5 mortality rate (U5MR) in OECD countries: A cross-sectional study. *International Journal of Pediatrics*, 3(1-2), 421-427.
- Luy, M., Wegner-Siegmundt, C., Wiedemann, A. ve Spijker, J. (2015). Life expectancy by education, income and occupation in Germany: estimations using the longitudinal survival method. *Comparative Population Studies-Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 40(4), 339-436.
- Matthew, O. A., Osabohien, R., Fagbeminiyi, F. ve Fasina, A. (2018). Greenhouse gas emissions and health outcomes in Nigeria: Empirical insight from auto-regressive distribution lag technique. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 8(3), 43-50.
- Mete, E. (2021). Ekonomik küreselleşme ve işgücü özgürlüğü kapsamında genç işsizliği: Dinamik panel veri analizi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 9(3), 1012-1020.
- Miladinov, G. (2020). Socioeconomic development and life expectancy relationship: evidence from the EU accession candidate countries. *Genus*, 76(1), 2.
- Novak, A., Čepar, Ž. ve Trunk, A. (2016). The role of expected years of schooling among life expectancy determinants. *International Journal of Innovation and Learning*, 20(1), 85-99.
- OECD. (2024a). <https://www.oecd.org/en/data/indicators/life-expectancy-at-birth.html> (Accessed on 12 July 2024)
- OECD. (2024b). [https://data-explorer.oecd.org/vis?tm=gross%20domestic%20product&pg=0&snb=112&vw=tb&df\[ds\]=dsDisseminateFinalDMZ&df\[id\]=DSD_REG_ECO%40DF_GDP&df\[ag\]=OECD.CFE.EDS&df\[vs\]=2.0&dq=A.CTRY...GDP..V.USD&pd=%2C&to\[TIME_PERIOD\]=false](https://data-explorer.oecd.org/vis?tm=gross%20domestic%20product&pg=0&snb=112&vw=tb&df[ds]=dsDisseminateFinalDMZ&df[id]=DSD_REG_ECO%40DF_GDP&df[ag]=OECD.CFE.EDS&df[vs]=2.0&dq=A.CTRY...GDP..V.USD&pd=%2C&to[TIME_PERIOD]=false) (Accessed on 12 July 2024)
- OECD. (2024c). [https://data-explorer.oecd.org/vis?tm=physician&pg=0&snb=14&vw=tb&df\[ds\]=dsDisseminateFinalDMZ&df\[id\]=DSD_HEALTH_EMP_REAC%40DF_PHYS&df\[ag\]=OECD.ELS.HD&df\[vs\]=1.0&dq=..10P3HB.....PA%2BP.&pd=2015%2C2020&to\[TIME_PERIOD\]=false&ly\[cl\]=TIME_PERIOD&ly\[rs\]=HEALTH_PROF_ACTIVITY_STATUS&ly\[rw\]=REF_AREA](https://data-explorer.oecd.org/vis?tm=physician&pg=0&snb=14&vw=tb&df[ds]=dsDisseminateFinalDMZ&df[id]=DSD_HEALTH_EMP_REAC%40DF_PHYS&df[ag]=OECD.ELS.HD&df[vs]=1.0&dq=..10P3HB.....PA%2BP.&pd=2015%2C2020&to[TIME_PERIOD]=false&ly[cl]=TIME_PERIOD&ly[rs]=HEALTH_PROF_ACTIVITY_STATUS&ly[rw]=REF_AREA) (Accessed on 12 July 2024)
- OECD. (2024d). https://www.oecd.org/en/data/indicators/population-with-tertiary-education.html?oecdcontrol-160502821c-var6=25_34 (Accessed on 12 July 2024)
- OECD. (2024e). [https://data-explorer.oecd.org/vis?tm=greenhouse&pg=0&snb=24&df\[ds\]=dsDisseminateFinalDMZ&df\[id\]=DSD_AIR_GHG%40DF_AIR_GHG&df\[ag\]=OECD.ENV.EPI&df\[vs\]=1.0&dq=.A.G](https://data-explorer.oecd.org/vis?tm=greenhouse&pg=0&snb=24&df[ds]=dsDisseminateFinalDMZ&df[id]=DSD_AIR_GHG%40DF_AIR_GHG&df[ag]=OECD.ENV.EPI&df[vs]=1.0&dq=.A.G)

- [HG. T.KG. CO2E. PS&pd=2014%2C&to\[TIME_PERIOD\]=false](#) (Accessed on 12 July 2024)
- Osabohien, R., Aderemi, T. A., Akindele, D. B. ve Jolayemi, L. B. (2021). Carbon emissions and life expectancy in Nigeria. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 11(1), 497-501.
- Radmehr, M. ve Adebayo, T. S. (2022). Does health expenditure matter for life expectancy in Mediterranean countries?. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(40), 60314-60326.
- Regmi, J. (2023) Unraveling the mathematics behind Cobb-Douglas functions, <https://jeevanregmi.medium.com/unraveling-the-mathematics-behind-cobb-douglas-functions-9fbf59b37e00> (Accessed on 30 October 2024).
- Rodriguez-Alvarez, A. (2021). Air pollution and life expectancy in Europe: Does investment in renewable energy matter?. *Science of the Total Environment*, (792), 148480.
- Roffia, P., Buccioli, A. ve Hashlamoun, S. (2023). Determinants of life expectancy at birth: A longitudinal study on OECD countries. *International Journal of Health Economics and Management*, 23(2), 189-212.
- Roodman, D. (2009). How to do xtabond2: An introduction to difference and system GMM in Stata. *The stata journal*, 9(1), 86-136.
- Sasanipour, M. (2024). Disparities in life expectancy at birth: A comparative study of Iran and MENA region countries. *Journal of Population Association of Iran*, 18(36), 405-443.
- Spoerri, A., Schmidlin, K., Richter, M., Egger, M. ve Clough-Gorr, K. M. (2014). Individual and spousal education, mortality and life expectancy in Switzerland: a national cohort study. *J Epidemiol Community Health*, 68(9), 804-810.
- Swift, R. (2011). The relationship between health and GDP in OECD countries in the very long run. *Health economics*, 20(3), 306-322.
- Taş, S., Atılğan, D. ve İspir, T. (2023). OECD Ülkelerinde Sera Gazı Salınımı ve Sağlık Harcamaları İlişkisi: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Panel Veri Analizi. *Journal of Economics and Research*, 4(1), 48-60.
- Van Bon, N. (2015). The effects of public debt on inflation in developing economies of Asia: An empirical evidence based on panel differenced GMM regression and PMG estimation. *The Empirical Economics Letters*, 14(4), 1-20.
- Varbanova, V., Hens, N. ve Beutels, P. (2023). Determinants of life-expectancy and disability-adjusted life years (DALYs) in European and Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) countries: A longitudinal analysis (1990–2019). *SSM-Population Health*, (24), 1-14.
- Warsame, A. A. (2023). Environmental pollution and life expectancy in Somalia: do renewable energy, urbanization, and economic growth matter?. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(51), 110528-110538.
- Waziri, S. I., Nor, N. M., Abdullah, N. M. R. ve Adamu, P. (2016). Effect of the prevalence of HIV/AIDS and the life expectancy rate on economic growth in SSA countries: Difference GMM approach. *Global Journal of Health Science*, 8(4), 212.
- Windmeijer, F. (2005). A finite sample correction for the variance of linear efficient two-step GMM estimators. *Journal of econometrics*, 126(1), 25-51.

- Wooldridge, J.M. (2010). *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*, Second Edition, Cambridge: MIT Press.
- Yadav, P. K. ve Yadav, S. (2024). Subnational estimates of life expectancy at birth in India: evidence from NFHS and SRS data. *BMC Public Health*, 24(1), 1-18.
- Yetim, B., Demirci, Ş., Konca, M., İlgün, G. ve Çilhoroz, Y. (2021). Türkiye’de bebek ölüm hızının sosyoekonomik belirleyicileri. *Sosyoekonomi*, 29(47), 367-381.
- You, W. ve Donnelly, F. (2022). Physician care access plays a significant role in extending global and regional life expectancy. *European Journal of Internal Medicine*, (103), 62-68.
- You, W. ve Donnelly, F. (2023). Although in shortage, nursing workforce is still a significant contributor to life expectancy at birth. *Public health nursing*, 40(2), 229-242.
- Zimmerman, E. ve Woolf, S.H. (2014). <https://www.nam.edu/wp-content/uploads/2015/06/BPH-UnderstandingTheRelationship1.pdf> (Accessed on 12 July 2024)

doi: 10.5281/zenodo.14554654

Siyasal Yaklaşımların Yeni Medyaya Yansımalarını 2024 Amerikan Başkanlık Seçimleri Üzerinden İncelemek

Examining The Reflections Of Political Approaches On New Media Through The 2024 American Presidential Elections

Emine TAŞAN * Hakan TAN **

Makale Geliş Tarihi / Received :12.08.2024
Makale Kabul Tarihi / Accepted :02.12.2024

ÖZET

Siyasal yaklaşımlar, örgütlenmiş bir devlet ve halk, siyasal otorite, siyasal bir yönetim için gerekli olan normların düzenlemesi ile ilgilidir. Çalışmada, siyasal yaklaşımların tarihsel gelişimi incelenmiş ve yeni medyaya yansımalarını araştırmak için bir model geliştirilmiştir. Model; a) siyasal liderlerde olması gereken kişisel özellikler, b) siyasal liderlerde olması gereken davranış, duygu ve tutumların özellikleri, c) siyasal liderler için yeni medyaya yansıyan kural ve ölçütleri, d) halk kavramının siyasal ortamdaki davranış, tutum, düşünce ve eylemleri, e) kapitalist ve liberal yeni medyanın siyasa alanına olan etkileri ve f) seçimlerde siyasal karşıtlıklar yaratılmaktadır. Araştırma, siyasal yaklaşımlar üzerine çalışma yapan düşünürlerin eserlerinde açıkladıkları siyasal sistem, siyasal parti ve siyasal lider özelliklerinin yeni medyaya olan yansımalarını incelemeyi, araştırmayı ve betimlemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada betimsel ile belgeler üzerinden inceleme yöntemleri kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, siyasal sistemi yönetecek başkanlık adayları, siyasal liderlerde olması gereken özelliklere sahip olmayabilmektedir; b) siyasi liderler, halkın *davranış, duygu, tutum* ve beklentilerinden daha çok iktidar ilişkilerinin istediği yönde politikalar uygulamaktadır; c) politik öznelerin ekonomik durumları, siyasal alandaki etkinliklerini azaltmakta ya da daha aktif olmalarını sağlayabilmektedir; d) siyasal aktörlerin sağlık durumları, yaşadıkları hukuki, mali, sosyal ve psikolojik durumlar, sahip oldukları ve kullandıkları retorik, estetik ve siyasal üsluplar, siyasal aktörlerin seçmenlerine kendileri anlatmaları ve ikna etmek için kural ve ölçütlerdir; e) küresel sermaye grupları, siyaseti kendi kazançlarını arttırmak için siyasete yön vermek istemektedirler; f) halk, politik özneler diğer bir deyişle seçmenler medyadaki ikili karşıtlıklar üzerinden siyasallaştırılmaktadır. Çalışma siyasal yaklaşımların düşünce, kavram, kuram ve normların medyaya yansımalarını göstermesi açısından önemlidir.

Anahtar Kavramlar: *Siyasal, Siyaset, Siyasal Yaklaşımlar, Yeni Medya, Siyasal Seçimler.*

ABSTRACT

Political approaches are related to the regulation of norms required for an organized state and people, political authority, and political administration. In the study, the historical development of political approaches was examined and a model was developed to investigate their reflections on new media. The model; a) personal characteristics that political leaders should have, b) characteristics of behaviors, emotions, and attitudes that political leaders should have, c) rules and criteria reflected on new media for political leaders, d) behaviors, attitudes, thoughts, and actions of the concept of people in the political environment, e) effects of capitalist and liberal new media on politics, and f) political oppositions are created in elections. The research aims to examine, investigate, and describe the reflections of the political system, political party, and political leader characteristics explained in the works of thinkers working on political approaches on new media. Descriptive and documented examination methods were used in the study. According to the results of the research, presidential candidates who will manage the political system may not have the characteristics that political leaders should have; b) Political leaders implement policies in line with the demands of power relations rather than the behavior, feelings, attitudes and expectations of the people; c) The economic conditions of political subjects reduce their effectiveness in the political arena or may enable them to be more active; d) The health conditions of political actors, the legal, financial, social and psychological conditions they experience, the rhetoric, aesthetic and political styles they have and use are the rules and criteria for political actors to explain themselves to and persuade their voters; e) Global capital groups want to direct politics in order to increase their own profits; f) The people, political subjects, in other words, voters are politicized through binary oppositions in the media. The study is important in terms of showing the reflections of political approaches, thoughts, concepts, theories and norms on the media.

Keywords: *Political, Politics, Political Approaches, New Media, Political Elections.*

* Arş. Gör., İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, emine.ozturk@nisantasi.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-9113-9993

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, hakan.tan@nisantasi.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-5837-1846

GİRİŞ

Aristoteles “*İnsan siyasal bir hayvandır –zoon politikon- (varlıktır)*” derken toplu olarak birarada olma ve yaşama, iş bölümü, ortak işler, iş birliği, topluluğun yönetimi, idare ve sevk, topluluğun norm, kural ve yasalarına gönderme yapmıştır (Aristoteles, 2017). İnsanı hayvandan ayıran en önemli özellikler ise, akıl, bilinç, düşünme, dil, söz ve yazı ile kendi kültürünü üretebilmesi, gelecek kuşaklara aktarabilmesi olarak açıklanmaktadır. İnsan sahip olduğu bu özellikleri sayesinde kültürünü üretebilmekte ve kültürel mirasını gelecek kuşaklara aktarabilmektedir. İnsan bir gruba, topluluğu ve/veya toplumu yönetirken, çoğu hayvansal yaşamdan farklı olarak beden gücünün yerini aklın gücü, etkileme gücü, imaj ve itibar gücü ile konumsal gücü ön plana çıkarmaktadır. “*Güç (Macht) bir sosyal ilişki içinde, bir aktörün hangi temele dayanırsa dayansın, direnmeyle karşılaşsa bile istediğini yapabilme konumunda olma ihtimalini ifade eder*” (Weber, 2020, s.37). Güç kavramı muktedir olmak olarak açıklanmaktadır ve güç sosyal sahnede karşı tarafın karşı koyma ihtimalini sıfırlayan aynı zamanda istediğini yaptırabilme yetisidir. Siyaset yönetimi istediğini yaptırabilmek için kuramsal yapılar ile normları ve normların uygulayıcılarını (hakim, mahkeme, polis, asker vb.) devreye sokar.

“*Yunanlılar Bia (Şiddet) ve Dike (Adalet) gibi iki zıt kavramı bir araya getirmişlerdir. Nomos, birbirlerinin karşısı olan iki şeyin paradoksal birlikteliğini başarma gücüdür*” (Agamben, 2020, s.42). Rousseau bu gücü tanımlarken “*Yasaların gücü, uygulayıcıların sertliğinden çok içerdikleri bilgeliğe bağlıdır*” (Rousseau, 2015, s.18) ifadesini kullanmıştır. Rousseau, yasalarda var olan “*Bia*” ve “*Dike*” yakınsamasına ve bu yakınsamanın yaratacağı çelişkinin çözümünü bilgeliğe bağlamıştır. Yönetilenler (devletin vatandaşları/halkı), siyaset yönetimi ve siyaset yönetimin aygıtı olan devletten gelecek hem şiddeti hem de adaleti kabul ederler. Ama bu kabul asla bir itaat değildir çünkü yönetilenler hem devletin egemenliğinin kaynağı hem sebebi hem de devletin ve siyasi yönetimin yapı ve normlarının denetçisi dolayısıyla sorgulayıcısıdır. Bunun gerçekleşmesi için ülkenin, devletin vatandaşlarının da görev, hak ve sorumluluklarını bilmek, yerine getirmek için eleştirel düşünce, sorgulama, bilme, uygulama ve denetleme gibi yetilere sahip olması gerekmektedir.

Siyaset kavramı, Yunanca şehir demek olan *polis* kelimesinden türemiştir. İngilizcede ise siyaset kavramı *politics* olarak adlandırılmaktadır. Siyaset kavramında mekan (şehir, devlet-ülke); mekanın vatandaşları-halkı; mekanı (devleti) yöneten kişi ya da siyasi grup; siyasi yönetimin kurumsal yapıları ve onların yasa, norm ve kuralları; siyasi yönetimin yönettiği devletin yasa, norm ve kurallarını yapanlar; devletin yasa, norm ve kuralların uygulanmasını sağlayan yapı, araç ve uygulayıcılar öne çıkmaktadır. Heywood *Siyaset* adlı eserinde siyaseti “*en geniş anlamda, insanların, altında yaşamlarını sürdürdükleri genel kuralları yapmaya, korumaya ve değiştirmeye yarayan etkinlikler*” olarak tanımlamaktadır (Heywood, 2021, s.25). John Stuart Mill, *Demokratik Yönetim Üzerine Düşünceler* adlı eserinde yönetim kavramının üç boyutu olan *zihinleri etkileme, organizasyon/yapı ile düzenlemeler* sistemine vurgu yapmaktadır (Mill, 2017). “*Yönetim aynı anda, hem insan zihnini etkileyen büyük bir etki hem de kamusal işler için örgütlenmiş düzenlemeler kümesidir*” (Mill, 2017). Siyaset biliminin ilk kitabı Platon’un *Devlet* adlı eseri olarak açıklanmaktadır (Platon, 2013). Diğer yandan bazı düşünürlere göre, siyaset biliminin kurucusu Aristoteles’tir. “*Disiplinin kurucusu Aristoteles, siyaseti bilimlerin efendisi olarak adlandırmıştır*” (Roskin vd. 2021, s.21). Aristoteles’e göre, siyaset kavramı ve bilimi, ülkenin yönetimini, ülkenin

vatandaşlarının yaşam biçimlerini, davranışlarını ve düşünceleri ile yönetimin kural ve araçlarını şekillendirmektedir. Siyaset kavramı en geniş anlamda, ülkenin tüm yapı ve kaynaklarını (ekonomik, siyasal, kültürel, sosyal, eğitim, askeri, din) yönetme sanatıdır.

Platon, *Devlet* adlı eserinde ülkenin yönetiminin ahlak, erdem, adalet, cesaret, bilgelik, ölçülülük, eleştirel düşünce, sorgulama, bilme, bilgi, bilim, uygulama ve denetleme gibi yetilere sahip olan filozoflara bırakılmasını önermiştir (Platon, 2013). Platon, Sokrates üzerinden bir insanın olması gereken niteliklerini ahlak, erdem, cesaret, ölçülülük, adalet ve bilgelik olarak açıklamaktadır. “*Platon, adaletin daha güçlü olanın yönetimi olduğunu reddettiğinden beri insanlar, devleti, korumaya çalıştığı yüce amaçlara dayanarak meşrulaştırmaya çalışmışlardır*” (Laski, 2020, s.16). Aristoteles ise *Politika* adlı eserinde, iyi, doğru ve sağlıklı bir kent, şehir ya da ülke ve yönetimin olması için ülkenin vatandaşlarının da doğru erdem, doğru-iyi eylem, davranış, düşünce ve yetkinliklere sahip olmasının zorunluluğunu belirtmiştir (Aristoteles, 2017). Dolayısıyla Aristoteles, ülkenin doğru yönetilebilmesi için yalnızca yönetiminin ve yöneticilerin değil, aynı zamanda ülkenin vatandaşlarının da bu yetilere sahip olmasının önemi ve zorunluluğunu vurgulamıştır. Platon’un görüşlerinden farklı olarak Aristoteles, yöneticinin ahlaki ilkelerinden daha çok halkın ortalama bilgisi olan *yasalara* bakılmasının gerekliliğine de gönderme yapmıştır. Ona göre, *doğru vatandaş ve doğru yönetici, doğru yasalar ile doğru bir anayasa* yaparak, yaşadıkları ülkeyi mutlu yapabilirler. “*Aristo’ya göre, sağlıklı bir toplum dengeli bir toplumdur*” (Yayla, 2021, s.30). “*Solon, (Halk - Soylular) her iki kesime de mesafeli durdu ve içlerinden birini hoşnut kılıp tiran olabileceksen, ülkesini kurtarmak uğruna en iyi yasaları yaparak iki kesimin de düşmanlığını kazanmayı yeğledi*” (Aristoteles, 2019, s.12). Aristoteles’e göre sağlıklı bir toplum olması için iyi, ortalama ve doğru bir anayasa olması bir zorunluluktur ve o anayasayı doğru siyasiler ve doğru vatandaşlar birlikte yapmaları gerekmektedir. Diğer yandan bazı düşünürler ya farklı görüşlere sahiptir ya da durum tespiti yapmaktadırlar. “*Modern dünyanın her bir vatandaşı bir devletin tebasıdır. (...) itaat etmek zorundadır ve yaşamın sınırları, devletin koyduğu normlar tarafından belirlenmiştir*” (Laski, 2019, s.20). Günümüzde ülkelerin birer anayasası bulunmaktadır ama o anayasaların sahip olduğu yasa, kural ve normların ne kadar bir kısmının ülkenin halkı ve vatandaşlarıyla birlikte yapıldığı ve yasaların, normların kanunlaşma sürecinde vatandaşların etkisi olup olmadığı soru işaretidir.

Platon ve Aristoteles, kişinin iyi ve doğru olabilmesi için erdeme ve erdemin özellikleri olan adalet, cesaret, ölçülülük ve bilgelik üzerinden açıklamışlardır. Onlar bu özelliklere sahip olmanın yollarını ise eğitim, öğretim, akademi, bilgi ve bilimden geçtiğini düşünmüşlerdir.

Liberal düşünceye göre insan iyidir, insan özgürleşmelidir hatta kendi özgürlüğünün, güvenliğinin ve mülkiyetinin güvencesi olan devlet ve devletin kurumlarından bile kurtulmalıdır. Herbert Spencer *Devlete Karşı İnsan* adlı eserinde, “*Liberalizmin geçmişteki işlevi, kralların yetkilerine bir sınır koymak olmuştur. Gerçek Liberalizmin gelecekteki görevi, meclisin yetkilerine sınır koymak olacaktır*” (Spencer, 2020) demiştir. Agamben, *Gelmekte Olan Ortaklık* adlı eserinde, “*Gelmekte olan siyasetin yeni gerçeği, bu siyasetin artık devlet denetimi ya da ele geçirilmesi için bir mücadele olmayacağı ancak devlet ve devlet olmayan (insan) arasında bir mücadele olacağıdır*” demektedir (Spencer, 2012). Liberalizm ve düşünürleri, tarihsel süreç içerisinde siyasal yapı ve olgularından düşen monarşi ve dinin getirdiği kurum, aktör, güç, yasa, norm ve kurallara yenilerini eklemek istemektedirler. Bu aygıt, yapı ve kurumlar dizgesi Hobbes’ın bahsettiği

Leviathan'dır yani devlettir (Hobbes,2018). Liberalizm ile birlikte anılan mülkiyet, üretim araçları ve sistemleri kolonyalizm, emperyalizm, kapitalizm ve küreselleşme kavram ve olguları, başlangıçta devlet ve kurumları ile uyum ve işbirliğine girmişlerse de tarihsel süreç içerisinde devlet ve kurumları ile çatışmaları artmıştır (Tan, 2023). Feodalizm, merkantilizm ve kapitalizm ile birlikte parsellenmiş uzamların sahipleri olan çok uluslu şirketler, kendilerine engel çıkarabilecek herhangi bir kurum, yasa ve aygıt (devleti) olumlu bakmamaktadırlar. Diğer yandan toplumu oluşturan birey ve halklar da istedikleri özgürlük, mutluluk, hak ve isteklerine sahip olmanın yollarını aramaktadırlar.

Çalışmada, günümüz dünyasında siyasal kavramın, bilimin ve olgusunun önemini vurgulamak, siyasalın ve siyasetin, politik öznelerin yaşamlarına nasıl yön verdiğini anlayabilmek amacıyla yeni medyaya yansıyan siyasal yaklaşımlar ile ilgili olan haberler incelenmektedir. Siyasal yaklaşımların açıkça sergileneceği süreçler ise seçim dönemleridir. Siyasal aktörler, seçim dönemlerinde oy almak için siyasal yaklaşımlardan fayda sağlamak ve siyasal ortamı, halkın, politik öznelerin ve iktidar ilişkilerinin siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik beklentilerine göre şekillenmektedir.

Dijital kapitalizm, mali piyasalar, çok uluslu şirketler ve iktidar ilişkilerinin istek, talep ve uygulamaları sadece ulus-devlet sınırları içinde problem yaratmamaktadır aynı zamanda küreselleşmenin etkileri sebebiyle dünyanın herhangi bir yerinde alınan karar ve uygulamaların politikaya etkisi tüm dünyaya yayılmaktadır. Küresel sermaye güçlerinden biri olan Amerika Birleşik Devletleri'nin sahip olduğu siyasal yaklaşımların özellikleri ve uygulamaları globalleşerek, tüm dünya için önemli hale gelmektedir. Araştırmanın örneklemi Amerika Birleşik Devletleri'nin siyasal yaklaşımlarının medyaya yansımaları olarak belirlenmiştir. Araştırmada, Maurice Duverger'in *Toplum Bilimlerinde Araştırma Yöntem ve Teknikleri* isimli çalışmasında açıkladığı "*Belgeleri Çözümleme Yöntemi*" kullanılmakta ve ilgili medya haberleri Duverger'in açıkladığı yöntem üzerinden çözümlenmekte ve analiz edilmektedir (Duverger, 2014). Araştırma, siyasal ve siyaset olgu, kavram, bilim ve uygulamalarının sahip olduğu boyut ve özellikleri siyasal yaklaşımlar üzerinden inceleyerek alandaki boşluğu giderme çabasıdır.

1.SİYASAL VE SİYASET KAVRAMLARI

"Siyasal kavramı devlet kavramından önce gelir. Günümüzdeki kullanımıyla devlet, belli bir toprak parçası üzerinde örgütlenmiş bir halkın siyasal statüsüdür" (Schmitt, 2021, s.49). *"Devlet, belirli bir toplumun kolektif yaşamını örgütlemenin bir yoludur"* (Laski, 2020, s.22). Devlet kavramı *"Belirlenmiş toprak sınırları içinde egemen bir yetki alanı kurmuş olan ve bir dizi sürekli kurumu aracılığıyla otorite uygulayan siyasal bir birliktir"* olarak açıklanmaktadır (Heywood, 2021, s.101). Düşünürler devlet kavramındaki mekan ve uzamlar ile mekan ve uzamlarda yaşayan, yönetime aktif olarak katılan birey, politik özne ve halklara gönderme yapmaktadırlar. Ayrıca onlara göre, devlet bir otoritedir, örgütlenme şeklidir, siyasal birliktir ve birey ile halkların birlikte yaşamaları sağlayan kolektif bir örgütlenme yolu olarak görülmektedir. *"Bir insan; ailesi, sabit bir meskeni veya dini bir mensubiyeti olmadan makul ölçüde uzun bir ömür sürebilir, ancak devletsiz hiçbir şeydir. Hiçbir hakkı, güvencesi olmaz"* (Strayer, 2020, s.29). Devlet kurulduktan sonra, devleti yönetenler nomoslar (kural ve yasalar) ile mekanın ve siyasal birliğin davranışlarını düzenlemekte ve uygulamaktadırlar. Devletin yapısı bürokrasi ve bürokratlar tarafından yönetilmektedir. Bürokrasi kavramı ve olgusu şu şekilde tanımlanmaktadır; *"Bürokrasi, siyasi*

iradenin artmasıyla göreve gelen, belirlenmiş politikaları ve kanunları uygulayan, organize ve profesyonel insan grubudur” (Fedayi, 2021, s.20). Negri, Spinoza’ya atıf yaparak “hiçbir toplum, bir devlet (imperium) ve güç, dolayısıyla da insanların sınırsız arzusunu ve engel tanımayan coşkusunu dizginleyen ve dolduran yasalar olmadan varlığını sürdüremez” demiştir (2021, s.202). “Devlet, insan davranışlarını düzenlemenin bir yoludur” (Laski, 2019, s.20). Devlet kavramı bağlamında siyaset, “devlet aygıtını yönetme bağlamında, ülke içine veya ülke dışına doğru, bürokratik mekanizmalar aracılığıyla ve gerektiğinde zor kullanarak yürütülen bütün meşru eylem ve işlemler” olarak açıklanmaktadır (Fedayi, 2021, s.4). Örneğin, Durkheim’a göre “devlet adamı bir hekimin rolünü oynamalıdır ve ilacın kendisi anormal bir durumu ifade eder” sözünü söylemiş ve şöyle devam etmiştir “normal insanı daha iyi hale getirmek için onu iyi tanımak gerekir” (Durkheim, 2014, s.92). Durkheim, ilaç ile devlet ve onun yapıları tarafından düzenlenen normlardan bahsetmektedir. Durkheim gibi Foucault da tıp düşüncesine atıf yapmaktadır. Foucault’ya göre de “tıp düşüncesi normal olanı anormal olandan ayırmak üzerinedir” ve kişilerin toplumsal normlarca yaşaması “çağdaş toplumun büyük iktidar aygıtlarından biridir” (Foucault, 2015a, s.156-157).

Siyaset kavramı en geniş anlamda, ülkenin tüm yapı ve kaynaklarını (ekonomik, siyasal, kültürel, sosyal, eğitim, askeri, din) yönetme sanatıdır. “Batı dillerindeki örneğin *politic, poitics, polity* ve *policy* gibi sözcükler *politeia* ve *polis* (kent devleti) terimlerinden türemiştir. Türkçede kullandığımız siyaset ise Arapça *siyasa* sözcüğüne dayanmaktadır. Siyaset at eğitimi anlamına gelmektedir” (Bağçe, 2009, s.11; Erzen, 2009, s.194; Yayla, 2021, s.25; Berktaş, 2016, s.33; Schmitt, 2021, s.41). Siyaset (politika) kavramı Antik Yunan’da kent (devlet) ve kentin (devletin) yönetimi olarak açıklanırken, Arapça’da siyaset kavramı daha çok kentin yönetilmesi, biçimlendirilmesi veya zabtedilmesi anlamında kullanılmaktadır. Diğer yandan Avrupa’daki pek çok düşünürü göre de politika kavramı kentin yönetilmesi, biçimlendirilmesi veya zabtedilmesidir. “Oxford English Dictionary’deki ilk kullanımlarında -politika- kelimesinin -örgütlenmiş bir devlet (1390)- veya -örgütlenmiş ve kurumlarını oluşturmuş bir hükümet veya idare sistem ve biçimi (1387)- gibi anlamlar verilmiştir” (Neocleous, 2013, s.48). “Siyasal iktidar, bir kimsenin bir başka kimseye istediğini yaptırma yeteneği” olarak açıklanmaktadır (Roskin vd. 2021, s.26). “Francis Bacon, *The Advancement of Learning*’de (1605), politikayı -yönetim (government)- kelimesiyle değişimli olarak kullanmış ve bir durumda da yönetimi, -kentlerin ve sakinlerin zabtedilmesi olarak ele almıştır” (Neocleous, 2013, s.49). Siyasal yaklaşımlar, örgütlenmiş bir devlet ve halk, siyasal otorite, siyasal yönetim ile yönetim için gerekli normların düzenlemesi ile ilgilidir.

2. SİYASAL YAKLAŞIMLARDA NORMUN ÖNEMİ

“Norm, yetkili bir kural ya da ölçüttür, Sözcük, Latince *norma*’dan –marangozun gönyesi-gelir” (Berktaş, 2016, s.24). Norm sadece bir durum, olay ve olgunun nasıl olduğunu değil, aynı zamanda nasıl olması gerektiğini de tanımlamaktadır. Adalet kavramı, hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme, eşit hakların sağlanmasına gönderme yaparken, yasa kavramı ise değişmezlik ve mecburiyet gösteren kural ve uyulması gereken kurallar bütünü olarak açıklanmaktadır. Adalet, norm ve yasalar ile uygulanırken, siyasal birliği oluşturan politik öznelerin norm ve yasalardan beklentisi eşitlikçi, özgürlükçü, hakka uygun, hakkı gözetken ve eşit hakların sağlanmasıdır. Siyasal sistemin ve birliğinin normları adaletin, hakkın, eşitliğin yetkili kural ve ölçütleridir. Doğal olarak siyasal partilerin oluşturduğu yasama ve onun yürütme organı normları (yasa, kanun, kural,

yönetmelik vb.) yaparken, meclisten geçirip yasalaştırırken düzgün ve doğru bir şekilde yapmaları gerekmektedir. Aristoteles’in vurguladığı gibi yasama ve yürütme organı her zaman bir *marangozun gönyesi* gibi davranamayabilir ve işte bu yüzden siyasal birliğin politik öznelerinin, mecliste yasa, kanun, kural ve yönetmelikler yapılırken sürece aktif olarak katılması bir zorunluluktur.

Rousseau, “*Yasalar dışarıdan müdahale ederler ve eylemleri düzenlerler sadece; içimize nüfuz eden iradelerimizi yönlendiren ahlaktır ve siyasal toplum, (...) iradesi de olan ahlaksal bir varlıktır*” demiştir (2015, s.12; 2008, s.110). Aristoteles ise “*Haklı olan nedir? Arayışının, ortalamayı aramak olduğu açıktır; çünkü yasa ortalamadır*” demektedir (2017, s.125). Rousseau, yasanın dışarıdan geldiğini ama davranışa dönüşmesini sağlayan olgunun ahlak olduğunu açıklarken, Aristoteles, haklının ortaya çıkmasını sağlayanın yasa olduğunu vurgulamaktadır. Yasama ve yürütme organları normları düzenlerken esasen bir sözleşmeyi düzenlemekte ve bu sözleşmeye günümüzde anayasa adı verilmektedir. Anayasa bir uzlaşmalar dizgesidir (sistemi). Uzlaşmalar ortalama insanın aradığı hakkı, eşitliği, özgürlüğü ve adalete olanak sağlayamaz ise, ortaya çıkabilecek muhtemel durumu Margalit şöyle açıklamaktadır; “*Kokuşmuş bir siyasal uzlaşma, insanlık dışı bir rejimi, bir acımasızlık ve aşağılama rejimini, yani insanlara insan gibi davranmayan bir rejimi kurmak ya da sürdürmek için yapılan bir anlaşmadır*” (2013, s.6). Kokuşmuş bir siyasal uzlaşma, siyasal sistemin, siyasal birliğin ve siyasal birliğin politik öznelerinin çürümesidir. Siyaset kavramı en geniş anlamda, ülkenin tüm yapı ve kaynaklarını (ekonomik, siyasal, kültürel, sosyal, eğitim, askeri, dini) yönetme sanatı olduğuna göre, bu durumda ülkenin, devletin tüm yapı ve kaynakları doğru, düzgün ve liyakatlı yönetilememe gibi sorunlar ortaya çıkabilmektedir.

“*Siyasal karşıtlık en yoğun ve uç karşıtlıktır: en uç noktadaki dost-düşman karşıtlığına yaklaşan her somut karşıtlık da o oranda siyasallaşır*” (Schmitt, 2021, s.60). Schmitt’e göre karşıtlıklar yoksa siyasal ve siyasallaşma da yok demektedir. Örneğin, A.B.D. ile Rusya karşıtlığı olmadan her iki ülkede de siyasallaşmanın yoğunluğu azalmaktadır. ABD – Çin, ABD – Rusya gibi karşıtlıkların getirdiği ekonomik, siyasal, sosyal, simgesel ve teknolojik çatışmalar günümüz geleneksel, sosyal medya haberlerinde yoğun olarak işlenmekte ve anlatılmaktadır. Siyasetçiler, Schmitt’in önermesinin doğru olduğunun farkındadırlar ve bu yüzden dünyanın her kıtasında karşıt dost-düşman ülkeler yaratılarak, ülkenin siyasal sistem ve yapıları ile siyasal birliğini oluşturan politik özneler siyasallaştırılır. Ülke siyasal sistem içerisindeki siyasal partiler de dost ve düşman olarak iki karşıtlık çerçevesinde yapılandırılarak, politik öznelerin bu saflarda yer alması beklenir. Politik özneler iç ve dış düşmanlara karşı kendilerini konumlandırırken, siyasal parti, lider, yasama ve yürütme organlarının çıkardığı normların içeriği, kimlere yarar sağladığı, bir marangozun gönyesindeki gibi doğru ve düzgün ölçüt ve kurallar olup olmadığı gözlerden kaçabilmektedir.

3. SİYASAL YAKLAŞIMLARIN İKTİDAR VE YÖNETİM ŞEKİLLERİNDE ÖNE ÇIKAN ÖZELLİKLERE TARİHSEL BİR BAKIŞ

Siyaset kavramı, siyaset bilimi, devlet, iktidar-yönetim şekilleri üzerine çalışmalarda, Farabi, Machiavelli, T. Hobbes, J. J. Rousseau ve J. Locke öne çıkmaktadır. Farabi (850-950) tarihleri arasında yaşamış bir filozoftur. Bilindiği üzere Aristoteles *İlk Öğretmen* Farabi ise *İkinci Öğretmen* olarak bilinmektedir. Farabi’ye göre siyaset ilmi Irak halkı olan Kaidelilerden, Mısır’a, oradan Yunan’a ve daha sonra tekrar ortaya çıktığı coğrafyaya geri dönmüştür (2017; 2018). Platon *Devlet*,

Aristoteles *Politika* adlı eserlerinde iyi-doğru devleti, yasalarını, yönetim şekillerini ve yöneticilerin sahip olması gereken özellikleri nasıl açıkladıysa, Farabi de *İdeal Devlet* adlı eserinde aynı şekilde siyasal yaklaşımını ve siyaset felsefesini anlatmaya, öğretmeye ve açıklamaya çalışmıştır (Farabi,2017). Rousseau da “*yurttaşlara -iyi olun- demek yetmez, nasıl iyi olunacağını öğretmek de lazımdır*” demiştir (2015, s.18). Aristoteles’in eserlerinde eğitim ve öğretimin önemine yaptığı vurgu, Farabi’de de görülmektedir. “*Öğretim, millet ve şehirler teorik erdemleri varlığa getirmektedir. Eğitim ise milletlerde ahlaki erdemleri ve pratik sanatları varlığa getirme sanatıdır*” (Farabi, 2018, s.33). Farabi öğretim kavramını *kavramsal ve kuramsal* bilgi, eğitim kavramını ise *uygulamalı* davranış olarak tanımlamaktadır. Farabi’ye göre iyi-doğru vatandaşlar iyi ahlaka sahip olmalıdır ve bunun yolu öğretim ve eğitimden geçmektedir. Aristoteles’e göre de şehir ve ülkenin halkı bazı yetenek, kapasite ve bilgilere sahip olmalıdır. Halkın niteliği ve özellikleri, halkın medeniyete olan katkısı, halkın şehir ve ülkenin yönetim, yasa, anayasa ve yasaların uygulanmasına olan katkısı; şehir ve ülkenin a) yönetim biçimini, b) refah, özgürlük, eşitlik, kendini ifade etme ile c) mutluluğa direk olarak etki etmektedir.

Platon’un eserlerinde filozofların sahip olması gereken erdem, erdemün unsurları ve ahlaki değerlerin önemi ve zorunluluğu açıklanırken, Farabi’nin eserlerinde asıl önemli olanın ahlak öğretisi olduğu vurgulanmıştır. Farabi *Mutluluğun Kazanılması* adlı eserinde siyaset ilmini tanımlarken, “*insanın elde etmesi gereken mükemmelliğin NE ve NASIL olduğunu araştırmak*” olarak izah etmektedir (Farabi, 2018, s.15). Farabi’de de aynı Antik Yunan düşünürleri gibi erdem ve ahlak kavramları ve olguları öne çıkmaktadır. Erdemli kişi sahip olduğu etik kuralları, ahlaki değer ve davranışları ile örnek alınan aynı zamanda kabul gören kişidir. Diğer yandan Farabi’nin siyasal yaklaşımı ve siyaset felsefesinde neyin nasıl olması gerekliliği ile ideal olanı ve ideal olanın var oluşsal temellerinde olması gereken özellikleri açıklanmıştır. Farabi *İdeal Devlet* adlı eserinde erdemli toplumun yöneticisinin özelliklerini; anlama, bellek, zeki-zeka, retorik (ikna ve etkileme gücü) bilgisine sahip olma, bilgiye açık olma ve ona ulaşmak için çaba sarf etme, yalan ve yalancından nefret etmesinin gerekliliği, doğayı sevme, ahlaklı olma, yüce gönüllü olma, mal, mülk ve para gibi dünyevi şeylerden uzak olma, adil, cesaretli ve ölçülü olma, haksızlıktan uzak durma ve bu özelliklere sahip olmanın getirdiği koşullardan dolayı azimli ve kararlı olmasının gerekliliği olarak açıklamıştır (Farabi, 2017, s.107-108). Machiavelli de Farabi gibi ülkeyi yöneten kişide olması gereken özellikleri açıklamaktadır.

Machiavelli, yaşadığı dönemdeki İtalya’nın temel siyasi birliğinin sağlanmasını, halkın mümkün olduğunca adaletli ve özgür olarak yönetilmesini istemekteydi. Bunun için gerekli olan *güç ve güce sahip olan iktidardı, diğer bir deyişle kraliyetti* (hükümdar/prens/monarşi). “*İnsanlar üzerinde geçmişte ve günümüzde egemen olmuş tüm devlet ya da hükümdarlıkların yönetim biçimi ya cumhuriyet ya da hükümdarlık olmuştur*” (Machiavelli, 2012, s.3). Machiavelli’nin *Hükümdar/Prens* adlı eseri monarşi yönetimine yakın olsa da *Konuşmalar* adlı eseri ise cumhuriyet yönetimine yakındır.

Esasen çalışmada atf yapılan düşünürlerin de vurguladığı gibi bir yönetim biçimi adil, adaletli, bilge, akılcı, rasyonel, eşitlikçi ve çoğulcu ise o yönetim şeklinin adının bir önemi yoktur. Machiavelli, var olan mevcut koşullar çerçevesinde yönetim şeklinin değiştirilemeyeceğinden hareketle, siyasal yönetimin ve siyaset yöneticisinin olması gereken özelliklerini açıklamaya çalışmıştır. Örneğin iktidarın halk ile ilişkisini tanımlamak için şu ifadeleri kullanmıştır:

“Hükümdar halkın dostluğunu kazanmak zorundadır. Tersine, halkı karşısına aldığı anda kötü günlerinde çaresiz kalır” (Machiavelli, 2012, s.39). Dolayısı ile anlaşılmaktadır ki “Machiavelli, prensin tebaasından korkulmasını söylese de halkın sevgisinin de kazanılması gerekliliğine vurgu yapmıştır” (Berktaş, 2016, s.33). Machiavelli, *Bia* ve *Dike* yakınsamasına ve bu yakınsamanın yaratacağı çelişkiye vurgu yaparak, çelişkinin çözümünü halk sevgisi, adalet, ölçülülük ve bilgelik olarak açıklamaktadır. Diğer yandan, “Machiavelli, iktidarın elde edilmesine ve kullanılmasına yönelik dini temelde değil, seküler temelde açıklamaya çalışmıştır” (Yayla, 2021, s.30). Machiavelli ile birlikte yasa, kural ve nomosların dayandırıldığı temelleri dinden ayırıştırarak insan aklının ve kültürünün yarattığı ilke ve normlara doğru dönüşmektedir. Örneğin, Grotius’a göre de, “hukuk, tanrısal iradenin değil, insan aklının ve iradesinin ürünüdür” (Torun, 2005, s.41). Nietzsche ise bu durumu yaşadığı dönemde, *Tanrı Öldü* olarak açıklamaktadır. Nietzsche’ye göre Tanrı’nın yasa, kural ve normlarının yerini insanlar (ezeli putlar) tarafından yaratılan yasa, kural ve normlar almaktadır ((2018a; 2018b; 2019a; 2019b; 2019c; 2019d).

Machiavelli’ye göre temel siyasi birliğin sağlanması ve halkın mümkün olduğunca adaletli, özgür olarak yönetilmesi için gerekli *güce* sahip olan ise kraliyettir (hükümdar/prensdi). Hobbes da gerekli olan *güce* sahip olan bir aygittir. Bu aygıtın adı ise *devlettir*. “*Latince’de CIVITAS denilen, DEVLET adlı o büyük EJDERHA yaratılır*” (Hobbes, 2018, s.17). Bu canavarın gücü elindeki kılıçtan (gücü kullanmaya yetkilendirilenler, siyasi yapılar ve onların araçları) gelmektedir. Hobbes’a göre devletin (*Leviathan*) yaratılması için bhg65e6yönetim ve vatandaşların bir sözleşmede mutabık olmaları gerekmektedir. Hobbes, devletin amacını ve unsurlarını, a) bireysel güvenlik, b) zorla sağlanan güç (kılıç), c) kolektif sözleşme ile kurulmuş egemenlerin hakları, d) karar vericinin sürekli ve tek olması (devlet, kurum ve yapıları) olarak açıklamıştır. Hobbes da *Bia - Dike* yakınsamasına, bu yakınsamanın yaratacağı çelişkiye ve çelişkinin çözümü olarak devlet, güvenlik, kolektif sözleşme, egemenlerin hakları, yönetimin sahip olduğu güç ve devlet aygıtı olarak açıklamıştır. Buraki çözüm, insan ömründen daha fazla bir sürece tekabül etmektedir. Hobbes, devleti bir canavara benzeterek *Leviathan* adını vermişti. *Leviathan* adlı resme yakından bakıldığında bir kralın olduğu ama kralın bedeninin pek çok kişi tarafından oluştuğu ve kralın bir elinde kılıç (*Bia-güç*) diğer elinde ise meşale (*Dike-aydınlık, refah, adalet*) tuttuğu görülmektedir.

Sözleşme teorilerinde T. Hobbes ve J. J. Rousseau, öne çıkmaktadır. Rousseau, *Ekonomik Politik* adlı eserinde, siyasi toplumu insanın bedenine, organlarına ve organizmasına benzeterek; egemen iktidarı insanın başına; yasa ve göreneklere ise insanın biliş, akıl, zeka, algı, algılama, duyumsamaya benzetmiştir. Rousseau’ya göre beyin anlam, anlatım ve sembollerin ürettiği yasama ve yargının merkezidir (Rousseau, 2019). Feodal, merkantilist ya da kapitalist uzamlar ağız ve midedir. Milli gelir ise bedeninin her organının yaşamını sağlayan kandır. Siyasi toplumun vatandaşları da bedeninin kolları ve bacaklarıdır (Rousseau, 2015). Rousseau, *Toplum Sözleşmesi* adlı eserinde, sözleşmenin özünü şöyle ifade etmektedir; “*Her birimiz kendi kişiliğimizi ve tüm gücümüzü genel iradenin yüce yönetimine müştereken veriyor ve her bir üyeyi de bütünü bölünmez parçası olarak gövdeye (civitas) kabul ediyoruz*” (Rousseau, 2019). Rousseau’da aynı Hobbes’un *Leviathan*’ın da olduğu gibi iktidarın pek çok kişi, kurum ve yapı tarafından oluştuğunun tanımlamasını yaparken, kral (monarşi) bu tanımda düşmüştür. Jean-Jacques Rousseau, “*İnsanlar özgür doğar ama her yerde prangaya vurulmuştur. Kimisi kendini başkalarının efendisi sanarken, onlardan daha az köle değildir*” demiştir (Rousseau, 2019: 16). Rousseau, *Toplum Sözleşmesi* eserinde kişinin sözleşmeyi kabul etmesiyle birlikte özgürlüğünü başkasına devrettiğini

söylemiş ve şöyle eklemiştir, esasen sözleşmeyi imzalamak “*ya vermek ya da satmaktır*” olarak açıklamıştır (Rousseau, 2019). Machiavelli’nin siyasal yaklaşımında dinin temellendirdiği yasa, kural ve normlar düşerken, Rousseau’nun görüşlerinde ise monarşi düşmüştür. Düşünürlerin yaşadığı dönemde, özgürlük, özgürleşen insan, mülkiyet kavramı ve olguları tartışmaya açılmıştır. Tartışmaya açılan kavramlarla beraber insanın arayışı da gündeme gelmiştir. “*Antik yönetimler, dikkatlerini daha yoğun bir şekilde, insan olduğu kadar, birey olarak insanın uyumlu gelişmesine yönelttiler; modern devletler ise en fazla, onun rahatı, refahı ve verimliliğiyle ilgileniyorlar. Yani öncekiler erdeme önem verdiler, şimdikiler mutluluğu arıyorlar*” (Humboldt, 2013, s.93). Bu kavramları o dönemde daha çok liberaller kullanmaktaydı. Bu düşünürlerden en önemlisi J. Locke’tur.

Laski, *Politikaya Giriş* adlı eserinde Hobbes ile Locke’un devlet hakkındaki düşünceleri arasındaki farkı görebilmiştir. Thomas Hobbes’ın bakış açısında *Homo hominilupus* (insan insanın kurdudur) ibraz edilmiştir. Dolayısıyla Hobbes’un siyasal yaklaşımında insan doğasının olumsuz ve kötü yönü öne çıkarken, Locke da insan doğasının iyi ve olumlu yönlerine vurgu yapılmıştır. Schmitt, “*belirleyici olan, tüm siyasal düşüncelerin esas aldığı insana ilişkin sorunlu ya da sorunsuz tahayyül, insanın -tehlikeli- ya da riskli bir varlık olup olmadığı sorusuna verilen cevaptır*” demektedir (2021, s.89).

Halk bireysel yönelimlerinin (Rousseau’nun deyimiyile herkesin yönetimi/genel irade) peşinde koşabilir ve bu alan iktidarın alanına göre daha dardır. Ama iktidara gelen kişi ve/veya grubun iktidar (güç) alanı çok daha geniş olabilmektedir. Diğer yandan ülke, halk ve vatandaşların toplamından (*toplumun birliğinden ve birliğin tinininde*) oluşmaktadır ve bu vatandaşların sahip olduğu düşünce, davranış ve duyguları bir yatkinlikler sistemi de oluşturmaktadır. Bu durumda siyasal yaklaşımın iki boyutu öne çıkmaktadır; a) iktidara gelen kişi (siyasal lider) ve/veya grubun (siyasal parti) amaç, düşünce, davranış, eylem ve yönelimleri, b) toplumun birliğinin amaç, yönelimleri ile toplumun birliğinin ve tininin sahip olduğu yatkinlikler sistemidir. “*Rüya görmeyi bırakın, yurttaş otomatik olarak irade dışı itaat eder. Alışkanlıktan, edilgenlikten, sırf başkalarına uymak için (...) bir robot gibi itaat eder*” (Gross, 2021, s.102). Bu nedenle iktidarların genelde yaptığı ve/veya yapması gereken ve sorması gereken soru, *uyumlu eylemler nasıl yaratılır?* sorusuna yanıt aramaktadır. Yanıtların sonuçlarında ise daha çok çoğulculuk değil çoğunluk yaratılmaktadır. Çoğunluk kavramı iktidarın olan düşüncenin olabildiğince yaygın bir şekilde dağıtılması ve farklılığa tahammül göstermeme olarak açıklanmaktadır. Elitistlere göre (Le Bon, Gasset), halkın (kitle-kütle) siyasal yönetime katılımı risklidir daha doğrusu halkın yönetimi olarak açıklanan demokrasi tehlikelidir ve onlara göre demokrasi yönetim biçiminin dönüşmesi gerekmektedir.

Demokrasi kavramı ve olgusuna tarihsel olarak bakıldığında bireysel/kişisel politik özne iktidarından, siyasal parti ve liderin iktidarına doğru dönüşmüştür ve günümüzdeki temsili demokrasi yönetim biçimi, neredeyse dünya genelinde kabul görmektedir. Temsili demokraside, siyasal parti ve siyasal aktör adaylarını belirlemek yeterlidir. Seçkin ve elitistlerin halkın çoğunluğun iktidarından daha çok temsili demokrasiyi istemelerinin sebeplerinden biri de budur. Seçkin ve elitistler için halk tehlikeli, kötü ve risklidir.

4. SİYASAL YAKLAŞIMLARDA DEMOKRASİ KAVRAMI

“Bir kimsenin ötekileri üstünde yönetme gücü varsa, bu krallıktır da, ilgili bilimin ilkelerine göre, yurttaşlar sırasıyla hem yönetir hem de yönetilirse bu siyasal topluluk olur” (Aristoteles, 2017, s.9). Aristoteles’in de vurguladığı gibi siyasal topluluk sadece kent ve/veya devleti oluşturan bireyler ve halk değildir, aynı zamanda kent ve/veya devleti oluşturan bireyler ve halkın yönetimde etkin bir şekilde görev almasıdır. “Aristoteles’e göre, sağlıklı bir toplum dengeli bir toplumdur” (Yayla, 2021, s.30). Aristoteles’e göre sağlıklı bir toplum olması için iyi-doğru bir anayasa olması bir zorunluluktur ve ona göre anayasayı doğru siyasiler ve doğru vatandaşlar (politik özneler) birlikte yapmalıdır. Günümüzde ülkelerin birer anayasası bulunmaktadır ama o anayasaların sahip olduğu yasa, kural ve normların ne kadarının ülkenin vatandaşlarıyla birlikte yapıldığı ile ülke vatandaşlarının yasa ve normların kanunlaşma sürecindeki etkisi bir soru işaretidir.

Demokrasi, halkın yönetimi olarak tanımlanmakta ve demokrasi, halk tarafından ve halk için bir yönetim şekli olarak açıklanmaktadır. Demokrasi Yunanca bir kelimedir ve *Demos* (Halk, Yurttaş Topluluğu) ile *Kratos* (İktidar, Yönetme, Güç) kelimelerinden oluşmaktadır. “Spinoza demokrasiyi mutlak yönetim biçimi olarak tanımlar; çünkü demokraside toplumun tamamı, bütün çokluk yönetir” demiştir (Hardt & Negri, 2018, s.194). “Demokrasi, başarıya ulaşabilmek ve ayakta durabilmek için hoşgörü ruhuna muhtaçtır -aşırı bir nefrete, aşırı bir şiddet sevgisine değil” (Russell, 2021, s.280). Demokrasi yönetim şeklinde halk siyasal sisteme, siyasal işleyişine ve uygulamalarına doğrudan katılabilmektedir. Halkın, vatandaşların, siyasal birim ve yapıların tamamı siyasal sistem içerisinde etkin birer aktördürler. Diğer taraftan günümüzdeki demokrasi Antik Yunan’dan daha farklı olarak temsili bir yönetim (temsili demokrasi) şekline dönüşmüştür. Carl Schmitt’e göre, “halk yerine temsilcileri karar verebiliyorsa, aynı halk adına tek bir temsilci de karar verebilir ve bu gerekçelendirme demokratik olmaktan çıkmaksızın anti-parlamenter bir sezarlığı haklı çıkarabilir” (Uslu, 2020, s.145). “Paine, toplum ve yönetimi birbirine karıştırmamak gerekir. Toplum ihtiyaçlarımızın sonucudur, yönetimse zayıflıklarımızın” demiştir (Foucault, 2015b, s.256). Demokrasi kavramı ve olgusuna sadece şekilsel olarak bakıldığında eğer birey ve halklar oy kullanıp yönetime katılıyorsa o kent veya devletteki yönetim biçimi demokrasidir. Oysa Aristoteles’in “Politeia” kavramında da belirttiği gibi halkın nitelikleri, kapasitesi ve yetenekleri de önemlidir. Demokrasi halkın yönetimidir ama diğer yandan bazı düşünürlere halk kavramı üç anlama gelmektedir; 1) egemen halk (siyasal güç), 2) sıradan insanlar (sosyoekonomik statü), 3) ulus (milliyet).

- *Egemen halk, iktidardaki seçkinler tarafından (iyi) temsil edilmediklerini hissedebilir ve bu durumda, siyasi kurumları eleştirecek ve hatta ona karşı ayaklanacaklardır.*
- *Sosyoekonomik statüyü belirli kültürel gelenekler ve popüler değerler ile birleştiren daha geniş bir sınıf kavramına (...) atıfta bulunan “avam” fikridir.*
- *Ulus olarak halk kavramıdır (Mudde & Kaltwasser, 2019, s.21).*

Mudde ve Kaltwasser, demokrasinin doğru ve iyi yönetim olabilmesi için halkın (egemen), refah ve eğitim düzeyinin yüksek olmasıyla, yönetenlerin yanlış yöndeki eylem, yasa, kural ve normlarını anlayıp, halkın, iktidar ilişkilerine karşı durabileceklerine gönderme yapmaktadır. Başka bir düşünürre göre, *demokrasinin temel dayanakları;*

- Rekabetçi seçimler,
- İfade ve örgütlenme özgürlüğü ,
- Hukukun üstünlüğü olarak açıklanmaktadır (Ginsburg & Huq, 2018'den aktaran, Przeworski, 2023, s.29).

Przeworski, Ginsburg ve Huq'a atıf yaparak, demokratik yönetim şeklinin olması gereken özellikleri açıklamaktadır. Adalet, rekabetçi seçimler ile hem siyasal aktörlerin (siyasal lider ve partiler) hem de birey ve halkın ifade ve örgütlenme özgürlüğü, demokratik bir yönetimin olmazsa olmazlarıdır. *“Demokrasi, hem kendi başına bir gereklilik, hem de halk sınıfları için taleplerini kabul ettirmenin bir aracıdır”* (Amin, 2020c, s.229). Halkların, siyasal bir topluluğa dönüşmeleri ve günümüzde sahip oldukları hakları almaları uzun, şiddetli ve kanlı tarihsel bir sürecin sonucunda olmuştur. *“Yönetim sadece halkın yararı için çalışırsa özgürlüğe kesinlikle zarar gelmez; çünkü genel iradeyi uygulamaktan başka bir şey yapmaz* (Rousseau, 2008, s.43). *“Demokrasi, başarıya ulaşabilmek ve ayakta durabilmek için hoşgörü ruhuna muhtaçtır -aşırı bir nefrete, aşırı bir şiddet sevgisine değil”* (Russell, 2021, s.280). *“Yasa egemen güç tarafından yapılır (...) İyi bir yasa, halkın iyiliği için gerekli olan ve ayrıca vazif şeylerdir”* (Hobbes, 2018, s.258). Bia ve Dike her yönetim şeklinde bir şekilde görünür olmaktadır ama sadece demokrasi yönetim şeklinde, halklar siyasal bir topluluğa dönüşmektedir. Bia (Şiddet) ve Dike (Adalet), sadece yönetenler tarafından değil, aynı zamanda egemen halk (yönetilenler) tarafından da yapılmalıdır. Siyasal toplulukta Bia (Şiddet) ve Dike (Adalet)'nin görünür olması sağlayan aygıt (Civitas – Leviathan) devlettir.

Siyasal birliğin yazılı olduğu sözleşme, nomoslar ve onların temeli ve gerekçelendirmeleri olan anayasadır. *“İnsanın toplumsal sözleşmeyle yitirdiği şey doğal özgürlüğüdür (...) kazandığı şey ise medeni özgürlük ve sahip olduğu her şeyin mülkiyetidir”* (Rousseau, 2019, s.34). *“Ekonomik özgürlük insanların mülkleri ve doğuştan gelen emek yetenekleriyle ne yapacaklarına karar vermeleri anlamına gelir”* (Przeworski, 2023, s.41). Rousseau'ya göre kişinin devletin hükümdarlığı altına girmeyi gönüllü olarak kabul etmesi ile kişinin kaybettiği hakkın doğal özgürlük olduğunu ama diğer yandan toplumsal özgürlük olarak açıklanan medeni özgürlük ile sahip olabileceği olgusuna gönderme yapan mülkiyet özgürlüğünü ise kazandığını açıklamaktadır. *“Siyasi özgürlük, insanların düşüncelerini yayınlatabilmeleri ile nasıl ve kim tarafından yönetileceklerini seçme sürecine katılabilmeleri anlamına gelir”* (Przeworski, 2023, s.41). Rousseau'ya göre birey ve halklar sözleşmeyi imzalamakla doğal özgürlüklerini kaybetmektedir ama mülkiyet ve siyasal özgürlüklerini ise kazanmaktadır. Doğal olarak aygıtın, devletin (Civitas – Leviathan) koruması gerekenler; mülkiyet ve siyasal özgürlüklerdir. *“Devletin, hükümeti dâhil, bütün organlarının ön amacı mülkiyetin korunmasıdır. Devletin kurumlarının halkla siyasal ilişkisi, kapitalist sömürüye yataklık ve ortaklık yanında, “kuzgun leşe, devlet başa” atasözüyle özetlenebilir”* (Erdoğan, 2011, s.455). *“Kapitalist ekonomi siyaseti belirler ve onun yaratıcı potansiyelini yok eder”* (Amin, 2020a, s.13). *“Marx'ın imgelemine kullanacak olursak, devlet toplumun hizmetkarı olmaktansa efendisi durumuna gelir”* (Przeworski, 2014, s.57). Güç ve iktidar sahipleri, istedikleri norm, kural ve yasaları devletin yönetim sistemine ve bu sistemin uygulayıcıları olan yapılara (polis, asker, mahkeme, idari görevliler vb. gibi) kabul ettirerek sisteme doğrudan hükmedebilmektedirler (Tan, 2023). Karl Marx'da alt yapı (ekonomi), üst yapıyı (sosyal, kültürel, siyasal yapılar) belirler demiştir. *“Kapitalizm, iktisadi alan ile siyasal-ideolojik üstyapı*

arasındaki ilişkilerin düzenini tersine çevirir (...) işgücünün kendisi de meta haline gelir” (Amin, 2020d, s.22).

Demokrasi kavramı ve olgusunun temel felesefesi, farklılıklara tahammül gösterme çabası olarak açıklandığına göre neden demokrasi yönetimlerinin uygulamaları aynı yönde olmamaktadır? Bu sorunun cevabı bazı düşünürlere göre halkın (James Madison, Simon Bolivar vb.) insanın güvenilmez de olmasıdır. *“Halka güvenilmez çünkü halk “hata yapılabilir” (Przeworski, 2023, s.202).* Bu sorunun cevabı iktidarların amaç ve yönelimlerinde aranması gerekmektedir. Dinsel ve mitsel öğreti ve metinler ile tarihsel ve kültürel metinler incelendiğinde, insan tarihsel olarak hem iyidir hem kötüdür. Devlet yönetimi, kurum, yöneticileri ve nomoslarının önceliğinin ekonomi olması, kapitalizmin neden çağdaş yönetimleriyle birlikte yükseldiğini açıklamaktadır. Aynı zamanda devletin yönetimi, kurum, yöneticileri ve nomosları sadece mülkiyeti (parsellenmiş uzamları) ve ekonomiyi korumakla kalmaz aynı zamanda iktidar ilişkilerinin de çıkarlarını korumaktadır.

5.YÖNTEM

Çalışmada, betimsel analiz ile belgeler üzerinden inceleme yöntemleri kullanılmıştır. Siyasal yaklaşımlar ile ilgili betimleme ve betimsel analiz, *Antik Yunan, Rönesans ve Aydınlanma Çağı, düşünürleri ve metinleri çerçevesinden yapılmaktadır.* Araştırmada, Maurice Duverger’in *Toplum Bilimlerinde Araştırma Yöntem ve Teknikleri* adlı eserinde açıkladığı *Belgeleri Çözümleme Yöntemlerinden* klasik çözümleme tekniği kullanılmaktadır (Duverger, 2014). Klasik çözümleminin en önemli özelliklerinden biri belgenin ana düşüncesini belirlemek ve metnin ikincil bağlamlarla olan ilişkisini ortaya çıkarmaktır (Duverger, 2014, s. 151,152). Araştırmada, Amerika Birleşik Devletleri’nde 2024’te gerçekleşecek seçimlerde aday olan Cumhuriyetçi Partinin üyesi Donald Trump ve Demokrat Partinin üyesi Joe Biden’nın medyaya yansıyan siyasal yaklaşımları üzerinden inceleme, analiz ve çözümleme yapılmıştır.

Amerikan seçimleri hakkında yeni medya haber sitelerine yazı düşmeye başladığı aralık olarak gördüğümüz Aralık 2023 tarihinde araştırma yapılma başlanmıştır. Biden’in adaylık hakkında Trump ile doğrudan konuşması ile son bulmuştur. Bu nedenle, Türkiye’de Aralık 2023 ve Ocak- Şubat 2024 aylarında en çok ziyaret edilen 5 haber sitesi (similarweb.com, 2024) tespit edilmiştir. Aylık ortalama 113 milyon ziyaretçi sayısı ile en çok ziyaret edilen site hurriyet.com.tr olarak belirlenmiştir. Similarweb’in *“Website Performance”* raporlarına göre hurriyet.com.tr sitesine mobil ile erişim %88,13 iken milliyet.com.tr’ye %86.96, mynet.com’a %80.49, sözcü.com.tr’ye %83.56, sabah.com.tr’ye %91.27 olarak açıklanmıştır. Tıklanırılık oranları en yüksek olan 113 milyon ziyaretçi sayısı ile en çok ziyaret edilen site hurriyet.com.tr olduğu için siyasal yaklaşımların yeni medyaya yansımalarını 2024 Amerikan başkanlık seçimleri üzerinden incelemesi yapılmak üzere Hürriyet haber sitesinin arşiv içeriklerine ulaşılmıştır. Hürriyet haber sitesinde #Biden ve #Trump ile 1 Nisan ve 5 Haziran 2024 tarih aralığında yapılan taramada 98 habere erişim sağlanmıştır. Bu haberlerden 21 tanesi Amerika’da 5 Kasım 2024 başkanlık seçimlerini doğrudan ilgilendirdiği tespit edilerek analize dâhil edilmiştir.

Araştırmada aşağıda belirtilen araştırma soruları çerçevesinde siyasal yaklaşımların medyaya yansımaları incelenmiş olup, siyasal yaklaşımların medya aracılığı ile nasıl yansıdığı analiz edilmiş ve incelenmiştir.

RQ1: Siyasal liderde olması gereken kişisel özellikler ve medyaya yansımaları nelerdir?

RQ2: Siyasal liderde olması gereken davranış, duygu ve tutumların medyaya yansımaları nelerdir?

RQ3: Siyasal liderler için medyadaki kural ve ölçütleri nelerdir?

RQ4: Halk kavramının siyasal ortamdaki davranış, tutum, düşünce ve eylemlerinin medyadaki yansımaları nelerdir?

RQ5: Kapitalist ve liberal medyanın siyasal yaklaşımlara olan etkileri nedir?

RQ6: Amerikan seçimlerinde siyasal karşıtlıkların medyaya yansımaları nelerdir?

6.ARAŞTIRMA, BULGULAR VE BULGULARIN YORUMLANMASI

Hürriyet internet haber sitesinde yayımlanan ve 4 Kasım 2024 ABD Başkanlık Seçimlerini ilgilendiren 21 haber üzerinden yapılan araştırmada, siyasal yaklaşımların medyaya yansımaları konu alınmıştır. Araştırmanın doğası seçim süreçlerinde liderlerin duygu, düşünce, tutum ve eylemlerini incelemek olduğu için Trump ve Biden haberlerinde bahsi geçen içeriklerin dengeli olmasına özen gösterilmiştir. Yapılan analizler seçim süreçlerindeki siyasi yaklaşımlar kapsamında olduğu için herhangi bir adayın ABD başkanı olarak seçilip seçilmemesi ile ilgilenilmemektedir. Analiz edilen haberlerin sayfa tasarımı, konu seçimleri ve haberde kullanılan dil gibi içerik analizini ilgilendiren konulara da değinilmemiştir. Araştırmanın amacı, siyasal yaklaşımların haber metinlerindeki yansımalarını tespit edebilmektir. Çalışmada, siyasal yaklaşımların tarihsel gelişimi incelenmiş ve medyaya yansımalarını incelemek ve araştırmak için bir model geliştirilmiştir.

Model, a) siyasal liderlerde olması gereken kişisel özellikler, b) siyasal liderlerde olması gereken davranış, duygu ve tutumların özellikleri, c) siyasal lider ve politik özneler için yeni medyaya yansıyan kural ve ölçütleri, d) halk kavramının siyasal ortamdaki davranış, tutum, düşünce ve eylemleri, e) kapitalist ve liberal yeni medyanın siyasala olan etkileri ve f) Amerikan seçimlerinde siyasal karşıtlıklardan oluşmaktadır.

RQ1: *Siyasal liderde olması gereken kişisel özellikler ve medyaya yansımaları nelerdir?*

Siyasal liderde olması gereken kişisel özellikler, anlama yeteneği ile güçlü bir bellek olarak açıklanmaktadır. Örneğin Farabi'ye göre ikna kabiliyeti yüksek olan bir liderde, bilgiye ulaşmak için çaba sarf etme, yalan ve yalancıdan nefret etme gibi ahlaksal özellikler de aranmaktadır. Siyasal gücü yönetebilmek için aranan özellikler ise adillik, cesaretli ve ölçülü olma, haksızlıktan uzak durma, azimli ve kararlı olma gibi erdemli karakteristik özellikler sıralanmaktadır. Medyada Biden'a yönelik eleştiriler, kendisinin 81 yaşında olması ve medyadaki olumsuz görüntüleri sebebiyle yaşlılığa bağlı yaşadığı sağlık problemlerinin siyasi liderlik yapmasına uygun olmayacağı yönünde iken Trump hakkında yapılan eleştiriler, yolsuzluk davalarının güven sarsıcı olduğu şeklindedir.

Tablo 1. Siyasal Liderde Olması Gereken Kişisel Özellikleri ve Medyaya Yansımaları

Haber	Analiz
Haber 1: Hürriyet haber sitesinde 08 Nisan 2024 tarihinde yayımlanan “<i>Trump’tan ‘şüpheli’ sağlık raporu</i>” başlıklı habere göre Trump <i>bilişsel durumunun</i> çok iyi olduğunu belgeyecek sağlık raporu almıştır (Hürriyet, 24). Haber 2: ABD Başkanı Joe Biden’ın başkanlık görevini yerine getirmeye uygun olduğu sağlık raporu ile belgelendi. Düzenlenen sağlık raporu dünya kamuoyu ile paylaşıldı (Hürriyet, 2023).	Trump, seçim kampanyaları kapsamında Biden’ın bilişsel sağlığını olumsuzlamıştır. Biden’ın yaşı dolayısı ile liderlik yapamacağını ima etmek için Trump’ın sağlık konusunda yaptığı açıklamalar medyaya çokça yansımaktadır (Hürriyet, 2024). Haber 1’e göre seçim kampanyaları devam ederken Trump kendisi için sağlık raporu almıştır. Bu şekilde kendi bilişsel durumu kanıtlamak istemiştir. Haberdeki “şüpheli” ifadesinin nedeni ancak haberin detaylarına inildiğinde anlam bulmaktadır. Trump’ın sağlık raporunu veren doktorun “<i>Trump’ın sahibi olduğu Bedminster golf kulübünün bir üyesi</i>” olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle rapora karşı güvenilirlik sorgulanmaktadır. Amerikada Kasım ayında yapılacak olan Başkanlık Seçimine aday olan Joe Biden 81 yaşında olduğu için yaşı sebebiyle bilişsel sağlık durumu hakkında kamuoyuna olumsuz ifadeler yansıtılmıştır. Boşlukla tokalaşması, yanlış ifadeler kullanması (Hürriyet, 2023) gibi medyaya yansıyan durumlar Biden’ın siyasi (<i>BİA-DİKE</i>) yönetebilme kabiliyetini sorgulatmaktadır. Haber 2’deki Biden’ın göreve devam etmesini onaylayan sağlık raporu da medyanın konusu olmuştur. Joe Biden’ın doktoru Kevin O’Connor’ın Biden hakkında “<i>Başkanlık, başkomutanlık, devlet başkanlığı gibi görevlerini yerine getirmeye uygun</i>” (Hürriyet, 2023) ifadelerini kullanmış ve bu rapor da medyaya servis edilmiştir.

Tablo 1’de İncelenen haberler doktor raporuna dayandığı için önemli belgeler olarak görülmüş ve doktor raporları ile bilişsel sağlık durumlarını belgelemeye girişen ABD siyasi aktörlerinin bu konuya verdikleri önemi yansıtmıştır. Haberlerin detaylarında da belirtildiği gibi, her iki lider de kendi siyasi görüşüne yakın doktorlardan rapor almıştır. Bu raporların güvenilirliği ise sorgulanmaktadır. Trump’a sağlık raporu veren doktorun Trump’ın golf kulübüne üye olduğu bilinirken, Biden’a sağlıklı olduğu yönünde rapor veren doktor da Biden’ın doktorudur.

Güvenilirlik açısından düşünüldüğünde pek çok etken tartışmaya açılmaktadır. Bunlardan en önemlisi ise adayların ahlaksal özellikleridir. Ahlaki açıdan siyasi aktörler medyaya şu şekilde yansımıştır: Trump yaşadığı cinsel birlikteleri gizlemek için hazineye ödeme yapmakla suçlanmaktadır. Yaptığı ödemeyi “*hukuki işler*” kaydı ile faturalandırdığı da iddia edilmektedir (Hürriyet, 2024). Bu nedenle hakkında açılan davalardan dolayı hüküm giymiştir (Hürriyet, 2024). Bir lidere olan güvenilirlik ve liderin inandırıcılığı konularında Trump’ın oldukça tartışmalı bir siyasi aktör olduğu gözlemlenebilmektedir.

Güvenilirlik açısından bakıldığında Biden’a yapılan güncel eleştirilerden biri de İsrail- Filistin Savaş’ında İsrail’e verdiği silah desteğidir. Biden’ın aldığı “*İsrail’e koşulsuz destek*” kararlarının ölçülü olmaktan uzak ve sivillere yönelik haksızlık olduğu *Yale, Harvard, Güney California, Ohio Eyaleti, New York, Emory, Chicago Kuzeybatı, Indiana, Pensilvanya, Florida, Arizona, Teksas, Nevada ve Denver Eyalet Üniversitesi ve daha onlarca üniversitede* protestolara sebep olmuştur (Hürriyet, 2024). Biden hükümetinin izlediği savaş yanlısı dış politika, Amerika’da pek çok eyleme sebep olmuştur. Yapılan eylemlere polis müdahale etmiş ve Biden’ın insani değerler hususundaki tutumları eleştirilmiştir (Hürriyet, 2024). Tablo 1’e göre Trump ve Biden ile ilgili medyaya

yansıyan haberlere göre siyasal yaklaşımçıların açıkladığı ideal ve olması gereken özelliklere her iki aday da sahip değildir.

RQ2: Siyasal liderde olması gereken davranış, duygu ve tutumların medyaya yansımaları nelerdir? Siyasal liderlik vasıflarından en önemli olanlarının başında halk ile lider arasındaki ilişki gelmektedir. Siyasal yaklaşımçılara göre siyasal bir lider, halka karşı düşmanca tavırdan sakınmalı, halkın sevgisini kazanacak işlerde bulunması ve halkın iyiliğini düşünmesi gerekmektedir. Bu nedenle liderlerden adeletli tutum beklenirken, halkın duygu ve düşüncelerini anlayabilen, halkın sorunlarından haberdar olabilen yaklaşımları benimsemesi de beklenmektedir. Bu takdirde liderin çevresi de önem kazanmaktadır. Lider önemli kararlar almadan önce halkın nabzını doğru tutabilmelidir. Liderin çevresinin de yetenekli insanlardan oluşması gerekmektedir (Bozduman, 2020). Örneğin, Machiavelli “*hükümdar halkın dostluğunu kazanmak zorundadır*” demiştir (Machiavelli, 2012, s.39). Ona göre bu zorunluluk hem halk için hem de hükümdar için geçerlidir

Tablo 2. Siyasal Liderde Olması Gereken Davranış, Duygu ve Tutumların Medyaya Yansımaları

Haber	Analiz
Haber 1: İsrail ve Filistin Savaşı’nda İsrail yanlısı politikalar izleyen Biden hükümeti, halkın protestoları ile karşılaşmıştır. Haberde “600 öğrenci ve akademisyenin gözaltına alınması ve tutuklanmasıyla dalga dalga büyüyen kampüslerde kamp kurma hareketi, siyasi iktidarı da zor durumda bırakmış halde” ibareleri kullanılmıştır. Biden’in yaşadığı Beyaz Saray civarında gerçekleşen eylemlerde polis müdahalesi gerçekleşmiş ve halkın Biden yönetimine olan tepkisini şiddetlendirmiştir (Hürriyet, 2024).	Halkın Gazze’de sivil ölümlerini protesto etmek amacıyla hükümet politikalarını eleştirdiği aşikârdır. Biden, İsrail’i desteklediğini ve silah desteğinde bulunduğunu saklamamaktadır. Halkın eylemleri karşısında Beyaz Saray Sözcüsü Andrew Bates, “Yahudi öğrencileri ve Yahudi topluluğunu hedef alan şiddet ve fiziksel korkutma çağruları açıkça Yahudi karşıtı, vicdansız ve tehlikelidir” (Hürriyet, 2024) demiştir. Hükümet sözcüsü, halkın eylemlerini yanlış yorumlamakta ve halkın tepkisini daha da çekmektedir. ABD sözcüsü, halkın eylemlerini manipüle etmek için eski bir düşmanlığı hatırlatmaktadır. Ek olarak, Biden’in “antisemitik protestoları kınıyorum” demesi hükümet politikalarına karşı eylemlerin büyümesine neden olmuş ve medyaya bu şekilde yansıtılmıştır (Hürriyet, 2024).

Tablo 2’deki haberde de belirtildiği gibi Beyaz Saray’ın uyguladığı siyaset ve aldığı kararlar halk tarafından tepki ile karşılanmaktadır. Ayrıca Trump da, *Time Dergisi*’ne verdiği röportajda Biden’den farklı bir tutum izlemeyeceğini açıklamıştır (Hürriyet, 2024). Trump, *Time Dergisi*’ne verdiği röportajda İsraili dostlarını kırmayacağını beyan ederek ve Filistin topraklarında ikili devlet olabileceği yönünde çözüm önerisini dile getirmiştir. Araştırmanın bulgularına göre siyasal liderlerin, halkın *davranış, duygu, tutum ve beklentilerinden* daha çok iktidar ilişkilerinin istediği yönde politikalar uyguladıkları ve söylemlerde buldukları anlaşılmaktadır.

RQ3: Siyasal liderler için medyadaki kural ve ölçütler nelerdir? Modern demokrasilerin normları arasında adil ve dürüst seçim şartlarının sağlanması, siyasal eşitlik gözetilmesi, çoğunluk yönetimde söz sahibi olurken azınlık haklarının korunması, tartışmaya, iknaya ve uzlaşmaya dayalı rekâbet ortamı oluşturulması gibi özellikler bulunmaktadır (Özdemir, Şimşek, & Aktaş, 2006). Çalışmada atıf yapılan düşünürlerin de açıklandığı gibi siyasal liderlerin seçmenlerinde olumlu bir karşılık bulması, ikna sürecinin gerçekleşmesi için siyasal liderlerin sahip olması gereken demokratik ve siyasal kural ve ölçütler bulunmaktadır

Tablo 3. Siyasal Liderler İçin Medyaya Yansıyan Kural ve Ölçütleri

Haber	Analiz
Haber 1: Hürriyet haber sitesinde 15 ve 16 Mayıs 2024 tarihinde yayımlanan Biden ve Trump haberine göre, liderlerin bir televizyon kanalında canlı yayında münazara yapacağı duyurulmuştur. Tartışma öncesi Biden, Trump'ın devam eden hukuk sürecini hatırlatarak "<i>Çarşamba günleri özgür</i>" demiş, Trump ise Biden hakkında "<i>iki cümleyi bir araya getiremeyen</i>" ve "<i>en kötü tartışmacı</i>" olduğunu söylemiştir (Hürriyet, 2024). Haber 2: Canlı yayına katılma tekliflerini kabul eden Trump ve Biden, tartışma programı gerçekleşmeden önce birbirleri hakkında iddialarda bulunmuşlardır. Trump, Biden'ın uyuşturucu kullandığını ima etmiş ve program öncesi test yapılmasını istemiştir (Hürriyet, 2024). Diğer yandan da Trump'ın mahkemede yargılanması, seçimler öncesinde Biden'ın lehine işleyen bir süreç olarak değerlendirilmiştir (Hürriyet, 2024).	Halkın izleyebileceği bir televizyon kanalında açıkça tartışma ortamının sağlanması, siyasi liderlerin görüş ve fikirlerini paylaşması demokratik normlar çervesince değerlendirildiğinde, sağlıklı bir seçim ortamına işaret etmektedir. Diğer yandan haberlerin içeriklerinden siyasi aktörlerin birbirlerine çok saygı duymadığı anlaşılmaktadır. İkinci haberde Trump'ın mahkemelerce suçlu bulunması onun seçim kampanyalarını sekteye uğratabileceği için Biden ile aynı koşullarda yarışmadığı vurgulanmaktadır. Trump'ın, Biden'ın yaşına ve sağlığına yönelik sıkça açıklamalar yaptığı da görülmektedir. Trump'ın dezavantajlı durumunu avantaja çevirebilmek için her fırsatta Biden'ın sağlığının yetersizliğini vurguladığı anlaşılmaktadır.

Tablo 3'te görüldüğü üzere Trump ve Biden demokratik işleyişi kendi lehlerine kullanmak için medyadan fayda sağlamakta, aynı zamanda bunu yaparken manüpülasyonlardan da kaçınmamaktadırlar. Bu ifadeyi destekler nitelikteki açıklama ise Trump medyaya "*Radikal Sol Demokratlar, düzmece davaları açarak beni adliyelerde oturmaya ve kampanyam için kullanabileceğim parayı harcamaya zorlayarak 2024 seçiminde şimdiden hile yapıyorlar.*" (Hürriyet, 2024)" söyleminde görülmektedir. Trump hakkında açılan davaların sonuçları ne olursa olsun yaşanan sürecin kararsız politik özneleri etkileyerek seçim sonuçlarını etkileyebileceği gerçeği yansıtılmaya çalışılmıştır. Davanın *siyasi rakipleri tarafından gündeme getirildiğini* savunan Trump, seçim öncesi görülen davalar için "siyasi komplo" ve "cadı avı" ifadelerini kullanmıştır. Bu nedenle medyada yargının tarafsızlığına dair tartışmalar yapılmıştır.

Bulgulardan da anlaşıldığı üzere demokrasinin getirisi olan hukukun üstünlüğü gibi kavramların manüpüle edilebileceği gerçeği ile karşılaşılmaktadır. Medyaya yansıyan haberlere göre Biden'ın hukuk karşısında bir sorunu olmadığı görülürken, Trump'ın, düşünce hürriyeti, adil seçim ortamı, tarafsız yargılanma, adalet gibi demokrasinin vazgeçilmez kavramları üzerinden politik duruş sergilediği yansıtılmaktadır. Bunun beraberinde Trump, Biden için sağlık tartışmalarını güncel tutmaktadır. Burada seçmene onun yönetici kabiliyeti olmadığı mesajı vermek istediği düşünülmektedir. Bu nedenle Biden, Trump'ın sağlıklı bilinç sataşmalarına karşılık, Trump'ın kendisi ile yarışamayacak bir durumda olduğunu şu sözlerle söylemiştir: "*Donald Trump 2020'de bana karşı iki tartışma kaybetti. O zamandan beri hiçbir canlı yayın tartışmasına katılmadı. Şimdi de benimle tekrar tartışmak istiyormuş gibi davranıyor. Günümü güzelleştir dostum. İki kez bile tartışabiliriz*" (Hürriyet, 2024).

İlgili medya haberlerine yansıyan durumlardan da anlaşıldığı gibi, siyasi aktörlerin sağlık durumları, yaşadıkları hukuki, mali, sosyal ve psikolojik durumlar, sahip oldukları ve kullandıkları retorik, estetik ve siyasi üsluplar, siyasi aktörlerin seçmenlerine kendileri anlatmaları ve onları

ikna etmek için kullandıkları kural ve ölçütlerdir. Siyasal liderlerin sahip oldukları bu kural ve ölçütler bir güç göstergesi olarak topluma medya üzerinden yansıtılmaktadır.

RQ4: Halk kavramının siyasal ortamdaki davranış, tutum, düşünce ve eylemlerinin medyadaki yansımaları nelerdir? Halk terimini açıklamak için Friedrich Engels *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı eserinde devlet kavramının tanımını şu şekilde yapmıştır: “Devlet örgütlenmiş halkın siyasal statüsüdür”. Engels’in tanımında egemenlik örgütlenmiş halk yapısı olduğuna göre siyasal güç kavramı da birey ve halkı birarada tutan bağdan kaynaklanmaktadır. Halk kavramının siyasal ortamdaki davranış, tutum, düşünce ve eylemlerini açıklamak için başvurulan bir diğer ifade de “sıradan insanlar” söylemidir. Ulus devlet ise “Aynı dili konuşan, aynı soydan gelen, aynı dine mensup, aynı kültüre sahip, aynı tarihî geçmişi paylaşan, ortak düşmanı veya düşmanları bulunan bir insan topluluğu olarak “millet”in, siyasî olarak örgütlenmiş biçimi” olarak tanımlanmaktadır (Cebeci, 2008).

Tablo 4. Halk Kavramının Siyasal Ortamdaki Davranış, Tutum, Düşünce ve Eylemlerinin Medyaya Yansımaları

Haber	Analiz
Haber 1: Hürriyet gazetesinde, 06 Mayıs 2024 tarihinde “ <i>Ne Biden Ne Trump! Seçmenin yüzde 20’si ikisini de istemiyor</i> ” başlıklı yayımlanan habere göre ABD’de yapılan anketlerde %20’lik bir dilimin ne Trump’a ne de Biden’a oy vermek istemediği ortaya çıkmıştır (Hürriyet, 2024). Haberde “ <i>çifte nefret bloğu</i> ” olarak anılan seçmenlerin “ <i>sandığı boykot etmek</i> ”, “ <i>üçüncü bir adaya oy vermek</i> ”, “ <i>gönülsüzce tercih yapmak</i> ” seçenekleri olduğu da ifade edilmektedir (Hürriyet, 2024).	“ <i>Ne Biden Ne De Trump! Seçmenin yüzde 20’si ikisini de istemiyor</i> ” başlıklı haberde yer alan egemen halk, “çifte nefret bloğu” olarak anılmaktadır. Seçmenler, siyasal parti adaylarına karşı duruş sergilemektedir. Haberdeki “ <i>gönülsüzce tercih yapacaklar</i> ” olan politik özneler daha çok sosyo-ekonomik menfaatleri doğrultusunda gözlem yapacaklar ve nihayetinde kendi çıkarlarına daha yakın bir adaya yöneleceklerdir.

Tablo 4’te yer alan “*Ne Biden Ne De Trump! Seçmenin yüzde 20’si ikisini de istemiyor* (Hürriyet, 2024)” başlıklı haberde hem egemen halk (siyasal güç) ve sıradan insanlar (sosyoekonomik statü) hem de ulus (milliyet) kavramlarının karşılıkları yer bulabilmektedir. Bulgulara göre Biden’ı ve Trump’ı desteklemeyen, seçim sonuçlarını etkilemesi beklenen %20’lik bir grubun Filistin ve İsrail Savaşı’nda ABD’nin oynadığı rolü eleştirenler, fikir özgürlüklerinin bastırıldığını düşünenler, Ortadoğu’lu göçmenler ve siyasal anlamda her iki partiye de yakın olmayanlar bulunmaktadır. ABD’nin göçmenlerden oluştuğu gerçeği göz önüne alındığında, ABD hükümetinin dış siyasette takındığı tutum, göçmenlerden oluşan bir millet ve ulus tarafından tepki toplayabilmektedir. Bu nedenle sıradan insanlar diye nitelenen ve ulusu oluşturan vatandaşların aslında uluslararası politik duruşa sahip olduğu gerçeği yansımaktadır. Sıradan insanlar, aslında sosyoekonomik yaşam tarzlarını da göz önüne alarak tercih yapacak olan kararsızlar ve gönülsüzlerdir. Bu grupki insanlar yaşam koşullarını, gelirlerini, geleceklerini kurgularken, kendilerine hizmet edebilecek olan bir siyasal adaya yatkınlık gösterebilmektedir ve bu nedenle de seçmenlerin tercihlerinde siyasal adayların sunduğu vaatler öne çıkmaktadır. Dolayısıyla politik öznelerin ekonomik durumları, siyasal alandaki etkinliklerini azaltmakta ya da daha aktif olmalarını sağlayabilmektedir.

RQ5: Kapitalist ve liberal medyanın siyasal yaklaşımlara olan etkileri nedir? Liberalizm ve düşünürleri, tarihsel süreç içerisinde siyasal yapı ve olgularından düşen monarşi ve dinin getirdiği kurum, aktör, güç, yasa, norm ve kurallara yenilerini eklemek istemektedirler. Liberalizm ile birlikte anılan mülkiyet, üretim araçları ve sistemleri kolonyalizm, emperyalizm, kapitalizm ve küreselleşme kavram ve olguları, başlangıçta devlet ve kurumları ile uyum ve işbirliğine girmişlerse de tarihsel süreç içerisinde devlet ve kurumları ile çatışmaları artmıştır. Feodalizm, merkantilizm ve kapitalizm ile birlikte parsellenmiş uzamların sahipleri olan çok uluslu şirketler, kendilerine engel çıkarabilecek herhangi bir kurum, yasa ve aygıt (devleti) olumlu bakmamaktadır (Tan, 2023). İktisatçı, düşünür Samir Âmin, BBC'ye verdiği röportajda “*finansal hareketler, siyasete yön vermektedir ve bu durum günümüzde de değişmemiştir*” demiştir (Amin, 2008).

Tablo 5. Kapitalist ve Liberal Medyanın Siyasala Olan Etkileri

Haber	Analiz
Haber 1: Hürriyet haber sitesinde 06 Mayıs 2024 tarihinde yayımlanan “ <i>Ne Biden ne Trump! Seçmenin yüzde 20’si ikisini de istemiyor</i> ” başlıklı haberin detaylarında “ <i>Musk, ‘Biden Karşıtlarına Yemek Vermiş’</i> ” alt başlığı bulunmaktadır. Haberde, Tesla ve SpaceX CEO’su Elon Musk’ın Peter Thiel, Rupert Murdoch, Michael Milken ve Travis Kalanick gibi milyarderlerin biraraya geldiği ve düzenlenen organizasyonda siyaset konuşulduğu vurgulanmıştır.	Hürriyet haber sitesindeki haber’in detaylarında Biden’ı desteklemeyen şirket sahiplerinin kendi aralarında Trump’ın seçim kampanyasını destekleyecek fikirler geliştirdiği ve bu iş için bütçe planladığı anlaşılmaktadır. Haber araştırıldığında medyaya “ <i>Biden Karşıtı Yemek</i> ” olarak yansıyan toplantının en önemli maddelerinden birinin de “ <i>göç sorunu</i> ” olduğu anlaşılmaktadır (Rissman, 2024). Medyaya yansıyan haberlerden de anlaşılacağı üzere sermaye grupları siyasetin akışına yön vermek istemektedir.

Tablo 5’te de görüldüğü üzere ABD’de seçim kampanyaları düzenlenirken, çok uluslu şirketlerin yatırımcıları ve dünyada sermaye piyasasına hâkim olan grupların, seçim kampanyalarını açıkça yönlendirme girişimleri olabilmektedir. Rupert Murdoch gibi medya patronlarının da haberde bahsi geçen yemekte olduğu gerçeğini yadsımamak gerekmektedir. “*Demokratları yenmek için nasıl para toplanacağı*” (Hürriyet, 2024)” konuşulan yemekte, medyada haber dolaşımına yön verebilecek isimlerin de yer alması aynı zamanda siyasal seçmenleri ikna etmenin ve yönlendirmenin yollarının arandığı anlaşılmaktadır. Arşiv haberlerinde yer alan bilgiye göre Palantir yöneticisi Jacob Helberg, 2020 yılında lider olarak seçilmesi için Biden’ı desteklemiş ve kampanyalarına destek vermiştir. Ancak 2024 seçimlerinde Biden’ın politikalarından rahatsız olduğunu bildirerek, maddi desteğini Trump’a kaydırmıştır. Bu durum Silikon Vadisi’nin yani teknoloji şirketlerinin ekonomik çıkarları için siyasi aktörlerin seçim kampanyalarına destek verdiğine de bir örnektir. Tablo 5’e göre küresel sermaye grupları, kendi kazançlarını arttıracak şekilde siyasete yön vermek istedikleri anlaşılmaktadır.

RQ6: Amerikan seçimlerinde siyasal karşıtlıkların medyaya yansımaları nelerdir? Siyasal iktidarın ve iktidar ilişkilerinin ulus-millet ve dış politikaları halk tarafından yoğun bir şekilde eleştiriliyorsa ve alınan siyasal kararlardan belli sosyal gruplar rahatsızlık hissediyorsa, siyasal olarak karşıtlıklar oluşabilmektedir. İktidarların siyasal karşıtlıklar yaratarak, politik özneleri bir futbol taraftarı gibi kendi tarafını tutmasını ve destek vermesini istemektedirler

Tablo 6. Siyasal Karşıtlıkların Medyaya Yansımaları

Haber	Analiz
Haber 1: 24 Mayıs 2024 tarihinde Hürriyet haber sitesinde yayımlanan haberde, Biden hükümeti İsrail karşıtı cephenin büyümesinden endişe ettiklerini açıklamıştır (Hürriyet, 2024). Haber 2: 24 Nisan 2024 tarihinde yayımlanan haberde, İsrail-Filistin Savaşı'nda, Biden'ın İsrail'e silah göndermesini protesto edenler ile protestoları Yahudi karşıtlığı olarak görenlerin birbirleri ile karşı karşıya geldikleri duyurulmuştur. Özellikle üniversite öğrencileri arasında gerçekleşen bu çatışma sebebiyle ABD'de bazı üniversiteler hibrit eğitime geçmiştir (Hürriyet, 2024). Haber 3: 30 Mayıs 2024 tarihinde yayımlanan haberde Trump'ın başkanlık ettiği dönemde yaşadığı cinsel birlikteliği saklamak için ticari kayıtları değiştirdiği iddiaları neticesinde yargılama süreçleri başlamış ve Trump'ı savunanlar ile Trump'ın tekrar seçilmesini istemeyenler karşı karşıya gelmiştir (Hürriyet, 2024)	Hürriyet haber sitesinde yayımlanmış üç haberde de siyasi karşıtlığın medyaya yansımalarını görmek mümkündür. Haber 1'de Biden hükümetinin aldığı kararlardan rahatsız olan grupların giderek arttığı yansımıştır. Hükümetin kararlarına yönelik bu karşıtlık Beyaz Saray'da rahatsızlık yaratmış ve açıkça "endişe ettiklerini" duyurmuşlardır. Haber 2'de İsrail ve Filistin Savaşı'nda ABD'nin oynadığı rolü protesto edenler ile protestoları antisemitizm olarak değerlendirilen dost-düşman karşıtlığı yaşadığı bu çatışmaların neticesinde ise protestoların gerçekleştiği üniversitenin ders işleme yöntem ve uygulamalarında yeni kararlar alındığı belirtilmektedir. Haber 3'te Trump'ın yargıladığı ceza mahkemesinin tutumunu siyasi bulanlar ve bu davaları Trump'ın seçim sahnesinden çekilmesi için hazırlanmış bir düzmece olduğunu düşünenler ile Trump'ın adı suçlar neticesinde başkanlık yapmaması gerektiğini düşünenlerin çatışması betimlenmektedir.

Tablo 6'da yer alan çatışmalara ek olarak, seçim tahminlerinin açıklanması, halkın karşıtlığını gündeme getiren bir diğer sebep olabilmektedir. Çatışmalar siyasi aktörlerin kaderini de etkilemektedir. Örneğin; 31 Mayıs 2024 tarihinde hürriyette yayımlanan haberde ABD'de gerçekleştirilen anketlerdeki tahminlerde Trump'ın Biden'dan daha önde olduğu duyurulmuştur (Hürriyet, 2024). Medyadaki haberlere göre halk, politik özneler diğer bir deyişle seçmenler iki karşıtlık üzerinden siyasallaştırılarak, birbirlerini dost – düşman olarak görmeleri, hissetmeleri ve davranışları istenmektedir. Oysa tarihsel süreç içerisinde İsrail ve Filistinliler binlerce yıldan beri aynı mekanı paylaşmaktadır. Ayrıca, Hristiyanlık, Yahudilik ve İslamiyet tek tanrılı dinlerdir ve bu dinlerin getirdiği etik kural, ahlaki değer ve davranışların ortak noktaları da bulunmaktadır. Ancak bu bahsi geçen değerler güç ilişkileri açısından kullanılmak üzere birer slogan niteliği taşıyabilmektedir. Dolayısıyla, iktidar ilişkileri ve siyasal liderler, siyasal karşıtlıklar yaratmak için retorik, estetik ve siyasi üslubu insani değerler üzerinden kurgulayıp medya içeriklerine yansıtmaktadırlar. Halk, politik özneler ve seçmenler bu karşıtlıklar üzerinden siyasallaştırılmaktadır. Karşıtlıklar üzerinden de seçimler belirlenmektedir. Ayrıca bu karşıtlığın yarattığı taraftarlaşma hissi, yöneticinin gözle görülmeyen bir silahı(gücü) olduğunu da göstermektedir. Sosyal düzen içerisinde her bir iktidar adayı fikirlerini, görüşlerini, düşüncelerini, yapmak istediklerini duyuracak kadar geniş bir yelpazeye nüfus edemeyeceğini bilir, ancak siyasi karşıtlık sayesinde yanına çekebildiği politik aktörler – ki bunların çoğu sıradan vatandaş- adayların gönüllü savunusu olabilmekte, böylece adayların fikirlerini ve görüşlerini benimseten birer elçi olabilmektedir

SONUÇ

Araştırmanın sonuçlarına göre, a) siyasal sistemi yönetecek başkan adayları, siyasal yaklaşımçıların açıkladığı siyasal liderlerde olması gereken özelliklere sahip olamayabilmektedir; b) siyasal liderler, halkın *davranış, duygu, tutum ve beklentilerinden* daha çok iktidar ilişkilerinin istediği yönde politikalar uyguladıkları ve söylemlerde buldukları anlaşılmaktadır; c) politik

öznelerin ekonomik durumları, siyasal alandaki etkinliklerini azaltmakta ya da daha aktif olmalarını sağlayabilmektedir; d) siyasal aktörlerin sağlık durumları, yaşadıkları hukuki, mali, sosyal ve psikolojik durumlar, sahip oldukları ve kullandıkları retorik, estetik ve siyasal üsluplar, siyasal aktörlerin seçmenlerine kendileri anlatmaları ve onları ikna etmek için ölçütlerdir; e) küresel sermaye grupları, siyasete kendi kazançlarını arttıracak şekilde yön vermek istedikleri anlaşılmaktadır; f) halk, politik öznelere diğer bir deyişle seçmenler iki karşılıklı üzerinden siyasallaştırılarak, birbirlerini dost – düşman olarak görmeleri, hissetmeleri ve davranmaları bilinçli olarak istenmektedir. İktidar ilişkileri ve siyasal liderler, siyasal karşıtlıklar yaratmak için retorik, estetik, siyasi üslubu medya içeriklerini kullanmaktadır. Böylece halk ilkitadar adına siyasallaştırılmaktadır.

Yapılan literatür araştırmaları da yukarıdaki bulguları doğrulanmaktadır. Örneğin; Sezgin'in araştırmasına göre, kitle iletişim araçları seçmenlerin algılarını şekillendirmekte ve yönlendirmektedir (Sezgin, 2014). Araştırmamıza konu alan haberler medyanın doğrudan siyasal aktörler tarafından seçmenlere etki etmek için kullandığını gösterirken, aynı zamanda kapitalist sermaye grubuna dahil olan medya patronlarının da siyasal aktörler ile iş birliği yaptığı, onları desteklediği yahut desteğini çektiğini görülmektedir. Araştırmamızın bulguları desteklemektedir ki, sermaye grupları gelirlerini riske atacak yöneticilerden hoşlanmamakta bu nedenle iktidar sahipliğine yön vermek istemektedirler. Benzer konular hakkında elde edilen bir diğer bulguya göre; siyasal aktörlerin belirlediği siyasal mesaj stratejileri, daha önce partiye yönelmiş ya da yönelme potansiyeli olan seçmenlerin doğru şekilde tespit edilip, bu profile uygun bir şekilde hazırlanması ile mümkün olmamasını kolaylaştırmaktadır (Taşmurat, 2019). Bu yaklaşım araştırmamızın sonuçlarından siyasal karşıtlık yaratma durumunu desteklemektedir. Çünkü liderler, siyasal aktörler topluma verdikleri mesajlarla toplumu ayrıştırabilmekte, böylece karşıtlıkları körükleyebilmektedir. Dolayısı ile seçmendeki oluşturulan karşılıklı hissi, seçmeni bir taraftara dönüştürebilmektedir. Böylece seçmen, siyasal aktörlerin mesajlarının savunusu haline gelebilmekte, hatta bunun için çeşitli toplumsal olaylara konu olabilmektedir.

Yapılan analizler göstermiş ki, günümüz küresel ve kapitalist dünyasında ve postmodernizmin hakim olduğu çağımızda, liderlerin kullandığı araçlar ve söylemler değişse de klasik siyaset felsefesine göre siyasal olandan beklentilerin aynı olduğu gerçeği değişmemiştir. Liderler duygu, tutum, davranış, ahlak ve görüş farklılıkları gösterse de adalet, siyasal birlik arzusu, sosyo – ekonomik beklentiler, “diğerleri” “ötekiler” “azınlıklar” vb. söylemlerle ayrıştırılan kesimlere olan yaklaşımların neticeleri, demokratik söylemlerin gerçekliğinin sorgulanması ve yöneticilerden beklenen üstün vasıflar siyasal olanda yerini korumaktadır. Araştırmanın sonuçlarına siyasal yaklaşımlar üzerine çalışma yapan düşünürlerin eserlerinde açıkladıkları siyasal sistem, siyasal parti ve siyasal lider özelliklerini, Biden ve Trump seçim süreçlerinde demokrasinin temel kavramları üzerinden halkı etkilemeye çalıştığı görülmektedir. Siyasal yaklaşımları oluşturan temel kavramlar ahlak, hukukun üstünlüğü, yöneticilik yeterliliği, halkın siyasal birliği, çatışmaların durdurulması, ekonomik refahın artırılması, halkın sosyal beklentilerine cevap verebilmek vb. gibi durumlardan oluşmaktadır. Seçim süreçlerinde ise bu yaklaşımların yansıdığı haberlerde görülmekte, bu siyasal yaklaşımların seçim süreçlerini değiştirmesi beklenmektedir. Ayrıca sonuçlara yönelik kararların belirlenmesindeki etkenin sadece ulusal değil, uluslararası olduğu görülmüştür. Hem burjuvanın küresel sermayesi, hem insani değerlerin uluslararası gündemde tartışılması, hem de ülkelerin birbirine sağladıkları silah, sağlık gibi ticari hizmetlerin halkların bakış açısına yansıdığı

görülmüştür. Dolayısıyla özetle denebilir ki; dünyanın herhangi bir yerinde olan savaşın, alınan kararların siyasal aktörler üzerinde yaptığı baskı, bunun yanı sıra ifade özgürlükleri, hukukun üstünlüğü ve kapitalizmin de siyasal aktörler üzerinde baskı gücüne sahip olduğu araştırma sonuçlarına yansımıştır.

Siyaset ve siyasal yönetim, hem ülkenin yönetimini, ülkenin vatandaşlarının yaşam biçimlerini, davranışlarını ve düşüncelerini hem de yönetimin araçları olan yasa, kanun, norm ve kuralları şekillendirmektedir. Siyaset kavramı en geniş anlamda, ülkenin tüm yapı ve kaynaklarını (ekonomik, siyasal, kültürel, sosyal, eğitim, askeri, din) yönetme sanatıdır. Siyaset yönetiminde yasa, kural ve normlar öne çıkmaktadır. Norm sadece bir durum, olay ve olgunun nasıl olduğunu değil, aynı zamanda nasıl olması gerektiğini de tanımlamaktadır. “Nomos” (yasa, kanun, kural, norm) = “Bia” (Şiddet) + “Dike” (Adalet) gibi iki zıt kavramın bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Bia (Şiddet) ve Dike (Adalet), sadece yönetenler tarafından değil, aynı zamanda egemen halk (yönetilenler) tarafından da yapılmalıdır. Siyasal toplulukta Bia (Şiddet) ve Dike (Adalet)’nin görünür olması sağlayan aygıt (Civitas – Leviathan) devlettir. Devlet bir otoritedir ve bir örgütlenme şeklidir, bir siyasal birliktir ve birey ile halkların birlikte yaşamaları sağlayan kolektif bir örgütlenme yoludur. Birey ve halklar doğal özgürlüklerini kaybeder ama “mülkiyet” ve “siyasal” özgürlüklerini kazanır. Doğal olarak aygıtın, devletin (Civitas – Leviathan) koruması gerekenler “mülkiyet” ve “siyasal” özgürlüklerdir. Siyasal sistemin ve birliğinin normları adaletin, hakkın, eşitliğin yetkili kural ve ölçütleridir.

Erdemli toplumun siyasal yöneticisinin özellikleri; anlama, bellek, zeki-zeka, retorik (ikna ve etkileme gücü) bilgisine sahip olma, bilgiye açık olma ve ona ulaşmak için çaba sarf etme, yalan ve yalancıdan nefret etmesinin gerekliliği, doğayı sevmek, ahlaklı olma, yüce gönüllü olma, mal, mülk ve para gibi dünyevi şeylerden uzak olma, adil, cesaretli ve ölçülü olma, haksızlıktan uzak durma ve bu özelliklere sahip olmanın getirdiği koşullardan dolayı azimli ve kararlı olmasının gerekliliği olarak açıklanmaktadır. Diğer yandan yasama ve yürütme organı her zaman bir “*marangozun gönyesi*” gibi davranamayabilir ve işte bu yüzden siyasal birliğin politik özneleri, mecliste yasa, kanun, kural ve yönetmelikler yapılırken sürece aktif olarak katılması zorunludur. Demokrasinin doğru ve iyi yönetim olabilmesi için halkın (egemenin), refah ve eğitim düzeyinin yüksek olması sayesinde yönetenlerin yanlış yöndeki eylem, yasa, kural ve normlarını anlayıp, halkın, iktidar ilişkilerine karşı durabileceklerine gönderme yapılmaktadır. Bunun gerçekleşmesi için ülkenin, devletin vatandaşlarının da görev, hak ve sorumluluklarını bilmesi ve yerine getirmesi için eleştirel düşünce, sorgulama, bilme, uygulama ve denetleme gibi yetilere sahip olması gerekmektedir. Halkın niteliği ve özellikleri, halkın medeniyete olan katkısı, halkın şehir ve ülkenin yönetimine, yasa, anayasa ve yasaların uygulanmasına olan katkısı, şehir ve ülkenin a) yönetim biçimini, b) refah, özgürlük, eşitlik, kendini ifade etme ile c) mutluluğunu direk olarak etkilemektedir. Politik öznelerin hükümetin uygulamalarına karşı sivil itiaatsizlik hakkına başvurabilmesi için bir temellendirme ve/veya karşı argüman sunmaları da gerekmektedir.

Yeni medya teknolojisi iletişim kavramının tanımında olan etkileşimlilik, katılımcılık ve paylaşıma olanak sağladığı için yeni ve sosyal medyadaki iletişim, yüz yüze iletişimin yerine geçmektedir. Böylelikle aracılı iletişim (medya), teknolojinin olanak sağlaması ile aracısız bir iletişime doğru dönüşmektedir. Geleneksel medyada okuyucu, dinleyici ve izleyici olan kişiler, yeni ve sosyal medyanın etkileşimlilik, katılımcılık ve paylaşımcılık özellikleri sayesinde medyada diğer

bir deyişle sahnede (statü, konum, rol, benliğin sunumu ve pazaryeri-Agora) ve siyasal uzamda (Pinka) yer alabilmektedir. Böylelikle politik özneler (Tin) hem hakikati ifade edebilir hem de hakikate ulaşabilir. Diğer yandan politik öznelerin (Tin'in) sadece kendini tanıması ve keşfetmesi yeterli değildir, aynı zamanda bilmediğini bilerek, öğrenmeye ve bilmeye cesaret etmelidir. Özlüce iktidarı denetleyen sadece yasalar değildir, aynı zamanda iktidarı denetleyen akılcı, özgür, birey ve toplumların kendisidir ve bunu bazen medya üzerinden bazen de seçimle yapabilmektedir. Politik öznelerin Dike'ye sahip olmaları için siyasal sistem içerisinde aktif olarak yer alması gerekmektedir. Çalışma siyasal yaklaşımların düşünce, kavram, kuram ve normların yeni medyaya yansımalarını göstermesi açısından önemlidir. Aynı zamanda yeni medyaya yansıyan siyasal yaklaşımların, sadece kullanılan heberin dilinde ve niteliğinde değil, doğrudan kaynakla ilintili bir belge olarak değerlendirilmesi hususu dikkate değerdir. Çünkü bir haber manipülatif stratejilerle üretilmiş olsa dahi, etkisi altına aldığı politize olan halk bulunmaktadır. Bu sayede düşünce dünyasına yön verilen seçmenlerin, oy kullanma davranışlarına değişiklik olmasa dahi dost-düşman ilişkisi tutumlarında değişikliklerin meydana gelmesi beklenmektedir. Bu nedenle siyasi haberleri konu olan metinlerin okunmasında ayrıştırıcılığa engel olunamasa dahi, duygusal ve taraflı okuma yerine daha çok analitik okuma tekniği geliştirilmediği.

KAYNAKÇA

- Agamben, G. (2012). *Gelmekte Olan Ortaklık*, (Parlak, B. Çev.), İstanbul: MonoKL Yayınları.
- Agamben, G. (2020). *Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*, (Türkmen, İ. Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Âmin, S. (2008, Aralık 31). Samir Âmin: Ekonomik kriz yeni siyasi çıkışlara gebe. (G. Yıldız, Röportaj Yapan) BBC Turkish. https://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2008/12/081231_amin.shtml adresinden alındı
- Âmin, S. (2020a). *Liberal Virüs*, (Başkaya, F. Çev.), İstanbul: Yordam Kitap Basın ve Yayın.
- Âmin, S. (2020b). *Modernite, Demokrasi ve Din: Kültüralizmlerin Eleştirisi*, (Başkaya, F., Günsur, U. & Öztürk, G. Çev.), İstanbul: Yordam Kitap Basın ve Yayın.
- Âmin, S. (2020c). *Kapitalizmden Uyarılığa: Sosyalist Perspektifin Yeniden İnşası*, (Dönmez, Y. Ve Atabağsoy, N. Çev.), İstanbul: Yordam Kitap Basın ve Yayın.
- Âmin, S. (2020d). *Avrupa-Merkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi*, (Sert, M. Çev.), İstanbul: Yordam Kitap Basın ve Yayın.
- Aristoteles. (2017). *Politika*, (Tunçay, M. Çev.), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aristoteles. (2019). *Atinalıların Devleti*, (Çokona, A. Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aydemir, S. (2006). Seçim Sistemlerinin Siyasal Hayattaki Etkileri ve Türkiye Örneği. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* (1), 61-79.
- Bağçe, E. (2009). Antik Yunan'da Günümüze Siyaset: Ezeli Sorunlar ve Yeni Arayışlar, Özkan, A. (Ed.), *Siyasetin İletişimi*, (İçinde s: 11-32.), A. İstanbul: Tasam Yayınları.
- Berktaş, F. (2016). *Politikanın Çağrısı*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bozduman, M. A. (2020). Geçmişten Günümüze liderliğin Teorik Olarak Gelişimi. *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 261-283.
- Cebeci, K. (2008). Küreselleşme Bağlamında Ulus Devletin, Egemenlik Gücünün Dönüşümü. *Sayıştay Dergisi*, s. 23-39.
- Durkheim, E. (2014). *Sosyolojik Yönetimin Kuralları*, (Doğan, Ö. Çev.), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

- Duverger, M. (2014). *Toplum Bilimlerinde Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Erdoğan, İ. (2011). *İletişimi Anlamak*, Ankara: Pozitif Matbaacılık.
- Erzen, M. Ü. (2009). *Duygusal Zekâ Yetisinin Siyasal Aktörlerin Performanslarına Etkisi*, Özkan, A. (Ed.), *Siyasetin İletişimi*, (İçinde s: 193-210.), İstanbul: Tasam Yayınları.
- Farabi. (2017). *İdeal Devlet*, (Arslan, A. Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Farabi. (2018). *Mutluluğun Kazanılması*, (Arslan, A. Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fedayi, C. (2021). *Siyaset Bilimi*, Ankara: Kadim Yayınları.
- Foucault, M. (2015a). *İktidarın Gözü*, (Ergüden, I. Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2015b). *Biyopolitikanın Doğuşu*, (Tayla, A. Çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gros, F. (2021). *İtaat Etmemek*, (Bölükbaşı, Z, B. Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Hardt, M. & Negri, A. (2018). *İmparatorluk*, (Yılmaz, A. Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Heywood, A. (2021). *Siyaset*, (Bakırcı, F. Çev.), Ankara: Felix Kitap
- Hobbes, T. (2018). *Leviathan*, (Lim, S. Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Humboldt, W. (2013). *Devletin Faaliyetinin Sınırları* (Seçilmişoğlu, B. Çev.), Ankara: Liberte Yayınları.
- Hürriyet. (2023, Mart 4). Hürriyet: Dünya Haberleri. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/abd-gundem-yeniden-bidenin-sagligi-doktoru-acikladi-gogsunden-alinan-lezyon-kanserli-42228753> adresinden alındı
- Hürriyet. (2023, Şubat 17). Haberler: Dünya Haberleri. Hürriyet.com.tr: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/abd-raporu-paylasti-baskanlik-gorevlerini-yerine-getirmeye-uygun-42221419> adresinden alındı
- Hürriyet. (2023, Şubat 17). Haberler: Dünya Haberleri. Hürriyet.com.tr: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/abd-raporu-paylasti-baskanlik-gorevlerini-yerine-getirmeye-uygun-42221419> adresinden alındı
- Hürriyet. (2024, 04 16). Haberler: Dünya Haberleri. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/tarihte-bir-ilk-trumpin-ceza-davasi-basladi-42446675> adresinden alındı
- Hürriyet. (2024, Haziran 05). Haberler: Dünya Haberleri. Hürriyet.com.tr: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/abdnin-teklifi-havada-kaldi-ateskes-cikmazi-42472644> adresinden alındı
- Hürriyet. (2024, Mayıs 02). Haberler: Dünya Haberleri. Hürriyet.com.tr: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/trumpan-ikinci-donem-tuyolari-iki-devletli-cozum-cok-zor-42454740> adresinden alındı
- Hürriyet. (2024, Mayıs 06). Haberler: Dünya Haberleri. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/ne-biden-ne-trump-secmenin-yuzde-20si-ikisini-de-istemiyor-42456569> adresinden alındı
- Hürriyet. (2024, Mayıs 15-16). Haberler: Dünya Haberleri. Hürriyet.com.tr: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/biden-ve-trump-27-haziranda-ve-10-eylulde-canli-yayinda-tartisacak-42462479> adresinden alındı

- Hürriyet. (2024, Mayıs 16). Haberler: Dünya Haberleri. Hürriyet.com.tr: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/biden-ve-trump-tvde-karsi-karsiya-gelecek-42462563> adresinden alındı
- Hürriyet. (2024, Mayıs 17). Haberler: Dünya Haberleri. Hürriyet.com.tr: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/trumpin-eski-sag-koluna-capraz-sorgu-42463111> adresinden alındı
- Hürriyet. (2024, Mayıs 20). Haberler: Dünya Haberleri. Hürriyet.com.tr: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/trumpin-munazara-sarti-bidena-uyusturucu-testi-yapilsin-42464356> adresinden alındı
- Hürriyet. (2024, Mayıs 20). Hürriyet: Dünya Haberleri. Hürriyet.com.tr: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/trumpin-munazara-sarti-bidena-uyusturucu-testi-yapilsin-42464356> adresinden alındı
- Hürriyet. (2024, Mayıs 24). Haberler: Dünya Haberleri. Hürriyet.com.tr: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/beyaz-saraydan-itiraf-israil-karsiti-cephe-buyuyor-42466772> adresinden alındı
- Hürriyet. (2024, Mayıs 30). Haberler: Dünya Haberleri. Hürriyet.com.tr: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/biden-yonetimi-israili-savundu-42469520> adresinden alındı
- Hürriyet. (2024, Mayıs 30). Haberler: Dünya Haberleri. Hürriyet.com.tr: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/trump-davasinda-sona-dogru-bir-zamanlar-dunyanin-enguclu-adamiydi-simdi-kaderi-12-siradan-vatandasin-elinde-42469731> adresinden alındı
- Hürriyet. (2024, Mayıs 31). Haberler: Dünya Haberleri. Hürriyet.com.tr: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/abd-tarihinde-ilk-trump-hukum-giydi-42470325> adresinden alındı
- Hürriyet. (2024, Mayıs 31). Haberler: Dünya Haberleri. Hürriyet.com.tr: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/abd-tarihinde-ilk-trump-hukum-giydi-42470325> adresinden alındı
- Hürriyet. (2024, Nisan 22). Haberler: Dünya Haberleri. hurriyet.com.tr: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/sus-payi-davasinda-ilk-gun-trumptan-durusma-sonrasi-aciklama-42450266> adresinden alındı
- Hürriyet. (2024, Nisan 24). Haberler: Dünya Haberleri. Hürriyet.com.tr: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/abd-universiteleri-filistin-icin-ayakta-42450815> adresinden alındı
- Hürriyet. (2024, Nisan 26). Haberler: Dünya Haberleri. Hürriyet.com.tr: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/katliam-karsitlarina-abdden-sert-mudahale-42451864> adresinden alındı
- Hürriyet. (2024, Nisan 28). Haberler: Dünya Haberleri. Hürriyet.com.tr: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/bidenin-burnunun-dibinde-protesto-filistin-yanlisi-universiteliler-geri-adim-atmiyor-42452776> adresinden alındı
- Hürriyet. (24, Nisan 08). Haberler: Dünya Haberleri. Hürriyet: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/bidena-yukleniyordu-trumptan-supheli-saglik-raporu-42443223> adresinden alındı
- Laski, H. J. (2019). Politikaya Giriş, (Koçakgöl, M. Çev.), Ankara: Fol Kitap
- Laski, H. J. (2020). Teori ve Pratikte Devlet, (Topçu, D. Çev.), Ankara: Fol Kitap.

- Machiavelli, N. (2012). Hükümdar, (Adabağ, N. Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Margalit, A. (2013). Uzlaşma ve Kokuşmuş Uzlaşmalar, (Çatlı, N. Çev.), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Mill, J. S. (2017). Demokratik Yönetim Üzerine Düşünceler, (Orhan, Ö. Çev.), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Mudde, C. ve Kaltwasser, C. R. (2019). Popülizm: Kısa Bir Giriş, (Türközü, S. E. Çev.), Ankara: Nika Yayınevi.
- Negri, A. (2021). Yaban Kuraldışılık: Spinoza'da Güç ve İktidar, (Canaslan, E. Çev.), İstanbul: Zoe Kitap.
- Neocleous, M. (2013). Toplumsal Düzenin İnşası: Polis Erkinin Eleştirel Teorisi, (Berkmen, A. Çev.), İstanbul: H2O Yayıncılık.
- Nietzsche, F. (2018a). Karışık Kanılar ve Özdeyişler: İnsanca Pek İnsanca-2, (Tüzel, M. Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nietzsche, F. (2018b). İyinin ve Kötünün Ötesinde: Gelecekteki Bir Felsefeye Giriş, (Tüzel, M. Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nietzsche, F. (2019a). Böyle Söyledi Zerdüşt –Herkes İçin ve Hiç Kimse İçin Bir Kitap - , (Tüzel, M. Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nietzsche, F. (2019b). Ecco Homo: Kişi Nasıl Olduğu Kimse Olur, (Tüzel, M. Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nietzsche, F. (2019c). İnsanca Pek İnsanca-1: Özgür Tinliler İçin Bir Kitap, (Tüzel, M. Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nietzsche, F. (2019d). Putların Alacakaranlığı: Ya Da Çekiçle Nasıl Felsefe Yapılır?, (Tüzel, M. Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özdemir, Y., Şimşek, U., & Aktaş, E. (2006). Demokrasi Üzerine. *Journal of Kazım Karabekir Education Faculty Dergisi*, 259- 269.
- Platon. (2013). Devlet, (Bozkurt, A. G. Çev.), İstanbul: Avrupa Yakası Yayıncılık.
- Przeworski, A. (2023). Demokrasinin Krizleri: Otoriterleşmenin Kıyısında Çağdaş Siyasetin Ahvali, (Pekdemir, M. Çev.), Ankara: Fol Kitap.
- Rissman, K. (2024, Mayıs 3). Home: Dünya. Independent Türkçe: <https://www.indyurk.com/node/719741/d%C3%BCnya/musk%C4%B1n-d%C3%BCzenledi%C4%9Fi-biden-kar%C5%9F%C4%B1t%C4%B1-yeme%C4%9Fe-pek-%C3%A7ok-%C3%B6nemli-isim-kat%C4%B1lm%C4%B1%C5%9F-adresinden-alındı>
- Roskin, M., vd. (2021). Siyaset Bilimi, (Yayla, A. Çev.), Ankara: Liberte Yayınları
- Rousseau, J. J. (2008). Siyasi Fragmanlar, (Yerguz, İ. Çev.), İstanbul: Say Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2015). Ekonomik Politik, (Birkan, İ. Çev.), Ankara: İmge Kitabevi
- Rousseau, J. J. (2019). Toplum Sözleşmesi, (Ergüden, I. Çev.), İstanbul: Koridor Yayıncılık.
- Russell, B. (2021). İktidar, (Ergin, M. Çev.), İzmir: Cem Yayınevi.
- Schmitt, C. (2021). Siyasal Kavramı, (Göztepe, E. Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Sezgin, M. (2014). Siyasal Nitelikli Kamuoyu Araştırmaları Ve 24 Aralık 1995 Genel Seçimler Örneği. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 6(1), 55-76.
- similarweb.com. (2024, 04 3). News and Media, Market Leaders. https://pro.similarweb.com/https://pro.similarweb.com/#/digitalsuite/markets/webmarketanalysis/mapping/News_and_Media/792/3m?webSource=Total adresinden alındı

- Spencer, H. (2020). Devlete Karşı İnsan, (Altındal, Y. S. Çev.), İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Strayer, J. R. (2020). Modern Devletin Kökenleri, (Candan E. Çev.), İstanbul: Say Yayınları.
- Tan, H. (2023). Kapitalizmin Tarihsel Süreci ve Dijital Medya Kapitalizmi, Tan, H. (Ed.), Dijital Dalgalar Cilt 2: Dönüşüm, (İçinde s: 1-44.), Ankara: Nobel Bilimsel (Akademik) Yayınları
- Taşmurat, T. (2019). Siyasal iletişim süreci ve siyasal mesaj stratejileri. NOSYON: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi (2), 64-79.
- Torun, Y. (2005). Hugo Grotius'un Hukuk ve Siyaset Felsefesi, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Uslu, A. (2020). Demokrasi, Atılgan, G. ve Aytekin, E. A. (Ed.), Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler, (İçinde s: 137-152.), İstanbul: Yordam Kitap Basın ve Yayın.
- Weber, M. (2020). Bürokrasi ve Otorite, (Akın, H. B. Çev.), Ankara: Liberte Yayınları.
- Yayla, A. (2021). Siyaset Bilimi, Ankara: Liberte Yayınları.

doi:10.5281/zenodo.14554658

The Moderating Role of Organizational Justice in the Effects of Managerial Styles on Employees' Performance Perceptions¹

Yönetici Tarzlarının Çalışanların Performans Algılarına Etkisinde Örgütsel Adaletin Düzenleyici Rolü

Vildan BAYRAM* Salih GÜNEY**

Makale Geliş Tarihi / Received :13.08.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted :12.11.2024

ABSTRACT

The aim of the study is to examine the moderating role of organizational justice in the effects of managerial styles on the employee performance of employees in work life. Participative manager, supportive manager and directive manager styles were considered among modern managerial styles. The question of whether these management styles affect employee performance was the starting point of the study. The effect of the organizational justice variable on this relationship was examined and moderating effect analyses were conducted for each managerial style. In the study, 407 academicians working at foundation universities operating in Istanbul were reached by using the survey method. t-test and ANOVA test, correlation and regression analyses, SPSS 24 and AMOS 24 statistical package programs were used in the study. A pilot study was conducted in order to test the internal consistency of the scales in the survey selected as the data collection method in the study. Confirmatory factor analyses of the scales were conducted and it was understood that the obtained goodness of fit values were within the acceptable range. As a result of the analyses, it was seen that organizational justice has a moderating effect on the effect of managerial styles on employee performance. In addition, it was determined that the perception of organizational justice positively and significantly affects the job performance of employees. On the other hand, it was understood that there was a positive relationship between management styles and both the employee performance and organizational justice perception of employees. A positive and significant difference was found between the total working hours of the participants, the working hours with their managers and the working hours in the institution and the management style, employee performance and organizational justice score averages ($p<0.05$). The findings were evaluated and comments were made that will contribute to the sustainability of the society and the businesses. Contributions were made to the literature and results that can be a source for future studies were presented.

Anahtar Kavramlar: *Manager, Managerial Styles, Employee Performance, Job Performance, Organizational Justice..*

ÖZET

Araştırmanın amacı, çalışma yaşamında yönetici tarzlarının çalışanların iş performanslarına etkisinde örgütsel adaletin düzenleyici rolünü incelemektir. Modern yönetici tarzlarından katılımcı yönetici, destekleyici yönetici ve yönlendirici yönetici tarzları ele alınmıştır. Bu yönetim tarzlarının işgören performansını etkileyip etkilemediği sorunsalı araştırmanın hareket noktası olmuştur. Örgütsel adalet değişkeninin bu ilişkide etkisinin ne olduğuna bakılmış ve her bir yönetici tarzı için düzenleyici etki analizleri yapılmıştır. Araştırmada anket yöntemi kullanılarak, İstanbul ilinde faaliyet gösteren vakıf üniversitelerinde çalışan 407 akademisyene ulaşılmıştır. Araştırmada t-test ve ANOVA testi, korelasyon ve regresyon analizleri, SPSS 24 ve AMOS 24 istatistik paket programları kullanılmıştır. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak seçilen ankette yer alan ölçeklerin içsel tutarlılığını test etmek amacı ile bir pilot çalışma yapılmıştır. Ölçeklerin doğrulayıcı faktör analizleri yapılmış, elde edilen uyum iyiliği değerleri

¹ This article is based on the doctoral dissertation titled "The Moderating Role of Organizational Justice in the Effect of Managerial Styles on Employees' Job Performance in Working Life: A Research on Academic Staff Working in Foundation Universities" prepared by Vildan Bayram, a student at the Istanbul Aydın University Graduate Education Institute Business Administration Doctorate Program, under the supervision of Prof. Dr. Salih Güney, and accepted in March 2023

* Asst. Prof., Istanbul Aydın University, ABMYO, Business Administration Program, vildanbayram@aydin.edu.tr, ORCID No: 0000-0001-7526-6485

** Prof. Dr., Istanbul Aydın University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, salihguney@aydin.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-7565-5541

kabul edilebilir aralıkta yer aldığı anlaşılmıştır. Yapılan analizler sonucu örgütsel adaletin, yönetici tarzlarının çalışan performansına etkisinde düzenleyici etkisi olduğu görülmüştür. Ayrıca, örgütsel adalet algısının, çalışanların iş performanslarını pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir. Diğer yandan yöneticilik tarzları ile çalışanların hem iş performansı hem de örgütsel adalet algısı arasında pozitif yönlü ilişki olduğu anlaşılmıştır. Katılımcıların toplam çalışma süreleri, yöneticileriyle çalışma süreleri ve kurumda çalışma süreleri ile yöneticilik tarzı, iş performansı ve örgütsel adalet puan ortalamaları arasında pozitif ve anlamlı farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Elde edilen bulgular değerlendirilmiş, toplumsal olarak ve işletmeler açısından sürdürülebilirliğin sağlanmasında katkı sağlayacak yorumlar yapılmıştır. Literatüre katkı sağlanmış ve gelecekte yapılacak çalışmalara kaynak olabilecek sonuçlar sunulmuştur.

Keywords: *Yönetici, Yönetici Tarzları, İş gören Performansı, Çalışan Performansı, Örgütsel Adalet.*

INTRODUCTION

In terms of the sustainability of businesses, it is important to build organizational justice, to establish organizational trust and to ensure employee satisfaction. Improving working conditions and strengthening organizational justice in enterprises are among the factors that will positively affect the efficiency and productivity of employees (Erim & Çalışkan 2010, p. 373). The decisions taken by managers rationally, fairly and morally increase the perceptions of organizational justice of the employees. The transparency and fairness of the wages, bonuses and rewards received within the organization is also a factor that increases the perception of justice (Folger & Konovsky, 1989, p. 115-130). The high perception of justice increases the reliability of managers and reduces the uneasiness of employees (Yukl, 2018: 317). Due to the different personality traits and different cultural structures of the employees, their perceptions of organizational justice also differ (Cüceloğlu, 2017, p. 135). While the fair practices of the enterprises increase the organizational commitment of the employees, their unfair practices cause them to engage in some negative attitudes and behaviors (Francis & Barling, 2005, p. 256). At the beginning of these negative behaviors are behaviors that negatively affect job performance such as decreased efficiency and productivity, desire to quit work, and absenteeism. In addition to these, unfair practices in the enterprise may cause employees to experience physical and mental health problems (Beugre, 2002, p. 1093). In fact, management style is the determinant of the decisions taken in the enterprise, organizational culture, organizational policies and practices. Managers can motivate their employees and enable them to work more effectively and efficiently with the management style they apply. On the other hand, as a result of wrong attitudes and behaviors arising from the management style they adopt, they may cause their employees to leave their jobs or show poor performance.

In this study, it was investigated whether organizational justice has a regulatory role in the effect of managerial styles on employee performance. In this context, participatory manager, supportive manager and router manager styles, which are among the modern managerial styles, were discussed and the problem of whether these management styles affect employee performance was the starting point of the research. The effect of the organizational justice variable on this relationship was examined and regulatory impact analyses were made for each managerial style. The data of the study were reached by using the survey method, and a sample of 407 academicians was reached in foundation universities operating in Istanbul. In the testing of the hypotheses created in accordance with the research purpose, t-test and ANOVA test, correlation and regression analysis, SPSS 24 and AMOS 24 statistical package programs were used. The findings were evaluated, and comments were made that would contribute to ensuring sustainability in terms of society and businesses. Contributions have been made to the literature and results that can be a source for future studies have been presented.

1. CONCEPTUAL FRAMEWORK

1.1. Manager Styles

Every formation gathered around a specific purpose needs a manager (Mucuk, 2006, p. 4). Managers motivate employees, encourage cooperation and harmony within the business, and ensure the implementation of these plans by making the necessary plans to achieve strategic goals (Eren,

2015, p. 431). A manager is a person who provides the necessary production resources and uses them effectively and efficiently for the production of goods or services in order to achieve the goals and objectives of the enterprise, at the expense of others (Koçel, 2020, p. 95). Managers perform the management job by using their legal powers (Leblebici, 2008, p. 63). Successful managers make decisions that shape the future by adapting to environmental conditions and conducting continuous control and supervision and ensure their implementation (Miles, 2016). In this process, they need to have competencies such as effective communication, making correct and timely decisions, and encouraging teamwork (Tuncer, 2010, p. 57). The role of the manager includes making the necessary arrangements to ensure the continuity of the business (Can et al., 2012, p. 251-296). Managers who achieve social or corporate goals want to convey their own goals, business methods, norms and business culture to their employees and motivate them while fulfilling their duties and responsibilities (Bakan & Büyükbeşe, 2010, p. 76). For the same purpose, they develop management and management styles that are most suitable for the conditions they are in. In this study, participatory, router and supportive managerial style, which is one of the modern management styles, is discussed. The following section discusses these managerial styles and their characteristics.

1.1.1. Participatory Manager Style

In the classical management approach, employees implement the decisions taken by the manager as he wants, and over time, the importance of the participation of the employees in making decisions has begun to be understood. The participatory management approach envisages the active participation of employees in management processes and takes into account their opinions and suggestions (Tengilimoğlu, 2005, p. 7). This managerial style increases the motivation and commitment of the employees to the job, and at the same time enables them to be more effective in decision-making processes. Participatory managers care about the suggestions and opinions of the employees and make decisions together (Güney, 2020, p. 225). In this management style, which Likert refers to as "System-3 Participatory management style", the manager trusts the employees and shares the management authority with his employees (Bay & Akpınar, 2017, p. 966). This management style adopts a transparent management approach, deals with employees' problems and provides motivation through rewarding (House & Javidan, 2004). Participatory managers make as little use as possible to the audit and control mechanism. Mostly, these managers perform the audit function by making use of informal relations within the group (Arıkanlı & Ulubaş, 2004, p. 65). Employees are informed about their activities, their thoughts and suggestions are received, and they are even motivated by their managers to develop new suggestions (Bolat et al., 2016). The participant believes that the decisions he makes with his subordinates will give better results than the decisions he will take alone. It maintains a close relationship with employees at every stage of the processes related to the activities (Doğan, 2010). By taking their thoughts, it plans in line with the suggestions of the group members (Tengilimoğlu, 2005). In terms of employees, those who believe that their future will be shaped as a result of their own decisions work more harmoniously with participatory management and participatory managers.

1.1.2. Router manager style

Continuous learning activities that improve the ability of employees to solve the problems they encounter are important in terms of providing efficiency in their work. Managers should effectively guide the group members under their responsibility, remove the obstacles they face and provide a suitable working environment. Router management style is a managerial style that listens to employees, includes them in decision-making processes, and directs employees to implement the decisions taken (Bass & Bass, 2009, p. 312-313). In order to increase the qualifications of the employees, there is a need for the guidance of the managers and the establishment of a continuous learning understanding (İnce et al., 2004, p. 432-434). This managerial style allows employees to be more involved in business processes, take ownership of tasks, and increase their productivity. In this context, we can talk about the existence of three basic characteristics of the router manager: Critical thinking, planning and organizing, and providing motivation (Olson & Simerson, 2015, p. 225). In addition, router managers determine organizational strategies, manage processes and take precautions against risks with a proactive approach. Observes the performance of the employees and directs them to avoid problems when necessary. Organizational success is closely related to the continuous development environment of router managers. A router manager is a management style that finds solutions when problems are encountered and directs the group members in this direction. It obtains the opinions of the members of the organization regarding corrective measures. It analyzes these suggestions and guides and motivates employees towards this solution after reaching the most accurate solution (Ogbonna & Harris, 2000, p. 767-780). It ensures the training, empowerment and participation of employees in the decision-making process.

1.1.3. Supportive manager style

With the increasing importance given to human rights, ethical values have come to the fore in business life, and this has led to the development of managerial approaches that value people and build the organizational culture on ethical rules. Supportive management style, as one of these approaches, accepts that employees are active and competent and supports them to achieve success by providing them with a suitable working environment (Çankaya & Aküzüm, 2010, p. 50-51). The supportive manager form, first used by Rensis Likert, argues that Y-type employees exist. According to the supportive manager, employees are actually active and competent in the job. If the members of the organization are passive and inadequate, this is due to the inability of the organization and the manager to provide the necessary environment (Güney, 2020). In the Way-Purpose Model, House stated that supportive management is a management style that "Shows interest in the needs and expectations of employees and creates a friendly work climate". The path-goal theory explains how managers can help employees on the way to achieving goals by choosing specific attitudes that best suit their needs and working conditions. Managers who choose the appropriate attitude increase the success and satisfaction expectations of the employees (Uzun & Müngen, 2011, p. 313-318). This managerial style is sensitive to the needs and expectations of employees and creates a friendly work climate. Supportive managers increase employees' motivation and job satisfaction, communicate strongly, and value their social abilities (Yılmaz, 2004, p. 9-13). This attitude reinforces the personal development and organizational commitment of the employees by developing a positive management approach within the organization. A supportive manager is a management style that takes into account employees, meets their wishes

and needs, and supports their ideas, suggestions and creativity. It attaches importance to informal behaviors and uses effective communication as the most important strategic tool (Sabancı, 2005, p. 27). The basic form of behavior is to carry out its relationship with the members of the organization on the basis of friendship and friendship.

1.2. Performance evaluation

Performance is the evaluation of the results of the activities carried out in a certain time interval in line with predetermined goals and objectives as the degree of success or failure (Uyargil, 2018, p. 19). Performance is important not only for businesses, but also for employees. Various definitions performance; measurement of activity results (Bingöl, 2016, p. 273), the degree to which a group achieves its goals (Okur, 2007, p. 53), evaluation of the outputs of the business process (Ateşoğlu, 2019, p. 8), capacity of resources to reach targets (Ağca & Tuncer, 2006, p. 176). Performance evaluation is a systematic method used to measure, improve and manage the productivity of its employees. The performance evaluation method, which is a method that measures whether businesses have achieved the determined goals and objectives, ensures improvements in performance when necessary (Şahin & Çalışkan, 2018, p. 118). The performance evaluation process systematically analyzes the performance of employees by evaluating their abilities, work styles and behaviors (Ludeman, 2000, p. 46). This method is used to determine and evaluate the personal contributions of employees and to determine their future performance capacities in order to achieve the strategic goals of the enterprises (Sabuncuoğlu, 2013, p. 162). In addition, it has the functions of determining the training and development needs of the employees, increasing their motivation and supporting organizational success. Performance evaluation is an important tool used by managers as a basic source of information in making decisions such as rewarding, promotion and bonus (Dessler, 2008, p. 339).

With the evolution of the classical management approach to modern and post-modern management approaches, performance evaluation practices have also gained importance. Historically, these practices were first initiated in the early 1900s by public institutions in the United States and in Scotland by business owner Robert Owen (Hedge et al., 2001, pp. 16-17). With the Industrial Revolution, systematic performance evaluation practices became widespread, and various methodologies were developed throughout the 20th century. Especially by F. W. Taylor before World War I, work measurement was applied in order to prevent loss of time in production and the productivity of the employees was measured. These studies constituted the beginning of structural and systematic studies on performance evaluation (Gürbüz, 2017, p. 203). In 1922, Paterson introduced the "graphic rating scale". The results of the evaluation have started to be used in wage management and in making decisions regarding managerial activities (Knitter, 2007, p. 202). It took the 1950s to reveal the evaluation criteria for the activities of the employees. With these criteria, it was tried to determine the degree of relationship between the results of the employees' activities and personal goals (Güney, 2019, p. 181). In 1954, industrial psychologist Flanagan carried out some studies on the evaluation of employees' job performance (Aggarwall & Thakur, 2013, p. 619). In the 1960s, some methods were developed on the basis of "behavior-related criteria". Since the 1970s, techniques based on multidimensional criteria have been developed. In 1984, Sission came up with the "Compulsory selection method". This method was originally developed to select people who could command military units (Canman, 1993, p. 166).

In our country, practices related to performance evaluation in working life have started in the public sector. The first of these applications was made in Karabük Iron and Steel Factories. Later, performance measurements and evaluations were made in state institutions such as Sümerbank, Machinery and Chemical Industry and State Railways (Bulut, 2004, p. 12; Uyargil, 2018, p. 167; South, 2019, p. 181). With the adoption of "modern management techniques" since 1960, performance evaluation has gained importance in all sectors (Karabat & Çalış, 2018, p. 118). In 1991, the Performance Pyramid method was introduced, and in 1992, the Balanced Scorecard method and the Performance Prism method were introduced (Kaplan & Norton, 2005, p. 172). The performance evaluation system has undergone a series of changes from the past to the present and has taken the form of the techniques and methods used today. As production techniques and methods develop, performance evaluation systems change and develop accordingly.

The performance evaluation process is a wide period of time, starting from the creation of certain criteria, to the preparation of evaluation scales that will correspond to these criteria, to determining employee performance and making the necessary arrangements (Bingöl, 2016, p. 379). How the performance will be evaluated, by whom it will be applied, which performance evaluation method will be used, who will be evaluated, and how often the evaluation will be made should be determined in advance (Barutçugil, 2002, p. 207). The purpose for which the evaluation will be made should be clearly stated. For this purpose, certain standards are determined and whether these standards are achieved or not is determined by using various performance evaluation methods (Bingöl, 2016, p. 354). The performance evaluation process consists of some stages. These stages are (1) determination of performance standards, (2) selection of appropriate evaluation methods, (3) determination of mutual goals, (4) determination of the current performance of employees, (5) evaluation of performance results, (6) providing feedback to employees, and (7) restarting activities with regulations (Uyargil, 2018, p. 37). An effective performance appraisal process should be tailored to meet the needs of the business and continuously improved.

Performance evaluation methods can be divided into two main categories: Classical and modern performance evaluation methods. While classical methods are mostly based on the evaluation of lower-level employees by senior managers, modern methods offer a more versatile evaluation by taking into account the expectations and performances of the employees (Knitter & Köseoğlu, 2003, p. 45). Classical Performance Evaluation Methods evaluate personal characteristics as well as performance, usually in secret and the person being evaluated is not included in the process (Dennison & Weber, 2016). It is also subjective, not focused on feedback and improvement (Mondy, 2017, pp. 207-208). "Ranking", "Scoring", "Comparison", "Checklist", "Forced Distribution", "Critical Event", "Graphic Rating" and "Narrative Text Type Evaluation" methods can be given as examples as classical performance evaluation methods (Kharola et al., 2018; Bingöl, 2016; Üzüm & Uçgun, 2018). Modern Performance Evaluation Methods, on the other hand, focus on performance, are based on objective criteria, are transparent, and involve the evaluated person in the process (Uyargil, 2018). It also provides feedback and contributes to development (Benligiray, 2009, p. 72). As modern Performance Evaluation Methods, "Success Record", "Field Review", "Behavioral Assessment", "Self-Assessment", "Management by Objectives", "Assessment Center", "360 Degrees", "Electronic" and "Standards" methods can be given as examples (De Cenzo et al., 2017; Dennison & Weber, 2016).

1.3. Organizational justice

The concept of justice is an indispensable element for a harmonious life in society. The word justice comes from the root "adl" and means honesty, integrity and balance (Güriz, 2001, p. 15). Justice in general; it can be defined as respect for personal rights, ensuring that each individual receives his rights fairly, ensuring social order and security, equal distribution of opportunities and acting in accordance with the law (Nozick, 2006, p. 21). Justice includes the protection of the rights and freedoms of the individual, and laws and laws are used to enforce these values in social, social and legal relations (Kabadayı, 2013, p. 51).

The basis of organizational justice is based on the Theory of Equality developed by Adams in 1965 and includes the comparison of what individuals receive with what they give (Polatçı & Özçalık 2015, p. 219). Greenberg's study in 1987 examines justice in two main dimensions as content and process, and this understanding of justice requires that internal decisions of the enterprise be fair and transparent (Çelik et al., 2014, p. 562-580). Organizational justice refers to employees' fair perception of business conditions and management. In general, three dimensions of organizational justice are mentioned in research. First, Greenberg developed the distributive justice and procedural justice dimensions of organizational justice, and the interactional justice dimension was added in later studies (Colquitt, 2001, p. 386). Distributive justice includes the equitable distribution of resources; procedural fairness means that this distribution takes place through a fair and understandable process; Interactional justice, on the other hand, refers to the fact that these processes are carried out in respect and information sharing (Robbins & Judge, 2015, p. 224). Greenberg then divided interactional justice into two sub-dimensions, interpersonal justice and informational justice. Interpersonal justice is concerned with the quality of managers' communication with employees, while informational justice emphasizes the fairness of how decisions are made and how those decisions are explained to employees (Greenberg, 1993, pp. 82-86). These dimensions shape employees' attitudes towards both managers and the organization and play a critical role in ensuring organizational justice.

Theories on organizational justice have been developed from the past to the present. Deutsch identifies three principles for achieving distributive justice: Equity, Equality, and Need. Each rule establishes appropriate distribution methods for different organizational purposes (Beugre & Baron, 2001, p. 327). Leventhal's Justice Theory examines how the fair distribution of gains and procedural rules shape employees' perceptions of justice. The theory argues that compliance with fair procedures and rules will strengthen employees' perception of fairness and thus increase performance within the organization (Cohen-Charash & Spector, 2001, p. 281). Crosby's Theory of Relative Deprivation focuses on individuals comparing their outcomes with those of others. If a person thinks that he earns less than others, he experiences a sense of deprivation (Chan, 2000, p. 70). This theory suggests that the distribution of outputs in the workplace has significant effects on the psychological states and behaviors of individuals. When employees feel that the rewards they receive are not equal to others, they may experience feelings of deprivation, which can lead to various negative consequences (Beugre, 2002, p. 1101). Homans' Distributive Justice Theory deals with justice within the framework of social change theory. Accordingly, relationships between individuals operate as a process of barter; when people create a perception of justice, they maintain these barter relationships. This theory argues that justice is not only about the amount of resources

distributed, but also about how these resources are distributed (Çakır, 2006, p. 35). Homans states that individuals will feel unfair when they do not receive equal compensation for their contributions. Thibaut and Laurens' Individual Interest Model emphasizes the motivation of employees to maximize their own interests (Yürür, 2005, p. 122). People look out for their short-term and long-term interests and may give up short-term gains to make bigger gains in the long run. The perception of justice is seen here as a tool for economic or other interests. Employees participate in these processes as long as fair practices support their interests, and this participation strengthens the perception of justice. Based on Smith's principle of self-interest, individuals seek to maximize their interests while also pursuing the benefit of society (Smith, 2006, pp. 10-56). Tyler, on the other hand, argues that individuals' control of the processes related to them increases the perception of justice (Greenberg, 1990, p. 412). Lind and Tyler's Group Value Model takes into account employees' social and psychological expectations beyond material gains. Employees care about achieving social status by acquiring group membership (Lind, 2001, p. 61). Fair decisions, respect and appreciation increase employees' perception of procedural fairness. People care more about the values of being included in the group than their long-term interests (Colquitt et al., 2005, p. 41). Procedures and social gains that will ensure solidarity within the group are more important than economic gains. This model argues that the perception of justice positively affects an individual's commitment, trust, and performance to the group (Konovsky, 2000, p. 494).

Ensuring organizational justice in businesses is an element that will increase the satisfaction, productivity and motivation of employees. Organizational justice refers to the equal and fair distribution of gains in the enterprise (Güney, 2017, p. 3). The understanding of organizational justice ensures that employees participate fairly in decision-making processes and evaluate management decisions from a justice perspective (İçli, 2010, p. 68). Employees' perception of justice shapes their commitment and attitudes towards the business (Taşcıoğlu, 2011, p. 138). Organizational justice is characterized by the fair distribution of resources, the impartial application of procedures, and the display of equal behavior (Beugre, 2002, p. 1092). This positively affects the attitude of employees towards the enterprise and their performance.

2. METHOD

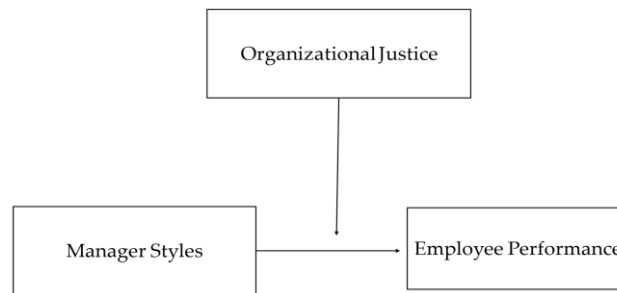
2.1. Purpose and importance of the research

This research investigates the crucial role of managerial styles in enhancing business performance and fostering organizational justice within enterprises. The study underscores the need for managers to adopt effective leadership approaches that promote employee motivation, team cohesion, and a fair work environment. Such practices are vital for enhancing employee satisfaction and ultimately contributing to organizational success. The research focuses on the education sector, providing valuable insights into factors that influence employee performance in universities. By identifying key determinants of employee motivation and performance, the study offers practical implications for university management. Specifically, it emphasizes the importance of cultivating sensitivity to organizational justice and developing effective managerial styles to bolster employee motivation.

2.2. Model and hypotheses of the research

The research examines the relationship between managerial styles and employee performance within foundation universities, exploring the mediating effect of organizational justice on this relationship. The model posits that managerial styles act as the independent variable, while employee performance serves as the dependent variable. Organizational justice is considered a mediating variable, influencing the relationship between the independent and dependent variables. The theoretical model illustrating this relationship is depicted in Figure 1.

Figure 1. Model of the Research

Cohen and Spector (2001) conducted a meta-analysis to explore the determinants and outcomes of organizational justice. Their findings indicated a significant relationship between organizational justice dimensions (distributive, procedural, and interactional) and organizational outcomes and practices. However, demographic factors exhibited a negligible influence on perceived justice. Additionally, the study revealed that procedural justice is crucial for efficient work performance, while distributive and procedural justice contribute to goal-oriented behaviors. Furthermore, organizational commitment and trust demonstrated a positive association with all dimensions of organizational justice, particularly interactional justice. Aktuna and Kılıçlar (2020) explored the impact of transformational leadership on employee performance in a study focusing on employees in 5-star accommodation establishments in Ankara. They found a positive correlation between transformational leadership and employee performance. Mwombeki (2017) investigated the influence of transformational and interactional leadership styles on employee performance and found a positive and significant association between these leadership styles and employee performance. Kantarcıoğlu (2019) conducted doctoral research examining the relationship between organizational justice, organizational citizenship behavior, and work performance. His findings revealed a positive and significant influence of both organizational justice and organizational citizenship behavior on employee performance. Aktuğ (2016) explored the link between organizational justice, trust, and performance values. The study concluded that increased perceptions of organizational justice lead to enhanced organizational trust, and organizations fulfilling these conditions experience positive effects on performance values. Tekin (2023) examined the relationship between teachers' perceptions of organizational justice, performance, and employee motivation. The study demonstrated a positive and significant correlation between these variables. Additionally, employee motivation was found to mediate the relationship between organizational justice perception and employee performance. Based on the above-mentioned studies, the following hypotheses were developed: *H1: Organizational justice*

moderates the effect of managerial styles on employee performance. H2: Managerial styles positively and significantly influence employee performance. H3: Organizational justice positively and significantly influences employee performance.

This research aims to contribute to the existing literature by examining the interaction between management styles, organizational justice and employee performance. The findings will shed light on the factors influencing employee performance and provide insights for organizations seeking to optimize their management practices and foster a positive work environment. Previous research has established a link between demographic characteristics and organizational justice contexts. Colquitt et al. (2002) found a significant relationship between age, gender, and ethnicity in relation to perceptions of procedural justice. This finding was confirmed by Cihangiroğlu et al. (2010), who observed significant differences in perceptions of organizational justice among physicians in Turkish public hospitals based on age and gender. Their study found that female physicians reported more positive perceptions of organizational justice than their male counterparts, and that these perceptions increased with age. Similar findings were reported by Günsal (2010), who found that gender significantly influenced perceptions of organizational justice, with female employees showing higher levels of perceived justice than male employees. Other studies in the literature have examined the influence of individual characteristics on perceptions of justice. Cohen-Charash and Spector (2001) and Farh et al. (1997) showed that demographic factors (age, gender, race, and tenure), personality traits (negative affect, self-esteem), and cultural characteristics affect perceptions of justice. Goldman (2001) investigated the relationship between various individual factors such as social guidance, minority status, gender, age, and educational background and perceptions of organizational justice. The study revealed that there were significant relationships among all variables except educational background and gender, and that there was a positive relationship between age and perceived organizational justice. Based on the above findings, the following hypothesis was developed: *H4: Management styles, employee performance, and organizational justice vary according to demographic variables.* This hypothesis suggests that demographic characteristics play a role in shaping perceptions of organizational justice, management styles, and employee performance.

2.3. Universe and sample of the research

For the research, Ethics Committee Approval was obtained from Istanbul Aydın University Social Sciences and Humanities Ethics Commission with the decision number 2022/01 dated 05.01.2022. The research covers academic staff working in foundation universities operating in Istanbul. The universe of the study consists of 30829 academic staff working in foundation universities operating in Istanbul in the 2021-2022 academic year (<https://istatistik.yok.gov.tr/>). The scales were applied to 448 academicians, and 407 of them were evaluated. According to the results of the demographic analysis, it was seen that 55.8% of the participants were female, 32.2% were 30 and under, and 34.2% were 31-40 years old. 55.8% of the participants are single, 38.8% have 2-5 years of professional seniority, 50.4% have been working in the same institution for 2-5 years. 29.1% of the participants have a master's degree and 55.3% have a doctorate or higher degree, 19.9% have been working with the same manager for 1 year or less, and 42.3% have been working with the same manager for 2-4 years.

2.4. Data collection tools of the research

Relational screening method was used in the study. Relational survey models are research models that aim to identify the existing relationships between variables. A relational study describes the degree of relationship between two or more quantitative variables using a correlation coefficient (Wallen & Fraenkel, 2013, p. 349). In order to collect data in the study, a questionnaire form was prepared and data were collected by random sampling method. The questionnaire consisted of four parts. The statements in the form regarding the managerial styles scale, employee performance scale and organizational justice scale are directed in a five-point Likert structure: (1) Strongly disagree, (2) Partially disagree, (3) Undecided, (4) Partially agree, (5) Strongly agree. In the first part, which consists of demographic questions, it was tried to learn the gender, age, marital status, professional seniority, working time at the university, education status and working time with the current manager.

In the second part of the questionnaire, the "Leadership Styles Scale" developed by Ogbonna and Harris (2000) using the studies of House and Dessler (1974) and adapted by Ozgözgün (2015) was used to measure managerial styles. The scale consists of a total of 13 items, the first 5 statements of which are participatory management, 5 expressions of supportive management and 4 expressions of router management style. In the third part of the questionnaire, the "Employee Performance Scale" developed by Sigler and Pearson (2000) from Kirkman and Rosen (1999) was used. The scale consists of 4 items and one dimension. In the fourth part of the questionnaire, the "Organizational Justice Scale" developed by Niehoff and Moorman (1993) and adapted to Turkish by Gürbüz and Mert (2009) was used to measure the organizational justice perception of the employees. The scale consists of 20 items and three sub-dimensions: Distributive Justice (5 items), Procedural Justice (6 items) and Interactional Justice (9 items).

2.5. Analysis methods used in research

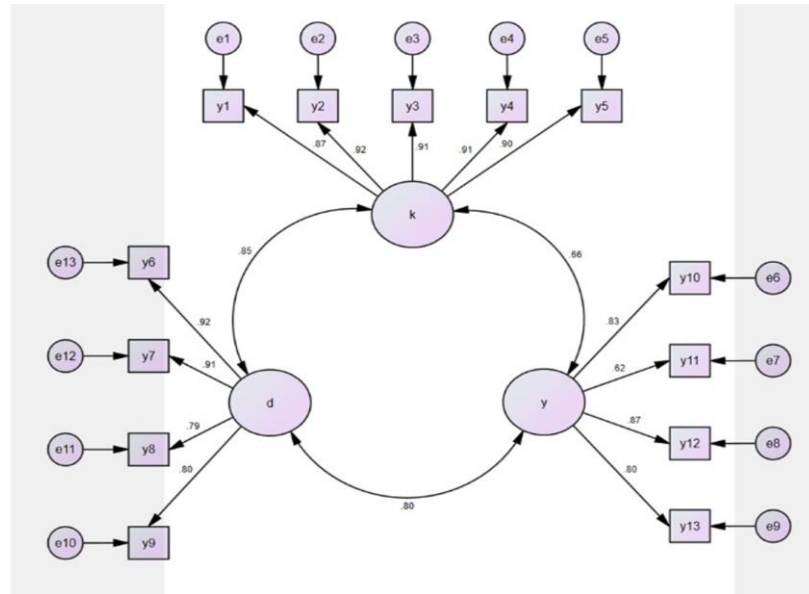
In this study, the regulatory role of organizational justice in the effect of managerial styles on employees performance was analyzed through SPSS 24 and AMOS 24 programs. The scales used in the study were subjected to confirmatory factor analysis with the help of the AMOS program. A pilot study was conducted to test whether the internal consistency of the scales that are considered to be included in the content of the questionnaire selected to collect data in the study is ensured. In the pilot study, 323 questionnaires were obtained and the reliability of the scales was calculated. According to the results of the analysis, the validity of the scales used in the research was tested. Since the scales were in normal distribution, parametric tests were used. In addition, Pearson correlation test and T test were used for the relationship. The T-test result must be less than 0.05. It can be concluded that there is no difference in the importance of the variables for results greater than 0.05 (Kalaycı, 2009, p. 630-650). In the study, ANOVA test was used to test the relationship between three or more arithmetic means. (Büyüköztürk, 2018, p. 37-85). In the study, Hayes Process Macro analysis (Reference) method was used to measure the regulatory effect through the SPSS program.

3.RESULTS

3.1.Validity and reliability analysis of the management style scale

The confirmatory factor analysis of the Leadership Styles Scale (5-item participatory, 4-item supportive and 4-item router) consisting of three sub-dimensions and a total of 13 items was tested with the AMOS 24 (Analysis of Moment Structures) program. It was observed that the collected 323 questionnaire data showed normal distribution, and a covariance matrix was created using the Maximum Likelihood calculation method (Kline, 2011). The confirmatory factor analysis diagram of the managerial style scale is presented in Figure 2 below.

Figure 2. DFA Diagram of the Managerial Style Scale

In the initial confirmatory factor analysis (CFA) of the Management Style Scale using a three-factor model, satisfactory goodness-of-fit indices were obtained ($\chi^2 = 188.04$, $p < .01$; RMSEA = .08; GFI = .92; CFI = .97; IFI = .97; RMR = .07), indicating an adequate fit to the data. These findings support the proposed three-factor structure and indicate that the data collected are consistent with the theoretical framework of the scale. Figure 2 presents the factor loadings derived from the CFA of the Management Style Scale. All factor loadings are statistically significant ($p < .001$), with values ranging from 0.72 to 0.92 for the participative factor, 0.79 to 0.92 for the supportive factor, and 0.62 to 0.87 for the directive factor. This indicates that the items loaded significantly on their respective factors, providing strong evidence for the construct validity of the scale. Table 1 shows the results of the reliability analysis of the Management Style Scale. These analyses further support the internal consistency and reliability of the scale, contributing to its overall psychometric soundness.

Table 1. Reliability Analysis Results of the Executive Style Scale

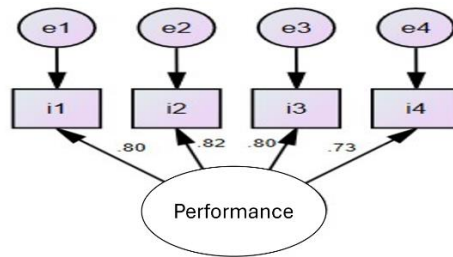
<i>Managerial Style Scale</i>	<i>Cronbach's Alpha</i>	<i>Number of Items</i>
Participant	0,955	5
Supporting	0,916	4
Router	0,864	4
Total	0,952	13

Examination of Table 1 revealed that Cronbach's Alpha coefficient exceeded the minimum acceptable threshold of 0.60 for all sub-dimensions and the overall scale. In addition, the Alpha coefficients calculated for the scale factors ranged from 0.86 to 0.95, indicating a high level of internal consistency reliability within the scale. These findings indicate that the scale exhibited adequate reliability based on internal consistency measures.

3.2. Validity and reliability analysis of the employee performance scale.

The internal consistency reliability of the scale was assessed using Cronbach's Alpha coefficient. As presented in Table 1, the Alpha values for all subscales and the overall scale exceeded the generally accepted minimum threshold of 0.60, indicating acceptable internal consistency. In particular, the Alpha coefficients for the scale factors ranged from 0.86 to 0.95, further emphasizing the solid internal consistency of the scale. Collectively, these results indicate that the scale exhibits a high degree of reliability based on internal consistency measures.

Figure 3. DFA Diagram of the Employee Performance Scale

The proposed single-factor model of the Employee Performance Scale showed an acceptable fit with the data, as shown by the confirmatory factor analysis (CFA) results. The goodness-of-fit indices of the model, including the chi-square statistic of $\chi^2 = 8.307$ ($p < .01$), the root mean square approximation (RMSEA) of .08, the comparative fit index (CFI) of .99, the incremental fit index (IFI) of .99, and the root mean square approximation (RMR) of .01, are within acceptable ranges, and it was determined that the collected data are compatible with the single-factor structure of the scale. In addition, CFA determined statistically significant factor loadings ranging from 0.73 to 0.82 for all items in the Employee Performance Scale ($p < .001$). These findings presented in Table 3 support the construct validity of the scale. Table 2 shows the results of the reliability analysis of the Employee Performance Scale.

Table 2. Reliability Analysis Results of Employee Performance Scale

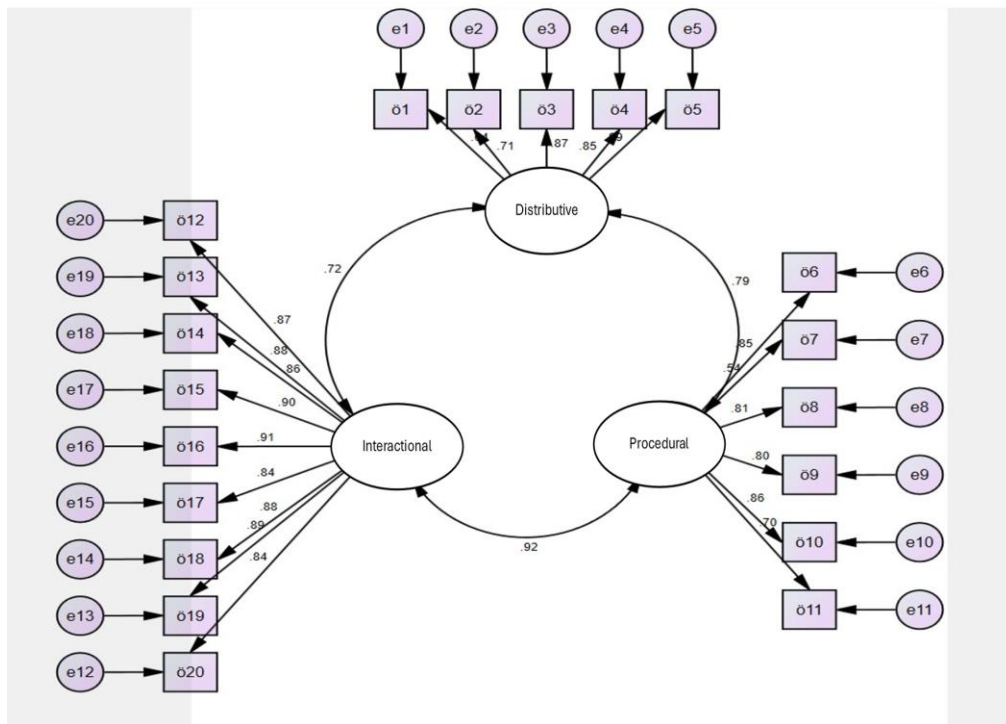
<i>Business Performance Scale</i>	<i>Cronbach's Alpha</i>	<i>Number of Items</i>
	0,865	4

The internal consistency reliability of the Employee Performance Scale was assessed using Cronbach's Alpha as shown in Table 2. The Alpha coefficient of the scale is 0.86, which exceeds the generally accepted minimum threshold of 0.60, indicating satisfactory internal consistency reliability. This finding indicates that the scale has sufficient reliability levels according to internal consistency measurements.

3.3. Validity and reliability analysis of the organizational justice scale

The Organizational Justice Scale, consisting of three sub-dimensions and a total of 20 items, was used to assess justice perceptions in the study. The first five items measure Distributive Justice, the next six items assess Procedural Justice, and the last nine items measure Interactional Justice. Multi-factor confirmatory factor analysis (CFA) was conducted using AMOS 24 to test the first-order multi-factor structure of the scale. The analysis was conducted on a dataset of 323 normally distributed questionnaires. The Maximum Likelihood Estimation method was used to create the covariance matrix. The CFA model for the Organizational Justice Scale is presented in Figure 4.

Figure 4. DFA Diagram of the Organizational Justice Scale

The proposed three-factor model of the Organizational Justice Scale shows an acceptable fit with the data as shown by the confirmatory factor analysis (CFA). The goodness-of-fit indices of the model, including the chi-square statistic of 598.88 ($p < .01$), the root mean square error of approximation (RMSEA) of .09, the comparative fit index (CFI) of .93, the incremental fit index (IFI) of .93, and the root mean square error of approximation (RMR) of .06, are within acceptable ranges, indicating that the collected data are compatible with the three-factor structure of the scale. In addition, the CFA reveals statistically significant factor loadings for all items in the Organizational Justice Scale. It ranges from 0.64 to 0.89 for the Distributive dimension, from 0.54 to 0.86 for the Procedural dimension, and from 0.84 to 0.91 for the Interactional dimension

($p < .001$). These findings, presented in Table 4, support the construct validity of the scale. Table 3 shows the reliability analysis of the Organizational Justice Scale.

Table 3. Results of Reliability Analysis of the Organizational Justice Scale

<i>Organizational Justice Scale</i>	<i>Cronbach's Alpha</i>	<i>Number of Items</i>
Distributional	0,889	5
Transactional	0,869	6
Interactive	0,963	9
Total	0,963	20

The internal consistency reliability of the Organizational Justice Scale was assessed using Cronbach's Alpha as shown in Table 3. The Alpha values for all sub-dimensions and the overall scale exceeded the generally accepted minimum threshold of 0.60, indicating acceptable internal consistency. In particular, the Alpha coefficients for the scale factors ranged from 0.869 to 0.96, further emphasizing the robust internal consistency of the scale. These results collectively indicate a high degree of reliability according to the internal consistency measures of the scale. Further supporting the reliability of the scale, the overall Cronbach's Alpha coefficient for the Organizational Justice Scale was found to be 0.963, indicating a high level of internal consistency. This finding indicates that the scale is highly reliable and there is no need to remove any items from the measurement tool. A factor analysis was conducted to assess the construct validity of the scale. The sample size of 323 questionnaires was deemed sufficient to investigate the factor structure.

3.4. Descriptive values of scores obtained from management style, employee performance and organizational justice scales

Before testing the study hypotheses, several assumptions were evaluated. The distribution of scores obtained from the Management Style, Employee Performance and Organizational Justice scales was examined. The skewness and kurtosis coefficients of the mean scores obtained from each scale were within ± 2 , indicating a normal distribution. Table 4 shows the skewness and kurtosis coefficients calculated for the scores obtained from each scale.

Table 4. Descriptive Values of the Scores Obtained from Management Style, Employee Performance and Organizational Justice Scales

<i>Variables</i>	<i>n</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>Average</i>	<i>Std. Deviation</i>	<i>Skew</i>	<i>Std. Skew Error</i>	<i>Kurtosis</i>	<i>Std. kurtosis error</i>
Participatory	407	1,00	5,00	3,44	1,15	-0,46	0,12	-0,74	0,24
Supportive	407	1,00	5,00	3,12	1,19	-0,14	0,12	-1,04	0,24
Router	407	1,00	5,00	3,80	0,95	-0,89	0,12	0,57	0,24
Managerial Style	407	1,00	5,00	3,45	0,97	-0,43	0,12	-0,40	0,24
Performance	407	1,00	5,00	4,42	0,65	-1,99	0,12	1,50	0,24
Distributional	407	1,00	5,00	2,94	1,04	0,08	0,12	-0,76	0,24
Transactional	407	1,00	9,33	3,00	1,06	0,55	0,12	1,90	0,24
Interactive	407	1,00	5,00	3,23	1,09	-0,25	0,12	-0,73	0,24
Organizational Justice	407	1,00	5,00	3,09	0,98	-0,06	0,12	-0,74	0,24

The normality of data distribution was assessed by examining the skewness and kurtosis coefficients for the mean scores obtained from the Management Style, Employee Performance and Organizational Justice scales. As shown in Table 4, these coefficients are within the acceptable range of ± 2 and the data show a normal distribution. Pearson Correlation analysis was used to investigate the relationships between the variables used in the study. This statistical method examines the strength and direction of the linear relationship between two variables. The strength of the correlation is classified as follows: Coefficients between 0 and $0.30\pm$ indicate a low relationship, coefficients between $0.31\pm$ and ± 0.70 indicate a moderate relationship and coefficients between ± 0.71 and ± 1 indicate a strong relationship. To investigate the effect of demographic factors, t-tests were used to compare the means of gender and marital status groups. One-way analysis of variance (ANOVA) was used to analyze the effects of age group, professional seniority, tenure in the institution, education level, and tenure with the current manager on the study variables. Levene's F test was used to assess the homogeneity of variances, and the Welch test was applied when this assumption was not met. Tukey's test was used to determine the specific sources of any significant differences. All data analyses were performed using SPSS 24 and AMOS 24 programs.

3.5. Findings on frequency tables

The correlation coefficient ranges from -1 to ± 1 ($-1 \leq r \leq \pm 1$). If the correlation coefficient is positive, it shows that there is a linear relationship between the variables, and if it is negative, it shows that there is an inverse relationship (Kalaycı, 2009, p. 630-650). The values of the Pearson correlation coefficients of the scores obtained from the managerial style, employee performance and organizational justice scales are presented in Table 5 below.

Table 5. The Relationship Between Managerial Style, Job Performance and Organizational Justice

<i>Variables</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>
Participatory	—								
Supportive	,776**	—							
Router	,560**	,642**	—						
Managerial Style	,914**	,921**	,795**	—					
Performance	,269**	,211**	,259**	,279**	—				
Distributional	,438**	,528**	,460**	,535**	,129**	—			
Transactional	,679**	,730**	,620**	,769**	,224**	,715**	—		
Interactive	,692**	,751**	,624**	,784**	,211**	,681**	,876**	—	
Organizational Justice	,678**	,747**	,630**	,778**	,211**	,832**	,944**	,959**	—

*Correlation is significant at the level of 0.05 (2-Digit).

**Correlation is significant at the level of 0.01 (2-Digit).

According to the analysis results presented in Table 5, a weak to moderate positive correlation was observed between the participative management style scores and both employee performance and organizational justice ($r = 0.679, p < .01$; $r = 0.692, p < .01$; $r = 0.678, p < .01$, respectively). This indicates that as participative management perceptions increase, both employee performance and general justice perceptions and their sub-dimensions tend to improve. A similar positive correlation was found between the supportive management style and employee performance,

distributive justice, procedural justice, interactional justice, and general organizational justice scores ($r = 0.211, p < .01$; $r = 0.528, p < .01$; $r = 0.730, p < .01$; $r = 0.751, p < .01$; $r = 0.747, p < .01$, respectively). This suggests that perceptions of supportive management are positively associated with increased employee performance and perceptions of justice. A weak to moderate positive correlation was also found between router management style and employee performance, distributive justice, procedural justice, interactional justice, and overall organizational justice scores ($r = 0.259, p < .01$; $r = 0.460, p < .01$; $r = 0.620, p < .01$; $r = 0.624, p < .01$; $r = 0.630, p < .01$, respectively). This suggests that perceptions of router management are associated with higher levels of job performance and perceived justice. Additionally, a weak to moderate positive correlation was observed between mentoring management style and employee performance, distributive justice, procedural justice, interactional justice, and overall organizational justice scores ($r = 0.279, p < .01$; $r = 0.535, p < .01$; $r = 0.769, p < .01$; $r = 0.784, p < .01$; $r = 0.778, p < .01$, respectively). This suggests that perceptions of mentoring management are associated with improved job performance and increased perceptions of justice. Finally, a weak positive correlation was observed between employee performance scores and distributive justice, procedural justice, interactional justice, and overall organizational justice ($r = 0.129, p < .01$; $r = 0.224, p < .01$; $r = 0.211, p < .01$; $r = 0.211, p < .01$, respectively). This suggests that higher perceptions of justice in the workplace are positively associated with improved job performance. These findings highlight the importance of various managerial styles and perceptions of justice in contributing to both employee performance and overall organizational justice.

3.6. Analysis and findings on the regulatory role of organizational justice perception in the relationship between managerial style and employee performance

The following analysis investigates the moderating role of perceived organizational justice in the relationship between managerial styles, their sub-dimensions, and employee performance. Table 6 presents a summary of the model's validity.

Table 6. The Moderating Role of Managerial Styles on Employee Performance of Organizational Justice

<i>R</i>	<i>R</i> ²	<i>MSE</i>	<i>F</i>	<i>df1</i>	<i>df2</i>	<i>p</i>
,3014	,0909	,3857	13,3911	3,0000	402,0000	,0000

The proposed model, as assessed in Table 6, was found to be statistically significant ($p < 0.05$), indicating a meaningful relationship between the variables. The R-squared coefficient, which quantifies the proportion of variance in the dependent variable explained by the independent variables, was calculated as 9.09%. This value suggests a strong positive relationship, implying that organizational justice has a substantial regulatory effect on the influence of managerial styles on employee performance. Specifically, the findings indicate that organizational justice accounts for 9.09% of the variance in employee performance, attributable to the effects of managerial styles. Table 7 provides further details on the impact of managerial styles (independent variables) on employee performance.

Table 7. The Impact of Independent Variables on Employee Performance

	<i>coeff</i>	<i>se</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>LLCI</i>	<i>ULCI</i>
constant	4,3638	,0379	115,3341	,0000	4,2924	4,4413
Management Styles	,2070	,0451	4,5897	,0000	,1184	,2957
Justice	,0097	,0441	2,2511	,0412	,0964	,2447
Interactive	,0705	,0310	2,2716	,0236	,0095	,1315

Analysis of Table 7 indicates that all variables significantly influence employee performance ($p < 0.05$). Notably, the confidence intervals for each variable do not encompass zero, suggesting a meaningful and positive impact of each independent variable on employee performance. This finding supports the notion that managerial styles positively affect employee performance, implying that academics who perceive their managers' attitudes and behaviors favorably are likely to exhibit higher job performance. Additionally, the results reveal a significant positive influence of perceived organizational justice on employee performance. Higher perceptions of organizational justice, including distributive, procedural, and interactional justice, are associated with enhanced employee performance. The moderating impact of organizational justice is further elaborated in Table 8.

Table 8. Regulatory Impact Summary of Organizational Justice

<i>R² Change</i>	<i>F</i>	<i>df1</i>	<i>df2</i>	<i>p</i>
0,0117	5,1603	1	402	0,0236

Table 8 reveals a statistically significant moderating effect of organizational justice on the relationship between managerial style and employee performance ($p = 0.0236 < 0.05$). This indicates that organizational justice plays a significant and positive moderating role in this relationship. The change in R-squared value suggests that organizational justice accounts for 1.17% of the total variance. The graphical representation of this moderating effect is presented in Figure 5.

Figure 5. Graph of the Regulatory Effect of Organizational Justice on the Relationship between Managerial Style and Employee Performance

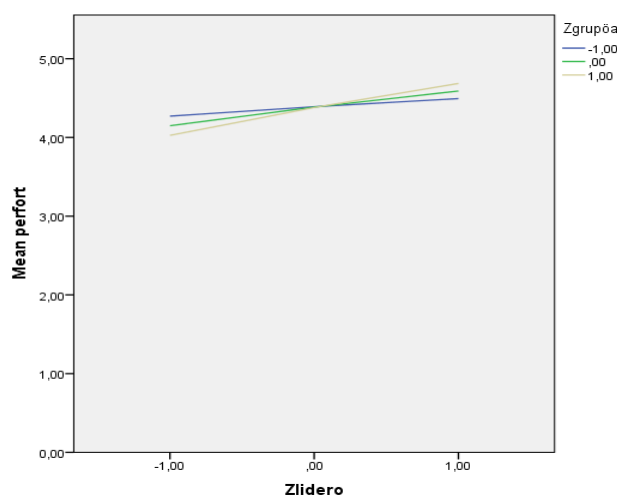

Figure 5 examines the moderating effect of organizational justice on the relationship between managerial style and employee performance. The results indicate that managerial style and employee performance exhibit a positive association, with the strength of this relationship being significantly influenced by perceptions of organizational justice. The strongest effect of managerial style on employee performance was observed among individuals with higher perceptions of organizational justice. Conversely, no significant effect was found in the group with lower perceptions of organizational justice. These findings suggest that as perceptions of organizational justice increase, the strength of the relationship between managerial style and employee performance also intensifies. In simpler terms, the relationship between managerial styles and employee performance is more pronounced among individuals who perceive a high level of organizational justice. Conversely, this relationship is weaker among those with lower perceptions of organizational justice. This highlights the crucial role of organizational justice in amplifying the impact of managerial style on employee performance.

3.7. The Organizing role of organizational justice in the relationship between participatory management style and employee performance

This section examines the moderating role of organizational justice in the relationship between participatory management style and employee performance. The validity of the proposed research model is summarized in Table 9.

Table 9. The Moderating Role of Organizational Justice in the Effect of Participatory Management Style on Employee Performance

<i>R</i>	<i>R</i> ²	<i>MSE</i>	<i>F</i>	<i>df1</i>	<i>df2</i>	<i>p</i>
,2872	,0825	,3892	12,0483	3,0000	402,0000	,0000

The model presented in Table 9 was found to be statistically significant ($p < 0.05$), suggesting that the proposed model adequately explains the relationship between the variables under investigation. The explanatory power of the model, as represented by the R-squared value, was 8.25%, indicating that organizational justice accounts for 8.25% of the variance in the relationship between participatory management style and employee performance. The specific impact of participatory management style on employee performance is further detailed in Table 10.

Table 10. The Effect of Participatory Management Style and Regulatory Organizational Justice on Employee Performance

	<i>coeff</i>	<i>se</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>LLCI</i>	<i>ULCI</i>
constant	4,3811	,0366	119,59	,0000	4,3091	4,4531
Participatory Manager	,1708	,0405	4,21	,0000	,0912	,2504
Justice	,0311	,0397	0,75	,4489	-,0479	,1081
Interactive	,0574	,0315	- 1,82	,0694	-,0046	0,1193

Table 10 reveals that only participatory management style significantly impacts employee performance ($p < .05$). The moderating effect of organizational justice, however, was not

statistically significant ($p > .05$), with a p-value of 0.4489. These findings suggest that organizational justice does not play a significant moderating role in the relationship between participatory management style and employee performance.

3.8. The Organizing role of organizational justice in the relationship between supportive management style and employee performance

The study investigated whether organizational justice plays a moderating role in the relationship between supportive management style and employee performance. The results of this analysis are presented in Table 11, which provides a summary of the model’s validity.

Table 11. The Moderating Role of Organizational Justice in the Effect of Supportive Management Style on Employee Performance

<i>R</i>	<i>R</i> ²	<i>MSE</i>	<i>F</i>	<i>df1</i>	<i>df2</i>	<i>p</i>
,2288	,0524	,4020	7,4034	3,0000	402,0000	,001

The model presented in Table 11 was statistically significant ($p < 0.05$), suggesting that the model adequately explains the relationship between the variables. The explanatory power of the model, as represented by the R-squared value, was 5.24%, indicating that organizational justice accounts for 5.24% of the variance in the relationship between supportive management style and employee performance. The specific impact of supportive management style and the moderating role of organizational justice on employee performance is further detailed in Table 12.

Table 12. The Impact of Supportive Managerial Style and Regulatory Organizational Justice on Employee Performance

	<i>coeff</i>	<i>se</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>LLCI</i>	<i>ULCI</i>
constant	4,3920	,0392	112,12	,0000	4,3150	4,4690
Supportive Manager	,0986	,0449	2,19	,0287	,0103	,1868
Justice	,0618	,0446	1,38	,1668	-,0259	,1494
Interactive	,0347	,0331	1,05	,2951	-,0303	,0997

Table 12 reveals that only supportive management style significantly impacts employee performance ($p < .05$). The moderating effect of organizational justice, however, was not statistically significant ($p > .05$), with a p-value of 0.1668. This suggests that organizational justice does not play a significant moderating role in the relationship between supportive management style and employee performance.

3.9. The regulatory role of organizational justice in the relationship between directive management style and employee performance

Table 13 below shows the summary table of the validity of the model.

Table 13. The Regulatory Role of Organizational Justice in the Effect of Directive Management Style on Employee Performance

<i>R</i>	<i>R</i> ²	<i>MSE</i>	<i>F</i>	<i>df1</i>	<i>df2</i>	<i>p</i>
,3093	,0957	,3856	14,17	3,0000	402,0000	,0000

The model presented in Table 13 was statistically significant ($p < 0.05$), suggesting that the model adequately explains the relationship between the variables. The specific impact of directive management style and the moderating role of organizational justice on employee performance is further detailed in Table 14.

Table 14. The Effect of Directive Managerial Style and Regulatory Organizational Justice on Employee Performance

	<i>coeff</i>	<i>se</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>LLCI</i>	<i>ULCI</i>
constant	4,3646	,0392	125,12	,0000	4,2960	4,4342
Supporting Manager	,1814	,0387	4,68	,0000	,1053	,2576
Justice	,0422	,0367	3,15	,0218	,0301	,1144
Interactive	,0969	,0307	3,16	,0017	,0366	,1572

Analysis of Table 14 indicates that both directive managerial style and the moderating effect of organizational justice significantly influence employee performance ($p < 0.05$). Crucially, the confidence intervals for both variables do not encompass zero, suggesting a meaningful and positive impact of each independent variable on employee performance. This finding supports the notion that directive managerial styles and organizational justice positively affect employee performance. The moderating impact of organizational justice is further elaborated in Table 15.

Table 15. Regulatory Impact Summary of Organizational Justice

<i>R</i> ² Change	<i>F</i>	<i>df1</i>	<i>df2</i>	<i>p</i>
0,0225	9,9891	1	402	0,017

Table 15 reveals a statistically significant moderating effect of organizational justice on the relationship between directive management style and employee performance ($p = 0.017 < 0.05$). This suggests that organizational justice plays a significant and positive moderating role in this relationship. The change in R-squared value indicates that organizational justice accounts for 2.25% of the total variance. Figure 6 provides a graphical representation of this moderating effect.

Figure 6. Regulatory Effect Graph of Organizational Justice in the Relationship between Directive Management Style and Employee Performance

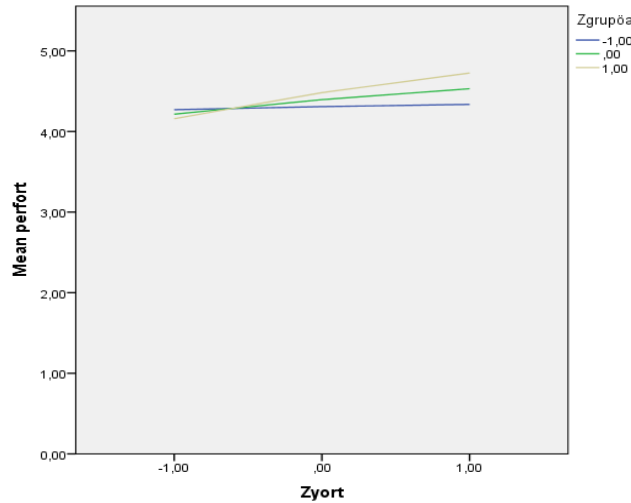

Figure 6 illustrates the moderating effect of organizational justice on the relationship between directive management style and employee performance. The figure demonstrates that directive management style and employee performance move in the same direction, with a stronger effect observed in the group with higher perceptions of organizational justice compared to the group with lower perceptions. This indicates that as perceived organizational justice increases, the strength of the relationship between directive management style and employee performance also intensifies.

3.10. Analysis of managerial styles, employee performance and organizational justice perception according to demographic variables

Table 16 below shows the analysis results showing differences in management style, job performance and organizational justice perception according to professional seniority.

Table 16. Analysis Results of Variables According to Professional Seniority

<i>Variables</i>	<i>Professional Seniority</i>	<i>n</i>	<i>Average</i>	<i>Std. Deviation</i>	<i>F</i>	<i>Sig</i>	<i>Difference</i>
Distributive	Less than 1 year	29	3,33	0,86	4,368	0,005	1>3 2>3
	2-5 year	158	3,01	1,08			
	6-9 year	86	2,63	0,95			
	10 years and over	134	2,97	1,03			

When Table 16 is examined, it is seen that the distributional justice score averages differ according to professional seniority ($p < 0.05$). It was determined that employees with 1 year or less professional seniority were the group with the highest perception of organizational justice. Table 17 below shows the analysis results of management style, job performance and organizational justice perception according to the length of time worked in the organization.

Table 17. Analysis Results of Variables According to the Duration of Service in the Institution

<i>Variables</i>	<i>Time worked in the institution</i>	<i>n</i>	<i>Average</i>	<i>Std. Sapma</i>	<i>F</i>	<i>Sig</i>	<i>Difference</i>
Supportive	Less than 1 year	67	3,35	1,20	3,981	0,008	1>4 2>4
	2-5 year	205	3,20	1,19			
	6-9 year	82	2,99	1,12			

	10 years and over	53	2,68	1,19			
Organizational Justice	Less than 1 year	67	3,38	1,00	3,715	0,012	
	2-5 year	205	3,12	0,98			
	6-9 year	82	2,93	0,96			
	10 years and over	53	2,86	0,95			

When Table 17 is examined, it is seen that the mean supportive justice scores differ according to seniority in the institution ($p < 0.05$). It is seen that the mean organizational justice scores of academicians who have been working in the institution for 1 year or less are statistically significantly higher than those who have been working in the institution for 6-9 years and 10 years or more.

Table 18 provides a summary of the mean scores, standard deviations, and ANOVA test results for managerial style, interactional performance, and organizational justice, categorized by the duration of working with a specific manager.

Table 18. Analysis Results of Variables According to Working Time with the Manager

<i>Variables</i>	<i>Working Time with the Manager</i>	<i>n</i>	<i>Average</i>	<i>Std. Deviation</i>	<i>F</i>	<i>Sig</i>	<i>Difference</i>
Supportive	Less than 1 year	81	3,29	1,18	3,417	0,017	1>4 2>4
	2-5 year	172	3,24	1,21			
	5-7 year	60	2,98	1,22			
	8 year and over	94	2,83	1,09			
Performance	Less than 1 year	81	4,28	0,73	4,296	0,005	2>1
	2-5 year	172	4,55	0,53			
	5-7 year	60	4,32	0,62			
	8 year and over	94	4,36	0,76			
Interactional	Less than 1 year	81	3,49	1,04	3,474	0,016	1>4
	2-5 year	172	3,28	1,13			
	5-7 year	60	3,09	1,04			
	8 year and over	94	3,00	1,05			
Organizational Justice	Less than 1 year	81	3,35	0,98	3,186	0,024	1>4
	2-5 year	172	3,11	0,98			
	5-7 year	60	2,94	0,95			
	8 year and over	94	2,93	0,97			

Analysis of Table 18 reveals significant differences in mean scores for supportive managerial style, employee performance, interactional performance, and organizational justice based on the length of time working with a specific manager ($p < 0.05$). However, the analysis indicated no statistically significant differences in the mean scores of managerial style, employee performance, and organizational justice based on gender, marital status, age groups, or educational status ($p > 0.05$).

CONCLUSION AND DISCUSSION

This study investigated the moderating effect of organizational justice on the relationship between managerial styles and employee performance among academics in foundation universities.

Data was collected from 407 academic staff working in foundation universities in Istanbul. The results of the analysis showed a statistically significant model ($p < 0.05$) explaining the relationship between the variables, with an R-squared value of 9.09%. This indicates a strong positive relationship between the variables, suggesting that organizational justice plays a significant role in the effect of managerial styles on employee performance. The moderating effect of organizational justice was found to be statistically significant ($p = 0.0236$, $p < 0.05$), supporting the hypothesis that organizational justice significantly influences the relationship between managerial style and employee performance. The change in R-squared value suggests that organizational justice accounts for 1.17% of the total variance. Therefore, the hypothesis that organizational justice has a moderating effect on the relationship between managerial styles and employee performance was partially supported.

This study's findings align with previous research highlighting the positive and significant impact of democratic leadership on employee performance (Moalim, 2020; Mawoli & Haruna, 2013). Furthermore, the study emphasizes the crucial role of perceived organizational justice in influencing employee performance. Higher levels of perceived organizational justice, encompassing distributive, procedural, and interactional justice, positively correlate with higher employee performance. This suggests that fostering a strong sense of organizational justice within universities is essential for maximizing academic staff performance. The study underscores the positive effects of participatory and supportive management styles on employee performance. Encouraging these management styles and providing training for managers to develop supportive leadership qualities is essential. It is also crucial to emphasize the significance of perceived organizational justice and build employee confidence in its presence. Increasing the perception of justice strengthens the link between managerial styles and employee performance. The findings highlight the importance of regular evaluation of managerial styles and organizational justice to assess their impact on employee performance and implement necessary adjustments. This ongoing evaluation facilitates the effective implementation of policies that enhance overall organizational performance.

The study found positive correlations between managerial style scores and employee performance ($r = 0.279$, $p < 0.01$), as well as distributive justice ($r = 0.535$, $p < 0.01$), procedural justice ($r = 0.769$, $p < 0.01$), interactional justice ($r = 0.784$, $p < 0.01$), and overall organizational justice ($r = 0.778$, $p < 0.01$). These correlations range from weak to strong, indicating that as perceptions of managerial style increase, so do perceptions of both job performance and organizational justice. Similarly, positive correlations were observed between employee performance scores and distributive justice ($r = 0.129$, $p < 0.01$), procedural justice ($r = 0.224$, $p < 0.01$), interactional justice ($r = 0.211$, $p < 0.01$), and overall organizational justice ($r = 0.211$, $p < 0.01$), indicating a positive relationship between perceived justice and employee performance. These findings support the hypotheses that managerial styles positively and significantly affect employee performance (H2) and that organizational justice positively impacts employee performance (H3). These results align with Ercan's (2019) study, which found a direct correlation between organizational success and the level of harmony and organizational justice in interactions between leaders and employees. Based on these findings, the study recommends the implementation of training and awareness-raising programs for managers to improve their understanding of managerial styles and organizational justice. Strategies to increase both business results and employees' perception of justice should be developed. Training and consultancy programs for

managers, especially those with a guiding management style, are crucial to enhancing their leadership skills. Additionally, the establishment of motivation and reward systems can boost job performance and strengthen perceptions of organizational justice. By implementing these recommendations, university administrations can enhance employee satisfaction and foster a more efficient work environment.

This study's findings regarding gender, marital status, and education level are consistent with previous research. Karataş (2020) found no significant difference in teacher motivation based on gender, aligning with Eymür's (2009) research on organizational commitment and employee performance in a large retail company. Similarly, Aktuna and Kılıçlar (2020) did not observe a significant difference in performance levels based on gender. However, Yılmaz (2015) found a difference in performance levels between male and female employees in a public institution, with male employees exhibiting higher performance. Regarding marital status, Cihangiroğlu et al. (2010), Günsal (2010), and Moç (2018) found no significant difference in employees' perceptions of organizational justice based on marital status. Further, Günsal (2010), Moç (2018), and Goldman (2001) observed no significant differences in organizational justice perceptions based on educational status, a finding also supported by Yılmaz's (2005) study, which indicated that education level has no effect on employee performance. Overall, this study's findings on gender, marital status, and educational status are largely consistent with previous research, highlighting the need for further investigation into potential factors that might influence employee performance and perceptions of organizational justice in specific contexts.

The study found a significant difference in mean scores for management style, job performance, and organizational justice based on total working hours, duration of working with their managers, and duration of work at the institution ($p < 0.05$). However, no statistically significant differences were found based on gender, marital status, age groups, or educational status ($p > 0.05$). Therefore, the hypothesis (H4) that management styles, employee performance, and organizational justice differ based on demographic variables was partially supported. The study suggests several practical implications for university administrations based on these findings. To address the observed differences based on marital status, separate support programs and working conditions could be created for married and single academics. Additionally, specialized training and development programs tailored to different age groups and professional seniority levels could be implemented. To further enhance employee performance and perception of justice, specific support and motivation programs could be designed based on seniority. Training programs aimed at strengthening communication and cooperation between managers from different educational backgrounds would be beneficial. Incentive programs could be established to motivate employees who have worked with the same manager for extended periods, and policies promoting equality and fair treatment among employees could enhance the sense of organizational justice.

The survey was conducted between January 15, 2022 and June 15, 2022 during the pandemic period. Surveying and collecting data with academic staff working under pandemic conditions has created some limitations. The limitations of the study can be expressed as the application of 407 academicians working in foundation universities operating in Istanbul and the collection of data in a period of only 5 months. There are also limitations arising from the survey method used, which is the data collection method. Academics who share the same office with their managers may not have

felt impartial and free while answering the questionnaire in their presence. For this reason, different quantitative and qualitative studies can be carried out with different data collection tools and research findings can be compared by making use of larger samples in future research.

KAYNAKÇA

- Aggarwal, A., & Thakur, G. S. M. (2013). Techniques of performance appraisal- A review international, *Journal of Engineering and Advanced Technology*, 2(3), 617-621.
- Ağca, V., & Tunçer, E. (2006). Çok boyutlu performans değerlendirme modelleri ve bir balanced scorecard uygulaması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F.Dergisi*, 8(1), 175-176.
- Aktuğ, M. (2016). *Örgütsel adalet ve örgütsel güvenin çalışan performansı üzerine etkisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aktuna, H.C. (2020). *Örgütsel adaletin örgütsel sinizm üzerindeki etkisi: paraya yönelik tutumun düzenleyici rolü*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Arıkanlı, A., & Ulubaş, B. (2004). *Yönetim: Yönetim fonksiyonları ve yönetici davranışları*, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Yayını, Ankara.
- Bakan İ., & Büyükbeşe T. (2010). Liderlik türleri ve güç kaynaklarına ilişkin mevcut-gelecek durum karşılaştırması: Eğitim kurumu yöneticilerinin algılarına dayalı bir alan araştırması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2010(2), 73-84.
- Barutçugil, İ. (2002). *Performans Yönetimi*. Kariyer Yayıncılık, İstanbul.
- Bass, B. M., & Bass, R. (2009). *The Bass handbook of leadership: Theory, research, and managerial applications*. Simon & Schuster Digital Sales Inc.
- Bay, M., & Akpınar, S. (2017). Liderlik tarzları ve girişimcilik özellikleri üzerine bir uygulama. *Journal of International Social Research*, 10(52), 964-974.
- Benligiray, S. (2009). Türkiye’de insan kaynakları yönetimi alanında yapılan lisansüstü tezler ve bu tezlerde incelenen temaların analizi: 1983-2008 dönemi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(1), 167-197.
- Beugre, C. D. (2002). Understanding organizational justice and its impact on managing employees: an African perspective. *International Journal of Human Resource Management*, 13(7), 1091-1104.
- Beugre, C.D., & Baron, R.A. (2001). Perceptions of systemic justice: The effects of distributive, procedural and interactional justice. *Journal of Applied Social Psychology*, 31(2), 324-339.
- Bingöl, D. (2016). *İnsan kaynakları yönetimi*. Beta Yayınları, İstanbul.
- Bolat, T., Seymen, O., Bolat, O. İ., & Erdem, B. (2016). *Yönetim ve organizasyon*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Bulut, Z.A. (2004). İşletmelerde performans değerlendirme çalışmaları ve uygulanan yöntemler. *Mevzuat Dergisi*, 79, 1-17.
- Büyükoztürk, Ş. (2004). *Veri analizi el kitabı*. Pegem A Yayınları, Ankara.
- Can, H., Kavuncubaşı, Ş., & Yıldırım, S. (2012). *Kamu ve özel kesimde insan kaynakları yönetimi*, Siyasal Kitabevi, Ankara.

- Canman, D. (1993). Personelin değerlendirilmesinde yeni yaklaşımlar ve türkiye’de kamu kesimindeki uygulama. *Amme İdaresi Dergisi*, cilt 26, sayı 1, ss.159-184.
- Chan, M. (2000). Organizational justice theories and landmark cases. *International Journal of Organizational Analysis*, cilt 8(1), 68–88.
- Cihangiroğlu, N., Şahin, B., & Naktiyok, A. (2010). Hekimlerin örgütsel adalet algıları üzerine bir araştırma. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 67-82.
- Cohen-Charash, Y., & Spector, P. E. (2001). The role of justice in organizations: A metaanalysis. *Organizational Behavior and Human Decision Process*, 86(2), 278-321.
- Colquitt, J. A., Greenberg, J., & Zapata, C. P. (2005). *What is organizational justice? A historical overview of the field.* (Edt. Greenberg, J. And Colquitt, J. A.). In: *The Handbook of Organizational Justice*, Nj, Erlbaum, Mahwah.
- Colquitt, J. A., Noe R. A., & Jackson, C. L. (2002). Justice in teams: Antecedents and consequences of procedural justice climate. *Personnel Psychology*, 55(1), 83- 109.
- Colquitt, J.A. (2001). On the dimensionality of organizational justice: A construct validation of a measure. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 386-400.
- Cüceloğlu, D. (2017). *İnsan ve davranışı: Psikolojinin temel kavramları*. Remzi Kitabevi, İstanbul
- Çakır, Ö. (2006). *Ücret adaletinin iş davranışları üzerindeki etkileri*. Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası, Ankara.
- Çankaya, İ.H., & Aküzüm, C. (2010). İlköğretim okullarında öğretmenlerin iletişim kurma düzeyleri ile yöneticilerinin destekleyici liderlik rolleri arasındaki ilişki. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 49-57.
- Çelik, M., Turunç, Ö., & Bilgin, N. (2014). Çalışanların örgütsel adalet algılarının psikolojik sermaye üzerine etkisi: çalışanların iyilik halinin düzenleyici rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(4), 559- 585.
- De Cenzo, D., Robbins, S., & Verhulst, S. (2017). *İnsan kaynakları yönetiminin temelleri* (Çev: C. Çetin ve M. Arslan), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Dennison, D., & Weber, M. (2016). *Konaklama işletmelerinde stratejik insan kaynakları yönetimi*. (Çev: H. Tanrıverdi ve A. Yılmaz), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Dessler, G. (2008). *Human resource management*. Pearson Prentice Hall, Eleventh Edition, New Jersey.
- Doğan, M. (2010). *İşletme ekonomisi ve yönetimi*. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Ercan, S. (2019). *Lider-üye etkileşimi, yenilikçi iş davranışı, işe adanmışlık, örgütsel özdeşleşme ilişkisinde örgütsel adaletin aracı rolü*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Eren, E. (2015). *Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi*. Beta Basım Yayım, İstanbul.
- Erim, A., & Çalışkan, S.C. (2010). *İş-aile çatışmasının duygusal tükenmişlik üzerindeki etkisi ve örgütsel adalet algısının bu etkileşimde düzenleyici rolü üzerine bir araştırma*. 9. Ulusal İşletmecilik Kongresi Bildiriler Kitabı, 370-384.
- Eymür, E. (2009). *Örgütsel bağlılık ile işgören performansını incelemeye yönelik bir alan araştırması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Farh, J. L., Earley, P. C., & Lin, S. C. (1997). Impetus for action: A cultural analysis of justice and organizational citizenship behavior in chinese society. *Administrative Science Quarterly*, 42(3), 421-444.
- Folger, R., & Konovsky, M.A. (1989). Effect of procedural and distributive justice on reactions to pay raise decisions. *Academy of Management Journal*, 32(1), 111- 130.
- Francis, L., & Barling, J. (2005). Organizational injustice and psychological strain. *Canadian Journal of Behavioural Science Revue Canadienne Des Sciences Du Comportement*, 37(4), 250-261.
- Goldman, A. (2011). Demagogue: An alternative to toxic leadership in corporate downsizings. *Organizational Dynamics*, 40(3), 235-241.
- Goldman, B. M. (2001). Toward an understanding of employment discrimination claiming an Integration of organizational justice and social information processing theories. *Personnel Psychology*, 54(2), 361-386.
- Greenberg, J. (1993). The social side of fairness inter personal and informational classes of organizational justice, justice in the workplace: Approaching fairness in human resource management, (Ed. R. Cropanzano), Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey.
- Güney, S. (2017). *Örgütsel davranış*. Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul.
- Güney, S. (2019). *İnsan kaynakları yönetimi*. Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul.
- Güney, S. (2020). *Yönetim ve organizasyon el kitabı*. Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul.
- Günsal, E. (2010). *Algılanan örgütsel adalet ile örgütsel yabancılaşma arasındaki ilişki ve bir araştırma* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Gürbüz, S. (2017). *İnsan kaynakları yönetimi teori, araştırma ve uygulama*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Gürbüz, S., & Mert, İ. S. (2009). Örgütsel adalet ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik uygulaması kamuda görgül bir çalışma. *Amme İdaresi Dergisi*, 42(3), 117-139.
- Güriz, A. (2001). *Adalet kavramının belirsizliği*. Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara.
- Hedge, J.W., Borman, W. C., & Birkeland, S. A. (2001). *History and development of multisource feedback as a methodology*. The Handbook of Multisource Feedback, Jossey-Bass, San Francisco.
- House, R. J., & Dessler, G. (1974). *The path-goal theory of leadership: some post hoc and a priori tests, in: contingency approaches to leadership*. (Eds.: J. G. Htunt And L. L. Larson), Carbondale, Ill.: Southern Illinois University Press, Illinois.
- House, R. J., & Javidan, M. (2004). *Culture, leadership and organizations: The GLOBE study of societies*. Sage Publication Inc., USA.
- İçerli, L. (2010). Örgütsel adalet: Kuramsal bir yaklaşım. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(1), 67-88.
- Kabadayı, T. (2013). Hakkaniyet adaletin temelidir. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 49-57.
- Kalaycı, N. (2009). Yüksek öğretim kurumlarında akademisyenlerin öğretim performansını değerlendirme sürecinde kullanılan yöntemler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 60(60), 625-656.

- Kantarcıoğlu, N. (2019). *Örgütsel adalet ve örgütsel vatandaşlık davranışının işgören performansına etkisi: Ankara'daki KOBİ'lerde bir araştırma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kaplan R.S., & Norton, D.P. (2005). The balanced scorecard- measures that drive performance. *Harvard Business Review*, 83(7-8), 172.
- Karabat, B., & Çalış, Ş. (2018). Changing face of performance appraisal in Turkey: A research within the scope of international studies. *International Business Research*, 7(11), 118.
- Karataş, H. (2020). *Okul müdürü yönetim tarzları ile öğretmenlerin motivasyon düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Halis Demir Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Niğde.
- Kharola, A., Mangain, R., & Jain, A. (2018). Artificial Neural Network (ANN) based novel Performance evaluation technique. *PM World J*, 7(3), 1-12.
- Kirkman, B. L., & Rosen, B. (1999). Beyond self-management: antecedents and consequences of team empowerment. *Academy of Management Journal*, 42(1), 58-74.
- Kline, R. B. (2015). The mediation myth. *Basic and Applied Social Psychology*, 37(4), 202-213.
- Koçel, T. (2020). *İşletme yöneticiliği*. Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- Konovsky, M. A. (2000). Understanding procedural justice and its impact on business organizations. *Journal of Management*, 26(34), 89-511.
- Leblebici, D. N. (2008). 21. Yüzyılın liderlik anlayışına bakış. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(1), 61-72.
- Lind, E. A. (2001). *Fairness heuristic theory: Justice judgements as pivotal cognitions in organizational relations*. In: *Advances in Organizational Justice*, (Eds: J. Greenberg and R. Cropanzano), 56-88, , CA, Stanford University Press, Stanford.
- Ludeman, K. (2000). How to conduct self- directed 360. *Training and Development*, 54(7), 44-47.
- Mawoli, M., & Haruna, M. (2013). Effect of leadership styles on employees' job performance: Evidence from Federal Medical Centre in Niger State.
- Miles, J. A. (2016). *Yönetim ve organizasyon kuramları*. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Moalım, M.A. (2020). *Liderlik tarzının çalışan performansına etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Moç, T. (2018). *Örgütsel adalet algısının çalışanların işte yabancılaşmaya etkisinde tükenmişliğin ve presenteeizmin rolü*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Mondy, R. (2017). *İnsan kaynakları yönetimi*. (Çevirenler: G. Tozkoparan ve M. Çolak), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Mucuk, İ. (2006). *Temel işletme bilgileri*. Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Mwombeki, J. (2017). *Influence of leadership styles on employees' performance in Tanzania: The case of University of DSM computing centre*. (Doctoral dissertation), Mzumbe University, Tanzania.
- Niehoff, B. P., & Moorman, R. H. (1993). Justice as a mediator of the relationship between methods of monitoring and organizational citizenship behavior. *Academy of Management Journal*, 36(3), 527-556.

- Nozick, R. (2006). *Anarşi, devlet ve ütopya*, (Çev: Oktay, A.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Ogbonna, E., & Harris, L. C. (2000). Leadership style, organizational culture and performance: empirical evidence from uk companies. *International Journal of Human Resource Management*, 11(4), 766-788.
- Okur, Y. (2007). Türkiye’de kamu denetimi değişim süreci. Performans Denetimi, Nobel Yayınları, Ankara.
- Olson, A. K., & Simerson, B. K. (2015). *Leading with strategic thinking: four ways effective leaders gain insight, drive change, and get results*. The Oxford Handbook of Leadership, Oxford University Press, UK.
- Örücü, E. (2007). *Modern işletmecilik*. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Örücü, E., & Köseoğlu, M. A. (2003). Kamu çalışanlarının performans değerlendirme uygulamalarına ilişkin düşünceleri ve Muğla TEDAŞ Müessese Müdürlüğü örneği. *Mevzuat Dergisi*, 6(64), 1-22.
- Özgozğü, S. (2015). *Eğitim örgütlerinde yöneticilerin liderlik davranışları, bilgi yönetimi ve örgüt kültürü ilişkisi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Polatçı, S., & Özçalık, F. (2015). Çalışanların örgütsel adalet algıları ile üretkenlik karşıtı iş davranışları etkileşiminde pozitif ve negatif duygusallığın aracılık etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 215-234.
- Robbins, S. P., & Judge, T. A. (2015). *Örgütsel davranış*, (Çev. Ed.: İ. Erdem), Nobel Yayınevi, İstanbul.
- Sabancı, A. (2005). Çağdaş okul liderliği açısından karizmatik, dönüşümcü ve vizyoner liderlik yaklaşımları. *Çağdaş Eğitim*, 30(318), 26-33.
- Sabuncuoğlu, Z. (2013). *İnsan kaynakları yönetimi*. Beta Basın Yayın, İstanbul
- Sigler, T. H., & Pearson, C. M. (2000). Creating an empowering culture: Examining the relationship between organizational culture and perceptions of empowerment. *Journal of Quality Management*, 5(1), 27-52.
- Smith, A. (2006). *The wealth of nations*, (Çev. Derin, H.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Şahin, A., & Çalışkan, S. (2018). Avantaj ve dezavantajlarıyla performans değerlendirme sistemi ve Türk kamu yönetiminde uygulanabilirliği. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18(36), 117-118.
- Taşçıoğlu, H. (2011). Örgütsel adalet algısının ölçülmesine yönelik kamu kurumunda bir araştırma. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi SBE Sosyal Bilimler Araştırması Dergisi*, 6(1), 136-150.
- Tekin, Y. F. (2023). *Öğretmenlerin örgütsel adalet algıları, motivasyon düzeyleri ve performansları: Bir yapısal eşitlik modellemesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Tengilimoğlu, D. (2005). Kamu ve özel sektör örgütlerinde liderlik davranışı özelliklerinin belirlenmesine yönelik bir alan çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(14), 1-16.
- Tuncer, P. (2010). *Örgütsel değişim ve liderlik*. Sayıştay Dergisi, 80, 57-83.
- Uyargil, C. (2018). *Performans Yönetimi “İnsan Kaynakları Yönetimi”*. Beta Yayımcılık, İstanbul

- Uzun, M., & Müngen, U. (2011). *Çalışma ortamında ergonomik koşulların işçi sağlığı ve iş kazaları açısından önemi*. 3. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Sempozyumu, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, 311- 319, Çanakkale.
- Üzüm, B., & Uçkun, S. (2018). Performans değerlendirme yöntemleri üzerine nitel bir araştırma: Kocaeli ili örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 255.
- Wallen, N. E., & Fraenkel, J. R. (2013). *Educational research: A guide to the process*. Routledge, San Francisco.
- Yılmaz, K. (2004). Okul yöneticilerinin destekleyici liderlik davranışları ile okullardaki güven arasındaki ilişki konusunda ilköğretim okulu öğretmenlerinin görüşleri. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(8), 8-17.
- Yılmaz, K. (2005). Performans değerlendirme sürecinde 360 derece geri bildirim sistemi. *Verimlilik Dergisi*, 1, 27-45.
- YÖK. <https://www.yok.gov.tr/documents/yayinlar/yayinlarimiz/2021/vakif-yuksekogretim-kurumlari-raporu-2021.pdf> <https://istatistik.yok.gov.tr/>
- Yukl, G. (2018). *Örgütlerde liderlik*. (Çev: Şahin Çetin ve Resul Baltacı), Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Yürür, Ş. (2005). *Ödüllandirme sistemleri ile örgütsel adalet arasındaki ilişkilerin analizi ve bir uygulama*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, Bursa.

doi: 10.5281/zenodo.14554664

Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi

Bibliometric Analysis of Journal of Economics Business Politics and International Relations

Selim CENGİZ * Mustafa Şükrü DİLSİZ **

Makale Geliş Tarihi / Received :16.08.2024
Makale Kabul Tarihi / Accepted :09.12.2024

ÖZET

Bu çalışmada, Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi'ni (JEBPIR) bibliyometrik açıdan incelemek ve genel profilinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın amacı kapsamında JEBPIR'in ilk yayına başladığı 2015 yıldan itibaren 10 yıllık süreçte (Haziran 2015- Haziran 2024) yayımlanan 1 tanesi özel sayı olmak üzere toplam 20 sayıda yer alan 173 makale incelenmiştir. Veriler, derginin resmi web sayfasından alınmış olup, verilerin analizinde bibliyometrik analiz (içerik analizi) yönteminden yararlanılmıştır. Çalışma sonucunda en fazla makalenin 2023 ve 2016 yıllarında, en az makalenin 2018 ve 2024 yılında yapıldığı; incelenen dönemde toplam 287 yazarın çalışma yaptığı; dergiye en çok katkısı lisansüstü öğrencilerin yaptığı tespit edilmiştir. Ayrıca incelenen makalelerin çoğunlukla 146 tanesinin araştırma makalesi ve Türkçe dilinde hazırlandığı; dergide yayımlanan 173 makaleye toplam 706 tane atıf yapıldığı ve makalelerinin değerlendirme süresinin en az 5 gün, en fazla 420 gün olduğu belirlenmiştir. Ayrıca dergide yayımlanmış 173 makaleye en çok kurumsal anlamda destek Kırıkkale Üniversitesinde olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, JEBPIR'in yazarlar ve okuyucular açısından yıllar itibariyle gelişimini göstermesi bakımından önem taşımakla birlikte, derginin bilimsel kalitesini artırması için önemli bilgiler sunmaktadır. Diğer yandan, JEBPIR'in bibliyometrik analiz kapsamında ilk kez incelenmesi yapılan bu çalışmanın özgünlüğünü göstermekte olup literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kavramlar: *JEBPIR, Makale, Bibliyometrik Analiz.*

ABSTRACT

This study aims to analyse the Journal of Economics Business Politics and International Relations (JEBPIR) from a bibliometric perspective and to determine its general profile. Within the scope of the aim of the study, 173 articles in a total of 20 issues, 1 of which is a special issue, published in a 10-year period (June 2015- June 2024) since 2015, when JEBPIR was first published. The data were obtained from the official web page of the journal and bibliometric analysis (content analysis) method was used to analyse the data. As a result of the study, it was determined that the most articles were published in 2023 and 2016, the least articles were published in 2018 and 2024; a total of 287 authors worked in the period examined; and graduate students made the most contribution to the journal. In addition, it was determined that 146 of the articles examined were mostly research articles and were prepared in Turkish language; a total of 706 citations were made to 173 articles published in the journal and the evaluation period of the articles was at least 5 days and at most 420 days. In addition, it is seen that the most institutional support for 173 articles published in the journal is at Kırıkkale University. This study is important in terms of showing the development of JEBPIR in terms of authors and readers over the years and provides important information to increase the scientific quality of the journal. On the other hand, examining JEBPIR for the first time within the scope of bibliometric analysis shows the originality of this study and contributes to the literature.

Keywords: *JEBPIR, Article, Bibliometric Analysis*

* Prof. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, selimcengiz@kku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2013-9590

** Dr. Öğr. Üyesi. Kırıkkale Üniversitesi, Fatma Şenses Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Programı, msdilsiz@kku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0955-7898

GİRİŞ

Bibliyometrik kavramıyla ilgili çeşitli tanımlar yapılmakla birlikte genel olarak sayım yapmaya dayalı bir inceleme olarak tanımlanabilir. Diğer bir ifadeyle bibliyometrik, yayımlanmış olan bilimsel dergi, makale ve kitap gibi kaynaklarla ilgili bilgilerin paylaşımından sağlanan verilerin matematiksel ve istatistiksel metotlarla incelenmesidir. Bibliyometrik analiz ise bilimsel kaynakların, belgelerin ve yayınların yazar sayısı, yayınlandığı dergiler, konular, yayınlarla ilgili diğer önemli değişkenleri nicel açıdan ölçülerek analiz edilmesidir (Yılmaz, 2016, s. 66). Bu analizde yazarlara literatürdeki gelişimlerin gözlemlenmesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca dergilerin tarihsel süreçteki gelişimini, güçlü ve zayıf noktaları ile amaçlarını içerikleriyle uyuşmasını izlemektedir (Polat, 2020, s. 282). Bibliyometrik analiz herhangi bir bilimsel alanda yayımlanmış olan çeşitli dergi, kitap ve makale gibi kaynakların gelişim düzeyinin belirlenmesi bakımından önemli bir yere sahiptir (Hotamışlı ve Erem, 2014, s. 16). Literatürde ilk bibliyometrik analiz çalışmalarından birisi 1917 yılında Cole ve Eales tarafından yapılan çalışma olup, diğer çalışma ise 1927 yılında P.L.K. Gross ve E.M. Gross'ın Journal of the American Chemical Society adlı dergide yayımlanan makalelerin ele aldığı çalışmadır (Al ve Tonta 2004: 23-24). Türkiye'de ise ilk olarak Özinönü (1970) tarafından yapılan Growth in Turkish Positive Basic Sciences adlı eserde 1933-1966 yılları arasındaki dönemde temel bilimlerdeki durumun incelediği çalışma literatürde yerini almıştır. Günümüzde ise ulusal ve uluslararası literatürde makale, dergi, tez, kitap, kongre kitabı gibi birçok bilimsel yayınlar bibliyometrik analiz açısından incelenmektedir. Diğer yandan, bir derginin temel amacı, yayın yaptığı bilim alanında yayınladığı makalelerle katkı sunmaktır. Bu katkının düzeyini belirlemek için yayımlanan makalelerin kalitesini ve niteliğini belirlemekle mümkündür. Bilimsel olarak yayınlanan makalelerin kalitesinin belirlenmesinde çeşitli ölçütler ve teknikler bulunmaktadır. Söz konusu tekniklerden en önemlisi bibliyometrik analiz yöntemidir (Kozak, 2003, 152). Bununla birlikte bilimsel dergiler kapsamında bibliyometrik analizler yapmak, dergilerin gelişim düzeyini göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Bibliyometrik analizler, dergilerin içeriği, kalitesi ve yayın politikaları kapsamında bir değerlendirme sürecidir. Bibliyometrik analizler, niceliksel verileri analizlerle bilimsel çalışmalardaki gelişmeleri incelemek ve değerlendirmek için kullanılan disiplinlerdendir. Söz konusu analizler, bilimsel dergilerin gelişimini, bilimsel konulardaki eğilimleri, yazarların verimliliğini ve makalelerin etkileşimlerini ortaya koymaktadır (Özcan vd., 2024, s. 457). Bu kapsamda, dergi yönetimleri için bibliyometrik analizler, stratejik kararların alınmasında yardımcı olmaktadır. Ayrıca dergilerin gelişim seyrini görmek ve derginin amacına ulaşp ulaşmadığının tespitinde yardımcı olmaktadır (Erbaşı vd., 2017, s, 207). Ayrıca bibliyometrik analiz, bilimsel yöntemlerin, yazarların verimliliğini, yıllar itibariyle bilimsel konuların gelişimini ve bir derginin genel özelliklerinin değerlendirilmesinde kullanılmaktadır. Diğer yandan, bilimsel dergilerin incelenmesinin yapılması ilgili bilim dalında araştırma yapan yazarların bilimsel bakış açılarını ve yönelimlerini belirlemede yardımcı olmaktadır.

Buradan hareketle bu çalışmanın amacı, Kırıkkale Üniversitesi Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisinde (JEBPIR) yayımlanan makalelerin bibliyometrik açıdan incelenmesidir. Bu kapsamda çalışmada, JEBPIR'de 2015-2024 yılları arasında yayınlanan toplam 173 makalenin bibliyometrik analizi yapılmıştır. Yayın hayatına 2015 yılında başlayan JEBPIR, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. JEBPIR; EBSCO, Sindexs, Sobiad, ERIHPLUS ve OJOP gibi hem ulusal hem de

uluslararası indekslerde taranmaktadır. JEBPIR’de yayımlanan makalelerin bibliyometrik analiz yönetiminin kullanılarak incelenmesi, derginin tarihsel süreçteki gelişimini ve eğilimlerini belirlemek bakımından önem arz etmektedir. Üç bölümden oluşan bu çalışmanın ilk bölümünde çalışmanın metodolojisine yer verilmiştir. İkinci bölümünde çalışmanın literatür bölümü sunulmuştur. Son bölümde ise çalışmanın analizleri sonucunda elde edilen bulgular özetlenerek değerlendirilmiştir. JEBPIR’in bibliyometrik analiz yönteminin kullanılarak yapılan ilk çalışma olması çalışmanın özgünlüğünü yansıtmaktadır. Ayrıca dergide yayımlanan çalışmaların tarihsel süreçteki eğilimlerini göstermesi açısından da literatüre katkı sağlayacaktır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Son yıllarda bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak yapılan akademik araştırmalara ulusal ve uluslararası literatürde çok sayıda rastlanmaktadır. Alan yazını incelendiğinde bibliyometrik analiz yöntemiyle akademik dergilerin, lisansüstü tez çalışmalarının, belirli alanlara ait çeşitli konuların bazı değişkenler ve zaman aralığı dikkate alınarak çok sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir. Ayrıca akademik dergilerle ilgili çok sayıda bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak yapılmış çalışma bulunmaktadır. Bu kapsamda çalışmada incelenen kaynağın sosyal bilimler alanında faaliyet gösteren akademik bir dergi olduğu için sadece akademik dergilere yönelik yapılmış çalışmalara yer verilmiştir. Buna göre bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenen dergilere yönelik çalışmalara Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1. Bibliyometrik Çalışmaların Literatür Taraması

Yazar/lar	Dergi	Yayın Sayısı	Yazar Sayısı	Yazar Unvanı	Yazar Verimliliği	Yazar Kurumu	Yazar Cinsiyet	Kaynak/Atıf Sayısı	Sayfa Sayısı	Anahtar Kelime	Yöntem	Yayın Türü	Yayın Dili	Konu
Polat vd. (2013)	Sanat Dergisi	√	√	√	√			√					√	√
Hotamışlı ve Erem (2014)	Muhasebe ve Finansman Dergisi	√	√	√	√	√		√	√		√			√
Demirkol ve Kutluca (2016)	D. Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi	√	√	√		√		√			√			√
Beşel ve Yardımcıoğlu (2017)	Maliye Dergisi	√	√	√	√					√	√			√
Akgün ve Karataş (2017)	Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√			√
Temelli ve Karcıoğlu (2018)	Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi	√	√	√	√	√		√	√		√		√	
Karagöz ve Şeref (2019)	Değerler Eğitimi	√	√	√	√	√	√	√	√	√				√

	Dergisi											
Koç vd. (2019)	M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√
Dinç ve Cengiz (2019)	Mali Çözüm Dergisi	√	√	√		√	√	√	√		√	√
Çokişler (2019)	Uluslararası İlişkiler Dergisi	√	√	√	√	√	√			√	√	√
Yangın vd. (2020)	R. T. E. Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	√	√	√	√	√		√	√	√	√	√
Polat (2020)	Sosyoekono mi Dergisi	√	√	√	√	√		√		√	√	√
Keçeli Erciyas (2022)	Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi	√	√	√		√		√	√		√	√
Kahraman (2022)	Coğrafya Dergisi	√	√			√		√				√
Kılıç ve Servet (2022)	Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi	√	√	√		√	√	√	√	√	√	√
Özcan vd. (2024)	Ulusal Eğitim Dergisi	√	√	√		√				√		√

2. ARAŞTIRMANIN AMACI, KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Tüm bilimsel çalışmalarda olduğu gibi bu araştırmanında birtakım sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu araştırmanın en önemli sınırlılığı dergide ilk yıllarda yayınlanan sayılarda bazı makalelerin çok az da olsa bazı bilgilerine ulaşamamasıdır. Ayrıca bu araştırmada belirtilen yazarların unvanı, kurumu, atıf sayıları, indirme ve gösterim sayıları gibi bilgiler taramanın yapıldığı tarihteki bilgiler esas alınmıştır. Farklı bir tarihte yapılacak incelemede söz konusu bilgilerde değişiklik olabilir. Bu kapsamda JEBPIR'in ilk yayına başladığı 2015 yıldan itibaren 10 yıllık süreçte yayımlanan 1 tanesi özel sayı olmak üzere toplam 20 sayıda yer alan yayınlar ele alınarak yapılan araştırmada toplam 173 makale incelenmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan bibliyometri analiz yöntemi kullanılmıştır. Araştırma kapsamına Haziran 2015 ve Haziran 2024 tarihleri arasında yayımlanan makaleler analize dâhil edilmiştir. Tüm bu sayılara derginin resmi web sayfasında (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kkujebpir>) yayımlanan makale arşivinden ulaşılabilir. Diğer bir ifadeyle, araştırmaya dahil edilen makalelere elektronik ortamda yayımlanan sayıları kullanılarak ulaşılmıştır. Dergide yayımlanan tüm makalelerle ilgili çeşitli bilgiler (makalelerin isimleri, yayımlandığı yıl, sayı, yazarlarla ilgili temel bilgiler vs.) sunulmaktadır. Ayrıca verilerin temin edilmesinde “Google Akademik” veri tabanından da yararlanılmış olup, buradan dergide yayımlanmış olan makalelerin atıfları tespit edilmiştir. Verilerin toplanması ve analizi iki aşamadan oluşmaktadır. İlk olarak dergide yer alan ve verilerine

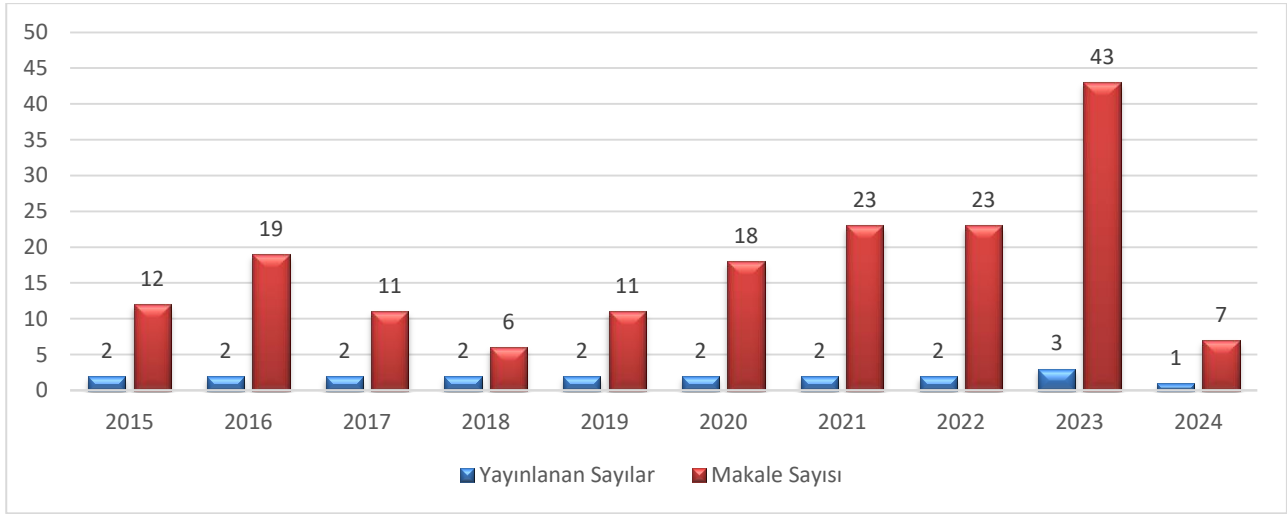
ulaşılabilen makaleler indirilmiştir. Daha sonra ise ilgili makaleler farklı değişkenler dikkate alınarak veriler Excel programına aktarılmıştır. Verilerin analizinde, oluşturulan Excel programından elde edilen bilgilerden yararlanılmıştır. Araştırma bulguları olan tablo ve grafiklere yönelik bilgiler Excel programı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya dahil edilen makalelere yönelik çeşitli tanımlayıcı veya içerikle ilgili temel bilgiler sunularak bibliyometrik analizinin (içerik analizi) kategorisel analiz yöntemi uygulanarak oluşturulmuştur.

Diğer yandan, son yıllarda uluslararası ve ulusal literatür incelendiğinde Sosyal Bilimler alanında yapılan bilimsel çalışmalarda bibliyometrik analiz yönteminin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan bibliyometrik analiz yöntemi belirli bir alandaki bilimsel gelişimi göstermede önemli bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Alan yazını incelendiğinde ülkemizde faaliyet gösteren birçok dergide yayımlanan makalelerin bibliyometrik analiz yöntemiyle incelendiği ancak JEBPIR'in bibliyometrik analiz yöntemiyle yapılmış bir çalışmanın olmadığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda bu araştırma, JEBPIR özelinde ilk çalışma olması bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca bu araştırma, uluslararası ve ulusal literatüründe bibliyometrik yöntemlerin kullanıldığı çalışmaların son yıllarda önemli seviyede artmasıyla JEBPIR'in bibliyometrik profilini oluşturması bakımından literatüre katkı sunacaktır. Söz konusu önem kapsamında araştırmanın konusu, derginin yayına başladığı Haziran 2015 - Haziran 2024 tarihleri arasında yayımlanan makalelerin belirli değişkenler veya ölçüler kapsamında sınıflandırılmasıdır. Araştırmanın amacı ise, JEBPIR'in 2015-2024 yılları arasında yayımlanmış makaleleri belirli değişkenler ve ölçüler kapsamında inceleyerek derginin bibliyometrik profilini belirlemek ve elde edilen bulgular sonucunda dergiyle ilgili genel değerlendirmeler yapmaktır. Ayrıca araştırma kapsamında elde edilen verilerin analizinde bibliyometrik veri analiz yöntemi kullanılmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

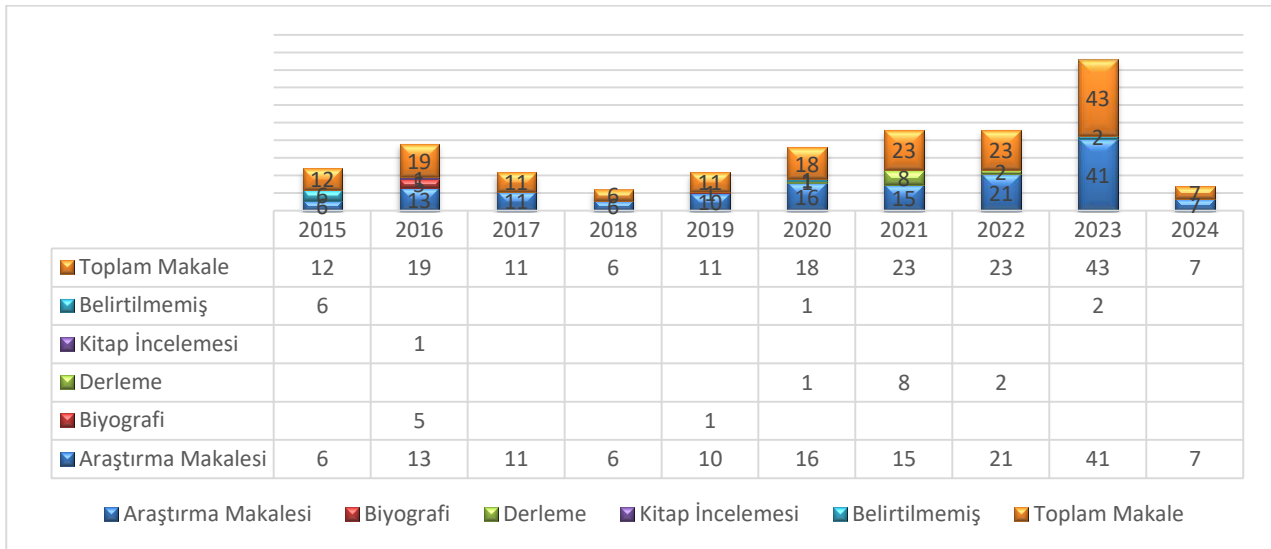
3.1. Makalelerin Yıllar İtibariyle Sayılarının ve Yayımlanan Sayıların Dağılımı

Grafik 1'de görülebileceği üzere, JEBPIR'in ilk yayına başladığı Haziran 2015 yıldan itibaren Aralık 2024 yılına kadar 10 yıllık süreçte 1 tanesi özel sayı olmak üzere 20 sayıda (Haziran 2015 - Haziran 2024 tarihleri arasında yayımlanan makaleler) toplam 173 makale yayımlanmıştır. Ayrıca dergide bir sayıda en çok 2023 yılında toplam 43 makale; en az ise 2018 yılında toplam 6 makale yer almıştır. Sayı başına ortalama ($173/20$) 8,65 makale yayımlandığı görülmektedir. Ayrıca dergide en çok makale 43 ve 23 adet makaleyle 2021-2023 yıllarında, en az makale ise 6 ve 7 adet makaleyle 2018-2024 yıllarında yayımlanmıştır. Bununla birlikte derginin yayın hayatına başladığı dönemlerde yayımlanan makalelerin sayısının az olduğu görülmektedir. Ayrıca 2023 yılında dergide yayımlanan toplam makale sayısını söz konusu yılda yayımlanan KAYFOR23 özel sayısı ile açıklamak mümkündür. Diğer yandan dergide belirli bir makale sayısı ilkesi olmadığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle makale sayılarına ilişkin veriler incelendiğinde makale sayılarında belirli bir istikrarın olmadığı anlaşılmaktadır.

Grafik 1. Dergide Yıllar İtibariyle Yayımlanan Makale ve Sayıların Dağılımı

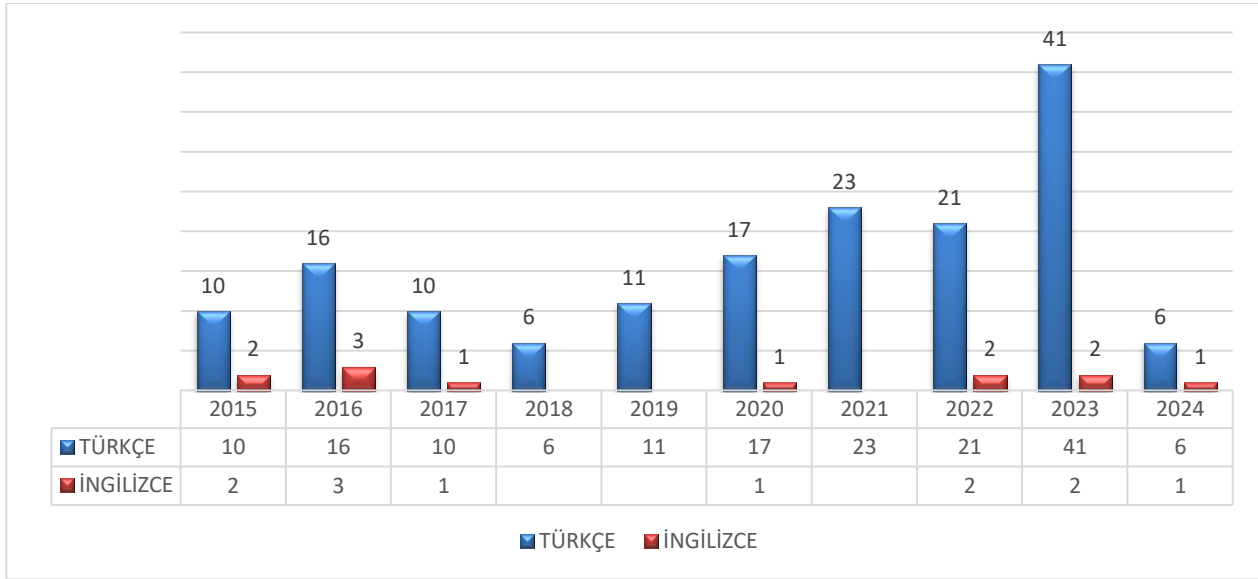
3.2. Makalelerin Yıllara Göre Yayın Türlerinin Dağılımı

Grafik 2’de görülebileceği üzere dergide yayımlanan makalelerin türünün araştırma makalesi ağırlıklı olduğu görülmektedir. JEBPIR’de 10 yıllık süreçte yayımlanan toplam 173 makalenin 146 tanesi araştırma makalesi, 11 tanesi derleme, 6 tanesi biyografi, 1 tanesi kitap incelemesi ve klanlarının ise türlerinin belirtilmediği görülmektedir.

Grafik 2. Yıllar İtibariyle Dergide Yayımlanan Makalelerin Yayın Türleri

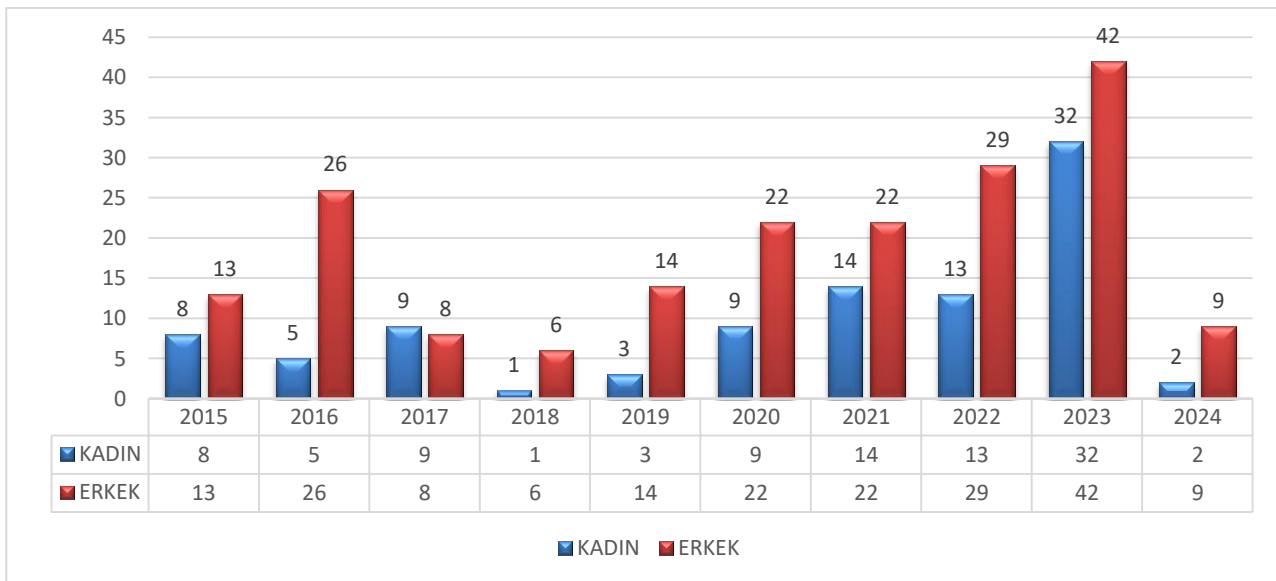
3.3. Makalelerin Yayın Diline Göre Dağılımı

Grafik 3’te görüleceği üzere dergide yayımlanan 173 makale incelendiğinde 161’si (% 93) Türkçe, 12’si (%7) İngilizce dilinde yazıldığı görülmektedir. Ayrıca 2015 yılından itibaren dergide yayımlanan makalelerin düzenli olarak Türkçe-İngilizce özetlerin olduğu görülmüştür. Bu durum derginin yayın politikasının etkin ve verimli yürütüldüğünü göstermektedir. Bununla birlikte derginin yabancı dilde daha fazla yayın yapması derginin uluslararası alanadaki gelişimini de sağlayacaktır.

Grafik 3. Dergide Yayımlanan Makalelerin Yıllar İtibariyle Yayın Dilinin Dağılımı

3.4. Makale Yazarlarının Cinsiyet Dağılımı

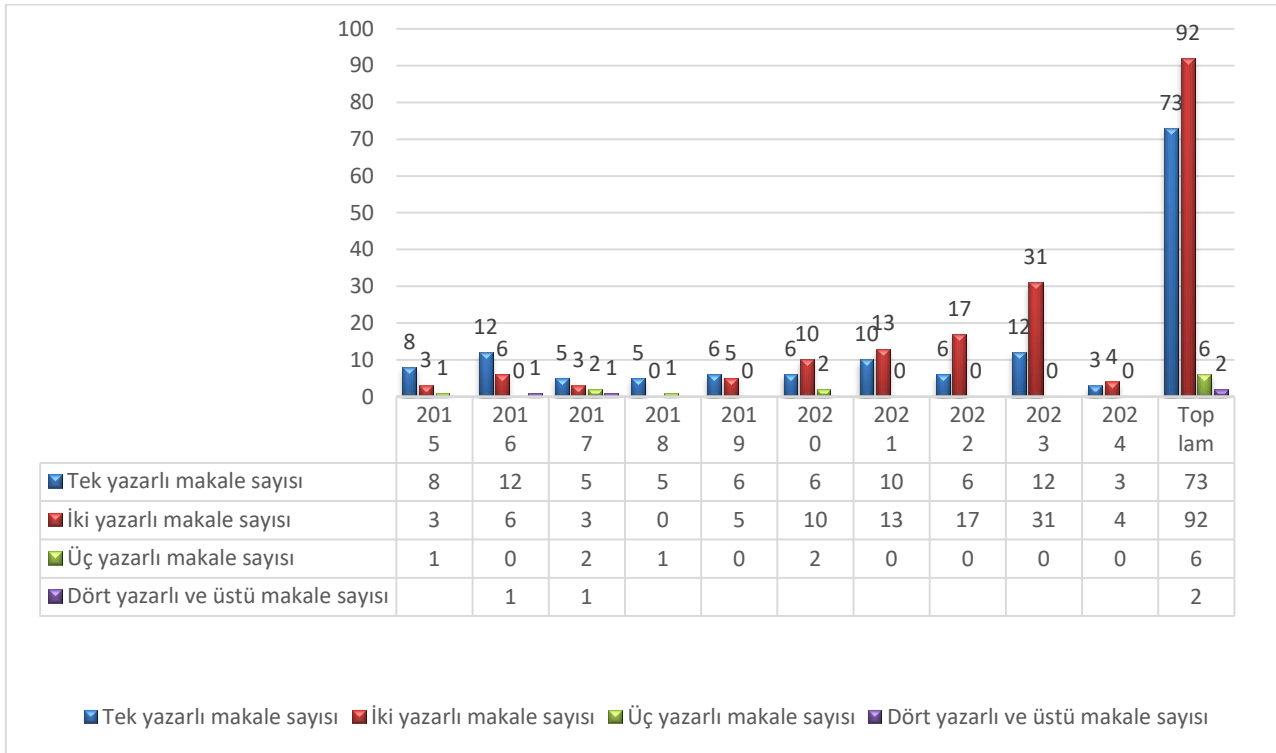
Dergide makalesi yayımlanan yazarların cinsiyetlerine göre dağılımı Grafik 4’te verilmiştir. Buna göre 96’sı kadın (%34) 191’i erkek (%66) olmak üzere toplam 287 yazarın makalesi yayımlanmıştır. Diğer yandan yıllık bazda incelendiğinde en az kadın yazarın olduğu yıl 2018 (1 kadın yazar) en çok ise 2023 (32 kadın yazar) yılıdır. Toplam yazarların ise en fazla kadın yazar olarak 2017 yılında % 53’ü, en az ise 2016 yılında % 16’sı kadındır. Diğer yandan yıllık bazda incelendiğinde en az erkek yazarın olduğu yıl 2018 (6 erkek yazar), en çok ise 2023 (42 erkek yazar) yılıdır. Toplam yazarların ise en fazla erkek yazar olarak 2018 yılında % 85’i, 2016 yılında % 83’ü erkektir.

Grafik 4. Makale Yazarlarının Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

3.5. Makalelerin Yazar Sayısına Göre Dağılımı

Grafik 5’te görüleceği üzere dergide yayımlanan makalelerin %42’si tek yazarlı (73 makale), %53’ü iki yazarlı (92 makale), %3’ü üç yazarlı (6 makale), %1’i dört yazarlı ve üstü (2 makale) yazarlı çalışmadır. Dergide yayımlanan makalelerin çoğunlukla ortak çalışma olduğu görülmektedir. Bununla birlikte dört ve daha fazla yazarlı makale sayısının çok az olduğu söylenebilir. Ayrıca son yıllarda birden fazla yazar tarafından yazılan makale sayısında artış olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan tek yazarlı yayımlanmış makalelerin sayısı dikkate alındığında önemli seviyede olduğu görülmektedir (73 adet). Dikkat çeken durum ise iki yazarlı makalelerin sayısının düşük olmasıdır. Grafik 5’de görüldüğü üzere yazarların hem bireysel hem de ortak çalışma yaptıkları sonucuna varılabilir. Son olarak dergide en fazla yayımlanmış 7 yazarlı bir makale bulunmaktadır. Söz konusu makale 2016 yılında 2. Cilt ve 1. Sayıda yayımlanan “Ameliyathane Çizelgeleme ve Örnek Uygulama” adlı çalışmadır.

Grafik 5. Makalelerin Yazar Sayısına Göre Dağılımı

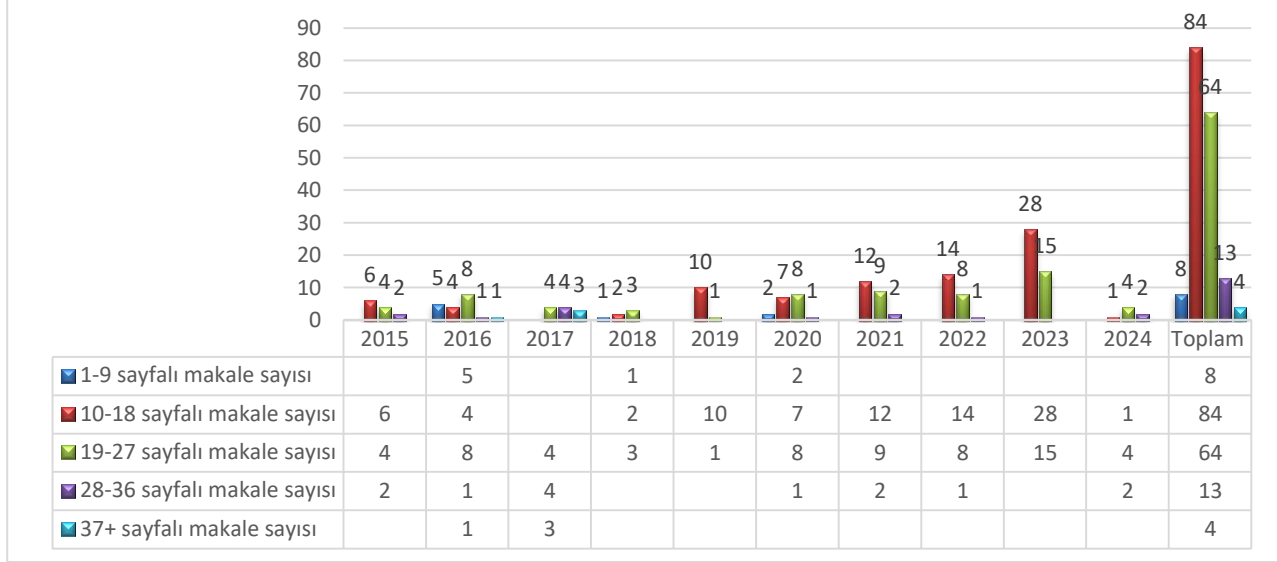

3.6. Makalelerin Sayfa Sayısına Göre Dağılımı

Dergide yayımlanan makalelerin sayfa sayılarına ait bilgilerin gösterildiği Grafik 6’da gösterilmiştir. Buna göre geçmişten günümüze kadar yayımlanan 173 makalenin toplam sayfasının 3.253 olduğu; makale başına ortalama sayfa sayısının 18,80 olduğu (3.253/173) tespit edilmiştir. Diğer yandan dergide en çok sayfa sayısının 2023 yılında (735 sayfa) olduğu ve bu yılda makalelerin sayfa ortalaması 17,09’dur. Bu durumun nedeni ise 2023 yılında yayımlanan sayıların ve makale sayısının fazla olmasıdır. Dergide en az sayfa sayısının ise 2024 yılında (160 sayfa) olduğu ve bu yılda makalelerin sayfa ortalaması 22,85’tir. Bu durumun nedeni ise 2024 yılında araştırmanın yapıldığı tarihte sadece 1 sayı yayımlanması ve dolayısıyla makale sayısının az olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak makale başına en fazla ortalama sayfa sayısı olan yıl ise 2015 (%21,75);

en az ise 2017 ve 2019 yılıdır (%11). Diğer yandan Grafik 6'ya göre araştırmaya dahil edilen makalelerin; en az 37+ sayfa aralığında 4 makalenin, en çok 10-18 sayfa aralığında 84 makalenin, 19-27 sayfa aralığında 64 makalenin yer aldığı görülmektedir.

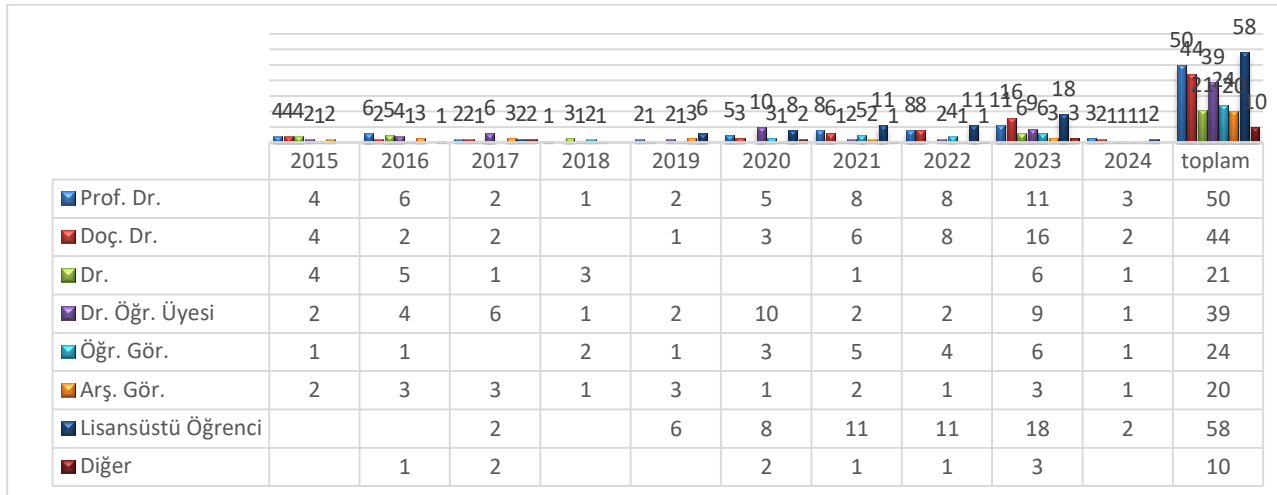
Grafik 6. Makalelerin Sayfa Sayısına Göre Dağılımı

3.7. Makale Yazarlarının Ünvanlarının Dağılımı

Dergide yayımlanan makalelerin yazar ünvanlarına yönelik elde edilen veriler Grafik 7'de sunulmuştur. Buna göre dergide yayımlanan makale yazarlarının lisansüstü öğrencilerin ve Prof. Dr. ünvanlarında belirgin bir sayıda olduğu görülmektedir. Bu kapsamda dergide en verimli akademisyen grubunun Prof. Dr. olduğu görülmektedir. Makalelerin %21,80'inin (58 makale) lisans üstü öğrencilerin, %18,79'nun (50 makale) Prof. Dr. ve %16,54'nün (44 makale) Doç. Dr. ünvanlarına sahip öğretim üyeleri yazdığı görülmektedir. Derginin, araştırmacılardan ilgi gördüğü ve tüm ünvanlara sahip araştırmacıların alanlarına göre çalışma yaptığı anlaşılmaktadır. Öğretim elamanları ve diğer araştırmacılar bireysel ve ortak çalışmalar yaptıkları da görülmektedir.

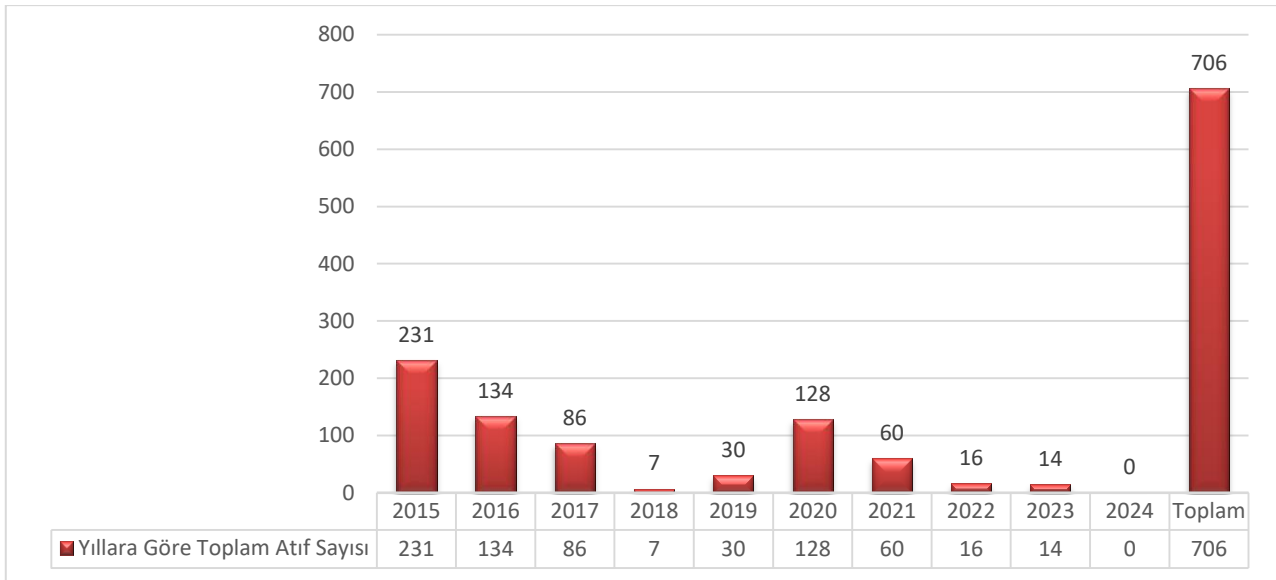
Grafik 7. Makale Yazarlarının Ünvanlarının Dağılımı

3.8. Makalelerin Atıf, Kaynak, İndirme ve Gösterim Sayısına Göre Dağılımı

Derginin atıf verilerine yer verildiği bu bölümde Google Scholar veri tabanından Mart/2024 döneminde yapılan taramalar sonucunda elde edilen veriler sunulmuştur. Yıl bazında derginin almış olduğu atıf sayısına ait bilgiler Grafik 8’de sunulmuştur. Buna göre JEBPIR’in ilk yayına başladığı 2015 yıldan itibaren 10 yıllık süreçte (Haziran 2015- Haziran 2024) yayımlanan 1 tanesi özel sayı olmak üzere toplam 20 sayıda yer alan 173 makaleye toplam 706 tane atıf yapıldığı görülmektedir. Dergide yayımlanan makalelerden en çok atıf alan yılın 231 atıf ile 2015 yılında yayımlanan makalelerin; en az atıf alan yılın ise 7 atıf ile 2018 yılında yayımlanan makaleler olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca 2024 yılının ilk sayısının yakın zamanda yayımlanması nedeniyle hiç atıf almadığı tespit edilmiştir. Geçmişten günümüze dergide yıllık bazda ortalama 70,6 atıf (toplam 706 atıf/10 yıl) yapıldığı görülmektedir.

Grafik 8. Derginin Yıllara Göre Toplam Atıf Sayıları

Diğer yandan, dergide yayımlanan ve en çok atıf alan makalelere ile atıf sayılarına ilişkin bilgiler Tablo 2’de sunulmuştur. Buna göre, Aşır ÖZBEK ve Emel EROL (2016) çalışmaları olan “COPRAS ve MOORA Yöntemlerinin Depo Yeri Seçim Problemine Uygulanması” başlıklı makale 56 atıf ile en çok atıf alan makedir.

Tablo 2. Dergide En Çok Atıf Alan İlk Yirmi Makale

Yıl	Makalenin Adı	Yazar/lar	Atıf sayısı
2016	COPRAS ve MOORA Yöntemlerinin Depo Yeri Seçim Problemine Uygulanması	Aşır Özbek/Emel Erol	56
2015	Konaklama İşletmelerinin Web Sitelerinin Değerlendirilmesi: Çanakkale Örneği	Ufuk Ateş/Mustafa Boz	51
2015	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası: 85 Yıllık Bir Geçmişin İzlerinden Tarihe Kayıt Düşmek	Güven Delice	47
2017	Ankara’da AHP ve PROMETHEE Yaklaşımıyla Monoray Hat Tipinin Belirlenmesi	Merve Taş, vd.	46
2015	Girişimcilik ve İnovasyon İlişkisi: Teorik Bir Değerlendirme	Nihat Işık, vd.	42
2015	Pazar Yönlülük, Pazarlama Yeteneklerinin Rekabet Avantajı Elde Etmede İhracat Performansı Üzerine Etkileri: Ankara İli İhracat İşletmelerinde Bir	Tülin Durukan/A. Buğra Hamşioğlu	40

Uygulama			
2016	İdarenin Sorumluluğu Ve Danıştay Kararlarındaki Görünümüne Genel Bakış	Aysema Pelin Şaşmaz	25
2020	Kamu Yönetimi Reformlarını Yeni Kamu İşletmeciliği Bağlamında Okumak	Volkan Göçoğlu/Onur Gündüz	20
2020	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ) Uluslararası Tanımlama Ölçütleri ve Kavramlaştırılması	Gülsevil Mecek	20
2020	Sürdürülebilirlik Çerçevesinde Yeşil Örgüt Kültürü	Zeynep Köşker/Alper Gürer	19
2015	Türkiye’de Orta Gelirli Sınıfın Profili	Eda Balıkçioğlu/Başak Dalgıç	17
2021	Uluslararası Göç Olgusu ve “Arap Baharı” Sürecinde Değişime Uğrayan Avrupa Birliği Göç Politikaları	Selin Dinçer/ Fatma Pınar Eşsiz	16
2019	Westphalian Devletler Sistemi ve Modernleşmenin Geleneksel Dünyanın Büyük Güçleri Olan İmparatorluklara Etkisi	Merve Suna Özel Özcan	14
2017	Finansal İstikrar ve Makro İhtiyati Politikalar Üzerine Bir Değerlendirme	Fatma Pınar Eşsiz	13
2016	Bölgesel Ticaret Anlaşmaları ve Türkiye’nin Dış Ticaret Açığı Sorunu	Vahdet Altundal/Kartal Somuncu	12
2020	Türkiye’de Muhasebe Eğitimi: Lisans Müfredatının İncelenmesi ve Gelişmeler Kapsamında Değerlendirilmesi	Büşra Tosunoğlu/ Selim Cengiz	12
2015	İslami Dindarlık, Tutumluluk ve Materyalizm: Bir Yapısal Eşitlik Modeli	Volkan Yeniaras	11
2016	Bölgesel Kalkınma ve Girişimcilik: Ahiler Kalkınma Ajansı Örneği	Ali Sevinç/Tamer Eren	11
2016	OECD Ülkeleri ile Yükselen Piyasalarda Finansal Gelişme ve Faiz Oranlarının, Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi	Dilek Çetin/Emre Aksoy	11
2017	Katılımcı Yönetimin İş Doyumu Üzerine Etkisi: Akademik Personel Üzerinde Bir Araştırma	Pınar Başar	10
2020	Sağlık Sektörü Çalışanlarının İç Girişimcilik Düzeyleri	Mustafa Erbir/Ali Yılmaz	10
2020	Kamu Sağlık Harcamaları - İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme (1983-2019)	Adem Üzümcü/Yasin Söğüt	10

Ayrıca dergide yayımlanan makalelerde en çok görüntülenen ve indirilen makalelere ait bilgiler Tablo 3 ve Tablo 4’te sunulmuştur. En çok görüntülenen ve indirilen makaleler karşılaştırdığımızda en çok görüntülenen ve indirilen makalelerin genelde ortak olduğu görülmektedir. Ayrıca genel olarak makalelerin indirilme sayılarının görüntüleme sayılarına kıyasla fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Dergide En Çok Görüntülenen İlk Yirmi Makale

Yıl	Makale Adı	Yazar/lar	Gösterim Sayısı
2016	Uluslararası Para ve Sermaye Piyasaları	Cüneyt Sevim	3427
2020	Bir Mülki (Taşra) İdare Birimi Olarak Türkiye’de İl Yönetimleri ve Hukuki - Örgütsel Yapıları	Mehmet Mecek	3144
2020	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ) Uluslararası Tanımlama Ölçütleri ve Kavramlaştırılması	Gülsevil Mecek	2710
2020	Sürdürülebilirlik Çerçevesinde Yeşil Örgüt Kültürü	Zeynep Köşker/Alper Gürer	2631
2016	İdarenin Sorumluluğu Ve Danıştay Kararlarındaki Görünümüne Genel Bakış	Aysema Pelin Şaşmaz	2595
2016	COPRAS ve MOORA Yöntemlerinin Depo Yeri Seçim Problemine Uygulanması	Aşır Özbek/Emel Erol	2352
2017	Bir Yeniden Yapılandırma Kurumu Olarak Konkordato Başvurusu, Geçici Mühlet Ve Gereççeleri	Suphi Aslanoğlu, vd.	2272
2019	Westphalian Devletler Sistemi ve Modernleşmenin Geleneksel Dünyanın Büyük Güçleri Olan İmparatorluklara Etkisi	Merve Suna Özel Özcan	2214

2021	11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Seçim Sürecinde Yaşanan Gelişmeler	Didem Diker Yılmaz	2153
2015	Girişimcilik ve İnovasyon İlişkisi: Teorik Bir Değerlendirme	Nihat Işık, vd.	1907
2019	Aydınlanma, Karşı Aydınlanma ve Karşı Devrim Kavramlarına Kısa Bir Bakış	Fikret Çelik/Hayati Özgür	1860
2020	1960'da Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kuruluşundan 2004 Annan Planı'na Kadar Olan Süreçte Kıbrıs Meselesi	Vasfiye Çelik/İlker Çelebi	1727
2018	12 Mart'a Giden Süreçte Sol Cuntacılığın Teorik ve Tarihsel Arka Planı	Yunus ŞAHBAZ	1663
2020	Kamu Yönetimi Reformlarını Yeni Kamu İşletmeciliği Bağlamında Okumak	Volkan Göçoğlu/Onur Gündüz	1608
2021	Antik Yunan'da Siyasal Yapı ve Aristo İle Platon Özelinde Siyasal Düşünüş	Hüseyin Sevinç	1430
2019	Türk Kamu Yönetiminin Denetim Yolları ve İşleyişi	Vasfiye Çelik/Ömer Demirci	1306
2022	1983 Genel Seçimleri ve Anavatan Partisi	Hüseyin Çavuşoğlu	1235
2019	Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı Bağlamında Türkiye ve Fransa'nın Değerlendirilmesi	Hasan Yaylı/Salih Polat	1231
2022	Kuvvetler Ayrılığı Bağlamında Hükümet Sistemleri: Türkiye Örneği	Mehmet Akif Özer/Shokhrukh Iskandarov	1215
2021	Kamu Kurumlarında Stratejik Yönetim Sürecinde Stratejik Planların Etkinliği	Mehmet Akif Özer/Tuncay Dölkeleş	1144

Tablo 4. Dergide En Çok İndirilen İlk Yirmi Makale

Yıl	Makale Adı	Yazar/lar	İndirme Sayısı
2016	İdarenin Sorumluluğu ve Danıştay Kararlarındaki Görünümüne Genel Bakış	Aysema Pelin Şaşmaz	56.242
2019	Westphalian Devletler Sistemi ve Modernleşmenin Geleneksel Dünyanın Büyük Güçleri Olan İmparatorluklara Etkisi	Merve Suna Özel Özcan	38.121
2015	Girişimcilik ve İnovasyon İlişkisi: Teorik Bir Değerlendirme	Nihat Işık, vd.	19.324
2017	Bir Yeniden Yapılandırma Kurumu Olarak Konkordato Başvurusu, Geçici Mühlet Ve Gerekçeleri	Suphi Aslanoğlu, vd.	18.504
2021	Antik Yunan'da Siyasal Yapı ve Aristo İle Platon Özelinde Siyasal Düşünüş	Hüseyin Sevinç	16.049
2019	Anglosakson ve Kıta-Avrupası Geleneğinde Darbeler	Fatih YILDIZ	13.808
2020	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ) Uluslararası Tanımlama Ölçütleri ve Kavramlaştırılması	Gülsevil Mecek	13.782
2016	Bölgesel Ticaret Anlaşmaları ve Türkiye'nin Dış Ticaret Açığı Sorunu	Vahdet Altundal/Kartal Somuncu	13.598
2017	Farklı Yönetim Şekillerine Sahip Ülkelerde Ekonomik Ve Demokratik Performans: Nicel Bir Analiz	Devran Deniz/Ceren Ertürk	12324
2015	Türkiye'de Orta Gelirli Sınıfın Profili	Eda Balıkcıoğlu/Başak Dalgıç	11.188
2016	COPRAS ve MOORA Yöntemlerinin Depo Yeri Seçim Problemine Uygulanması	Aşır Özbek/Emel Erol	10.305
2015	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası: 85 Yıllık Bir Geçmişin İzlerinden Tarihe Kayıt Düşmek	Güven Delice	9.588
2021	Konkordato Kurumunda Kesin Mühlet: Alacaklı, Borçlu ve Sözleşmeler Açısından Sonuçlarının Değerlendirilmesi	Suphi Aslanoğlu/Selim Cengiz	9.276
2015	Amerika'da Dinin Siyaset Üzerindeki Etkisi	Onur Yıldırım	8.435
2019	Aydınlanma, Karşı Aydınlanma ve Karşı Devrim Kavramlarına Kısa Bir Bakış	Fikret Çelik/Hayati Özgür	8.330
2016	Uluslararası Para ve Sermaye Piyasaları	Cüneyt Sevim	6.411
2019	Tanzimat'tan 1950'ye Türkiye'de İktidar Muhalefet İlişkileri	Ayman Kara	5.742

2022	II. Meşrutiyet Döneminde Meydana Gelen Bir Hükümet Darbesi: 23 Ocak 1913 Babıâli Baskını	Hazal Ceren Çeviker	5.671
2020	Kamu Yönetimi Reformlarını Yeni Kamu İşletmeciliği Bağlamında Okumak	Volkan Göçoğlu/Onur Gündüz	5.628
2017	Uzun Vadeli Mal veya Hizmet Alımlarında İndirilecek Katma Değer Vergisinin Muhasebeleştirilmesine Yönelik Bir Öneri	Selim Cengiz/ Abdulkerim Gök	5.335

3.9. Makalelerin Değerlendirme Sürelerinin Yıllara Göre Dağılımı

Dergide yayımlanan makalelerin değerlendirme sürelerinin yıllara göre dağılımı Tablo 5’de gösterilmiştir. Değerlendirme süresi makalenin dergiye gönderilme ve kabul tarihi arasındaki gün farkı olarak hesaplanmıştır. Dergide, makalelerin değerlendirme süreleriyle ilgili bilgilerin 2019 yılından itibaren verildiği görülmüştür. Değerlendirme süresi, yazarların makaleleri için dergi belirlemede önemli bir rol oynamaktadır. Değerlendirme süresinin en az 5 gün, en fazla 420 gün olduğu belirlenmiştir. Ortalama değerlendirme süresinin en az olduğu yıl 2019 yılı iken, en fazla olduğu yıl 2022 yılı olmuştur. Ayrıca dergide değerlendirme süresinin ortalama 74 gün olduğu ve yıllar itibariyle değerlendirme süresinin uzadığı anlaşılmakta olup bu durum dergi için olumlu bir göstergedir. 2019 yılında değerlendirme süresi ortalama yaklaşık 7 gün iken, bu sürenin 2024 yılında yaklaşık 67 gün olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5. Dergide Yayımlanan Makalelerin Değerlendirme Süreleri

	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Toplam Değerlendirme Süresi	67	1277	1867	3084	2527	457
Toplam Makale Sayısı	11	18	23	23	43	7
Ortalama Değerlendirme süresi	6,09	70,94	81,17	134,08	58,76	65,28

3.10. Makale Yazarlarının Yayın Sayısına (Yazar Verimliliğine) Göre Dağılımı

Dergiye iki ve daha fazla makale gönderen yazarların bilgileri (yazarların verimliliği) Tablo 6’daki gibidir. JEBPIR’de 2015-2024 dönem aralığında yayımlanan toplam 173 makale, 287 yazar tarafından yazılmıştır. Tamer Eren (3), Vasfiye Çelik (3), Hasan Yaylı (3), Mustafa Erbir (3), Selim Cengiz (3) ve Kamil Şahin (3) en verimli yazar kategorisinde yer almaktadır. Toplam yazarların çoğunluğu dergiye sadece bir veya iki makaleyle katkı sunmuşlardır. Bu durum dergiye makale gönderen yazarların tekraren makale gönderme oranlarının çok az olduğunu göstermektedir. En verimli yazarlar ise Kırıkkale Üniversitesi mensubudur. Bunun dışında Kayseri Üniversitesi, Bursa Uludağ Üniversitesi ve Tarsus Üniversitesi en verimli yazarların olduğu diğer üniversitelerdir. Ayrıca en verimli yazarların sadece ikisinin üniversite mensubu olmadığı, yayımlanan makalelerin hemen hemen hepsinin akademisyenler tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 6. Yazarların Dergideki Yayın Sayısı (Yazar Verimliliği)

Yazarın Adı	Kurumu	Makale Sayısı
Tamer EREN	Kırıkkale Üniversitesi	3
Vasfiye ÇELİK	Kırıkkale Üniversitesi	3
Hasan YAYLI	Kırıkkale Üniversitesi	3
Mustafa ERBİR	Kayseri Üniversitesi	3
Kamil ŞAHİN	Kırıkkale Üniversitesi	3

Selim CENGİZ	Kırıkkale Üniversitesi	3
Ahmet EFE	İç Denetçi	2
Ali Buğra KÜÇÜK	Kırıkkale Üniversitesi	2
Alparslan UĞUR	Kırıkkale Üniversitesi	2
Bekir PARLAK	Bursa Uludağ Üniversitesi	2
Cemal FEDAYİ	Kırıkkale Üniversitesi	2
Eda YEŞİL	Kırıkkale Üniversitesi	2
Fatma Pinar EŞSİZ	Kırıkkale Üniversitesi	2
Fikret ÇELİK	Anadolu Üniversitesi	2
İbrahim MAZMAN	Kırıkkale Üniversitesi	2
Müzeyyen ÖZHAVZALI	Kırıkkale Üniversitesi	2
Onur YILDIRIM	Kırıkkale Üniversitesi	2
Sait SÖYLER	Tarsus Üniversitesi	2
Salih POLAT	Doktora Öğrencisi	2
Suphi ASLANOĞLU	Kırıkkale Üniversitesi	2
Taner TÜMER	Doktora Öğrencisi	2
Volkan Yeniaras	Doktora Öğrencisi	2

Diğer yandan, dergide yayımlanmış olan makalelerde yer alan yazarların kurum bilgileri ve yayımlanmış olan makale sayıları (iki ve daha fazla yayına katkı sağlayan kurumlar) Tablo 7’de yer sunulmuştur. Buna göre yayımlanmış makale yazarlarının kurumları itibariyle büyük kısmının kamu üniversitelerinden olduğu görülmektedir. Ayrıca dergide yayımlanmış 173 makaleye en çok kurumsal anlamda destek Kırıkkale Üniversitesinde olduğu görülmektedir. Kırıkkale Üniversitesi yazarları tarafından dergide 2010-2024 yılları arasında toplam 124 makale yayımlanmıştır. Kırıkkale Üniversitesini sırasıyla 10 makaleyle Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 6 makaleyle Afyon Kocatepe Üniversitesi ve Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi takip etmektedir. Üniversitelerde görev yapan akademisyenlerin haricinde çeşitli kurum ve kuruluşlarda görev yapmakta olan çalışanların da önemli katkılar yaptığı gözlemlenmiştir. Bu durum dergi yönetiminin coğrafi dağılıma önem verdiğinin göstergesidir.

Tablo 7. Yazarların Kurumlarına Göre Dağılımı

Kurum Adı	Yazar Sayısı
Kırıkkale Üniversitesi	124
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	10
Afyon Kocatepe Üniversitesi	6
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	6
Akdeniz Üniversitesi	5
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	4
Çankırı Karatekin Üniversitesi	4
Gazi Üniversitesi	4
İstanbul Medeniyet Üniversitesi	4
Kayseri Üniversitesi	4
Bursa Uludağ Üniversitesi	4
Bitlis Eren Üniversitesi	3
Gaziantep Üniversitesi	3
Kastamonu Üniversitesi	3
Kocaeli Üniversitesi	3
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	3
Ankara Kalkınma Ajansı	2
Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi	2
İçişleri Bakanlığı	2
İstinye Üniversitesi	2
Kadir Has Üniversitesi	2
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	2

Karabük Üniversitesi	2
Karadeniz Teknik Üniversitesi	2
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	2
Marmara Üniversitesi	2
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	2
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	2
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi	2
Pamukkale Üniversitesi	2
Selçuk Üniversitesi	2
TC Sayıştay Başkanlığı	2
Trabzon Üniversitesi	2
Tarsus Üniversitesi	2
Kalkınma Bankası	2

3.11. Makalelerin Alanlarına Göre Dağılımı

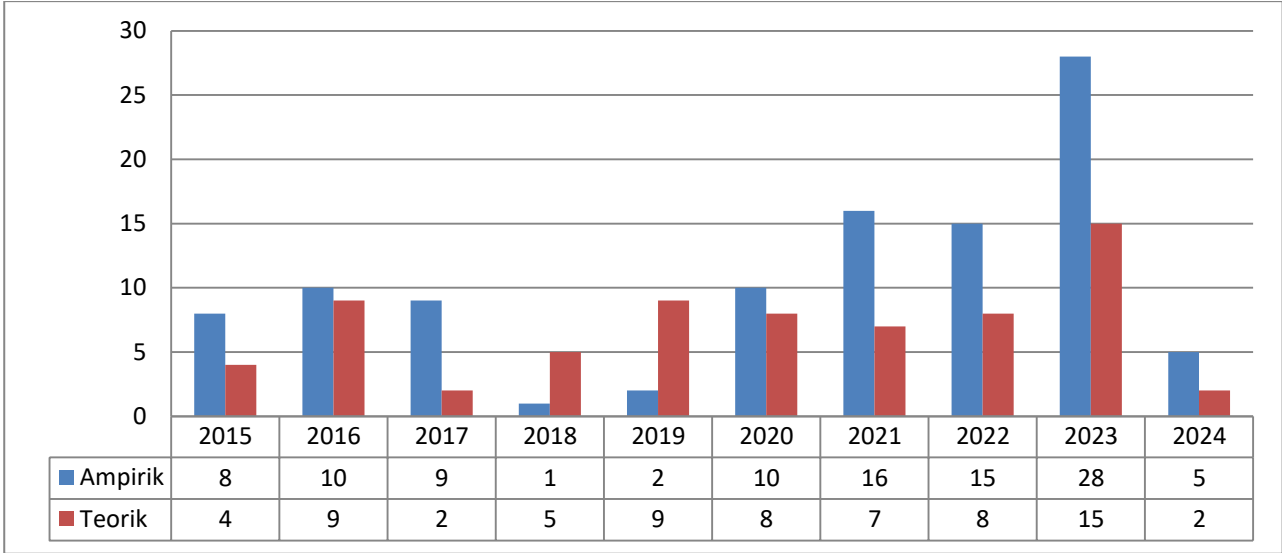
Dergide yayımlanan makalelerin alanlarına (iki ve daha fazla makaleye katkı sağlayan bölümler) göre dağılımına Tablo 8’de yer verilmiştir. Buna göre dergide en çok çalışma yapan alanın 73 çalışmayla Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümüne ait olduğu tespit edilmiştir. Bu bölümü sırasıyla 36 makaleyle işletme, 23 makaleyle iktisat bölümü takip etmektedir. Diğer yandan makalelerin alan dağılımının çok fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 8. Makalelerin Alanlarına Göre Dağılımı

Bölüm Adı	Makale Sayısı
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	73
İşletme	36
İktisat	23
Uluslar Arası İlişkiler	12
Maliye	11
Finans ve Bankacılık	10
Yönetim ve Organizasyon	10
Endüstri Mühendisliği	8
Sosyal Bilimler	7
Felsefe	6
Kamu Yönetimi	6
Ekonometri	5
İstatistik	3
Sağlık Yönetimi	3
Pazarlama	3
Sosyoloji	3
Bilgisayar Teknolojileri	2
Ekonomi	2
İç Denetçi	2

3.12. Makalelerde Kullanılan Araştırma Yaklaşımlarının Dağılımı

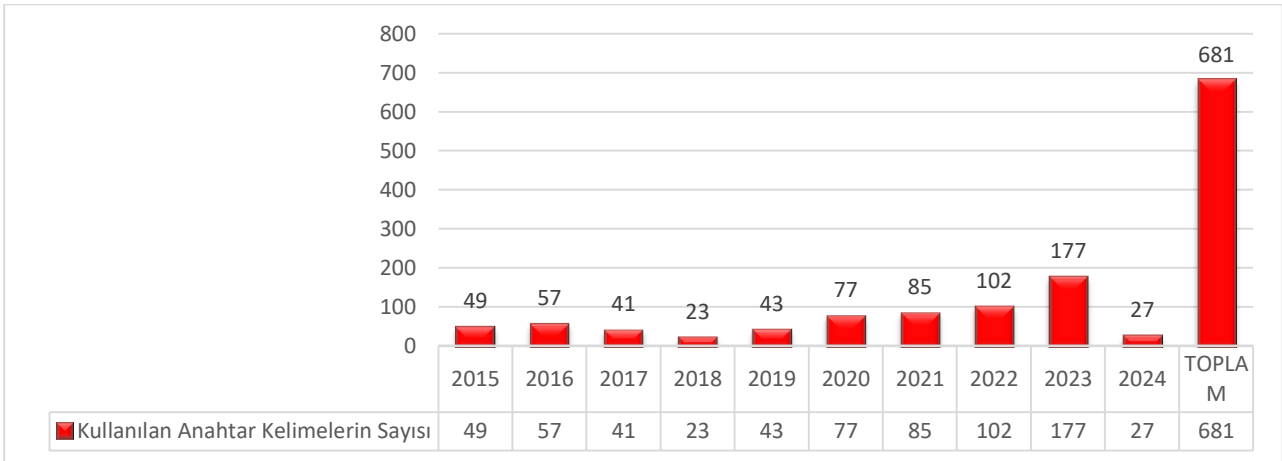
Dergide yayımlanan makalelerde kullanılan araştırma yaklaşımlarının yıllar itibariyle dağılımı Grafik 9’da gösterilmiştir.

Grafik 9’da görüldüğü üzere incelenen 173 makalenin 104’ü (%61) ampirik, 69 tanesi (%39) ise kavramsal yaklaşımı tercih ettiği görülmektedir. Ayrıca en çok ampirik çalışma 2023 yılında 28 adet, en çok teorik çalışma 2023 yılında 15 adet yapılmıştır. En az ampirik çalışma 2018 yılında, en az teorik çalışma ise 2024 yıllarında 2 adet yapılmıştır.

3.13. Makalelerde Kullanılan Anahtar Kelimelerin Yıllar İtibariyle Dağılımı

Makalelerde kullanılan anahtar kelimelerin yıllar itibariyle dağılımı Grafik 9’da gösterilmiştir. Buna göre incelenen sayılarda yayımlanmış olan 173 makalede 681 adet anahtar kelime kullanılmıştır. Bu durumda makale başına ortalama 4 adet anahtar kelime düşmektedir.

Diğer yandan Şekil 1’de anahtar kelime kullanımı yoğunluğuna göre makalelerde kullanılan anahtar kelimeler kullanılarak wordArt ile oluşturulan kavram yoğunluk haritalarını göstermektedir. Şekilde 1’de görüldüğü üzere, dergide yayımlanan makalelerde sırasıyla en çok “Kamu Yönetimi”, “Büyüme”, “Türkiye”, “Analizi”, “Göç”, “Kamu”, “Ekonomik”, “Verimlilik” ve “Kalkınma” gibi anahtar kelimeleri kullanıldığı görülmektedir. Anahtar kelime yoğunluğuna bakıldığında dergide yayımlanan makalelerin çoğunlukla siyaset bilimi ve kamu yönetimi, işletme ve iktisat bölümlerle ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 1. Anahtar Kelimelerin Kullanım Sıklığına Dair Yoğunluk Haritası

SONUÇ

Bibliyometrik analiz yöntemi, belirli bir bilim dalının ve konunun gelişmesini takip etmek için kullanılan bir yöntemdir. Bibliyometrik analiz yöntemi uygulandığı alan ve konu kapsamında dergi, kitap, tez gibi bilimsel çalışmaların yönünün ve gelişim sürecinin analizinde kullanılmaktadır. Ayrıca araştırmacıların hangi konulara odaklandığı belirlenerek ilgili alanın güçlü, zayıf ve eksik yönleri belirlenebilmektedir. Bu kapsamda araştırmada, Ekonomi İşletme Siyaset Ve Uluslararası İlişkiler Dergisi'nin (JEBPIR) bibliyometrik açıdan incelemek ve genel profilinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın amacı kapsamında JEBPIR'in ilk yayına başladığı 2015 yıldan itibaren 10 yıllık süreçte (Haziran 2015- Haziran 2024) yayınlanan 1 tanesi özel sayı olmak üzere toplam 20 sayıda yer alan 173 makale incelenmiştir. Bu araştırmayla dergide yayın yapan yazarların genel profili, konu seçimleri ve dağılımları, kullanılan araştırma yöntemleri, atıf durumu gibi belirli özellikler kapsamında derginin bibliyometrik profili belirlenmesi çalışılmıştır. Elde edilen bulgular; derginin gelişim düzeyinin ve araştırmacıların odak noktalarının tespit edilmesi açısından katkı sağlamaktadır.

Diğer yandan araştırmanın analizi sonucunda elde edilen bulgular ve değerlendirmeler şu şekilde özetlenebilir; derginin 10 yıllık yayın hayatında her yıl iki sayı ve 1 özel sayı olmak üzere toplam 20 sayıda yer alan toplamda 173 makale yayımlanmıştır. Ayrıca dergide bir sayıda en çok 2023 yılında toplam 43 makale yer alırken en az ise 2018 yılında toplam 6 makale yer almıştır. Sayı başına ortalama (173/20) 8,65 makale yayımlandığı görülmektedir. Ayrıca dergide en çok makale 43 ve 23 adet makaleyle 2021-2023 yıllarında, en az makale ise 6 ve 7 adet makaleyle 2018-2024 yıllarında yayımlanmıştır. JEBPIR'de 10 yıllık süreçte yayımlanan toplam 173 makalenin 146 tanesi araştırma makalesi, 11 tanesi derleme, 6 tanesi biyografi, 1 tanesi kitap incelemesi ve

klanlarının ise türlerinin belirtilmediği görülmektedir. Dergide yayımlanan 173 makale incelendiğinde 161'si (% 93) Türkçe, 12'si (%7) İngilizce dilinde yazıldığı görülmektedir. Dergide yayımlanan makale yazarlarının cinsiyetlerine göre dağılımı incelendiğinde; 96'sı kadın (%34) 191'i erkek (%66) olmak üzere toplam 287 yazarın makalesi yayımlanmıştır. Dergide yayımlanan makalelerin %42'si tek yazarlı (73 makale), %53'ü iki yazarlı (92 makale), %3'ü üç yazarlı (6 makale), %1'i dört yazarlı ve üstü (2 makale) yazarlı çalışmadır. Geçmişten günümüze yayımlanan 173 makalenin toplam sayfasının 3.253 olduğu; makale başına ortalama sayfa sayısının 18,80 olduğu (3.253/173) tespit edilmiştir. Diğer yandan dergide en çok sayfa sayısının 2023 yılında (735 sayfa) olduğu ve bu yılda makalelerin sayfa ortalaması 17,09'dur. Dergide en çok lisansüstü öğrencilerin makaleleri yayımlanmıştır. Daha sonra ise Prof. Dr. unvanlı yazarların makaleleri yayımlanmıştır. JEBPIR'de yayımlanan 173 makaleye toplam 706 tane atıf yapıldığı görülmektedir. Dergide yayımlanan makalelerden en çok atıf alan yılın 231 atıf ile 2015 yılında yayımlanan makalelerin; en az atıf alan yılın ise 7 atıf ile 2008 yılında yayımlanan makaleler olduğu anlaşılmaktadır. Derginin makalelerinin değerlendirme süresinin en az 5 gün, en fazla 420 gün olduğu belirlenmiştir. Ortalama değerlendirme süresinin en az olduğu yıl 2019 yılı iken, en fazla olduğu yıl 2022 yılı olmuştur. Ayrıca dergide değerlendirme süresinin ortalama 74 gün olduğu ve yıllar itibariyle değerlendirme süresinin uzadığı anlaşılmakta olup bu durum dergi için olumlu bir göstergedir. JEBPIR'de 2015-2024 dönem aralığında yayımlanan toplam 173 makale, 287 yazar tarafından yazılmıştır. Tamer EREN, Vasfiye ÇELİK, Hasan YAYLI, Mustafa ERBİR, Selim CENGİZ ve Kamil ŞAHİN 3 makaleyle en verimli yazar kategorisinde yer almaktadır. Dergide yayımlanmış 173 makaleye en çok kurumsal anlamda destek Kırıkkale Üniversitesinde olduğu görülmektedir. Kırıkkale Üniversitesi yazarları tarafından dergide 2010-2024 yılları arasında toplam 124 makale yayımlanmıştır. Kırıkkale Üniversitesini sırasıyla 10 makaleyle Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 6 makaleyle Afyon Kocatepe Üniversitesi ve Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi takip etmektedir. Dergide en çok çalışma yapan alanın 73 çalışmayla Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümüne ait olduğu tespit edilmiştir. Bu bölümü sırasıyla 36 makaleyle işletme, 23 makaleyle iktisat bölümü takip etmektedir. Dergide yayımlanan 173 makalenin 104'ü (%61) ampirik, 69 tanesi (%39) ise kavramsal yaklaşımı tercih ettiği görülmektedir. Ayrıca en çok ampirik çalışma 2023 yılında 28 adet, en çok teorik çalışma 2023 yılında 15 adet yapılmıştır. En az ampirik çalışma 2018 yılında, en az teorik çalışma ise 2024 yıllarında 2 adet yapılmıştır. Dergide yayımlanan makalelerde sırasıyla en çok “Kamu Yönetimi”, “Büyüme”, “Türkiye”, “Analizi”, “Göç”, “Kamu”, “Ekonomik”, “Verimlilik” ve “Kalkınma” gibi anahtar kelimeleri kullanıldığı görülmektedir.

Bu çalışma, JEBPIR'de 2015-2024 yılları arasında yayımlanan toplam 173 makalenin bibliyometrik özellikler kapsamında araştırılmasıyla sınırlıdır. Bu tür araştırmaların diğer dergilerde de yapılması, daha sonra yapılacak çalışmaların değerlendirilmesine katkı sunacaktır. Ayrıca bibliyometrik analiz yönteminin kullanılarak JEBPIR'le ilgili yapılacak gelecekteki çalışmalarda makalelerin araştırma yöntemlerine göre dağılımı ve en çok atıf yapılan kaynak türleri de ayrıntılı olarak incelenmesinde fayda vardır. Bununla birlikte çalışma, JEBPIR'in yıllar itibariyle gelişim ve yayın hayatındaki seyrini ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca derginin güçlü ve zayıf yanlarının tespit edilmesine ve derginin amacına ulaşıp ulaşmadığının değerlendirmesi bakımından önemlidir. Dergide yayımlanan makalelerin hangi konularda daha çok kabul gördüğü ve yazarların hangi konuları daha çok tercih ettiği gibi konularda konuyla ilgili çalışma yapacak

yazarlara katkı sunacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda bu çalışma derginin yayın hayatına ilişkin genel bir profil sunarak ilgili literatüre katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akgün, M. ve Karataş, B. (2017). Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisinde Yayımlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi 2000-2016. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 17(52), 19-34.
- Al, U. ve Tonta, Y. (2004). Atıf Analizi: Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü Tezlerinde Atıf Yapılan Kaynaklar. *Bilgi Dünyası*, 5 (1), 19-47.
- Beşel, F. ve Yardımcıoğlu, F. (2017). Maliye Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi: 2007-2016 Dönemi. *Maliye Dergisi*, 172, 133-151.
- Çokişler, E. (2019). Uluslararası İlişkiler Dergisinin Bibliyometrik Analizi (2004-2017). *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 16(64), 29-56.
- Demirkol, M. ve Kutluca, T. (2016). Dicle üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisinin Bibliyometrik Analizi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (28), 108-118.
- Demirkol, M. ve Kutluca, T. (2016). Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisinin Bibliyometrik Analizi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (28), 108-118.
- Dinç, Y. ve Cengiz, S. (2019). Mali Çözüm Dergisinde Yayımlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi, *Mali Çözüm Dergisi*, 29(155), 33-54
- Erbaşı, A., Cabi, A., Gümrah, A. ve Hakses, H. (2017). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 20(2), 206- 214.
- Hotamışlı, M. ve Erem, I. (2014). Muhasebe ve Finansman Dergisi'nde Yayımlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (63), 1-20.
- Kahraman, M. (2022). İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi. *Coğrafya Dergisi*, (44), 207-218.
- Karagöz, B. ve Şeref, İ. (2019). Değerler Eğitimi Dergisi'nin Bibliyometrik Profili (2009-2018). *Değerler Eğitimi Dergisi*, 17(37), 219-246.
- Keçeli Erciyas, S. (2022). Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisinin Bibliyometrik Analizi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(25), 497-523.
- Kılıç, İ. ve Servet, Ö. N. A. L. (2022). Muhasebe Bilim Dünyası Dergisinde Yayımlanmış Makalelerin Bibliyometrik Açından İncelenmesi. *Socrates Journal Of Interdisciplinary Social Studies*, 16, 104-116.
- Koç, A., Kaya, U. ve Gelgör, E. S. (2019). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz. *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 57(57), 1-24.
- Kozak, N. (2000). Türkiye'de Akademik Turizm Literatürünün Gelişim Süreci Üzerine Bir İnceleme. *Doğu Akdeniz Üniversitesi Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 15-55.
- Kozak, N. (2003). Türkiye'de Yayımlanan Akademik Dergilerin Niteliklerindeki Zaman İçerisindeki Değişim Nedenleri: Sağlık, Sosyal ve Teknik Bilim Alanlarında Yayımlanan Dergiler Üzerine Bir İnceleme. *Bilgi Dünyası*, 4(2), 146-174.

- Özcan, H. Z. ve Akar, C. (2024). Ulusal Eğitim Dergisi'nde Yayınlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi. *Ulusal Eğitim Dergisi*, 4(1), 456-467.
- Polat, C., Sarı, T. ve Sağlam, M. (2013). Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi "Sanat" Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi. *Sanat Dergisi*, (23), 9-25.
- Polat, S. (2020). Sosyoekonomi Dergisinde Yayınlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi: 2005-2019 Dönemi. *Sosyoekonomi*, 28(45), 281-300.
- Temelli, Ü. F. ve Karcıoğlu, R. (2018). Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisinde Yayınlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi: 2010-2017 Dönemi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 11(2), 248-268.
- Yangın, S., Çakmak, M. S., Topal, Ş. ve Acuner, H. Y. (2020). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin Bibliyometrik Analizi. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 55-87.
- Yılmaz, G. (2016). Restoranlarda Bahşiş ile İlgili Yayınlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi. *Seyahat Ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 2(14), 65-79.

doi: 10.5281/zenodo.14554668

E-Devlet ve E-Katılım Bağlamında Türkiye ve AB Dijital Toplum İstatistiklerinin Karşılaştırmalı Analizi

Comparative Analysis of Türkiye and EU Digital Society Statistics in the Context of E-Government and E-Participation

Kamil DEMİRHAN*

Makale Geliş Tarihi / Received :12.09.2024
Makale Kabul Tarihi / Accepted :10.12.2024

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye ve Avrupa Birliği'nde (AB) internet erişimi, internet kullanımı, dijital beceriler, e-devlet ve e-katılımla ilgili dijital toplum istatistikleri karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Çalışmanın amacı Türkiye ve AB arasında güncel bir karşılaştırma yaparak Türkiye'nin dijitalleşme sürecindeki gelişim düzeyini ve güncel durumunu, güçlü ve gelişmeye açık yanlarını ortaya koymaktır. Türkiye'de dijitalleşme sürecinin başlangıcından itibaren AB'nin dijital toplum göstergeleri gelişme hedefleri olarak benimsenmiştir. Türkiye'de, internet kullanımı, dijital açık, e-devlet ve e-katılım konularına odaklanan çalışmalar literatürde geniş bir yere sahiptir. Ancak, bu çalışma, Türkiye'nin güncel durumunu Avrupa Birliği ile karşılaştırmalı olarak ortaya koyması bakımından özgünlük taşımaktadır. Çalışmada AB ortalaması ve Türkiye'ye ilişkin sonuçlara aynı kaynaktan ulaşılmaması ve karşılaştırmada sağladığı avantajlar nedeniyle Eurostat tarafından sağlanan verilerden yararlanılmıştır. Çalışmanın bulguları Türkiye'de bireylerin dijital araçlara erişim ve kullanım oranları gibi temel konularda önemli gelişmelerin olduğunu göstermektedir. E-devlet hizmetleri ve kullanım bakımından da Türkiye'de dijitalleşme düzeyinin yüksek olduğu söylenebilir. Ayrıca, iletişim ve iş birliği becerileri Türkiye'de güçlü unsurlar arasındadır. Diğer taraftan dijital beceriler, yaş ve cinsiyet gibi farklılıklara bağlı olarak dijital beceriler ve mobil erişim bakımından eşitsizlikler iyileştirmeye açıktır. E-devlet kullanımında etkin katılımı gerektiren uygulamaların yaygınlaşması, siyasal katılımın geliştirilmesi, dijital içerikler bakımından güvenlik ve güvenilirlikle ilgili farkındalığın artırılması gelişmeye açık yönlerdir.

Anahtar Kavramlar: *İnternet, E-devlet, E-katılım, Türkiye, Avrupa Birliği.*

ABSTRACT

This study provides a comparative analysis of the digital society statistics of Türkiye and the European Union (EU) with respect to Internet access, digital skills, e-government and e-participation. The aim of this study is to present a current comparison between Türkiye and the EU using these statistics, emphasizing the development process, current situation, strengths, and weaknesses. Türkiye has adopted the EU's digital society indicators as development goals since the beginning of the digitalization process. Research focusing on Internet usage in Türkiye, the digital divide, e-government and e-participation has a broad place in the literature. However, this study is unique in its presentation of Türkiye's current situation compared to that of the EU. This study utilizes data provided by Eurostat, improving the consistency and enabling comparison by using the same source for information on both the EU and Türkiye. The findings of the study indicate that Türkiye has made significant progress in key areas such as Internet access and individual Internet usage rates. The level of digitalization in Türkiye is notably high in terms of e-government services provision and usage. Additionally, the communication and cooperation skills of individuals are among Türkiye's strengths. On the other hand, areas requiring improvement include digital skills, particularly gap in digital skills and mobile access disparities arising from age and gender differences. There is also a need for measures to promote active participation in e-government services, improve political engagement, and address the gap in awareness regarding the security and reliability of digital content.

Keywords: *Internet, E-government, E-participation, Türkiye, European Union.*

* Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, demirhankamil@beun.edu.tr, ORCID No: 0000-0001-9905-6327

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de dijitalleşme sürecinde dijital teknolojilere erişim, kullanım becerileri ve özellikle e-devlet ve e-katılıma ilişkin gelişme düzeyini, AB bilgi toplumu istatistikleri üzerinden karşılaştırmalı olarak değerlendirmektir. Bu sayede, Türkiye’nin dijitalleşme sürecindeki gelişim düzeyini ve güncel durumunu tespit etmek, güçlü ve gelişmeye açık yanlarını ortaya koymak mümkündür. Bunun sonucu olarak devam eden sorun alanları ve bu sorunların çözümü için öneriler sunulabilir. E-devlet konusu son yirmi yıl içerisinde akademik çalışmaların odak noktalarından birini oluşturmuştur ve konu farklı bağlamları ile incelenmiştir (Özer, 2023). Bu konuda e-devlet üzerinden yapılan karşılaştırmalı analizler de önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) üzerine e-devlet göstergelerini içeren karşılaştırmalar bulunmaktadır (Aydın, 2005; Çayhan, 2008; Kutlu ve Sevinç, 2010). Bu analizlerin Avrupa Birliği’nin özellikle 2001 yılı sonrasında “E-Avrupa” girişiminin genişletilerek Türkiye’nin de dâhil olduğu, yönetsel alanlarda reformları içeren “E-Avrupa+” girişimi ile birlikte daha fazla önem kazandığı ve sürecin “e-Dönüşüm Türkiye” ile devam ettiği görülmektedir (Köseçik ve Karkın, 2004; Aydın, 2005, Karkın 2013). Bu sürecin Türkiye’de e-devletin gelişimini belirgin şekilde etkilediği söylenebilir (Över ve Kaya, 2021: 3). AB’nin, Türkiye’de e-devlet konusunda yalnızca yönlendirici değil aynı zamanda projelerde destek ve denetleme rolü bakımından da önemli bir etkiye sahip olduğu belirtilmektedir (Yıldız, 2007b). Avrupa’nın elektronik dönüşümden dijital dönüşüme yönlendirici rolü ve stratejileri günümüzde dijital teknolojiler ve insan etkileşimindeki yeniliklerin yoğun etkisi ile önemli bir kırılma noktasına gelmiştir. Bu noktada, geçtiğimiz yaklaşık yirmi yıllık süre içerisinde e-devlet temelinde güncel durumun, gelişmelerin ve gelişmeye açık noktaların tespit edilmesi dijitalleşme sürecinin geleceği bakımından yapılacak tahminlere ve planlamalara yardımcı olabilir. Bu çalışma, internet kullanımı, dijital açık ve e-devlet alanlarında Türkiye’nin güncel durumunu, Avrupa Birliği ile karşılaştırmalı olarak incelemesi bakımından özgünlük taşımaktadır.

Çalışmanın temel sorusu, Türkiye’nin dijital toplum göstergeleri ve e-devlet bakımından AB ile karşılaştırıldığında güçlü ve gelişmeye açık yanlarının neler olduğudur. Bu soru yeni bir soru olmamakla birlikte günümüze kadar geçen sürede bu soruya verilen yanıtlar değişmiştir. Bu soruya ilişkin yeni cevaplar Türkiye’nin gelişimini ve güncel durumunu değerlendirme imkânı sağlayabilir. Dijitalleşme sürecinin gelecek aşamalarında güçlü yanları Türkiye’nin bu alanda hedef ve göstergeler yaratabilme potansiyelini yeniden değerlendirmesine katkı sağlayabilir. Gelişmeye açık yanları ise sorunlu alanların çözümü bakımından önem taşımaktadır. Bu çalışmada, e-devlet ve onunla ilişkili olarak e-katılım kavramları üzerinde durulmuştur. E-devlet ve e-katılım gelişmişlik düzeyini değerlendirmek üzere yapılan karşılaştırmalı çalışmalardan ve bu çalışmalarda dikkate alınan göstergelerden bahsedilmiştir. Bunlar içerisinde Avrupa Birliği bilgi toplumu göstergeleri çerçevesinde yapılan karşılaştırmalara yer verilmiştir. Öne çıkan göstergeler, çevrimiçi kamu kurumlarıyla etkileşim, hizmetlerle ilgili bilgi alma, resmi belge talep etme, talep veya şikâyet iletme, katılım bağlamında danışma ya da oy kullanma, sosyal medya üzerinden görüş paylaşma olarak özetlenebilir. Eurostat tarafından sağlanan güncel verilerden yararlanılarak, e-devlet ve e-katılım göstergeleri üzerinden yapılan Türkiye ve AB karşılaştırmasına ilişkin sonuçlar görsel araçlar kullanılarak açıklanmıştır.

Çalışmada Eurostat verilerine başvurulma nedeni hem AB ortalaması hem de Türkiye’ye ilişkin sonuçlara aynı kaynaktan ulaşılması ve karşılaştırmada sağladığı tutarlılıktır. Günümüzde e-

dönüşümden dijital dönüşüme geçilmekte, bu yeni aşamada teknolojik yenilikler kamu yönetimi üzerindeki daha yoğun ve çok katmanlı bir etki yaratmaktadır (Uslu ve Babaoğlu, 2023; Ünal Bayram, 2023; Babaoğlu vd., 2023). AB gibi uluslararası kurumlar, Türkiye'nin de yakın zamanda dâhil olduğu "Dijital Avrupa" programı gibi program ve stratejiler çerçevesinde yapay zekâ gibi yeni teknolojilerin gelecekteki etkilerini planlamakta ve bu doğrultuda adımlar atmaktadır (Okcu ve Düz, 2023; Avrupa Birliği Başkanlığı, 2024). Bu çalışma AB ve Türkiye karşılaştırmasında, Türkiye'nin e-devlet göstergeleri bakımından yıllar içerisinde önemli bir yol kat ettiğini, belirli noktalarda AB'nin üzerinde bir gelişme seyri yakaladığını göstermektedir. Ancak bazı dijital becerilerdeki eksiklikler, e-devlet kullanımında daha etkin katılımı gerektiren uygulamalara duyulan ihtiyaç, dijital içeriklerin güvenilirliğiyle ilgili farkındalık eksikliği ve dijital eşitsizlikler giderilmesi gereken gelişmeye açık sorun alanlardır. Dijitalleşmenin bu yeni aşamasında e-devlet bağlamında bahsedilen sorun alanlarının çözüme kavuşması ile Türkiye için çeşitli avantajların oluşacağı söylenebilir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. E-Devlet

E-devlet, kamu hizmetlerinin internet aracılığıyla bir ağ içerisinde bulunan elektronik araçlar kullanılarak sunulması şeklinde açıklanabilir (Şahin ve Örselli, 2003; Jaeger, 2003). E-devlet yeni bir devlet formu değil, geleneksel devletin fonksiyonlarını elektronik araçlarla gerçekleştirmesi anlamına gelmektedir (Baştan ve Gökbunar, 2004). Bu kavram aynı zamanda kamu hizmetlerinin modernizasyonu anlamında da kullanılmaktadır. E-devlet ile zaman tasarrufu ve işlem maliyetlerinin düşürülmesi, kalitenin artırılması, katılım ve etkileşimin geliştirilmesi amaçlanmaktadır (Aldrich vd., 2002; Zobel, 2005; Öktem, 2015). Teknolojik değişimin kamu yönetiminde hizmet sunumundan örgütsel unsurlara kadar yapısal bir dönüşümü de getireceği vatandaş, sivil toplum ve finansal aktörlerle devletin ilişkilerini yapısal bir değişikliğe uğratacağı da belirtilmektedir (Sağsan, 2001; Kösecik ve Karkın, 2004; Delibaş ve Akgül, 2010; Şahangil, 2017). Bu dönüşümün çok boyutlu yapısını vurgulayan çalışmalarda e-devlet yönetim ve siyasetle bağlantılı olarak geniş bir çevre içerisinde ele alınmaktadır (Leblebici vd., 2003; Öktem ve Aydın, 2005; Yıldız, 2006; Yıldız ve Karakaya Polat, 2012). Ayrıca, e-devletin yeni kamu işletmeciliğinin etki alanında olduğuna ilişkin kuramsal eleştiriler ya da uygulamada e-devlet hizmetlerinde güvenlik, kişisel verilerin gizliliği, korunması ve teknik yetersizlikler gibi risklere ilişkin eleştirilerden de söz edilmektedir (Kösecik ve Karkın, 2004; Yıldız, 2009).

E-devletin olumlu etkilerine ilişkin yaklaşım kamu hizmetlerini planlama, belirleme ve uygulama aşamasında, şeffaflık, hesap-verebilirlik, yüksek verimlilik, sürekli erişilebilirlik, kalite, etkinlik ve katılım hedeflerini içermektedir (Akçakaya, 2017; Alkan ve Ünver, 2021; Aydın, 2005; Baştan ve Gökbunar, 2004; Delibaş ve Akgül, 2010; Demirel, 2006; Bensghir, 2000). E-devlet aşamalarına ilişkin farklı sınıflandırmalar ve yaklaşımlar bulunmaktadır. Yıldız (2007a: 652-653) çalışmasında bazı tipolojileri bütünlük içerisinde aktarmıştır: E-devlet aşamaları devletin resmi olarak çevrimiçi varlığı "webde bulunma", devlet web sitelerinin artışı ve daha dinamik olması bağlamında "webdeki varlığını geliştirme", çevrimiçi form indirme ve kamu yetkilileriyle iletişim kurma bağlamında "etkileşim kurma", işlemlere ilişkin çevrimiçi ödemeler gerçekleştirme "işlem gerçekleştirme" ve elektronik hizmetlerin bütünleşmesi bağlamında "kesintisiz web varlığı" olarak açıklanmıştır. Yıldız (2007a) çalışmasında e-devlet aşamalarının e-devlet gelişim süreçlerini

açıklama konusunda bazı yetersizlikleri olabileceğine ilişkin değerlendirmeleri de belirtmiş; örneğin bu aşamaların gelişmekte olan ülkeler için çok hızlı bir şekilde, neredeyse eşzamanlı olarak gerçekleşebileceğine dikkat çekmiştir. E-devlet gelişme aşamalarına ilişkin modellere yönelik bir başka eleştiri de aşamalandırmanın kuramsal bir bağlama dayanmadığıdır. Kamusal değer perspektifinden yapılan bir çalışma bu boşluğu doldurmayı amaçladığını belirterek aşamalandırma temel olarak üç kamusal değer olan “şeffaflık”, “verimlilik” ve “dahil olma” ve üç düzey olarak “bilgi aşaması”, “işlem aşaması” ve “katılım aşaması” şeklinde yapmıştır (Zhang ve Kimati, 2022).

E-devletin bu çok boyutlu yapısı dikkate alındığında etkileşim unsurunun etkisi üzerinde durmakta fayda vardır. E-devlet, devlet kurumlarının birbirleriyle, ticari kuruluşlarla, vatandaşlarla, STK’larla ve vatandaşların kendi aralarında farklı türlerde etkileşim biçimlerine bağlıdır (Demirel, 2006). Bu sayede, e-devlet ile yönetim anlayışında daha katılımcı bir yapının önü açılmaktadır. Yönetim dışında kalan aktörlerin yönetsel sürece katılımı ve bu bağlamda etkileşim düzeyinin geliştirilmesi e-devletin temel amaçları içerisinde ifade edilmektedir (Kakın ve Özgür, 2012). Bu durum, hizmetlerin elektronik araçlarla gerçekleştirilmesinin ötesindeki hedeflere ulaşılmasına olanak sağlamaktadır. Buna karşın, gelişen teknolojilerle birlikte yeni etkileşim olanakları etkileşim yönü ve etkisi bakımından farklı düzeylerde gerçekleşmektedir ve genellikle gerçekleşme düzeylerinin düşük olduğu vurgulanmaktadır (Saylam, 2020; Örselli vd., 2018; Göçoğlu, 2019).

Bu durum e-devletin çok boyutlu bir kavram olduğunu desteklemekte, farklı kavramsal bağlamlarla iç içe geçen bir yapıya işaret etmektedir (Yıldız, 2007a). Bunlar özellikle şeffaflık, hesap-verebilirlik, yüksek verimlilik, katılım gibi tek başına e-devlet uygulamalarıyla gerçekleşmesi mümkün olmayan hedeflerle ilgilidir. Bu çerçevede kavramın e-yönetişim ve e-demokrasi ile ilişki içerisinde değerlendirildiği görülmektedir (Şener ve Eren, 2021; Bincan, 2020; Güngör, 2014; Güler ve Şahnagil, 2011; Delibaş, Akgül, 2010). Özellikle katılım unsurunun, e-devlet, e-yönetişim ve e-demokrasi kavramlarının kesiştiği bir noktada olduğu söylenebilir.

1.2. E-Katılım

Siyasal katılım, toplumların ekonomik, siyasal ve kültürel olarak homojen yapısındaki değişim ve bu süreçte ortaya çıkan yeni toplumsal talepler doğrultusunda giderek daha güçlü bir şekilde savunulmaya başlamıştır. Vatandaşların karar süreçlerine aktif katılımı günümüzde yönetim tarafının bir talebine dönüşmüştür. Bu durum, yönetim yaklaşımındaki merkezileşme yerine çok-paydaşlı yönetim anlayışının ve ortak sorunlara ortak çözümler bulma arayışının da bir sonucu olarak görülebilir. Bu süreçte, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, katılım süreçlerinin ve potansiyelinin gelişmesinde ve dönüşmesinde rol oynamıştır. Bu bağlamda, e-katılımın başta e-demokrasi olmak üzere (Delibaş ve Akgül, 2010) e-devlet ve e-yönetişim yaklaşımlarının da farklı boyut ve düzeyleriyle ilişkili bir unsur olarak görüldüğü söylenebilir (Parlak ve Sobacı, 2010; Sæbø vd., 2008). E-devlet içerisinde e-katılım geniş bağlamı sayesinde e-devletin kamu hizmetlerinin elektronik olarak sunumu şeklindeki anlamının genişlemesine neden olmuştur. Bu yeni durumda e-devletin kavramsal bağlamı, kamu politikası yapım sürecine elektronik araçlar vasıtasıyla doğrudan bir şekilde vatandaş katılımını da içerecek şekilde genişlemiştir (Le Blanc, 2020:6).

E-katılım ile kamu hizmetlerinde arz eden taraf yerine talep eden tarafa yani vatandaşların önceliklerine ağırlık verilmekte, vatandaş taleplerinin karar süreçlerindeki etkisi ve rolü

değerlendirilmektedir (Karkın, 2012). E-katılım, karar alma süreçlerinde katılımcılığı desteklemesi, alınan kararların demokratik niteliğinin artırılması, devlet, vatandaş, sivil toplum ve diğer aktörler arasında güven, iş birliği, danışma ve dayanışma gibi kamusal değerlerin gelişmesi için önemlidir ve kamu sektörü tarafından talep edilmektedir (Zhang ve Kimati, 2022; Le Blanc, 2020). E-katılım, e-demokrasi ya da e-yönetişim gibi farklı kuramsal bağlamlarda değerlendirilmekte ve temel olarak bilgi paylaşma, danışma ve karar süreçlerine katılım olmak üzere basitten gelişmişe doğru kendi içerisinde sınıflandırılmaktadır (Macintosh, 2004; Moreno ve Traverso, 2010; Karkın ve Çalhan, 2011). Diğer taraftan, e-katılıma ilişkin güncel deneyimlerde özellikle yerel düzeyde, “Madrid Karar Ver” dijital platformu gibi, dünyanın çeşitli ülkelerinden e-katılımın “doğrudan karar alma sürecine katılma”, “gündem belirleme”, “imza kampanyaları” ya da “katılımcı bütçe yapımı” gibi alanlarda başarılı örneklerle rastlanmaktadır (Le Blanc, 2020: 13). Ayrıca, “Decidim Barcelona”, “VTaiwan”, “My France 2022” danışma, müzakere, bilgi paylaşma, oy verme gibi amaçlarla oluşturulan e-katılım girişimleri bulunmaktadır (Mariani vd., 2025).

Etkileşim imkânlarını geliştiren sosyal medya uygulamalarının bilgi paylaşmanın ötesinde vatandaşları yönetsel süreçlere dâhil etme potansiyeli dikkate alındığında vatandaş katılımına ilişkin beklentilerin arttırdığı görülmektedir. Bu yeni araçların Türkiye’deki kullanımına ilişkin farklı örneklerde elde edilen sonuçlar sosyal medyanın e-katılım amacıyla belirli düzeyde kullanılmakla birlikte, etkileşim unsurunun yerel ve merkezi yönetimler için karşılıklı iletişim, danışma ve içerme unsurlarını beklenen düzeyde gerçekleştiremediği şeklindedir (Memiş, 2015: 226-227; Göçoğlu, 2019: 443). E-katılımın özellikle karar alma düzeyinde gerçekleşmesi, vatandaşların gerçek anlamda karar aşamasında yetkilendirilmesi talebi AB’ye ilişkin güncel çalışmalarda üzerinde durulan bir konudur (Mariani vd., 2025:21; Aichholzer ve Rose, 2020). Yönetim mekanizmalarının kurumsal olarak vatandaşları yönetim sürecine dâhil etmesinin ötesinde, katılımın demokrasi bağlamındaki toplumsal ve siyasal boyutunun giderek daha fazla vurgulandığını söylemek mümkündür (Bennett ve Segerberg, 2012; Manning, 2014; Lindler ve Aichholzer, 2020; Yıldırım, 2022: 283; Demirhan, 2023a). Bu noktada demokrasi bağlamında e-katılımın, daha geniş bir perspektiften, kurumsal mekanizmalardan bağımsız, toplumsal ve siyasal hareketleri de içeren bir şekilde yeni boyutlar kazanmakta olduğu söylenebilir (Demirhan, 2023b).

1.3. E-Devlet ve E-Katılım Unsurları Bakımından İnternet Kullanımının Karşılaştırılmalı Analizi

Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri bilgi toplumu bakımından incelenirken e-devlet uygulamalarının durumu ülkeler arasındaki rekabetin önemli göstergelerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Alkan ve Ünver, 2021:1434). Bu nedenle ülke karşılaştırmaları e-devlet çalışmalarında önemli bir yer tutmaktadır. Karşılaştırmalarda Güney Kore örneği gibi (Sadioğlu ve Erdinçler, 2020) başarılı ülke deneyimlerine ilişkin göstergelerden, araştırma kurumlarının sunduğu göstergelerden ya da Birleşmiş Milletler (BM) e-devlet indeksi gibi uluslararası kuruluşların e-devlet gelişmişlik göstergelerinden (Temur, 2013; Usta ve Bilici, 2022) yararlanıldığı görülmektedir. Bir örnek olarak, Birleşmiş Milletler e-devlet indeksine göre 2016 yılında en gelişmiş devlet olan Birleşik Krallık ile Türkiye karşılaştırmasında, Türkiye’de bireylerin internet ve bilgisayar kullanım düzeyinin zayıf olduğu vurgulanmış, erişimin artırılması, BİT eğitiminin önemi, bilgisayar ve internet kullanım becerilerinin geliştirilmesi önerileri sunulmuştur (Dişli, 2016). E-devlet gelişmişlik değerlendirmesinde, Avrupa Birliği’nin (AB) bilgi toplumu politikaları

da karşılaştırmalı analizlerde sıklıkla kullanılmaktadır. AB ülkeleri ortalaması ülkelerin bilgi toplumu gelişme düzeyleri bakımından bir değerlendirme göstergesi oluşturmaktadır. Slovakya ve Polonya'nın e-devlet uygulamalarının gelişim düzeyi hakkında yapılan çalışma (Bincan, 2020) bu bağlamda örnek verilebilir.

E-devlet amaçlarını belirlemek ve e-devlet gelişimini değerlendirmek bakımından Avrupa Birliği'nin gelişme düzeyinin Türkiye için önemli bir gösterge olduğu söylenebilir (Baştan ve Gökbnar, 2004; Aydın, 2005; Sancak ve Güleç, 2010). Türkiye'de 2003 yılında başlatılan "e-Dönüşüm Türkiye" projesiyle kamu hizmetlerinin elektronik ortama taşınması ve sonrasında bilgi toplumu strateji ve eylem planlarında e-devlet çalışmalarındaki gelişmeler, AB bilgi toplumu politikalarına uyumun bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Kutlu ve Sevinç, 2010; Çelen, vd. 2011; Akçakaya, 2017: 19; Alkan ve Ünver, 2021:1435). Türkiye'de 2008 yılında başlayan, bütüncül bir e-devlet sistemi sağlayan "E-Devlet Kapısı", 2022 yılı itibariyle T.C. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi Başkanlığı altında faaliyet göstermeye başlamış, 2024 yılı verilerine göre 65.755.309 toplam kullanıcıya hizmet vermiştir. Hizmetlere 6.593'ü internet ve 4.970'i mobil uygulamalar üzerinden erişilebilmektedir. Kullanıcıların e-devlet memnuniyet oranı ise %94,8 olarak tespit edilmiştir (E-devlet, 2024).

E-devlet ve e-katılım düzeylerine ilişkin dünyada çeşitli göstergeler üzerinden ölçümler yapılmakta ve BM, AB, OECD, Dünya Bankası gibi çeşitli uluslararası kurumların sağladığı indeksler ya da göstergeler kullanılmaktadır (Aydın, 2005; OECD, 2020; Usta ve Bilici, 2022; Ünal Bayram, 2023). Bu değerlendirme araçları ülkelerin kendilerine özgü durumlarını anlamalarına yardımcı olmakta, mevcut durum analizi yaparak yol haritası belirlemede karar alıcılara katkı sağlamaktadır. Ülke karşılaştırmalarında bilgi paylaşmadan başlayarak, iştirak etme ya da danışma ve karar alma sürecine katılım olmak üzere e-katılım aşamaları ve bu aşamalara özgü göstergeler belirlenerek genel düzeyde değerlendirme ve karşılaştırmalara ulaşıldığı söylenebilir (Yalçınkaya, 2019: 323; Yıldırım, 2022). Bu aşamaların gerçekleşme durumuna göre e-katılım düzeyi hakkında sonuçlar elde etmek mümkündür. Örneğin BM e-devlet ve e-katılım indekslerine dayanarak çıkan sonuçlarda, Türkiye'nin konumunu etkileyen unsurlar olarak altyapı bağlamında internet erişimine ilişkin sınırlılıklara dikkat çekilmiştir (Alkan ve Ünver, 2021). AB girişimlerinde altyapı bağlamında internet erişiminin artırılması ve güçlendirilmesi öne çıkarken aynı zamanda insan kaynağı ve dijital becerilerin artırılması ve internet kullanımının teşvik edilmesi de dikkate alınan önemli unsurlardır (Şahin ve Örselli, 2003; Aydın, 2005). Avrupa Birliği tarafından yayınlanan dijital topluma ilişkin istatistikler Türkiye'nin e-devlet ve e-katılım konusunda AB ile karşılaştırmalı olarak gelişme sürecini, güçlü ve zayıf yanlarını tespit etmek için önemli bir veri kaynağı sağlamaktadır. Bu noktada e-katılım göstergelerinin, e-devletin bir unsuru olarak e-katılım ve daha geniş toplumsal bağlamda e-katılım olarak farklılaştığını vurgulamakta fayda vardır. AB bilgi toplumu göstergelerinde de bu farklılaşma çerçevesinde e-katılım, e-devlet ve etkileşimin yanı sıra, toplumsal ve siyasal olaylara elektronik araçları ve sosyal ağları kullanarak katılma şeklinde ele alınmaktadır.

Türkiye'de geçtiğimiz yirmi yıl içerisinde, e-devlet uygulamalarının kullanımını ve bu alana ilişkin çalışmaları inceleyen bu sayede hızlı değişen bir alanda, gelişim sürecini değerlendirme imkânı sunan çalışmalar bulunmaktadır (Şahin ve Örselli, 2003; Kösecik ve Karkın, 2004; Aydın, 2005; Yıldız ve Karakaya Polat, 2012; Özer, 2023). Bu çalışmalar, Türkiye'nin mevcut durumunu

hem ülkesel hem de zamansal olarak karşılaştırmaya olanak tanımaktadır. Genel olarak bakıldığında, e-devlet konusunun gelişmeye başladığı ilk yıllarda, dünyada farklı ülke örneklerinde, e-devlet bakımından üzerinde en fazla durulan konuların erişim, şeffaflık, hizmet çeşitliliği, hizmetlerin kesintisiz sunumu, hesap-verebilirlik ve işlem maliyetlerinde tasarruf olduğu görülmektedir (Demirel, 2006). E-devletle ilgili belirtilen güçlükler erişim engelleri, aşırı bilgi yükü, gizlilik ve güvenlikle ilgili sorunlar ve dijital eşitsizliklerdir (Bensghir, 2000). Yapılan çalışmalarda zamanla e-devlet kullanımının önündeki engeller olarak teknoloji kabulünün zayıf olması, erişim güçlüğü, kullanım zorluğu, güvenlik ve gizlilik sorunlarının daha fazla gündeme geldiği görülmektedir (Çelen, vd. 2011). Türkiye için 2000’li yılların başında özellikle erişime bağlı sorunların daha yoğun olduğu görülmektedir (Köseçik ve Karkın, 2004). 2007-2009 yılları arasında e-devlet kullanımı açısından altyapının gelişmesi için bir gösterge olarak hanehalkı internet erişim oranının %19,7 den %30 oranına çıktığı belirtilmektedir (Delibaş ve Akgül, 2010; Karkın, 2013). İlerleyen dönemde e-devlet hizmetlerine ilişkin olarak vatandaşların web siteleri ve mobil araçlarla düzenli şekilde hizmetlerden yararlandığı, memnuniyet açısından hizmetlerle ilgili erişim, yeterlilik ve kolaylık düzeyinin yükseldiği, sorunların daha çok güvenilirlik ve gizlilik konularında yoğunlaştığı belirtilmektedir (Kutlu vd., 2018; Yalçınkaya, 2019; Can ve Eke, 2020).

E-devlet uygulamalarına ilişkin güncel çalışmalar katılım aşamasına ve etkileşim unsuruna giderek daha fazla dikkat çekmektedir (Maraş, 2011; Örselli vd., 2018; Saylam, 2020) ve bu doğrultuda e-devletin kullanım düzeyleri etkileşim unsuru bakımından sorgulanmaktadır. Türkiye’de, e-devlet bağlamında katılım olgusuna ilişkin öne çıkan bulgular, kamu ile internet üzerinden iletişimde “bilgi edinme” amacıyla internet kullanımının diğer amaçlara göre daha yüksek düzeyde olduğu şeklindedir. E-katılım bakımından etkileşim düzeyinin zayıf olduğu görülmektedir (Karkın ve Çalhan, 2011; Saylam, 2020). Sosyal medya platformlarının etkileşim unsuru bakımından kamu kurumları üzerinde kendisinden beklenen etkiyi gerçekleştiremediği görülmektedir (Sobacı ve Karkın, 2013; Göçoğlu, 2019; Kalfa ve Kocamaz-Adaş, 2019).

Türkiye’de e-devlet ve e-katılım uygulamalarına odaklanan çalışmaların yoğunluğuna karşın, AB ile Türkiye’de bilgi toplumu göstergelerini karşılaştırmalı olarak inceleyen sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunlar içerisinde önemli çalışmalardan biri Aydın’ın (2005) 2002-2004 yıllarına ait verilerden yararlanarak gerçekleştirdiği çalışmadır. Bu çalışmada, AB ile Türkiye’de hanehalkı düzeyinde internet erişimi arasındaki fark %38 olarak tespit edilmiştir. Kamu kurumlarının web sitelerinden yararlanan kişilerin nüfusa oranında Türkiye %6 ile AB ülkeleri arasında en son sıralarda yer almaktadır. Sunulması planlanan hizmet türleri üzerine yapılan karşılaştırmalarda da zayıflıkların olduğu görülmektedir. Bir başka çalışmada, Avrupa Bilgi Toplumu göstergeleri çerçevesinde, e-devlet üzerinden sunulan çevrimiçi kamu hizmetlerinin odağında Türkiye ve AB arasında karşılaştırma yapılmaktadır (Çayhan, 2008). Bu çalışmada, e-devlet üzerinden hizmetlere güvenli ve etkili şekilde erişim olanakları üzerinde durulmakta, Türkiye’nin 2007 yılındaki durumu AB göstergeleri ile değerlendirilmektedir. Çalışma çevrimiçi kamu hizmetlerinin sunumu bakımından Türkiye’nin durumunu AB ortalamasına yakın bulurken, bu olanakların arz tarafının ötesinde vatandaş merkezli bir şekilde genişlemesi ihtiyacını vurgulamaktadır (Çayhan, 2008). Bu çerçevede ilk dönemde internet erişim olanakları ve sınırlılıkları, altyapı eksiklikleri, çevrimiçi kamu hizmetlerine erişim sorunları, kullanıma bağlı konular e-devletin toplum içerisinde yaygınlaşması ve kabulü sorunları ön planda gelmektedir. Bunlara ek olarak, AB’nin bilgi toplumu bağlamında sunduğu çerçeve doğrultusunda, Türkiye’de

kamu yönetiminin yapısı bakımından etkileşim unsurunun gelişimi, kamunun taleplerini dikkate alan ve bireylere ait bilgilerin gizliliği unsurunu garantileyen ve bilgi yönetimini geliştiren bir dijital dönüşüm vurgusu olduğu görülmektedir (Kutlu ve Sevinç, 2010).

2.YÖNTEM

Çalışmada, bireylerin internet kullanımına ilişkin Eurostat tarafından yayınlanan verilerden yararlanılmıştır. Avrupa Birliği ve Türkiye’de bilgi toplumu göstergeleri değerlendirilirken, temel unsurlar olarak “hanelerde internet erişimi”, “bireylerin internet ve mobil cihaz kullanımı”, “bireylerin dijital beceri düzeyleri” ve “beceri düzeylerinin yaş ve cinsiyet değişkenlerine göre dağılımı” incelenmiştir. E-devlet kullanımıyla ilgili “kamu kurumlarıyla etkileşim”, “resmi sertifika veya belge talep etme”, “kamu hizmetleriyle ilgili bilgi alma”, “kamu kurumlarına rica, talep ve şikâyet için ulaşma”, istatistiklerinden yararlanılmıştır. E-katılımla ilgili “sosyal ağlara dâhil olma”, “siyasal meselelerle ilgili danışma ya da oy kullanma”, “web sayfasında ya da sosyal medyada siyasal bir konuyla ilgili görüş paylaşma” verileri kullanılmıştır. Bu verilere başvurulmasının nedeni, kavramsal çerçevede açıklandığı gibi, çalışmanın e-devlet ve e-katılım bağlamındaki tasarımıyla ilgilidir. E-devlet ve e-katılım verileri bu çalışmada Avrupa Birliği ve Türkiye kategorilerinde karşılaştırmaya uygun şekilde ve yıllara göre değişim dikkate alınarak görsel araçlarla sunulmuştur.

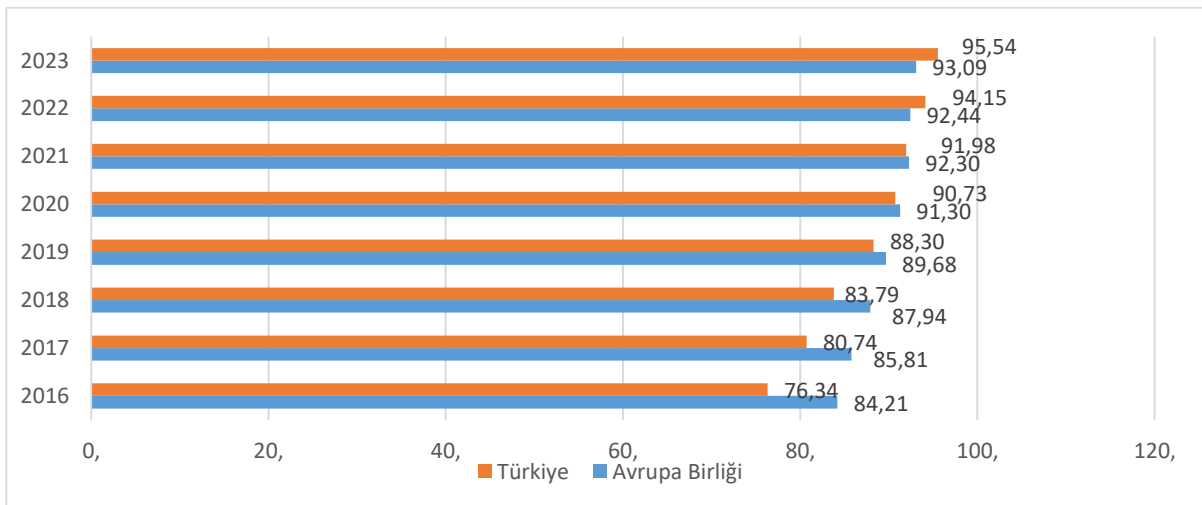
3. BULGULAR

3.1. İnternet Kullanımına İlişkin Bulgular

3.1.1. Hanelerde İnternet Erişimi

İnternet erişimi ilk dönemlerde e-devlet düzeyinin önemli göstergelerinden biri olmuştur. Bunun nedeni e-devlet bağlamında sunulan çevrimiçi hizmetlere erişim için gerekli teknolojik altyapıya duyulan ihtiyaçtır. Şekil 1. Hanehalkı internet erişimi oranlarını göstermektedir.

Şekil 1. Hanehalkı İnternet Erişimi

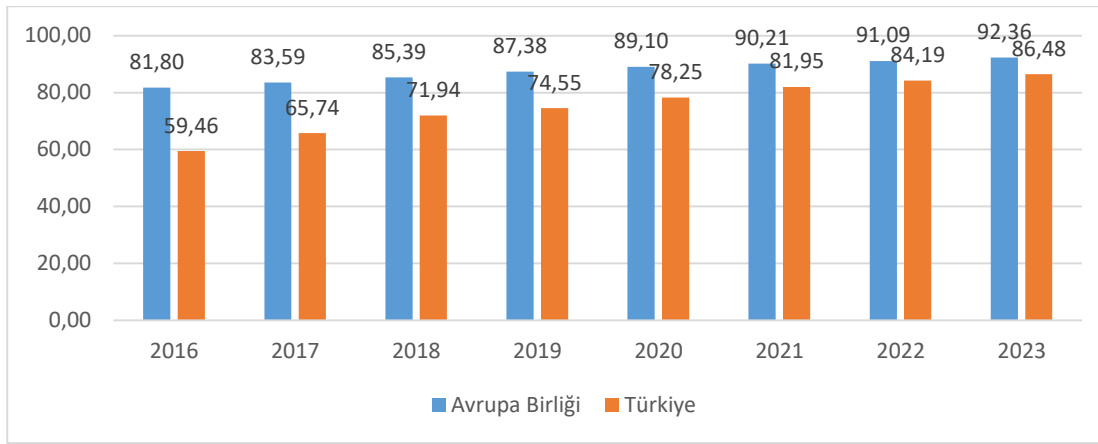
(Kaynak: Eurostat, 2024 verilerine dayanarak hazırlanmıştır.)

Türkiye’de hanehalkı internet erişimi 2023 yılına gelindiğinde %95’in üzerindedir. Bu oranın yıllara göre düzenli bir artış içerisinde olduğu; 2016 yılında Türkiye ve AB arasındaki fark %8 civarında iken 2023 yılında Türkiye’nin %2 oranında AB ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda daha önce de bahsedilen altyapı ve erişimle ilgili sorunların Türkiye için devam eden sorunlar olmadığını ve son iki yıldır AB ortalamasının üzerinde bir seyir izlediğini söylemek mümkündür.

3.1.2. Bireylerin İnternet ve Mobil Cihaz Kullanım Oranı

Şekil 2 bireylerin internet kullanım oranını göstermektedir. Bu orana bakıldığında 2016 yılında Türkiye ile AB karşılaştırmasında aradaki farkın %20 civarında olduğu görülmektedir.

Şekil 2. Bireylerin İnternet Kullanım Oranı

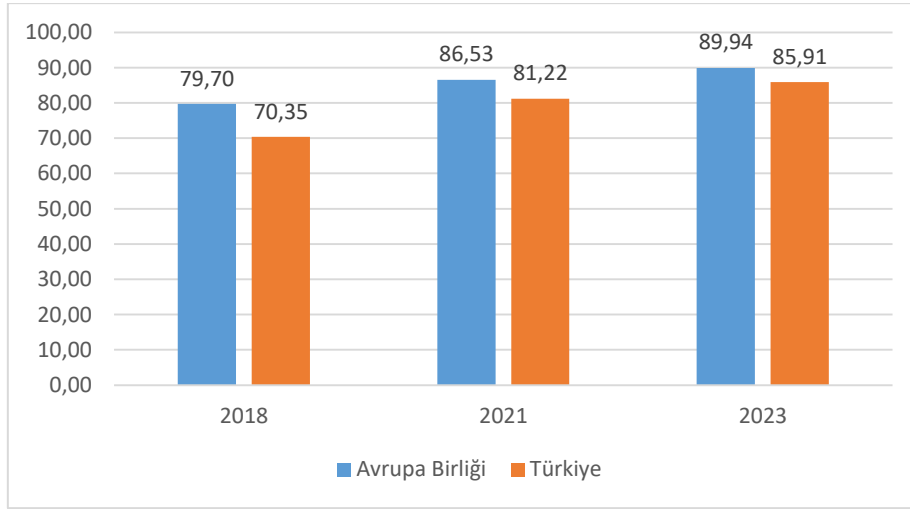

(Kaynak: Eurostat, 2024 verilerine dayanarak hazırlanmıştır.)

AB ve Türkiye’de 2023’e kadar bireylerin internet kullanımı düzenli artış gösterirken, Türkiye ile AB arasındaki farkın 2023 yılında yaklaşık %6’ya düştüğü bu açıdan Türkiye’de kullanım oranındaki artışın AB’ye göre daha hızlı geliştiği söylenebilir. Mevcut durumda Türkiye’de bireylerin internet kullanımı bakımından AB ile arasında önemli bir fark olmadığı görülmektedir.

Mobil uygulamaların ve teknolojilerin gelişmesiyle birlikte, e-devlet hizmetlerinin mobil uygulamalar ile sunumu yaygınlaşmıştır. Bu durumun e-devlet kullanımının toplumun geniş kesimlerine yayılmasında etkisi öngörülebilir. Şekil 3 AB ve Türkiye’de mobil cihazlar üzerinden bireylerin internet erişimi hakkında bilgi vermektedir.

Şekil 3. Mobil Cihazlardan İnternet Erişim Oranları

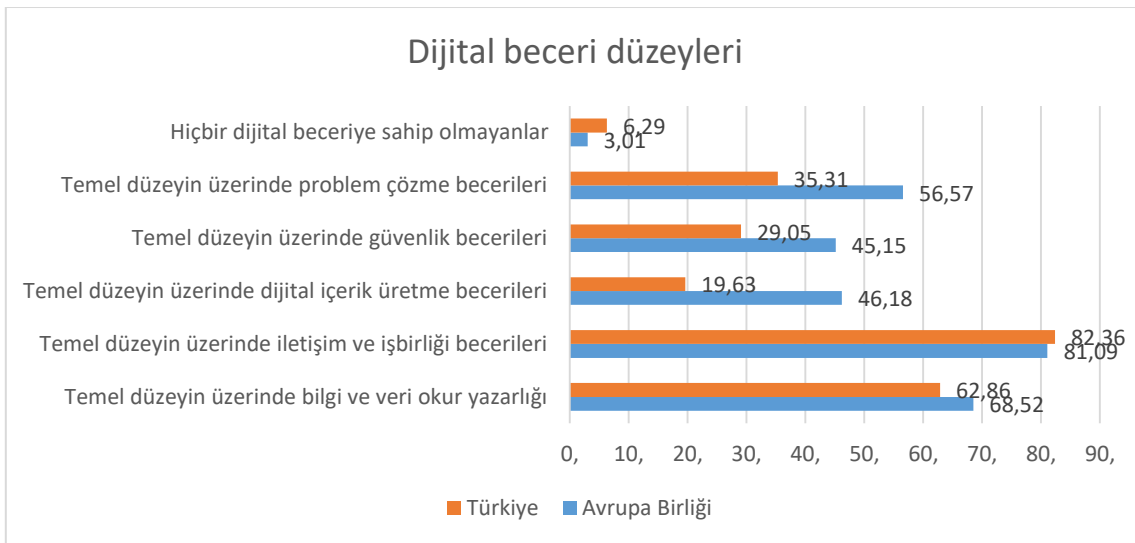
(Kaynak: Eurostat, 2024 verilerine dayanarak hazırlanmıştır.)

Bireylerin mobil cihazlardan internet erişim oranına bakıldığında yıllara göre düzenli bir artış olduğu, AB ve Türkiye arasındaki farkın çok olmamakla birlikte yıllar içerisinde giderek azaldığı görülmektedir.

3.1.3. Bireylerin Dijital Beceri Düzeyleri

E-devlet gelişme düzeyleri değerlendirilirken, Türkiye ve AB karşılaştırmalarında öne çıkan bir unsur olarak, e-devleti kullanacak olan bireyler üzerinde durulmuş, dijital teknoloji ve uygulamaları kullanma becerilerindeki zayıflıklar belirtilmiştir. Şekil 4 bireylerin dijital beceri düzeyleri hakkında AB ve Türkiye'nin 2023 yılına ait veriler üzerinden karşılaştırmalı olarak bilgi vermektedir.

Şekil 4. Bireylerin Dijital Beceri Düzeyleri

(Kaynak: Eurostat, 2024 verilerine dayanarak hazırlanmıştır.)

Buna göre, güncel duruma bakıldığında, Türkiye ve AB karşılaştırmasında bireylerin dijital beceri düzeyleri en zayıf konu olarak belirtilebilir. Dijital beceriler temel düzeyde değerlendirildiğinde problem çözme, güvenlik becerileri, içerik üretme, bilgi ve veri okuryazarlığında Türkiye'nin AB ortalamasının gerisinde olduğu görülmektedir. İletişim ve iş birliği konusunda Türkiye'de beceriler AB'nin az da olsa üzerindedir.

Dijital teknolojilere erişim bakımından ortaya çıkan sorunlar, dijital açık olarak tanımlanmaktadır. Dijital açık gelir, eğitim, yaş, cinsiyet, ırk gibi değişkenlere bağlı olarak sosyal eşitlik bakımından içerme ve dışlama gibi çeşitli sonuçlar doğurmaktadır. Zamanla dijital açığın kapsamı yalnızca fiziksel anlamda erişim sorunlarıyla sınırlı kalmayarak teknoloji kullanım becerileri ya da diğer alanlardaki eşitsizlikler de bu kapsama dâhil edilmiştir (Van Dijk, 2017:1-2). Dijital açık aynı zamanda demokratik açıdan da bir açık yaratmaktadır. Bu açık dijital araçlara erişim, beceri ve kullanımın demokratik açıdan avantajlar sağladığı yaklaşımıyla ilişkilidir ve kaynakların adil dağılımı ve siyasal katılımı bağlantılıdır (Stiakakis vd., 2010; Min, 2010; Van Dijk, 2017). Dijital açığa ilişkin istatistikler genel nüfus bakımından başarılı oranlar ile değerlendirildiğinde toplumdaki bazı kesimlerin dezavantajlı durumu perde arkasında kalmaktadır. Dijital açık yaş, eğitim, cinsiyet, gelir durumu, kent ve kırsal farklarına bağlı olarak değişkenlik göstermektedir (Polat, 2012). Bu değişkenlerin tamamının incelenmesi bu çalışmanın sınırları dışında kalmakla birlikte, bunlardan sıklıkla karşımıza çıkan eşitsizlik kategorileri olarak cinsiyet ve yaşa bağlı olarak dijital açık değerlendirilmektedir.

Cinsiyet farklılıklarına bağlı olarak dijital açık özellikle gelişmekte olan ülkelerde sosyo-kültürel değişkenlere bağlı olarak ele alınmakta ve cinsiyet eşitsizliklerini derinleştiren ek bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Bazı ülkelerde kadınların sosyo-ekonomik değişkenlere bağlı olarak temel dijital okuryazarlık oranlarının düşük olduğu, teknoloji eğitimi ve tasarım süreçlerinin dışında kaldıkları, zaman sınırı, sosyal açıdan deneyimlerinin erkek egemen bir çevrede gerçekleştiği, siyasal, finansal ve kurumsal bariyerler olduğu vurgulanmaktadır (Kennedy, 2003; Antonio ve Tuffley, 2014; Öktem ve Demirhan, 2020). Avrupa Birliği ülkeleri için cinsiyet farklılıklarının e-hizmetler ve sosyal ağlara katılım bakımından anlamlı bir fark oluşturmadığı tespit edilmiştir (Elena-Bucea vd., 2021: 1014). Türkiye'de cinsiyete bağlı olarak erişim bakımından sorunlardan ziyade kullanım bakımından farkların ortaya çıktığı belirtilmektedir (Dalgıç-Tetikol, vd., 2023: 79).

Yaş farklılıklarına bağlı olarak ortaya çıkan dijital açığı açıklarken başvuru (Elena-Bucea vd., 2021) kavramlarından biri becerilerden kullanım eğilimlerine kadar yaşlıların dijital teknolojilere uyum sağlama sorunlarına işaret eden "dijital göçmenler" kavramıdır (Prensky, 2001). Avrupa Birliği ülkelerinde yaşın e-hizmetler için tüm ülkelerde olmamakla birlikte etkili bir değişken olduğu, sosyal ağlara katılım bağlamında ise tüm ülkeler için en belirgin dijital açık unsuru olduğu belirtilmektedir (Elena-Bucea vd., 2021:1014). Türkiye'de yaş ve cinsiyet farklılıkları dijital eşitsizliklere yansımaktadır (Polat, 2012). Ancak özellikle yaş ve cinsiyet değişkeni birlikte değerlendirildiğinde, kadınlar için bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanma ve teknolojilere erişim düzeyleri, bilgiye erişme, dijital araçlarla iletişim ve işbirliği kurma ve dijital güvenlik gibi alanlarda daha dezavantajlı bir durumun ortaya çıktığı belirtilmektedir (Yıldız, 2010: 77; Adnan ve Özbek, 2023). Bu çerçevede, Tablo 1 ve Tablo 2 yaş ve cinsiyet farklılıkları bakımından AB ve Türkiye'de dijital beceriler üzerinden ortaya çıkan farklılaşmayı 2023 yılına ait güncel verilerle göstermektedir.

Tablo 1. Temel Düzeyin Üzerinde Dijital Beceriler (1) Yaş ve Cinsiyet Farklılıkları Bakımından Karşılaştırma

2023 yılı (Temel Düzeyin Üzerine)	Bilgi ve veri okuryazarlığı		İletişim ve işbirliği becerileri		Dijital içerik üretme becerileri	
	Avrupa Birliği	Türkiye	Avrupa Birliği	Türkiye	Avrupa Birliği	Türkiye
16 -24 Yaş Arası Erkek	69,96	75,51	93,39	96,78	67,14	33,60
16 - 24 Yaş Arası Kadın	74,93	77,05	95,40	93,96	71,32	32,31
55-74 Yaş Arası Erkek	56,26	36,67	63,07	59,21	32,06	5,10
55-74 Yaş Arası Kadın	55,05	21,26	64,39	41,80	21,73	1,37

(Kaynak: Eurostat, 2024 verilerine dayanarak hazırlanmıştır.)

Tablo 2. Temel Düzeyin Üzerinde Dijital Beceriler (2) Yaş ve Cinsiyet Farklılıkları Bakımından Karşılaştırma

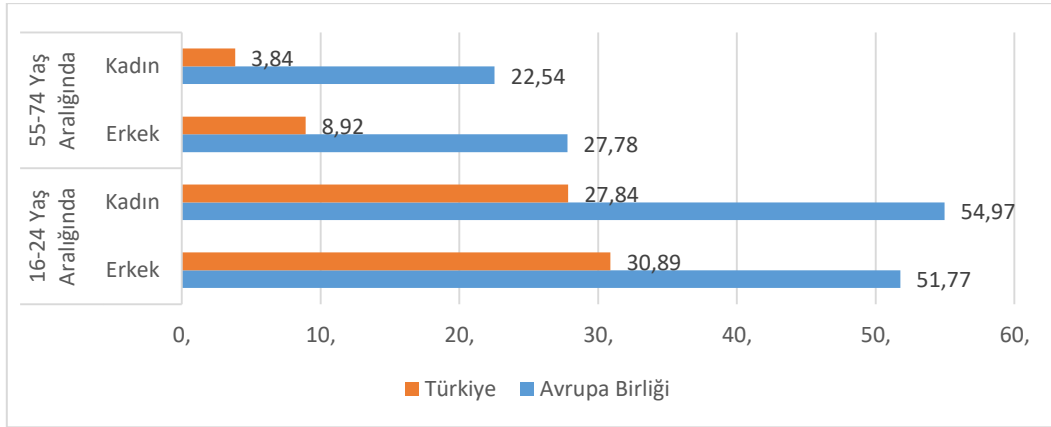
2023 yılı (Temel Düzeyin Üzerine)	Güvenlik becerileri		Problem çözme becerisi		Hiçbir dijital beceriye sahip olmayanlar	
	Avrupa Birliği	Türkiye	Avrupa Birliği	Türkiye	Avrupa Birliği	Türkiye
16 -24 Yaş Arası Erkek	53,74	40,76	72,91	57,56	1,18	1,52
16 - 24 Yaş Arası Kadın	55,43	41,66	74,97	51,99	1,31	2,23
55-74 Yaş Arası Erkek	34,83	12,70	38,95	9,71	4,97	9,72
55-74 Yaş Arası Kadın	29,63	7,23	29,35	3,38	5,31	15,58

(Kaynak: Eurostat, 2024 verilerine dayanarak hazırlanmıştır.)

Tablo 1'e ve Tablo 2'ye göre, AB için dijital içerik üretme, güvenlik ve problem çözme becerileri için farklı yaş gruplarında kadın ve erkekler arasında kadınların dezavantajlı olduğu farklar görülmektedir. Bilgi ve veri okuryazarlığı ile iletişim ve iş birliği becerileri için farkın fazla olmadığı, kadınlarda yaşa bağlı olarak farkın bütün beceriler için yaklaşık %20 ile %50 aralığında olduğu söylenebilir. Türkiye için tüm beceri düzeylerinde genç grup içerisinde kadın ve erkekler arasında büyük bir fark bulunmamaktadır. Ancak 55-74 yaş arası grup içerisinde erkek ve kadınlar arasındaki farkın arttığı ve bu yaş grubunda kadınların dezavantajlı durumunun belirginleştiği söylenebilir. Diğer taraftan 16-24 ve 55-74 yaş grubu bakımından kadınların karşılaştırmasında farkın yaklaşık olarak %30 ile % 56 aralığında ortaya çıktığı ve kadınlarda yaşa bağlı olarak dijital beceriler bakımından farkın AB ile karşılaştırıldığında Türkiye'de daha belirgin olduğu görülmektedir. 16-24 yaş grubunda problem çözme becerisi ve iletişim ve iş birliği becerileri dışındaki beceri düzeylerinde kadın ve erkekler arasındaki farkın Türkiye'de AB'ye kıyasla daha düşük olduğu söylenebilir. Diğer becerilerde de fark çok yüksek değildir. 55-74 yaş grubunda ise kadın ve erkekler arasındaki fark Türkiye'de AB'ye kıyasla tüm kategorilerde daha yüksektir. Özellikle bilgi ve veri okuryazarlığı ile iletişim ve iş birliği becerilerinde bu yüksek farklar dikkat çekmektedir.

Şekil 5 2019 yılına ait veriler üzerinden AB ve Türkiye'de ev ya da işyeri dışında mobil internet erişimine sahip olan bireyler arasındaki yaş ve cinsiyete bağlı olarak oluşan farklılaşmayı sunmaktadır.

Şekil 5. AB ve Türkiye’de Yaş ve Cinsiyet Bakımından Mobil İnternet Erişimi (2019)

(Kaynak: Eurostat, 2024 verilerine dayanarak hazırlanmıştır.)

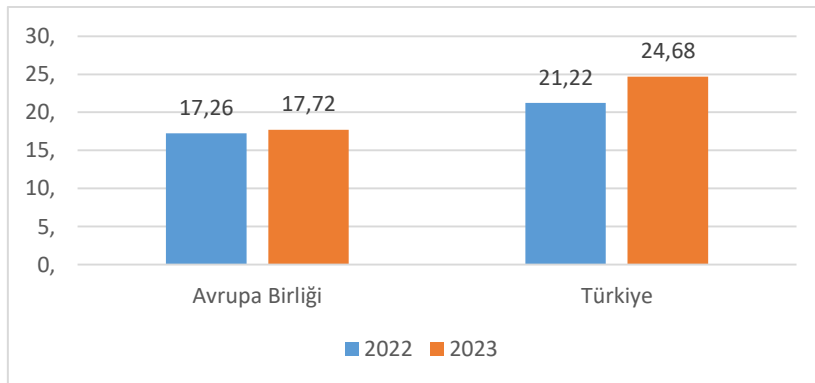
Şekil 5’e göre 16-24 yaş grubunda AB ve Türkiye’de kadınlar ve erkekler arasındaki fark yaklaşık %3 civarındadır. 55-74 yaş aralığında ise bu farkın yaklaşık %5’e çıktığı görülmektedir. 16-24 yaş grubundaki kadınlarla 55-74 yaş grubundaki kadınlar karşılaştırıldığında Türkiye’de farkın yaklaşık %24; AB’de ise %32 civarında olduğu görülmektedir. Genel olarak hem beceriler hem de mobil erişim bağlamında kadınların özellikle 55-74 yaş aralığında erkeklere göre dezavantajlı olduğu, yaş bakımından ise 16-24 ile 55-74 yaş grubunda kadınlar içinde farkların dikkat çekici noktalara ulaştığı görülmektedir. Bu durum literatürde de üzerinde durulan cinsiyet değişkeninin dijital uçurum üzerinde etkili olduğunu, aynı zamanda cinsiyet ve yaş değişkeni birlikte değerlendirildiğinde durumun daha dikkat çekici bir boyut kazandığını göstermekte (Elena-Bucea vd., 2021; Adnan ve Özbek, 2023); bu çalışmada yapılan Türkiye – AB karşılaştırması da bu tespiti desteklemektedir.

3.2. E-Devlet Kullanımına İlişkin Bulgular

3.2.1. Resmi Belge Talep Etme

E-devlet kullanım düzeyleri hem hizmet sağlayıcı hem de kullanıcı odaklı olarak incelenmektedir. Buna göre yalnızca bir bilginin ya da hizmetin sunumunun yanı sıra, vatandaşların talepleri bu düzeyi değerlendirirken önem taşımaktadır. Şekil 6 resmi belge talebi oranlarını vermektedir.

Şekil 6. Resmi Belge Talebi Oranları

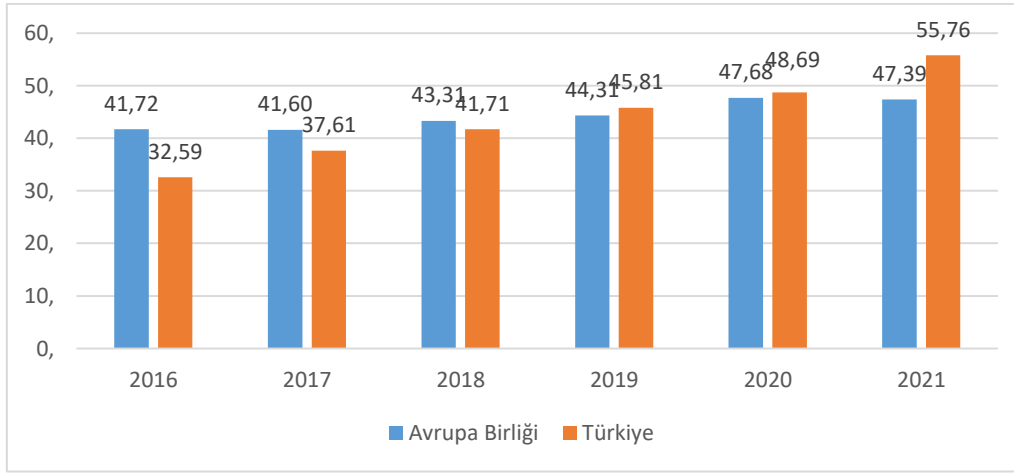
(Kaynak: Eurostat, 2024 verilerine dayanarak hazırlanmıştır.)

Türkiye ve AB karşılaştırmasında, 2022 ve 2023 verilerine göre son 12 ay içerisinde e-devlet resmi belge talebi AB ortalamasına yakın ve üzerindedir. Türkiye 2023 yılı için değerlendirmeye giren 34 ülke içerisinde 10. sıradadır. Buna göre, Norveç, Belçika, İsveç ve Güney Kıbrıs kendisine en yakın düzeyde olan ülkelerdir (Eurostat, 2024).

3.2.2. Kamu Kurumlarından Bilgi Alma

E-devlet kullanım düzeyi bakımından bilgiye ulaşma genellikle düşük ancak temel düzeyde bir faaliyet olarak ele alınmaktadır. Şekil 7 son bir yıl içerisinde kamu kurumlarının internet sitelerinin bilgiye ulaşma amacıyla kullanımına ilişkin verileri sunmaktadır.

Şekil 7. Kamu Kurumlarının İnternet Sitelerinden Bilgiye Ulaşma

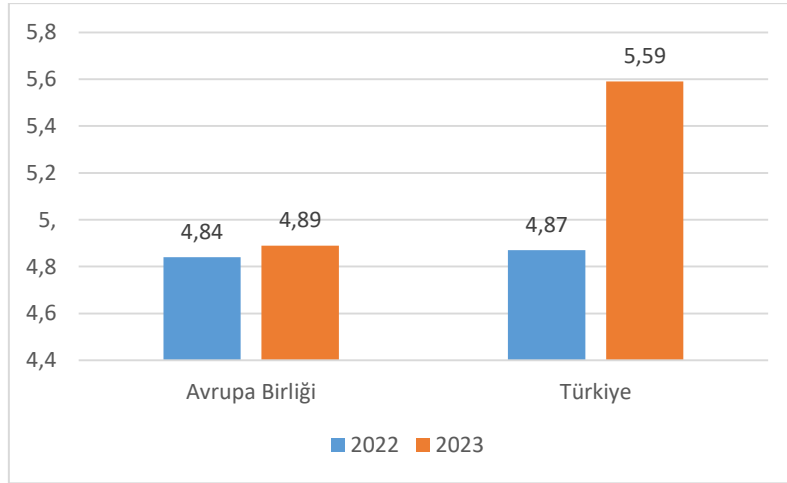
(Kaynak: Eurostat, 2024 verilerine dayanarak hazırlanmıştır.)

Buna göre, 2019 yılına kadar Türkiye AB ortalamasının altında iken, 2020 ve 2021 yıllarında bu oranın artarak AB ortalamasının üzerine çıktığı görülmektedir. Bu durum kamu web sitelerinin bilgiye ulaşma amacıyla Türkiye’de ortalamanın üzerinde bir düzeyde kullanıldığını göstermektedir. Türkiye 2021 yılı için değerlendirmeye giren 37 ülke içerisinde 19. sıradadır ve bulunduğu konuma en yakın ülkeler Litvanya, İspanya, Güney Kıbrıs, Yunanistan, Slovakya ve Fransa’dır (Eurostat, 2024).

3.2.3. Kamu Kurumlarına Rica, Talep ve Şikâyet İçin Ulaşma

Kamu kurumlarına rica, talep veya şikâyet amacıyla ulaşma, yalnızca bilgiye ulaşma değil, kullanıcı deneyiminin kamu kurumuna iletilmesi ve hizmetlerin geliştirilebilmesi bakımından bir olanak olarak düşüldüğünde, bilgiye ulaşmaya kıyasla daha yüksek düzeyde bir iletişim söz konusudur. Şekil 8 AB ve Türkiye’de kamu web siteleri üzerinden kurumlara iletilen rica, talep ve şikâyete ilişkin 2022 ve 2023 verilerini yansıtmaktadır.

Şekil 8. İnternet ile Kamu Kurumlarına Rica, Talep ve Şikâyet İçin Ulaşma

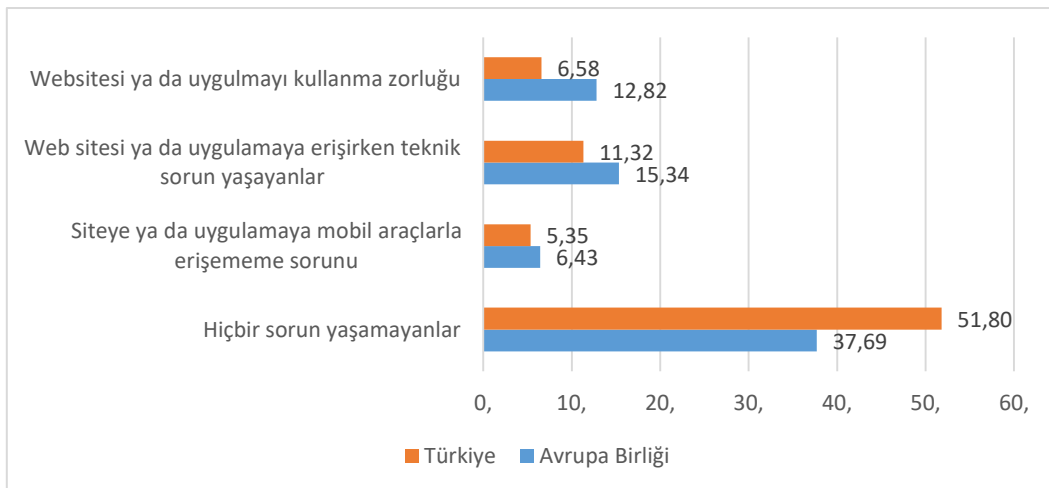
(Kaynak: Eurostat, 2024 verilerine dayanarak hazırlanmıştır.)

Bu verilere göre, bilgiye ulaşma ile kıyaslandığında, rica, talep ve şikâyete ilişkin oranların hem AB hem de Türkiye için oldukça düşük kaldığı, diğer taraftan Türkiye’de bu oranın AB’ye göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Türkiye 2023 yılı için, değerlendirmeye giren 34 ülke içerisinde 21. sıradadır. Malta, Estonya, Finlandiya ve Fransa bulunduğu düzeye en yakın ülkelerdir (Eurostat, 2024).

3.2.4. E-Devlette Yaşanan Sorunlar

E-devlete ilişkin ilk dönem için altyapı, erişim, kullanım ile ilgili sorunların ön plana çıktığı belirtilmişti. Şekil 9 kamu kurumlarının web sitesini ya da uygulamasını kullanırken sorun yaşayanlara ilişkin 2022 yılına ait veriler çerçevesinde bilgi vermektedir.

Şekil 9. Kamu Kurumlarının İnternet Sitesini/Uygulamasını Kullanırken Sorun Yaşayanlar

(Kaynak: Eurostat, 2024 verilerine dayanarak hazırlanmıştır.)

Bu verilere göre, Türkiye’de çevrimiçi e-devlet uygulamalarını kullanma ve erişme konusunda sorun yaşayanların oranının AB’ye oranla düşük olduğu görülmektedir. Uygulamaya erişirken teknik sorunlar genellikle ön plana çıkarken, hiçbir sorun yaşamayanların oranı Türkiye’de

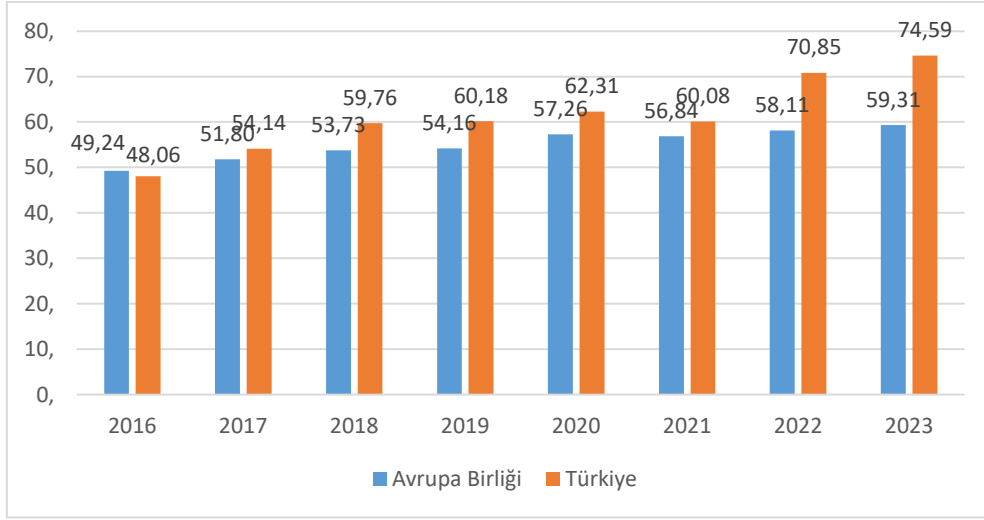
AB'ye göre %15 daha fazladır. Bu veriler e-devlet uygulamalarının zamansal olarak ilk yıllarında belirgin olan sorunların güncel dönemde devam etmediğini göstermektedir.

3.3. Siyasal Katılım Amacıyla Kullanımına İlişkin Bulgular

3.3.1. Sosyal Ağlara Katılma

Şekil 10 Türkiye ve AB için sosyal medya dâhil olmak üzere sosyal ağlara katılma oranlarını vermektedir.

Şekil 10. Sosyal Ağlara Katılma

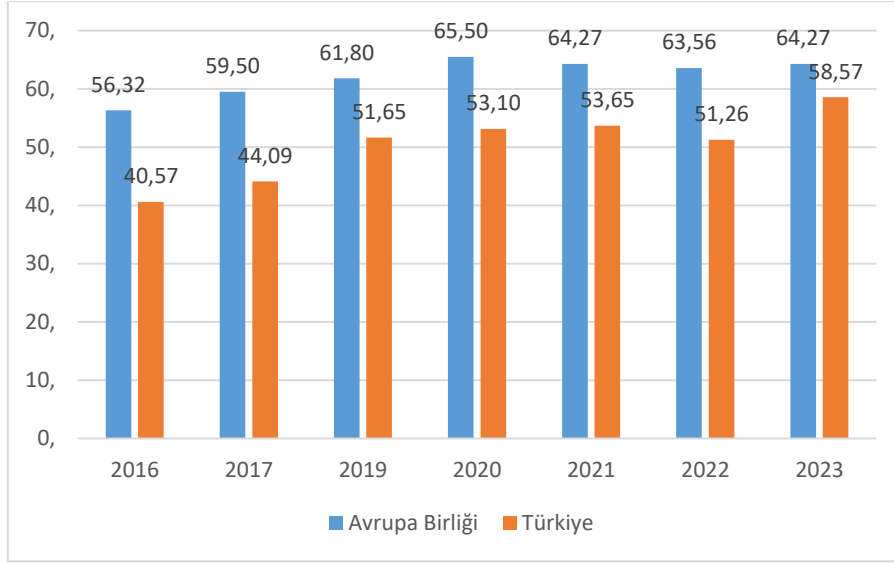
(Kaynak: Eurostat, 2024 verilerine dayanarak hazırlanmıştır.)

Bu verilere göre, sosyal ağlarda kullanıcı olarak yer alma oranlarının 2016 yılında Türkiye ve AB karşılaştırması bakımından birbirine çok yakın olduğu, son 8 yıl içerisinde özellikle 2022 yılı itibarıyla Türkiye'de hızlı bir artış, hatta bir sıçrama gerçekleştiği görülmektedir. Türkiye 2023 yılına ait verilere göre, değerlendirilen 35 ülke içerisinde 10. sırada bulunmaktadır. Malta, Romanya, İsveç, Letonya kendisine en yakın ülkeler arasında bulunmaktadır. (Eurostat, 2024).

3.3.2. İnternet Üzerinden Haber Okuma

Şekil 11 Türkiye ve AB için internet üzerinden haber okuma oranlarını vermektedir.

Şekil 11. İnternet Üzerinden Haber Okuma

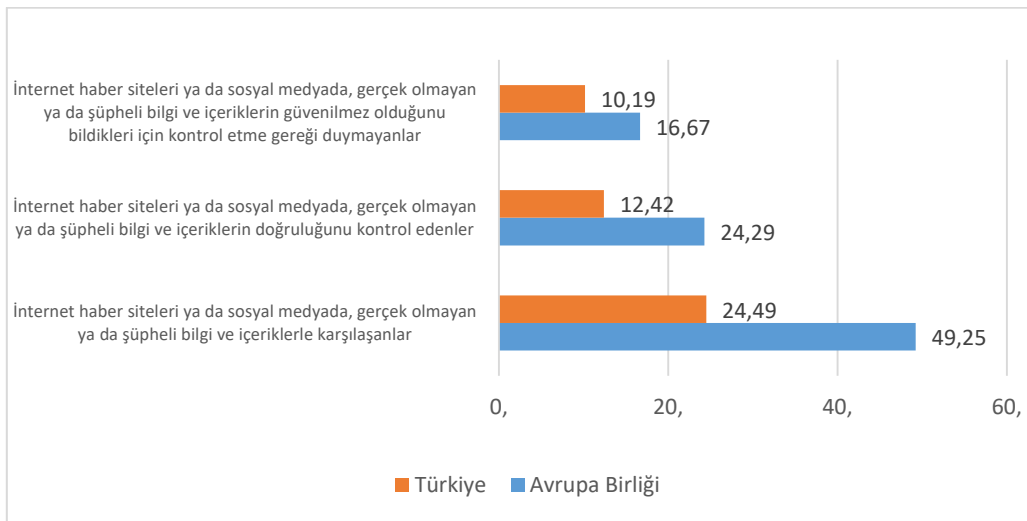
(Kaynak: Eurostat, 2024 verilerine dayanarak hazırlanmıştır.)

Türkiye 2016 verilerine göre AB'nin %16 gerisindedir. Bu oranın zamanla arttığı, Türkiye için bu artış hızının AB'ye göre daha fazla bir oranda gerçekleştiği söylenebilir. 2023 yılı için AB'de bu oran halen yüksek olmakla birlikte aradaki farkın %6 kadar olduğu görülmektedir. Türkiye 2023 verilerine göre değerlendirilen 35 ülke içerisinde 32. sırada bulunmaktadır. Bulgaristan, Almanya, Romanya ve Fransa kendisine en yakın ülkeler arasındadır. (Eurostat, 2024).

3.3.3. Edinilen Bilgilerin Güvenilirliğini Kontrol Etme

İnternet ve sosyal medya üzerinden edinilen bilgilerin güvenilirliğine ilişkin endişeler son yıllarda giderek artmaktadır. Bu açıdan kullanıcıların elde ettikleri bilgilerin veya verilerin güvenilirliğine ilişkin yaklaşımları hakkında bilgi vermektedir. Şekil 12 AB ve Türkiye için kullanıcıların bu mecralardaki bilgilerin doğruluğunu kontrol etme yaklaşımları hakkında bilgi vermektedir.

Şekil 12. Kullanıcıların Bilgi, Veri ve Dijital İçeriklerin Doğruluğuna İlişkin Değerlendirmeleri (2023)

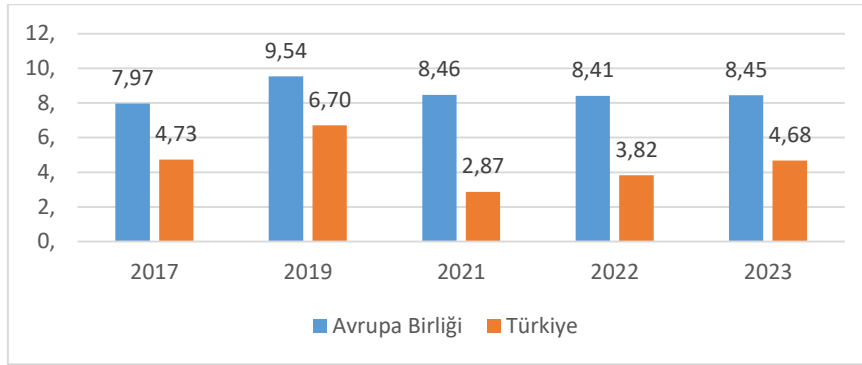
(Kaynak: Eurostat, 2024 verilerine dayanarak hazırlanmıştır.)

Bu mecralarda şüpheli bilgilerle karşılaşmaların oranı AB’de Türkiye’nin neredeyse iki katıdır. Bu bilgilerin doğruluğunu kontrol edenlerin oranı yarıya düşerken, bu oran AB’de Türkiye’nin iki katı kadardır. Bilgilerin güvenilmez olduğunu bildikleri için kontrol etmeyenlerin oranı AB’de Türkiye’ye kıyasla yaklaşık %6 oranında daha fazladır. Bu açıdan bakıldığında, AB Türkiye karşılaştırmasında, Türkiye’de bu mecralardaki bilgilerin güvenilirliği konusunda kullanıcıların farkındalığının gelişmesi gerektiği söylenebilir.

3.3.4. Siyasal Meselelerle İlgili Danışma/Oy Kullanma

Siyasal katılım bakımından daha spesifik olarak kendilerini ilgilendiren herhangi bir meselede danışma ve oy kullanma amacıyla internet kullanımına ilişkin bilgiler bulunmaktadır.

Şekil 13. Siyasal Meselelerle İlgili Danışma/Oy Kullanma

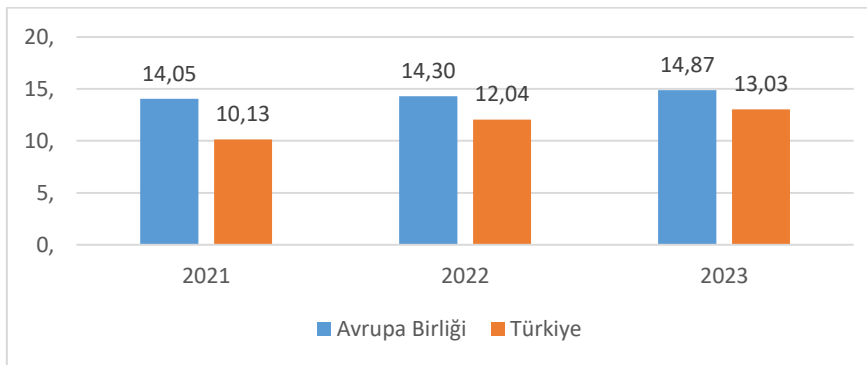
(Kaynak: Eurostat, 2024 verilerine dayanarak hazırlanmıştır.)

Şekil 13’e göre, bilgi edinmeye göre daha aktif bir katılımı sembolize eden bu katılım biçimi AB ve Türkiye için oldukça düşük oranlardadır ve düzenli bir artış seyri içerisinde değildir. AB ve Türkiye kıyaslamasında siyasal katılım bağlamında AB için bu oran Türkiye’nin neredeyse iki katıdır. 2023 verilerine göre Türkiye değerlendirmeye giren 35 ülke içerisinde 29. sırada bulunmaktadır. Belçika Polonya, Bosna-Hersek ve Romanya kendisine en yakın ülkelerdir (Eurostat, 2024).

3.3.5. Web Sayfasında ya da Sosyal Medyada Siyasal Bir Konuyla İlgili Görüş Paylaşma

Şekil 14 kullanıcıların internet veya sosyal medya üzerinden siyasal bir konuyla ilgili görüş paylaşma oranlarını vermektedir.

Şekil 14. Web Sayfasında ya da Sosyal Medyada Siyasal Bir Konuyla İlgili Görüş Paylaşma

(Kaynak: Eurostat, 2024 verilerine dayanarak hazırlanmıştır.)

Buna göre, görüş paylaşma oranları yüksek olmayıp, yıllara göre düşük bir hızla artmıştır. Türkiye’de AB ortalamasına yakın bir seyir olup, 2023 verilerinde farkın yaklaşık %2 olduğu görülmektedir. 2023 verilerine göre Türkiye değerlendirmeye giren 35 ülke içerisinde 22. sırada bulunmaktadır. Slovakya, Lüksemburg ve İsveç kendisine en yakın ülkelerdir (Eurostat, 2024).

Tablo 3’te dijital toplum verilerinin Türkiye ve AB karşılaştırmasından elde edilen bulgular, Türkiye için güçlü yanlar ve gelişmeye açık yanlar olarak özetlenmiştir.

Tablo 3. Güçlü Yanlar ve Gelişmeye Açık Yanlar

<i>Güçlü Yanlar</i>	<i>Gelişmeye Açık Yanlar</i>
Hanehalkı internet erişim düzeyinin yüksek olması	Bireylerin güvenlik, dijital içerik üretme ve problem çözme becerilerinin az olması
İnternet kullanımında artış eğiliminin hızlı olması	Yaşa bağlı olarak becerilerdeki farkın yüksek olması
Mobil cihazların geniş ölçüde kullanımı	Bazı becerilerde kadın ve erkekler arasındaki farkın fazla olması
Dijital iletişim ve iş birliği becerilerinin yüksek olması	Kamu kurumlarına rica, talep ve şikâyete ilişkin oranların bilgi talebine göre düşük olması
Kamu web sitelerinin bilgiye ulaşma amacıyla ortalamanın üzerinde kullanımı	Dijital içeriklerin güvenilirliği konusunda kullanıcıların farkındalığının az olması
Resmi belge talep oranlarının yüksek olması	Siyasal meselelerle ilgili danışma/oy kullanma oranının düşük olması
Siyasal katılım çerçevesinde sosyal ağlara katılım oranlarındaki artış	Sosyal ağlarda paylaşılan bilgi ve içeriklerin kontrolü konusunda farkındalığın düşük olması

(Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

Bu bulgular çerçevesinde, güçlü yanlar ve gelişmeye açık yanların değerlendirilmesi tartışma ve sonuç kısmında daha geniş olarak ele alınmaktadır.

4. TARTIŞMA

Türkiye’de e-devlet uygulamalarının gelişme sürecinde, 2000’lerin başında en fazla öne çıkan sorunlar özellikle teknolojik imkânlarla erişim problemiyle ilgili olmuştur (Demirel, 2006; Bensghir, 2000; Çelen, vd. 2011). E-devlet üzerine yapılan çalışmalarda dijital açık ile bilgi ve iletişim teknolojilerine erişim ve kullanım becerileri bakımından sorunlar vurgulanmış; AB bilgi toplumu göstergeleri bakımından da Türkiye’nin o yıllar için bu konularda daha fazla girişimde bulunması gerektiği belirtilmiştir (Aydın, 2005; Delibaş ve Akgül, 2010). Bu çalışmanın bulguları, zaman içerisinde zayıf yanların güçlendiğini gösterirken, güncel durumda devam eden eksikliklere dikkat çekmektedir. Buna göre, AB ile karşılaştırmada Türkiye’de hanehalkı internet erişiminde güncel durumun AB ortalamasının üzerinde olduğu, bireylerin internet kullanım oranı ile AB arasında büyük bir fark olmadığı, mobil cihazların geniş ölçüde kullanıldığı ve bilgi ve iletişim teknolojilerine yaygın erişimle ilgili sorunların büyük ölçüde çözüldüğü görülmektedir. Dijital beceriler bakımından dijital iletişim ve iş birliği konusunda Türkiye’de durum AB’ye kıyasla daha iyi bir düzeydedir. Ancak kullanımla ilgili olan dijital beceriler özellikle güvenlik becerileri, dijital içerik üretme ve problem çözme konuları Türkiye’de AB’ye kıyasla gelişmeye açıktır. Güncel durumda dijital becerilerle ilgili olarak bu üç konu daha fazla çözüm odaklı üzerinde durulması gereken konulardır. Ek olarak, dijital açık bağlamında değerlendirildiğinde, bu çalışmada ele alınan cinsiyet ve yaş kapsamında dijital beceriler ve mobil erişim eşitsizliklerinin Türkiye için daha fazla olmakla birlikte AB için de önemli bir problem olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada kullanılan AB bilgi toplumu göstergeleri çerçevesinde Eurostat çalışmalarına da yansıyan güncel değerlendirme kriterleri dikkate alındığında, e-devlete ilişkin göstergelerde kamu hizmetlerinden yararlanan kullanıcıların sorunlarına ve taleplerine yönelik önemin ve etkileşim unsuruna yapılan vurgunun geliştiği söylenebilir. E-devlet uygulamalarının ve hizmetlerinin tek taraflı olarak sağlanmasının ötesinde uygulamaları kullananlara ilişkin farkındalık artmaktadır. Bu da e-katılım olgusunu daha fazla ön plana çıkarmaktadır. Bu durum konuyla ilgili çalışmalarda kullanıcı ya da vatandaş odaklılık ve etkileşim yönündeki artan vurguyla örtüşür niteliktedir (Moreno ve Traverso, 2010; Karkın ve Çalhan, 2011; Maraş, 2011; Karkın, 2012; Örselli vd., 2018; Saylam, 2020). Etkileşim bağlamında resmi belge talep etme, bilgi alma, rica, talep ve şikâyet iletme öne çıkan unsurlardır. Bunlar tek taraflı bir e-devlet anlayışından ziyade kullanıcıları da dikkate alan, işlemleri kolaylaştıran, şeffaflığı geliştiren ve katılımı sağlayan uygulamalarla sağlanmaktadır. Ancak resmi belge talep etme ve bilgiye ulaşmanın ötesinde bu beklenti değerlendirildiğinde etkileşim düzeyinin zayıf kaldığı görülmektedir. Resmi belge sağlama vatandaşların işlemlerini kolaylaştıran bir e-devlet hizmetidir. Türkiye’de de resmi belge talep oranlarının son yıllarda AB ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. Bu durum karşılaştırmada Türkiye’nin güçlü yanlarından birine işaret etmektedir. Bilgiye ulaşma konusunda son yıllarda Türkiye’nin AB ortalaması üzerinde olması bu çerçevede anlaşılabilir. Etkileşim bakımından diğer eğilimlerden düşük olmakla birlikte talep, istek ve şikâyet iletme noktasında da Türkiye’de bu oranın yüksek olduğu görülmektedir. Ancak e-devlet hizmetleri arasında kamu kurumlarına rica, talep ve şikâyet için ulaşma oranlarının diğer alanlara göre düşük olması da dikkate alınmalıdır. Bu da bilgi ve iletişim teknolojilerinin kamu yönetiminde kullanımına ilişkin literatürde son yıllarda daha fazla vurgulanan etkileşimin (Örselli vd., 2018; Göçoğlu, 2019; Saylam, 2020) bilgi edinmeden katılıma doğru sınıflandırılan e-devlet aşamalarında alt düzeyde gerçekleştiği yönündeki bulguları desteklemektedir.

E-devlet bağlamında e-katılım bilgi, danışma ve karar süreçlerine katılma şeklinde sınıflandırılmaktadır. Ancak güncel çalışmalarda e-katılımın demokrasi bağlamında daha geniş bir çerçeveden ele alındığı görülmektedir. Bu durumda özellikle sosyal ağ platformlarının sosyal ve siyasal alandaki etkisinin artışından söz etmek mümkündür. Bu çerçevede bu çalışmanın bulguları da sosyal ağlara katılıma yönelik artışı göstermektedir. Özellikle bu çalışmada incelenen verilere göre, Türkiye’de 2022 sonrasında sosyal ağlara katılımında belirgin bir artış yaşanmıştır. E-katılım, demokrasi bağlamında değerlendirildiğinde de katılım düşük düzeydedir. Bu doğrultuda, bireylerin internet üzerinden haber okuma eğilimleri yüksek düzeyde iken, siyasal meselelerle ilgili danışma, oy kullanma ya da sosyal medyada görüş paylaşma oranlarının düşük olduğu görülmektedir. AB’de etkileşim seviyesinin yüksek, danışma ve oy kullanma eğilimlerinin Türkiye’nin iki katı kadar fazla olmakla birlikte bu oranların yüzde %8 seviyesinde diğer faaliyetlere göre daha düşük düzeyde olduğu görülmektedir. AB kıyaslamasında etkileşim beklentisi arttıkça Türkiye ile aradaki farkın açıldığını söylemek mümkündür. Sosyal ağlarda katılım bağlamında öne çıkan temel sorun bilgilerin güvenilirliği ve gerçek olmayan içeriklere maruz kalmadır. Bu sorun sosyal ağ platformlarıyla ilgili yapılan çalışmalarda son yıllarda daha fazla üzerinde durulan bir konu olmuştur (Akyüz, 2020; Tuncel ve Yolcu, 2022). Bu konudaki farkındalığın AB’de Türkiye’ye göre daha yüksek olduğu söylenebilir. Bilgi ve içeriklerin kontrolü konusunda Türkiye’de bu farkındalık geliştirilmeye açıktır.

SONUÇ

Çalışmanın bulguları, Türkiye ve AB karşılaştırması çerçevesinde, e-devlet gelişme sürecinin ilk adımlarında karşılaşılan teknolojiye erişim, kullanım düzeyleri ve beceriler bakımından dikkate değer bir gelişme yaşandığını göstermektedir. Bu durum teknolojinin toplum genelinde yaygınlaşması ve çevrimiçi kamu hizmetlerine yaygın düzeyde erişim bakımından oldukça önemlidir. Buna karşın dijital araçlara erişimde ve kullanım becerilerinde eşitlik çerçevesinde dijital açığın yaş ve cinsiyet gibi farklı kategorilerde azaltılması, güvenlikle ilgili farkındalığın gelişmesi, teknik becerilerin geliştirilmesi ve kullanıcıların içerik üretimi bakımından kapasitelerinin geliştirilmesi iyileştirme gerektiren konulardır. Güvenlikle ilgili farkındalığın gelişmesi, bu alanda gerekli düzenlemelerin yapılması ve bunların topluma aktarılması faydalıdır. Bu durum bilgi yönetimi bakımından güvenlik unsurunun yanı sıra, sosyal ağlarda paylaşılan bilgilerin doğruluğu ve güvenilirliği bakımından da değerlendirilmelidir. Türkiye’de dijital beceriler bağlamında özellikle iletişim ve iş birliği becerileri yüksek çıkmaktadır. Bu durum vatandaşların birlikte üretimini ifade eden vatandaş-kaynak (citizensourcing) ya da kitle-kaynak (crowdsourcing) gibi son yıllarda sıkça yaşanan krizlerle mücadelede güçlü bir özelliktir. Bu potansiyelin organize edilmesine dönük politikalar krizlerle başa çıkmada topluluk gücünü kullanmak bakımından yararlı olabilir. AB ile karşılaştırıldığında bunun gibi güçlü yanlar Türkiye’nin uluslararası normları etkileyebileceği alanlardır. Güvenlik, teknik beceri ve içerik üretim becerileri de desteklenirse mevcut güçlü yanlardan daha fazla yararlanılması mümkündür.

E-devlet ve e-katılım birçok noktada örtüşmektedir. E-devlet bağlamında e-katılım değerlendirildiğinde, bilgi ve belgeye ulaşma bakımından önemli avantajlar söz konusudur. Resmi belgelere hızlı ve kolay erişim e-devletin temel amaçları içerisinde yer alan maliyetlerin düşmesi, iş ve işlemlerin azaltılması, kalitenin artması gibi pek çok e-devlet işlevine karşılık gelmektedir. Kısa sürede kurumlar tarafından doğru bilgiye ulaşma ihtiyacı özellikle son yıllarda sıkça karşılaştığımız küresel krizlerde önemli avantajlar sunmaktadır. Türkiye ve AB karşılaştırmasında, Türkiye bu açıdan güçlü potansiyellere sahiptir. Ancak, e-katılımın bir yönü de talep, görüş ve isteklerin iletilmesi, hizmetlerin planlanmasına katılma ve karar süreçlerinde rol almaz. Özellikle yeni teknolojiler ve sosyal ağ platformlarının artan kullanıcı sayısı ile işleyiş tarzı, kullanıcılarda katılıma yönelik eğilimi giderek güçlendirmektedir. Kamu kurumlarıyla etkileşim bakımından bu eğilimi e-katılım uygulamaları ile desteklemek önem taşımaktadır. Türkiye’de yönetsel süreçlerde aktörler arasında etkileşim unsurunun gelişmesi, farklı modeller bağlamında geniş boyutlu bir etkileşim yönetiminin planlanması ve uygulanmasıyla gelişebilir. Türkiye’nin e-dönüşüm sürecindeki başarılarından sağlanabilecek avantajlar bulunmaktadır. Bu avantajlar son yıllarda giderek belirginleşen dijital dönüşümde, yalnızca ekonomik ve siyasal olarak değil aynı zamanda Türkiye’nin norm üreterek uluslararası boyutta yönlendirici konuma gelebilmesi için potansiyeller taşımaktadır. Eksikliklerle başa çıkılması dijitalleşme süreciyle hızlı ve güvenli bir şekilde bütünleşme bakımından önemlidir.

Bu çalışmada yalnızca Türkiye ve AB karşılaştırması yapılmış, veri kaynağı bakımından Eurostat verilerinden yararlanılmıştır. Gelişmişlik düzeyini gösteren farklı göstergelerden yararlanan başka veri kaynakları da bulunmakla birlikte bu çalışmada bu kaynaklara başvurulmamıştır. Bu açıdan hem ulusal hem de diğer uluslararası istatistiklerden ve göstergelerden yararlanılarak daha geniş ölçekli çalışmalar yapılabilir ve karşılaştırmalı analizlere başvurulabilir.

Bu çalışma AB göstergeleri içerisinde e-devlet ve e-katılım ile dijital teknolojilere erişim, bu teknolojilerin kullanımı ve dijital beceriler üzerinde durmuştur. Ancak son yıllarda AB'nin dijital toplum stratejileri içerisinde yapay zekâ gibi yeni teknolojiler, bunların yönetsel ve siyasal süreçlerde kullanımı konuları gelişmektedir. Bu çerçevede dijitalleşme bakımından yeni hedef ve göstergeler oluşmaktadır. Gelecek çalışmalarda bu konunun üzerinde daha fazla durulması önerilebilir. Son olarak, bu çalışma Türkiye'nin dijital dönüşüm sürecindeki değişimi ve güncel durumunun değerlendirilmesiyle sınırlı olup bu sorunların çözümü için geçmiş politikaların başarısını değerlendiren ve gelecek süreçte hangi güncel politikaların izlenebileceği konusuna odaklanan çalışmaların yol gösterici olacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Avrupa Birliği Başkanlığı (2024). *Dijital Avrupa Programı* 20.11.2024 tarihinde, https://www.ab.gov.tr/dijital-avrupa-programi-digital-europe-_53088.html adresinden erişildi.
- Adnan, M., ve Özbek, Ç. (2023). Digital Competences of Older Women in Turkey: Gender and Ageing as Double Danger, *Educational Gerontology*, 49(12), s. 1082-1099.
- Aichholzer, G., ve Rose, G. (2020). Experience with Digital Tools in Different Types of e-Participation. Hennen L., van Keulen, I., Korthagen, I., Aichholzer, G., Lindner, R., ve Nielsen, R. Ø. (Ed.) içinde *European E-Democracy in Practice* Cham: Springer, s. 93-140.
- Akçakaya, M. (2017). E-Devlet Anlayışı ve Türk Kamu Yönetiminde E-Devlet Uygulamaları, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3, s. 8-31.
- Akyüz, S. S. (2020). Yanlış Bilgi Salgını: COVID-19 Salgını Döneminde Türkiye'de Dolaşıma Giren Sahte Haberler, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 34, s. 422-444.
- Aldrich D., Bertot J.C., ve McClure C. R. (2002). E-Government: Initiatives, Developments, and Issues, *Government Information Quarterly*, 19(4), s. 349-355
- Alkan, Ö. ve Ünver, Ş. (2020). Türkiye'de E-Devlet Hizmetlerinin Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Analizi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(4), s. 1431-1453,
- Antonio, A. ve Tuffley, D. (2014). The Gender Digital Divide in Developing Countries, *Future Internet*, 6, s. 673-687.
- Aydın, M. D. (2005). e-Avrupa+ ve Türkiye: Bilgi Teknolojileri Alanında Avrupa Birliği Kriterlerine Uyum, *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), s. 287-311.
- Babaoğlu, C., Uslu, S., ve Beyribey, Y.E. (2023). Gelenekten Geleceğe Dijitalin Yüzyılı, Uslu, S., Babaoğlu, C., ve Beribey, Y. E. (Ed.) içinde *Dijitalin Yüzyılı*, İstanbul: SETA Yayınları, s., 323-332.
- Baştan, S., ve Gökbunar, R. (2016). Kamu Hizmetlerinin Sunumunda E-Devletle İlgili Yeni Gelişmeler: Tümlşik E-Devlet Sistemlerine Doğru, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), s. 71-89.
- Ünal Bayram, M. (2023). Dijital Devlet ve Türkiye. Uslu, S., Babaoğlu, C., ve Beribey, Y. E. (Ed.) içinde *Dijitalin Yüzyılı*, İstanbul: SETA Yayınları, s., 33-69.
- Bennett W. L., ve Segerberg, A. (2012). Digital Media and the Personalization of Collective Action. Loader, B. D., ve Marcea, D., (Ed.) içinde *Social Media and Democracy*, UK: Routledge, s. 13-38.
- Bensghir, T. K. (2000). Devlet-Vatandaş İletişiminde E-Posta, *Amme İdaresi Dergisi*, 33(4), 49-61.

- Bincan, S. (2020). E-Devlet Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme: Polonya ve Slovakya Örneği, *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 7(16).
- Can, S., ve Eke, E. (2020). E-Devlet Kullanıcılarının Bilgi ve Memnuniyet Düzeylerine Yönelik Bir Araştırma, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 64, s. 19-37.
- Çayhan, B. E. (2008). Implementing E-government in Turkey: A Comparison of Online Public Service Delivery in Turkey and the European Union, *The Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries*, 35, s. 1-11.
- Çelen, F. K., Çelik, A., ve Seferoğlu, S. S. (2011). Türkiye'deki e-Devlet Uygulamalarının Değerlendirilmesi, *Akademik Bilişim Konferansı*, Malatya: İnönü Üniversitesi, s.59-67.
- Dalgıç-Tetikol, D. E., ve Güloğlu, B. (2023). The Evolution of The Digital Divide In Turkey, *Journal of Research in Economics*, 7(1), s. 65-83.
- Delibaş, K., ve Akgül, A. E. (2010). Dünyada ve Türkiye'de E-devlet Uygulamaları: Türkiye'de E-demokrasi ve E-katılım Potansiyellerinin Harekete Geçirilmesi, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 13(1), s. 101-144.
- Demirel, D. (2006). E-Devlet ve Dünya Örnekleri, *Sayıştay Dergisi*, 61, s. 83-118.
- Demirhan, K. (2023a). Sosyal Medyada Siyasal Katılımın Vatandaş Paylaşımları Üzerinden Analizi, *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 54, s. 181-190.
- Demirhan, K. (2023b). Conceptual Complexities and Frameworks to Analyze Digital Transformation and Citizen-Centric E-Participation in Public Administration. Göçoğlu, V., Karkin, N. (Ed.) içinde *Citizen-Centered Public Policy Making in Turkey. Contributions to Public Administration and Public Policy*. Cham: Springer, s.131-147.
- Dişli, M. (2016). Türkiye ve Birleşik Krallık'taki E-Devlet Uygulamalarının Karşılaştırılması, *Akademia Disiplinlerarası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 2(1), s. 11-22.
- E-Devlet (2024). 18.07.2024 tarihinde <https://www.turkiye.gov.tr/edevlet-istatistikleri> adresinden erişildi.
- Elena-Bucea, A., Cruz-Jesus, F., Tiago, O., ve Coelho, P. S. (2021). Assessing the Role of Age, Education, Gender and Income on the Digital Divide: Evidence for the European Union, *Information Systems Frontiers* 23, s.1007–1021.
- Eurostat (2024). *Database: Digital Economy and Society Statistics*, <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/explore/all/science?lang=en&subtheme=isoc&display=list&sort=category>
- Göçoğlu, V. (2019). Türkiye'de Merkezi Yönetimin Sosyal Medya Kullanımı: Bakanlıkların Twitter Hesapları Üzerine Bir Analiz, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(2), s. 422-444.
- Güler, T., ve Şahnagil, S. (2017). E-Democracy/E-State Practices in the Context of the Relationship Digital Democracy and Governance, *Journal of Emerging Economies and Policy*, 2(2), s. 16-29.
- Güngör, S. (2014). E-Demokrasi: Umutlar ve Riskler, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 39, s. 68-89.
- Jaeger, P. T. (2003). The Endless Wire: E-government as Global Phenomenon, *Government Information Quarterly*, 20(4), s. 323–331.
- Kalfa, M., ve Kocamaz-Adaş, S. (2019). Sosyal Medyayı Kullanım Açısından Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın Analizi, *Türk Spor Bilimleri Dergisi*, 2(1), s. 8-21.

- Karkın, N. (2012). E-Katılım Kavramı ve Süreci: Kamu Siyasa Oluşum Sürecine Vatandaş Katkısının Olabilirliği, *Sosyoekonomi*, 17(17).
- Karkın, N. (2013). Türkiye’de E-devlet Politikalarının Değerlendirilmesi. Yıldız, M. ve Sobacı, M. Z. (Ed.) içinde *Kamu Politikası: Kuram ve Uygulama*. Ankara: Adres Yayınları, s. 670-698.
- Karkın, N., ve Çalhan, H. S. (2011). Vilayet Ve İl Özel İdare Web Sitelerinde E-Katılım Olgusu, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(13), s. 55-80.
- Karkın, N., ve Özgür, H. (2012). Türkiye’nin Yönetimsel Düzeninde E-devletten E-yönetişime Geçiş. Sobacı, M. Z. ve Yıldız, M. (Ed.) içinde *E-devlet: Kamu Yönetimi ve Teknoloji İlişkisinde Güncel Gelişmeler*, Ankara: Nobel Kitap, s. 85-102.
- Kennedy, T., Wellman, B., ve Klement, K. (2003). Gendering The Digital Divide, *It&Society*, 1(5), s. 72-96.
- Köseçik M., ve Karkın, N. (2004). Elektronik Devlet: Amaçlar, Sorunlar ve Uygulamalar. Yılmaz, A., ve Ökmen, M. (Ed.) içinde *Kamu Yönetimi: Kuram ve Uygulama*, Ankara: Gazi Kitabevi, s. 97-129.
- Kutlu, O., ve Sevinc, I. (2010). An Overview of the E-Government Initiatives in Turkey in Respect to the EU Accession Process, *International Journal of E-Business and E-Government Studies*, 2(2), s. 1-12.
- Kutlu, Ö., Sevinç, İ., ve Kahraman, S. (2018). Türkiye’de E-Devlet Uygulamalarında Güvenlik Risklerinin Analizi, *Turkish Studies Information Technologies & Applied Sciences*, 13(21), s. 129-156.
- Le Blanc, D. (2020). E-participation: A Quick Overview of Recent Qualitative Trends, *DESA Working Paper No. 163*, United Nations.
- Leblebici, D. N., Öktem M. K., ve Aydın, M. D. (2003). Türkiye’de Kamu Kesiminde Bilgi Teknolojileri Uygulamaları ve E-Bürokrasi: Örgütsel Dönüşüm Üzerindeki Etkiler, *Kamu Yönetiminde Kalite 3. Ulusal Kongresi* Ankara: TODAİE, s.501-12.
- Lindler, R., ve Aichholzer, G. (2020). E-Democracy: Conceptual Foundations and Recent Trends, Hennen L., van Keulen, I., Korthagen, I., Aichholzer, G., Lindner, R., Nielsen, R. Ø. (Ed.) içinde *European E-Democracy in Practice*, Cham: Springer, s. 11-46.
- Macintosh, A. (2004). Characterizing E-Participation in Policy-Making, *Proceedings of the 37th Hawaii International Conference on System Sciences*, Big Island, USA.
- Manning, J. (2014). Social Media, Definition and Classes of Social Media. Harvey, K., (Ed.) içinde *Encyclopedia of Social Media and Politics*, Thousand Oaks: Sage, s. 1158-1162.
- Maraş, G. (2015). Kamu Yönetimlerinde E-Devlet ve E-Demokrasi İlişkisi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 37, s. 121-144.
- Mariani, I., Mortati, M.a, Rizzo, F., ve Deserti, A. (2025). *Design Thinking as a Strategic Approach to E-Participation*. Cham: Springer
- Memiş, L. (2015). Yerel E-Katılımın Yeni Aracı Olarak Sosyal Ağlar: Facebook ve Twitter Örneği, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), s. 209-242.
- Min, SJ. (2010). From the Digital Divide to the Democratic Divide: Internet Skills, Political Interest, and the Second-Level Digital Divide in Political Internet Use, *Journal of Information Technology & Politics*, 7(1), s. 22-35.
- Moreno, E.A., ve Traverso, D. B. (2010). E-Government and Citizen Participation in Chile: The Case of the Ministries Websites. Reddick, C. G., (Ed.) içinde *Politics, Democracy, and E-Government: Participation and Service Delivery*, USA: IGI Global, s. 39-55.

- OECD (2020). *Digital Government Index: 2019 Results - OECD Public Governance Policy Papers No. 03*, Paris: OECD Publishing.
- Okcu, M., ve Düz, S. (2023). Dijital Çağ Başlarken: Avrupa Birliği'nin Dijitalleşme ve Yapay Zeka Stratejileri, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), s.221-240.
- Öktem, K. (2015). Türkiye'de E-devletin Kazanımı. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 52, s.11-34.
- Öktem, M. K., ve Aydın, M. D. (2005). Bilgi Teknolojileri ve Türk Kamu Yönetiminde Dönüşüm, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), s. 257-282.
- Öktem, M. K., ve Demirhan, K. (2020). Türkiye'de Kamu Yönetiminin Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Bağlamında Kadının Dezavantajlı Konumuna Duyarlılığı ve E-Devlet. Ergeneli, A. ve Koyuncu Lorasdağı, B. (Ed.) içinde *Türkiye'de Sosyal Bilimlerde Güncel Tartışmalarda Kadın*, Ankara: Nobel, s.143 -167.
- Örselli, E., Bayrakçı, E., ve Karabulut, N. (2018). E-Demokrasiyi E-Katılım Üzerinden Okumak: Kavramsal Bir Analiz, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(14), s. 108-126.
- Över, A. S., ve Kaya, T. (2021). Elektronik Devlet Uygulamalarının 'De Jure ve De Facto Ülke' Bakış Açısıyla İncelenmesi: Ankara ve Lefkoşa Karşılaştırması, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 46, s. 1-30.
- Özer, G. S. (2023). E-Devlet Alanında Yapılmış Tezlerin Sistemik Derlemesi: 2003-2022. *Assam Uluslararası Hakemli Dergi*, 10(22), s. 50-65.
- Parlak, B., ve Sobacı, M. Z. (2010). A Comparative Analysis of Local Agenda 21 Websites in Turkey in terms of E-Participation. Reddick, C. G., (Ed.) içinde *Politics Democracy and E-Government Participation and Service Delivery*, USA: IGI Global, s. 75-93.
- Polat, R. K. (2012). Digital Exclusion in Turkey: A Policy Perspective, *Government Information Quarterly* 29, s. 589-596.
- Premsky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. *On The Horizon*, 9(5), s.1-6.
- Sadioğlu, U., ve Erdiñçler, R. E. (2020). Bilgi ve İletişim Teknolojileri Konusunda Devlet Deneyimleri: Güney Kore'de e-Devlet ve Geleceği, *Kamu Yönetimi ve Teknoloji Dergisi*, 2(1), s. 41-60.
- Sæbø Ø., Rose J., ve Skiftenes F. L. (2008). The Shape of eParticipation: Characterizing an Emerging Research Area, *Government Information Quarterly*, 25(3), s. 400-428.
- Sağsan, M., (2001). @-Devlet: Toplumların Yeni Umut Işığı mı?, *Stratejik Analiz*, 2(19), s. 89- 97.
- Sancak, H.Ö., ve Güleç, S. (2010). Towards E-government Transformation in Turkey: Policy and Implementation, Reddick, C. G., (Ed.) içinde *Comparative E-Government, Integrated Series in Information Systems* 25, New York: Springer, s. 331-352.
- Saylam, A. (2020). Türk Kamu Yönetiminde Merkezi Düzeyde E-Katılım: Bakanlıkların Web Siteleri Üzerinden Bir Araştırma, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 41, s. 23-37.
- Sobacı, M. Z., ve Karkın, N. (2013). The use of Twitter by Mayors in Turkey: Tweets for better Public Services?, *Government Information Quarterly*, 30(4), s. 417-425.
- Stiakakis, E., Kariotellis, P., ve Vlachopoulou, M. (2010). From the Digital Divide to Digital Inequality: A Secondary Research in the European Union. Sideridis, A.B. ve Patrikakis, Z. (Ed.) içinde *Next Generation Society. Technological and Legal Issues*, Berlin, Heidelberg: Springer, s. 43-54.

- Şahin, A., ve Örselli, E. (2003). E-Devlet Anlayışı Sürecinde Türkiye, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, s. 343-356.
- Şahnagil, S. (2017). Kamu Politikası Oluşturma Sürecinde Bilgi ve İletişim Teknolojileri: E-Devlet Uygulamaları, *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), s. 77-89.
- Şener, T., ve Eren, N. Ü. (2021). E-Devlet'in Yönetişim Bağlamında Değerlendirilmesi. *Karadeniz Araştırmaları*, 18(72), s. 863-873.
- Temur, N. (2013). Kamuda E-dönüşüm Araştırmaları ve Türkiye İçin Sonuçlar, *Polis Bilimleri Dergisi*, 15(1), s. 31-62.
- Tuncel, G., ve Yolcu, F.S. (2022). Kamuoyu Oluşturmada Sosyal Medya Kullanımının Yarattığı Muhtemel Riskler. *International Academic Social Resources Journal*, 7(44), s. 1740-1747.
- Uslu, S., ve Babaoğlu, C. (2023). Dijital Dönüşüm Ve Dijital Devlete Genel Bakış. Uslu S., Babaoğlu, C., Beribey, Y. E. (Ed.) içinde *Dijitalin Yüzyılı*, İstanbul: SETA Yayınları, s. 19-32.
- Usta, S., ve Bilici, G. (2022). Analysis of the Digitization Process of Turkish Public Administration Based on the Perspective of Digital Government Index and E-Government Development Index, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(3), s. 588-601.
- Van Dijk, J. A. G. M. (2017). Digital Divide: Impact of Access. Rössler, P., Hoffner, C. A., ve van Zoonen, L. (Ed.) içinde *The International Encyclopedia of Media Effects*. New Jersey: John Wiley & Sons, s.1-11.
- Yalçınkaya, B. (2019). Üniversite Öğrencilerinin E-Devlet Algısı: Memnuniyet, Güven Ve Kullanım Devamlılığı Niyeti Üzerine Bir Araştırma, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 59(1), s. 370-397.
- Yıldırım, K. (2022). Ulusal ve Yerel E-Devlet Gelişimi Arasındaki Nedensellik Durumu Ve Temel Belirleyicileri, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 13(1), s. 270-297.
- Yıldız, M. (2006). Kamu Siyasaları Açısından Cep Telefonu Teknolojisi ve Mobil Devlet. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), s. 241-263.
- Yıldız, M. (2007a). E-government Research: Reviewing the Literature, Limitations, and Ways Forward, *Government Information Quarterly*, 24(3), s. 646-665.
- Yıldız, M. (2007b). Uluslararası Kuruluşların Türkiye'nin E-devlet Siyasalarına Etkisi, *Amme İdaresi Dergisi*, 40(2), s. 39-55.
- Yıldız, M. (2009). E-Devletin Karanlık Bir Yüzü: Yerel Yönetimlerde Sanal Kamusal Tehire ABD ve Türkiye'den Birer Örnek, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 18(3), s. 69-83.
- Yıldız, M. (2010). Digital Divide in Turkey: A General Assessment. Ferro E., Dwivedi, Y., Gil-Garcia, J. ve Williams, M. (Ed.) içinde *Handbook of Research on Overcoming Digital Divides: Constructing an Equitable and Competitive Information Society*, PA: IGI Global, s. 75-89.
- Yıldız, M., ve Karakaya Polat, R. (2012). Türkiye'deki E-devlet Araştırma ve Uygulamalarının Eleştirel Bir Değerlendirmesi ve Öneriler. Sobacı, M. Z., ve Yıldız, M. (Ed.) içinde *E-Devlet: Kamu Yönetimi Teknoloji İlişkisinde Güncel Yaklaşımlar*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, s. 623-648.
- Zhang, Y., ve Kimati, F.A. (2022). Exploring The Stages of E-Government Development From Public Value Perspective. *Technology in Society*, 69.

Zobel, R. (2005). E-Government: European Commission Policies and Activities. Di Maria, E., ve Micelli, S., (Ed.) içinde *Online Citizenship Emerging Technologies for European Cities*, USA: Springer, s.7-22.

doi: 10.5281/zenodo.14554669

E-Belediyecilik ve Yerel Demokrasi Üzerine Bir Değerlendirme ¹

An Evaluation on E-Municipality and Local Democracy

Sertaç KIRAÇ * Handan BOYALI **

Makale Geliş Tarihi / Received :21.09.2024
Makale Kabul Tarihi / Accepted :28.11.2024

ÖZET

İçinde bulunduğumuz dönemde ciddi değişim ve dönüşümlerin yaşandığı önemli bir gerçektir. Enformasyon teknolojilerinin gelişimi birçok farklı alana temas etmekte ve bunları etkilemektedir. E-leşen devlet sistemleri ile erişilmek istenen temel hedef internet ortamı üzerinden hızlı, interaktif ve güvenilir bir kamu hizmetinin sunulmasını gerçekleştirmektir. E-belediyecilik uygulamaları, e-devlet hizmet sisteminin yerel düzeye indirgenmesini ifade etmektedir. E-belediyecilik uygulamaları ile yerel düzeyde sunulacak olan hizmetlerin en etkin şekilde gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Bu çalışmada e-belediyecilik kavramı ve yerel hizmetlerin sunumundan sorumlu olan yerel yönetimler açısından yerel demokrasi olgusu ele alınmıştır. Demokrasinin mevcudiyeti açısından katılımcı bir demokratik perspektif vazgeçilemez bir durumdur. E-belediyecilik uygulamalarını bünyesinde barındıran ve yerel demokrasinin gereklerini başarıyla hayata geçiren yerel idarelerde geniş tabanlı bir sivil katılımın sağlanacağı ve daha demokratik bir sistemin oluşabileceği sonuçlarına ulaşılmıştır. Ayrıca ülkemizde bu alanda daha efektif güçlendirme çalışmalarının yapılması ve gerekli yasal alt yapının hazırlanması inkar edilemez bir gerçektir.

Anahtar Kavramlar: *Demokrasi, Yerel Demokrasi, E-belediye.*

ABSTRACT

It is an important fact that serious changes and transformations are taking place in the current period. The development of information technologies touches and affects many different fields. The main goal of e-government systems is to provide fast, interactive and reliable public services through the internet environment. E-municipality applications refer to the reduction of the e-government service system to the local level. With e-municipality applications, it is aimed to realize the services to be provided at the local level in the most effective way. In this study, the concept of e-municipalism and the phenomenon of local democracy in terms of local governments responsible for the provision of local services are discussed. A participatory democratic perspective is indispensable for the existence of democracy. It has been concluded that a broad-based civil participation will be ensured and a more democratic system can be formed in local administrations that incorporate e-municipal applications and successfully implement the requirements of local democracy. In addition, it is an undeniable fact that more effective empowerment studies should be carried out in this field in our country and the necessary legal infrastructure should be prepared.

Keywords: *Democracy, Local Democracy, E-municipality.*

¹ Bu makale, 16-18 Mayıs 2024 tarihleri arasında Tunceli'de düzenlenen 24. Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu'nda (KAYFOR 24) "E-Belediyecilik Anlayışının Yerel Demokrasi Bağlamında Değerlendirilmesi" isimli başlıkla sunulan ve özeti KAYFOR24 bildiri özet kitabında yer alan bildirinin tam metin halidir.

* Öğr. Gör. Balıkesir Üniversitesi, Burhaniye MYO, sertackirac@balikesir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2174-977X

** Doç. Dr. Munzur Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, handanboyali@munzur.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4662-5124

GİRİŞ

Yönetim kavramının hemen hemen insanlık tarihi kadar eski olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Sosyolojik bir varlık olarak insan, kolektif yaşamla var olmuştur. Kolektif yaşamın en önemli çıktısı ise, iyi teşkilatlanmış bir toplumsal organizasyondur. Organize olmuş bir toplumun dümeni ise yönetim olgusudur. En alttan en üstteki tabakaya kadar toplumsal organizasyonlar yönetim denilen olgu ile varlığını muhafaza etmiş ve var olabilmişlerdir. Yönetim olgusunun esasen doğal ve en kapsamlı çıktısı ise devlet kavramına karşılık gelmektedir. O halde devlet denilen aygıt, toplumda var olan tüm bireylerin yönetimi anlamına gelecektir. Literatürde sıklıkla karşımıza çıkan kamu kavramı da bunu anlatmaktadır. “Hep, herkes, bütün” gibi anlamlara gelen kamu kavramının yönetimi ise kamu yönetimi bir diğer adıyla devlet olacaktır.

Devlet yani kamu yönetiminin varlık sebebinin kamu olduğu düşünüldüğünde, kamu yönetimlerinin temel varlığı toplumun yönetimini üstlenmek ve toplumun temel kolektif ihtiyaçlarının giderilmesini sağlamaktır. Tarih boyunca da bakıldığında hemen hemen tüm devlet sistemlerinin varlık sebepleri bu olmuştur. Kamu hizmeti kavramının günümüzde genel kabul gören iki temel ayağının olduğu söylenebilir. Bunlar; merkezi kamu hizmetleri ve yerel kamu hizmetleridir. Merkezi idarelerin yanında o ülke sınırları içinde yerel hizmetlerin karşılanması amacıyla çok eskiden beri var olagelmış olan yerel yönetim birimleri de belirli bir yöre halkının ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulan kamu idareleridir.

Özellikle 1980’li yıllardan sonra sermayenin kentsel mekanlara doğru akması, serbest piyasa ekonomi anlayışı ile kırsal nüfusun kentlere doğru yönelmesiyle birlikte (Çelik Gönültaş ve Gönültaş, 2021: 250) yerel yönetimler olgusu da değer kazanmaya başlamıştır. Kentleşme ile çok yakından ilgili olan bu idareler aynı zamanda demokrasi açısından da ayrı bir öneme sahiptir. Demokrasi ve insan hakları gibi kavramların öneminin artması da yerel yönetimler olgusunu güçlendirmiştir. Özellikle 1980’li yıllardan sonra yönetim kavramı üzerinde; şeffaflık, katılım ve hesap verilebilirlik gibi yeni anlayışların gelişmesiyle ve yine küreselleşme denilen dalganın dünya çapında güçlenmesiyle birlikte yönetim anlayışında da ciddi bir değişim ve dönüşüm süreci yaşanmaya başlamıştır. 20. yüzyıl ile enformasyon teknolojilerinde gerçekleşen gelişmeler, internet ve teknolojinin yükselmesi şüphesiz yönetim olgusunda da yeni bir dönemin kapısını aralamıştır. Kamu yönetimi alanı bu süreçten birçok yönden etkilenmiş olsa da en kapsamlı olanının e-devlet denilen süreç olduğu görülmektedir.

Klasik kamu yönetimi anlayışında var olan katı, merkeziyetçi ve aşırı bürokratik yapılanmaya göre e-devlet yaklaşımı, devlet sisteminin ve hizmetlerinin dijital ortama aktararak vatandaşların daha hızlı ve etkin bir kamu hizmeti alımını sağlamaktır. Dünya nüfusunun yükseldiği ve kent hayatlarının yoğunluğu göz önüne alındığında, zaman artık insanlık için oldukça değerli hale gelmiştir. Bireylerin minimum zaman aralığında maksimum işlem gerçekleştirme refleksi ile yaşadığı bu çağda dijital devlet yani e-devlet olgusu, kamu idareleri açısından yoğun bürokrasi ve iş yükünün azalmasını, vatandaşlar açısından ise kesintisiz, anlık ve etkin bir hizmet alımının önünü açmıştır. E-devlet sisteminin yerel idarelere yansımaları ise e-belediyecilik olgusudur. Burada da yerel kamu hizmetleri dijital platformlar aracılığı ile sunulmaktadır.

Türkiye açısından bakılacak olursa, e-devlet ve e-belediyecilik alanlarında önemli yasal girişimlerin gerçekleştirildiği görülmektedir. Yasal gelişmelerin yanı sıra Yerel Yönetimler Bilgi

Tabanı Projesi (YERELBİLGİ PROJESİ) 2001’de yürürlüğe girmiştir. Bu uygulamanın içinde, Belediyeler, İl Özel İdareleri, şirket ve iştirakler ve köyler ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

E-belediye bilgi sistemi projesi, 2014 yılında Kalkınma Bakanlığına sunulmasıyla, bakanlık tarafından 2017 yılında özellikle küçük ölçekli belediyelerin kullanımı açısından onaylanmıştır. Daha sonra 2018’de yürürlüğe giren kanun ile belediyelerin sisteme dahil olması zorunlu hale getirilmiştir.

E-leşen dijital kamu hizmetlerinden olan e-belediye uygulamalarının yerel demokrasi açısından da oldukça büyük katkıları olduğu bilinmektedir. Bunlar arasında; şeffaflık, katılım, hesap verilebilirlik ve vatandaş odaklılık gibi nitelikler sayılabilmektedir. E-demokrasi olarak da tanımlanabilen bu olgu sadece oylama endeksli bir süreç olmayıp bundan çok daha fazlasını ifade etmektedir. Burada önemle belirtilmesi gereken bir diğer husus ise, e-katılım olgusudur. Katılımcılık ilkesinden hareketle daha fazla bireye ulaşabilmek ve uzlaşma temelinde bir yönetim sistemi oluşturabilmektir.

Bu sürecin bir doğal uzantısı veya çıktısı olarak kabul edilen yönetişim kavramı da yine önem arz eden bir başka boyuttur. Hedefi çoğulculuk temelinde ortak karar alma mekanizmasını sağlayabilmek olan yönetişim kavramı, sağlıklı bir kamusal sistem hayal etmektedir. Entegrasyon temelli bu kavramda toplumsal katılım öncelikle hedeftir. E-yönetişim çalışmalarının da bu sisteme bir katma değer sunacağına inanılmaktadır. E-leşen yani dijitalleşen bu kamusal sistemler aracılığı ile temel hedef daha demokratik ve katılım odaklı bir yönetim sistemini geliştirebilmektir.

Bu çalışmada e-belediyecilik ve yerel demokrasi kavramlarının modern kamu yönetimi alanındaki öneminin ortaya koyulması amaçlanmıştır. Bu bakımdan e-belediyecilik ve yerel politikaların uygulama alanlarından biri olarak sayılan yerel demokrasi konusu ele alınmıştır. E-belediyecilik uygulamalarına sahip olan ve yerel demokrasinin gereklerini başarıyla hayata geçiren yerel yönetimlerde geniş bir sivil katılımın sağlanacağı bununla birlikte daha demokratik yapının oluşturulacağı sonuçlarına ulaşılmıştır. Ayrıca ülkemizde mevcut durumu geliştirme adına daha fazla yapısal reformlara ihtiyaç duyulduğu inkar edilemez bir olgudur.

1. KAMU HİZMETİ KAVRAMI

İdare hukuku alanının en başat kavramlarından birisi olan kamu hizmeti kavramı hakkında literatürde oldukça fazla tanım bulunmaktadır. Kavram üzerinde net bir fikir birliği olmasa da önemli tanımlamalar mevcuttur.

Kamu hizmeti kavramı Fransızların “Service Public” tabirinden dilimize önce “Hidematı Umumiye” şeklinde alınmıştır. Böylece kamu hizmeti kavramının, “amme hizmeti”, “umumi hizmet”, “kamusal hizmet” gibi manalarda kullanılması çok da yanlış olmayacaktır (Derbil, 1950: 28).

Sıddık Sami Onar kamu hizmeti kavramını, devletin temel amacının toplumun faydasına hizmetlerde bulunmak ve toplum için gereken hizmetlerin yürütülmesinin sağlanması olarak tanımlamıştır. Yani bir bütün olarak devletin toplumun ortak faydasına yönelik yürüttüğü hizmetler yapısı gereği kamu hizmeti olarak kabul edilmektedir (Onar, 1966: 13). Devletin kamu hizmetlerini yaratmak ve sürdürmekle görevli olduğunu ileri süren Marc ise, ortak ihtiyaçların karşılanması

hedefiyle bir kamu hukuku tüzel kişisi tarafından veya onun gözetiminde gerçekleşen görevler olarak tanımlamıştır. Bir hizmetin kamu hizmeti sayılıp sayılamayacağına karar veren tek yargıcın ise yasa koyucu olduğunu ileri sürmüştür (Marc, 2009: 64-67).

Tarihin akışı içerisinde devlet anlayışındaki değişimler kamu hizmeti kavramını da yakından etkilemiştir. Tarihteki yaşanan ekonomik ve siyasal krizlere ilaveten teknolojik gelişmelerle birlikte devlet algısında da önemli dönüşümler olmuştur. Özellikle yakın dönemde 1929 ekonomik buhranı ve sonucu olarak ortaya çıkan refah devleti anlayışı, kamuda harcamalar bakımından ciddi bir sorunu beraberinde getirmiştir. Akabinde II. Dünya savaşının yaşanması yeni bir iktisadi arayış ortaya koymuştur. Daha sonra 20. yüzyıla yaklaşılmaya başlanmasıyla birlikte geleneksel kamu yönetimi anlayışının yerine daha modern bir anlayış ortaya çıkmıştır. Kamu yönetimi yani devlet sisteminde o güne dek var olan katı, hiyerarşi endeksli ve aşırı bürokratik kamu hizmeti sunumu anlayışından katılımcı, esnek ve daha pratik bir kamu hizmeti sunumunu kendisine hedef edinmiş olan Yeni Kamu Yönetimi anlayışına geçiş süreci başlamıştır (Altın, 2013: 108-109).

YKY anlayışına geçilmesiyle birlikte, kamu hizmetinin süreçlerinde özel sektör de ortak olmuş ve kamu hizmetlerinin sunumunda devletin rolü küçültülmeye başlamıştır. Böylece katılımcılık ve hesap verebilirliğin ön planda olduğu yönetim anlayışı ortaya çıkmıştır (Önen ve Kahraman, 2022: 430).

Kamu hizmetleri sunum şekline göre temelde ikiye ayrılmaktadır. Bunlar; milli ve mahalli hizmetlerdir. Milli kamu hizmetleri, ülke genelinde, merkezi yönetim tarafından sunulan hizmetler iken mahalli hizmetler ise yerel idarelerin kendi sınırları içerisinde yerel halkın ortak ihtiyaçlarını karşılamak üzere yürüttükleri kamu hizmetleridir (Göçoğlu, 2020: 617).

2. YEREL YÖNETİMLER OLGUSU VE YEREL KAMU HİZMETLERİ

Küresel bir tanım ile yerel yönetimler, belirli bir coğrafi yörede yaşayan yerel halkın bir arada yaşamaları nedeniyle ortak ihtiyaçlarının giderilmesi açısından kurulan; özel gelirlere sahip, yürütme ve yönetme organları seçimle iş başına gelen idarelerdir (Coşkun, 1999: 99).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 127. maddesinde “İl Özel İdaresi, Belediye ve Köy” olmak üzere üç temel birimden oluştuğunu ve bu birimlerin karar organlarının kanunda belirtilen seçmenlerce oluşturulduğunu ifade etmiştir (Resmi Gazete, 1982). Bu anlamda yerel yönetimler, daha çok yerel nitelikteki hizmetlerin gerçekleştirilmesinde kullanılan bir örgütlenme biçimi olarak kabul edilmektedir. Mevcut her bir yerel yönetim birimi de gerek oluşturulma gerekse sona erdirilme süreçlerini birtakım yasal düzenlemelerle meşru hale getirmiştir (Mecek ve Atmaca, 2020: 2074).

Yerel yönetimler kamu yönetimlerinin ayrılmaz birer parçalarıdır. Yerel yönetim kavramı ise sözcük olarak Fransızca’dan gelen “decentralisation” kelimesinin Türkçe karşılığına denk gelmektedir. Türkçe’de ise daha önce bu kavrama karşılık olarak adem-i merkezîyetçilik kavramına karşılık gelmekteydi. Yerel yönetimler yöre halkının ihtiyaçlarını karşılamak üzere, o bölge halkına kamu hizmeti sunan ve yine o yöre halkının kendi seçeceği organlar tarafından yönetilen kurumlardır. Yerel yönetimlerin temelde varlık sebepleri, halkın destek ve güvenini sağlayarak; katılımcı, demokratik, halkın istek ve arzularına hitap eden bir hizmet sunmaktır (Henden, 2005: 2-3).

Yerel yönetimler, hemen hemen bütün ülkelerde kamu idarelerinin vazgeçilmez birer parçası olmuştur. Gerek etkin ve verimli gerekse de demokratik yönetim birimleri olması dolayısıyla yerel yönetimler, kamu hizmetlerinin sunumu noktasında vazgeçilmez kurumlar haline gelmektedir. Nüfusun hızlı bir şekilde artması ve endüstrilerin hızlı gelişimi ile birlikte kentleşme olgusu büyük bir ivme kazanmıştır. Bunların yanı sıra demokratikleşme yolunda gerçekleşen gelişmeler de yerel hizmet sunumunda büyük bir artış ve çeşitlendirmeyi kaçınılmaz kılmıştır (Ökmen ve Çağatay, 2016: 87-88). Ortaya çıkan gelişmeler toplum ve örgüt yapılarını doğrudan etkileyecek dijital dönüşümü beraberinde getirmiştir (Yaylı ve Gönültaş, 2018: 805).

3. E-DEVLET VE E-BELEDİYECİLİK KAVRAMI

Literatürde dijital devlet, internetleştirilmiş devlet, online devlet ve çevrimiçi devlet gibi tanımlamalara karşılık gelen elektronik devlet olgusu kuramsal olarak 1993 yılında “Ulusal performans araştırması” kapsamında Amerika Birleşik Devletlerinde kullanılmış ve daha sonra “Access Amerika” isimli bir e-devlet portalı oluşturulmuştur. Bu program kapsamında “firstgov” isimli internet portalı oluşturularak hizmete açılmıştır. E-devlet anlayışının kamu hizmetlerinin sunumuna dair önemli bir potansiyel olduğunun farkına varılması ise, 1993 Gore Raporu ve İngiltere’de 1996 yılında yayınlanan “Kamu Hizmetlerinin Elektronik Sunumu İçin Yeşil Kitap” adlı çalışmalar ile olmuştur (Mecek, 2017: 1818).

E-devlet stratejisinin bazı yararları şunlardır:

- Devlet hakkında daha fazla bilgi sahibi olabilme,
- Devlet faaliyetlerinin daha verimli gerçekleştirilmesi,
- Yurttaşların desteklenerek halkın devlet sistemine katılımının sağlanması,
- Devlet ile olan işlemlerin daha hızlı ve düzgün yürütülmesi.

Geleneksel devlet anlayışında; katı, hiyerarşik ve denetim odaklı bir kamu yönetimi düşüncesi hakim iken; e-devlet anlayışında ise daha dinamik bir zeminde kurumsal hedeflere ulaşmak ve yurttaşlarla ilişkileri güçlendirmek için ortak çaba düşüncesi oluşmuştur (Yıldırım, 2014: 19-21).

E-belediyecilik, sorumlu olduğu kent hakkında güncel teknolojik yöntemlerle kent ve toplum yararına çeşitli bilgilerin üretilmesi ve hizmetlerin sunulmasını sağlamaktadır. E-belediyecilik uygulamalarının en önemli çıktıklarına bakılacak olursa;

- Vatandaşların karar alma süreçlerine katılımı,
- Güvenlik, sağlık ve eğitim gibi konularda bilgi ve hizmet alımlarının etkin bir şekilde sunumu,
- Kişisel başvuru hakkına sahip olma,
- 7/24 esasına dayalı bir kamu hizmeti sunumu sağlama,
- Bürokrasiyi azaltarak kamu hizmeti sunumunda etkin olma,
- Belediye-vatandaş ilişkilerini güçlendirme,
- Kent verilerine yönelik daha net bilgilerin bulunabilmesi,

- Kent gündeminin yakından takip edilmesinin sağlanması şeklinde sıralanabilir.

E-devlet sürecinin yerel uzantısı olan e-belediyeçilik uygulamaları ile belediyelerin birçok yönden ülke kalkınmasına da katkı sunacağı düşünülmektedir. İnternet zemininde halk-belediye entegrasyonu olarak tanımlanabilecek bu süreçte kaliteli hizmetlerin sunumu ve demokrasiye katkı sunması öncelikli düşüncelerdir. Bu amaç ve hedeflerin hayata geçebilmesi için de belediyelerin gerekli teknolojik alt yapıya sahip olması elzemdir (Henden ve Henden, 2005: 52-55).

4. E-BELEDİYEÇİLİK VE YEREL DEMOKRASİ İLİŞKİSİ

Demokrasi, klasik olarak halkın yönetimini ifade etmektedir. Ancak günümüzde bu tanımdan çok daha fazlasını göstermektedir. Bu kavram temelde, bireysel özgürlük, toplumsal adalet ve refah gibi değerleri kapsamaktadır. Literatür bağlamında ise; insan hakları, çoğulculuk, sözleşme, temsil ve katılım gibi ilkelere dayanmaktadır. Gerçek anlamda bir demokrasiden bahsedebilmek için halkın yönetsel karar alma sürecinde yetkili olması gerekmektedir. Demokrasi kavramında olmazsa olmaz iki temel ilkenin varlığını vurgulamakta fayda vardır. Bunlar; eşitlik ve özgürlük ilkeleridir. Demokratik sisteme can veren ve onları ayakta tutan bu iki temel ilkenin varlığıdır. Çünkü özgürlük kavramında bireylerin kendi kararlarını kendilerinin almasının önemli olduğu vurgulanırken demokratik düzenlerde bireyler sınırsız derecede özgür değillerdir. Eşitlik ilkesinde ise demokratik bir rejim nazarında bireyler arasında ayırım yapılmaması, tüm bireylerin insan olarak eşit siyasal değerinde olmasıdır (Pustu, 2005: 121-122).

Yerel yönetimler, yerinden yönetim anlayışı (decentralization) ilkesince, kamu hizmetlerinin halka sunulmasında görevleri olan ve yerel toplulukların üyelerinin karar süreçlerinde rol üstlenmesine fırsat sağlayan yerinden yönetim kuruluşlarıdır. Bu yönleri ile yerel yönetimler, demokrasiler için vazgeçilmez kurumlar olma özelliklerini taşımaktadırlar (Keleş, 2020: 46). Ayrıca yerel yönetimlerde demokrasinin gelişmesi noktasında halkın katılımının sağlanması ile birlikte gereksinim duyulan katılım yollarının açık tutulması, yerel birimlere ihtiyaç duyulan finansal kaynakların temin edilmesi ve katı vesayet sisteminin yumuşatılması ya da kaldırılması gerekli görülmektedir (Özer ve Önen, 2017: 316).

Yerel yönetim kuruluşları, demokratik kültürün oluşması, siyasal olgunluğun yerleşmesi gibi demokrasi noktasında birçok farklı katkısı olması açısından önemli idarelerdir. Yerel yönetimlerin yapılarında bulunan yerel demokrasi anlayışı, halkı doğrudan ilgilendiren ve hayatlarında önemli yer tutan sorunların tartışılıp çözüm üretildiği, alınan kararların hayata geçirildiği için küçük ölçekli bir sistem olarak kabul edilmektedir. Demokrasinin öğrenimi açısından en ideal okulun yerel yönetimler olduğu birçok düşünür tarafından dile getirilmiştir. Yerel yönetimler, bir yandan halkın demokratik gelişimlerine katkı sunarken diğer yandan ise daha üst düzeyde siyasetçilerin yetişebilmesi için temel oluşturmaktadır. Alexis de Tocqueville'den John Stuart Mill'e kadar birçok kuramcı, yerel yönetimlerin eğitici rolü, okul niteliği üzerinde önemle durmuşlar, bu birimleri, halkın ve önderlerin siyasal eğitimine katkısı nedeniyle demokrasinin ilkokulu olarak görmüşlerdir (Özer, 2000: 130-132).

Güncel yerel yönetim anlayışında, yönetişim kavramı katılım olgusunu temel alan hakim paradigmadır. Yönetişim kavramı; hesap verilebilirlik, katılımcılık, adem-i merkeziyetçilik ve şeffaflık gibi benzeri kavramlara karşılık gelmektedir. Yönetim sistemi içinde sadece merkezi ve

yerel idarelerin değil; bunların yanı sıra sivil toplum kuruluşlarının, girişimcilerin ve kar amacı olmayan kuruluşların da katılımını hedef edinmiştir. Merkeziyetçilik anlayışının olabildiğince minimize edildiği ve yetki devri ilkesinin ön plana çıktığı bu kavram, toplum ve devlet ilişkilerinde çift yönlü bir etkileşime işaret etmektedir. Katılım ise yönetim kavramının olmazsa olmaz temel ayaklarından birisidir. Gerek sivil toplum mekanizmaları gerekse de vatandaş devlet sisteminin temellerinden birisidir. Bu bakımdan katılımcılığın artması, toplum temelinde iletişim ve karşılıklı etkileşimi artırmaktadır. Katılım anlayışı ile yerelde birlikte yaşayan bireylerin birbirleriyle duygudaşlık ve kolektif iş birliği anlayışları güçlenmektedir (Yılmaz ve Telsaç, 2021: 246-247).

Yönetişim, farklı paydaşların karar verme süreçlerinde etkileşim halinde oldukları ve iş birliğini esas alan bir anlayışı işaret etmektedir. 21. yüzyılda gerçekleşen enformasyon teknolojilerindeki gelişmelerin yönetim kavramına da ciddi katkıları olmuştur. Bu teknolojik gelişmelerle siyasal veya yönetsel karar alma süreçlerine etkin katılımların artacağı ve demokratikleşme endeksinin gelişeceği düşünülmektedir. Dijital ya da akıllı yönetim süreci olarak adlandırılan yeni yönetim modeli, geleneksel kamu yönetimi anlayışının aksi istikametinde dijital teknolojileri kullanımı esas almaktadır. Akıllı yönetim, katılımcılığın daha iyi sağlanabilmesi için vatandaşların katılımını artırmayı esas almaktadır (Bozkurt, 2023: 71-72).

Kamu yönetimi süreçleri, bu süreçleri uygulayan kamu yönetimi bürokrasisi için genellikle maliyetli ve zaman alıcıdır. E-hükümet anlayışının uygulandığı yerlerde, bilgi sağlama ve hizmet sunumu daha az personel gereksinimi sağlamakta ve sonuçlar daha hızlı oluşmaktadır. Bunun yanı sıra vatandaşlar, gece-gündüz bilgi toplama imkanına sahip olmaktadır. Dijital araçlarla sağlanan bu bilgi ve hizmet altyapıları geleneksel hiyerarşi ve idari rutinleri aşarak verimliliği arttırmaktadır. E-hükümet anlayışının bu yönleriyle eşit imkan ve hizmet sunumlarının gerçekleştirildiği fark edildikçe kişiler arası ve hükümete karşı daha büyük bir güven seviyelerine neden olacaktır (www.idos-research.de, 2024).

Bilgi ve iletişim tabanlı teknolojik değişim, yerel yönetimleri hizmetlerin sunumunda daha aktif, hızlı ve ulaşılabilir hale getirmiştir. Yerel halkın ihtiyaçlarını en hızlı bir şekilde gerçekleştirmeye çalışmıştır (Atmaca ve Yılmaz, 2019: 407). Bu bağlamda e-yerel yönetimi, yerel demokrasi ve kamu hizmetlerinin dijital ortama aktarılması noktasında büyük bir fırsat olarak değerlendirmek mümkündür. Belediyeler bağlamında, halkın görüşlerinin öğrenilerek onların yönetim sistemine entegre olması demokratik yönden elzemdir. Halkın seçimler yoluyla belediye organlarının seçilip oluşmasına katkıda bulunması, bu beklentinin en temel sonucu olarak uygulanagelmektedir. “Paydaş ruhu”, “kentlilik bilinci” gibi demokratik anlayışların gelişmesiyle katılım artacağı için demokrasiye önemli bir katkı sunacaktır. Yerel düzeyde e-demokrasi, demokratik zeminde bir katılıma imkan sağlarken yerel sorunların yönetimi hakkında konuşma imkanı sunarak paylaşım olanağı tanımaktadır. İnternet teknolojilerinin gelişimi, yerel yönetim süreçlerinden olan belediye meclisleri toplantıları hakkında bilgi edinimi, fikir paylaşımı gibi şeffaflık ve demokratikleşme açısından da önemli bir katkı sunacağı yadsınamaz bir gerçektir. Aksi takdirde bu süreçler hakkında bilgilenme kısmi ve klasik bağlamda kalacaktır. E-idare anlayışının en temel ayaklarından birisi olan e-belediye olgusu, belediyelerin hizmet, yönetim, istihdam gibi açılardan kalkınmasına da katkı sağlayacak bir projedir (Oğurlu, 2010: 242-244).

E-leşen bu sistemler ile esasında yerel yönetimlerde e-demokrasi, e-denetim ve e-katılım süreçlerinin doğal olarak oluştuğu dikkatleri çekmektedir. Halkın online belediyenin karar ve

uygulama süreçlerine katılmalarını sağlayan anketler ve bazı projelerle doğrudan demokrasi mekanizması işlerken (e-katılım) bu yönetimlerin çeşitli enstrümanlarla denetlenmesi ise (e-denetim) dolaylı demokrasi kapsamına girmektedir (Çiftçi ve Çiftçi, 2023: 722).

Burada üzerinde önemle durulması gereken bir diğer husus ise, e-katılım olgusudur. E-katılım, enformasyon teknolojilerinin hükümet-vatandaş perspektifinden etkileri büyük olan bir olgudur. E-katılım esasında, hem sivil toplum hem de resmi siyaset-yönetim alanı arasındaki teknoloji endeksli bir etkileşim olarak tanımlanabilir. Katılım kavramı; müdahil olma veya dahil olma gibi anlamlara gelmektedir. Bu bağlamda, tartışma ve toplum temelli konuları ilgilendirebileceği gibi karar alma süreçlerini de kapsayabilmektedir. E-katılım süreci, üstten aşağı doğru işleyen bir süreç olan e-devlet sürecinin aksine tabandan tavana doğru işlemektedir. Yani e-devlet yönetimden halka doğru giderken, e-katılım ise birey veya örgütlerden yönetime doğru bir süreci kapsamaktadır (Ölmez, 2020: 54-55).

E-katılım, teknolojik gelişmelerin bir karşılığı olarak halkın demokratik süreçlere katılımının bilgi ve iletişim ağları aracılığı ile yaygınlaşması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, e-katılım, vatandaş katılımını desteklemeyi amaç edinmiştir. E-demokrasi, vatandaşların demokratik süreçlere katılımlarını artırmayı hedeflemektedir. Bu bakımdan elektronik katılım, e-demokrasinin ön koşuludur denilmesi yanlış olmayacaktır. Belediyelerin e-demokrasiye yönelik katılım ve dijitalleşme penceresinden bakıldığında, elektronik oylama, çevrimiçi sohbet odaları, çevrim içi toplantılara katılım, çevrim içi tartışma ortamları, çevrim içi protesto ve imzalar karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada sosyal medya gerçeğinin de etkili bir katılımcı dijital yönetim kanalı olarak değerlendirilebilmesi mümkündür (Yıldız ve Gümüş, 2023: 209-210).

E-demokrasiden beklenen fayda, serbest ve eşit bir düzlemde vatandaş katılımının sağlanmasıdır. Bu anlayışla, demokratik çıkar grupları oluşacak ve açık demokratik söylemlere imkan tanıyacaktır. Ayrıca e-demokrasi savunucuları internet kullanım oranlarındaki artış ile birlikte bilgiye erişme noktasında bu imkana sahip olanlar ve olmayanlar arasındaki farkı ortadan kaldıracığını ve bu enformasyon teknolojilerinin toplumun adeta belkemiğini oluşturacak bir dünya tasarlanacağını belirtmektedirler. Bu noktada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise temsili demokrasinin e-demokrasiye dönüşümüdür. Bu dönüşüm ile birlikte vatandaşların birbirleriyle ve onları yönetenlerle doğrudan iletişime geçebilmesi hatta tartışma zemininde buluşmalarına imkan vermektedir. Dolayısıyla, e-demokrasi anlayışı bireylerin çoğu kez şahsi endişelerini yansıtmayan temsili demokrasinin yerine seçmenlerin iradesinin oy verme veya referandum yoluyla yönetime doğrudan yansıtmasına olanak sağlamaktadır (Gökçe ve Örselli, 2012: 49-50).

E-demokrasi ve e-devlet arasında farklılıkların olduğu bazı noktalar da vardır. E-devlet, kamusal hizmetlerin sunumu, kamu hizmetleri verimliliğinin maksimize edilmesi ve enformasyon teknolojilerinin kullanımıyla tasarrufu öncelerken; e-demokrasi ise siyasal sisteme işaret ederek siyasal karar mekanizmasının uzamasına ve yönetim süreçlerine yeni maliyetler getirebilmektedir. E-devlet, bilgi teknolojileri sayesinde kamusal hizmetlerin hızlanarak etkin hizmetlerin sunulmasını öncelerken, e-demokrasi vatandaşlar ile siyasal karar alıcılar arasında oluşan ilişkilere odaklanmaktadır. Dolayısıyla e-devlet verimlilik ile ilgiliyken, e-demokrasi yetkilendirme ile ilgili olmaktadır (Maraş, 2011: 138).

5. TÜRKİYE’DE E-BELEDİYECİLİK OLGUSU VE DEMOKRASİ

Türkiye’de e-hizmet anlayışına bakıldığında 2000’li yıllardan sonra bir gelişimin olduğu görülmektedir. Sosyo-ekonomik yapısı daha güçlü olan belediyelerin, e-belediye çalışmalarına ağırlık verdiği görülmüştür. Bu çalışmaların temelinde ise yerel kamu hizmetlerinde etkin, hızlı ve verimli bir hizmet sunumu gerçekleştirilmek hedeflenmiştir. E-belediye hizmetlerinin sunulduğu ilk yıllarda genelde belediyenin kurumsal yapısı hakkında genel bilgiler sunulurken son yıllara gelindiğinde ise birçok hizmetin sisteme entegre edildiği görülmektedir (Güven, 2022: 1632-1633).

Türkiye’de e-demokrasi çalışmaları adına hayata geçirilen en önemli adımlardan birisi YERELNET projesidir. Türkiye ve Orta Doğu Araştırma ve Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) aracılığı ile gerçekleştirilen “Yerel Yönetimler İçin Eğitim Malzemesi Geliştirme Araştırma Projesi” 1999 yılında hayata geçirilmiştir. Projenin hayata geçmesinin temel eksenini ise, Türkiye’de bulunan yerel yönetim kuruluşlarının düzenli ve eşgüdüm halinde çalışabilecek bir düzlemlerinin olmamasıdır. Ayrıca Yerel Yönetimler Bilgi Tabanı olarak bilinen Yerel Bilgi Projesi İçişleri Bakanlığının önerisi üzerine 2001 yılında yürürlüğe girmiştir. Projenin amacı, yerel yönetimler hakkında bilgileri dijital ortamda bir araya getirerek bu bilgiler ışığında politika yapımı ve karar alma süreçlerinde faydalanabilecek duruma getirilmesidir. Hesap verilebilirlik ve şeffaflık ilkeleri adına yerel yönetimler ve onların faaliyetleri hakkında bilgilerin paylaşıldığı bir veri tabanı olması amacıyla kurulmuştur (Erol, 2021: 131-132).

2004 yılında 5216 sayılı “*Büyükşehir Belediyesi Kanunu*” ve 5393 sayılı “*Belediye Kanunu*” yürürlüğe girmiştir. Bu reform süreçlerinde Kopanahag Kriterlerine uyum sağlama da önemli bir hedef olmuştur (Koçak ve Ekşi, 2010: 303-304).

Türkiye’de “e-devlet kapısı” uygulaması 2008 tarihinden bu yana hizmet veren oldukça önemli bir platformdur. Bu platform aracılığı ile hizmet alan vatandaşların hayatlarını kolaylaştırmakta kamuya da büyük katkılar sunmaktadır. Ayrıca bu platform içinde Adres Kayıt Sistemi ve Elektronik Kamu Alımları Platformu (EKAP) oluşturulmuş, Merkezi Sicil Kayıt Sistemi (MERSİS) ve Kimlik Kartı projelerinin pilot uygulamaları tamamlanarak yaygınlaştırılmaya başlanmıştır. Tapu ve Kadastro Bilgi Sistemi (TAKBİS), Kamu Güvenli Ağı, Ulusal Coğrafi Bilgi Sistemi Altyapısı gibi e-devlet hizmet sunumu için gerekli olan temel bilgi sistemleri oluşturulmuştur. Ek olarak eğitim, sosyal güvenlik, sağlık gibi alanlarda uygulama projeleri gerçekleştirilmeye devam edilmektedir (Güler ve Şahnagil, 2017: 23-24).

“www.turkiye.gov.tr” internet adresi üzerinden erişim sağlanan bu portalda günümüz itibarıyla belediyelerle ilgili “e-devlet kapısı ile 81 ilimizde bulunan 485 adet belediyenin sunduğu hizmetlerin yanı sıra, belediyelere bağlı ulaşım, su, kanalizasyon vb. hizmetleri sunan 30 adet yerel hizmet kurumunun sunduğu bilgi ve başvuru hizmetlerinden de faydalanabilirsiniz” denilmektedir (www.turkiye.gov.tr, 2024).

E-devlet portalının web sayfasının güncel haline bakıldığında “e-devlet kapısı e-katılım politikası” sayfasında verilen bilgiler ise konunun aydınlatılması açısından önem taşımaktadır. “*e-Devlet Kapısı’nın e-Katılım Politikası, 1/11/1984 tarihli ve 3071 sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun ve 9/10/2003 tarihli ve 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu kapsamında On Birinci Kalkınma Planının 2.5.2. sayılı “İyi Yönetişim” başlığının 780’inci amaç maddesi (“Kamu yönetiminde*

hesap verme sorumluluğunun yerleştirilmesi, katılımcılığın güçlendirilmesi, kamu hizmet sunumunda eşit ve adil muamele yapılmasının sağlanması ve şeffaflığın artırılması temel amaçtır”) doğrultusunda hazırlanmıştır.” denilmektedir. Bu doğrultuda e-katılım politikası temelde üç zeminde ilerlemektedir (www.turkiye.gov.tr, 2024):

- Bilgi Edinme
- Danışma
- Karar Alma

Bilgi edinme kısmına bakıldığında temel olarak e-devlet portalı üzerinden sınırsız ve çevrimiçi nitelikte kamuya açık bilgilere ulaşım imkanı sağlamaktadır. 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu ve 3071 sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Daire Kanun hükümleri çerçevesinde bilgi edinme ve dilekçe haklarının kullanımına önem verilmek suretiyle bu talepleri e-devlet kapısı üzerinden süratle yürütmenin mümkün olduğu vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi’ne (CİMER) başvurarak talep ettikleri bilgilere de erişebilmektedir (www.turkiye.gov.tr, 2024).

Danışma boyutunda ise e-devlet kapısı üzerinden iletilen her türlü dilek, şikayet, görüş ve öneriler gerekli durumlarda konunun ilgililerine iletilerek görüş alınabilmektedir. E-devlet kullanıcıları gerek olması halinde 160 numaralı telefona ulaşarak e-devlet kapısından sunulan hizmetler hakkında veya kullanımı ile ilgili taleplerini iletebilmektedirler. Yine TBMM e-dilekçe hizmetini kullanarak TBMM’ye isteklerini iletebilmektedirler (www.turkiye.gov.tr, 2024).

Karar alma aşamasında ise e-devlet kapısı üzerinden yürütülen çalışmalar hakkında memnuniyet düzeyleri ölçümlenebilmektedir. Yürütülen hizmetlerin bileşenleri, tasarımları, sunum yöntemleri gibi faktörleri ölçümleyerek kullanıcıların karar alma mekanizmalarına dahiliyetini güçlendirerek katılım sağlanması amaçlanmaktadır. İstek, talep ve öneri gibi modüllerin olması ile yürütülen hizmetlerin değerlendirilmesi ve hatta gerekirse revize edilmesine imkan sağlamaktadır (www.turkiye.gov.tr, 2024).

2014 yılında Kalkınma Bakanlığına sunulan E-Belediye Bilgi Sistemi Projesi belediyelerin entegrasyonuna büyük bir katkı sunmuştur. Projenin hedefleri ise aşağıdaki şekilde belirtilmiştir (www.belediye.gov.tr, 2024):

- Vatandaşlara yönelik hizmet odaklı yerel yönetim anlayışına uygun,
- Hizmetlerin, kesintisiz, hızlı ve etkin sunumunu sağlama,
- Belediyelerin ortak bir sistemin çatısı altında buluşmasına imkan sağlayan bir proje oluşturulması hedeflenmiştir.

Bu proje Kalkınma Bakanlığı tarafından 2017’de Küçük Ölçekli ve ihtiyacı olan belediyelerin kullanımı amacıyla onaylanmıştır. Proje kapsamında İçişleri Bakanlığınca hazırlanan fizibilite raporunda toplamda 61 adet modül hazırlanması öngörülmüştür.

Sistemin başlıca entegrasyonları ise şöyledir (www.belediye.gov.tr, 2024):

- Adres Kayıt Sistemi Sorgulama (Adres Bilgisi) (Ulusal Adres Veri Tabanı)
- Türkiye İş Kurumu (İşsizlik Bilgileri)

- Kimlik Paylaşım Sistemi (Aile Nüfus Bilgileri)
- Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (Tarım Geliri Bilgileri)
- Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü (Tapu Bilgileri)
- Gelir İdaresi Başkanlığı (Mükellefiyet Bilgisi)
- Türkiye Noterler Birliği (Asbis-Araç Bilgisi Sorgusu)
- Yüksek Öğretim Kurumu (Öğrenci Bilgisi)
- Sosyal Güvenlik Kurumu (Hizmet Bilgileri Sorgulama)
- T.C. Aile, Çalışma Ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı/Sosyal Yardımlaşma Ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (Yardım Bilgi Bankası Sorgulamaları)

Bu projenin sağlayacağı avantajları ise şöyle görülmektedir:

- Hedeflenen uygulamalar belediyelerin kullanımına açık olacaktır.
- Zaman ve mekandan bağımsız bir yönetim imkanı sağlanacaktır.
- Karar ve destek mekanizmasının güçlenmesi
- Ortak projenin oluşması ile belediyelerin ferdi sistem oluşturmalarının önüne geçilerek tasarrufun sağlanması hedeflenmektedir.

E-devlet sisteminde, “e-katılımcılık” adıyla bir bölüm oluşturularak vatandaşlara yönelik önemli bir adım atılmıştır. “Cumhurbaşkanına yazın” uygulaması ile 2018 yılına kadar yürürlükte olan Başbakanlık bünyesinde Başbakanlık İletişim Merkezi (BİMER), Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) bünyesinde e-dilekçe hizmeti ise katılımcılara dijital ortamdan TBMM’ye dilekçe sunma imkanı tanımıştır. Yine TBMM bünyesinde “bir önerim var” isimli katılım platformu ile TBMM’nin daha önceden belirlediği bazı konular hakkında görüş ve önerilerini sunabilmişlerdir. Ayrıca e-devlet portalında, “e-devlet’te engel yok” projesi ile engelli vatandaşlara yönelik, bir çağrı merkezi hizmeti sunulmuştur. Bu hizmet aracılığı ile engellilere yönelik dilek, şikayet ve önerilerini yazı ve işaret dili aracılığı hizmet sunumu gerçekleştirilmiştir (Yavuzoğlu, 2017: 128-129).

5393 sayılı Belediye Kanununun 15. maddesinde “*Belediye, belde sakinlerinin belediye hizmetleriyle ilgili görüş ve düşüncelerini tespit etmek amacıyla kamuoyu yoklaması ve araştırması yapabilir*” denilmektedir. Bu hüküm uyarınca yasal alt yapıda da belediyelere tanınan bu hüküm gereği belediye yönetimleri de halkın talep ve görüşlerinden faydalanabileceği hüküm altına alınmıştır (www.mevzuat.gov.tr, 2024).

SONUÇ

Günümüzde kamu hizmetlerinin dünyadaki yaşanan hızlı değişimle birlikte ciddi bir dönüşüme girmiş olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Özellikle çağımızın en önemli güç simgesi olan “bilgi” ve buna bağlı gelişen teknolojik gelişmeler de kamu yönetimi ve kamu hizmetlerini oldukça yakından ilgilendirmektedir. Yeni kamu yönetimi anlayışı, yönetim gibi popüler kavramların gelişimine ek olarak bilgi ve iletişim teknolojilerinde hızlı yükseliş ve gelişim de dijital devlet gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Kamusal hizmetlerin yanı sıra politik zeminde de demokrasinin geleceği ve gelişimi açısından dijital devlet umut vaad edici bir gerçektir. Dünyada etkinliğini ve

varlığını hissetmeye başladığımız bu e-süreçler her geçen gün önemli hale gelmektedir. Birlikte yönetmek anlamına gelen yönetim kavramına etkinlik kazandırmak adına demokratik düzlemin dijital hale aktarılması politikaların karar alma ve yürütme sürecinde büyük rol alacaktır. Türkiye’de e-devlet portalı, gerek merkezi gerekse de yerel kamu hizmetlerinin sunumunda gittikçe önemli hale gelmektedir. Belediyeler ve onlara ait hizmetlerin bütünleşik şekilde tek çatı altından sunulması vatandaşlar açısından olumlu gelişmelerdir. Demokratik veya katılım düzeyinde ise iletişim kanallarının, dilekçe haklarının sunulması, anketlerle memnuniyet düzeylerinin ölçümlemeye başlanmış olması olumlu gelişmelerdir.

E-belediyecilik, dijital teknolojilerin yerel yönetim süreçlerine entegre edilmesiyle, vatandaşlara daha şeffaf, hızlı ve etkin hizmetler sunulmasını amaçlayan bir sistemdir. Bu dönüşüm, yerel demokrasinin güçlenmesine de önemli katkılar sağlamaktadır. Geleneksel katılım yöntemlerinin sınırlılıklarını aşarak, e-belediyecilik sayesinde halkın yönetime daha doğrudan katılımı mümkün hale gelmektedir. Özellikle çevrimiçi platformlar aracılığıyla halkın karar alma süreçlerine aktif katılımını sağlayarak yerel yönetimlerin hesap verebilirliğini artırmaktadır. Ancak, bu sistemin başarılı olabilmesi için vatandaşların teknolojiye erişimlerinin sağlanması kritik önem taşımaktadır. Böylelikle, e-belediyecilik uygulamaları yerel demokrasiyi sadece daha katılımcı değil, aynı zamanda daha kapsayıcı ve adil bir yapıya dönüştürebilecektir.

KAYNAKÇA

- Altın, A. (2013). Kamu Hizmeti Anlayışında Değişim. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2), 101-118.
- Atmaca, Y. ve Yılmaz, V. (2019). Digitalised Local Management And Participatory Municipalism: Çankiri Municipality Case. *Theory And Practice In Social Sciences (Ed. Viliyan Krystev, Recep Efe, Emin Atasoy)*, St. Kliment Ohridski University Press, Sofia, 403-417.
- Bozkurt, A. (2023). Akıllı Kentlerde Dijital Yönetişim: E-Belediyecilik Uygulamaları. *Urban 21 Journal*, 1 (1), 69-80.
- Coşkun, A. V. (1999). Yerel Yönetimler ve Demokrasi. *Türk İdare Dergisi*, Yıl: 71, Sayı: 422, 93-110.
- Çiftçi, S. ve Çiftçi, L. (2023). Türkiye’de Büyükşehir Belediyelerinde E-Belediye Uygulamaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (87), 714-730.
- Çelik Gönültaş, M. ve Gönültaş Y.C. (2021). Bir Mekansal Ayrışma Örneği: Favela ve Gecekondu Soslolojik Bir Bakış, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi* (22) 49, 249-265.
- Derbil, S. (1950). Kamu Hizmeti Nedir?. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7 (3), 28-36.
- Erol, O. E. (2022). E- Demokrasi Kavramının Türkiye’de Büyükşehir Belediyelerinin Web Siteleri Bağlamında İncelenmesi. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karabük.
- Göçoğlu, V. (2020). Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Dijital Dönüşüm: Nesnelerin İnterneti Üzerine Bir İnceleme. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (1), 615-628.

- Gökçe, O. ve Örselli, E. (2012). E-Demokrasi Vatandaşların Siyasete İlgilerinin ve Katılımlarının Artırılmasının Bir Aracı Mı? 39-64, *E-Devlet*, edt. M. Z. Sobacı ve M. Yıldız, Nobel Yayın, 1.Baskı, Ankara.
- Güler, T. ve Şahnagil, S. (2017). Dijital Demokrasi ve Yönetişim İlişkisi Çerçevesinde E-Demokrasi/E-Devlet Uygulamaları. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 2 (2), 16-29.
- Güven, A. (2022). Türkiye’de E-Belediyecilik Uygulamaları Çerçevesinde İl Belediyelerinin Analizi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 12 (3), 1621-1650.
- Henden, H. B. (2005). Katılımcı Yerel Yönetim Anlayışında E-Belediyeciliğin Yeri ve Önemi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1 (1), 1-13.
- Henden, H. B. ve Henden, R. (2005). Yerel Yönetimlerin Hizmet Sunumlarındaki Değişim ve e-Belediyecilik. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (14), 48-66.
- Keleş, R. (2020). Yerel Demokrasiyi Merkezizetçilik Virüsünden Arındırmak. *Kent ve Çevre Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 45-58.
- Koçak, S. Y. ve Ekşi, A. (2010). Katılımcılık ve Demokrasi Perspektifinden Türkiye’de Yerel Yönetimler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (21), 295-307.
- Maraş, G. (2011). Kamu Yönetimlerinde E-Devlet ve E-Demokrasi İlişkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (37), 121-144.
- Marc, R.D.D.S.M. (2009). Devlet. Çev. İsmail Yerguz, Dost Kitabevi Yayınları, 1.Baskı, Ankara.
- Mecek, M. (2017). E-Devlet ve E-Belediye: Kavramsal Çerçeve ve Türkiye’de Belediye Web Sitelerine Yönelik Yapılan Çalışmaların İncelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 22, Kayfor 15 Özel Sayısı, 1815-1851.
- Mecek, M. ve Atmaca, Y. (2020). Yerel Yönetimlerin İdari Yapısına İlişkin Mevzuat Analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (76), 2068-2087.
- Oğurlu, Y. (2010). İdare Hukukunda “E-Devlet” Dönüşümü ve Dijitalleşen Kamu Hizmeti. On İki Levha Yayınları, 1. baskı, İstanbul.
- Onar, S. S. (1966). İdare Hukukunun Umumi Esasları. Cilt.1, İstanbul Akgün Matbaası, 3. baskı, İstanbul.
- Ölmez, F. (2020). Yerel Yönetimlerde Etkili Bir Araç Olarak E-Katılım: Büyükşehir Belediyeleri Web Siteleri İçerik Analizi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir.
- Ökmen, M. ve Çağatay, U. (2016). Kamu Hizmeti-Yerel Hizmet İlişkisi ve Açılımları Üzerine Notlar. *Yerel Politikalar Dergisi*, Sayı: 6, 77-104.
- Önen, S. M. ve Kahraman, N. (2022). Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Dijitalleşme Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, 5 (5), 424-432.
- Özer, M. A. ve Önen, S. M. (2017). 200 Soruda Yönetim, Kamu Yönetimi. 2. baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Özer, M. A. (2000). Yerel Demokrasi, Demokratik Yerel Yönetimler ve Yerel Yönetimlerin Demokratikleşmesi Kavramlarının Tahlili Üzerine. *Türk İdare Dergisi*, 72 (426), 129-143.
- Pustu, Y. (2005). Yerel Yönetimler ve Demokrasi. *Sayıştay Dergisi*, (57), 121-134.
- Resmi Gazete (1982). 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası.
- Yavuzoğlu, S. (2017). Dünya’da E-Demokrasi Uygulamaları ve Türkiye. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

- Yaylı H. ve Gönültaş, Y.C. (2018). Türkiye’de İdareler Arası İlişkide Büyükşehir ve Büyükşehir İlçe Belediyeleri, Mehmet Mecek, Bekir Parlak, Emin Atasoy (Ed.) Kent Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar ve Etkin Belediyecilik Uygulamaları içinde, Nobel Yayınevi, Ankara, ss.803-813
- Yıldırım, M. (2014). E-Devlet ve Yurttaş Odaklı Kamu Yönetimi. Nobel Yayınları, 3. baskı, Ankara.
- Yıldız, M. ve Gümüş, E. (2023). Yerel Yönetimlerde Dijital Dönüşüm E-Belediye Uygulamaları. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9 (2-1), 201-221.
- Yılmaz, V. ve Telsaç, C. (2021). Yerel Yönetimler ve Katılım. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (40), 235-254.

Diğer Kaynaklar

- <https://www.belediye.gov.tr/e-belediye-bilgi-sistemi-projesi>, Erişim Tarihi: 13.05.2024.
- https://www.idos-research.de/uploads/media/DP_16.2021.pdf, Erişim Tarihi: 06.05.2024.
- <https://www.turkiye.gov.tr/belediyeler>, Erişim Tarihi: 11.05.2024.
- <https://www.turkiye.gov.tr/iletisim?genel=Bilgiler>, Erişim Tarihi: 10.05.2024.
- <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5393&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 10.05.2024.

doi: 10.5281/zenodo.14554675

The Degrowth Imaginary: A Bibliometric Analysis of the Literature

Küçülme Tahayyülü: Literatürün Bibliyometrik Analizi

Yusuf MURTEZA *

Makale Geliş Tarihi / Received :02.10.2024
Makale Kabul Tarihi / Accepted :10.12.2024

ABSTRACT

Alternative socio-political imaginaries stress the need to address ecological breakdown. Having received growing attention from scholars, research on degrowth as a burgeoning topic is scattered across various scientific disciplines such as environmental science, sociology, economics, and geography. However, the growing number of publications focusing on bibliometric analysis enable researchers to take a snapshot of the evolutionary account of a specific field. This article aims to present the state-of-the-art scientific knowledge on the degrowth imaginary by employing the tools of bibliometric analysis. It illustrates the evolving dynamics within degrowth research from 2008 to 2024. On the basis of 929 scientific publications retrieved from the Web of Science database, descriptive analysis determined the most active authors, institutions/organizations, journals, and countries in the literature. Bibliometric analysis, using VOSviewer, provided co-authorship analysis at the authors and country levels, co-occurrence analysis of keywords, and co-citation analysis of documents and authors in the field.

Anahtar Kavramlar: Küçülme, Web of Science, Bibliyometrik Analiz, VOSviewer, Bilimsel Haritalama.

ÖZET

Alternatif sosyo-politik tahayyüller, ekolojik parçalanmaya karşı çözüm ihtiyacını vurgulamaktadır. Giderek daha fazla ilgi gören bir konu olan küçülme üzerine yapılan araştırmalar, çevre bilimi, sosyoloji, ekonomi ve coğrafya gibi bilimsel disiplinlere dağılmış durumdadır. Diğer taraftan bibliyometrik analize odaklanan yayınların sayısının giderek artmasının nedenlerinden birisi de bu analizin araştırmacılara bir araştırma alanının geçirdiği gelişimsel sürecin anlık görüntüsünü sağlamasıdır. Bu çalışma, bibliyometrik analiz araçlarını kullanarak küçülme tahayyülüne ilişkin bilimsel literatürün son durumunu ele almayı amaçlamaktadır. Bu makale, 2008-2024 yılları arasında, küçülme literatürü üzerine olan çalışmalarını analiz etmektedir. Çalışmada, Web of Science veri tabanından elde edilen 929 bilimsel yayın, betimsel analiz başlığın altında literatürdeki en etkili yazarlar, kurumlar, dergiler ve ülkeler belirlenmiştir. Ardından VOSviewer kullanılarak yapılan bibliyometrik analizle birlikte, ortak yazarlık analizi (co-authorship), birlikte bulunma (co-occurrence), ve ortak alıntılanma (co-citation) analizleri gerçekleştirilmiştir.

Keywords: Degrowth, Web of Science, Bibliometric analysis, VOSviewer, Science mapping

* Arş.Gör. Doğuş Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ymurteza@dogus.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0928-0910

INTRODUCTION

Modern society is a constantly evolving metabolism in the midst of three immediate contradictions of the ecological overshoot, social shortfall, and capital accumulation (Fitzpatrick *et al.*, 2022). As a complex system of metabolism, contemporary society transforms raw materials into economic goods and waste in order to function properly (Farley & Voinov, 2016). Images of the rapidly growing economic activity, characterized by mega construction projects and the extensive resource use, have raised concerns about the long-term integrity of the environment. The detrimental consequences of the environmental breakdown are visible in the expected rise in material consumption to 90 billion tons by 2050 (Swilling *et al.*, 2018), in global population growth—a crucial driver in net consumption and waste production—as it is projected to reach 11 billion before the end of this century (Crist *et al.*, 2022), in the increasing levels of greenhouse gas emissions (Malhi *et al.*, 2020), in the accelerating rate of species leading to biodiversity loss, which is now 100 times higher (Ceballos *et al.*, 2015), and in exceeding nature's regenerative capacity (Rees, 2020; Wackernagel *et al.*, 2002).

The nature of environmental threats was perceived through apocalyptic scenarios of the future in public discourse during the 1960s and 1970s. However, this pessimistic tune witnessed a radical change and optimistic scenarios—where nature is thought to have a limitless carrying capacity for absorbing unsustainable resource use—gained dominance (Buell, 2004). In modern societies, the human-nature relationship is viewed in an instrumental way, prioritizing techno-managerial solutions over ecological transformation. Technological innovation is considered a savior in addressing environmental issues (Crist, 2019; Jesse & Swezey, 2010). Under the banners of green growth and ecological modernization, referred to as eco-modernist solutions (Grunwald, 2018), governments and businesses consider environmental problems through the lens of economics (Oels, 2005). Managerialism, adopting a performance-oriented outlook, designs environmental policies with rationality, efficiency, and utility (Luke, 1999).

The idea of pursuing technological development is closely associated with perpetual economic growth (Kerschner & Ehlers, 2016). For instance, the unlimited potential of economic growth has been promoted in addressing societal problems as technological progress is believed to neutralize any harm to the environment in the production process. However, recent decades have witnessed the growing disillusionment with the devolution of environmental issues into techno-managerial solutions. Post-development, steady-state, post-growth, and degrowth positions recognize the negative consequences of the current growth paradigm and promote alternative understanding of the human-nature relationship (Fioramonti, 2024; Gerber & Raina, 2018; Hollender, 2018). These perspectives challenge the implications of eco-modernist positions of techno-optimism and managerialism (Grunwald, 2018).

Degrowth is a complex term encompassing a radical slogan, an ideology, and a social movement (Demaria *et al.*, 2013; Hickel, 2021; Muraca, 2013). Originating in French politics, the term gained prominence in advocating for a radical transformation of society towards ecological harmony. Defining capitalism as a growth machine (Clark, 2024), the degrowth imaginary calls for building coalitions among different actors of environmental justice movements (Akbulut *et al.*, 2019). A variety of issues have been addressed in the degrowth literature such as: race and gender systems in ecological transformation (Paulson, 2024; Walk, 2024), housing development (Savini,

2023; J. Vandeventer *et al.*, 2024; Xue, 2015), sustainable cities and urban transformation (Béal *et al.*, 2019; Buhnik, 2017; Lehtinen, 2018), timebanking (McGuirk, 2017), tourism (Renkert, 2019; Sard & Valle, 2024), business and corporate management (Wells, 2018; Wiefek & Heinitz, 2018). The point of departure of this paper is the observation that degrowth is a vibrant field of research where emerging ramifications can be seen in the wide array of conceptual applications of the term. The widespread application of degrowth leaves researchers in a challenging position for tracking the intellectual trend in the field.

Several scientific publications have reviewed the degrowth literature. These studies include: the impact of degrowth in the Global South (Gerber & Raina, 2018), a mixed-method study employing multivariate statistics (Engler *et al.*, 2024, p. 4), examinations of degrowth policy proposals (Cosme *et al.*, 2017; Fitzpatrick *et al.*, 2022; Schneider *et al.*, 2010), an analysis of contributions from different disciplines (Kallis *et al.*, 2018), and a review of scientific articles between 2006 and 2015 in the Scopus database (Weiss & Cattaneo, 2017), and bibliometric analysis of co-citation networks of the field between 2008-2016 as a proxy for multi-level perspective (Vandeventer *et al.*, 2019). Although these studies provide a general overview of degrowth, no scientific research deploying bibliometric analysis as a main concern has been found. The main research objective of this study is to examine the general outlook of the degrowth literature using performance analysis and science mapping techniques in bibliometrics through VOSviewer. The chief contribution of this paper will be the classification and visualization of networks among published scientific material in the degrowth literature between 2008-2024.

1. METHOD

1.1. Study Design

The volume and density of scientific knowledge production have been increasing recently. This trend is evident in the increasing scholarly attention to secondary research. The acceleration of scholarly production makes the literature review method critical (Snyder, 2019). In this context, literature reviews are crucial for revealing the status of a research field, its evolution, and existing knowledge gaps. Literature reviews are broadly defined as systematic processes for collecting and synthesizing earlier scientific knowledge. Two traditional methods for analyzing earlier findings of the literature are qualitative literature reviews and quantitative meta-analysis (Schmidt, 2008). A third line of research area is forming around quantitative bibliometric analysis (or scientometrics) (Zupic & Čater, 2015).

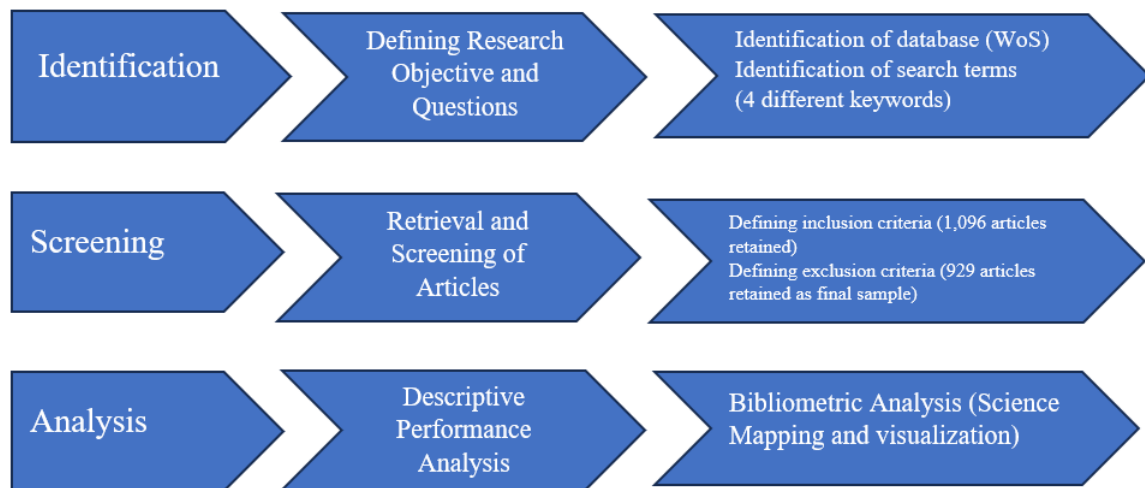
Studying the past mobilizes future research. Analyzing earlier scientific literature has three key advantages (Webster & Watson, 2002). It supports theory development, steers researchers away from oversaturated topics, and identifies novel research areas. Bibliometric analysis complements traditional literature review methods for analyzing the body of literature. However, bibliometric analysis enables researchers to manage all the literature related to any research topic (Öztürk *et al.*, 2024). In traditional reviews, managing large datasets of a research field is practically impossible, and there is always potential for the loss of significant key publications (Ramos-Rodríguez & Ruíz-Navarro, 2004).

Bibliometric analysis involves the examination of metadata of authors, articles, and other information retrieved from scientific databases. Key characteristics of bibliometric analysis include

categorizing the items and visualization of the results. This method aligns with a macro-level approach and provides a structural overview of a research topic in comparison to other review methods (Öztürk, 2021). Overall, bibliometric analysis enables researchers to capture a snapshot of the dynamic and expansive nature of a large body of literature.

The growing popularity of bibliometric analysis underlines how to conduct a proper analysis. While this debate leads to variability, four key phases for a bibliometric study are identified. Among them, determining the research questions is arguably most important part. There is a fine balance between the research questions generated from the research aim and the quality of the study (Öztürk *et al.*, 2024). This study incorporates two important techniques within bibliometric analysis namely performance analysis and science mapping.

Figure 1. Strategy and steps for bibliometric analysis of the degrowth literature on the Web of Science database

Research questions designed for this study are: (1) What are the most influential authors, papers, and journals in the degrowth literature? (2) What are the most active institutions and countries in the degrowth literature? (3) What is the trend in the number of publications over the years? (4) How is the degrowth literature distributed according to the Web of Science categories? (5) What are the most influential publications in the degrowth literature? (6) What are the interactions among scholars and countries in the degrowth literature? (7) What are the most frequently used keywords in the field and how they change over time? (8) What are the publications that are most cited together in the field? (9) What are the authors who are most cited together in the field?

Based on the sampling process of the relevant database, this study has several limitations: (1) it relies only on the Web of Science Core Collection for the literature review and retrieval of relevant publications, and (2) after applying the exclusion and inclusion criteria, non-relevant 167 articles were removed from the initial 1,096 results and leaving 929 scientific articles for bibliometric analysis.

1.2. Database and data collection

Any bibliometric study rests on analyzing collected documents from specified database. In this study, Web of Science Core Collection (WoS) database was decided to retrieve the relevant literature on degrowth (and post-growth). The WoS database is one of the most extensive scientific databases for scientific research. Today, it nearly consists of 34,000 scholarly journals and over 75 million records. Its content is constantly changing due to mergers such as incorporation of specialized databases as well as deletions from the Core Collection (Birkle *et al.*, 2020). It is argued the WoS database has stronger coverage in terms of scientific manuscripts than other databases (Chadegani *et al.*, 2013). It offers alternative formats for analyzing and exporting the conducted search. Also, filtering through micro- and meso-topics allows researchers navigate their search inquiries to the relevant documents.

In addition to selecting an appropriate database, designing an effective search inquiry forms another challenge for bibliometric studies (Sweileh, 2020). A valid search inquiry aims to reach maximum number of relevant documents while filtering out irrelevant ones. Due to the essential characteristic of bibliometric studies, researchers are required to work on an extensive number of scientific documents. The exponentially growing proliferation of the degrowth concept in academic literature has created confusions around the concept. Post-growth, agrowth, degrowth are used interchangeably (Jackson *et al.*, 2019). Following two systematic reviews on the degrowth literature (Engler *et al.*, 2024; Fitzpatrick *et al.*, 2022), the researcher used “degrowth”, “de-growth”, “postgrowth”, and “post-growth” keywords on topic search in title, keywords, and abstracts in the WoS database to retrieve all documents that are possibly related to the degrowth literature. Also, the timeframe for search was determined by the historical context of degrowth. The history of degrowth is contextualized in four phases. The last phase of degrowth, beginning in 2008, is referred to as ‘the rebirth’ (Parrique, 2019). The increasing number of publications correlates with growing reputation of the term since its rebirth. Therefore, the search was refined to the years between 2008-2024, language as English, and the document type was restricted to peer-reviewed journal articles. Books, book reviews, conference proceedings were excluded from the search. No relevant document that incorporates degrowth (post-growth) understanding was found prior to 2008. The WoS indexes for this inquiry were limited to Social Sciences Citation Index (SSCI), Science Citation Index Expanded (SCI-EXPANDED), Emerging Sources Citation Index (ESCI), and Arts & Humanities Citation Index (A&HCI). To ensure a valid search, the research areas limited to environmental studies, economics, and social sciences in general. Research areas that are related to natural sciences, such as marine biology, microfluids, and engineering, were excluded through filtering. The search yielded 1096 results. Database search and exporting documents were completed on a single day, July 24, 2024.

After retrieving relevant documents, Zotero software was deployed. The software is among several programs that enable users create, edit, and manage bibliographical information of documents. Zotero proved itself with the lowest number of mistakes in creating and editing bibliographical references (Kratochvíl, 2017). Through the software, all the abstracts of the retrieved documents were screened. Duplicated and irrelevant items were removed. Scientific publications that treat the degrowth imaginary only superficial and not consider it in detail were excluded from the analysis. The process led to the initial sample of 929 scientific documents. For

science mapping and visualization of networks, VOSviewer was used. The ecosystem of VOSviewer enables researchers to identify and visualize networks in a scholarly field. Compared to other bibliometric tools, VOSviewer is leading for its focus on visualization (Van Eck & Waltman, 2010).

2. RESULTS AND DISCUSSION

2.1. Descriptive Performance Analysis

As a typical empirical paper sets out descriptive statics before detailed examination, bibliometric research follows the same route (Cobo *et al.*, 2011). In descriptive analysis, key metadata elements of an article—such as researchers, authors, institutions, journals—are analyzed based on their performance in terms of publication and citation (Öztürk & Dil, 2022). Descriptive analysis provides crucial insights for mapping the literature's structure at any given moment. Table 1 summarizes the descriptive analysis of the sample.

Table 1. Descriptive Statistics of the Selected Database

Criteria	Quantity
Scientific Articles	929
Authors	1467
Scientific Journals	319
Institutions	816
Countries	69
Cited Reference	46891

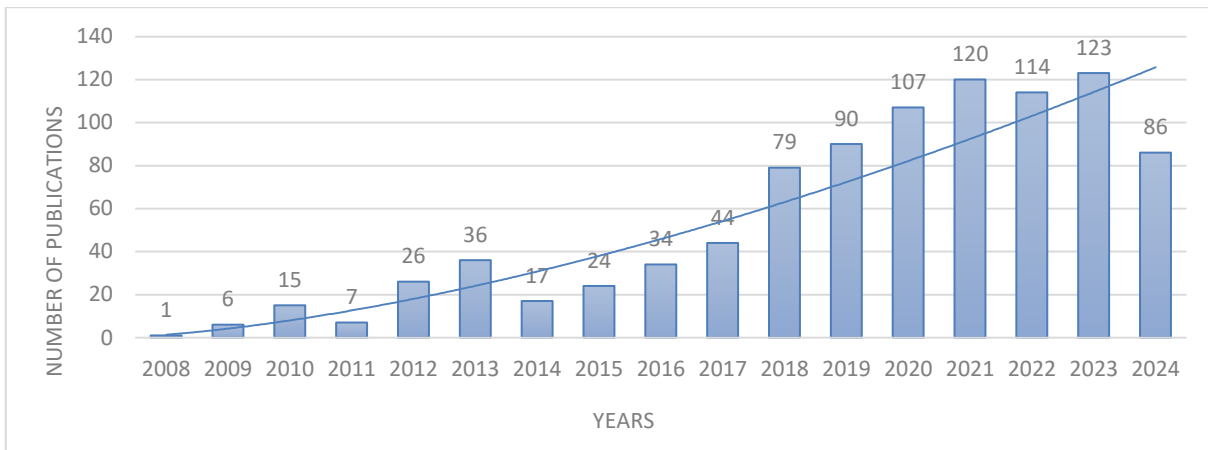
Table 2 shows the first 15 Web of Science categories in the degrowth literature. The top three categories are environmental studies, environmental sciences, and green sustainable science technology. Of the relevant data, 358 studies fall under environmental studies, while 338 studies belong to the environmental sciences category.

Table 2. Number of publications according to the Web of Science categories (First 15 categories)

Web of Science Categories	Number of Publications	% of Total Publications
Environmental Studies	358	38.53%
Environmental Sciences	338	36.38%
Green Sustainable Science Technology	235	25.29%
Economics	215	23.14%
Ecology	113	12.16%
Engineering Environmental	81	8.71%
Geography	75	8.07%
Regional Urban Planning	72	7.75%
Political Science	60	6.45%
Hospitality Leisure Sport Tourism	48	5.16%
Social Sciences Interdisciplinary	46	4.95%
Urban Studies	42	4.52%
International Relations	38	4.09%
Sociology	37	3.98%
Management	36	3.87%

The publication trend for the degrowth literature is illustrated in Figure 2. The first scientific article related to degrowth was published in 2008. The number of publications showed steady growth until 2013. Following a brief period of decline, the scope of degrowth in academia expanded consistently. Considered the six-year timeframe from 2008 to 2013, 91 articles were published. In comparison, the period from 2014 to 2019 produced 288 articles and represents a threefold increase in the number of publications. However, the trend after 2014 can be considered as ‘second birth’ of degrowth. More than three-quarters of the total number of publications, approximately %77.3, have been produced since 2018. The prediction curve in the figure suggests that scholarly publications on degrowth will likely continue to increase in the future.

Figure 2. Number of publications by year based on the Web of Science (between 2008-2024)

All scientific publications in the sample were produced in 69 different countries. Table 3 shows the top 10 active countries in the degrowth literature. These countries represent approximately 93.6% of the scientific publications in the initial sample. Spain, England, Germany, and the United States account for 57.1% of all scientific articles in the field. Spain leads in total citation (6921), citations per document (5569), and total link strength (1964) scores. France, where the degrowth imaginary spurred debate during its formation period, contributed 40 articles to the literature. The leading position of Spain in the degrowth literature, closely tied to the growing general interest in degrowth, can be attributed to the country's economic outlook, particularly after 2007. Gloomy economic indicators, such as high unemployment rates and income inequalities, combined with environmental issues like overpopulated cities, degradation of natural resources, and failures in urban planning, have contributed to this prominence. More specifically, the degrowth debate in Spain is vibrant, drawing insights from political parties such as Podemos, feminist economists, socio-political actors in autonomous regions, and local initiatives, all of which respond to the increasing pressure stemming from the multifaceted nature of economic and environmental crises. (Prieto & Domínguez-Serrano, 2017).

Table 3. Top 10 active countries

Countries	Publications	Citations	Citations Per Document	Total Link Strength
Spain	131	6921	52,8	2858
England	151	5569	36,9	1998
Germany	139	3558	25,6	1960
United States	110	2536	23,1	1146
Netherlands	66	2019	30,6	1029
Canada	48	1561	32,5	561
Sweden	77	1476	19,2	1030
Australia	54	1450	26,9	631
France	40	1001	25,0	463
Finland	54	969	17,9	617

Scientific publications in degrowth literature were distributed across 816 different institutions. Table 4 summarizes the top 10 active organizations/institutions based on the number of scientific documents, total number of citations, and frequency. These institutions are responsible for 247 scientific articles, which represent 23.8% of all scholarly work in the literature. The Autonomous University of Barcelona has the highest score in terms of number of documents (77), total citations (5375), and average citations per document (69.8). Comparing to Table 2, the Autonomous University of Barcelona and ICREA contribute to Spain's leadership among the most active countries in the literature. Out of 10761 citations, these two institutions are responsible for 6890 citations, which is approximately 64.0%.

Table 4. Top 10 active organizations/institutions

Organizations/Institutions	Documents	Citations	Frequency (% of Total Publications)
Autonomous University of Barcelona	77	5375	6,78
Lund University	33	752	3,55
University of Leeds	31	826	3,34
ICREA*	22	1515	2,37
University of Helsinki	21	444	2,26
Vrije Universiteit Amsterdam	15	681	1,61
The University of Melbourne	13	321	1,40
Miami University	13	223	1,40
Manchester Metropolitan University	11	321	1,18
Masaryk University	11	303	1,18

* *Catalan Institution for Research and Advanced Studies*

The initial sample for the bibliometric analysis includes 929 articles published in 319 scientific journals. Table 5 summarizes the top 10 active journals in the degrowth literature. They account for approximately 42.1% of all publications. Nearly 27.2% of all publications were published in the Q1 journals. Approximately 11.3% of all scientific articles were published in Ecological Economics, with 105 articles. The journal has the highest number of citations, and it is the most productive journal in the list. Comparing impact factors (IF), which measures the quality of journals, the Journal of Cleaner Production has the highest score (IF: 9.7). The Journal of Sustainable Tourism ranks third in number of citations (1508) and second in impact factor scores (IF: 6.9). Also, the journal has the highest score in average citations per article with a score of 83.7. Comparing the 2023 Scopus citesscore, the Journal of Sustainable Tourism has the highest score (21.1) and followed by the Journal of Cleaner Production (20.4)

Table 5. Top 10 active academic journals

Journal	Publication	Citations	Impact Factor	Citescore	Quartile	Frequency (% of Total Publications)
Ecological Economics	105	4819	6.6	12	Q1	11.3%
Journal of Cleaner Production	77	4017	9.7	20.4	Q1	8.3%
Sustainability	57	836	3.3	6.8	Q3	6.1%
Futures	34	1138	3.0	6.0	Q2	3.7%
Sustainability Science	25	375	5.1	11.3	Q2	2.7%
Journal of Political Ecology	22	366	2.0	4.1	Q3	2.4%
Environmental Values	22	798	2.2	4.6	Q1	2.4%
Journal of Sustainable Tourism	18	1508	6.9	23.1	Q1	1.9%
Globalizations	17	264	1.9	5.7	Q1	1.8%
Local Environment	14	194	2.4	4.1	Q1	1.5%

A total of 1,647 authors have contributed to emerging literature on degrowth between 2008 and 2024. As shown in Table 6, the top 15 active authors are responsible for 16.8% of all publications in the initial sample. Giorgos Kallis is the most active scholar, with 20 scientific articles, 3,011 total citations, a total link strength score of 272, and 150.5 average citations per article. In terms of total citations, Jason Hickel follows Giorgos Kallis with 1,243 citations. In total link strength scores, Hubert Buch-Hansen ranks second (TLS: 142). Considering the gender perspective, there are only 3 major female contributors in the list. This insight raises questions whether the degrowth is male-dominated field despite the ongoing fruitful discussions between degrowth and feminism (Abazeri, 2022; Walk, 2024).

Table 6. Top 15 active scholars

Author Name	Publications	Citations	Total Link Strength
Giorgos Kallis	20	3011	499
Max Koch	15	492	127
Jeroen C. J. M. van den Bergh	15	623	208
Ryan Gunderson	13	223	142
Jason Hickel	12	1243	134
Hubert Buch-Hansen	11	307	180
Stefan Drews	10	240	121
Brian Petersen	9	152	104
Benedikt Schmid	9	134	91
Filka Sekulova	9	693	198
Diana Stuart	9	152	104
Federico Demaria	8	671	161
Pasi Heikkurinen	8	124	64
Helen Kopnina	8	238	15
Daniel W. O'Neill	8	345	78

Table 7 summarizes the 10 most influential articles in the field. Most of the papers were written in the formative periods of the degrowth literature before its rebirth (2010-2014). The most cited article was published in the *Journal of Cleaner Production* and was written by Schneider et al. (2010). The paper, which has 582 total citations, discusses emerging literature on degrowth and

possible transformations to a society where degrowth replaces unsustainable growth patterns. More recent, the article by Jason Hickel and Giorgos Kallis (2020) represents the most influential article in the initial sample. Having 756 total citations, the article aims to debunk green growth theory with empirical evidence on carbon emissions. The third most cited article was written by Giorgos Kallis (2011). The paper, with 541 total citations, argues degrowth is not a term for economic shrinkage but a radical political project for an alternative society.

Table 7. Most influential articles in the degrowth literature

Ranking	Title	Authors	Total Citations
1	Is Green Growth Possible? (2020)	Jason Hickel; Giorgos Kallis	756
2	Crisis or opportunity? Economic degrowth for social equity and ecological sustainability: Introduction to this special issue (2010)	Francois Schneider; Giorgos Kallis; Joan Martinez-Alier	582
3	In defence of degrowth (2011)	Giorgos Kallis	541
4	What is Degrowth? From an Activist Slogan to a Social Movement (2013)	Federico Demaria; Francois Schneider; Filka Sekulova; Joan Martinez-Alier	402
5	Sustainable de-growth: Mapping the context, criticisms and future prospects of an emergent paradigm (2010)	Joan Martinez-Alier; Unai Pascual; Franck-Dominique Vivien; Edwin Zaccai	372
6	Sustainable consumption within a sustainable economy beyond green growth and green economies (2014)	Sylvia Lorek; Joachim H. Spangenberg	363
7	The economics of degrowth (2012)	Giorgos Kallis; Christian Kerschner; Joan Martinez-Alier,	324
8	Environment versus growth - A criticism of degrowth and a plea for a-growth (2011)	Jeroen C. J. M. van den Bergh	293
9	Degrowing tourism: rethinking tourism (2019)	Freya Higgins-Desbiolles; Sandro Carnicelli; Chris Krolikowski; Gayathri Wijesinghe; Karla Boluk	252
10	Diversifying and de-growing the circular economy: Radical social transformation in a resource-scarce world (2016)	Kersty Hobson; Nicholas Lynch	248

2.2. Science Mapping

As descriptive performance analysis maps out the shape of the literature at a given time, science mapping elaborates on the changing interactions and expanding dynamics of the literature. Scholars claim that simply conducting performance analysis of the relevant literature is not enough

for revealing ongoing dynamics. To analyze the vibrant and evolving character of a field, another feature of bibliometric analysis needs to be deployed. Science mapping is useful for revealing interactions among scientific units such as authors, institutions, and journals (Van Eck & Waltman, 2014). Unlike descriptive performance analysis, which provides a static picture of the field, science mapping offers researchers a moving picture where the formations of networks among scientific units are visible through visualization. Science mapping employs co-author, co-word, co-citation, and bibliometric coupling to reveal the formation of networks. These techniques can be deployed to achieve various aims within overall analysis such as examining intellectual, conceptual, and social structure of the field (Donthu et al., 2021; Öztürk et al., 2024).

Co-author analysis helps researchers examine the ongoing interactions in a research field according to the unit of analysis. The main goal for conducting co-author analysis is to reveal the social structure of the field. VOSviewer runs co-author analysis at the levels of authors, institutions, and countries. Figure 3 shows the geographical dispersion of the degrowth literature. In a cooperation network map based on countries as the unit of analysis, link thickness indicates the strength of collaboration between countries, while node size represents the number of scientific documents produced by each country. Connected clusters by lines show the degree that authors, institutions, and countries collaborate in scientific publications. The different colors between nodes establish collaboration clusters, which refers to close collaboration and interaction among countries. 8 main clusters are identified. England (151) and Germany (139) lead in the highest number of publications, while Spain (138) and England (123) are the leading countries in total link strength. Spain and the Netherlands (23), England and Spain (19) have the strongest link strength relationships.

Figure 4 presents the visualization of collaboration among the most active authors in the field. The colors represent different working groups among scholars. The size of nodes represents the number of documents. 15 main clusters are identified. Giorgos Kallis seems to have the most research networks in the field, since the author has interactions with five different research clusters.

Figure 3. The visualization of co-authorship network of the degrowth literature based on countries

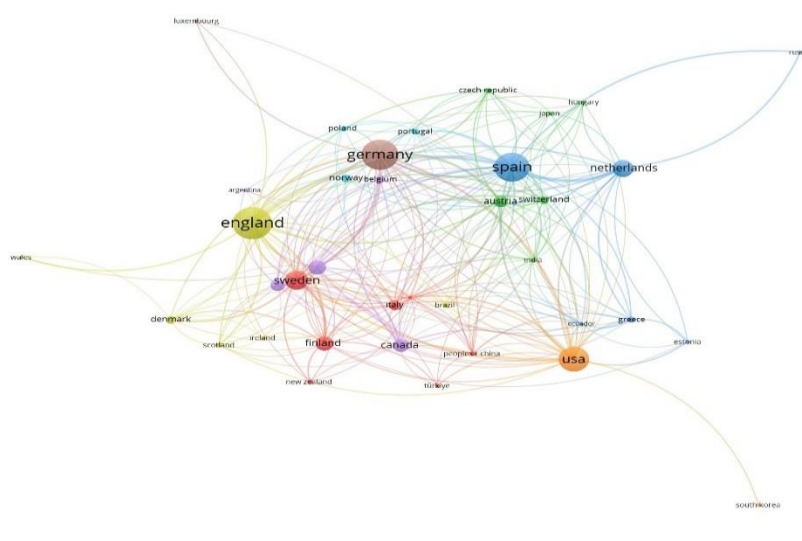
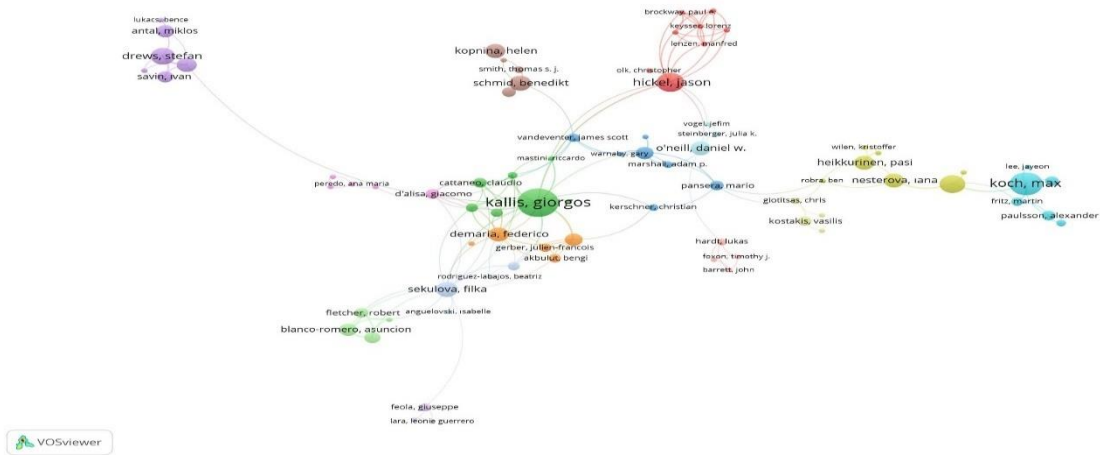
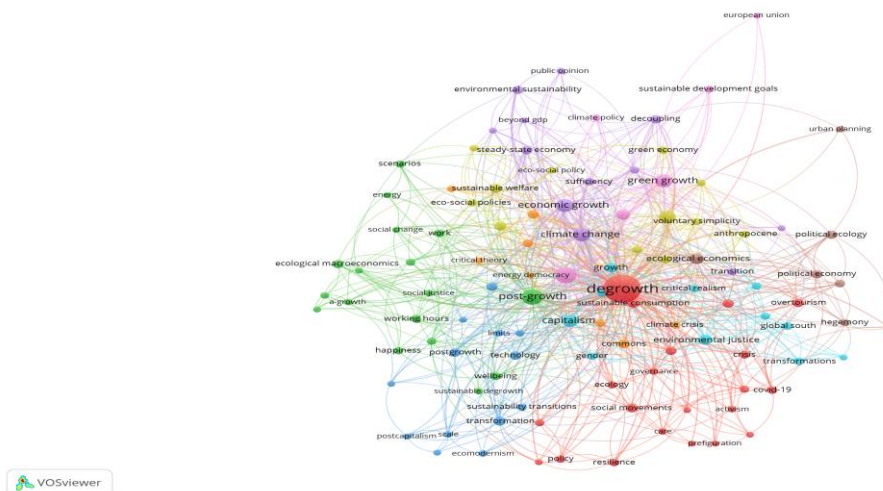

Figure 4. The visualization of co-authorship network in the degrowth literature based on authors

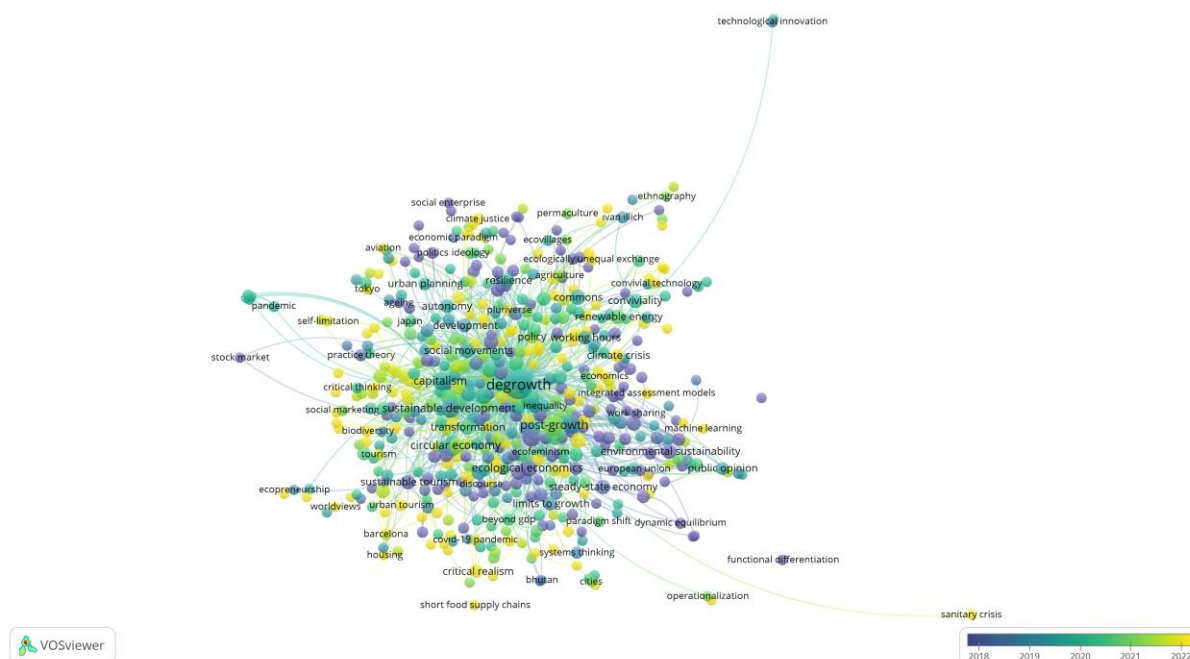
To reveal the conceptual structure, a co-occurrence analysis of keywords was conducted. The basic tenet of co-occurrence or co-word analysis is that similar clusters uncover underlying themes. There are 2,551 keywords are used in 929 scientific publications. Of total, 2,021 keywords are used only once. The minimum number of occurrences for a keyword was set to 5, producing 108 keywords. Figure 5 presents the network of keyword co-occurrence in the degrowth literature. The size of the nodes represents the level of interest in a word in the literature. Similar colors refer to close relationship between keywords. Nine clusters are identified based on keyword similarity. The overall theme of societal transformation is represented by post-growth, diverse and alternative economies, utopia, and post-capitalism. This strand of research exemplifies the transformative character of the concept. Climate change is one of the hot topics in the field. Studies examine the possible implementation of eco-social policies in governmental level to address climate change (Lidskog et al., 2020), while others focus on consumption (Moore, 2022) and simplicity (Borch, 2016). Circular economy is discussed alongside energy conviviality, technology (Meyers, 2024), and renewable energy (Ralph & Investigator, 2021).

Figure 5. The visualization of co-occurrence network of keywords in the degrowth literature

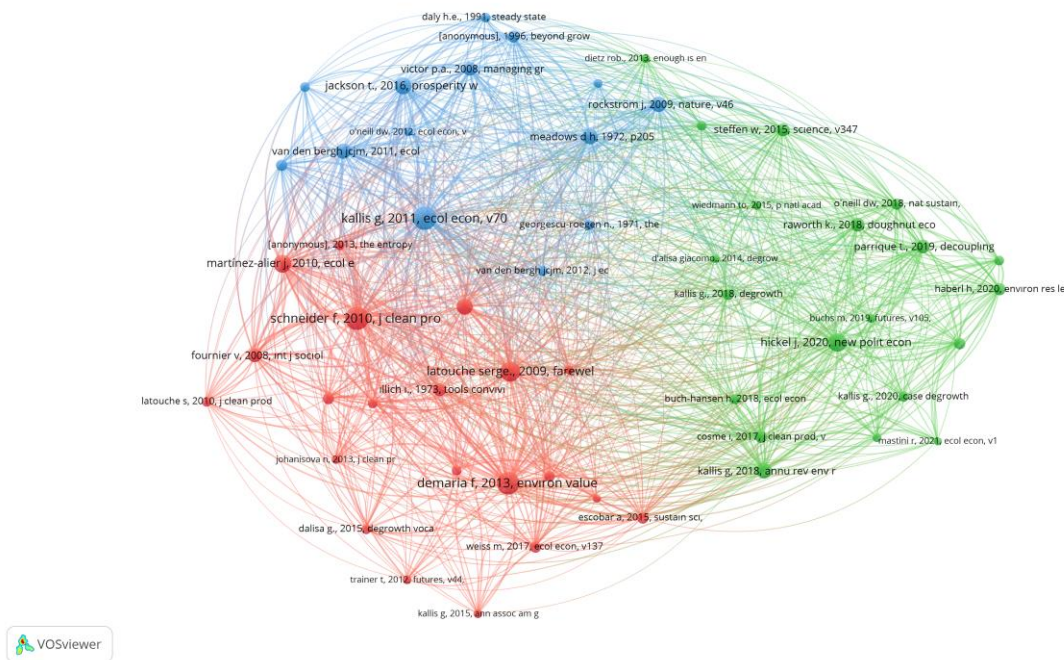
Also, co-occurrence analysis reveals the transformation of main keywords in the field over time. VOSviewer allows researchers to display overlay visualizations to track changes according to the unit of analysis. Figure 6 shows the evolution of keywords in the degrowth literature from 2018 and 2022. The minimum number of occurrences of a keyword was set to 2. In result, a total of 530 out of 2,551 keywords meet the threshold. The changing color from dark blue to yellow represents the emerging keywords in the field. For instance, well-being, ecological economics, carbon targets, sufficiency, and sustainable tourism are keywords spotted in relatively old studies. More recent, blue economy, digital commons, machine learning, decoloniality, circular society, and critical realism are among prominent keywords. The analysis of keywords is crucial as it enables researchers to get glimpses of insights on research trends in the degrowth literature. For instance, the exploitative use of marine resources has gained popular attention over the years. Insights of degrowth under the umbrella of re-localizing production and collective ownership have started to establish a foothold in marine policies that are enmeshed in the neoliberal narrative (Hadjimichael, 2018). This development is important, opening new avenues in degrowth research. On the other hand, the degrowth imaginary is believed to be an enemy of the open society and an ally of anti-modern and anti-technology intellectual positions (Chambers, 2021; Strunz & Bartkowski, 2017). As degrowth researchers' recent interest in artificial intelligence (Meyers, 2024) and digital commons (Robra *et al.*, 2020) shows, there is the need for regulating technological developments and rescaling the level of energy output in a society for protection of the environment. By decoupling profit incentives from innovation and technological development, degrowth advocates for commons-based peer production, thereby presenting an alternative to the relentless pursuit of economic growth. The degrowth's spillover into novel areas shows the overall strength of the concept as a potential candidate for establishing an alternative society around new insights.

Figure 6. The overlay visualization of co-occurrence network of keywords in the degrowth literature

To examine the intellectual structure of the field, co-citation analysis was conducted. Every scientific paper includes a reference section. Co-citation analysis relies on citation networks to enable researchers to analyze the cognitive dimension of the field. The analysis can be performed at the levels of documents, authors, and journals. The results produce a co-citation network in which scientific units cluster based on their similarity. The outline of clusters in co-citation analysis enables researchers to identify thematic groups in the field, since it has been considered as important measure of thematic similarity (Small, 1973). Figure 7 shows the co-citation network based on documents. The minimum number of citations for a cited document is set to 40. The analysis produced three main clusters. The red cluster consists of 21 member references, while green and blue clusters have 20 and 14 member references, respectively. The red cluster includes articles about defining features of degrowth, radical transformation of society, and the critique of sustainable development. It consists of concepts such as conviviality, post-development, and pluriverse. The green cluster focuses on alternative ways of organizing the economy and the presence of planetary boundaries. Decoupling, green growth, green new deal, and affluence are key concepts in the green cluster. Finally, the blue cluster contains scientific publications that critique economic growth. The cluster includes entropy and state-state economy as important concepts.

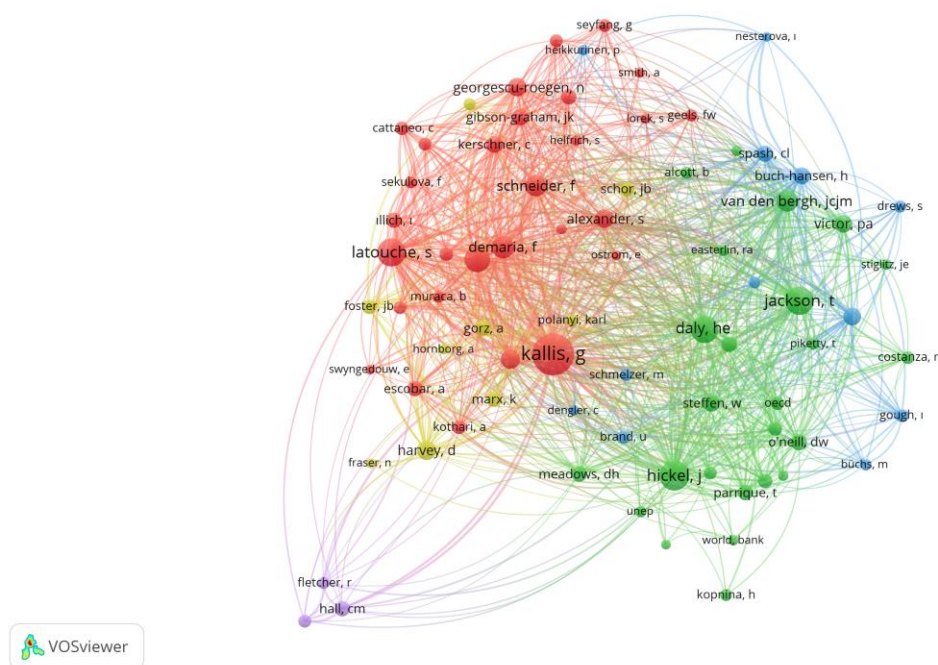
Figure 7. The visualization of co-citation network based on documents in the degrowth literature

Author co-citation analysis describes the most influential and contributing scholars in the field. The analysis groups the authors around same cluster if they have same research direction. The minimum number of citations of an author is set to 55. Figure 8, consists of 78 authors who meet the threshold, shows co-citation relationship in the field between 2008 and 2024. The analysis resulted in the formation of 6 clusters. The red cluster is the largest with 29 authors. The cluster

represents Kallis, Martinez-Alier, Latouche, D’Alisa, and Demaria as the core authors in the degrowth literature. Based on Table 6, this cluster is responsible for the production of most influential papers in the field. There are 25 authors in yellow cluster. Jackson, Hickel, Daly, and O’Neill are the most cited authors. The overall theme of this cluster is steady-state economy. The blue cluster includes 12 authors. The most cited authors in this cluster are Buch-Hansen, Koch, and Spash. The cluster examines the pre-conditions for structural change towards degrowth society. The yellow cluster contains 9 authors. The most co-cited authors are Foster, Gorz, Harvey, and Marx. The main theme of this cluster is that political economy approach to challenging common assumptions in economics. The purple is the smaller cluster. It consists of 3 authors namely: Fletcher, Hall, Higgins-Desbiolles. The authors mainly address the urgent need of rethinking tourism. As key component of capitalism, tourism carries implications of carbon society. Scholars argue degrowth brings ecologically sound tourism with limited human impact on the environment.

Figure 8. The visualization of co-citation network based on authors in the degrowth literature

CONCLUSION

This study employs the bibliometric analysis tools to map out the scholarly literature on degrowth between 2008-2024. Drawing insights from 929 scientific articles, this paper identifies the most influential authors, journals, institutions, and countries in the field. Two prominent techniques in bibliometric analysis, descriptive performance analysis and science mapping, shed light on the growing diffusion of degrowth as emerging research themes reveal. The co-occurrence, co-authorship, and co-citation analyses provide crucial insights for visualization of collaboration networks among leading research activity in the degrowth literature. The study contributes to the degrowth literature by identifying and examining emerging themes, which results from clusters.

However, there are some limitations of the study. The initial sample for this bibliometric analysis is limited to the Web of Science Core Collection. Establishing different inclusion/exclusion criteria, such as integrating other scientific databases, selections of different types of documents and languages can yield different results. Future studies can leverage combining these insights to reveal undetected research themes. Also, future studies can consider a gender analysis of research production in high-impact journals and the overall degrowth literature.

The insights of degrowth imaginary are crucial since it represents a novel candidate in establishing counterhegemony to the capitalist growth regime. Degrowth, as an umbrella concept, incorporates a wide array of intellectual schools of thought while drawing insights from different disciplines such as political science, ecological economics, and anthropology. By the same token, the degrowth imaginary strives to build bridges between various international and local social movements. Although these dynamics may present a complex landscape for researchers analyzing evolving trends in the literature, they also show that degrowth will be at the heart of the debates in the coming years over establishing an alternative socio-economic society. In sum, these findings establish a snapshot of current knowledge and evolving trends in degrowth. Classification of degrowth can establish valuable insights for policymakers and civil society actors alike. The degrowth imaginary has the potential to serve as a bridge where alternative socio-economic imaginaries can be better off by exchanging ideas.

REFERENCES

- Abazeri, M. (2022). Decolonial feminisms and degrowth. *Futures*, 136, 102902. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2022.102902>
- Akbulut, B., Demaria, F., Gerber, J., & Martínez-Alier, J. (2019). Who promotes sustainability? Five theses on the relationships between the degrowth and the environmental justice movements. *Ecological Economics*, 165. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2019.106418>
- Béal, V., Fol, S., Miot, Y., & Rousseau, M. (2019). Varieties of right-sizing strategies: Comparing degrowth coalitions in French shrinking cities. *Urban Geography*, 40(2), 192–214. <https://doi.org/10.1080/02723638.2017.1332927>
- Birkle, C., Pendlebury, D. A., Schnell, J., & Adams, J. (2020). Web of Science as a data source for research on scientific and scholarly activity. *Quantitative Science Studies*, 1(1), 363–376. https://doi.org/10.1162/qss_a_00018
- Borch, A. (2016). Stop Shop 2012 and the role of simplicity movements in sustainable change. *Journal of Research for Consumers*, 29, 1–24.
- Buell, F. (2004). *From apocalypse to way of life: Environmental crisis in the American century*. Routledge.
- Buhnik, S. (2017). The dynamics of urban degrowth in Japanese metropolitan areas: What are the outcomes of urban recentralisation strategies? *Town Planning Review*, 88(1), 79–92. <https://doi.org/10.3828/tpr.2017.7>
- Ceballos, G., Ehrlich, P. R., Barnosky, A. D., García, A., Pringle, R. M., & Palmer, T. M. (2015). Accelerated modern human-induced species losses: Entering the sixth mass extinction. *Science Advances*, 1(5), e1400253. <https://doi.org/10.1126/sciadv.1400253>

Chadegani, A. A., Salehi, H., Yunus, M. M., Farhadi, H., Fooladi, M., Farhadi, M., & Ebrahim, N. A. (2013). A Comparison between Two Main Academic Literature Collections: Web of Science and Scopus Databases. *Asian Social Science*, 9(5), p18. <https://doi.org/10.5539/ass.v9n5p18>

Chambers, C. (2021). Degrowth: An environmental ideology with good intentions, bad politics. *Environment*. 10 (1), 10-781.

Clark, T. (2024). Degrowth or secular stagnation? The political economy of monopoly finance capital and the stagnation-accumulation treadmill. *Journal of Environmental Studies and Sciences*. <https://doi.org/10.1007/s13412-024-00931-3>

Cobo, M. J., López-Herrera, A. G., Herrera-Viedma, E., & Herrera, F. (2011). Science mapping software tools: Review, analysis, and cooperative study among tools. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 62(7), 1382–1402. <https://doi.org/10.1002/asi.21525>

Cosme, I., Santos, R., & O'Neill, D. W. (2017). Assessing the degrowth discourse: A review and analysis of academic degrowth policy proposals. *Journal of Cleaner Production*, 149(1), 321-334.

Crist, E. (2019). *Abundant Earth: Toward an Ecological Civilization*. University of Chicago Press.

Crist, E., Ripple, W. J., Ehrlich, P. R., Rees, W. E., & Wolf, C. (2022). Scientists' warning on population. *Science of The Total Environment*, 845, 157166. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2022.157166>

Demaria, F., Schneider, F., Sekulova, F., & Martinez-Alier, J. (2013). What is Degrowth? From an Activist Slogan to a Social Movement. *Environmental Values*, 22(2), 191–215. <https://doi.org/10.3197/096327113X13581561725194>

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285–296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>

Engler, J.-O., Kretschmer, M.-F., Rathgens, J., Ament, J. A., Huth, T., & Von Wehrden, H. (2024). 15 years of degrowth research: A systematic review. *Ecological Economics*, 218, 108101. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2023.108101>

Farley, J., & Voinov, A. (2016). Economics, socio-ecological resilience and ecosystem services. *Journal of Environmental Management*, 183, 389–398. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2016.07.065>

Fioramonti, L. (2024). Post-growth theories in a global world: A comparative analysis. *Review of International Studies*, 1–11. <https://doi.org/10.1017/S0260210524000214>

Fitzpatrick, N., Parrique, T., & Cosme, I. (2022). Exploring degrowth policy proposals: A systematic mapping with thematic synthesis. *Journal of Cleaner Production*, 365, 132764. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.132764>

Gerber, J.-F., & Raina, R. S. (2018). Post-Growth in the Global South? Some Reflections from India and Bhutan. *Ecological Economics*, 150, 353–358. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2018.02.020>

Grunwald, A. (2018). Diverging pathways to overcoming the environmental crisis: A critique of eco-modernism from a technology assessment perspective. *Journal of Cleaner Production*, 197, 1854–1862. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.07.212>

Hadjimichael, M. (2018). A call for a blue degrowth: Unravelling the European Union's fisheries and maritime policies. *Marine Policy*, 94(1), 158–164. <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2018.05.007>

Hickel, J. (2021). What does degrowth mean? A few points of clarification. *Globalizations*, 18(7), 1105–1111. <https://doi.org/10.1080/14747731.2020.1812222>

Hickel, J., & Kallis, G. (2020). Is Green Growth Possible? *New Political Economy*, 25(4), 469–486. <https://doi.org/10.1080/13563467.2019.1598964>

Hollender, R. (2018). Anti, Alternative, and Post: A Review of Post-Growth A Review of Post-Growth Approaches to Radical Transformation in the Global South. *American Review of Political Economy*, 12(1). <https://doi.org/10.38024/arpe.147>

Jackson, T., Kallis, G., & Mastini, R. (2019). Beyond the choke hold of growth: Post-growth or radical degrowth.

Jesse, J., & Swezey, D. (2010). *The Breakthrough Institute. Time to Bury Cap and Trade and Plan Anew.*

Kallis, G. (2011). In defence of degrowth. *Ecological Economics*, 70(5), 873–880. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2010.12.007>

Kallis, G., Kostakis, V., Lange, S., Muraca, B., Paulson, S., & Schmelzer, M. (2018). Research On Degrowth. *Annual Review of Environment and Resources*, 43(1), 291–316. <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-102017-025941>

Kerschner, C., & Ehlers, M.-H. (2016). A framework of attitudes towards technology in theory and practice. *Ecological Economics*, 126, 139–151. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2016.02.010>

Kratochvíl, J. (2017). Comparison of the Accuracy of Bibliographical References Generated for Medical Citation Styles by EndNote, Mendeley, RefWorks and Zotero. *The Journal of Academic Librarianship*, 43(1), 57–66. <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2016.09.001>

Lehtinen, A. (2018). Degrowth in city planning. *Fennia-International Journal of Geography*, 196(1), 43–57. <https://doi.org/10.11143/fennia.65443>

Lidskog, R., Elander, I., & Standing, A. (2020). COVID-19, the Climate, and Transformative Change: Comparing the Social Anatomies of Crises and Their Regulatory Responses. *Sustainability*, 12(16). <https://doi.org/10.3390/su12166337>

Luke, T. W. (1999). *Eco-Managerialism: Environmental Studies as a Power/Knowledge Formation.* In F. Fischer & M. Hajer (Eds.), *Living with Nature* (1st ed., pp. 103–120). Oxford University Press.

Malhi, Y., Franklin, J., Seddon, N., Solan, M., Turner, M. G., Field, C. B., & Knowlton, N. (2020). Climate change and ecosystems: Threats, opportunities and solutions. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 375(1794), 20190104. <https://doi.org/10.1098/rstb.2019.0104>

McGuirk, E. (2017). Timebanking in New Zealand as a prefigurative strategy within a wider degrowth movement. *Journal of Political Ecology*, 24, 595–609. <https://doi.org/10.2458/v24i1.20897>

Meyers, M. (2024). Artificial Intelligence in a degrowth context. A conviviality perspective on machine learning. *Gaia-Ecological Perspectives for Science and Society*, 33(1), 186–192. <https://doi.org/10.14512/gaia.33.1.13>

Moore, G. (2022). Virtuous organizations: Desire, consumption and human flourishing in an era of climate change. *Frontiers in Sociology*, 7. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2022.960054>

Muraca, B. (2013). Decroissance: A Project for a Radical Transformation of Society. *Environmental Values*, 22(2), 147–169. <https://doi.org/10.3197/096327113X13581561725112>

Oels, A. (2005). Rendering climate change governable: From biopower to advanced liberal government? *Journal of Environmental Policy & Planning*, 7(3), 185–207. <https://doi.org/10.1080/15239080500339661>

Öztürk, O. (2021). Bibliometric review of resource dependence theory literature: An overview. *Management Review Quarterly*, 71(3), 525–552. <https://doi.org/10.1007/s11301-020-00192-8>

Öztürk, O., & Dil, E. (2022). Bibliometric Analysis of Organizational Ecology Theory (OET): to Review Past for Directing the Future of the Field. *Ege Akademik Bakış*. <https://doi.org/10.21121/eab.980638>

Öztürk, O., Kocaman, R., & Kanbach, D. K. (2024). How to design bibliometric research: An overview and a framework proposal. *Review of Managerial Science*. <https://doi.org/10.1007/s11846-024-00738-0>

Parrique, T. (2019). *The Political Economy of Degrowth*. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.33452.82568>

Paulson, S. (2024). World-making technology entangled with coloniality, race and gender: Ecomodernist and degrowth perspectives. *Environmental Values*, 33(1), 71–89. <https://doi.org/10.1177/09632719231209741>

Prieto, L. & Domínguez-Serrano, M. (2017). An Ecofeminist Analysis of Degrowth: The Spanish Case. *Feministische Studien*, 35(2), 223-242. <https://doi.org/10.1515/fs-2017-0027>

Ralph, N., & Investigator, A. (2021). A conceptual merging of circular economy, degrowth and conviviality design approaches applied to renewable energy technology. *Journal of Cleaner Production*, 319. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.128549>

Ramos-Rodríguez, A., & Ruíz-Navarro, J. (2004). Changes in the intellectual structure of strategic management research: A bibliometric study of the *Strategic Management Journal*, 1980–2000. *Strategic Management Journal*, 25(10), 981–1004. <https://doi.org/10.1002/smj.397>

- Rees, W. E. (2020). Ecological economics for humanity's plague phase. *Ecological Economics*, 169, 106519. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2019.106519>
- Renkert, S. (2019). Community-owned tourism and degrowth: A case study in the Kichwa Anangu community. *Journal of Sustainable Tourism*, 27(12), 1893–1908. <https://doi.org/10.1080/09669582.2019.1660669>
- Robra, B., Heikkurinen, P., & Nesterova, I. (2020). Commons-based peer production for degrowth? -The case for eco-sufficiency in economic organisations. *Sustainable Futures*, 2, 100035.
- Sard, M., & Valle, E. (2024). Tourism degrowth: Quantification of its economic impact. *Current Issues in Tourism*. <https://doi.org/10.1080/13683500.2024.2316201>
- Savini, F. (2023). Maintaining autonomy: Urban degrowth and the commoning of housing. *Urban Studies*, 60(7), 1231–1248. <https://doi.org/10.1177/00420980221121517>
- Schmidt, F. (2008). Meta-Analysis: A Constantly Evolving Research Integration Tool. *Organizational Research Methods*, 11(1), 96–113. <https://doi.org/10.1177/1094428107303161>
- Schneider, F., Kallis, G., & Martinez-Alier, J. (2010). Crisis or opportunity? Economic degrowth for social equity and ecological sustainability. Introduction to this special issue. *Journal of Cleaner Production*, 18(6), 511–518. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2010.01.014>
- Small, H. (1973). Co-citation in the scientific literature: A new measure of the relationship between two documents. *Journal of the American Society for Information Science*, 24(4), 265–269. <https://doi.org/10.1002/asi.4630240406>
- Snyder, H. (2019). Literature review as a research methodology: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 104, 333–339. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.07.039>
- Strunz, S., & Bartkowski, B. (2017). *Degrowth, modernity, and the open society*. Helmholtz Centre for Environmental Research - UFZ. <http://www.jstor.org/stable/resrep52853>
- Sweileh, W. M. (2020). Bibliometric analysis of peer-reviewed literature on climate change and human health with an emphasis on infectious diseases. *Globalization and Health*, 16(1), 44. <https://doi.org/10.1186/s12992-020-00576-1>
- Swilling, M., Hajer, M., Baynes, T., Bergesen, J., Labbé, F., Musango, J., K., Ramaswami, A., Robinson, B., Salat, S., Suh, S., Currie, P., Fang, A., Kruit, K., Reiner, M., Smit, S., & Tabory, S. (2018). *The Weight of Cities: Resource Requirements of Future Urbanization* (A Report by the International Resource Panel). United Nations Environment Programme.
- Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84(2), 523–538. <https://doi.org/10.1007/s11192-009-0146-3>
- Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2014). Visualizing Bibliometric Networks. In Y. Ding, R. Rousseau, & D. Wolfram (Eds.), *Measuring Scholarly Impact* (pp. 285–320). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-10377-8_13
- Vandeventer, J., Lloveras, J., & Warnaby, G. (2024). The Transformative Potential of Everyday Life: Shared Space, Togetherness, and Everyday Degrowth in Housing. *Housing Theory & Society*, 41(1), 69–88. <https://doi.org/10.1080/14036096.2023.2241475>

Vandeventer, J. S., Cattaneo, C., & Zografos, C. (2019). A Degrowth Transition: Pathways for the Degrowth Niche to Replace the Capitalist-Growth Regime. *Ecological Economics*, 156, 272–286. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2018.10.002>

Wackernagel, M., Schulz, N. B., Deumling, D., Linares, A. C., Jenkins, M., Kapos, V., Monfreda, C., Loh, J., Myers, N., Norgaard, R., & Randers, J. (2002). Tracking the ecological overshoot of the human economy. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 99(14), 9266–9271. <https://doi.org/10.1073/pnas.142033699>

Walk, P. (2024). From parity to degrowth: Unpacking narratives of a gender-just transition. *Energy Research & Social Science*, 112. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2024.103513>

Webster, J., & Watson, R. T. (2002). Analyzing the Past to Prepare for the Future: Writing a Literature Review. *MIS Quarterly*, Vol. 26(No. 2), xiii–xxiii.

Weiss, M., & Cattaneo, C. (2017). Degrowth – Taking Stock and Reviewing an Emerging Academic Paradigm. *Ecological Economics*, 137, 220–230. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2017.01.014>

Wells, P. (2018). Degrowth and techno-business model innovation: The case of Riversimple. *Journal of Cleaner Production*, 197, 1704–1710. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.06.186>

Wiefek, J., & Heinitz, K. (2018). Common Good-Oriented Companies: Exploring Corporate Values, Characteristics and Practices That Could Support a Development Towards Degrowth. *Management Revue*, 29(3), 311–331. <https://doi.org/10.5771/0935-9915-2018-3-311>

Xue, J. (2015). Sustainable housing development: Decoupling or degrowth? A comparative study of Copenhagen and Hangzhou. *Environment and Planning C-Government and Policy*, 33(3), 620–639. <https://doi.org/10.1068/c12305>

Zupic, I., & Čater, T. (2015). Bibliometric Methods in Management and Organization. *Organizational Research Methods*, 18(3), 429–472. <https://doi.org/10.1177/1094428114562629>

doi: 10.5281/zenodo.14554678

Kuşak Yol Projesi - Kosova ve Tayvan Sorunları Bağlamında Çin - Sırbistan İlişkileri

The Belt and Road Project – China - Serbia Relations in the Context of Kosovo and Taiwan Problems

Hüsamettin İNAÇ * Muhammed Rafiq SADA **

Makale Geliş Tarihi / Received :27.10.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted :14.12.2024

ÖZET

Komünist lider Mao Zedong önderliğinde 1949 yılında bağımsızlığını ilan eden Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) 1976'da Deng-Xiaoping iktidara gelmesiyle açık kapı politikası (open door policy) bağlamında ülke içinde bir takım ekonomik reformları hayata geçirerek serbest piyasa ekonomisine entegre olmayı amaçlamıştır. Çin bu yeniden yapılandırma sürecinde sosyalist ideolojiden arındırılmış dışa açılma politikasıyla ilk adımda bölgesel ve ardından küresel güç olmak için yavaş ancak temkinli adımlarla uluslararası sistemin kılcal damarlarına adeta sızmıştır. Ele aldığımız bu çalışmada 2013 yılında "Bir Kuşak Bir Yol" (One Belt One Road) projesiyle gelecek vizyonunu ortaya koyan ve kendini 21 yüzyılın çok kutuplu dünya düzeninin vazgeçilmez aktörü olarak gören Çin'in Sırbistan'a yönelik dış politikasını Kuşak Yol Projesi, Tayvan ve Kosova krizleri üzerinden analizi amaçlanmıştır. Tarihsel geçmişi Yugoslavya'nın (SFC) 1 Ekim 1949 tarihinde ÇHC'yi tanımasına kadar uzanan ve ekonomik temel üzerine oturan Çin-Sırbistan ilişkisi toprak bütünlüğü ilkesi bağlamında Tayvan-Kosova ihtilafları üzerinden günümüzde stratejik müttefiklik seviyesine yükselmiştir. Yukarıda söz edilen ihtilaflı parametreler üzerinde inşa edilen Çin-Sırbistan ilişkilerinde Kuşak Yol Projesi can simidi görevi görmektedir. Çin'in bölgeye yönelik politikası bölge jeopolitiğine yeni boyut kazandırırken Sırbistan'ın Çin'e olan ilgisi ABD-AB ve Çin arasındaki üstünlük mücadelesini daha da aktif hale dönüştürmektedir.

Anahtar Kavramlar: *Çin, Sırbistan, Tayvan, Kosova, Kuşak Yol Projesi.*

ABSTRACT

The People's Republic of China (PRC), which declared its independence in 1949 under the leadership of communist leader Mao Zedong, aimed to integrate into the free market economy by implementing a number of economic reforms within the country in the context of an open-door policy when Deng-Xiaoping came to power in 1976. In this restructuring process, China, purified from its socialist ideology, has almost infiltrated the capillaries of the international system with its policy of opening up, with slow but cautious steps to become a regional and then a global power in the first step. In this study, which we have discussed, China's foreign policy towards Serbia, which revealed its vision for the future with the "One Belt One Road" project in 2013 and sees itself as the indispensable actor of the multipolar world order of the 21st century, is the Belt Road Project, Taiwan, and Kosovo crises. The relationship between China and Serbia, whose historical background dates back to the recognition of Yugoslavia (SFC) on October 1, 1949 (PRC) and which started on an economic basis, has risen to the level of strategic alliance today through the Taiwan-Kosovo conflicts in the context of the principle of territorial integrity. The Belt Road Project serves as a lifeline in the relations between China and Serbia, built on the above-mentioned controversial parameters. While China's policy towards the region adds a new dimension to the geopolitics of the region, Serbia's interest in China makes the struggle for supremacy between the USA-EU and China even more active.

Keywords: *China, Serbia, Taiwan, Kosovo, Belt and Road Projects.*

* Prof. Dr. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, husamettin.inac@dpu.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-6922-2010

** Doktora Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, duhanfaruk7@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-5431-7092

GİRİŞ

Çin tarih boyunca diğer büyük devletler gibi kendinden söz ettirmeye başarmış bir ülkedir. Tarihi MÖ. 12. yüzyıllara kadar uzanan ve ipek kozasından elde edilen bir ürünün köklü tarihiyle, kendine münhasır yerel bir kültürü bağdaştırmak ve sosyo-politik ve sosyo-ekonomik hayatın merkezine ipeği koymak, her şeyden önce Çin halkının milli kimliğinin inşacı kodlarına nasıl bir tutkuyla bağlı olduklarını açıkça göstermektedir. Dolayısıyla milli kimliğini teşkil eden her türlü bütüncül milli değerlerine dört kolla sarılmayan ve var olan milli değerlerini geliştirip dönüştüremeyen milletler, sadece yokluğunu varlığına tercih etmiyorlar. Aynı zamanda varlığına yönelik tehdit olarak gördüğü ötekinin var olma yolundaki zorlukların kolaylaştırılmasına da çanak tutmuş oluyorlar. Başka bir deyişle kendi milli kodları hafızasından silinmiş bir millet, tarihin hafızasından silinmeye mahkûmdur.

Zira dünya tarihinde adından söz ettiren milletler mutlaka bu iki faktörü adeta bir adet haline getirmişlerdir. Birincisi tüm bütüncül milli değerlerini hatırd tutarak milli birliğini her türlü tehdide karşı muhafaza etmeyi başarmıştır. Bu başarı sayesinde de siyasi ve fiziki varlığının sürdürülebilmesini istikrarlı bir biçimde garantilemişlerdir. İkincisi diğer milletlerle irtibata geçerek hem adından söz ettirmiş hem de dostunu ve düşmanını yakından tanıyarak istiklal ve istikbal mücadelelerinde muzaffer olmuşlardır. Ancak hatırlatmakta fayda vardır ki insanoğlu insanlık tarihi boyunca var olma mücadelesini başarıya ulaştırmak, bireysel ve toplumsal ihtiyaçlarını gidermek, doğrudan veya dolaylı olarak kendine yönelik tehditleri bertaraf etmek ve hayatını idame ettirmek için hedefe yönelik birçok araç gereç kullanmıştır. Fakat bu araç gereçlerin bazıları vardır ki bir milletin milli sembolü haline gelmiştir. Örneğin İpek Çin halkı için milli bir sembolden daha fazlasını ifade etmektedir. Dolayısıyla Çin medeniyetin vazgeçilmez unsurlarından birisi olan ve Çin İmparatoru “Huang-ti'nin” imparatorluğu döneminde bulunan ipek, sadece o dönem Çin'in toplumsal var olma mücadelesine katkı sağlamakla kalmamıştır. İmparatorun baş cariyesi “Lei-Tsu” ipek ipliğini nakış işlemlerinde ilk kullanan kişi olmuştur (Bekin 1981: 4). Aynı zamanda tabiat kendi doğası gereği insanoğluna ham madde şeklinde armağan ettiği ipek ipliğini aklın fark ettirici özelliği ile ellerin becerisini birbiriyle buluşturarak geleneksel ipek dokumacılığı noktasında yepyeni metotlarının icadına ve gelişmesinde öncü rol oynamıştır.

Tüm bu anlattıklarımızın ışığında Çin'in ipek konusundaki birleştirici ve öncü ruhundan olsa gerek “Başkan Xi Jinping” Orta Asya ülkesi olan Kazakistan'ın payitahtı olan Astana'da Kadim İpek yolunun değişiminden ve dönüşümünden söz ederken aynı zamanda 7 Eylül 2013 tarihinde dünya kamuoyuna “Bir Kuşak, Bir Yol Projesinin” müjdesini de ilan etmiştir. Çin Başkanın Astana'daki açıklamadan birkaç hafta sonra Endonezya'ya giden Çin Başbakanı Li Keqiang basına yaptığı açıklamalarda şu ifadeleri kullanmıştır: “Başta ABD olmak üzere projeye sıcak bakmayan devletlerin endişelerini gidermek için “Bir Kuşak Bir Yol Projesi” Çin'in çevre ve bölge ülkelerinin içişlerine müdahale ve nüfuz artırma çabası olarak değerlendirilmemeli. Çünkü proje tamamen ekonomik sebeplerinden ötürü ortaya konulmuştur (Yiğit, İnaç ve Güner 2007: 85). Hali hazırda ismi “Kuşak Yol” olan Bir Kuşak Bir Yol Projesi ile ekonomik ve askeri olarak günden güne yükselen Çin 21 yüzyıl gelecek dünya düzenindeki kendine layık gördüğü yerini almayı hedeflemiştir” (Taşkın 2016: 199).

Öte yandan rakibi olan ABD'nin saldırgan tutumunu eleştirmek yerine Jinping, Çin rüyasını gerçekleştirmek ve prestijini güçlendirmek için kökleri Çin'in geçmiş tarihine uzanan ve Çin

kültürünü tam anlamıyla yansıtan dışa dönük bir imaj çalışmasına önem vermiştir. Diğer yandan Başkan “Xİ-Jinping” projeyi dünya kamuoyuna duyurmakla nasıl reformist bir lider olduğunu altını da çizmiştir. Projeyi ekonomik temellere dayandırarak aslında ABD’ye karşı duyduğu derin öfkesini tüm dünyaya yine sessizce haykırmıştır. Pekin bu tutumla bir yandan Yumuşak Güç (Soft Power) politikasına öncelik verdiğinin altını çizerken diğer yandan mevcut fırsatları kendi lehine dönüştürüp stratejik hedeflerine ipeksi adımlarla yürümeyi tercih etmiştir.

Kısaca Pekin coğrafi açıdan aynı anda birçok farklı bölgelere ulaşırken “One Belt, One Road” projesinin güzergâhını çeşitlendirme hususunu da ihmal etmemiştir. Dolayısıyla Çin bu projeye “çeşitlilik içerisinde birlik” (unity in diversity) mesajını somutlaştırmak için Amerika Birleşik Devletlerin husumetli olduğu ülkelerle dirsek temasta olup ilişkilerini geliştirip derinleştirmeye de ayrı bir özen göstermiştir (Tutar, İnaç ve Güner 2006: 292).

Bu bağlamda Çin’in Balkan coğrafyasına yönelik dış politikasında Sırbistan ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. İşte bu stratejik önemi incelemek üzere ele aldığımız bu çalışmanın birinci bölümünde İpek yolunun kısa tarihçesine ve jeo-stratejik, jeo-politik ve jeo-ekonomik önemine değineceğiz. İkinci bölümünde Çin’in ve ABD’nin Balkan coğrafyasındaki ilişkilerini şekillendiren temel parametrelerin neler olduğunu tespit etmeye çalışacağız. Son bölümde ise Çin’in Sırbistan’a yönelik olarak izlediği dış politikanın jeopolitik önemini ve iki ülke arasındaki mevcut ilişkilerin geleceğini analiz yapmaya çalışacağız. Makalemizin asıl odak noktasını Çin ile Sırbistan arasındaki ilişkilerin şekillendirilmesinde Kosova ve Tayvan ihtilaflarının karşılıklı olarak nasıl bir yakınlaşma aracı olarak kullanıldığını göstermek olacaktır. Zira Çin, Sırbistan’a verdiği tutarlı ve istikrarlı desteğin bir uzantısı olarak Kosova devletinin bağımsızlığını tanımamıştır. Aynı şekilde NATO operasyonlarına mütemadiyen karşı çıkmış ve Balkanlarda Rusya ile aynı kategoride yer aldığı gerekçesiyle bu bölgede sınırlı bir mevcudiyet gösterebilmiştir. Öte yandan Sırbistan ise gene tutarlı bir biçimde Tek Çin politikasını destekleyerek Tayvan’ın bağımsızlığını kabul etmemiş ve Rusya ile benzer bir yelpazede hizalanmayı tercih etmiştir (Özkan 2022b: 245). Bu jeopolitik tercih, Kuşak Yol Projesinin Balkanlarda etkinlik alanını artırmış ve AB ve NATO’nun genişleme stratejilerine önemli ölçüde ket vurmaya başarabilmiştir.

1. KADİM İPEK YOLUNUN KISA TARİHÇESİ

Şüphesiz yollar medeniyetlerin inşasında, fikirlerin gelişmesinde, kültürlerin birbiriyle temas edişinde ve farklı milletlerin birbirleriyle tanışması suretiyle aralarındaki farklılıkları ve benzerliklerini fark edişinde, geçim kaygılarının giderilmesinde hatta geleceğine dair belirsizliklerinin netleşmesinde ve bu yönde izlediği politikaların amaca ulaşması noktasında hayati rol oynamıştır ve oynamaya da devam etmektedir.

Tarihi geçmişi MÖ 12. yüzyıla uzanan ve ipek ürününün ismiyle müsemma olmuş Kadim İpek Yolu ismi tarihte ilk kez Alman coğrafyacı Ferdinand Von Richthofan tarafından “Çin İmparatorluk Devleti” isimli kitabında geçmektedir. Ünlü Alman Coğrafyacının uluslararası ticaretine ev sahipliği yapan bir yolu bir ürün adıyla tanımlaması ve İpek Yolundan “Çin İmparatorluk Devleti” eserinde söz etmesi birtakım araştırmacının eleştiri oklarını doğal olarak üzerine çekmesine mahal vermiştir (Tezcan 2014: 97).

Alman Coğrafyacı Richthofan'ın yaptığı bu adlandırmayı eleştirenler, bu kabil geniş kapsamlı bir yolun bir ürünle ifade edilmesini indirgemecilik olarak görmüşlerdir. Yalnızca ipek ürünün taşımacılığına değil kâğıt, baharat, çay ve değerli taşlar gibi ürünlerin taşımacılığında ve aynı zamanda kültürlerin mübadelesinde, bilgi birikiminin değişiminde, sosyo-ekonomik rekabette bu yolun önemi aşikârdır. Buna ilaveten egemenlik mücadelelerine kaynaklık eden bölgesel ve uluslararası bir ticaret yolunun bir ürün ismiyle tanımlanması oldukça enteresandır. Ancak Richthofan'ın bir coğrafyacı olduğunu ve Kadim İpek Yolu'nun Çin'den başladığını unutmamakta fayda vardır. Öte yandan Çin Antik Çağdan Orta Çağa kadar birçok endüstriyel ve teknik zaferlere damgasını vurmuş bir ülkedir.

Dolayısıyla Çin İmparatorluğu Çin ekonomisinin bel kemiği olan ipek yolu üzerinden dünyaya sadece ipek ihraç etmemiştir. Örneğin Çin Kadim İpek Yolu üzerinden dünyaya ihraç ettiği fiberglas ve cam noktasında gösterdiği performansı elbette hiç kimse inkâr edemez (Atasoy 2016: 71). Tarih boyunca sosyo-ekonomik ve sosyo-politik anlamda oynadığı rol ve kıtaları birbirine bağlaması bakımından Kadim İpek Yolu geçmiş tarihte olduğu gibi çağımızda da dünya düzeninin inşasında temel bir rol üstlenmektedir. Kadim İpek Yolu tıpkı diğer bölgesel ve uluslararası yollar gibi yalnızca insan hayatının kolaylaştırmasının ve stratejik üstünlük sağlama noktasında rol oynamamıştır. Savaşların yaşanmasına sebebiyet verdiği gibi bilimin ve siyasi ideolojilerin intikalinde de mühim bir faktör olmuştur.

Zikir edilen tüm bu hususların yanı sıra bir takım doğal felaketlerin ve ölümcül hastalıkların yaygınlaşmasındaki etkinliği de gizlenmez bir gerçek gibi karşımıza çıkmaktadır. Örneğin 1348 tarihinde kitlesel bir veba olarak tezahür eden “Kara Ölüm”, 1817 ile 1824 yıllarında cereyan etmiş olan “kolera”, 1918 ile 1920 tarihler arasında devam etmiş olan “İspanyol Gribi” ve en son Çin Vuhan kentinde ortaya çıkıp dünyaya yayılan “Covid 19” salgınların taşımacılığında öncülük etmiştir (İnaç 2020: 8).

Dolayısıyla yolcunun tek yoldaşı olan yolun keyfiyeti ve kemyetini iyi idrak etmek için evvela yol yordam bilmek gerekir. Tam da bundan sebep Kadim İpek Yolunun Çin dış politikasındaki edindiği yeri ve ehemmiyetini incelemek gerekir. Zira geçmişte yaşayanların mirasını gelecek nesillere taşıyan Kadim İpek Yolunun sosyo-ekonomik önemine ve bu önemi daha da çekici hale getirme konusunda takdire şayan görev üstlenmiş güzergâhların neler olduğuna bakmak hayati önem taşımaktadır.

1.1. İpek Yolunun Güzergâhları ve Sosyo-ekonomik Ehemmiyeti

Kadim İpek Yolu Çinli idarecilerin idare ettikleri topraklarda alt yapı inşasına verdikleri önemi ortaya koyarken, diğer yandan kendi ulusal tarih köklerine vurgu yapma ve Çin'in en kadim millete sahip olduğunun altını çizmeye çalışmaktadırlar. Kadim İpek Yolu yalnızca birbirinden farklı malların kıtalararası dolaşımında sağladığı kolaylıktan değil aynı zamanda toplumlar ve idari yönetimler arasındaki ekonomik ve politik ilişkilerin sağlanmasında ve hızlı iletişimin gelişim noktasında mihenk taşı olmuştur. Kadim İpek Yolu hem güzergâhların çeşitliliği bakımından hem de birbirine bağlandığı bölgeler bakımından dünyanın diğer ticaret yollarından farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla kadim İpek Yolu insanlık tarihine birçok açıdan iz bırakan bir yoldur.

Kadim İpek Yolunun sosyo-ekonomik önemini daha iyi kavramak için Asya-Avrupa ve Afrika kıtaları birbirine bağlayan güzergâhlarından söz etmek yerinde olur. Öncelikle genel

anlamda İpek Yolu biri kara diğeri deniz olmak üzere iki rotadan oluşmaktadır. Güney Kuzey ayrımına tabi tutulan bu rotalar aslında birçok farklı tali rotalarını da içine almaktadır. Nitekim 2013 yılında Çin devlet başkanı tarafından dünya kamuoyuna duyurulan Bir Kuşak- Bir Yol Projesindeki “kuşak” kelimesi İngiliz Jeopolitikçisi Halford Mackinder’in Kara Hâkimiyet teorisini akıllara getirirken, bir kara güzergâhını simgeleyen “yol” kelimesi ise deniz rotasını sembolize etmektedir (Yıldırım 2018: 10). Birbirinden farklı ve aynı amaca hizmet eden rotalar koleksiyonu olan İpek Yolunun kuzey güzergâhı yaklaşık olarak 8000 kilometrelik uzunluğuna sahiptir (Fribaz ve Sahar 2015: 17-18). İpek Yolunun kuzey güzergâhı Çin’i Orta Asya, Avrasya ve Orta Doğu üzerinden Avrupa’ya bağlarken güney rotası da Çin’i Güney Asya ve Afrika üzerinden Avrupa’ya bağlamaktadır.

Dünyayı adeta Çin menşeli bir makas ağzının içine alan İpek Yolunun bu kadar geniş kapsamlı olması ister istemez onun sosyo-ekonomik önemini de artırmaktadır. Başta Çin olmak üzere diğer Asya devletlerinin Batılı devletlerle ticari ilişkilerinin gelişmesinde katalizör rolü oynayan İpek Yolu, tarihte ticaret bakımından en parlak dönemini Çin Tang Hanedanlığı döneminde yaşamıştır. Zaman zaman belli sebeplerden dolayı tarihin tozlu raflarına kaldırılrsa da hepimizin şahit olduğu üzere İpek Yolu yaşadığımız çağda önemini artırarak devam etmektedir. Zira belli bir milleti veya belli bir bölgeyi değil, tüm dünyayı iki ana rotasıyla birbirine bağlayan İpek Yolu aynı zamanda ticaret merkezlerinin gelişmesinde, kentleşmenin yaygınlaşmasında ve ticaret hukukunun yerleşmesinde de ilham kaynağı olmuştur. Nitekim günümüzde toplam uzunluğu 11.000 kilometreye ulaşan proje, 65 ülkeyi içine alan ve aynı zamanda 3 milyar insanın yaşadığı bölgeyi kapsamaktadır. Buna ilaveten 23.000 milyar dolarlık bir ekonomiyi içeren ve son haliyle ismi Kuşak Yol Projesi olan İpek Yolu’nun geçmişte olduğu gibi gelecek dünya düzeni için de önemi azımsanmayacak derecede büyüktür (Musavi 2015: 206-207). Zira tarih boyunca yolculara yoldaşlık eden İpek Yolu aynı, zamanda eski adıyla Çang’an ve şimdiki adıyla Şian (Xi’an), Hotan, Kaşgar, Semerkant. Hokand, Taşkurgan, Taşkent. Buhara, Merv, Kabil, Belh, Herat, Tahran, Tebriz, Bakü, Basra, Bağdat, Gaziantep, Erzurum, Bursa gibi şehirlerdeki kervan sarayların inşasında da önemli rol oynamıştır (Frankopan 2018: 9).

Diğer bir deyişle İpek Yolu sadece yolcularla yoldaşlık ve onların hayatına ekonomik katkı sunmakla kalmamış, kervan saraylarda adeta konaklamış kenarından geçtiği deryalarla akmış ve böylece hem yol, hem yoldaş ve hem de rehber olmuştur. Özetle İpek Yolu her ne kadar ilk başta ticareti geliştirme amaçlı açılmış olsa da, mazide olduğu gibi günümüzde de, diplomasinin gelişmesinde, politik rekabetin kızıştırılmasında ve göç hareketlerinin yaygınlaşmasında da belirleyici bir rol oynamıştır (İnaç 2004: 50). İpek Yolunun bu kadar çok fonksiyonlu olması ister istemez büyük olma davası güden tüm büyük devletler arasında stratejik üstünlük elde etme veya hâkimiyet kuruma mücadelesine de zemin hazırlamıştır.

1.2. İpek Yolunun Stratejik Önemi ve Yarattığı Hâkimiyet Mücadelesi

Çin Tang Hanedanlığı döneminde ekonomik bakımından en parlak devrini yaşayan İpek Yolu Çin, Han Hanedanlığı devrinde yaygınlaşmaya başlamıştır. Yolun yaygınlaşması ve ekonominin gelişmesi bir yandan geçtiği toprakların ekonomik ve stratejik önemini artırırken, diğer yandan büyük devletler arasında stratejik üstünlük sağlama ve hâkimiyet kurma mücadelelerinin de temelini hazırlamıştır. Zira ekonomik olarak başat güç olan, doğal olarak siyasi üstünlüğü de ele

geçirmiş oluyordu. Öte yandan yolun genişlemesi ve yaygınlaşması birtakım güvenlik sorunlarını da beraberinde getirmekteydi.

Zira güvenliğin olmadığı bir yerde istikrarlı ve sürdürülebilir bir ekonomik düzenden söz etmek pek mümkün değildir. Aynı şekilde güç ve gelir dağılımındaki eşitsizlik büyük devletlerin arasındaki ekonomik rekabeti siyasi mücadeleye dönüştürmekteydi. Bu açıdan İpek Yolu, imparatorlukların ve büyük devletlerin hâkimiyet sağlamak konusundaki verdiği mücadelelerin ve birbiriyle askeri kozların paylaşıldığı bir yoldur. Tarihe adeta yol vermiş İpek Yolu dünya düzenin inşasında oynadığı rolün bir benzerini vakti geldiğinde düzenin yıkılışında da aynı performansı göstererek oynamaktadır. Çin'in rekabetçi gücü ve titizlikle takip ettiği politik sabrı, bunda etkendir. Dolayısıyla Çin İpek Yolu üzerinde ilk mücadele, Sakalarla ticari ilişkiler üzerinden yaşanmıştır. Çin Han Hanedanlığı bu hâkimiyet mücadelesini sadece ekonomik saiklarla değil, aynı zamanda siyasi nizamın istikrarını temin ve egemenlik alanını genişletme gayesiyle de vermekteydi. Çin Han Hanedanlığı amaçlarına ulaşmak ve kendisine tehdit olarak gördüğü potansiyel güçleri hizaya getirip kendine bağımlı hale getirmek için tarihi geçmişi 2000 yılına kadar geriye giden evlilik diplomasinin de temellerini atmış bir ülkedir.

Örnek vermek gerekirse Çin İmparatoru Gaozu, Hun Kağanı olan Mete Hana esir düşme olayında dönemin Çin yönetimi ilişkileri rayına oturtmak ve mevcut sorunların yarattığı gerilimi gidermek için Çin sarayından bir prensesi Mete Hanla evlendirmek üzere Hun devletine göndermiştir. Hatırlatmakta fayda vardır ki Çin ilk vergisini Türklere vermeyi kabul etmiştir (Cinkara 2019: 332-333). Dolayısıyla Çin'in Mete Hanın eşine paha biçilmez değerli hediyeler göndermesi, Türklerin kadına verdiği önemi ustalıklı kavrayıp kullandığını göstermektedir. Böylesi bir kültüre sahip olan Çin'in dış politikasını birkaç temel parametreye dayandırarak açıklamak her ne kadar anlamamıza yardımcı olsa da, tam anlamıyla kâfi değildir. Öte yandan İpek Yolu üzerindeki hâkimiyet mücadelesi, Çinliler ve Türklerin rekabetinden ibaret değildir. Nitekim tarih boyunca İpek Yolu güzergâhında bulunan doğrudan veya dolaylı olarak İpek Yolundan fayda ve zarar görenler, şöyle ya da böyle bu mücadelelerin bir parçası olmuşlardır. Bin yıl Türklerin denetimi ve hâkimiyeti altında kalmış olan İpek Yolu üzerinde cereyan eden hadiselerle iştirak eden milletler, XI. yüzyıla kadar Hintliler, Araplar, Çinliler, Farslar ve Romalılar olmuştur. İpek Yolu üzerinde durmadan devam eden mücadelecilik kültür yerel halkın asimilasyon sürecini hızlandırmakla kalmamış, aynı zamanda kültürel bulanıklığa ve bunalıma da sebebiyet vermiştir (Işık 2017: 151).

İpek Yolundaki stratejik üstünlük ve hâkimiyet mücadelesinin ardında yatan bazı faktörleri şu şekilde ifade etmek mümkündür. İpek Yolunun stratejik önemini kavramış olan tüm büyük güçler, tarih boyunca kendi sosyo-ekonomik istikrarını sağlamak, refah seviyesini yükseltmek ve tehdit edici unsurları en aza indirmek ve varlığın idamesi için pazar arayışına cevap bulmak zorundadırlar. Nitekim 19. yüzyılda Afganistan'ı oyun tahtası olarak merkez alan Büyük Britanya ve Çarlık Rusya arasındaki rekabeti simgeleyen Birinci Büyük Oyun (Great Game) olarak adlandırılan ve 1869'da Lord Salisbury tarafından literatüre kazandırılan savaşlar silsilesi, İpek Yolunun geçtiği coğrafyada devam etmiştir (Uslubaş 2010: 5). Aynı şekilde 11 Eylül terör saldırısından sonra Amerika Birleşik Devletlerin Afganistan'a saldırması, İpek Yolunun jeo-stratejik, sosyo-ekonomik ve jeo-politik önemini gözlerin önüne sererken, hâkimiyet mücadelelerinin de henüz bitmediğine işaret etmektedir.

2. SOĞUK SAVAŞ SONRASI ABD - ÇİN İLİŞKİSİ

Soğuk Savaş sonrası ABD ve Çin ilişkisinin nasıl şekillendiğini ve hangi merhalelerden geçtiğini anlamadan Çin'in genel olarak Balkan coğrafyasına yönelik politikasını ve özellikle de Sırbistan ile olan ilişkisini anlamak, doğrusu müşkül bir iştir. Öncelikle belirtmek gerekir ki, 1648 yılında Vestfalya Barış Antlaşmasıyla ulus devlet temelinde hedeflenen barış ve istikrar, 1815 yılında tüm büyük Avrupalı güçler arasında Güç Denge Politikasıyla güçlendiren Viyana Kongresiyle farklı bir ivme kazanmıştır. Ne var ki Fransız İhtilalinin ardında yatan milliyetçilik anlayışı ve Sanayi Devriminin yarattığı yoğun baskıyla artan silahlanma ve sömürgecilik arayışı 1914 senesinde yaşanan Birinci Dünya savaşına kapı aralamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın berberinde getirdiği demografik yıkım ve değişim yalnızca sosyo-ekonomik felaketine yol açmamıştır. Aynı zamanda ABD ve İngiltere'nin öncülük ettiği yeni dünya düzeninin inşası arayışına yönelik faaliyetlerin de tetikleyici unsuru olmuştur.

Ancak yeni dünya düzeninin temellerini atmak isteyen devletler arasında devam eden ana aktör olma mücadelesi, Birinci Dünya Savaşı yetmezmişcesine İkinci Dünya Savaşı'nın da fitilini ateşlemiştir. Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve dünyada barış ve güvenliği tesis etmek adına Milliyetler Cemiyetinin devamı olan BM zemininde yeni bir dünya düzeni ortaya çıkmıştır (İnaç 2021: 16). Ancak 1947 tarihli Truman Doktriniyle birlikte çok kutuplu dünya düzeni yerini iki kutuplu dünya düzenine bırakmıştır. Dünyayı askeri, ekonomik ve ideolojik olarak Doğu ve Batı bloğuna ayıran ve Soğuk Savaş adıyla anılan bu dönemin başat aktörleri şüphesiz ABD ve SSCB olmuştur. Ancak biz burada ideolojik olarak Doğu Blokunda yer alıp SSCB'nin siyasi etkisini kırmak isteyen Çin'le Amerika Birleşik Devletlerinin münasebetlerinin Soğuk Savaş boyunca nasıl devam ettiğini ana hatlarıyla açıklamaya çalışacağız. Öncelikle birçok açıdan paralellik ve aynı oranda karşılıklı bağımlık arz eden Çin-ABD ilişkilerinin tarihi geçmişi 18. yüzyıl sonlarına kadar uzanmaktadır. ABD- Çin ilişkisi Amerika özgürlük savaşının hemen akabinde "Empress Of China" isimli Amerikan bayraklı ticaret gemisinin Çin'in "Guangdong" kentine ulaşmasıyla başlamıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere Çin-ABD ilişkisi ilk kez ticaret geliştirme zemininde inşa edilmiştir (Özkan 2022b: 244).

Elbette bu iki ülkenin ilişkilerinin temelini ekonomiye dayandırmasında ABD'nin ve Çin'in İngiltere'ye karşı siyasi tutumu ve İngiltere'nin o dönem izlediği makro düzeyde küresel politikaları yatmaktadır. İki dünya savaşı arasında Japonya'nın kuvveti dikkate alındığında, Çin ve ABD arasında düzenli ve etkin bir ikili ilişkiden söz etmek pek mümkün değildir. Ancak Japonya'nın Pearl Harbor'da bulunan Amerikan donanmasına düzenlediği saldırının ardından Çin-ABD ilişkisinin yeniden bir ivme kazandığını söylemek mümkündür. Nitekim bu dönemde ABD her ne kadar Çin'i yanına çekemese de, Japonya'dan uzaklaştırmayı başarmıştır.

1945 yılında SSCB ile ittifak ve dostluk antlaşması imzalayan Çin, tam manasıyla Doğu ve Batı Bloklarının başat güçleri arasında sıkışıp kalmış bir ülke profilini çizse de, aynı zamanda SSCB'nin ve ABD'nin dış politika oluşturması hususunda da yönlendirici rol oynamıştır (Kissenger 2016: 369-394) İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmak istenen dünya düzeninde tek hâkim ve kurucu güç olarak kendini görmek isteyen ABD, 1947 Mao Zedong tarafından ilan edilen Çin Halk Cumhuriyeti'ni resmi olarak tanıma konusunda temkinli davranmıştır. Zira Çin hala komünizmin bir kalesi olarak görülmektedir. Dönemin ABD Başkanı Truman yalnızca Çin'i tanımamakla kalmamış, aynı zamanda Çin'in kendi toprak bütünlüğünün ayrılmaz parçası olarak gördüğü

Tayvan'ı da resmi olarak tanımaktan imtina etmemiştir. Bağımsızlığın ilanından 30 yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen ABD'nin Çin'i tanımaması konusundaki tutumu, Çin'in BM Örgütüne üyeliğini de geciktirmiştir. Dolayısıyla Çin'in SSCB ile hâlihazır ilişkisi Çin-ABD ilişkisini nasıl şekillendirdiyse, aynı şekilde Çin-ABD ilişkisi de Çin'in SSCB ile olan ilişkilerin şekillenmesinde de etkin bir rol oynamıştır.

Nitekim 1960 yıllara gelindiğinde Çin-SSCB ilişkilerinde yaşanan gerginlik, ABD-Çin ilişkilerinin canlanmasına da vesile olmuştur. Zira 1971 yılında ABD Başkanı Richard Nixon kendi Ulusal Güvenlik Danışmanı olan Henry Kissinger'ı Vietnam bataklığından en az zararla çıkmak ve SSCB karşıtı politikaları hayata geçirmek için destek arayışı saikiyle Çin'in kapısını çalmakla görevlendirmiştir. ABD daha önce Çin'i Japonya'dan nasıl uzak tutmaya çalıştıysa, Kissinger'ın Pekin ziyareti Çin'i de SSCB'den uzaklaştırmıştır. ABD'nin bu kabil bir politika izlemesinin ardındaki asıl sebep, SSCB'yi de kendine yani Batı Bloğuna doğru itmek niyetidir. ABD Başkanı John Kennedy başkanlık döneminde Doğu Avrupa ülkeleriyle ilgilenmekten Pekin'le ilgilenmeye ve ikili ilişkileri geliştirmeye pek vakit bulamamıştır (Özkan 2022a 79-84). Çin ve komünizm karşısında diğer ABD başkanlarından farklı bir düşünce yapısına sahip olan Johnson, her ne kadar Çin'le ilişkileri geliştirmeye çabalamışsa da olumlu bir sonuç alamamıştır. Dolayısıyla başta Çin'in resmi olarak tanınmaması, buna mukabil Tayvan'ın resmen tanınması ve ardından Kore Savaşı, kültür devrimi ardından Vietnam Savaşı gibi etkenler, Çin-ABD ikili ilişkilerinin gelişmesinin önünü de tıkamıştır. Hatırlatmakta yarar vardır ki, SSCB'nin 1979 yılında gerçekleştirdiği Afganistan işgalini ilk kınayan ülke Çin olmuştur. ABD ve Çin'in resmi diplomatik ilişkisi de Ocak 1979 yılının hemen akabinde ABD Başkan Jimmy Carter öncülüğünde gerçekleşmiştir. Diğer yandan Başkan hem daha önce Tayvan'la imzaladığı karşılıklı savunma anlaşmasını feshetmiş ve hem de silah satışlarına sınırlandırma getirmiştir. 1984 yılında Pekin'i ziyaret eden ABD Başkanı Ronald Reagan iki ülke arasındaki stratejik, ekonomik ve kültürel alanlarda ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Unutmamak gerekir ki ABD-Çin ilişkilerinin gelişmesinde 1976 yılında Mao'nun ölümü ve yerine Çin'in dışı açılma politikasını destekleyen Den Xiaoping'in başa gelmesinin önemli katkısı olmuştur (İnaç 2021: 81-84).

Özet olarak SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Çin'in ekonomik ve kültürel anlamda değilse bile siyasi anlamda ABD nezdindeki değeri 11 Eylül olayına kadar gündendüğüne azalmıştır. Nitekim günümüzde olduğu gibi 1993 ile 2001 yılları arasında ABD başkanlık görevini yürüten Başkan Bill Clinton, Çin'deki sistematik insan hakları ihlalleri konusunda anti demokratik bir tutum sergilemiştir. Ancak Çin-ABD ilişkileri süreç içinde ekonomik olarak öylesine karşılıklı bir bağımlılık hali almıştır ki, siyasetin dahi yönünü tayin edecek kudrete ulaşmıştır. Kendini dünyanın tek süper gücü olarak gören ABD Eylül saldırısıyla beraber kendini sorgular hale geldiği gibi, Çin'i de yakın takibe almaya başlamıştır. Ancak tüm bu inişli çıkışlı ilişkilerin gerginleştirmesine sebebiyet veren krizlere rağmen iki ülkenin uzun vadeli stratejik planları ve aralarında birçok alanda mevcut olan karşılıklı bağımlılık, iki ülkenin sorunların çözme becerisini ve tecrübesini artırdığı gibi ilişkilerin devamlılığına da katkı sağlamıştır. Adeta birbiriyle olan iş birliği artan rekabet tarafından beslenen bu iki ülke, tüm uluslararası sistemi de değiştirip dönüştürmektedir. İşte tam da bundan ötürü Çin'in Sırbistan ile olan ilişkisini daha sağlıklı analiz edebilmek için ABD ve Çin'in krizlerin yönetme ve çözme konusundaki takındığı tavrı ve farklı bölgelerdeki ittifak ve ihtilaflarını tahlil etmek elzemdir. Zira bu ülkelerden birinin sorunu diğerinin çözümü gibidir. Bu yaklaşımın mantıksal bir uzantısı olarak Çin-Sırbistan ilişkisini Tayvan ve Kosova sorunları bağlamında ele

almayı amaçladık. Zira dünya devletlerini ticaret yollarıyla birbirine bağlayan ve kiraladığı limanları askeri üslere dönüştüren ABD ve Çin'in diğer ülkelerle olan ilişkileri birbirleriyle olan ikili ilişkilerine hiç benzemez.

2.1. Kuşak Yol Projesi Bağlamında Çin - ABD Rekabeti ve AB - Çin İlişkisi

1 Ekim 1949 yılında Çin'in devrimci lideri Mao Zedong tarafından ilan edilen Çin Halk Cumhuriyetinde, 1976 yılında Mao'nun vefatıyla birlikte Deng Xiaoping iktidarı ele geçirmiştir. Deng Xiaoping ideoloji ihracından arındırılmış ve Çin'de Komünist Partinin tekeli öngören bir Çin tasavvuruyla hareket ederek dışı açılma politikası izleme hususunda kararlı ve reformist bir kimlik ortaya koymuştur. Ne var ki yeni devlet başkanının bu ezber bozan tavrı, Soğuk Savaş sonuna kadar Batı dünyasında dikkat çekmemiş ve ilgi uyandırmamıştır.

Dolayısıyla Soğuk Savaş boyunca ABD-Çin arasında devam eden inişli çıkışlı ilişkiler Soğuk Savaşın en akılda kalan simgesi olan Berlin Duvarının yıkılışıyla, Sovyet Birliğinin 15'e parçalanmasıyla ve Yugoslavya'nın 7 parçaya bölünmesiyle nihayetinde gözle görülür bir netlik kazanmıştır. Nitekim Karşılıklı ekonomik bağımlılık ilkesine dayanan ABD -Çin ilişkisi Çin'in 17 Eylül 2001'de Dünya Ticaret Örgütüne (WTO) üye olmasıyla yeni bir ivme kazanmıştır. Çin Dünya Ticaret Örgütüne üyeliği bir yandan kendi iç pazarının kapıları tam anlamıyla dünyaya açmıştır. Diğer yandan da dünya pazarındaki tüm ekonomik fırsatları kendi lehine dönüştürerek siyasi ve askeri alanda üstünlüğünü pekiştirmeyi amaçlamıştır. 11 Eylül saldırısından 26 gün sonra ve Çin'in (WTO) üyeliğinden tam 20 gün sonra ABD uluslararası terörle mücadele politikası kapsamında 7 Ekim 2001'de gerçekleştirdiği saldırı hususunda Çin'in de desteğini arkasına almıştır. Buradan hareketle Çin henüz İpek Kozasından tam dışarıya çıkmamışken ABD Afganistan'a askerî harekâtı düzenleme konusunda Çin'in desteğini almakla bir anlamda Çin'i yakın takibe almıştır. Çin, BM İnsani Müdahale ve Kuvvet Kullanma konusunda verdiği kararlara hep temkinli yaklaştığı için ABD'nin Afganistan'ın işgali boyunca bu temkinli tavrından asla taviz vermemiştir.

Diğer bir ifadeyle ABD 11 Eylül saldırı sonrasında Taliban'ı devirmeye yeminli iken Çin ABD'nin Güney Asya'daki stratejik ortağı olan Pakistan'ın aracılığıyla Taliban ile ilişkileri derinleştirme fırsatını yakalamıştır. Dolayısıyla tarih boyunca birbirine bu kadar yakınlaşmamış olan ABD-Çin arasındaki rekabet ekonomik zemininde iyice kızışmaya başlamıştır (Köksoy 2019: 39-46). Öte yandan Çin-ABD arasında hala devam eden Kuşak Yol Projesi bağlamında şekillenen rekabetin tarihi geçmişi, Sovyetler Birliği'nin Afganistan işgal etmesine kadar geriye götürmek mümkündür. Bu rekabetin ardında yatan temel parametrelere bakıldığında bu unsurların bazılarının birbirine çok benzer oldukları görülecektir. Buradaki benzer faktörlerin en başında iki ülkenin Rusya'nın sıcak sularına inme politikasına sıcak bakmamalarıdır. İkinci bir benzerlik gösteren faktör ise söz konusu projelerin iki ülke Rusya'nın Orta Asya'daki siyasi nüfuzunu kırma isteğinden ibarettir. Üçüncü öge ise iki ülke Orta Asya'nın bakir tarımsal ve yer altı zenginliklerinden faydalanmak için Orta Asya'nın siyasi ve ekonomik olarak dünyaya entegre olmasını amaçlamaktadır. Ancak tüm bu benzer öğelerin var olmasına rağmen iki ülke arasındaki rekabeti iş birliğinin önüne geçiren faktörlerin daha baskın olduğunu söyleyebiliriz. ABD-Çin arasındaki rekabeti diri tutan ve çatışan öğelerinden en önemlisi Orta Asya'daki petrol, doğalgaz ve diğer değerli ürünleri dünya pazarına ulaştırmak için inşa edilen ulaşım yolunun rotasındaki fikir uyuşmazlığıdır. Bir başka ihtilaf içeren faktör ise projenin isim konusundadır. İsimlendirme konusunda yaşanan ihtilafın altında yatan eden, kurulacak olan ekonomik düzenle yeni bir kültürü

inşa etme isteğinin etkin rol oynamasıdır. Dolayısıyla her ülkenin Orta Asya'yı dünyaya entegre etmek için geliştirdiği projeleri oluşturması, bölgenin gelecek dünya düzeni için neyi ifade ettiğini açıkça göstermektedir. Ancak birbirinden çok farklı projelerin varlığı söz konusu olsa da, bu projelerin arasında en ilgi çeken proje şüphesiz Çin devlet başkanı Şi Jinping'in 2013 tarihinde Astana'dan dünyaya duyurduğu "Bir Kuşak Bir Yol" (One Belt-One Road) Projesidir (Yıldırım 2018: 90-96).

ABD başta olmak üzere diğer ülkelerin konuyla ilgili geliştirdiği projeler hem kapsadığı alan hem de öngördüğü amaçlar bakımından dar projelerdir. Dolayısıyla Çin'in geliştirdiği projenin dışındaki diğer projeler sadece ticaret serbestliği, altyapı geliştirmeyi vebütünleşmeyi teminle yetinmiştir. Hali hazırdaki ismi Kuşak Yol Projesi olan Çin'in geliştirdiği proje ise diğer projelerin aksine hem kapsadığı alan hem de içerdiği birbirinden farklı rotalar bakımından 21 yüzyıl koşullarına uygun bir projedir. Öte yandan Çin ortaya attığı projenin adından da anlaşılacağı üzere sadece ulaşım, ticaret, entegrasyon ve altyapı alanlarında değil, her alanda bir bütünleşmeyi öngörerek adeta Alexandre Dumas'ın başarıya ulaşan "Üç Silahşörler" eseriyle dünyaya yayılan "birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için" deyiminin projelendirilmiş halidir. Çin projenin inşası için ilk etapta 2015 yılına kadar 40 milyar dolar bütçe ayırması ve Asya Altyapı ve Yatırım Bankası (AIIB) gibi yan destekleyici projelere muazzam fon tahsis etmesi oldukça dikkat çekicidir. Çin'in gelecek dünya perspektifi ve finansal gücünün habercisinin yanı sıra askeri, teknolojik ve ekonomik olarak ABD'ye adeta meydan okumuştur (Özkan 2019: 1744).

Özetle Çin'in Bir Kuşak Bir Yol Projesini dünyaya ilan etmesi, Çin-ABD rekabetini zirveye ulaştıran ve bardağı taşıran son damla olmuştur. Dolayısıyla 7 Ekim 2001 tarihinde 11 Eylül terör saldırısını gerekçe göstererek Afganistan'a çıkarma yapan ABD, 29 Şubat 2020 tarihinde Katar'ın Başkenti Doha'da Taliban ile anlaşmaya varmıştır. 15 Ağustos 2021 itibarıyla Taliban'ın tekrar Kabil'e girmesinin hemen akabinde ABD, tüm askeri ve diplomatik personelini Afganistan'dan geri çekmek zorunda kalmıştır. Buradan hareketle ABD'nin Afganistan'dan çıkmasıyla birlikte Çin, Kuşak Yol Projesi bağlamında Pakistan ile kurduğu ortaklık sayesinde Taliban'la geliştirdiği ilişkilerin meyvesini toplamaya başlamıştır. Ancak ABD'nin Asya'nın kalbi ve Hindistan'ın gözetleme kulesi olan Afganistan'ı bu kadar kolay bir biçimde Çin'in nüfuz alanına terk etmesi ve diğer yandan Afganistan'ı terk eder etmez Rusya'yı Ukrayna savaşına adeta teşvik etmesi, ister istemez akıllara şu soruları getirmektedir (İnaç ve Sada 2021: 92-96).

Afganistan'dan stratejik çıkış yapan ABD'nin -AB ve NATO'nun genişleme politikasına uygun bir biçimde- Doğu Avrupa ve Balkanlara yönelmesi, acaba bu sefer ABD ve Çin'in Balkanlara yönelik politikada örtüşükleri anlamına mı gelmektedir? Nitekim Çin'in tüm uyarılarına rağmen 25 yıl aradan sonra ABD Temsilciler Meclisinin Başkanı olan Nancy Pelosi'nin 2 Ağustos 2022 tarihinde gerçekleştirdiği tartışmalı Tayvan ziyareti de buna eklenince bu söylediğimiz hiç de haksız sayılmayacaktır. Bir diğer sorulması gereken soru ise ABD, AB ve NATO'nun Rusya'yı Ukrayna savaşına dâhil etmekle hem Çin'i yalnızlaştırmayı hem de NATO içerisinde olası dağılmayı önlemeyi mi amaçlamaktadır? Üçüncü soru ise ABD'nin Taliban'la imzaladığı antlaşmanın birçok yerinde Afganistan İslami Emareti olarak tarif edilen örgütü resmi olarak tanımadığı halde niçin iktidara taşımıştır? Kendisini tanımamakta ısrar ettiği halde Taliban'ın resmi olarak tanınmaması konusunda tüm dünya ülkelerine baskı yapan ABD, tıpkı SSCB'nin 20. yüzyılda yaptığının bir başka örneğini 21 yüzyılda sergileyerek Afganistan'ı inzivaya itmesinin

ardında yatan nedenleri şu şekilde sıralamak imkan dâhilindedir. Hali hazırda Çin'in Taliban'la ilişki içerisinde olmasına göz yuman ABD, daha önce stratejik ortağı olan Pakistan'ı da bu konuda cezalandırmamıştır. Bu bağlamda son sorumuz şu olsun: Rus-Ukrayna savaşından sonra Çin'i Taliban ve Afganistan'da gündün güne artış gösteren terör örgütleriyle ilişkilendiren ABD, daha genişletilmiş bir NATO'yu da yedeğine alarak cezalandırmak mı istemektedir?

Ancak dikkat edilirse soru sorarak ortaya koyduğumuz tüm bu olasılıklar, belli bir makro planın parçası gibi görünmektedirler. Nitekim Rusya-Ukrayna savaşından önce Rusya'nın 2014 yılında Kırım'ı ilhakı ve NATO'nun kabiliyet alanının daralmasına yönelik izlediği politika ve Çin'in Kosova ve Tayvan bağlamında Sırbistan ile geliştirmek istediği ilişkiler, ABD ve AB gözünden kaçmamıştır. Diğer yandan ABD 2017 tarihli Güvenlik Stratejisi Belgesinde Çin'i ilk kez ana tehdit ögesi olarak tanımlaması ve 2019 yılında yani Çin'in ve NATO'nun 70'nci yıldönümü kutlama çerçevesinde toplanan liderle toplantının sonunda yayımlanan deklarasyona Çin'i dâhil etmesi, yukarıda zikir ettiğimiz olasılıkları çok uzak olmayan bir zaman diliminde olabilir noktasına doğru ilerleyecektir (İnaç ve Sada 2021b: 98). Nitekim Başkan Joe Biden 'in başında olduğu ABD yönetimi 12 Ekim 2022 tarihli "Rekabet Çağında İşbirliği" başlıklı ulusal güvenlik strateji belgesinde Çin'i uluslararası düzenin şekillendirip dönüştürme niyeti ve gücü olan etkin bir rakip devlet olarak tanımlarken, Rusya'yı tehlikeli bir rakip güç olarak tanımlamıştır (İnaç ve Ünal 2013: 228). Bizi bu sorulara sevk eden temel husus, hali hazırda Çin ve ABD arasında devam eden stratejik oyunun cereyan ettiği rekabet sahasında Çin'in yönlendirici ve ABD'nin önleyici pozisyonda olmasıdır.

Çin'in Balkanlara yönelik politikası ekseninde Avrupa Birliği ile olan ikili münasebetlerine bakmak konunun ehemmiyetin anlaşılması açısından hayati önem taşımaktadır. 1970'lerden beri yavaş ancak temkinli adımlarla yumuşak güç politikası eşliğinde 1990'lara kadar bölgede oyun korucu bir güç olarak sahneye çıkan Çin, ardından küresel güç olabilmek için uluslararası sisteme adeta sızmıştır. Diğer bir ifadeyle Napolyon'un uyuyan bir deveye benzettiği Çin, Soğuk Savaştan sonra Batı medeniyetinin tüm kurumsal yapılarıyla ilişki içine girmeye başlamıştır. Çin'in ikili ilişkilerde tarihsel arka planı göz ardı etmeksizin daima kurucu ve yapıcı rol oynadığı gizlenmez bir hakikattir. Ancak Avrupa Birliğinin (AB) ve Çin Halk Cumhuriyetinin (ÇHC) ikili ilişkileri birbirini tamamlayıcı ve birbirini tetikleyip etkileyen siyasi ve ekonomik parametreler üzerine inşa edilmiştir (İnaç ve Sada 2021a: 94). Fakat Çin Sincan bölgesinde Uygur Türklerine uyguladığı insanlık dışı işkenceler, temel haklardan yararlanmalarının engellenmesi ve Çin'in Covid 19 salgını gibi sağlık alanında dahi sağlıklı bilgi paylaşımında bulunmaması, ABD'nin yanı sıra Çin ve AB ilişkilerinin gidişatına sağlık ve insan hakları gibi parametreleri de üzerinde uzlaşılması elzem parametreler olarak eklemiştir. Çin-AB ile ilişkilerinde siyasetten daha çok ekonomi faktörü ön plana çıkarırken, AB son zamanlarda tam tersi bir tavır sergileyerek, siyasi ve hukuki alana ağırlık vermektedir. Diğer bir söylemle AB Çin'i benimseyip özümlediği değerlerle ıslah ederken, Çin ise AB'yi ekonomik araçlarla kendine eklemeye çalışmaktadır (İnaç ve Erdoğan 2006: 14). Çin'in son zamanlarda akıllı güç politikasına ağırlık vermesi ve AB'nin Çin'e demokrasi ve insan hakları konusunda baskı yapması dikkate alındığında, ikili arasında devam eden mücadele jeopolitik-jeoekonomik üstünlük kurma mücadelesinden çok, kurulacak yeni dünya düzeninde kimin ve hangi medeniyetin değerleri egemen olacağı rekabetinin söz konusu gözlemlenmektedir.

AB'nin Çin için hayata geçirdiği ilk strateji, 1998 yılında kaleme alınan “Çin-Avrupa İlişkileri için Uzun Vadeli Bir Politika” şeklinde olurken, ikinci strateji 15 Mayıs 2001 tarihinde “AB'nin Çin Stratejisi” olmuştur. Yukarıda zikir edilen dönemde AB-Çin ilişkisine “AB-Çin İlişkilerinde Paylaşılan Çıkarlar ve Meydan Okumalar” ismi altında yeniden bir format atılmaya planlanmıştır. 2003 yılına gelindiğinde gelindiğinde ikili ilişkilerin seyrine göre kapsam değişikliğine gidilerek ekonomi ve ticari ilişkilerin yanında siyasi ve insan haklar konusunda müzakere edilmesi gerektiği konusu da gündeme alınmıştır. Enerji konusunda dışa bağımlı olan AB-Çin ikilisi dünya güvenliği ve barışına katkı sunmak için kültürel işbirliği yoluna gitmişlerdir (İnaç 2021: 121-123). ABD'nin Irak işgaline tek sesle karşı çıkan Çin-AB ikilisi enerji ithalatının zarar görmesinden açıkça endişe duymuştur. Nitekim 2004 yılında Çin'i ziyaret eden AB Komisyonu başkanı Romano Prodi, Çin'deki insan haklar konusundaki yaşanan ihlallere hiç değinmeden, Çin'in “Tek Çin Politikasını” desteklediğini ifade ederek ilişkilerin gelecek yıllarda daha da genişleyip derinleşeceğine duyduğu inanca vurgu yapmayı da unutmamıştır (İnaç 2014: 52). AB'nin normatif gücü günden güne Çin ve AB ilişkilerinde anormalliğe yola açan bir parametre işlevini icara etmektedir.

Zira AB birlik içinde istikrarı, sürdürülebilir kalkınma ve güvenliği sağlayıp pekiştirmek için veya jeopolitik etki alanını genişletmek için önüne çıkan engellerini aşmak ve sorunları çözmek için çeşitli stratejiler geliştirmiştir. AB normatif bir güç olarak kendini tanıtmak için ister istemez dış politikada izlediği stratejiler ve bu stratejilerin hedefe ulaşması noktasında kullandığı araçlar ve yöntemler normatif gücünün temel parametreleri olan siyasi, ekonomik ve toplumsal kriterlere ve demokrasi, azınlık hakları ve hukukun üstünlüğü gibi ilkelere dayandırmaya gayret etmektedir. Ancak burada unutulmaması gereken bir hususun altını çizmekte fayda vardır (İnaç 2007: 24). AB dış politika ekseninde ikili ilişkilerde karşılaştığı sorunları siyasi ve ekonomik araçlarla çözme konusunda istediği başarıyı yakalayamama durumu söz konusu olunca, sahip olduğu normatif gücü dış politikanın bir aracı olarak kullanmaktadır. AB'nin esas aldığı normlar konusunda takındığı bu tavır, hem AB değerleriyle çelişmekte, hem de benimsediği değerleri birlik çıkarlarına alet etme arzusu ayyuka çıkmaktadır. Özetle konu birlik çıkarları olunca hukukun üstünlüğü AB tarafından ikinci plana itilmektedir. AB'nin bu pragmatist tutumu Türkiye başta olmak üzere AB'ye girmek isteyen diğer ülkeler tarafından hem de Çin, İran ve Rusya gibi rakip devletler tarafından çifte standarda dayalı bir genişleme politikası ve dış politika uyguladığı haklı suçlamasına da yol açmıştır (İnaç 2005: 125).

AB, Çin'i insan haklar bağlamında Tibetliler, Uygurlar, azınlıklar üzerinden düşünce ve ifade hürriyeti gibi temel haklar üzerinden tenkit ederken Çin de AB'yi birlik içindeki ırk ayrımcılığı ve yabancı düşmanlığı üzerinden eleştiri oklarının hedefi haline getirmiştir (Haviland 2002: 147).

AB ve Çin arasında devam eden bu değerler savaşı jeoekonomik ve jeopolitik kaygılarından kaynaklandığını ifade etmekte yarar vardır. Çin'i ülke içinde antidemokratik uygulamalarla suçlayan AB, buna mukabil normatif bir güç olduğunu ispatlamaya da çalışmaktadır. Diğer yandan Birlik içindeki olası ekonomik krizleri aşmak için Çin'in ekonomik gücünden yararlanmaya çalışmaktadır. Başka bir deyişle ekonomik ve siyasi olarak kendisine eklemlemediği Çin'i normatif güçle kendine uyumlu hale getirmeye çalışmaktadır (Delanty 2013: 77-79). Kendini vazgeçilmez bir ekonomik güç olarak gören Çin, AB'yi kendi ekonomisi açısından tamamlayıcı bir pazar olarak görmektedir. AB'nin ekonomik gücü karşısında kendi ekonomik gücünü ispatlamak ve

bu yolla AB'ye üyelik sürecinde tüm çabalarına rağmen bir türlü ilerlemeye sağlayamayan Balkan ülkeleri ve birtakım Birlik içindeki ülkeleri ekonomik ilişkilerle yanına çekmek için akıl almaz ekonomik hamleler yapmak Çin'in en öncelikli dış politika hedeflerindedir. Öyle ki Çin, AB'nin jeopolitik ve jeoekonomik alanını daraltarak hem kendi nüfuz alanını genişletmeyi hem de AB üzerinden ABD hegemonyasını kırmaya çalışmaktadır.

Çin'in Balkanlara yönelik dış politikası ile ABD-AB arasındaki mevcut uyumu bozarak bir taraftan çok kutuplu dünya düzenine sürdürülebilirlik kazandırmaya çalışmaktadır. Öte yandan Çin bölgeye yönelik izlediği politika sayesinde Rusya ve Bulgaristan gibi stratejik müttefiklerin stratejik hedeflerine ulaşma konusunda kolaylık sağlamaktadır. Ezcümle Çin aynı anda ABD'yi birçok bölgede birden fazla sorunla karşı karşıya bırakarak dünya kamuoyuna ABD'nin süper güç pozisyonu tartışmaya açmaktadır. Tek kutuplu dünya düzeninin çoktan bitmiş olduğunu ilan etmekte, çok kutuplu düzeninin tüm olumsuzluklarına rağmen devam ettiğini ilan etmekte ve yaşanan siyasi istikrarsızlığın ve ekonomik bunalımların tek sorumlusunun ABD ve AB olduğunu kabul ettirmeye çalışmaktadır. Beri taraftan Çin dünyanın karşı karşıya kaldığı ekonomik ve siyasi sorunların çözüm yolunun ancak kurulacak gelecek dünya düzeninde tek süper gücün kendisinin olmasından geçtiğini ifade etmeye gayret etmektedir. Ancak tüm bu olan bitenlere rağmen Avrupa'nın en güçlü ekonomisi olan Almanya, Sırbistan ile olan ekonomik ilişkilerde birinci sırada yer almaktadır.

Sırbistan bağlamında ekonomik olarak Çin'in önünde giden Almanya, ister istemez diğer AB ülkelerine kıyasla birbiriyle işbirliği geliştirmek için yakaladığı fırsatlar ve Rus-Ukrayna Savaşının da etkisiyle yaşanan enerji krizi, Alman kamuoyu ve Alman hükümetin Çine olan ekonomik bağımlılığını sorgulamaya başlamasına vesile olmuştur. 2022 verilerine göre Çin'le Almanya arasındaki ticaret hacmi 246 milyar dolara ulaşmıştır. Diğer yandan Alman Dış Ticaret Odasının (AHK) paylaştığı verilere göre hali hazırda Çin'de 5000 Alman şirketlerin faaliyet göstermesi dikkate alındığında iki ülke arasındaki artan karşılıklı bağımlılık bize gösteriyor ki Almanya Çin ile ikili ilişkiler konusunda AB değerlerinden daha çok ulusal ekonomik çıkarları ön planda tutmuştur (Budak 2019: 129-131). Ancak tüm bunlara rağmen Almanya Ekonomi ve İklim Koruma Bakanlığı son günlerde 100 sayfalık bir rapor yayımlayarak Çin'e olan ekonomik bağımlılığı azaltmak için Çin'le olan ekonomik ilişkilerinde strateji değişikliğine gitmeyi planlamaktadır. Çin'in Berlin Büyükelçisi Wu Ken Almanya'nın bu strateji değiştirme planının Çin ve Alman ilişkilerin gerçekliğiyle örtüşmediğini ve yaşanan bu zihniyet değişiminin Soğuk Savaş mentalitesinin ürünü olarak değerlendirmiştir (İnaç 2003: 347). Sonuç olarak diğer AB ülkelerine göre ekonomik olarak Çin'e en fazla bağımlı hala gelen Almanya, siyasi olarak hala ABD'ye olan bağımlılığını devam ettirmektedir. Buradan hareketle AB'nin en büyük ekonomik gücü olan Almanya'nın ABD-Çin arasında sıkışması AB'nin siyasi bağımsızlığını da sorgular hale getirmektedir.

3. ÇİN - SIRBİSTAN İLİŞKİLERİNDE TAYVAN VE KOSOVA SORUNUN OYNADIĞI ROL

Çin-Sırbistan arasındaki ikili ilişkilerden söz ederken aslında 2023 itibariyle 1,5 milyar nüfusuyla dünyanın en kalabalık ve ABD'den sonra dünyanın ikinci ekonomik gücüyle Avrupa'nın orta büyüklükteki sıradan bir ülkesi arasındaki ilişkisinden söz etmekteyiz. Dolayısıyla son yıllarda zaman zaman Sincan'daki Türk kökenli Uygur Müslümanlara karşı antidemokratik uygulamalarla

dünya gündemini meşgul ederken, beri taraftan son on yılda Balkanlardaki günden güne artan siyasi nüfuzu bağlamında da kendinden söz ettirmeyi başarmıştır (Özkan ve Özer 2023: 191).

Buradan hareketle Tayvan ve Kosova sorunu Çin-Sırbistan ikili ilişkilerindeki ehemmiyetine değinmeden önce sırasıyla Kosova ve Tayvan sorununa kısa bakmakta fayda vardır. Eski Yugoslavya devlet başkanı “Josip Broz Tito” iktidarı döneminde özerklik statüsüne sahip olan Kosova, Yugoslavya meselesinin temel yapıtaşlarından bir olmuştur. Başka bir deyişle Yugoslavya meselesinin erken habercisi olma konumunda olan Kosova sorunun ardında yatan en büyük etken, 1989 yılında iktidara gelen “Slobodan Miloseviç’in izlediği Sırp milletçiliğine hizmet eden ayrımcı politikayı başarıya ulaştırmak için Arnavutların tüm haklarını elinden alma girişimi yatmaktadır (Budak 2019: 97-99). Miloseviç’in Sırp yanlısı politikasına sesiz kalmayan Kosova Arnavutları provokatif olmaktan daha çok, haklı bir reaksiyon olarak Kosova, özerklik statüsünü korumak ve elinden alınmış haklarını geri kazanmak için en başta barışçıl ve demokratik yollara başvurmuştur. Örneğin Arnavutlar 1990-1992 tarihlerinde iki kez düzenlenen referandumda %98 bir oranla bağımsızlıktan yana tavır sergilemiştir. Ancak yapılan referandum uluslararası camiasında olumlu bir karşılık bulamadığını anlayan Arnavutlar Muhalefet parti lideri olan İbrahim Rugova önderliğinde pasif strateji bağlamında sivil itaatsizlik politikasını izlemeye başlamıştır.

Ama maalesef Arnavutların şiddetten arındırılmış sivil itaatsizlik girişimi de uluslararası arenada referandum akıbetiyle karşılaşmıştır (Köksoy 2019: 56). Dolayısıyla pasif direniş stratejisiyle Kosova sorununu uluslararası bir probleme dönüştürmeye çalışan Rugova ne yazık ki başarılı olamamıştır. Nitekim 1995 tarihinde imzalanan “Dayton” antlaşmasında Kosova sorununa hiç yer verilmemesi bunun açık bir göstergesidir. Demokratik yollarla haklarını elde edemeyen Arnavutlar 1993 yılında Kosova Kurtuluş Ordusunun öncülüğünde bu sefer silahlı mücadeleye başlamışlardır. Bosna krizinin çözümü AB’ye bırakan ABD diğer Balkan ülkelerindeki Arnavutların mücadeleye katılmasını önlemek amacıyla Kosova sorununda daha istekli ve aktif bir politika izlemiştir. ABD’nin zamanında soruna müdahil olmasının ardında yatan neden ise ABD daha sonraki müdahillerine emsal teşkil etmesi mevzusu yatmaktadır. Büyük Arnavutluk sevdası Arnavutların kursağında bırakan ABD her ne kadar bölgeye filli olarak Bosna kriziyle giriş yaptıysa da Kosova meselesinde hem jeopolitik ve jeostratejik üstünlüğü elde etmiştir hem de bölgede uzun vadeli kalma fırsatını ele geçirmiştir.

Çin ve Rusya İngiltere’nin aksine ABD’nin olası muhtemel saldırılarına karşı çıkararak ABD’yi insani müdahale adı altında yaptığı operasyonlarıyla insani sorunları siyasileştirmek ve bölgede varlığını kalıcı hale getirmekle suçlamıştır. ABD’nin 6 Şubat 1999 tarihinde soruna yönelik geçici diplomatik çözüm girişimlerine Arnavutlar rıza göstermiş olsa da, Sırlar ABD’nin çözüm önerilerini kendi toprak bütünlüğüne ve egemenliğine tehdit olarak algılayarak reddetmiştir. Aynı şekilde Çin ABD’nin girişimlerini Yugoslavya’nın içişlerine müdahale olarak görerek ABD’nin soruna ilişkin takındığı tutumu uluslararası hukuka ve BM şartına aykırı olduğunu her platformunda ifade etmiştir. Ancak Sırların ve Çin’in tüm karşı çıkışlarına rağmen NATO-ABD önderliğinde 78 gün süren askeri operasyonu gerçekleştirmiştir. Operasyon her ne kadar NATO’nun ellinci yıldönümünde kabul eden stratejik belgesine uygun olsa da, sorun NATO’nun yetki alanının dışında olması hasebiyle (out of area operations) eleştiri konusu olmuştur. Öte yandan Çin Kosova’da geçici yönetimi öngören BM’nin 1244 sayılı kararı oylaması sırasında çekimser oy kullanarak Sırlardan yana takındığı tutumu devam etmiştir. 11 Eylül terör saldırısıyla beraber

ABD Başkanı George W. Bush eski ABD Başkanı olan Bill Clinton aksine Kosova bağımsızlığını desteklemiş ve 2008 tarihinde tek taraflı bağımsızlığını ilan eden Kosova'nın bağımsızlık ilanını resmi olarak tanımıştır (İnaç ve Yaman 2015: 32).

Çin ve Rusya ise Kosova sorununda Sırbistan'dan yana tavır alarak henüz Kosova'yı resmi olarak tanımamıştır. Ayrıca Çin-Sırbistan ve ABD ilişkilerinde kilit rol oynayan Tayvan'a değinecek olursak, 1500 yıllarında Avrupalı tüccarlar tarafından Güzel Ada (İlha Formosa) olarak isimlendiren Tayvan, dört tarafı denizle çevrili ve hali hazırda 17 ülke tarafından resmi olarak tanınan bir ada ülkesidir. Ülke ilk kez 1624 yılında Hollandalılar tarafından 1642 yılında Kuzey Tayvan'da üs kurmuş olan İspanyollar tarafından işgal edilmiştir. Ada 18. yüzyıldan sonra Japonlar ve Çinliler arasında Tayvan olarak yaygın kullanmaya başlamıştır. Mançurlar, Ming Hanedanlığını yıktıktan sonra 1662 tarihinde General Mançu Qing Ada'sındaki İspanyolları buradan kovmuştur. 1885-1895 yılları arasında Tayvan Çin imparatorluğunun bağımsız bir eyaleti olmuştur. Öte yandan Adayı Taipei'den yöneten ilk vali "Liu Mingchuan" olmuştur. 1895 yılında Çin-Japon savaşında yenik düşen Qing İmparatorluğu "Shimonoseki" antlaşmasıyla Tayvan'ı Japonya'ya bırakmıştır. Tayvan elitleri Ada'nın Japonya verilmesine karşı çıkarak 5 aylığına Ada'da "Formosa Cumhuriyeti" adıyla bir cumhuriyeti ilan etmişse de Japonya tarafından bu devlet ortadan kaldırılmıştır.

İkinci Dünya Savaşına kadar Tayvan'ı idare eden Japonya, savaştan sonra Adayı tekrar Çin'e bırakmak zorunda kalmıştır (Karluk 2019: 119-122). 1 Ekim 1949 yılına kadar Tayvan'ın egemenlik konusunda herhangi bir tartışma olmamakla birlikte, Chian Kai-Shek önderliğindeki Çin milliyetçi hükümetinin devrilmesinden sonra Ada'da ilan edilen Çin Cumhuriyeti, 1970'e kadar ABD ve diğer batılı devletler tarafından Çin'in tek resmi temsilcisi olarak kabul edilmiştir. Yaşanan bu süreç sadece Tayvan egemenliğini tartışmalı bir konu haline getirmemiş, aynı zamanda ÇHC'nin resmi tanınma sürecini de baltalamıştır. 1971 yılında ÇHC BM Güvenlik Konseyinde yerini almakla birlikte, ABD ve diğer batılı müttefikler bu sefer Tayvan'ı sistemin dışına iterek Çin'i resmi muhatap olarak kabul etmiştir. Diğer yandan ABD Tayvan ile olan 1950 tarihli savunma antlaşması 1978 tarihinde tek taraflı iptal ederken 1979 da "The Taiwan Relations Act" kapsamında Tayvan'ı tanımama kararı almıştır. Ancak ABD tüm resmi girişimlerine rağmen Tayvan ile gayri resmi ilişkilerini ve silah satış işlemlerine durmadan devam etmiştir.

ABD aynı zamanda resmi olarak tanımadığı Tayvan'ın statüsünü korumak için Çin'in Tayvan'a yönelik teşebbüslerini engellemek için önleyici diplomasisinden de vazgeçmemiştir. Zira ABD Soğuk Savaştan beri Pasifik bölgesinde etki alanını genişletmek, Çin'i çevrelemek için bir taraftan ASEAN ülkeleriyle iş birliğini derinleştirirken, diğer taraftan Tayvan'ın jeopolitik konumu bağlamında ulusal çıkarları ve bölgenin istikrarı koruma bahanesiyle jeostratejik üstünlüğü daima elde tutmak için Tayvan meselesini zaman zaman alevlendirmektedir (Kissenger 2015: 196-204). İpek Yolu-Kosova ve Tayvan bağlamında ele aldığımız Çin-Sırbistan arasında ikili diplomatik ilişkilerin tarihi geçmişi iki ülkenin Dışişleri Bakanların 2 Ocak 1955 yılında diplomatik notaların değiştirilmesiyle kurulmuştur. Sırbistan'ın Pekin'de Büyükelçiliği olmasına rağmen Şanghay'da da bir konsolosu bulunmaktadır. Aynı şekilde Çin Belgrad'daki Büyükelçiliğin yanı sıra 2006 yılında Priştine'de bir temsilci ofisi açmıştır.

2017 den itibaren iki ülke birbirlerinin vatandaşlarına vize muafiyeti uygulamaktadır. Dolayısıyla tarih boyunca siyasi rekabetin ve hâkimiyet mücadelesinin odak noktalarından biri olan

Balkanlarda 21 yüzyılın Çin'in açılım politikasından da nasibini almıştır ve almaya da devam etmektedir. Çin yumuşak güç diplomasisi kapsamında bölgeye yönelik Kuşak Yol projesini hayata geçirme arzusuyla birçok alanda yatırımlarını gerçekleştirmektedir. Bölgenin pek çok ve karmaşık sorunla çalkalanması ve gündün güne değişip dönüşen dinamikler, Çin'in bölgedeki nüfuzu uğruna birçok avantaj sağlamaktadır. Çin'in Kosova sorununa bakışı ve AB'nin Sırbistan'ın üyelik sürecinde kayda değer bir ilerleme kat edememesi ve bölgede batılı devletlerin sıcak bakmadığı projelerine Çin'in finansman sağlaması, Çin'i ister istemez cazip bir ülke haline getirmiştir. Her ne kadar bölgeye Kuşak Yol Projesinin hedefe ulaştırmak için ihtiyaç duyduğu partnerler arayışına girmiş olsa da Çin, aynı zamanda bölge siyasetine, ekonomisine, kültürüne ve eğitimine yatırımlar gerçekleştirerek adeta gelecek dünya vizyonunun gereğini yapma kararlığı göstermektedir (Yiğit, İnaç ve Güner 2007: 86).

Çin'in Balkanlarda Sırbistan'a ayrı bir önem atfettiğini iki ülkenin liderleri ve üst düzey bürokratları her seferinde açıkça ifade etmektedirler. Zira Çin bölgedeki 136 projeden 61 tanesini Sırbistan'da hayata geçirmiştir. Sırbistan Kuşak Yol Projesi bağlamında Çin'i Avrupa'ya bağlayan rotanın ortasında yer alan en önemli ortaklarından biridir. AB'nin siyasi baskıların altında ezildiğini his eden ülkeler diğer balkan ülkelerin aksine Çin'e yakınlaşma politikası izlemektedir¹. Çin aynı zamanda Kosova sorununda Sırbistan'ın toprak bütünlüğü tezini savunarak Sırbistan ile olan siyasi ve ekonomik ilişkileri stratejik ortaklığına dönüştürmüştür. Bu bağlamda Çin devlet Başkanı Xi Jinping'in 2016'da Sırbistan'ı ziyaret etmesi Çin – Sırbistan arasındaki ikili ilişkilerin ne denli gelişmiş olduğunun açık bir işaretidir. Çin'in bölge siyasetinde Sırbistan'a destek vermesi, Sırbistan'ın Tayvan konusunda Çin'in Tek Çin politikasına verdiği desteğin yansımasıdır².

Çin'in Kosova'nın bağımsızlığını tanımaması ve doksanlı yıllarda NATO'nun askeri müdahalesine karşı göstermiş olduğu politik tavrı günümüzde de aynen devam etmektedir. Öte yandan Çin ve Sırbistan arasında 2019 yılında gerçekleştirilen ortaklaşa polis tatbikatı ve Sırbistan'a insansız hava aracı aynı şekilde 9 Chengdu Pterodactyl-1 uçağın satışı ve gene 2022 tarihinde modern uçaksavar sistemini satması, Sırbistan'ın güvenlik politikasına da önem verdiğini gözler önüne sermektedir³. Sırbistan pandemi döneminde Rusya ve Çin'den temin ettiği 1,5 milyon Covid 19 aşısıyla hem ülke içinde hem de bölge ülkelerin nezdinde güçlü devlet konumunu pekiştirmiştir. Sırbistan cumhurbaşkanı Çin'in ekipman desteğini tekdür etmek için Çin'in "Tek Çin" politikasına olan bağlılığıyla ifade ederken, Sırbistan cumhurbaşkanıyla görüşme gerçekleştiren Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi, yapılan yardımların iki ülke arasında karşılıklı dayanışmayı derinleştiren güven artırıcı bir faktör olduğunu beyan etmiştir⁴.

Sırbistan'da 1 kültür merkezi ve 2 Konfüçyüs Enstitüsü açan Çin, Sırbistan ile karşılıklı kültür merkezlerinin açılmasına ilişkin anlaşmanın yanı sıra 2016 yılında kurumsal düzeyde medya alanında iş birliği yükseltmek için de bir antlaşma imzalamıştır⁵. Çin son birkaç yıl içinde bölgede özellikle Güneydoğu ve Orta Avrupa'daki ülkelerde eğitim konusunda birçok alanda Çinli uzmanların gözetiminde araştırma projelerini hayata geçirerek bölgede Çin yanlısı bir kitleyi

¹ <https://www.tuicakademi.org/cinin-balkanlar-politikasi/>

² <https://paratic.com/sirbistanla-dostlugunu-vurgulayan-cinden-soguk-savas-cagrisi/>

³ <https://tr.euronews.com/2022/04/10/s-rbistan-cin-den-ucaksavar-sistemi-ald>

⁴ <https://www.ajanslotus.com/sirbistan-cumhurbaskani-ve-cin-disisleri-bakani-bm-genel-kurulu-oturumu-sirasinda-bir-gorusme-yapti>

⁵ <https://www.tuicakademi.org/cinin-balkanlar-politikasi/>

yetiştirme konusuna da ayrı önem vermektedir⁶. Çin'in Kosova ve Sırbistan'ın Tayvan sorununa bakışları, hem iki ülkenin işbirliği konusunda hem de tutarlı bir dış politika izlemesi hususunda temel rol oynamakla kalmaz. Aynı zamanda Çin-ABD ilişkilerinde stratejik ortakların belirlenmesinde ve Çin-Sırbistan ikili ilişkilerin sürdürülmesinde de hayati önem arz etmektedir. Çin'in BMGK'nın daimi üyesi olması münasebetiyle hem Tayvan bağlamında kendi aleyhine, hem de Kosova bağlamında Sırbistan aleyhine çıkan kararları Rusya'nın da desteğini alarak, engellemeye çalışmaktadır.

16-22 Ekim 2022 tarihleri arasında gerçekleşen (ÇKP) yirminci kongresinde Çin devlet başkanı Xi, Çin'in bin yıllık rüyası olarak tanımladığı "ortalama refah" idealini hayal dahi edilemeyecek bir seviyeye taşıdığını belirtti. Buna ilaveten Cumhuriyetin yüzüncü yıldönümüne 2049 tarihine kadar Çin'i her açıdan modern sosyalist bir topluma taşımak için her türlü çabayı göstermekten geri durmayacağını dünyaya deklare etmiştir⁷. Öte yandan Rusya'nın 24 Şubat 2022 tarihinde başlattığı Ukrayna'ya yönelik saldırılar, savaşın yeniden Avrupa'ya dönmesi anlamına gelmekteydi. Bu gerekçeyle 24 Haziran 2022 Madrid Zirvesinde gerçekleştirilen NATO liderler toplantısında yayımlanan deklarasyona göre bu zirve, ittifakı güçlendirme ve uyumu hızlandırma açısından dönüm noktası olarak ifade edilmiştir. Diğer yandan NATO'nun Washington Antlaşmasına bağlı bir savunma ittifakıdır ve hiçbir ülke için tehdit oluşturucu bir unsur olmadığını vurgulamıştır. Ancak aynı zamanda Rusya'yı savaşın tek sorumlusu, uluslararası hukukun açıkça ihlal edicisi, güvenlik ve istikrar bozucu ülke olarak tanımlamıştır. Çin'i kurallara dayalı uluslararası sisteme yönelik sistematik bir tehdit olarak görerek Avrupa- Atlantik bölgesinin barışı ve istikrarı ve üye devletlerin milletlerin güvenliğini korumak için kararlılığını beyan etmiştir.

Biden yönetimin bu yılki Ulusal Güvenlik Stratejisi belgesinde Çin'in kurulacak yeni dünya düzeninin inşası konusundaki niyetini ve kabiliyetine vurgu yaparak Çin'i tek potansiyel rakip olarak tanımlamış ve Çin'le etkin bir mücadele edeceğini sözünü dünyaya duyurmuştur.1 Ağustos 2022'de Kosova yönetimi Sırp lar dâhil olmak üzere tüm vatandaşlarına kimlik ve plaka zorunluğunu getirmenin ardından Belgrad ve Priştine ilişkilerini bir kez daha gerginleşmiştir. Kararın uygulaması bir aylık süreliğine ertelenmiş olsa da 2 Kasım Çarşamba akşamı Sırbistan ordusu Kosova sınır bölgesinde bulunan Raska Kışlası görüntüleme iddiasıyla Kosova'ya ait bir dorunu imha etmiştir. Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vucic Kosova ile yaşanan Plaka krizini gerekçe göstererek 6-18 Kasım 2022 tarihinde Mısır'da gerçekleşen COP27 iklim Konferansına katılım programını iptal etmiştir⁸ (balkannews, 2022). Öte yandan en son Kosova ve Sırbistan arasındaki ipleri yeniden geren eski Sırp polis memuru olan Dejan Pantic'in gözaltına alınmasıyla başlayıp ve Kosovalı Sırp ları yaşanan olayı protesto etmek için ülkenin kuzeyinde barikatlar kurması iki ülke karşı kaşıya getirmiş ve olay tarihte barikatlar sorunu olarak yerini almıştır⁹. Tüm bu anlattığımız hususlar açıkça göstermektedir ki Kosova- Tayvan sorunu Çin -Sırbistan ikili ilişkilerinde temel dinamik olmaya devam etmektedir. Aynı şekilde Kosova ve Sırbistan sorunu canlılığını günümüzde de koruduğunu ifade etmek pek mümkündür.

⁶ <https://www.europolitika.com/on-yillik-sabir-sureci-cin-bati-balkanlarda-bir-guc-haline-nasil-geldi/>

⁷ <https://tr.euronews.com/2022/08/30/ckpnin-20-parti-kongresi-16-ekimde-baslayacak-sinin-yeniden-baskan-secilmesi-bekleniyor>

⁸ <https://www.balkannews.com.tr/sirbistan/vucic-cop27-iklim-konferansina-katilimini-iptal-etti-h4865.html>

⁹ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/sirbistan-kosova-geriliminde-karsilikli-aciklamalar/2767489>

SONUÇ

Çin'in Kuşak Yol projesiyle ivme kazanan ve Kosova ve Tayvan sorunları bağlamında Sırbistan ile geliştirmek istediği ikili ilişki, günden güne kuvvetlendirerek devam etmektedir. Çin'in Sırbistan ile olan ikili ilişkisi diğer Balkan ülkelerinin aksine stratejik ortaklığına doğru evrilen çok boyutlu bir ilişki türüdür. Bu bakımdan Sırbistan, Çin'in Balkanlardaki nüfuz oluşturma alanını genişletmesinde birçok avantaj sağlamaktadır. Sırbistan Çin'e olan yakınlığıyla hem AB'nin siyasi baskısını en aza indirmekte, hem de AB üyelik sürecinde Çin'i bir tehdit kozu olarak kullanmaktadır. Diğer yandan Sırbistan Çin'den aldığı ekonomik destekle Rusya'ya olan bağlılığını azaltmaktadır.

Sırbistan'ın Tayvan sorunu bağlamında Çin'in Tek Çin politikasına destek vermesi Kosova sorununda Çin'in desteğini arkasına alarak Çin ile ikili ilişkileri tutarlı bir biçimde gelecekte de sürdürme kararlılığını ortaya koymaktadır. Kuşak Yol Projesi bağlamında bölgede hayata geçirdiği projelerle Çin, ABD öncülüğünde NATO'nun ve AB'nin genişleme politikasını engellemeye çalışmaktadır. Öte yandan Çin birçok farklı bölgede hayata geçirdiği projelerle ABD'yi Asya Pasifikten uzaklaştırmayı hedeflemektedir. Ancak Avrupa kıtasında ekonomik üstünlüğü sağlamak için Batı Balkanları zıplama tahtası olarak kullan Çin, Ukrayna savaşıyla birlikte bölgedeki etkinliği kısa vadeli bir zaafa uğrasa da uzun vadede Çin-ABD hâkimiyet mücadelesinde bölgede Sırbistan ile ilişkileri derinleştirmeye devam edecektir. Zira Kuşak Yol Projesinin deniz rotasındaki Yunanistan'ın Avrupa'ya açılan kapı niteliği taşıması ve demiryolu projesinde Sırbistan-Macaristan ikilisinin kilit konumda yer alması, Çin'in bölgedeki varlığının kalıcılığına ve nüfuz artmasına işaret etmektedir. G72yi oluşturan devletlerin liderleri içerisinde ilk kez Çin'i ziyaret eden Almanya Başbakanı Olaf Scholz, Çin'in on yıl önceki Çin olmadığını ve Çin'in ekonomik kaderiyle Avrupa'nınkinin paralel bir seyir izlediğini beyan etmiştir.

Çin Devlet Başkanı Jinping, Almanya ve Çin'in değişim ve kaos zamanlarında birlikte çalışması gerektiğini ifade etmiş ve ekonomik olarak "kazan-kazan" ilkesine ve siyaseten karşılıklı saygıya dayalı, ortak fayda amacı güden yeni partnerler arayışında olduğunu açıkça göstermektedir. Özetleyecek olursak Balkanlar, - içinden geçtiği tüm belirsizliklere ve kronikleşen sorunlara rağmen- 20. yüzyılda olduğu gibi 21 yüzyıl dünya siyasi tarihine ve yeni dünya düzeninin inşasına damga vuracak önemli bir coğrafya olduğunu bir kez daha ortaya koymayı başarmış durumdadır.

KAYNAKÇA

- Atasoy, F. (2016). *Yükselen İpek Yolu 2. Cilt İpek Yolu'nda Bilgi ve Siyaset*. Ankara: Türk Yurdu Yayınları.
- Bekin, D. D. (1981). *İpek Yolu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Yayınları: 308.
- Budak, A. (2019). *Osmanlı Modernleşmesi Gazetecilik ve Edebiyat*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat
- Cinkara, A. (2019). Uygurlar ve İpek Yolu. *Asya Araştırmaları Dergisi*, 329-345.
- Delanty, G. (2013). *Avrupa'nın İcadı*. (Çev H. İnaç). Ankara: Adres Yayınları.

- Deniz, T. (2016). Yeni Umutların Işığında Tarihi İpek Yolu Coğrafyası. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 195-2002.
- Peter Frankopan, (2018 *İpek Yolu Alternatif Dünya Tarihi* . İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Işık, H. (2017). Tarihi İpek Yolu ve Tarih Bölümü Öğrencilerinin Bu Yol Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin Değerlendirilmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 145-176.
- Haviland, WA (2002). Kültürel Antropoloji (Çev. Hüsamettin İnaç, Seda Çiftçi) İstanbul: Kaknüs Yayınları
- İnaç, H. ve S. Erdoğan, (2006). “Postmodern Dönemde Kamu Yönetimi Algısı ve Kamusal Alan Tartışmaları,” Akademik Bakış: Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi Celalabad, 9(1), 1-16.
- İnaç H. ve F. Ünal (2013). The Construction of National Identity in Modern Times: Theoretical Perspective. *International Journal of Humanities and Social Science*, 3(11), 223-232.
- İnaç H. ve Yaman, M. (2015). Ulus İnşa Stratejileri Bağlamında Avrupa Milli Marşlarının Sosyo-Politik Mukayesesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(3), 17-34.
- İnaç, H. ve Rafiq Sada, M. (2021a). Taliban’ın Afganistan’ı Devlet, Toplum, Siyaset. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- İnaç, H. ve Rafiq Sada, M. (2021b). Ulus İnşası ve Uluslaşma. *Uluslararası Eşitlik Dergisi*, 1(1), 95-111.
- İnaç, H. (2003). Makro Toplumsal Kuramlar Açısından Postmodernizm. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 341-351
- İnaç, H. (2004). Identity problems of Turkey during the European Union Integration Process. *Journal of Economic and Social Research*, 6(2), 33-62.
- İnaç, H. (2005) Türkiye’nin Kimlik Problemleri: Avrupa Birliği’ne Entegrasyon Sürecinde. Ankara: Adres Yayınları
- İnaç, H. (2007). Rethinking Democracy and Governance in the EU. *Journal of Academic Studies*, 9(32), 1-31.
- İnaç, H., (2014) “Çağımızın Toplumsal Algısını Temsil eden Parametrelerden Kimlik, Kültür ve Uygarlık Kavramlarının Sosyo-politik Analizi”, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 35-57.
- İnaç, H. (2020). Pandemi Sonrası Yeni Dünya Düzeni ve Türk Dış Politikası. *Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü*, 1-20.
- İnaç, H. (2021). Uluslararası Güvenlik, Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

- İnaç, H. (2022). “New World Order in Post-Pandemic Process and Turkey”. In: Turkey and the Post-Pandemic World Order (Edit: A. Salih İkiz), Lexington Books, ss.199-225.
- Karluk, A. C. (2019). *Çinlilik ve Çin'de Ötekiler*. Ankara: Atlas Kitab.
- Kissinger, H. (2015). *Çin Düünden Bugüne Yeni Çin*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Kissinger, H. (2016). *Dünya Düzeni*. İstanbul: Boyner Yayınları.
- Köksoy, D. Ö. (2019). *Kartal ve Ejderha'nın Valsi Amerika-Çin İlişkileri (2001- 2008)*. İstanbul: DER Kitabevi Yayınevi ve Dağıtım Paz. Ltd. Şti.
- Özkan, A. (2019). Burjuvazi ve Muhafazakâr Kimliğin Son Dönem Türkiye'sine Yansımaları. OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 10 (17), 1735-1751.
- Özkan, A. (2022a). Dış Politika ve Güvenlik Ekseninde Erdoğan Türkiye'si ve Putin Rusya'sı Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Özkan, A. (2022b). Siyasi Parti Kapatmalarına Ulusal Güvenlik ve Demokrasi Açısından Tarihsel Bir Bakış. Türkiye İçin yeni Anayasa Vizyonu ve Yol Haritası Savaş Yayınevi, 231-251.
- Özkan A. ve B. Özer (2023). Politik Psikoloji Bağlamında Siyasal Bir Aktör Olarak Alparslan Türkeş'in Milliyetçilik Anlayışı, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 24, Sayı: 1, ss. 179-193
- Pirsalami, Fribarz, Pirankho, Sahar. (2015). Jadda Abrisham Naven ba Masaba Rahburd Siyaset Kharıcı Çin: Firsatha ve Tahditha Baray İran (Çin'in Sış Politika Stratejisi Olarak Yeni İpek Yolu: İran İçin Fırsatlar ve Tehditler). *Faslnama Ravabit Kharıcı*, 7- 42.
- Musavi, Shafae (2015). Nasl Panjam Rahbaran Chin va Abtikar kamarband aphtisadi Jada abrishim (Beşinci nesil Çinli Liderler ve İpek Yolu Ekonomik Kuşak girişimi). *Fasilnama pozhhishhay Ravabit Baynılmulal* , 201-222.
- Tezcan, M. (2014). İpek Yolu'nun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İran Engellemesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 96-123.
- Tutar, A. E., İnaç, H. & Güner, Ü. (2006). Dış Kaynak Kullanımının (Outsourcing) Makroekonomik Etkileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 279-296.
- Uslubaş, F. (2010). *Büyük Oyundan Büyük Kaosa*. Ankara: Karınca Yayınları.
- Yıldırım, D. S. (2018). *Uluslararası İlişkilerde Asya 'Kuşak-yol'un Jeo-Ekonomisi ve Güvenliği*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
- Yiğit, M. İnaç, H. ve Güner, Ü. (2007). Genişleme, Mali Yardım ve Ekonomik Büyüme Perspektiflerinden AB'nin İlk Dört Genişlemesinin Analizi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(2), 81-96.

Elektronik Kaynakça

- <https://www.tuicakademi.org/cinin-balkanlar-politikasi/> Erişim Tarihi: 7.11.2022
- <https://tr.euronews.com/2022/10/22/cin-komunist-parti-kongresi-sona-erdi-si-cinpingin-liderligi-teyit-edildi> erişim tarihi. Erişim Tarihi: 06.11.2022
- <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/biden-yonetiminin-ulusal-guvenlik-stratejisinde-cin-ile-rekabet-vurgusu-one-cikti/2709827> Erişim Tarihi: 07.11.2022
- <https://www.balkannews.com.tr/sirbistan/vucic-cop27-iklim-konferansina-katilimini-iptal-etti-h4865.html> Erişim Tarihi: 07.11.2022
- <https://tr.euronews.com/2022/04/10/s-rbistan-cin-den-ucaksavar-sistemi-ald> Erişim Tarihi: 05.11.2022
- <https://tr.euronews.com/2022/08/01/kosova-ile-sirbistan-arasinda-gerginlik-pristine-plaka-uygulamasi-kararini-1-ay-erteledi> Erişim Tarihi: 07.11.2022
- <https://dergipark.org.tr/tr/pub/avryasya/issue/35344/392422> Erişim Tarihi: 05.11.2022
- <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/391848> Erişim Tarihi:07.11.2022
- <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/764974> Erişim Tarihi.06.01.2022
- <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/sirbistan-kosova-geriliminde-karsilikli-aciklamalar/2767489> Erişim tarihi: 20.12.2022
- <https://www.tuicakademi.org/cinin-balkanlar-politikasi/> Erişim tarihi: 20.12.2022
- <http://www.europolitika.com/on-yillik-sabir-sureci-cin-bati-balkanlarda-bir-guc-haline-nasil-geldi/> Erişim tarihi: 24.12.2022
- <https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/sirbistandan-cine-destek-toprak-butunlugunu-korumasini-destekliyoruz-1967114> Erişim tarihi: 21.12.2022
- <https://www.ajanslotus.com/sirbistan-cumhurbaskani-ve-cin-disisleri-bakani-bm-genel-kurulu-oturumu-sirasinda-bir-gorusme-yapti> Erişim tarihi: 22.12.2022
- <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/sirbistan-balkanlarin-cini-oluyor/1308136> Erişim tarihi: 23.12.2022
- <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/asya-pasifik-arastirmalari-merkezi/tek-cin-tek-rusya-tek-sirbistan> Erişim tarihi: 24.12.2022
- <https://paratic.com/sirbistanla-dostlugunu-vurgulayan-cinden-soguk-savas-cagrisi/> Erişim Tarihi: 28.12.2022
- <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/biden-yonetiminin-ulusal-guvenlik-stratejisinde-cin-ile-rekabet-vurgusu-one-cikti/2709827> erişim tarihi: 07.11.2022

<https://tr.euronews.com/2022/04/10/s-rbistan-cin-den-ucaksavar-sistemi-ald> erişim tarihi 05.11.2022

<http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=12&makaleid=3474> Erişim Tarihi:11.01.2023

<https://www.aksam.com.tr/trend/cin-ile-almanya-arasinda-ipler-geriliyor-soguk-savas-benzetmesi/haber-1333545> Erişim Tarihi:12.01.2023

<https://www.yenisafak.com/dunya/abd-ingiltere-ve-almanyenin-aralarinda-oldugu-39-ulke-ile-cin-arasinda-uygur-gerilimi-3569963> Erişim Tarihi: 13.01.2023

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/203080> Erişim Tarihi:12.01.2023

<https://tr.euronews.com/2022/11/04/cine-olan-ekonomik-bagimlilik-almanlari-endiselendiriyor-analiz> Erişim Tarihi: 13.01.2023

https://sssjournal.com/files/sssjournal/154512228_1_4-18.ID551.YEN%C4%B0CELER&G.KUTLU_1605-1610.pdf Erişim Tarihi: 13.01.2023

<http://dl.islamicdoc.com/site/catalogue/579670> Erişim Tarihi: 13.01.2023 .

doi: 10.5281/zenodo.14554684

Duygusal Emegın Çalışan İyi Oluşu ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi¹

The Effect of Emotional Labor on Employee Wellbeing and Intention to Leave a Job

Nafiga ÇİÇEK * Alper GÜRER **

Makale Geliş Tarihi / Received :02.11.2024
Makale Kabul Tarihi / Accepted :02.12.2024

ÖZET

Çalışanlar gerek sahip oldukları içsel faktörler gerekse dış faktörler nedeni ile iş yerinde belirli duygusal durumları sergileme veya bastırma çabası içinde olabilirler. Örgütler tarafından belirlenen davranışları gösterme sürecinde harcanan duygusal emek, iş yerindeki duyguları, tutumları ve davranışları yönetme becerisidir ve en az fiziksel olarak sarf edilen emek kadar önemlidir; bu nedenle bu beceri, çalışanların iş koşullarına ilişkin tatmin duygusunu artırarak, psikolojik, fiziksel ve sosyal açıdan daha iyi hissetmelerine katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda, çalışan iyi oluşu, bireyin olumlu çalışma koşullarının etkisiyle şekillenen bir durumdur. İşten ayrılma niyeti ise, çalışanın örgütten ayrılma isteğini temsil etmektedir. Bu niyetin yoğunluğu çalışanlar ve örgüt için önemli sonuçlar yaratabilmektedir. Duygusal emegın, çalışan iyi oluşu ve işten ayrılma niyeti üzerinde etkilerinin bulunduğu, bu nedenle çalışanların iyi oluş düzeylerini artıracak duygusal emek stratejilerinin belirlenmesinin, iş gücünün istikrarı ve verimliliği açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda Kırıkkale ilinde görev yapan öğretmenler üzerinde bir alan araştırması gerçekleştirilmiş ve 413 öğretmene ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular, duygusal emek boyutlarından doğal duyguların, işten ayrılma niyetini azaltırken; yüzeysel rol yapmanın artırdığını göstermiştir. Ayrıca duygusal emek boyutlarından yüzeysel rol yapmanın, çalışan iyi oluşu, yaşamsal iyi oluş ve genel iyi oluş üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmazken; duygusal emegın diğer bir boyutu olan derinden rol yapmanın ise çalışan iyi oluşunu toplam düzeyleri dahil olmak üzere yaşamsal, psikolojik ve iş yerinde iyi oluş açısından pozitif yönlü etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca doğal duygular da genel olarak çalışanların iyi oluş düzeylerini pozitif yönde etkilediği görülmüştür.

Anahtar Kavramlar: *Duygusal Emek, Çalışan İyi Oluşu, İşten Ayrılma Niyeti.*

ABSTRACT

Employees may try to display or suppress certain emotional states at work due to both internal and external factors. Emotional labor, which is spent in the process of demonstrating behaviors determined by organizations, is the ability to manage emotions, attitudes and behaviors in the workplace and is at least as important as physical labor; therefore, this skill contributes to employees' psychological, physical and social well-being by increasing their sense of satisfaction with work conditions. In this context, employee well-being is shaped by the impact of positive working conditions. Turnover intention, on the other hand, represents the employee's desire to leave the organization. The intensity of this intention can create important consequences for employees and the organization. Emotional labor has effects on employee well-being and turnover intention; therefore, it is thought that determining emotional labor strategies that will increase the well-being levels of employees is important for the stability and efficiency of the workforce. In this context, a field study was conducted on teachers working in Kırıkkale province and 413 teachers were reached. The findings showed that natural emotions, one of the dimensions of emotional labor, decreased turnover intention, while superficial role-playing increased it. In addition, superficial role-playing, one of the dimensions of emotional labor, did not have a significant effect on employee well-being, vital well-being and general well-being, while deep role-playing, another dimension of emotional labor, was found to positively affect employee well-being in terms of vital, psychological and workplace well-being, including total levels. In addition, natural emotions were also found to positively affect employees' well-being levels in general.

Keywords: *Emotional Labor, Employee Wellbeing, Leave of a Job.*

¹ Bu makale birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında 2024 yılında Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığı "Duygusal Emegın Çalışan İyi Oluşu ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Yüksek Lisans Öğrencisi. Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim ve Organizasyon ABD, nafisim80@gmail.com, ORCID No: 0000-0001-7283-4723

** Doç.Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Keskin MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, alpergurur@kku.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-6745-7895

GİRİŞ

Günümüz çalışma hayatı, bireylerin sadece fiziksel güçlerini değil duygusal emeklerini de yoğun olarak kullandıkları dinamik ve karmaşık bir yapıdadır. Duygusal emek, özellikle hizmet sektöründe, müşteri ile etkileşim halindeki çalışanlar için kritik öneme sahiptir. Grandey (2000: 96), çalışanların duygularının iş yerlerinde son derece yoğun bir şekilde kullanılması neticesinde bu duyguların işgücü piyasaları ve hizmet sektöründe ticareti yapılabılır bir ürün haline geldiğini ifade etmektedir. Çalışanların, duygusal durumlarını etkin bir şekilde yönetmeleri, iş performanslarını ve genel iş tatminlerini doğrudan etkileyebilmektedir. Çalışanın iş ortamındaki duygu durumunu yönetmesi, uygun duyguları sergileme, iş yerindeki sosyal ilişkileri güçlendirme ve motivasyonu yükseltme gibi çabaları içermektedir. Bu bağlamda, duygusal emeğin çalışan iyi oluşu üzerindeki etkileri giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Çalışanın iş ve çalışma koşullarına ilişkin hissettiği tatmin duygusu olarak tanımlanan çalışan iyi oluşu (Karakaş, 2014: 86), bireylerin psikolojik, fiziksel ve sosyal iyilik hallerinin göstergesi ve iş yerinde motivasyon, bağlılık ve verimliliği etkileyen kritik bir faktördür. Çalışan iyi oluşu, bireylerin örgütsel bağlılıklarını artırırken işten ayrılma niyetlerinin azalmasına katkı sağlamaktadır (Kartal vd., 2015: 329). Ayrıca çalışanların psikolojik ve duygusal durumlarının olumlu bir göstergesi olarak iş yerinde engelleri aşma, stresle başa çıkma ve iş arkadaşları ile sağlıklı etkileşimler kurma yeteneklerini pekiştirmektedir. Bununla birlikte, çalışanlar üzerindeki duygusal yüklerin artması, stres ve işten ayrılma niyeti gibi istenmeyen durumların ortaya çıkmasına yol açabilmektedir. Rusbult ve diğerleri (1988: 601), işten ayrılma niyetini, bir bireyin işten duyduğu tatminsizlik nedeniyle ortaya koyduğu olumsuz ve yıkıcı bir tutum olarak tanımlamaktadır. İşten ayrılma niyeti, çalışanın örgütten ayrılma isteğini net bir şekilde ortaya koyarken, bu durum belirli bir süre içinde işten ayrılmak veya alternatif seçenekleri araştırmak gibi geri çekilme eylemlerinin son aşamasını yansıtmaktadır (Tett ve Meyer, 1993: 262). Ayrıca işten ayrılma niyetinin yoğunluğu çalışanlar ve örgüt açısından önemli sonuçlar ortaya çıkarabilir. Bu nedenle, çalışanların iyi oluş düzeylerini artıracak duygusal emek stratejilerinin belirlenmesi, iş gücünün istikrarı ve verimliliği açısından önemlidir. Bu bağlamda, çalışmanın amacı duygusal emeğin çalışan iyi oluşu ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini incelemektir. Araştırma, günümüz iş dünyasının hızla değişen koşullarında, çalışanların duygusal deneyimlerinin önemini vurgulamakta ve bu konuda alınacak stratejik önlemlerin iş gücü verimliliğine olumlu katkılarda bulunabileceğini de öne sürmektedir.

1. Duygusal Emek Kavramı

Duygusal emek; karşıdakini anlama ve ona empati geliştirme çabasıdır (Steinberg ve Figart, 1999: 9). Duygular ve emek arasındaki ilişkinin önemini ortaya koyan öncü araştırmacılardan Hochschild (1983: 325-327), çalışanların sundukları hizmete uygun olarak göstermeleri gereken duygusal tepkilere ilişkin bazı ortak beklentiler olduğunu savunmuştur. Hochschild (1979: 560), sosyal içeriğe dikkat çekerek, duygu yönetimi sürecinin sosyalleşmeyle şekillendiğini belirtmektedir.

Duygusal emek, çalışanların kendi üretkenliklerini ve örgütün etkinliğini artırmak amacıyla kabul ettikleri duygusal hal ve tavırları kapsamaktadır (Ezilmez, 2018: 187). Örgütler duyguları kendi hedefleri doğrultusunda kullanıp yönettiklerinde bu duygular artık bireye değil örgüte ait olur (Lopez, 2006: 135). Duygusal emek, çalışanların hem dışa vuran ifadelerinin hem de içsel duygu ve düşüncelerinin örgüt ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmesidir (Kruml ve Geddes, 2000: 9).

Duygusal emek, aynı zamanda bireyin çevresindekilerin ihtiyaçlarını anlamasını, empati kurmasını, duygusal destek sağlamasını ve sonucunda sosyal ilişkileri güçlendirerek zorluklarla baş etmeleri konusunda yardımcı olmasını da içeren bir süreci ifade etmektedir (James, 1989: 15). Çalışanların kendilerinden talep edilen duygusal emeği etkili bir şekilde ortaya koyabilmeleri için, örgütlerin ve yöneticilerin bu konuyu sistematik bir biçimde ele alması ve çalışanları bu hususta yönlendirmesi gerekmektedir (Gürer ve Çiftçi, 2019: 297).

Duygusal emek çoğunlukla hizmet sektörü çalışanlarının, örgütsel düzeyde belirli duyguları göstermek veya gizlemek için verdiği çabadır. Böylece duyguların yönetimi çalışanlar tarafından değil, çalıştıkları örgütler tarafından sağlanmaktadır (Tsang, 2011: 1312). Doğal olarak farklı kademelerde görev yapan çalışanların duygusal emek performansları değişkenlik gösterebilmektedir (Steinberg ve Figart, 1999: 13). Hatta Özkaplan'ın (2009: 19) belirttiği gibi duygusal emek, fiziksel emek gibi yapılan işin bir parçası olup farklı sektörlerde farklı şekillerde ve düzeylerde ifa edilebilir. Bir mağaza çalışanı gülümsemesi ile duygusal emek sarf ederken bir yazılımcı beyin gücü ile emeğini gösterebilir. Duygusal emek, hizmet etkileşimlerinin kapladığı süreye, niteliğine, çeşidine ve sıklığına bağlı olarak değişen bir davranış şeklidir (Brotheridge ve Lee, 2003: 366-367).

Duygusal emek; yüzeysel rol yapma, derinden rol yapma ve doğal duygular olmak üzere üç boyuttan oluşan bir yapıdır. *Yüzeysel rol yapma*, bazı olaylar karşısında hissedilen duygular ve sergilenen davranışlar arasındaki çelişkidir (Chu, 2002: 18-19). Yüzeysel rol yapmada çalışanlar göstermeleri gereken davranışa odaklanır ve gerçek duygularını göstermekten kaçınmaya çalışırlar. *Derinden rol yapma*, hizmeti alan kişinin duygu ve tutumlarının ayrıntılı bir şekilde incelenmesini ve çalışanın bu duyguları anlama, deneyimleme ve empati yapıp bir şekilde yanıt verme çabasını içerir (Hochschild, 1983: 38). *Doğal duygular* ise çalışanların gerçekte hissettiği duyguların, duygusal davranış kurallarının ifade ettiği duygularla örtüşmesidir (Chu ve Murrmann, 2006: 1182). Derinden ve yüzeysel rol yapma, duyguların bilinçli ve stratejik manipülasyonunu içerirken, doğal duyguların herhangi bir şekilde manipüle edilmediği, doğaçlama olarak ortaya çıkan duygulardan oluştuğu belirtilmiştir (Anderson, 2014: 21).

1.1. Duygusal Emeği Etkileyen Faktörler

Duygusal emeğe yön veren unsurlar bireysel ve örgütsel faktörler olarak iki kategoride sınıflandırılmaktadır. Çalışanları duygusal emek sürecinde etkileyen bireysel faktörler yaş (Cheung ve Tang, 2010: 325), mesleki deneyim (Özkul ve Oğuz, 2016: 134), medeni durum (Eroğlu, 2011: 260), cinsiyet (Johnson, 2007: 64) şeklinde sıralanabilir. Duygusal zekâ, empati yeteneği, motivasyon ve duygu durumları gibi bireysel faktörler de duygusal emek üzerinde etkilidir. Duygusal emek sürecini etkileyen örgütsel faktörler kültür (Güney, 2006: 31), duygusal davranış normları (Grandey, 2000: 100), sosyal destek (Hochschild, 1983: 197) ve otonomi (Rodin, 1986: 1274) şeklindedir. Ayrıca işyerindeki çalışma ortamı ve mesleklerindeki çeşitli stres faktörleri de çalışanların duygusal emek performansını etkileyebilir. Bu nedenle işverenlerin çalışanların ne hissettiklerine dair empati yapmaları ve onların yanlarında olmaları şarttır (Ezilmez ve Eroğlu, 2019: 42). Toplumlar kültürel yapısı, yaşam tarzı, cinsiyet, eğitim seviyesi, meslek ve sosyal statülerine bağlı olarak duygularını ifade ederken farklı yollar tercih edebilirler (Barutçugil, 2002: 65). Hizmet verenler ve müşteriler arasındaki etkileşim sadece hizmet kalitesi ve tüketici memnuniyetini yükseltmekle kalmayıp, aynı zamanda örgütün başarıya ulaşmasını, sürekliliğini ve itibarını da güvence altına almaktadır (Koç, 2013: 221).

1.2. Duygusal Emek Davranışının Sonuçları

Çalışanların duygusal emek davranışlarının derecesi ne olursa olsun, iş verimliliği ve sadakati üzerinde olumlu veya olumsuz sonuçları görülebilir. Ashforth ve Humphrey'e (1993: 88) göre duygusal davranış kuralları, çalışanların nasıl davranmaları gerektiği konusunda belirleyicidir. İşleriyle duygusal bağ kuran çalışanların mesleki memnuniyetleri, diğerlerine nazaran daha yüksektir. Bu çalışanlar yaptıkları işi severler ve kendi özgünlüklerini katabilirler. Böylece işe olan bağlılık artar ve işten ayrılma niyeti azalabilir (Öz, 2007: 28). Ayrıca duygusal emeğin çalışanların iş tatminine katkısı olduğu da düşünülmektedir (Wharton, 1993: 215).

Duygusal emeği inceleyen araştırmacılara göre duygusal emeğin negatif etkileri her koşul ve çalışan için aynı değildir (Oral ve Köse, 2011: 465). Harcanan duygusal emeğin çalışanlar üzerindeki negatif etkisinin öncelikli kaynağı, işlevler arasındaki duygusal uyumsuzluk durumudur (Güngör, 2009: 14). Duygusal uyumsuzluk, çalışanın yaşamını zorlaştırabilir ya da iş verimliliğini olumsuz yönde etkileyebilir ve duyguların doğru şekilde yönetilmemesi durumunda düşmanlık, güvensizlik hissi ve dikkatsizlik gibi olumsuz sonuçlara neden olabilir (Gray, 2012: 4). Duygusal emeğin iş performansında azalmalara yol açması, geri çekilmenin artmasına ve çalışan memnuniyetinin azalmasına sebep olmaktadır (Koys, 2001: 101). Rol çatışması ise, işverenin beklentileri ile çalışanın kendi değerleri veya rolleri arasında çatışma yaşamasına neden olarak stres düzeylerini artırır ve dolayısıyla duygusal tükenmişliğe zemin hazırlayarak çalışanların iş tatminlerinde azalmaya yol açabilir (Abraham, 1998: 137).

2. Çalışan İyi Oluşu Kavramı

Çalışan mutluluğu olarak da kavramsallaştırılan çalışan iyi oluşu, bireyin iş ortamında yönetici ve meslektaşlarıyla paylaştığı karşılıklı refah potansiyelini yansıtmaktadır (Akduman ve Dündar, 2017: 32). Çalışan iyi oluşu, ödenek, siyasal haklar, sağlık ve güvenlik tedbirleri ile liderlik tarzı gibi çalışma koşullarını kapsamaktadır. Örgüt teorisinde iş yeri iyi oluşu; çalışanın iş yerindeki mizah anlayışının, duygusal durumunun, işe bakış açısının ve potansiyelini gerçekleştirme algısının bileşimi şeklinde ifade edilmektedir (Arslan ve Polat, 2017: 613). Çalışanların işlerine duyduğu sevgi ve motivasyon, örgüt başarısının temelini oluşturmaktadır. Doğan ve Karataş (2011:2) bir örgütün sürdürülebilirliğini, işine gönülden bağlı ve işini seven çalışanlara bağlamaktadır. Çalışan iyi oluşu, bireyin iş yaşamındaki kariyer fırsatlarından yararlanabilmesi, iş arkadaşlarıyla etkili ilişkiler kurabilmesi ve işinden aldığı memnuniyetten kaynaklanan tatmini olarak belirtilmektedir (Pryce-Jones, 2010: 2-3). Çalışan iyi oluşu, bireyin bedensel, duygusal, ekonomik ve toplumsal refah düzeyini ifade etmektedir (Özkan ve Gürbüz, 2019: 624). Çalışanların iyi olma durumu, iş performansındaki artış veya azalış gibi önemli faktörlerden etkilenmekte olup, işletmelerde çalışanlarla psikolojik bir sözleşme aracılığıyla karşılıklı yükümlülükler oluşmaktadır (Linde, 2015: 15-16). Pozitif duygular, bireylerin hedef odaklı davranışlarını destekleyerek ve teşvik ederek yüksek özgüven, iyimserlik, sosyal bağ kurma yeteneği, özgünlük, enerji ve esneklik gibi özelliklere sahip olmalarına katkı sağlamaktadır (Lyubomirsky vd., 2005: 813). Mutlu çalışanlar, iş tatminini artırma potansiyeline sahiptirler (Tankha, 2011: 253).

2.1. Çalışan İyi Oluşunu Etkileyen Faktörler

Çalışanın öznel iyi olma durumuna etki eden faktörler bireyler arasında değişiklik gösterebildiği gibi, farklı ülkelerde veya farklı değerlere sahip topluluklarda da değişiklik

gösterebilir (Şeker, 2009: 117). Çalışan iyi oluşuna etki eden faktörler, bireysel ve örgütsel faktörler olarak sınıflandırılabilir. Çalışanların iyi oluş durumunu etkileyen bireysel faktörler; çalışanların yaşı (Bakan ve Büyükbeşe, 2004: 40), cinsiyeti (Yıldız vd., 2021: 173), medeni durumu (Özdemir ve Gül, 2020: 18) olarak sıralanabilir. Çalışma ortamındaki sosyal etkileşimler (Doğan vd., 2019: 28), kurumun sosyal çevresi (Lama ve Cutler, 2008: 38), ücret (Özelmas, 1976: 11), özel ve profesyonel alanlardaki iyi ya da kötü deneyimler (Tunç, 2019: 14), çalışanların iyi oluşunu etkileyen örgütsel faktörlerdir. Bununla birlikte örgütsel faktörler iş arkadaşlığı, ücret, çalışma koşulları, örgüt kültürü, monoton iş yapısı şeklinde de sıralanabilir (Lama ve Cutler, 2008: 2). Ayrıca hedefler, bireylerin yaşam memnuniyetini artırmak ve onlara geleceğe yönelik bir odak kazandırmak suretiyle yaşamlarına anlam katarken bir örgütte belirlenen amaçlar da çalışanların iyi oluşunu etkilemektedir (Bakan ve Büyükbeşe, 2004: 51).

2.2. Çalışan İyi Oluş Halinin Sonuçları

Çalışan iyi oluş halinin birey ve örgüt açısından genellikle olumlu sonuçları olduğu söylenebilir. Bireyin kişilik yapısı, psikolojik iyi oluşu doğrudan etkileyen bir faktördür (Headey ve Wearing, 1989: 731). Ryan ve Deci (2000), bireylerin yeterlilik, özerklik ve sosyal etkileşim gibi temel psikolojik ihtiyaçlarının karşılanmasının, iyi olma hallerini etkilediğini belirtmektedir (Kuyumcu, 2012: 65). Psikolojik olarak iyi halde olan çalışanların bir örgüt içerisinde ortalamanın üzerinde performans göstermeleri beklenmektedir (Cunha ve Rego, 2008: 20). Kinnunen ve diğerleri (2006: 150) çalışmalarında iş-aile çatışmasının çalışanların refahı üzerinde rolü olabileceğini ifade ederken; Telef ve diğerlerinin (2013: 1304) araştırması, öğretmen adaylarının psikolojik iyi oluşlarının değerlerle olan ilişkisini analiz etmiş ve iyi oluş hali ile mutluluk, kendi kaderini tayin etme, evrenselcilik, yardımseverlik, uyum sağlama arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Çalışanların sağlığı ve mutluluğu, iş performanslarını artırarak daha yüksek verimlilik göstermelerini sağlar (Warr ve Nielsen, 2018: 8). İşinden memnun çalışanlar da sadece bireysel performanslarını değil örgütün performansını da yükseltirler (Cotton ve Hard, 2003: 122).

3. İşten Ayrılma Niyeti Kavramı

Uslu ve Aktaş (2017: 143), işten ayrılma niyetini, bir çalışanın mevcut görevinden, ayrılmayı kasıtlı bir şekilde planlaması ve bu düşüncenin sürekli şekilde devam etmesi şeklinde tanımlamışlardır. Mobley (1982: 10), işten ayrılma niyetinin, çalışanın işine devam edip etmeme konusunda yaptığı içsel bir değerlendirme olduğunu ve bunun, işten fiilen ayrılmaktan farklı bir kavramı ifade ettiğini belirtmektedir. Çalışanın işinden ayrılma niyeti, örgüt için maliyet ve zaman kaybı oluşturmakta ayrıca çalışma grupları arasındaki sosyal ilişkilere de zarar vererek diğer çalışanların moralini olumsuz yönde etkilemektedir (Poyraz ve Kama, 2008: 149). Örgütün kontrolü dışında gelişen ve çalışanın bilinçli bir biçimde örgütten ayrılma isteğini ifade eden işten ayrılma niyeti (Bartlett, 1999: 70), çalışma koşullarından duyulan hoşnutsuzluk sonucunda ortaya çıkan olumsuz ve saldırgan tutumlardan oluşmaktadır (Rusbult vd., 1988: 599). İşinden hoşnut olmayan ve kendini bulunduğu yerde yabancı hisseden, duygusal olarak zorlayıcı durumlara maruz kalan tükenmiş çalışanlar hem işlerine hem de meslektaşlarına dair olumsuz düşüncelere kapılarak işten ayrılmayı tercih ederler (Bozacı vd., 2018; Taslak, 2008: 125). Dolayısıyla işten ayrılma niyeti, çalışanın belirli bir süreç içerisinde mevcut işinden ayrılarak yeni bir iş bulma arzusu olarak ifade edilebilir (Kalifa vd., 2016: 32).

Blau (1989: 21-22), işten ayrılma niyetini, bireylerin psikolojik ve sosyal bağlamda bir çeşit geri çekilme davranışı olarak değerlendirilmektedir. Mobley (1977: 241), işten ayrılma ile ilgili psikolojik süreçleri detaylı bir şekilde tanımlayarak bu alana öncülük etmiştir ve ayrılma düşüncesinin tatminsizlik yarattığını ifade etmektedir. Beklenen başarı seviyesi düşükse, çalışanların verimliliği azalabilir ve örgüte olan bağlılıkları zayıflayabilir. Bu durum, çalışanların dışarıda iş imkânları arayışına girmelerine yol açabilir (Polat ve Meydan, 2010: 153). Nitelikli çalışanların korunması, birçok örgüt açısından oldukça önemlidir. Bu çalışanların kaybı sadece insan sermayesinin azalmasına yol açmakla kalmayıp, aynı zamanda mevcut operasyonel süreçlerin de aksamasına sebebiyet vermektedir (Reb vd., 2017: 708). Bu sebeple, örgütsel verimlilik ve etkinlik bağlamında eğitilmiş çalışanların memnuniyetini ve bağlılık düzeyini yükseltmek, işten ayrılma niyetlerini azaltmak ve bu çalışanların örgütte kalmalarını sağlamak kayda değer bir sonuç oluşturmaktadır (Poyraz ve Kama, 2008: 149). Bir çalışanın işten ayrılması, diğer çalışanlar arasındaki sosyal etkileşimi ve iletişimi olumsuz etkileyerek örgüt içinde huzursuzluğa neden olmaktadır (Kanten, 2014: 14).

Çalışanların işten ayrılma niyeti, iş ortamındaki çatışmalar, iş tatminsizliği ve kurumsal kabul ile doğrudan ilişkilidir (Matilla, 2006: 41). İşten ayrılmanın, örgüt departmanlarının bütünlüğünü olumsuz etkilediği, diğer çalışanların iş tatminini azalttığı ve iş kalitesini düşürdüğü bilinmektedir (Elçi ve Karabay, 2016: 130). Araştırmacılar, işten ayrılma niyetinin önemli bir sorun oluşturduğunu ve proaktif yaklaşımlarla bu niyetin yol açabileceği davranışları önlemenin gerekliliğini vurgulamaktadırlar (Griffeth vd., 2000: 483). Örgütler, çalışanlarının işten ayrılma niyetlerini asgari düzeye indirmek için destekleyici uygulamaları devreye sokmalıdırlar (Hughes vd., 2010: 352). Yetenekli çalışanların işten ayrılmalarını engellemek için çeşitli motivasyon yöntemleri bulunmaktadır. Bu nedenle uygun araçların kullanılması durumunda motivasyonun artırılmasıyla ayrılma niyetinin azalacağı ifade edilebilir (Engin vd., 2015: 3-4). İş yaşam kalitesinin yükselmesi, dağıtım ve etkileşim adaletine ilişkin algılar, yönetim desteği ile çevresel destek, işten ayrılma niyetini minimize eden motive edici etkenler arasında yer almaktadır (Elçi ve Karabay, 2016: 130).

3.1. İşten Ayrılma Niyetini Etkileyen Faktörler

Çalışanlar, işlerinden memnun olmamaları, örgüt kültürü, yöneticilerin tutumları ve iş arkadaşlarının davranışları gibi çeşitli etkenler nedeniyle işten ayrılma eğilimi gösterebilirler. Bu süreç bireysel, örgütsel ve çevresel faktörlerin etkileşimiyle oluşmaktadır (Yaprak ve Seren, 2010: 29). Kişisel yaşam standartları, daha yüksek bir ücret talebi, ailevi değişiklikler, yeni iş fırsatlarına ilgi, beklentilerin karşılanmaması, eğitim gereksinimi, fiziksel ve zihinsel sağlık durumundaki değişiklikler ile yaş ve yaşam koşullarındaki farklılıklar da işten ayrılma niyetini etkileyen bireysel unsurlardır (Hwang ve Kuo, 2006: 256). İşten ayrılma niyetini etkileyen örgütsel faktörler liderlik tarzları, maaşlar, teşvikler ve ücretlendirme, iş tatmini, stres, işyeri tacizi, çalışma ortamının fiziksel özellikleri, iş güvenliği ile toplumsal güvence gibi unsurların yanı sıra yönetim tarzı, örgütün etik anlayışı ve tazminat sistemleri gibi unsurları kapsamaktadır (Zincirkıran vd., 2015: 61). Örgütün değerlerine duyulan derin inancı temsil eden örgütsel bağlılık (O'Reilley, 1989: 18) ve bireyin bir örgüte mensup olma veya bu örgütle birlikte olma hissi olarak tanımlanan örgütsel özdeşleşme de (Ashforth ve Mael, 1989: 34) işten ayrılma niyetini etkileyen örgütsel faktörlerdir (Mowday vd., 1982: 38). Ayrıca işteki doyum duygusu (Lee vd., 2012: 867), iş stresi (Ying-Fah vd., 2010: 60) ve

aşırı iş yükü (Jones vd., 2007: 664-665; Duxbury ve Halinski, 2014: 670) işten ayrılma niyeti üzerinde olumsuz etkiye sahip örgütsel unsurlar arasındadır. Literatürde işten ayrılma niyetini şekillendiren çevresel unsurları; işsizlik oranı, mesleki bilinç, sendika varlığı ve kamu çalışanlarının işgücüne katılım oranı oluşturmaktadır (Akyüz ve Eşitti, 2015: 27).

4. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu bölümde çalışmanın amacı, yöntemi, örnekleme ve çalışmada kullanılan ölçüm araçlarına değinilerek çalışma sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

4.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, duygusal emeğin çalışan iyi oluşu ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkilerini kapsamlı bir biçimde analiz etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Pozitif psikoloji çerçevesinde duygusal emeğin sonuçlarını sergilemek açısından bu çalışmanın değerli olduğu düşünülmektedir.

4.2. Yöntem

Çalışma kapsamında bir alan araştırması gerçekleştirilmiş olup veri toplama yöntemi olarak anket tercih edilmiştir. Anketlerin toplanmasında online form kullanılmıştır. Verilerin dijital ortama aktarılmasında Microsoft Excel, analizlerin yapılmasında ise IBM SPSS programlarından faydalanılmıştır.

Ölçüm araçlarının güvenilirliği ve geçerliliği için Cronbach's Alpha katsayıları hesaplanmış ve temel bileşenler faktör analizleri gerçekleştirilmiştir. Hipotezlerin test edilmesinde korelasyon ve doğrusal regresyon analizleri, ortalamalardaki değişimin incelenmesinde ise bağımsız örneklem t testi ve tek yönlü varyans analizleri kullanılarak sonuçlar raporlanmıştır.

4.3. Evren ve Örneklem

Araştırma evrenini Kırıkkale ilinde görev yapan Anadolu Lisesi öğretmenleri oluşturmaktadır. Kırıkkale İl Milli Eğitim Müdürlüğünden alınan sayıya göre evren büyüklüğü 465'dir, %95 güven aralığında ulaşılması gereken örneklem büyüklüğü Yazıcıoğlu ve Erdoğan'ın (2004: 50) önerdiği şekilde hesaplaması yapılarak 211 olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda kolayda örnekleme metodu ile ve gönüllülük esasına dayalı olarak 413 kişiye ulaşılmıştır. Dolayısıyla yeterli örneklem büyüklüğü sağlanmıştır.

4.4. Kullanılan Ölçüm Araçları

Demografik özelliklerin belirlenmesi amacıyla katılımcılara cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, çalıştığı sektör, yöneticilik görevinin bulunma durumu ve mesleki tecrübe gibi kategorik sorular yöneltilmiştir. Duygusal emeğin ölçülmesinde Diefendorf ve diğerleri (2005) tarafından geliştirilen ve Basım ve Beğenirbaş'ın (2012) Türkçe'ye uyarladığı duygusal emek ölçeğinden faydalanılmıştır. Soru formu 13 ifadeden oluşmaktadır. Ölçüm aracı duygusal emeği; yüzeysel rol yapma, derinden rol yapma ve doğal duygular olmak üzere üç boyutta ölçmektedir. Yanıtlar 5'li likert türünde toplanmıştır.

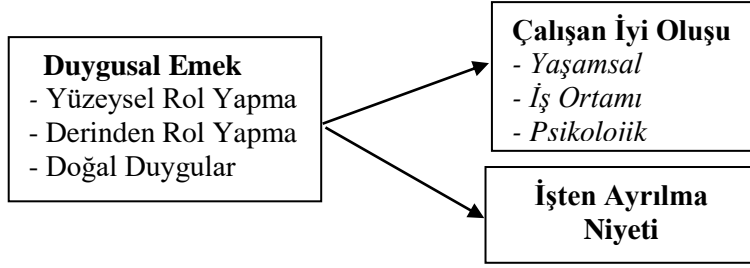
Çalışan iyi oluşunun ölçülmesinde Zheng ve diğerleri (2015) tarafından geliştirilen Ayyıldız (2018) tarafından Türkçe'ye uyarlanan çalışan iyi oluş ölçeğinden faydalanılmıştır. Soru formu 16

ifadeden oluşmaktadır. Ölçüm aracı çalışan iyi oluşunu, yaşamsal, iş ortamı ve psikolojik iyi oluş olmak üzere üç alt boyutta ve ayrıca toplam çalışan iyi oluşu olarak da ölçmektedir. Yanıtlar 5’li likert türünde toplanmıştır.

İşten ayrılma niyetinin ölçülmesinde Rosin ve Korabick (1995) tarafından geliştirilen Tanrıöver (2005) tarafından Türkçe’ye uyarlanan işten ayrılma niyeti ölçeğinden faydalanılmıştır. Soru formu 4 ifade ve tek boyuttan oluşmaktadır. Yanıtlar 5’li likert türünde toplanmıştır.

4.5. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Araştırma amacı ve konusu çerçevesinde oluşturulan modele Şekil 1’de yer verilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

İlgili model kapsamında test edilecek hipotezler aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

H₁: Duygusal emek yüzeysel rol yapmanın çalışan iyi oluşu üzerinde etkisi vardır.

H_{1a}: Duygusal emek yüzeysel rol yapmanın yaşamsal iyi oluş üzerinde etkisi vardır.

H_{1b}: Duygusal emek yüzeysel rol yapmanın iş ortamında iyi oluş üzerinde etkisi vardır.

H_{1c}: Duygusal emek yüzeysel rol yapmanın psikolojik iyi oluş üzerinde etkisi vardır.

H₂: Duygusal emek yüzeysel rol yapmanın işten ayrılma niyeti üzerinde etkisi vardır.

H₃: Duygusal emek derinden rol yapmanın çalışan iyi oluşu üzerinde etkisi vardır.

H_{3a}: Duygusal emek derinden rol yapmanın yaşamsal iyi oluş üzerinde etkisi vardır.

H_{3b}: Duygusal emek derinden rol yapmanın iş ortamında iyi oluş üzerinde etkisi vardır.

H_{3c}: Duygusal emek derinden rol yapmanın psikolojik iyi oluş üzerinde etkisi vardır.

H₄: Duygusal emek derinden rol yapmanın işten ayrılma niyeti üzerinde etkisi vardır.

H₅: Duygusal emek doğal duyguların çalışan iyi oluşu üzerinde etkisi vardır.

H_{5a}: Duygusal emek doğal duyguların yaşamsal iyi oluş üzerinde etkisi vardır.

H_{5b}: Duygusal emek doğal duyguların iş ortamında iyi oluş üzerinde etkisi vardır.

H_{5c}: Duygusal emek doğal duyguların psikolojik iyi oluş üzerinde etkisi vardır.

H₆: Duygusal emek doğal duyguların işten ayrılma niyeti üzerinde etkisi vardır.

4.6. Demografik Özellikler

Örnekleme ilişkin demografik özelliklere Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1. Demografik Özellikler

		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	140	33,9
	Kadın	273	68,1
Medeni Durum	Evli	324	80,9
	Bekâr	79	19,1
Yaş	22-34	70	17,0
	35-44	157	38,0
	45-54	138	33,4
	55 ve üzeri	48	11,6
Eğitim	Lisans	296	71,7
	Lisansüstü	117	28,3
Yöneticilik Görevi	Var	53	12,8
	Yok	360	87,2
Mesleki Deneyim	0-5 yıl	37	8,9
	6-10 yıl	51	12,3
	11-15 yıl	56	13,6
	16-20 yıl	87	21,1
	21 yıl ve üzeri	182	44,1

Buna göre katılımcıların %68,1 oranı ile çoğunluğu kadınlardan oluşmaktadır. Ayrıca %80,9’u evlidir. Yaş bakımından 35-44 yaş grubu %38 ile en yüksek orana sahiptir. Eğitim durumları incelendiğinde %71,7 oranında lisans, %28,3 oranında ise lisansüstü mezundur. Yöneticilik görevi olanların oranı %12,8 ve olmayanların oranı %87,2’dir. Mesleki deneyim bakımından 21 yıl ve üzeri deneyime sahip olanlar %44,1 ile en yüksek orana sahiptir.

4.7. Güvenilirlik ve Geçerlilik

Ölçüm araçlarına ilişkin güvenilirlik ve geçerlilik analizlerine Tablo 2, 3 ve 4’de yer verilmiştir.

Tablo 2. Duygusal Emek Ölçeği Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizleri

Faktör 1: Duygusal Emek – Yüzeysel Rol Yapma	F. Yüklü
Mesleğimin gerektirdiği duyguları sergileyebilmek için sanki bir maske takarım.	0.87
Öğrencilerle ilgilenirken iyi hissediyordum rolü yaparım.	0.87
Mesleğimi yaparken hissetmediğim duyguları hissediyordum gibi davranırım.	0.84
Öğrencilerime, gerçek hissettiğim duygulardan farklı duygular sergilerim.	0.82
Öğrencilerle uygun şekilde ilgilenilebilmek için rol yaparım.	0.82
Öğrencilerle ilgilenirken bir şov yapar gibi ekstra performans sergilerim.	0.79
Faktör 2: Duygusal Emek – Derinden Rol Yapma	
Göstermem gereken duyguları gerçekte de hissetmek için çaba harcarım.	0.90
Öğrencilere göstermem gereken duyguları hissedebilmek için elimden geleni yaparım.	0.88
Öğrencilere sergilemem gereken duyguları içimde de hissedebilmek için yoğun çaba gösteririm.	0.87
Öğrencilere göstermek zorunda olduğum duyguları gerçekten yaşamaya çalışırım.	0.84
Faktör 3: Duygusal Emek – Doğal Duygular	
Öğrencilere gösterdiğim duygular kendiliğinden ortaya çıkar.	0.92
Öğrencilere gösterdiğim duygular o an hissettiklerime aymıdır.	0.89
Öğrencilere sergilediğim duygular samimidir.	0.87

$KMO = 0,864$ $Bartlett K^2 = 4237,06$ $sd = 78$ $P = 0,00$
Toplam Açılanan Varyans = %78.79 Cronbach’s Alpha = 0,876

Duygusal emek ölçeğine yönelik ifadeler için temel bileşenler faktör analizi uygulanmıştır. KMO ve Bartlett testine göre veriler faktör analizi için uygundur. Öz değeri 1'den büyük olan üç boyut oluşmuştur. Faktör yapısı orijinal soru formu ile örtüşmektedir. İfadelerin faktör yükleri 0,79 ile 0,92 arasında değişmektedir. Açıklanan toplam varyans %78,79 ve Cronbach's Alpha değeri 0,876'dır.

Tablo 3. Çalışan İyi Oluşu Ölçeği Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizleri

Faktör 1: Çalışan İyi Oluşu – Yaşamsal İyi Oluş	F. Yükü
Çoğu zaman tam anlamıyla mutlu olduğumu hissediyorum.	0.86
Hayatımın çoğu alanında hayallerime yakıным.	0.83
Hayatımdan memnun olduğumu hissediyorum.	0.82
Hayatım çok eğlencelidir.	0.80
İyi bir yaşantıya sahibim.	0.78
Gelecekte şu anki yaşam şeklimi değiştirmeyi pek tercih etmem.	0.76
Faktör 2: Çalışan İyi Oluşu – İş Ortamındaki İyi Oluş	
Genel olarak şu anki işimden memnun olduğumu hissediyorum.	0.82
İşimden keyif alıyorum.	0.82
İşimi geliştirecek yolları her zaman bulabilirim.	0.75
İş yaşamımdaki sorumluluklardan memnunum.	0.74
İş Yaşam benim için anlamlı bir deneyimdir.	0.73
Şu anki işimdeki başarımdan temel olarak memnunum.	0.67
Faktör 3: Çalışan İyi Oluşu – Psikolojik İyi Oluş	
Günlük olayları iyi idare ederim.	0.82
Genel olarak kendi hakkımda iyi hissederim ve kendime güvenirim.	0.79
Ailem ve arkadaşarımla, birbirimizi daha iyi anlayacağımız, derin sohbetler yapmayı severim.	0.77
İnsanlar, benim başkalarına zaman ayırmaya ve birlikte vakit geçirmeye istekli olduğumu düşünür.	0.76
İşim için esnek zaman planları yapmakta başarılıyım.	0.73
Birey olarak geliştiğimi hissediyorum.	0.70
<i>KMO= 0,949 Bartlett K²= 6694,92 sd= 153 P= 0,00</i>	
<i>Toplam Açıklanan Varyans = %75,88 Cronbach's Alpha= 0,955</i>	

Çalışan iyi oluşu ölçeğine yönelik ifadeler için temel bileşenler faktör analizi uygulanmıştır. KMO ve Bartlett testine göre veriler faktör analizi için uygundur. Öz değeri 1'den büyük olan üç boyut oluşmuştur. Faktör yapısı orijinal soru formu ile örtüşmektedir. İfadelerin faktör yükleri 0,67 ile 0,86 arasında değişmektedir. Açıklanan toplam varyans %75,88 ve Cronbach's Alpha değeri 0,955'dir.

Tablo 4. İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizleri

Faktör 1: İşten Ayrılma Niyeti	F. Yükü
Son zamanlarda işimden ayrılmayı daha sık düşünmeye başladım	0.89
İşimden ayrılmayı düşünüyorum.	0.88
Eğer imkânım olsaydı işimden ayrılırdım.	0.84
Aktif olarak yeni bir iş arıyorum.	0.79
<i>KMO= 0,705 Bartlett K²= 1040,15 sd= 6 P= 0,00</i>	
<i>Toplam Açıklanan Varyans = %72,36 Cronbach's Alpha= 0,871</i>	

İşten ayrılma niyeti ölçeğine yönelik ifadeler için temel bileşenler faktör analizi uygulanmıştır. KMO ve Bartlett testine göre veriler faktör analizi için uygundur. Öz değeri 1'den büyük olan tek bir boyut oluşmuştur. Faktör yapısı orijinal soru formu ile örtüşmektedir. İfadelerin faktör yükleri 0,79 ile 0,89 arasında değişmektedir. Açıklanan toplam varyans %72,36 ve Cronbach's Alpha değeri 0,871'dir.

4.8. Ölçeklere İlişkin İstatistik Bilgiler

Ölçüm araçlarına yönelik olarak tanımlayıcı istatistikler Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. Ölçeklere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	N	Ort.	Std. Sapma	Çarpıklık (Std Hata 0.12)	Basıklık (Std. Hata 0.24)
Duygusal Emek – Yüzeysel Rol Yapma		2.61	1.15	0.24	-1.07
Duygusal Emek – Derinden Rol Yapma		3.55	1.08	-0.64	-0.23
Duygusal Emek – Doğal Duygular		4.04	0.98	-1.14	0.96
Çalışan İyi Oluşu – Yaşamsal	413	3.41	0.96	-0.46	-0.32
Çalışan İyi Oluşu – İş Ortamı		3.76	0.92	-0.82	0.47
Çalışan İyi Oluşu – Psikolojik		3.90	0.84	-1.13	1.64
Çalışan İyi Oluşu – Toplam		3.69	0.79	-0.86	0.90
İşten Ayrılma Niyeti		1.91	1.01	1.08	0.50

Ölçeklerin 5’li likert yapısı olduğu göz önüne alındığında duygusal emek düzeyleri arasında en yüksek değere doğal duygular boyutunun ulaştığı görülmektedir. Tüm değerler ortalamanın üzerinde olmakla birlikte duygusal emek boyutları arasında en düşük değer yüzeysel rol yapma boyutuna aittir. Çalışan iyi oluşu alt boyutlarına ait düzeylerin birbirine yakın olduğu görülmektedir. Bununla birlikte en yüksek değer psikolojik iyi oluş boyutuna aittir. Çalışan iyi oluşu toplam düzeyi de dahil olmak üzere tüm değerler ortalamanın üzerindedir. İşten ayrılma niyeti düzeyinin ise ortalamanın altında olduğu görülmektedir. Kalaycı (2009) çarpıklık ve basıklık değerleri için -3/+3 aralığının normallik varsayımı için yeterli olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla bu çalışmadaki verilerin normal dağıldığı varsayılmıştır.

4.9. Değişkenler Arası İlişkilerin İncelenmesi

Araştırma değişkenleri arasındaki ilişki düzeyleri korelasyon analizi ile incelenerek Tablo 6’da raporlanmıştır.

Tablo 6. Değişkenler Arası Korelasyon

		(A)	(B)	(C)	(D)	(E)	(F)	(G)	(H)
Duygusal Emek	Korelasyon	1.00	0.38	-0.04	-0.02	0.10	0.09	0.06	0.21
Yüzeysel Rol Yapma (A)	Anlamlılık		0.00	0.40	0.72	0.04	0.07	0.20	0.00
Duygusal Emek	Korelasyon	0.38	1.00	0.35	0.18	0.35	0.39	0.35	0.00
Derinden Rol Yapma (B)	Anlamlılık	0.00		0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.99
Duygusal Emek	Korelasyon	-0.04	0.35	1.00	0.34	0.48	0.58	0.53	-0.14
Doğal Duygular (C)	Anlamlılık	0.40	0.00		0.00	0.00	0.00	0.00	0.01
Çalışan İyi Oluşu	Korelasyon	-0.02	0.18	0.34	1.00	0.60	0.58	0.84	-0.19
Yaşamsal İyi Oluş (D)	Anlamlılık	0.72	0.00	0.00		0.00	0.00	0.00	0.00
Çalışan İyi Oluşu	Korelasyon	0.10	0.35	0.48	0.60	1.00	0.73	0.89	-0.32
İş Ortamında İyi Oluş (E)	Anlamlılık	0.04	0.00	0.00	0.00		0.00	0.00	0.00
Çalışan İyi Oluşu	Korelasyon	0.09	0.39	0.58	0.58	0.73	1.00	0.88	-0.16
Psikolojik İyi oluş (F)	Anlamlılık	0.07	0.00	0.00	0.00	0.00		0.00	0.00
Çalışan İyi Oluşu	Korelasyon	0.06	0.35	0.53	0.84	0.89	0.88	1.00	-0.26
Toplam (G)	Anlamlılık	0.20	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00		0.00
İşten Ayrılma	Korelasyon	0.21	0.00	-0.14	-0.19	-0.32	-0.16	-0.26	1.00
Niyeti (H)	Anlamlılık	0.00	0.99	0.01	0.00	0.00	0.00	0.00	

Korelasyon analizine göre duygusal emek yüzeysel rol yapma ile duygusal emek doğal duygular, çalışan iyi oluşu toplam, çalışan iyi oluşu yaşamsal iyi oluş ve çalışan iyi oluşu psikolojik iyi oluş arasında anlamlı ilişkiler oluşmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca duygusal emek derinden rol yapma ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bunlar dışında

geri kalan değişkenler arası tüm ilişkiler anlamlıdır. Duygusal emeğin çalışan iyi oluşu ile olan ilişkisi pozitif yönlüdür. İşten ayrılma niyetinin ise duygusal emek yüzeysel rol yapma ile arasındaki ilişki pozitif yönlü iken duygusal emek doğal duygular arasındaki ilişki ise negatif yönlüdür.

Tablo 7. Regresyon Analizi

Model	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar	t	Anlamlılık
	B	Std. Hata	Beta		
Sabit	3.45	0.12		29.65	0.00
Duygusal Emek – Yüzeysel Rol Yapma	-0.01	0.04	-0.02	-0.36	0.72
Bağımlı Değişken: Çalışan İyi Oluşu – Yaşamsal İyi Oluş					

Tablo 7’de görüldüğü üzere duygusal emek yüzeysel rol yapmanın çalışan iyi oluşu yaşamsal iyi oluş üzerindeki etkisi anlamlı değildir ($p>0.05$). Bu bulgular korelasyon analizi ile de desteklenmektedir. Dolayısıyla **H_{1a} Hipotezi** (Duygusal emek yüzeysel rol yapmanın, çalışan iyi oluşu yaşamsal iyi oluş üzerinde etkisi vardır) reddedildi.

Tablo 7. Regresyon Analizi

Model	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar	t	Anlamlılık
	B	Std. Hata	Beta		
Sabit	3.56	0.11		31.85	0.00
Duygusal Emek – Yüzeysel Rol Yapma	0.08	0.04	0.10	1.98	0.04
Bağımlı Değişken: Çalışan İyi Oluşu – İş Ortamındaki İyi Oluş					

Tablo 8’de görüldüğü üzere duygusal emek yüzeysel rol yapmanın çalışan iyi oluşu iş ortamındaki iyi oluş üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve anlamlıdır ($p<0.05$). Dolayısıyla **H_{1b} Hipotezi** (Duygusal emek yüzeysel rol yapmanın, çalışan iyi oluşu iş ortamında iyi oluş üzerinde etkisi vardır) kabul edilmiştir.

Tablo 9. Regresyon Analizi

Model	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar	t	Anlamlılık
	B	Std. Hata	Beta		
Sabit	3.73	0.10		36.42	0.00
Duygusal Emek – Yüzeysel Rol Yapma	0.07	0.04	0.09	1.83	0.07
Bağımlı Değişken: Çalışan İyi Oluşu – Psikolojik İyi Oluş					

Tablo 9’da görüldüğü üzere duygusal emek yüzeysel rol yapmanın çalışan iyi oluşu psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisi anlamlı değildir ($p>0.05$). Bu bulgular korelasyon analizi ile de desteklenmektedir. Dolayısıyla **H_{1c} Hipotezi** (Duygusal emek yüzeysel rol yapmanın, çalışan iyi oluşu psikolojik iyi oluş üzerinde etkisi vardır) reddedilmiştir.

Tablo 80. Regresyon Analizi

Model	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar	t	Anlamlılık
	B	Std. Hata	Beta		
Sabit	3.58	0.10		37.28	0.00
Duygusal Emek – Yüzeysel Rol Yapma	0.04	0.03	0.06	1.27	0.20
Bağımlı Değişken: Çalışan İyi Oluşu – Toplam					

Tablo 10’da görüldüğü üzere duygusal emek yüzeysel rol yapmanın çalışan iyi oluşu üzerindeki etkisi anlamlı değildir ($p>0.05$). Bu bulgular korelasyon analizi ile de desteklenmektedir. Dolayısıyla **H₁ Hipotezi** (Duygusal emek yüzeysel rol yapmanın, çalışan iyi oluşu üzerinde etkisi vardır) reddedilmiştir.

Tablo 91. Regresyon Analizi

Model	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar	t	Anlamlılık
	B	Std. Hata	Beta		
Sabit	1.42	0.12		11.87	0.00
Duygusal Emek – Yüzeysel Rol Yapma	0.19	0.04	0.21	4.43	0.00

Bağımlı Değişken: İşten Ayrılma Niyeti

Tablo 11’de görüldüğü üzere duygusal emek yüzeysel rol yapmanın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve anlamlıdır ($p<0.05$). Dolayısıyla **H₂ Hipotezi** (Duygusal emek yüzeysel rol yapmanın, işten ayrılma niyeti üzerinde etkisi vardır) kabul edilmiştir.

Tablo 102. Regresyon Analizi

Model	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar	t	Anlamlılık
	B	Std. Hata	Beta		
Sabit	2.84	0.16		17.80	0.00
Duygusal Emek – Derinden Rol Yapma	0.16	0.04	0.18	3.79	0.00

Bağımlı Değişken: Çalışan İyi Oluşu – Yaşamsal İyi Oluş

Tablo 12’de görüldüğü üzere duygusal emek derinden rol yapmanın çalışan iyi oluşu yaşamsal iyi oluş üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve anlamlıdır ($p<0.05$). Dolayısıyla **H_{3a} Hipotezi** (Duygusal emek derinden rol yapmanın, çalışan iyi oluşu yaşamsal iyi oluş üzerinde etkisi vardır) kabul edilmiştir.

Tablo 13. Regresyon Analizi

Model	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar	t	Anlamlılık
	B	Std. Hata	Beta		
Sabit	2.70	0.15		18.47	0.00
Duygusal Emek – Derinden Rol Yapma	0.30	0.04	0.35	7.54	0.00

Bağımlı Değişken: Çalışan İyi Oluşu – İş Ortamındaki İyi Oluş

Tablo 13’de görüldüğü üzere duygusal emek derinden rol yapmanın çalışan iyi oluşu iş ortamındaki iyi oluş üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve anlamlıdır ($p<0.05$). Dolayısıyla **H_{3b} Hipotezi** (Duygusal emek derinden rol yapmanın, çalışan iyi oluşu iş ortamında iyi oluş üzerinde etkisi vardır) kabul edilmiştir.

Tablo 14. Regresyon Analizi

Model	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar	t	Anlamlılık
	B	Std. Hata	Beta		
Sabit	2.83	0.13		21.40	0.00
Duygusal Emek – Derinden Rol Yapma	0.30	0.04	0.39	8.54	0.00

Bağımlı Değişken: Çalışan İyi Oluşu – Psikolojik İyi Oluş

Tablo 14’de görüldüğü üzere duygusal emek derinden rol yapmanın çalışan iyi oluşu psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve anlamlıdır ($p<0.05$). Dolayısıyla **H_{3c} Hipotezi** (Duygusal emek derinden rol yapmanın, çalışan iyi oluşu psikolojik iyi oluş üzerinde etkisi vardır) kabul edilmiştir.

Tablo 15. Regresyon Analizi

Model	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar	t	Anlamlılık
	B	Std. Hata	Beta		
Sabit	2.79	0.13		22.20	0.00
Duygusal Emek – Derinden Rol Yapma	0.25	0.03	0.35	7.53	0.00
Bağımlı Değişken: Çalışan İyi Oluşu – Toplam					

Tablo 15’de görüldüğü üzere duygusal emek derinden rol yapmanın çalışan iyi oluşu üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve anlamlıdır ($p<0.05$). Dolayısıyla **H₃ Hipotezi** (Duygusal emek derinden rol yapmanın, çalışan iyi oluşu üzerinde etkisi vardır) kabul edilmiştir.

Tablo 16. Regresyon Analizi

Model	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar	t	Anlamlılık
	B	Std. Hata	Beta		
Sabit	1.91	0.17		11.17	0.00
Duygusal Emek – Derinden Rol Yapma	0.00	0.05	0.00	0.01	0.99
Bağımlı Değişken: İşten Ayrılma Niyeti					

Tablo 16’da görüldüğü üzere duygusal emek derinden rol yapmanın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi anlamlı değildir ($p>0.05$). Bu bulgular korelasyon analizi ile de desteklenmektedir. Dolayısıyla **H₄ Hipotezi** (Duygusal emek derinden rol yapmanın, işten ayrılma niyeti üzerinde etkisi vardır) reddedilmiştir.

Tablo 17. Regresyon Analizi

Model	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar	t	Anlamlılık
	B	Std. Hata	Beta		
Sabit	2.06	0.19		11.00	0.00
Duygusal Emek – Doğal Duygular	0.33	0.05	0.34	7.42	0.00
Bağımlı Değişken: Çalışan İyi Oluşu – Yaşamsal İyi Oluş					

Tablo 17’de görüldüğü üzere duygusal emek doğal duyguların çalışan iyi oluşu yaşamsal iyi oluş üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve anlamlıdır ($p<0.05$). Dolayısıyla **H_{5a} Hipotezi** (Duygusal emek doğal duyguların, çalışan iyi oluşu yaşamsal iyi oluş üzerinde etkisi vardır) kabul edilmiştir.

Tablo 18. Regresyon Analizi

Model	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar	t	Anlamlılık
	B	Std. Hata	Beta		
Sabit	1.94	0.17		11.48	0.00
Duygusal Emek – Doğal Duygular	0.45	0.04	0.48	11.13	0.00
Bağımlı Değişken: Çalışan İyi Oluşu – İş Ortamındaki İyi Oluş					

Tablo 18’de görüldüğü üzere duygusal emek doğal duyguların çalışan iyi oluşu iş ortamındaki iyi oluş üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve anlamlıdır ($p<0.05$). Dolayısıyla **H_{5b} Hipotezi** (Duygusal

emek doğal duyguların, çalışan iyi oluşu iş ortamında iyi oluş üzerinde etkisi vardır) kabul edilmiştir.

Tablo 19. Regresyon Analizi

Model	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar	t	Anlamlılık
	B	Std. Hata	Beta		
Sabit	1.9	0.14		13.16	0.00
Duygusal Emek – Doğal Duygular	0.5	0.03	0.58	14.36	0.00

Bağımlı Değişken: Çalışan İyi Oluşu – Psikolojik İyi Oluş

Tablo 19’da görüldüğü üzere duygusal emek doğal duyguların çalışan iyi oluşu psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve anlamlıdır ($p<0.05$). Dolayısıyla **H_{5c} Hipotezi** (Duygusal emek doğal duyguların, çalışan iyi oluşu psikolojik iyi oluş üzerinde etkisi vardır) kabul edilmiştir.

Tablo 20. Regresyon Analizi

Model	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar	t	Anlamlılık
	B	Std. Hata	Beta		
Sabit	1.96	0.14		14.06	0.00
Duygusal Emek – Doğal Duygular	0.43	0.03	0.53	12.73	0.00

Bağımlı Değişken: Çalışan İyi Oluşu – Toplam

Tablo 20’de görüldüğü üzere duygusal emek doğal duyguların çalışan iyi oluşu üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve anlamlıdır ($p<0.05$). Dolayısıyla **H₅ Hipotezi** (Duygusal emek doğal duyguların, çalışan iyi oluşu üzerinde etkisi vardır) kabul edilmiştir.

Tablo 21. Regresyon Analizi

Model	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar	t	Anlamlılık
	B	Std. Hata	Beta		
Sabit	2.48	0.21		11.90	0.00
Duygusal Emek – Doğal Duygular	-0.14	0.05	-0.14	-2.82	0.01

Bağımlı Değişken: İşten Ayrılma Niyeti

Tablo 21’de görüldüğü üzere duygusal emek doğal duyguların işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi negatif yönlü ve anlamlıdır ($p<0.05$). Dolayısıyla **H₆ Hipotezi** (Duygusal emek doğal duyguların, işten ayrılma niyeti üzerinde etkisi vardır) kabul edilmiştir.

SONUÇ

Duygusal emek, çalışanların işlerinde belirli duygusal durumları sergilemesi ya da yönetmesi gerektiğinde, içsel duygularını bastırma veya değiştirme becerisidir. Çalışanlar, işlerinin gerektirdiği sosyal etkileşimlerde belirli bir duygusal durumu sergilemek veya bu durumu gizlemek zorunda kalabilirler. Bu çalışmada duygusal emek; yüzeysel rol yapma, derinden rol yapma ve doğal duygular olmak üzere üç boyutuyla incelenerek çalışanların duygularına ışık tutulması amaçlanmıştır. Çalışan iyi oluşu, bireyin iş ortamındaki fiziksel, zihinsel ve duygusal açıdan iyi ve tatmin edici bir durumda olma halidir. Bu kavram, sadece fiziksel sağlıkla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda çalışanların psikolojik ve sosyal durumlarını da kapsar. Çalışan iyi oluşu iş tatmini, iş yükü, stres düzeyi ve genel yaşam kalitesi gibi unsurları içerir. Bu çalışmada iyi oluş yaşamsal, iş

ortamında ve psikolojik iyi oluş olmak üzere üç boyutlu olarak incelenmiştir. İşten ayrılma niyeti, bir çalışanın mevcut işinden ayrılma düşüncesini veya kararını ifade eder. Çalışanın bağlılığı ve iş değerlendirmeleriyle yakından ilişkili olan işten ayrılma niyeti, örgüt verimliliği ve iş gücü sürekliliği üzerinde önemli etkiler yaratabilir. Duygusal emek, çalışanların iyi oluşunu doğrudan etkileyebilir; bu da işten ayrılma niyeti ile ilişkilidir. Özellikle yoğun şekilde duygusal emek harcayan çalışanlar, stres ve iş yükü gibi olumsuz deneyimlerle karşılaşabilirler; bu da onların işten ayrılma isteklerini artırabilir. Dolayısıyla, örgütlerin çalışanlarına destek sunması, duygusal emek gereksinimlerini dengeleyerek çalışanların iyi oluşunu artırması, iş gücü sürekliliği açısından son derece önemlidir.

Gerçekleştirilen alan araştırmasında Kırıkkale ilinde görev yapan 413 öğretmene ulaşılarak, toplanan veriler üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre duygusal emeğin yüzeysel rol yapma boyutunun, iyi oluşun iş ortamındaki iyi oluş boyutu üzerindeki etkisinin pozitif yönlü olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın duygusal emek yüzeysel rol yapma boyutunun iyi oluşun diğer boyutları (yaşamsal, psikolojik) ve toplam iyi oluş düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkisine rastlanılmamıştır. Duygusal emeğin diğer boyutlarının (derinden rol yapma ve doğal duyguların) ise iyi oluşun tüm boyutları (yaşamsal, iş ortamındaki ve psikolojik) ile toplam iyi oluş düzeyleri üzerindeki etkisinin pozitif yönlü olduğu tespit edilmiştir. İşten ayrılma niyeti bakımından, duygusal emeğin yüzeysel rol yapma boyutunun etkisinin pozitif yönlü ve doğal duygular boyutunun etkisinin ise negatif yönlü olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca derinden rol yapma boyutunun ise işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür.

Araştırmada elde edilen bulguların literatür ile de desteklendiğini görmek mümkündür. Buna göre Yıldız ve Dumlu (2020: 567) hizmet sektöründe yapmış oldukları çalışma sonucunda, duygusal emeğin yüzeysel rol yapma ve doğal duygular boyutlarının, çalışan iyi oluşu yaşamsal iyi oluş boyutu üzerindeki pozitif yönlü etkisini ve doğal duygular boyutunun, çalışan iyi oluşu toplam düzeyi üzerindeki pozitif yönlü etkisini tespit etmişlerdir. Güneş Aydemir (2018: 2) ise çağrı merkezi çalışanları üzerinde yaptığı çalışmada benzer biçimde derinden rol yapma ve doğal duyguların çalışanların iyi oluş halini pozitif yönlü etkilerken yüzeysel rol yapmanın iyi olma halini negatif yönlü etkilediği belirtmiştir. Özmen ve Apalı'nın (2018: 281) muhasebe elemanları üzerinde yaptıkları çalışmada da derinden rol yapmanın çalışan iyi oluşu üzerinde pozitif yönlü bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bahsedilen çalışmalarla paralel şekilde Bahar (2019: 8) Pakistan'da havayolu hizmetlerinde çalışanlar üzerinde yapmış olduğu çalışmada, duygusal emeğin çalışanların iyi oluşu ile pozitif yönlü ilişki olduğunu belirtmiştir. Görüldüğü üzere bu çalışmada olduğu gibi duygusal emek ve çalışan iyi oluşu arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu bazı çalışmalarla da desteklenmiştir. Dolayısıyla çalışmanın örneklemi oluşturan öğretmenlerin doğal duygular sergilemelerinin ve duyguları düzenleme kurallarına uymalarının, yaşama iyi bakmalarını ve olumlu psikolojiye sahip olmalarını sağladığı söylenebilir. Öğretmenlerin bu şekilde duygu hareket kabiliyetine sahip olmaları onların çalışma ortamında daha uyumlu olmalarına yardımcı olarak iyi oluşlarını olumlu yönde etkileyebilir.

Türkay ve diğerleri (2011: 218), hizmet sektörü yöneticileri üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada, derinden rol yapmanın işe bağlılık üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı, ancak yüzeysel rol yapmanın işe bağlılığı olumlu bir şekilde etkilediği tespit etmişlerdir. Duygusal emek ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmada duygusal emek ve işten ayrılma

niyeti arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir (Bartram vd., 2012: 1567). Theodosius ve diğerleri (2021: 463) hemşire örnekleminde yaptıkları çalışmada duygusal emek ve işten ayrılma niyeti arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu ifade etmişlerdir. Goodwin ve diğerleri de (2011:538) benzer şekilde duygusal emek stratejileri ile işten ayrılma niyetinin hem doğrudan hem de dolaylı sonuçları olduğunu ifade etmiştir. Yürür ve Ünlü (2011: 1) araştırmasında, yüzeysel rol yapma ve işten ayrılma niyeti arasında anlamlı pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu; ancak derinden rol yapma ve işten ayrılma niyeti arasında anlamlı ilişki olmadığını belirtmiştir. Çalışma hayatında uyulması gereken davranış kuralları ve bu kuralların gerektirdiği duygusal roller bireylerin kendilerini iyi hissetmelerini sağlayabilir. İş ortamının gerekliliğinden kaynaklansa da duygusal emek çalışanların görevlerini doğru bir şekilde yaptıklarını düşünmelerini sağlayarak psikolojik iyi oluşları üzerinde olumlu bir etkiye neden olabilir. Bu durum yönetici ve müşterileriyle olan ilişkileri de olumlu etkileyerek çalışanın görevinin sorumluluklarını yerine getirme hazzını artırabilir. Tam aksine duygusal emek davranışı göstermekte zorlanan çalışanların da psikolojik iyi oluş durumları olumsuz etkilenebilir. Dolayısıyla duygusal emeğin işten ayrılma niyetini doğal duyguların etkisiyle azaltması veya yüzeysel rol yapmanın etkisiyle artırması söz konusu olabilir.

Çalışanların fiziksel emekleri yanında duygusal rolleri de günümüz çalışma yaşamının dinamik yapısı için oldukça önemlidir. Örgütlerin ve özellikle insan kaynaklarının bu konuda alacağı stratejik önlemler ve destekleyici uygulamalar sayesinde verimlilik artışı sağlanabilir. Duygusal emeğin çalışan iyi oluşu ve işten ayrılma niyetiyle ilişkili bir kavram olması personel devir hızını etkileyerek örgütlerin maddi açıdan karlılığını artırabilir. Örgütlerin bünyesinde çalışan iyi oluşuna katkı sağlayan birimlerin yer alması, çalışanların duygu durumlarına göre davranış geliştirip olumsuz durumlarla başa çıkmasına ve işe devam etmelerine katkı sağlayacaktır. Bu da örgütler açısından çalışan kaybını engelleyip imajlarına zarar vermeden müşteri memnuniyetini ve sürekliliğini sağlayacaktır.

Bu çalışmanın temel katkısı duygusal emeğin, çalışan iyi oluşu ve işten ayrılma niyeti üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerinin öğretmenler üzerinde incelenmesidir. Bu araştırmanın sınırlılığı, örneklemin yalnızca Kırıkkale ilinde çalışan öğretmenlerden oluşmasından kaynaklanmaktadır. Bu araştırma öğretmenlere odaklı bir çalışma olduğundan, farklı sektörlerde gerçekleştirilecek olan araştırmalarda ortaya çıkacak bulgular değerlendirilebilir. Araştırmanın anket yöntemi ile gerçekleştirilmesi, bir sınırlılık olarak görülebilir. Diğer yöntemler (gözlem, mülakat vb.) kullanılarak yapılan veya ileride yapılacak olan çalışmalarla anket uygulaması sonucunda ortaya çıkan bulgular desteklenebilir. Gelecek araştırmalara yönelik bir öneri olarak, duygusal emeğin farklı sektörlerde ve farklı çalışan grupları üzerinden analizi önerilebilir. Benzer şekilde çalışan iyi oluşu ve işten ayrılma niyeti kavramları da değişik örgütsel değişkenlerle ve çeşitli örneklem gruplarıyla incelenebilir.

KAYNAKÇA

Abraham, R. (1998). Emotional Dissonance in Organizations: A Conceptualization of Consequences, Mediators and Moderators, *Leadership & Organizational Development Journal*, 19(3), s.137-146.

- Akduman, G. ve Dündar, G. İ. (2017). Çalışan Mutluluğunun İşe İlişkin Duyuşsal İyilik Algısı ile İlişkisi ve Kuşaklar Arasındaki Farklılıkların İncelenmesi, *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), s.29-49.
- Akyüz, B. ve Eşitti, B. (2015). Hizmet İşletmelerinde Örgütsel Bağlılığın İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Çanakkale Örneğinde Bir Araştırma, *Bartın University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences/Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(11), s.23-39.
- Anderson, L. B. (2014). There Goes Another Little Chip of Your Heart: Exploring the Intersections of Communication, Emotional Labor, and Age. Unpublished Doctoral Dissertation, Purdue University West Lafayette.
- Apalı, A. ve Özmen, M. (2018). Muhasebe Meslek Mensuplarında Duygusal Emek ve İşyeri Mutluluğu İlişkisi: Burdur Örneği, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 21(2), s.274-283.
- Arslan, Y. ve Polat, S. (2017). Adaptation of Well-Being at Work Scale to Turkish, *Educational Administration: Theory and Practice*, 23(4), s.603-622.
- Ashforth, B. E. ve Humphrey, R. E. (1993). Emotional Labor in Service Roles: The Influence of Identity, *Academy of Management Review*, 18(1), s.88- 115.
- Ashforth, B. E. ve Mael, F. (1989). Social Identity Theory and the Organization, *Academy of Management Review*, 14(1), s.20-39.
- Ayyıldız, F. N. (2018). Çalışan Sesinin, Örgüte Bağlılığa ve Çalışan Mutluluğuna Etkisi. Yüksek lisans tezi. Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.
- Bahar, U. (2019). Impact of Emotional Labor on Employee Wellbeing: Mediating Role of Eustress and Moderating Role of Psychological Capital. (Master of Science). Capital University of Science and Technology, Islamabad.
- Bakan, İ. ve Büyükbeşe, T. (2004). Çalışanların İş Güvencesi ve Genel İş Davranışları İlişkisi: Bir Alan Çalışması, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23, s.35-59.
- Bartlett, K. R. (1999). The Relationship Between Training and Organizational Commitment in the Health Care Field. the University of Illinois (The Degree of Doctor of Philosophy), at Urbana-Champaign.
- Bartram, T., Casimir, G., Djurkovic, N., Leggat, S. G. ve Stanton, P. (2012). Do Perceived High Performance Work Systems Influence the Relationship Between Emotional Labour, Burnout and Intention to Leave? A Study of Australian Nurses. *Journal of Advanced Nursing*, 68(7), s.1567-1578.
- Barutçugil, İ. (2002). *Organizasyonlarda Duyguların Yönetimi*, 1. Baskı. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.

- Basım, N. H. ve Beğenirbaş, M. (2012). Çalışma Yaşamında Duygusal Emek: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması, *J. Journal of Management & Economics*, 19(1), s.78-90.
- Blau, G. (1989). Testing the Generalizability of A Career Commitment Measure and Its Impact on Employee Turnover, *Journal of Vocational behavior*, 35(1), s.88-103.
- Bozacı, İ., Çiftçi, G. E. ve Gürer, A. (2018). Algılanan Yönetici Kibrinin, Satış Elemanlarının Tükenmişlik ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Alan Araştırması, *Hittit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), s.205-225.
- Brotheridge, C.M. ve Lee, R.T. (2003). Development and Validation of the Emotional Labour Scale, *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 76(3), s.365-379.
- Cheung, F. Y. L. ve Tang, C. S. K. (2010). Effects of Age, Gender, and Emotional Labor Strategies on Job Outcomes: Moderated Mediation Analyses, *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 2(3), s.323-339.
- Chu, K. H. L. ve Murrmann, S. K. (2006). Development and Validation of the Hospitality Emotional Labor Scale, *Tourism Management*, 27(6), s.1181-1191
- Chu, K. H. L. (2002). The Effects of Emotional Labor on Employee Work Outcomes, (Phd) Thesis, Virginia Polytechnic Institute and State University.
- Cotton, P. ve M. Hart, P. (2003). Occupational Wellbeing and Performance: A Review of Organisational Health Research, *Australian Psychologist*, 38(2), s.118-127.
- Cunha, P. M. ve Rego, A. (2008). Perceptions of Authentizotic Climates and Employee Happiness: Pathways to Individual Performance, *Journal of Business Research*, 61(7), s.739-752.
- Diefendorf, J. M., Coryle, M. H. ve Gosserand, R. H. (2005). The Dimensionality and Antecedents of Emotional Labor Strategies, *Journal of Vocational Behavior*, 66(2), s.339-357.
- Doğan, B., Elçi, M. ve Murat, G. (2019). Örgütsel İletişimin ve İşyeri Arkadaşlıklarının Psikolojik Güçlendirmeye Olan Etkileri: Bir Kamu Kurumunda Ampirik Bir Çalışma, *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), s.25-43.
- Doğan, S. ve Karataş, A. (2011). Örgütsel Etiğin Çalışan Memnuniyetine Etkisi Üzerine Bir Araştırma, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 37: s.1-40.
- Duxbury, L. ve Halinski, M. (2014). Dealing With The “Grumpy Boomers”: Re-Engaging the Disengaged and Retaining Talent, *Journal of Organizational Change Management*, 27(4), s.660-676.
- Elçi, M. ve Karabay, M. E. (2016). İşletmelerde Yıldırıma Maruz Kalma Algısının Çalışanların İşten Ayrılma Niyetine ve Örgütsel Sessizlik Davranışlarına Etkisi: Hizmet Sektörü Üzerine Bir Araştırma, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(1), s.125-149.
- Engin, G., Oguzhan, A. ve Ünsar, S. (2015). Duygusal Tacizin İşten Ayrılma ve Örgütsel Bağlılığa Olan Etkisi: Konu ile İlgili Bir Araştırma, *Verimlilik Dergisi*, (4), s.65-76.

- Eroğlu, E. (2011). İletişimci Liderlik: Yöneticilerin İletişimci Biçimleri Üzerine Bir Araştırma, *Konya: Literatürk yayınları*.
- Ezilmez, B. (2018). Duygusal Emek: Öncülleri ve Ardılları. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), s.185-210.
- Ezilmez, B. ve Eroğlu, U. (2019). Bursa İli Doktor ve Hemşirelerinin Duygusal Emek Kullanımları Üzerine Bir Araştırma. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), s.40-57.
- Goodwin, R. E., Groth, M. ve Frenkel, S. J. (2011). Relationships Between Emotional Labor, Job Performance, and Turnover. *Journal of Vocational Behavior*, 79(2), s.538-548.
- Grandey, A. A. (2000), Emotion Regulation in the Workplace: A New Way to Conceptualize Emotional Labor, *Journal of Occupational Health Psychology*, 5(1), s.95-110.
- Gray, B. (2012). *Face to Face with Emotions in Health and Social Care*, Springer, London.
- Griffeth, R. W., Hom, P. W. ve Gaertner, S. (2000). A Meta-Analysis of Antecedents and Correlates of Employee Turnover: Update, Moderator Tests, and Research Implications for the Next Millennium. *Journal of Management*, 26(3), s.463-488.
- Güney, S. (2006), *Davranış Bilimleri*. Ankara: Nobel yayın dağıtım.
- Güngör, M. (2009). Duygusal Emek Kavramı: Süreci ve Sonuçları, *Kamu-İş Dergisi*, 11(1), s.167-184.
- Gürer, A. ve Çiftçi, G. E. (2019). Paternalist Liderlik Algısının Duygusal Emek Üzerine Etkisi Bir Alan Araştırması. 23. *Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi*, Kiev. s.297-310.
- Güzel, F. Ö., Gök, G. A. ve İşler, D. B. (2013). Duygusal Emek ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: Turist Rehberleri Üzerinde Bir Araştırma, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 10(3), s.107-123.
- Headey, B. ve Wearing, A. (1989). Personality, Life Events, and Subjective Well-Being: Toward A Dynamic Equilibrium Model, *Journal of Personality and Social psychology*, 57(4), s.731-739.
- Hochschild, A. R. (1979). Emotion Work, Feeling Rules, and Social Structure, *American Journal of Sociology*, 85(3), s.551-575.
- Hochschild, A. R. (1983). *The managed heart*. Berkeley, CA: *University of California Press*.
- Hughes, L. W., Avey, J. B. ve Nixon, D. R. (2010). Relationships Between Leadership and Followers Quitting Intentions and Job Search Behaviors, *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 17(4), s.351-362.
- Hwang, I. S. ve Kuo, J. H. (2006). Effects of Job Satisfaction and Perceived Alternative Employment Opportunities on Turnover Intention-An Examination of Public Sector Organizations, *Journal of American Academy of Business*, 8(2), s.254- 259.

- James, N. (1989). Emotional Labour: Skill and Work in the Social Regulation of Feelings, *the Sociological Review*, 37(1), s.15-42.
- Johnson, H. A. M. (2007). Service With A Smile: Antecedents and Consequences of Emotional Labor Strategies. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), University of South Florida.
- Jones, E., Chonko L., Rangarajan D. ve Roberts J. (2007). The Role of Overload on Job Attitudes, Turnover Intentions, and Salesperson Performance, *Journal of Business Research*, (60), s.663-671.
- Kalaycı, Ş. (2009). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- Kalifa, T., Ololo, S. ve Tafese, F. (2016). Intention to Leave and Associated Factors among Health Professionals in Jimma Zone Public Health Centers, Southwest Ethiopia, *Open Journal of Preventive Medicine*, 6(1), s.31-41.
- Kanten, P. (2014). İşyeri Nezaketsizliğinin Sosyal Kaytarma Davranışı ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisinde Duygusal Tükenmenin Aracılık Rolü, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Ocak, 6(1), s.11-26.
- Karakaş, A. (2014). İşletmelerde Personeli Güçlü Kılma Yollarından Personel Güçlendirme, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), s.79-105.
- Kartal, H., İşler, L. ve Bilişli, Y. (2015). Örgütsel Bağlılık ve İşle Bütünleşmenin İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Çağrı Merkezi Örneği, *Electronic Journal of Vocational Colleges*, Kasım-BÜROKON Özel Sayısı, 325-338.
- Kinnunen, U., Feldt, T., Geurts, S. ve Pulkkinen, L. (2006). Types of Work-Family Interface: Well-Being Correlates of Negative and Positive Spillover Between Work and Family, *Scandinavian Journal of Psychology*, 47(2), s.149-162.
- Koc, E. (2013). Power Distance and Its Implications For Upward Communication and Empowerment: Crisis Management and Recovery in Hospitality Services, *the International Journal of Human Resource Management*, 24(19), s.3681-3696.
- Koys, D. J. (2001). The Effects of Employee Satisfaction, Organizational Citizenship Behavior and Turnover on Organizational Effectiveness: A Unit Level, Longitudinal Study, *Personnel Psychology*, 54 (1), s.101-114.
- Kruml, S. M. ve Geddes, D. (2000). Exploring the Dimensions of Emotional Labour: The Heart of Hochschild's Work, *Management Communication Quarterly*, 14(1), s.8-49.
- Kuyumcu, B. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Duygularını Fark Etmeleri ve İfade Etmeleri ile Psikolojik İyi Oluşları: Kültürlerarası Bir Karşılaştırma, (Yayımlanmamış doktora tezi), Gazi Üniversitesi.
- Lama, D. ve Cutler, H. C. (2008). *İş Hayatında Mutluluk Sanatı*. Klan Yayınları.

- Lee, C. C., Huang, S. H. ve Zhao, C. Y. (2012). A Study on Factors Affecting Turnover Intention of Hotel Employees, *Asian Economic and Financial Review*, 2(7), s.866-875.
- Linde, B. (2015). The Value of Wellness in the Workplace. *A Perspective of the Employee-Organisation Relationship in the South African Labour Market*, Springer, New York.
- Lopez, S. H. (2006). Emotional Labor and Organized Emotional Care: Conceptualizing Nursing Home Care Work, *Work and Occupations*, 33(2), s.133-160.
- Lyubomirsky, S., King, L. ve Diener, E. (2005). The Benefits of Frequent Positive Affect: Does Happiness Lead to Success?. *Psychological Bulletin*, 131, s.803-855.
- Mattila, R. R. (2006). The Relationship Between Burnout, Job Satisfaction, Turnover Intention, and Organizational Commitment in It Workers. A Dissertation Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Doctor of Philosophy Capella University.
- Mobley, W. H. (1977). Intermediate Linkages in the Relationship Between Job Satisfaction and Employee Turnover, *Journal of applied psychology*, 62(2), s.237-240.
- Mobley, W. H. (1982). *Employee Turnover: Causes, Consequences, and Control*. Addison-Wesley Publishing Company. Inc. Philipines.
- Mowday, R. T., Porter, L. W. ve Steers, R. M. (1982). *Employee- Organization Linkages, the Psychology of Commitment, Absenteeism and Turnover*. Academic Press, Inc.: New York.
- Oral, L. ve Köse, S. (2011). Hekimlerin Duygusal Emek Kullanımı ile İş Doyumu ve Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 463-492.
- O'Reilly, C. (1989). Corporations, Culture, and Commitment: Motivation and Social Control in Organizations, *California Management Review*, 31(4), s.9-25.
- Öz, E. Ü. (2007). Duygusal Emek Davranışlarının Çalışanların İş sonuçlarına Etkisi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi.
- Özdemir, F. ve Gül, K. A. (2020). Hatay'daki Tekstil Perakendelerinde Çalışan Bireylerin Demografik Özellikleri ile Çalışan Memnuniyeti İlişkisi. *Turizm Çalışmaları Dergisi*, 2(1), s.21-34.
- Özelmas E. (1976). Ücret ve Ücretlerde Farklılıklar, İ.İ.T.İ.A. *Türkiye Ekonomisi Enstitüsü Yayınları*, No. 7. İstanbul, 11.
- Özkan, G. ve Gürbüz, B. (2019). Bina Ortamlarının Çalışan Refahı ve Performansı Üzerine Etkisi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(70), s.616-632.
- Özkaplan, N. (2009). Duygusal Emek ve Kadın İş/Erkek İş, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2 (21), s.15-24.

- Özkuş, M., ve Oğuz, H. (2016). Duygusal Emek Sürecine Yön Veren Sosyolojik Faktörler Üzerine Bir Araştırma: Batı Akdeniz Uygulaması. *Süleyman Demirel Üniversitesi 82 Vizyoner Dergisi*, 7(16), 130-154.
- Polat, M. ve Meydan, C. H. (2010). Örgütsel Özdeşleşmenin Sinizm ve İşten Ayrılma Niyeti ile İlişkisi Üzerine Bir Araştırma, *Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Dergisi*, 9(1), s.145-172.
- Poyraz, K. ve Kama, B. (2008). Algılanan İş Güvencesinin İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), s.143-164.
- Pryce-Jones, J. (2010), *Happiness at Work: Maximizing your Psychological Capital for Success*, United Kingdom, Wiley-Blackwell.
- Reb, J., Narayanan, J., Chaturvedi, S. ve Ekkirala, S. (2017). The Mediating Role of Emotional Exhaustion in the Relationship of Mindfulness With Turnover Intentions and Job Performance, *Mindfulness*, 8(3), s.707-716.
- Rodin, J. (1986). Aging and Health: Effects on the Sense of Control. *Science*, 233, 1271-1276.
- Rosin, H. ve Korabik, K. (1995). Organizational Experiences and Propensity to Leave: A Multivariate Investigation of Men and Women Managers, *Journal of Vocational Behavior*, 46(1), s.1-16.
- Rusbult, C. E., Farrell, D., Rogers, G. ve Mainous III, A. G. (1988). Impact of Exchange Variables on Exit, Voice, Loyalty and Neglect: An Integrative Model of Responses to Declining Job Satisfaction, *Academy of Management Journal*, 31(3), s.599-627.
- Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2000). The Darker and Brighter Sides of Human Existence: Basic Psychological Needs As A Unifying Concept, *Psychological inquiry*, 11(4), s.319-338.
- Steinberg, R. J. ve Figart, D. M. (1999). Emotional Labor Since: The Managed Hearth, *the Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 561, s.8-26.
- Şeker, M. (2009). Mutluluk Ekonomisi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, (39), s.115-134.
- Tankha, G. (2011). Well-Being and Job Satisfaction in Young Professionals. *New Facets of Positivism*, s.252-263.
- Tanrıöver, U. (2005). The Effects of Learning Organization Climate and Self Directed Learning on Job Satisfaction, Affective Commitment and Intention to Turnover, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi,
- Taslak, S. (2008). *İşten Ayrılma Niyeti*. Örgütsel Davranışta Seçme konular: Organizasyonların Karanlık Yönleri ve Verimlilik Azaltıcı Davranışlar. İlke Yayınevi, Ankara: 1. Baskı, s.125-133.

- Telef, B. B., Uzman, E. ve Ergün, E. (2013). Öğretmen Adaylarında Psikolojik İyi Oluş ve Değerler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 8(12).
- Tett, R. P. ve Meyer, J. P. (1993). Job Satisfaction, Organizational Commitment, Turnover Intention, and Turnover: Path Analyses Based on Meta Analytic Findings, *Personnel Psychology*, (46), s.259-293.
- Theodosius, C., Koulouglioti, C., Kersten, P. ve Rosten, C. (2021). Collegial Surface Acting Emotional Labour, Burnout and Intention to Leave in Novice and Pre-Retirement Nurses in the United Kingdom: A Cross-Sectional Study, *Nursing open*, 8(1), s.463-472.
- Tsang, K. K. (2011). Emotional Labor of Teaching, *Educational research*, 2(8), s.1312– 1316.
- Tunç, C. (2019). İş-Aile Çatışması ve Çalışan İyi Oluş Hali, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi.
- Türkay, O., Ünal, A. ve Taşar, O. (2011). Motivasyonel ve Yapısal Etkenler Altında Duygusal Emegın İşe Bağlılığa Etkisi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 7(14), s.201-222.
- Uslu S. ve Aktaş H. (2017). İşten Ayrılma Niyeti ile Örgütsel Sessizlik Etkileşiminde İş Güvencesi Memnuniyeti ve İş Güvencesi Endeksinin Aracı Rolü: Özel Bir Hastane Çalışanlar Üzerine Bir Araştırma, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi* 12(1), s.141-160.
- Warr, P. ve Nielsen, K. (2018). Wellbeing and work performance. Diener E, Oishi S.Tay L, Editors. *Handbook of Well-Being. [Internet] Salt Lake City, UT: DEF Publishers.*
- Wharton, Amy S. (1993), The Affective Consequences of Service Work: Managing Emotions on the Job, *Work and occupations*, 20(2), s.205-232.
- Yaprak E. ve Seren Ş. (2010). Hemşirelerin İşten Ayrılma Niyetleri ve Örgüt İkliminin Hemşire İstihdamına Etkisi, *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 7 (1), s.28-33.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yıldız, S. Dumlu, B. ve İbrahimağaoğlu, Ö. (2021). Demografik Özelliklere Göre Duygusal Emek ve Çalışan İyi Oluş Halindeki Farklılıklar, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (31), s.173-192.
- Yıldız, S. ve Dumlu, B. (2020). Duygusal Emegın Çalışan İyi Oluşuna Etkisi, *Ekev Akademi Dergisi*, (84), s.551-574.
- Yin-Fah, B. C., Foon, Y. S., Chee-Leong, L. ve Osman, S. (2010). An Exploratory Study on Turnover Intention Among Private Sector Employees, *International Journal of Business and Management*, 5(8), s.57-64.
- Yürür, S. ve Ünlü, A. G. O. (2011). Duygusal Emek, Duygusal Tükenme ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi, *ISGUC. The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 13(2), s.1-8.

- Zheng, X., Zhu, W., Zhao, H. ve Zhang, C. (2015). Employee Well-Being in Organizations: Theoretical Model, Scale Development, and Cross-Cultural Validation, *Journal of Organizational Behavior*, 36(5), s.621-644.
- Zincirkıran, M., Çelik, G. M., Ceylan, A. K. ve Emhan, A. (2015). İşgörendenlerin Örgütsel Bağlılık, İşten Ayrılma Niyeti, İş Stresi ve İş Tatmininin Örgütsel Performans Üzerindeki Etkisi: Enerji Sektöründe Bir Araştırma, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (600), s.59-71.